

HUMBOLDT: HIZKUNTZA ETA PENTSAMENDUA

Joxe Azurmendi

Udako Euskal Unibertsitatea
Bilbo, 2007

© Udako Euskal Unibertsitatea

© Joxe Azurmendi

ISBN: 978-84-8438-099-3

Lege-gordailua: BI-3483-07

Inprimategia: CUATROAS, Bilbo

Azalaren diseinua: Iñigo Ordozgoiti

Hizkuntza-zuzenketen arduraduna: Ander Altuna Gabiola

Banatzaileak: UEU. Erribera 14, 1. D BILBO telf. 946790546 Faxe. 944793039

Helbide elektronikoa: argitalpenak@ueu.org

www.ueu.org

Elkar Banaketa: Igerabide, 88 DONOSTIA

Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-jabeen baimenik gabe.

Maiteri, guztiagatik

Aurkibidea

Hitzaurretxo gisa	9
I. Aitzinsolasa: Kant, Humboldt	11
II. Bilakabide historikoa Modernia klasikoan	35
III. Iragaitzazko auzi konkretu batzuk	43
IV. Herder: planteamendu antropologikoa	53
V. Humboldt: bilaketa historia bat	59
VI. Adigaia eta hitza: hizkuntza eta pentsamendua	69
VII. Subjektuaren sorgia	89
VIII. Hizkuntzaren naturaz: hastapen laukoitza	109
IX. Higiezin eta gañakorra: bat eta askotarikoa	125
X. Naturala eta historikoa	141
XI. Nazioa	175
XII. Karakterea	191
XIII. Mundu-ikuskerak	211
XIV. <i>Génie du peuple, Esprit de la nation, Volksgeist</i>	241

XV. Polemika historiko artean.	265
1. Linguistika kartesiarraren polemika	265
2. Humboldt eta «Ideologoak»	271
3. Estrukturalismoa eta marxismoa: Txillardeggi eta M. Ereño.	284
4. Larresoro: hizkuntza eta nazioa	299
5. X. Monasterio: euskararen mundu-ikuskera.	306
XVI. Mundu-ikuskeraz berriro, edo erlatibismo erlatibo bat	307
XVII. Berriro hizkuntza eta pentsamenduaz	349
1. Psikologia (Wundt, Vigotsky)	352
2. Filosofia (Cassirer, Ortega, Wittgenstein, Davidson)	360
3. Hizkuntzalaritza (Sapir, Whorf)	384
4. Zientzia kognitiboak (S. Pinker, J. Fodor, etab.)	396
BIBLIOGRAFIA	417

Hitzaurretxo gisa

Humboldt interesatu beharko litzaiguke ez bakarrik Euskal Herriaz eta euskaraz idatzi duenagatik, baita hizkuntzaren gainean egin duen gogoetarik ere. Humboldt-en gogoeta luze zabal hartatik kapitulu bat bakarra aipatuko da hemen: hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko zerikusiarri dagokiona.

Gaia gaur oraindik interesatzen zaigu arazoaren historia bukaezinagatik, batik batik Filosofiaren hala Hizkuntzalaritzaren historiagatik, Aristoteles-ekin hasi eta Sapir-Whorf-en hipotesi eta horren jarraiera berriagoetaraino. Zer lotura dago hizkuntzaren eta pentsamenduaren artean? «Jakina —esan genezake K. Mitxelena-ekin—, erraz da esaten badela zerikusirik edo loturarik bien artean; haatik, zertan datzan agertu behar». Interes teorikoa. Baina gaia interesatzen zaigu historia politikoagatik ere, «hizkuntza eta nazioa» leloan bildu ohi dena: esaterako, ezin zaigu ez interesatu arazo horren ibilbidea, hasi Frantziako Iraultzaren hizkuntz politika terroristatik eta haren justifikazio teorikotik (Abbé Grégoire, B. Barère), eta «hizkuntza da herri baten arima» eragon digun Txillardegi-ganaino.

Topiko bat da, Humboldt-en hizkuntza eta pentsamenduaren gogoetak hizkuntza eta mundu-ikuskerara, hizkuntza eta nazioa eta aiurri nazionala, nazioa eta *Volksgeist* edo Herri Gogoa, etab., auzietan bokalerazten gaituela. Humboldt-en hizkuntza eta pentsamenduaren azterketa serio batek auzi horiek ezin ditu baztertu, Euskal Herrian eginiko azterketa batek gutxienez. Bestalde, auziok aski espezifikoak eta pisu propiokoak ere badira, aparte tratatuak izatea merezi izateko. Horregatik eskuetan duzun liburu hau (*Humboldt: hizkuntza eta pentsamendua*), alde batetik autonomia eta bere baitan osoa da, eta bestetik oinarria eta sarrera hurrengo beste bi azterketarentzat: *Volksgeist – Herri Gogoa*, kontzeptu horren jatorria eta traiektoria aztertzeko, bereziki Alemanian, eta *Espainiaren arimaz*, XIX. eta XX. mendeetan Herri Gogoaren tradizioak Espainian izan duen harrera modua ikusteko.

Esan beharrik ez, gai polemikoak dira. Guk, polemika baino gehiago, argi pixka bat bilatuko dugu, hau da, irakurketan saiatuko gara, autoreak eta testuak.

Egileak eskerronez aitortzen du, Eibarko Udalaren Juan San Martin Bekaren laguntzarekin burutu dela hemengo lan hau. Eskerrak Eibarko Udalari eta eskerrak halaber UEU/Udako Euskal Unibertsitateari. Nire esker ona, orobat, lanotan lagundu didan hainbat laguneren artean —askoz gehiago dira beti, laguntzen digutenak,

laguntzen ditugunak baino—, Xabier Mendiguren-i, bere eginahalengatik ene euskara zibilizatze aldera; Mila Larrea-ri, nire kaos informatikoetan irtenbideren bat pazientziaz beti asmatzeagatik; eta Gabriele Maite Noss-i ororen gainera, eta ez literatura espainol, frantses eta alemanetan emandako laguntzagatik soilik.

2006ko iraila.

I. Aitzinsolasa: Kant, Humboldt

Bi autore daude, frantsesei kultura eta pentsamendu alemana ezagutzera ematen bereziki ahalegindu direnak: bata frantsesa eta bestea alemana, Madame de Staël (1810) eta Heinrich Heine (1834). Ongi etorriko zaizkigu bide-erakusle gisa kultura alemanaz euskaldunon artean jarduteko. Biek hala biek Kant-en zentralitatea erliebatu dute. Bestetik, Wilhelm von Humboldt-ek bere Pariseko egonaldietan (1789, 1797-1801) hainbat eztabaida eta solas izan zituen hango filosofoekin —«Ideologoak»—, Garat euskaldunarekin horien artean, eta haiekin ezin izan baitzuen inola burutu, tenorean Alemania eta Frantzia arteko diferentzia intelektual erabakigarria azken finean Kant-ek markatzen zuela, egiaztatu zuen berak ere, adiera etsigarri batean kasu honetan. Kant gabe Alemania modernoa ez da ulertzen.

XVIII. mendean Alemania erabat Frantziaren menpe egon da kulturalki. Mendearen buru aldera, ordea —Madame de Staël-i jarraitzen diogu— pentsamendu frantsesa antikartesianismoan baratua dago. Bere garaian Frantziak Descartes eman du, eta kartesianismoa nolabait munduko nagusi bilakatu da. Gero, Ingalaterrak Locke sortu du, eta Locke-k Descartes hobiratu du. Orain, Parisen bertan, Descartes metafisikoari Voltaire-kin ostikoa eman eta, obligazioa Condillac-en filosofia da, enpirismo ingelesaren jarraipena eta bulgarizazioa; eta, horrekin eskuz esku, Condillac-en sentsismoaren ondorioz, materialismo trauskil bat da dogma eta moda filosofikoa. Pentsamendu hori da jaun eta jabe, izpirituentzat ez dago beste aukerarik Parisen —«on a décidé que depuis Condillac on ne peut faire un pas de plus sans s'égarer»¹.

Alemanian, ordea, Descartes frantsesaren eta Locke ingelesaren oposizioan sakonduz eta hura gaindituz, bata bestearekin biak desegin ordez, bata bestearekin elkar osatuz, Kant-ek (1724-1804) filosofia berri bat plazaratua du bitartean, «filosofia alemana», hots, alemanen «izaera nazionalaren espresioa» —betiere M. de Staël-i jarraituz—, Fichte-k eta segitua, eta influentzia itzela izaten ari dena, barruti filosofikotik harago, literatura eta kultura aleman guztian, eta hauen bitartez atzera karaktere edo aiurri nazional alemanean. M. de Staël-en asmoa da frantsesei erakustea «l'examen de l'influence que la philosophie transcendante [sic!] des

1. Staël, Madame de, *De l'Allemagne*, Paris 1968, bol. II, 145.

Allemands a exercée sur le développement de l'esprit et sur le caractère et la moralité de la nation où règne cette philosophie»².

De l'Allemagne-k lehen kapitulu global bat eskaintzen dio Kant-i (IIIe Partie, VI), hurrengoetan haren eragina zehaztuz joateko esparru ezberdinka (etika, estetika). Guztiaren azpian uste fundamental bat dago: Alemania berriaren giltza pentsaeran *Arrazoimen hutsaren kritika* da (1781) «il produisit une telle sensation en Allemagne, que presque tout ce qui s'est fait depuis lors, en littérature comme en philosophie, vient de l'impulsion donnée par cet ouvrage»³.

Ohartxo batzuk, hortaz, Kant-i buruz, hasteko; laburbildumatxo nahasiegia ateratzen bada, irakurleak pasa eta segi lezake, alferrik nekatu gabe.

Kant-en «iraultza kopernikarra» pentsamenduan, ezagutzaren teorian kokatzen da⁴. Zer fenomeno da ezagutzea? Sinplifika dezagun: egiazko ezagutzea sentsuen ezagutza (irudiak) adimenaren ezagutza (kontzeptuak) bihurtu eta horiek araz elkarri lotzea da. Itsuak koloreen ideiarik ere ez dauka: estreina sentsuen inpresioak-eta dauzkagu, horiek damaigute ezagutzako ekaia. Baina hori ekaia baino ez da, eta ekaiarekin bakarrik ezagutzaren posibilitatea baino ez dugu hasi. Ezagutze-prozesua bera hasi, ez sentsazioekin, baina horiei adimena aplikatu eta ematen zaien forma adigarriarekin hasten da, kontzeptuekin: zaldia, etxea (ezagutza posiblearen lehen osagarri eratuak). Ezagutzak esperientzia sentigarria auresuposatzen du; baina izan, ez sentigarriaren barrutiko, baizik eta adigarriko gertakaria da. Ordea, kontzeptuarekin ere —adigarriarekin— oraindik ez daukagu ezagutzarik: ezagutza etzan judizioan datza ($S > P$), kontzeptuen loturan: A da B; «zaldia (A) – da [baiespena, judizioa] – abere bat ugaztuna (B)». Hori ahor zaldi ala asto den ez deneko sentsazio deslai batzuk, ezagutza posible baterako lehen elementu materialak dira. Baina sentsazioak elkarri lotu eta zerkiaren bereizkuntza (identifikazioa) egitea lortu eta gero ere, «zaldia» bakarrik oraindik ez da ezagutza, baizik eta lehen «datu» gorri bat. Sentsuen datu gorri hori adimenarentzat galde bat da, ezagutza eskatzen duena; hots, subjektu bat predikatuaren bila: ezagutza zinez predikatua lotzean agertuko da (judizioan). Ezagutzaren —egiaren— tokia judizioa da. Edozein judizio ziur egiazkoa ote da? Ez, noski. Baina orduan ez da ezagutza. Urrats bat gehiago, eta: egiazko ezagutza ezagutza edo judizio ziurra da; edo, ezagutza zinezko edo zientziaren ezaugarri behinena ziurtasuna da (Kant-en aburuz); beraz, unibertsaltasuna, aldaezintasuna, betikotasuna. Horrek esan gura du Kant-en ustetan, hau da, Kant-en ezagutzaren eta zientziaren kontzeptuan, Newton-en ondoren Einstein, edo Euklides-en ondoren Gauss/Lobatschewski edo Riemann, ez bakarrik *de facto* ezinezkoak, baizik eta pentsaezinezkoak ere bazirela. Zergatik?

2. Ib., 154.

3. Ib., 128.

4. Uribarri, I., *Kanten ezagutzaren teoria*, Jakin, Donostia 2001.

Ezagutza zientifikoa —egiazko ezagutza— bakarra da mundua guztiarentzat eta betiko. Ziurtasunik gabeko ezaguera, iritzi edo ustea baino ez da. Baina esan dugu, zientzia ororen hastapena sentzuak zirela, eta andre-gizonok sentzuak nola-halakoak izaten ditugu, bakoitzak bere modukoak eta denok bestelakotsuak. Ezagutzaren azken oinarria sentzuak balira —Condillac-en jarraitzaileek eusten duten bezala, «Ideologoe»—, ezagutzaren azken oinarri unibertsalki berdinek, nonahi eta betiko ziurrik ez legoke; hots, ez legoke zientziarik. Sentsuetatik datorkigun informazio guztia, horrela, bakoitzaren arabera baldintzatua denez gero, ziurtasuna, ordea, zer hori denontzat baldingabekoak behar duenez bermatu, ezagutza edo zientziaren azken fundamentuak sentsurik gabeko edo sentsu-datuetatik aparteko elementuetan etzan beharko du, haiei ziurtasunaren zimentua emateko: hots, esango du Kant-ek, adimenaren «berezko kontzeptu» edo forma unibertsalean, innatoak horiek, unibertsalak. Ondope hori barik, sentsuetatiko ezaguera guztia ezingo litzateke inpresio/iritzietatik pasatu (Descartes-ekin, Locke-ren aurka). Eta, alderantziz, sentsuetatiko datuak gabe, kontzeptu hutsen bitartezko gogoeta guztia ez litzateke funts gabeko espekulaziotatik pasatuko (Locke-rekin, Descartes-en aurka). Sentsuekiko esperientzia (fisiko) ororen haraindiko edo aurretiko kontzeptu haiek (metafisikoak), sentsu-datuekin gauzen kontzeptuak eratzen dituztenak, apriorizkoak esaten dira, aldeztu aurretikoak; eta, «kategoria» ere deitu ohi direnok, kontsideratzen dira ezagutza eta zientzia ororen euskarri eta formak. Sentsuduna abere oro da, agian pentsamenduna ere bai moduren batean; adimenduna edo pentsamen objektiboduna izatea (edo gizaki izatea ezagutzaille bezainbatean) kategoria edo kontzeptu huts —adimen forma— horiek edukitzea bezala da; hori gizon-emakumeak bakarrik du, eta gizon-emakume orok berdin, alegia, berdin behiala eta gaur, berdin Txinan hala Königsbergen. Beste era batera esan, ezagutza egon dadin, ezagutzak ukan behar duen forma egon behar du; eta ezagutzaren formak ezagutza faktikoaren aurretik egon behar du, berak bihurtu behar baitu sentsuetatik datorren datu masa formagabea, hau da, ezagutze-prozesua, ezagutza *de facto* (berdin ziurtasunaren forma duen judizioa). Sentsuekiko informazioaren forma unibertsal emaeleok kontzeptu apriorizko haiek dira, sentsu-datu indibidualekin ezagutza unibertsal ziurraren erataileak. Horiek gabe, ziurtasunik ez, zientzia edo ezagutzarik ez. Ezagutza objektibo ororen (aurre)formak direlarik giza adimenean, eta apriorizkoak direlarik, ez dira baldintza historiko edo sozialen menpeko, horien arabera aldagarri, etab., baizik eta betikoak eta aldaezinak. Horrek azaltzen du, zergatik judizio estetiko eta moralak, adibidez, balio aldagarrikoak diren Grezian eta Ilustrazioan, edo Txinan eta Königsbergen, baina judizio zientifikoak (matematikoak, fisikoak) balio berdinek kokak nonahi eta edonon, zioen Kant-ek.

(Beharbada, ordea, sentsu-datuen forma-emaele eta erataile hauek, giza adimen unibertsal abstraktu eta soilki formal batean gabe, hizkuntzan daude? Historikoagoa eta aldakuntzetara irekiagoa litzateke. Dударik ez dagoena, zientzia objektibo eta unibertsala ere aldagarria dela; beraz, agian historikoagoa da —Kant-ek uste zuenaren kontra— haren azken fundamentua ere).

Ohitu bakoari arrotza irudi dakioken elemele hau, nahiko sinplea da. «Zaldia da ugaztuna» esapideak bi kontzeptu lotzen ditu: zaldia eta ugaztuna. Zer egin du, hori egin ahal izan duen adimen motak? Estreina zaldia «ebaki» —analisatu— bere predikatu sentigarrietan: gorria da, lau hankakoa, apatx bakarrekoa, zurdazua, etab., eta ugaztuna. Edozein gauzaren predikatu logikoki posibleak azkengabeak dira. Orain aipatu azken horrexek, eta ez besterik, gura izan du subjektuarekin berriro lotu, sintesia egin, eta hala ezagutza bat zertu (ezagutza sintesian hasten da eta sintesian zertzen da)⁵. Horretarako, ordea, aurretik elkarri lotzea zer den jakin beharra zuen, loturaren kontzeptua lehendik eduki behar izan du buruan, bestela ez zen lotzera etorriko (eta berdin, loturaren ahalgarritasunarena, etab.). Konparazioaren kontzeptua ere eduki du, zeren eta ugaztunaren kontzeptua, ez-ugaztunarekin konparazioan erdiesten da. (Gauzak konparatzea ez da munduan dagoen zerbait, baizik eta munduan neuk jartzen dut). Eta baiespeneren eta ezespeneren adigaia ere eduki du, etab. Baina lotura edo konparazioa da zerbait, ezin ikusi dena landan edo kalean, ez dena bera gauzaki bat sentsuen pekoa beste gauzakien artean, baizik eta ezagutzaile tipo honen adimenak gauzakien artean bilatu eta ipini berak egiten duena. Ezagutzaile tipo honen espezifikoa da gauzak bereiziz eta erlazionatuz ezagutzen duela: erlazioa, konparazioa, berdinketa edo diferentzia, edo ahalgarritasuna, etab., denak ezagutzaren aurretiazko eta fundamentuak, ezagutzaile suerte honen apriorizko kontzeptuak dira, edo bere jarduteko formak; ezagutzaile honek, ezagutzeko, buruan dauzkan moldeak, kategoriak. Ezagutzaile honek forma horien arabera pentsatzen du —objektiboki pentsatzen diharduenean— gauzak zer diren munduan, edo mundua bera zer den eta nondik datorkeen. Horien arabera antolatzen du: hasteko, sentsu-datu fisikoak kategorio metafisikoen molde edo forma aurrezarriotan lotuz josten duen jakintza enpirikoa; eta gero, jokabide horixe berari jarraituz, ezagutza metafisiko guztia ere bai: metafisika tradizionalak hala egin du; Kant-ek azkeneko horren zilegitasuna ezetsiko du!

Errepikatuz, bada: ezagutza ez da hasten ezagutzaile pasibo soil batekin, sentsazioen hartzailea, baizik eta ezagutzailearen jarduera batekin; beraz, aktibitate intelektualaren forma batzuekin; hots, ezagutza «kontzeptu» batzuekin hasten da («zer», «nolakotasun», «berdintasun/ezberdintasun»), eta hastapeneko kontzeptu horiek, berak ezin dira izan enpiriko edo eduki sentigarriak, horiek eratzeko beste kontzeptu batzuk lirakeelako beharrak, eratzailak soilik direnak, hots, eduki sentigarri gabekoak edo hutsak, forma soilak. Abiapuntuko kontzeptu basiko edo iturrizko hauek Platon-ek modu batean ulertu ditu, Descartes-ek beste batean; Kant-en ikerketa guztia ezagutzaren oinarri apriorizko horren bila hasi da. Baina berak ulertu duen bezala —orain hau dugu inportantea—, apriori horrek sentsu-

5. Hemengo orriotako azalpenean eman lezake, analisiarekin hasten dela; baina analisatu duguna izan da «zaldi», eta hori, hainbat aldi eta aldetan lokabeki jasoriko mila sentsu-daturen sintesi handiarekin bakarrik daukagu! Horregatik Aristoteles-ek jada esango du ikustea juzgatzea dela: objektu bat zaldi bezala ikustea (ezagutzea) juzgu bat egitea, arrazoiketa baten konklusioa jalgitzea da.

datuei forma emateko baino ez du balio, hau da, esperientziaren antolaketarako eta esperientziaren eremuaren barruan. Ezagutzaren hastapena eta oinarria dagiten kontzeptu horiek apriorizkoak dira, meta-fisikoak, baina ez dute erabilerarik apriorizko arrazoiketa metafisiko batean (adb.: Jainkoa izaki betegina da, beraz kausa betegina, beraz mundu hau —efektua— mundu batentzat ahalaren barruan betegina da, etab.); eta ez dute erabilerarik, atzeraka, esperientziaz haraindi aplikatzeko ere (adb.: mundu hau kontingentea da, kontingentea ezin da izan bere buruaren kausa, beraz badago munduaren kausa bat ez-kontingentea, bere buruaren kausa, beraz izate betegina). Begietako betaurrekoek aurrerantz ikusteko balio dute, ez begiaren atzerantz. Munduaren ezagutzaren baldintzak munduaren baldintzen barruan gelditzen dira; kategoriek ez dute balio munduaren kanpotik zer dagoen eta zer-nola diharduen jakiteko (munduaren kausa transzendente hipotetiko batek, adibidez): munduko kausak ezagutzeko balio dute, munduaren kausak ezagutzeko ez, dio Kant-ek. Izan ere, kontzeptu huts edo kategoria horiek formak dira, eta edukiari forma emateko balio dute (sentsu-datuei), ez dute balio beraiek edukiak jartzeko, ezeren existentziarik jartzeko, hau da, sentsuek eman ezin dituzten datu moduak *a priori* jartzeko: Jainkoa, subjektu/arima, askatasuna, substantzia bakuna, etab. (horien pentsamendua ukan dezakegu, ezagutzarik ez). Filosofia honi transzendentala esaten zaio (ezagutzaren posibilitate-baldintzen analisisa da transzendentala), eta transzendentearen zuzen-zuzen kontrarioa da: hain zuzen filosofia transzendentetik (filosofiaren objektu transzendentetik) ez dagoela da bere tesi-ardatza.

Hau sekulako zartada zen, zeren eta hala aprioriari (arrazoimen hutsari), zerurantz ikusteko orain arte zabalik zeuzkan leiho guztiak, kolpe batetik ixten zitzaizkion. Ezagutza, formal hutsa ez bada (logika edo matematika bezala), hau da, edukia izatezko errealiteri erreferentzia egiten diona edukitzeko, sentsuen ekarkiaren menpe baldin badago, orduan metafisika razionalik ez dago: Jainkoaren, arimaren, etab., ezagutza razionalik ez dago. Jainkoa existitzen al den, mundua zeinek egin duen, giza arima hilezkorra ote den, hil eta gero zerk igurikatzen digun, horretaz guztiaz ezagutu ezer ezin dugu ezagutu. Jainkoaren ezagutza razional edozeinen posibilitatea ezabatua gelditzen da: Jainkoa (berdin arima, etab.), hori zernahi dela ere, ezin da ezagutzaren objektu izan⁶. Giza ezagutzaren formetan (baldintzetan) kabitzen ez diren, sartzen ez diren kontuak dira.

Kant-en zirrara kultura alemanean irakurle frantsesei adierazteko, Heine-k hura Robespierre-rekin alderatu ohi du, eta «pentsamenduaren erresumako suntsitzaile handi horrek, Maximilien Robespierre aisa gaitzen duela terrorismoan» ziurtatzen du⁷. Kant Robespierre filosofiko bat da, eta Frantzian dena Robespierre-ren

6. Gogora bedi, Lehen Moderniaren hastapenarentzat filosofiaren egiteko eta helburu behinena «Jainkoa badela, eta giza arima gorputzaz ezberdina dela», alegia hilezkortasuna, razionalki frogatzea zela, ik. Descartes, R., *Metodoari buruzko diskurtsoa. Meditazio metafisikoak*, Klasikoak, Bilbo 1997, 105.

7. Heine, H., “Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland”, in: *Heines ausgewählte Werke* (arg. J. Jess), Leipzig d/g. (Reclam), bol. IV, 270.

magnizidioaren ondoko bilakaeratzat ulertu behar den gisan, Alemanian Kant-en deizidioaren ondorio bezala ulertu behar da bilakaera intelektual guztia. Erradikal-ki pentsatuta, iraultza alemana erradikalagoa da frantsesa baino. Kant-ek ez dio erregeari lepoa moztu, baizik eta Jainkoari berari, deismoari⁸. Horregatik Heine-rentzat *Arrazoimen hutsaren kritika*, Lutero-ren azkeneko kontsekuentzia⁹, «deismoaren urtarrilaren 21a», iraultza izpiritual definitiboaren hastea da Alemanian, Frantziako Iraultza materialarekin analogia bitxienak ageri omen dituen, eta pentsalari sakonak ez duena hura baino garrantzi gutxiagokoa epaitu behar. Heine-k behin eta berriro erregearen heriotza politikoa eta Jainkoaren heriotza filosofikoa parekatzen ditu, materialki hura Antzinako Erregimena instituzio gorena baldin bazen, haren azkeneko fundamentua intelektualki Jainkoa baitzen¹⁰. Robespierre-k giza erakunde zaharrak triskatzeko bazuen garra, baina Izaki Gorenaz autua izan orduko, Saint-Honoré kaleko burgestoiloa, ezpainetako patsa kendu, odola ikuzi eskuetan, eta apal-apal igandeko gizon deboto janzten zen. Kant-ek Jainkoaren aurrean ere ez du halto egin, ezpada, azkeneraino joanez, «hiltzen ari den Jainkoa»ren hil kanpaia jo du — Jean Paul-engan jada aurkitzen dena da esaldi hori, orain Heine-k behin eta berriz errepikatua, eskuarki Nietzsche-ri gaineratu ohi zaiona¹¹. Lutero-k abiatu zuen izpirituaren askatasun-bidea, Kant-ekin amaitzen da. Lutero-arentzat, giza kontzientziaren gaineratik, Jainkoa bakarrik; Kant-en arabera —Heine-ren ulerkeran— Jainkoa fikzio hutsa da, ilusio natural baten ekoizpena, ipuin bat besterik ez («nichts anders als eine Erdichtung»): giza kontzientziaren gaineratik, ezer ez¹².

Baina erregea exekutatu bakarrik ez da iraultza egiten, ezta Jainkoa exekutatu bakarrik ere. Kant-ek iraultza hasi egin du, ez bukatu. Kant bera, Heine-ren aburuz, berak apurtu duen mundu zaharrean katigatua gelditu da nolabait, bere buruaren apostata («tragediaren ondoren fartsa etortzen da», Heine-rena da oharkizun hori)¹³. *Arrazoimen praktikoaren kritikan*, izan ere —bigarren Kritikan— Königsbergeko maisuak Jainkoa berriro atera du eszenara, salbazioaren bat nondik-bait behar duen jende xume noragaldiaz gupidatua, Heine ironiarik mingotsenaz burlatzen baitzaio horregatik filosofo zaharrari. Haren jarraiko Schelling panteista gero atzera «konbertituaz» ere isekatu, sinesgaizkiro isekaten da (batez ere azkenean, ironiaren ironiak, Heine-k berak, gaixo eta makal, non eta Swedenborg-en altzoan bukatuko baitu!)¹⁴. Dena dela, ez bai eta kontraesan artean horiek abiatu iraultza, Hegel-ekin burutua dago: naturaren eta historiaren panteismo osoan¹⁵. Kant-ek hasi eta

8. Ib., 269.

9. Ib., 229.

10. Ib., 266.

11. Ib., 267.

12. Ib., 276.

13. Ib., 309, 279.

14. Ib., 279-280. Schelling «katolikoaz», 308-309.

15. Ib., 310. Hegel, «Leibniz ezkerre Alemaniak sortu duen filosofo handiena» (307).

Hegel-ek buka, pentsamendu iraulia, gaurko pentsamendua, andre-gizon heldu bere buruaren jabe librearena, panteismoa da. Berriro, aurreko tradizioko Jainkoa ez da ukatzen, baizik eta gainditzen. Jainkoaren existentziaz dudatzea, eztabaidatzea, dio Heine-k, itxuragabekoa da razionalki, gaitzesgarri da (munduaren existentziaz dudatzea bezalatsu); goragarri arrazoizkoa, Jainkoaren naturaz gogoetatzea da. Eta gogoeta hori da izpirituen Jainkoaren zerbitzu eta liturgia egiazkoa. Jainko tradizional metafisikoa hil eta, orain, Jainko razionala (ez razionalistena!) ahorratzen dagoen dena duzu; izan baden oro —*pan*—, Jainkoa da¹⁶. Deisten Jainkoa gizadia eta mundua goitik gobernatzen dituen izaki transzendente bat zen: juduentzat tirano trumoisua, kristautentzat aita arduratsua, razionalistentzat erlojugile bat. Panteismoarentzat, aldiz, Jainkoa ez kanpoan, goian-edo, ezpada munduaren barruan dago, urasetzen, ernaltzen, hots, mundua da, munduaren bizitza¹⁷. Gauza bera da Jainkoa eta mundua: mundua ulertua ez erori, gutxietsi, galgarri bezala, Jainkoaren agerikunde bezala baizik. «Libreak gara eta ez dugu nahi tirano trumoi-karirik. Larriak gara eta ez dugu behar aitaren adiguririk. Ez gara mekanikari handiren baten artefakto ttattarrak ere. Deismoa jopuentzako, haurrentzako, genevarrentzako, erlojugileentzako erlijioa da»¹⁸; panteismoa, gizon-emakume natural haziaren fedea; Goethe-ren naturaren sentimendua; naturarekin bat bizi ziren antzinako germaniarren erlijioa¹⁹. Batez ere, ordea, Jainkoaren inkarnazioa gizadia da²⁰, eta horregatik, «guk ez dugu konbatitzen herriaren giza eskubideen alde, gizakiaren Jainko eskubideen alde baizik»²¹.

Gizakia gizakiarentzat, ez otso, baina Jainko.

Pausa gaitzen, oraindik, ideien historian, ohar batzuk egiteko erromantizismo eta idealismoaz eta biez eta naturaz. Izan ere, idealismoa ez da izan filosofia abstruso bat bakarrik, eta erromantizismoa ez *Madame Bovary*ko I, 6 kapituluak hain gozoki krudel irrigarri utzi duena, mojen barnetegiko neskatoaren amestegia (beharbada moda sozial bezala horrelakotsua izan badaiteke ere). Idealismoa eta erromantizismoa, biak Kant ondokoak eta biak Humboldt-en gaztarokoak, Jainkoa edota Naturaren ikuspegi berri baten hastapenak dira, seguru asko gaur arte eraginkorrak segitzen dutenak sektore kultural askotan. XVI, XVII. mendeetan eta XVIII.ean ere aurreratu sartu arte, 1) giza esperientziak naturako bizitzaren gogorra, patua, heriotza, gaixotasuna, lana, gosea, izurria, grinak, anaiarteko borrokak, gerrak ikusi ditu: guztiak guztiakin gerrakoa eta beldur ikararkoa bezala definitzen da gizon-emakumearen «naturako egoera» (Hobbes). Natura negatiboa da («bekatua»). Gizakia, beraz, naturatik salbatu beharreko izakia da, dela bataio eta erlijioz, dela

16. Ib., 277.

17. Ib., 241-249, 277, 293-294, 305.

18. Ib., 247.

19. Ib., 293-294.

20. Ib., 245.

21. Ib., 246.

zientzia eta kulturaz. Nola erlijioa hala zientzia eta kultura, batez ere Modernian, biak dira gizakiaren bere burua eta bere burutik erredimitzeko ahaleginak. Zientziak kanpoko natura menperatu behar zuen; kulturak gizakiaren barnekoa. Natura ukatu egin behar zen. Gizaki naturalak basatia esanahi baitzuen; zenbat eta kultuago, orduan eta basatasunetik urrunago. Naturaren ikusmolde horren aurka, estreina, platoniko ingelesek (Shaftesbury, etab.) eta gero Frantzian Rousseau-k erreakzio-natu dute, azkenik Alemanian Herder, Goethe, Schiller-ek haiei segitu diete.

2) Filosofia eta zientziarentzat natura lege mekanikoaren, beharrezkotasunaren esparrua zen (berdin natura), kontrajarria gizakiaren askatasun eta moraltasun esparruari (berdin izpiritua). Natura unibertso mekanikoa da, eta ordena eta lotura absolutua errepresentatzen ditu: politikan ere «lege naturalak» lege haustezinki obligatua esan gurako du. Ordea, Humboldt gaztearen egunetantxe, munduaren eta naturaren ikuskera hau belaunaldi berri batek denbora gutxian zeharo irauli du. Jardin frantses baroko geometrikoaren tokian jardin ingeles «naturala» nagusitu da; allonge-perruka artifiziosuaren tokian, kalparra jare (eta hobe kima bat *à la Beethoven* izanez gero); iparraldeko Estatu zibilizatu «arimagabekoen» tokian Italia eta lurralde urrun exotikoak maiteko dira. 1794an Hölderlin-ek «Grezia» eta «Gaztaroaren Jainkoa» (Humboldt-ek txalotua, bide batez gomutatze) poemak landu ditu; 1795ean «Naturari» (Humboldt-ek oso positiboki juzgatu ez duena; eta Schiller, tamalez, Humboldt-en irizpidean fidatu da, eta ez argitaratu). 1797an jada Hölderlin, Schelling, Hegel-en pentsamenduak bere lehenengo formulazioa aurkitua du *Idealismo alemanaren sistemaren programa zaharrena* («Ältestes Systemprogramm») lanean; Schelling-ek, bere aldetik, urte horretantxe *Naturaren filosofia baterako ideiak* eman du argitara, hurrengo urtean *Munduaren arimaz* publikatuz jarraitzeko. Kant-en subjektu (izpiritu) transzendentala, ezagutzailea, bera ezin baita hori zuzenean ezagutu ahal (ezaguketaren objektu bihurtzea litzateke!), Fichte-k Ni absolutu bihurtu badu, ezagutzaile ezezik bera naturaren ezarle ere (natura Nia-n hurrupatuz nolabait), Schelling-ek Ni absolutua natura bihurtu du, natura eta izpiritua bat eginez bere Identitatearen Filosofiarekin. Natura ez da ikusten honezkero subjektuari edo Nia-ri oposatua bezala, Ez-nia, baizik eta Ni bat da bera ere; ez da makina hilotza, organismoa da, biziduna eta biziemailea, kreatzailea, hots, izpiritu materializatua. Gauzak guregandik (kontzientziatik, izpiritutik) kanpora ez dira materiazko hutsak; izpirituarenak dira sorkariak, izpiritua dute euren barruan. Natura indar produktibo bat da, mailaz maila eta izpiritu ageriagoa, izatearen prozesu bat-bera dena, materia inerte, landareak, abereak, gizon-emakumea eta kulturaraino. Beraz, mundua substantzialki izpiritua da, izpirituak eratzen eta eraentzen du.

Los grados de desarrollo de la naturaleza pueden ser, pues —azaltzen du E. Colomer-ek— comprendidos como producciones del espíritu, mediante las cuales éste se eleva a la conciencia y a la libertad. En definitiva, la naturaleza entra a formar parte de la «historia» del espíritu humano (...). El dualismo fichteano del yo y no-yo [kontzientzia/materia, subjektua/objektua] se desvanece a favor de un monismo

genético que lleva de la naturaleza al espíritu. Se trata ahora de captar esta génesis y de elevarse de la *natura naturata*, la naturaleza como producto, a la *natura naturans*, la naturaleza como productividad. La naturaleza se desemboza como «pasado trascendental» del espíritu. Ella es en el fondo espíritu, pero espíritu inmaduro, que no tiene conciencia de la actividad infinita que él mismo es. En la naturaleza se agitan las mismas fuerzas que obran en la conciencia. Es, por así decirlo, «espíritu visible», del mismo modo que el espíritu es «naturaleza invisible» (...). La naturaleza es espíritu adormecido, una especie de «bella durmiente» que despierta progresivamente de la inconsciencia a la conciencia. Se trata en el fondo, como en Hegel, de un solo proceso: el llegar a ser al final lo que se era al principio²².

Goethe naturaren filosofia honekin entusiasmatu da, eta hogeita hiru urte baino gutxiagoko Schelling gaztea Jenara profesore deitzeko haren proposamenak Weimarko Dukeari segituan izan du onarpena (1798).

Jenan, 1796az gero, August Wilhelm Schlegel eta Karolinaren inguruan *erromantikoen zirkuluak*, paraleloki, literaturaren ikusmolde berriak lantzen eta entseiatzen ditu. August Wilhelm-ek Shakespeare itzultzen du; Friedrich anaia gazteagoak Komedia grekoaren balio estetikoaz, Diotima, Poesia grekoaren estudioaz, ikerketetan dihardu (1794-96). Beraz, literarioki ere giro antiklasizismo frantsesezan kausitzen gara (Lessing eta Herder-en jarraian); filosofikoki, idealismoaren piztaldian (Kant-en jarraian). Garai horretan Goethe-k Schelling babesten du, A. W. Schlegel-ek Schiller-ekin kolaboratzen du, harremanak onak dira geroko klasiko eta erromantikoen artean. Grezia argitsua adoratzen da, Shakespeare oldarkorra gozatzen da: hain zuzen naturaren izpiritu bizia ekintzan aurkitzen da bietan. Natura bat, Grezian apolino fina suposatzen dena, geroagoko terminoetan esateko, Shakespeare baitan dionisiko barbaroa, baina beti biziz eta indarrez betea. Naturaren bikoiztasun —anbiguitate, teinka— horrek hasieran ez du arazorik sortu. Baina laster ohartu da, gizakiarentzat, salbazioa bilatzen badu, natura horretan ere salbaziorik ez dagoela: izpiritu hori jainkozkoa bezain deabruzkoa baita, iluna, ankerra, gupidagabe bortxazkoa, grinatsua, «bekatuaren» ama. Gerora, bada —sinplifikatzea zilegi badugu—, etenak etorri beharko du: «erromantizismoa» naturaren alde ilun, irrazional, «kaotiko», misteriotsuki gozo edo beldurgarriro bortitz, kontrol gabeko, gizakiari arrotz edo are etsai, «gauezko» horri atxikiko zaio; idealismoa eta klasizismoa (Weimarkoa) «egunezko» naturari. Ez da, idealismoak ez daukala munduaren eta historiaren izaera tragikoarentzat sentsurik. Hölderlin berehala «desengainatu» da; hau da, gaurko munduan gizakia ez da eta ezin da naturarekin bat bizi, kantatuko du malenkoniak, bera ez delako gizartearekin ere bat, eta jainkoak ere ez direlako polisaren politikarekin bat. Alegia, Tübingengo gazteek Grezian identifikatu duten natura jainkozkoa jada hila dago —jainko grekoak eta polis grekoa hilak diren bezala—, naturaren eta gizon-emakumearen harmoniazko ezkon-

22. Colomer, E., *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*. Bol. II: *El idealismo: Fichte, Schelling y Hegel*, Bartzelona 1986, 84-85.

bizitza iragana da («tot ist nun...»)²³. Hala ere, naturaren ideia bera, Hölderlin-ek kantatzen jarraitzen duen natura, argi eta diztirazkoa da, gaztea, ederra, alaia, bakea zabalketan duena, adiskidezkoa²⁴. Izatea nahi izatea da, ezarri du Schelling-ek idealismoaren hastapenetan²⁵. Hau da, mende modernoan gaitetik, idealismoa atzera Ernazimentuko natura bizira eta presokratikoen Physis kreatzaile unibertsalera itzuli da berriro. Natura nahimena da, nahimena izpiritua da: nahimena da Jainko kreatzailea, eta nahimena haren kreatzio jainkozkoa. Printzipio horretatik erromantizismoak (eta Schopenhauer-ek, handik gero Nietzschek eta bitalismoak) izatea mina, beharra, borroka dela ondorioztatuko du; idealismoak, izatea ekintza, kontrasesanen gaitzeta, askatasuna dela. Tragedia guztien gaitetik izpituaren eta askatasunaren triunfoaren filosofia gorena Hegel-ena izango da. Izpituaren lore da natura, naturaren lore historia, historiaren lore da gizakia, gizadia, askatasuna.

Hau izan da Humboldt-en «erlijio» edo metafisika, Schelling edo Hegel-en filosofiak partekatu ez baditu ere: gizakia eta gizadia, bat; gizadia eta natura, bat; hizkuntza guztiak, herri guztiak, dena da Bat (Jainkoa – baina hitz hau Humboldt-ek ez dizu maite).

Ikusmolde honetan —aldatuko dugu pasarte bat hona— gizakia ez dago naturari konfrontatua, han txertatua baizik, harekin bat; nazioak ez daude bata besteari konfrontatuak, lotuak baizik, elkarren osagarri eta lagungarri helmuga komun batera iristeko, han «dena Bat da unibertsoan eta Bata dena da». Indibiduen, herrien, gauzen, denaren barrueneko batasuna unibertsoan, Humboldt-entzat ez da izan kontzeptu bat soil, sakon-sakoneko sentimendua baizik, kasik esperientzia pertsonal bat, bere aiurriaren arabera. Karoline-ri berak kontatu dio gutun batean (1790. 11.

23. Hölderlin, F., *Sämtliche Werke und Briefe*, Darmstadt 1989, Bol. I, 178 («An die Natur»). Ik., orobat, «Attika, die Heldin, ist gefallen/... Im Ruin der schönen Mamorhallen/ Steht der Kranich einsam trauernd nun» (166, «Griechenland»). Hernández-Pacheco, J., *La conciencia romántica*, Madril 1995, 81: «Hölderlin averiguó muy pronto que la filosofía es conciencia de una escisión insuperable: muy especialmente entre el sujeto y la naturaleza; escisión que tiene, como ya vió Empédocles y todos los pesimistas que a continuación en el mundo fueron (“pues el delito mayor del hombre es haber nacido”), la forma de una culpa que sólo se redime con la muerte, por la que el sujeto se reintegra al seno de la naturaleza, al descanso eterno. Pero hay más escisiones, que amargaron hasta la locura el alma de Hölderlin y que suponen el campo temático de la filosofía posthegeliana. La escisión entre el sujeto y la sociedad civil que representa, por ejemplo, el fracaso profesional; también la incapacidad de fundar una familia, en la que el amor imposible es llaga abierta con las instituciones, con la naturaleza, incapaz de procrearse, con la propia corporalidad, sexualmente insatisfecha. Escisión, por supuesto, entre el sujeto y el Estado, propia de la conciencia revolucionaria...».

24. Ib., 176: «So schön ist's noch hienieden!/ Auch unser Herz erfuhr/ Das Leben und den Frieden/ Der freundlichen Natur» («Der Gott der Jugend»); «Noch dein Geist, dein Geist der Freude sich/ In des Herzens stille Welle regte./ Da umfingen goldne Tage mich», «Un zu mir, von Licht und Glanz umflossen...» (177), «O Natur! an deiner Schönheit Lichte...» (178) («An die Natur»).

25. Schelling, F. W. J., *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*, Stuttgart 1977, 62: «Es gibt in der letzten und höchsten Instanz gar kein andres Sein als Wollen. Wollen ist Ursein, und auf dieses allein passen alle Prädikate desselben: Grundlosigkeit, Ewigkeit, Unabhängigkeit von der Zeit, Selbstbehauptung. Die ganze Philosophie strebt nur dahin, diesen höchsten Ausdruck zu finden».

12) nola Tegelen egun batez zorabio intimo baten antzera bizitu zuen Leibniz-en metafisika itxuraz abstraktuko ikusbidea: «Gau izartsu batean eserita nengoen arkazien baso txiki batean. Nire baitan bizi eta biziagoa ari zen egiten, inguratzen ninduen guztia ni bezalakoxe izakiak zirela, nire birundan xuxurlatzen zuen ostoa bakoitza, zapaltzen nuen lurra, eta izaki guzti horien barru-indar loak egunen batean iratzarriak eta gotiarziak izanen zirela, eta orduan entusiasmoak harrapatu ninduen; oraindik oraintxe ere sentitzen dut nola nengoen bai, nola belaunikatu nintzen eta pozez negar egin nuen eta zero izarrez beteari otoi nola egin nion debotoki...»²⁶.

Egia esan, kontuok ez zaizkigu interesatuko eskuetan duzun izkribu honetan, baina aitzinsolasean komeni da adieraztea, zein giro intelektualetan nabigatzen dugun jakiteko; eta, esaterako, gizadia eta gizatasuna (jainkozkotasuna, nolabait), izpiritua, *Volksgeist* edo Herri Gogoia eta antzeko kontzeptuekin maiz egon den hainbat ekibokoren itzurtzeko.

Honekin guztiarekin Kant-en ekarpenaren bigarren partean gaude, subjektu modernoaren jasokunde zerutarrean. Kant-en kritikak arrazoimenaren mugak erakutsi ditu: hein horretan, arrazoimen kritikoaren tribunalean, arrazoimen metafisikoaren harrokeria eraitsi du, umiliatu du, ezagutu uste zuen hamaika gauza, ezin duela ezagutu, sententzia emanez. Alderantziz, ordea, ezagutzaren posibilitatearen baldintzak oro subjektuan kokatuz, subjektu berri moderno kreatibo bat eraiki du, mundua berak «eratz» duena. Ez dago mundurik —objektibitatearik— subjektuarena baino. Subjektu batetik menpegabeko mundu bat *nonsense* bat da. Hau subjektuaren eskubideena ezezik, ahalmen itzelen deklarazioa da. «Natura adimenaren legepean dago»: kantismo guztia perpaus horretan laburbil daiteke. Eta bere esanahia, ongi meditatua, hain ikaragarrikoa da, ezen eta Schiller poeta filosofoari, hori amaren seme hilkorrek inoiz jaulki duen esanik handienetakoa dela, esanarazi baitio Körner-i gutunean (1793. 02. 18). Mundua —eta historia: morala, politika, estetika— subjektuaren kreaioa; orain artean (arrazoimen hutsaren kritika egin artean) subjektua bera jabetu izan gabe. Frantziako Iraultzak itsuki egin duena, Kant-ek razionalki argitzen du. Kant-en kritikak subjektuaren askatasuna eta beregaintasuna deklaratu du, subjektua bere lotura zaharretatik (berak bere buruari ipiniak!) jaregin du —horretan Rousseau-ri jarraituz (eta «Robespierre ezer ez da Rousseau-aren eskua besterik», idatzi du Heine-k)²⁷. Kant ez da suntsitzaile handia bakarrik; errealitate ororen orpoa subjektuan ezarriz —Sub/jektua, Sub/stantzia—, Kant-ek mundu berri bat, bere baitan —bere izpirituan— oinarritua, jada berak sortu du. Materialismoaren aurka, darrai Madame de Staël-ek, Kant-ek horizonte guztien haraindiko izpiritua indarra, sormena jaso du. Moralean, utilitarismoaren lekuan, kontzientzia bat osoki nagusi eta autonomoa, zuzentasunaren legea bere baitan duena. Estetikan, gozamenaren lekuan, idealaren helburu garbia. Dena subjektuaren

26. Ik. Azurmendi, J., "W. von Humboldt: el concepto de individuo y la búsqueda de un nuevo humanismo – Banakoaren kontzeptua humanismo berri baten bila", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 332.

27. Heine, H., loc. cit., 268.

apriorietan —adimenaren kategoriak, arrazoimenaren printzipioak— dago errotua. Kausalitatearen printzipioa subjektuaren apriorizko lege bat da, horrekin baitira gertakariak ordenatzen; subjektuaren sentitzeko formak dira espazioa eta denbora, non ere gauzak zernolakotzen baititugu.

Kant-en herentzia, «erromantikoak» esaten diren filosofia, arte, literatura, poesia, guztiak elkarren lehia bat dira, subjektutik hara nola eraiki ezagutza, zientzia, historia, artea, mundua. Eta Kant-ek subjektu transzendentala eta adimenaren kategoria eta arrazoimen hutsaren printzipioak ipini dituen tokian, hizkuntza ipiniko balitz, munduaren eratzaille, kreatora, subjektuaren hipostasi? Humboldt-en hizkuntz filosofia gaizki ulertzen da, kontuan hartzen ez baldin bada, iraultza kantiarraren jarraitutasunean dagoela eta horren birformulazio bat bilatzen duela nolabait²⁸. Kant-en arrazoimena (adimena) bakarra da, eta ez du jendarte bizitarik, ez historiarik; unibertsal abstraktua da. Humboldt-ek gizaki askotariko, historiko bizi, bariatuan bilatzen du subjektu transzendentala.

Erupzioa ez da egon filosofian bakarrik, hizkuntza eta literaturan ez da egon txikiagoa²⁹. Goethe (1749-1832) eta Schiller (1759-1805) gaur literatura alemanaren dioskuroak badira, euren egunetan biek hamaika aldiz plainitu eta salatu dute hizkuntza alemanaren utzikeria gobernuen eta klase gorenen aldetik. «La noblesse d'Allemagne aime fort qu'on lui parle latin», esanarazten dio Victor Hugo-k pertsonaia bati *Hernanin* (I, 3). Gero, XVII. eta XVIII. mendeetan, frantsesa izango da Gorteek eta nobleziak maiteko dutena. Alemana oso berandu arte hizkuntza barbarotzat hartu izan da, baztertua Gorteetan, nobleen eta burgesen etxeetan, hirietako teatroetan, sozietatean, irakaskuntzan, biziera publiko eta ofizial guztian, salbu erlijiozkoan. Berlingo Zientzien Akademian frantsesez edo latinez hitz egiten zen, ematen ziren konferentziak, idazten ziren txostenak. Voltaire-k, Prusiako Gorte protestantean urtebete pasatu eta gero, oraindik alemanik ez duela entzun, idatzi du gutun batean. Viena katolikoan zegoen Inperioko hiriburua, hor halaber «on croit trop à Vienne —errepairatzen zuen M. de Staël-ek— qu'il est de bon goût de ne parler que français»³⁰.

28. Cassirer, E., "Die kantischen Elemente in W. von Humboldts Sprachphilosophie", in: Binder, J. (arg.), *Festschrift für P. Hensel*, Greiz 1923, 105-127.

29. Hernández-Pacheco, J., aip. lib., 21: «(...) Considérese lo que está ocurriendo en esas fechas en Alemania, pongamos desde que Kant publica en 1781 la *Crítica de la razón pura*, hasta que Hegel en 1806 escribe la *Fenomenología del Espíritu*. Son apenas veinticinco años: Kant, Herder, Fichte, Goethe, Schiller, Schelling, los Schlegel, Schleiermacher, Novalis, Hölderlin, Hegel (...). Probablemente nunca en la historia de la Humanidad ha habido un estallido semejante y tan concentrado de genialidad».

30. Staël, M., aip. lib., bol. I, 94. «Les Polonais et les Russes, qui faisaient le charme de la société de Vienne, ne parlaient que français et contribuaient à en écarter la langue allemande» (Ib., 96).

Kulturako eta sozietateko hizkuntza frantsesa zen, eta frantsesarekin Alemanian nonahi konpon zitekeenez, «mes domestiques français —beti M. de Staël irakurriz— s'étonnaient de n'être pas compris quand ils parlaient la seule langue qu'ils crussent admise dans les pays civilisés»³¹.

Basamortu horretan, alemanaren pizkunde literarioa ere —hau Lessing, Goethe eta Schiller-en inguruan— eztanda baten eran eman da, hizkuntza erdeinatua gailur literario gorenera jaso, Kant-en iraultzaren garai berean. Hala ere, Schelling gazteak Schiller bisitatu duenean, horrek oraindik elkarrizketa alemanez eramateko zailtasunak zituela, eta oso erraz frantsesera pasatzen zela hitzen bila, konstatatu du³². Goethe-ren aitak italiano z eramaten zuen egunkaria. Goethe bera idazle frantsesa izateko asmotan hasi da literaturan. Wilhelm von Humboldt-ek bere anaiari idatziriko gutunak Parisen frantsesez daude, etab. Hizkuntzen interesa eta estudioa Alemanian, filosofiko eta zientifikoa, hizkuntza eta literatura alemanaren pizkundearekin baterakoa izan da, gero euren bide autonomoan joateko. Humboldt bera pertsonalki Goethe eta Schiller-en adiskide min-mina izan da, hizkuntza alemana goititzeko borrokan lekuko eta partaide (eta gure artean Orixe eta Zaitegi-k bezala —erro-mantikoen aurka barik, erromantikoe bano gehiago, edo eskusiboago— Grezia eta greziera izango dute eredu).

Wilhelm von Humboldt 1767ko ekainaren 22an jaio da Potsdamen, Prusiako Gorte erresidentzian. Bi urte eta zerbait geroago Alexander anaia naturalista handiaren jaiotzak segitu du, 1769ko irailaren 14an. Aita, Alexander Georg, noblezia prusiarreko semea da, Armadako ofiziala, Silesiako hiru gerretan parte hartu eta zauritua, Federiko Gilen II.a izango denaren hurkoe zirkuluko, zein ere horregatik bera izan baita Wilhelm (Gilen) lehen semearen aitabitxia. Aita 1779ko urtarrilean hil da, Gilen-ek 12 urte baino ez dituela. Ama, Marie Elisabeth Colomb, haurren hezkuntzaren ardura hartu beharko duena, etorki higanautakoa zen, nahiko estua beraz, aita esposatu duenean hura baino hogeita bat urte gazteagoa eta alarguntsa jada; lehen ezkontzatik Tegel jauregi eta etxaldea ekarri du dotean Humboldtarren leinura, industrialen bere familiatik jarauntsi ondareaz gain. Jabaleko oasi eder hau izan da, gaurko Berlin handiaren barruan ere bake-leku bat ukitugabea, bi Humboldt handien haurtzaroko landetxe eta lehen eskola. Ama hil denean (1796ko azaroan) Gilen-ek heredatu du Tegel, eta geroago, politika utzi eta Gortetik erretira dadinean, Schinkel arkitektoaren planen arabera goitik behera estilo klasizistan eraberri-arazi du (1824), bere erresidentzia eta lantoki bihurtzeko, eta liburuen eta igeltsozko modelo eta kopien biltoki eta artxibo. Jauregia gaur ere Humboldt-en oinordekoen

31. Ib., 116.

32. «Derselbe Mann, der wenn er schreibt, mit der Sprache despotisch schaltet und waltet, ist, indem er spricht, oft um das geringste Wort verlegen und muss zu einem französischen seine Zuflucht nehmen, wenn das deutsche ausbleibt»: Plit, G. L., *Aus Schellings Leben. In Briefen*, Hildesheim 2003, bol. I, 112-113, aip. in: Tilliette, X., *Schelling. Biographie*, Stuttgart 2004, 47. Ik. M. de Staël (I, 195) zailtasunak zeuzkala eztabaida bat frantsesez eramateko.

eskuetan dago (orain Von Heinz), erdi bizitoki erdi memorial, eta museo, artxibo eta biltzar zentroaren egitekoak betetzen ditu. Wilhelm von Humboldt-en gustu pertsonalen eta artistikoen ideia bat egiteko, ezinbesteko bisita.

Baina oraindik bi mutikoak amarekin daude Tegelen. Haurren eskolaz J. H. Campe ilustratua arduratzen da (1769-1773), etorkizunean pedagogogo eta filantropo famatua, liberal eta demokrata erradikala, hamasei bolumeneko entziklopedia handi baten argitaratzailea. 1777tik aurrera Ch. Kunth gehitzen da maisu gisa greko, latin, frantses eta alemana, eta matematika eta historiako irakasle. Ch. Kunth gerora Prusiako Estatu Aholkularia izango da eta Von Stein baroiaren lankidea. (Von Stein baroia, Humboldt-ekin, lehen liberalismo alemanaren —kontserbatore erreformazalea, konstituzionalismo ingelesean inspiratua— banderari handia da). Txiki-txikitatik Humboldt haurrak Ilustrazio eta liberalismoaren izpirituan izan dira heziak³³. Eta bi Humboldtarrak ikasteko enkarnu bizi bat haurtzarotik hil arte guztikoa erakutsi dute. Amak, karrera militarretik gabe, administrazio edo merkataritza bideratu gura zituen haurrak. Hala, eskola Berlingen jarraitu dute —irakaskuntza beraiek bakarrik etxean hartuz ala talde txikitan: Humboldtarrak eskola publikorik ez dute inoiz zapaldu— ekonomia, estatistika, zuzenbidea ikasiz, eta beti hizkuntzak. Gilen Humboldtekoak unibertsitate baina lehen dozena erdi bat hizkuntza ikasi du, gerora beste hainbeste gehiago menderatuko du. Filosofiko irakasle J. J. Engel izan dute, Filosofia Popularra deitzen den eskolakoa, *Filosofia eta mundua* liburuarekin autore sonatuenetakoa Berlingo Ilustrazioan. Haren bidez Leibniz-en eta Berlingo Ilustrazioaren eraginak beti sakon irauko du Humboldt-en pentsamenduan. Urteotantxe agertu da Riga urrunean, Ilustrazioaren aurka idatzia hein batean (konkretuki Berlingo Ilustrazioaren aurka), Kant-en *Arrazoimen hutsaren kritika*, ia inork asko aintzat hartu gabe lehen urteetan Alemanian. Kant-en influentzia unibertsitateetan geroago hasiko da, eta Göttingenen hasiko da Gilen hura luberritzen. Humboldt, bada, haren ezaguerarik gabe unibertsitatean estudiantzera joan arte, alde guztietatik atmosfera ilustratu garbi eta bere buruaren usteosoan hazi da.

Ez guzti-guztiz. Berlingo Ilustrazioa Leibniz-Wolffiar razionalisten Filosofia Popularrak, M. Mendelssohn, Nicolai, Bister eta konpainiak, dominatzen badu ere, mugitzen hasia da hiriburuan Saloi kulturako fenomeno, deduzkoena Henriette Herz, Marcus Herz mediku eta filosofo juduaren emaztearena izaki, jatorri portugesekoa berau, non ere sozietatean «sentimentalitatea» (*Empfindsamkeit*) artatzen baita, prerromantizismo gisa bat (Marcus Herz, Kant-en ikasle kutuna, besterik ez bada, maisuarekin izan duen harreman eta gutunketarik da ezaguna filosofian, arrazoimen kritikoaren bilakaera ezesteko daturik jakingarrietako batzuk gutun horietan idorotzen baitira). *Empfindsam* ingelesezko *sentimental* berba itzulzeko Lessing-ek proposatu duen hitza da (alemana oraintxe ari da normalizatzen

33. Casquete, J., "W. von Humboldt-en liberalismoaz", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 249-264.

literaturan eta gizartean!) Sterne-en nobela arrakastatsuen *Sentimental journey* izenbururako, eta horrela literatura alemanean «sentimentalitatea» izena bilakatu da iragaitzako periodo ezin bere gisakoago batena ilustratu prerromantikoa, zein ere, izenak dioen eran, alor erlijiosoan hasi (pietismoa) eta gero beste guztietan zabaldu, sentimenduen eta hunkiduren ostentazioak ezagutarazten baitu. Aufklärung-eko fenomeno da birtuteari eta moralari atxiki-atxikia den bezainbatean (Ilustrazioak erlijioa kendu eta moralak ipini du aldarean); berria, ordea, munduaren ikuskera bat eta jarrera bat sentimendu samurberaz gainezkaria erakusten duen partetik. Alemanian influentzia ingelesa hasia zen ordura arteko frantsesa eklipsatzen, hori Kant-engan ere nabaria baita. Korronte horren ereduak, honezkero, emakumeentzako astekari moral ingelesak dira, S. Richardson-en eleberri moralizatzaileak, E. Youngs edo Thomson-en natur poesia idiliko bihotz-jarioak eta Macpherson-en «Ossian», landa poetikoz edo haizkorri mergatzez, gauez eta ilargiz, barne-dardara eta emozioen analisis eta zizpuruz aseak. Frantziatik ere J. J. Rousseau-ren «Julie ou la nouvelle Héloïse» da datorren moda berriena. Humboldtaren nerabezaroan puri-purian literatura sentimental hau egon da, horren obra gorena Goethe gaztearen «Werther» baita, 1774an plazaratua, Gilen Humboldtekoa Tegelen hamabi urteko dela. Orain hiriburuan moda berri horretan burubelarri murgildu da Henriette Herz-en Saloian. Gilen gaztearentzat, liluratua Saloiko damaren ederragaz eta kultura literarioagaz, mundu handiaren aurkikuntza da. Saloiko partaideetatik, hazibide moralean laguntasuna elkarri hobeto emateko asmoz, Henriette Herz eta Brendel Veit andreak (Mendelssohn-en alaba, geroago dibortziatu eta F. Schlegel-en emaztea) eta Gilen Humboldteko eta Karl Laroche-k isileko lagunarte bat eratu dute, «Birtute Ituna», estatutu propioak, sekretuaren obligazioa besteekiko eta irekitasun osoarena elkarrekiko, eta euren artean beti hitanotzeko agintzarekin. Elkarte isileko horretan «kanpoko kide» legez bi Karolina-k onartu dira: Karoline von Dacheröden eta Karoline von Beulwitz, hau Schiller-en emaztearen ahizpa eta poetaren adiskide min-mina bera ere, honela lotu baitira Humboldt-en bizitzan gerora harremanik inportanteenak izango direnak, bat Erfurtera, bestea Weimarrera. Humboldt beti juduen miresle bat izango da eta haiei eskubide zibil guzti-guztiak behingoan aitortzearen ezbairik gabeko aldezia.

1787an, hogeitertekin, anaia gazteagoarekin batera Frankfurt/Oderko Unibertsitatean matrikulatu da, Ch. Kunth-ek lagun egiten diela prezeptore. Lauhileko bat eta azterketak bikain pasata, anaia eta prezeptorea han utzirik, bera Göttingengo Unibertsitatean aldatu da (1788), Alemanian itzal handieneko unibertsitatea orduan. Irakasle ospetsuak izan ditu hor: L. Schlözer historia unibertsitalean, G. Ch. Lichtenberg fisika esperimentalean, J. G. H. Feder logika eta metafisikan, eta batez ere Ch. G. Heyne antzinako hizkuntza eta literaturetan. Heyne-ren alaba Therese ezagutu du, G. Forster-en emaztea. Göttingengo urte biotan bere kasa Kant sakontzen du (haren filosofia oraindik ez dago akademikoki onartua). 1788ko udan pertsonalki ezagutu du Karoline von Dacheröden, Birtute Ituneko kide gutunbidezkoa, beronen aitaren etxalde Burg-Oernerren Mansfeld ondoan eta biek Ituna

utzi dute. Karoline ama aldetik umezurtza da zortzi urteak ezker, *gouvernante* frantses batek hazia; bere aita, lur-jabe aberatsa eta Kamarako Presidentea, gehienetan Erfurt-en duen palazio ernazentistan bizi ohi da eta harreman handia du Schiller eta Goethe-rekin. Irailean, eta azarora arte, aristokumeek ohi zuten «formazio-bidaia» egin du hainbat Gorte eta pertsonaliteri Inperioan, kulturalki bisitarik seinalagarrienak izan dira F. H. Jacobi-ri Pempelforten (Jacobi, bai Spinoza eta bai Kant-en kritikoa zorrotza, Lessing-en inguruan «panteismoaren polemika» sonatuaren piztaile eta protagonista da Mendelssohn-ekin batera, eztabaida erabakigarria Idealismo Alemanaren sorreran) eta G. Forster-i Maguntzian. G. Forster, etnografoa eta geografia konparatuaren fundatzailea, naturalista zen bere aita bezala, biek Cook kapitainaren ontzian munduan zehar eginiko ikerketa-bidaia legendarioan zientifiko legez parte hartu baitute (1772-75). Alexander Humboldt-ekin ikerketa-bidaia bat egingo du Herbehereak, Ingalaterra eta Frantziara, eta emaitzak estudio batean argitaratuz. Baina G. Forster, batez ere, liberal iraultzaile sutsu bat da, Frantziako Iraultza ostean Maguntzian errepublika iraultzaile bat antolatuko duena, Pariseko Konbentuan diputatu jakobinoa, Rin eskualde alemana Inperiotik atera eta Estatu frantsesari anexatzea aldeztaraino. Gertariak gainditua, Iraultzak ahaztua, emazteak ere arbuatua, Terrorearen egunetan miserian hil da Parisen. Jende ezin interesanteagoak inguratua egon da Humboldt gaztearen heziketa.

Zuzenbideko ikasketak lau seihilekotan amaitu, eta 1789ko uztailean, Campe lagun duela, bidaiari atera da, Parisen abuztu hasieran, Bastilla hartu eta hiru astera, sartzeko. Mirabeau-ren bitartekotzari esker bi alemanek Parlamentuko eztabaidetan ikusliar izateko eta zenbait diputaturekin solastatzeko parada dute. Campe gogoan beroturik dago Iraultzarekin, bere «Gutunak Paristik» Alemanian zabaldu diren lehenetako informazioak izan dira Iraultzaren gainean, arrakasta handiarekin. Humboldt-ek eszeptikoago ikusi du jazoeren martxa. Auzoetako masa errukarriek, ospitaleetako lazeriak, Gizarte Laguntzako pribilegio berri ustelek ez dute gutxiago erasan hogeita bi urteko estudio-bidaiaria, ideia iraultzaileek interesatu dutena baino, eta arte-bilduma eta monumentu kulturelek hunkitu. Paris anabasa bat da, ez egun argi berri bat. Hala ere, «Frantziako Iraultzaren egiek betiko diraukete egia, mila eta berrehun txaldankeriak profanatu arren», notatzen du bere egunkarian. Udazken aldera, Paris hustu eta Suitzatik bueltan, Alemanian sartu da, eta Berlinera bidean, abenduaren hamazazpian Karoline von Dacheroeden-ekin fedatu da Erfurten.

1790. urtea Zuzenbideko karrera laster eta distiratsu amaitzeko izan da, epaitegian auzi penaletako laguntzaile-praktikak egin eta jarraiko azterketak gainditu, eta Atzerri Departamentuan Legazio Idazkari tituluarekin bukatu. 1791ko maiatzean zerbitzu gabezia eskatu du zerbitzu juridikoan, pausaldia Atzerri Zerbitzuetan, eta, arrazoi pertsonalak argudiatuta, utzi egin du Estatuaren zerbitzua. Ekainaren hogeita bederatzian Karoline-rekin ezkondu da. Zortzi haur izango dituzte, hiru txikitan hil dira. Senar-emazteak aitagarrebak utziriko landetxean

jarri dira bizitzen. Garai horretan Humboldt Estatuaren erreformak eta gogoeta politikoak arduratzen du. «Ideiak Estatuaren Konstituzio baten gainean, Konstituzio Frantses berriak motibatuak» izkiriatu du, kritika zorrotz batekin askatasuna bermatzeko aitzakiarekin hura ito egiten duen estatismo iraultzaileari. Eta 1792an *Ideiak saio baterako, Estatuaren errealtatearen mugak zedarritzeko* liburuttoa publikatu du, «gobernatzeko eromenaren» aurka Estatu minimo batera murrizteko eta gizartearen mendegabetasunari eusteko ahalegin ohoragarria (izan ere, tradizio filosofiko alemanak —Kant, Fichte, Hegel— bestela Estatuaren inportantzia handitzera jo du). Humboldt-ek gizartea gura du indartsu, ez Estatu; Estatu indartsuak ahuldu egiten du gizartea. Hasierako biziera atsegina landerriko nasaian eta Erfurteko apartetasunean luzarora Humboldt-i deserosoa egiten zaio. Solas eta truke kulturala behar du. 1794ko urtarrilean Humboldt familia Jenara etxealdatu da.

Jenako Unibertsitatea, Fichte-ren etorrerarekin, filosofia (kantiar) berriaren estudiante artegaz eta eztabaidaz borborka dago, hiritarrak berak aztoratzeraino. Baina Humboldt-ek, ez filosofia eta ezta filologia ere, baizik eta goizeko bedertzietatik eguerdiraino anatomia estudiatzen du, «grina kanibalez» ironizatuko du Alexander anaiak, bera ere Jenan estudiante orain. Arratsaldean Schiller-ekin topatzen da egunero-egunero. Biek elkarrekin *Horen* aldizkaria argitaratzen dute («Horak» mitologia grekoan hiru urtaroen jainkosa poxpolinak dira, jatorrian begetazioko numenak), «gizadi nobletuaren idealen» gogarteko aldizkaria, «politikoki zatikaturiko mundua egia eta ederraren bänderaren pean berriro batzeko». Schiller-ek behialako sugar iraultzaileak ordurako epelduxeak ditu. Hala ere, Schiller eta Humboldt-ek hautsezinki amesten jarraitzen dute —Vienen Beethoven-ek bezala— gizadi berri aske eta anaitasunezko batean. Karoline-ren bidez Humboldt Goethe-rekin harremanean sartu da (politikoki Goethe erreakzionario bat da, esan liteke); gero berak Goethe Schiller-ekin harremanean jarri du. Horrela osatu da Weimarko klasizismoa inkarnatzen duen hirukotea —Goethe, Schiller, Humboldt—, Jenan (Schlegel anaiak, Novalis, Tieck) erromantizismoak eztanda egiten duen une berean *Athenäum* aldizkariaren inguruan, kritika eta askatasun totalaren aldarrika. *Horen* aldizkariaren bizitza laburrean (bi urte) sinadura ilustreek kolaboratu dute: Goethe-k, Schiller-ek, Humboldt-ek, Fichte-k, Herder-ek, Voss-ek, Körner-ek, Hölderlin-ek, eta klasizismoaren lehen organo moduko bat balitz bezala gelditu da. Gu ohituta gaude klasizismoa eta erromantizismoa ondoz ondoko bi periodo legez ulertzea, lehenbizi klasizismoaren aro bat, zein ere bere baitatik sortu eta garatzen baita heldutasuneraino, eta ondoren haren aurka errakzioaren periodo erromantikoa bat (irrazionala, etab.). Eskema horrek agian Frantziarako balio du, Alemaniarako ez. Klasizismoa eta erromantizismoa garaikide estrikoak dira, eta, beraz, ez bi aldirekin, baizik eta bi hirirekin, Weimar versus Jena, identifikatzen dira. Humboldt, Jenan bizi dena, Weimarko Taldekoa da. Ulertzekoa da erromantizismoari buruz distantzia batekin mintzo ohi bada.

Jenako gozaldiak gutxi iraun du. 1795eko udan amaren gaixotasunak Gilen Tegelera itzultzeraz behartu du. Amaren gaitzak eta heriotzak (1796ko azaroan), gero ondarearen partiketaren gorabeherak, ez diote astirik bestetarako utzi. Burua proiektuz eta eskuak zirriborroz beterik, asmo horiek gauzatzeko egokiera atzerrian egonaldi patxadatsu batek emango diola eta, Humboldt-ek Italiara bidaiatzea erabaki du. Baina Napoleon-en Italiako kanpainak hara joatea eragotzirik, 1797ko azaroan Humboldt familia Parisen egoiliartu da ia lau urterako.

Humboldt ohartzen da eztabaida ia guztiak, berdin politiko, filosofiko, zein estetikoak (Sofokles ala Shakespeare, klasizismo alemana versus frantsesa —Winkelmann, Lessing—, erromantizismoa versus klasizismoa), azkenean beti galdera beretan bokaleratzen direla: zer dira herriak, kulturak; zein da frantsesen eta alemanen funtsezko diferentzia, edo moderno eta grekoena; zer da banakoa eta zer gizartea; zer da gizakia. Antropologia, soziologia, psikologia jaiotzeko oraindik asko falta da, baina borbor dauden kuestio guztietan, ikuspegi guztiok nahasten dira. Humboldt-ek arazoen errora joan eta karaktere nazionalak ikertzeko asmoa hartu dizu. Parisen, beti behaketari, zirkulu intelektual behinenak hantatu ditu, garaian filosofian hala literaturan auzikatzen ziren gai guztiak eztabaidatuz; eta bere etxean ere Madame de Staël, Abbé Sieyès, etab., idazleak, politikoak, gomitatuak ditu. Aldi berean gogor dihardu, bukatzeko asmoz eraman dituen nota eta zirriborroetan ere, 1798an azkenean «Aesthetische Versuche. Über Göthes Herrmann und Dorothea» lanari amaiera emanez («Saio estetikoak. Goethe-ren Hermann eta Dorothea buruz»), Humboldt-en azterketa literario garrantzizkoena eta traktatu estetiko bat aldi berean. 1799ko ekainean Alexander A Coruñatik Kubarantz partitu da Hego Amerikako bidaia famatu luzera; irailean Gilen, familiarekin, Espainiarako abiatu da (1799-1800). Bidaia horretan, harriturik, Euskal Herria deskubritu dizu, zerk ere bere proiektu guztiei norabide berri bat eman baitie, definitiboki bere bokazio intelektuala hizkuntz(ar)en estudioa zuzenduz. Alexander naturalista izango den bezala, Gilen hizkuntzalaria izango da.

Hala ere garrantzizkoa da inoiz ez ahaztea, Humboldt «hizkuntzalaria» zein interes-mundu polifazetikotatik ernea den, zeren interes-mundu zabal horrek beti bilduko baitu haren hizkuntzalaritzarik zorrotzena ere, bereziki interes antropologiko, estetiko eta historia filosofikoen (horregatik, batzuek, hizkuntzalaritzaren fundatzailetzat baino gehiago³⁴, etnolinguistikaren fundatzailetzat hartzen dute). Berak F. A. Wolf-i idatzi dion legez (1804), hizkuntzaren estudioan «hizkuntza ibilgailu gisa erabiltzeko artea deskubritu [du], mundu guztiko gorena eta sakonena eta askotarikotasuna zeharribiltzeko». Hizkuntzen estudioa bere anaia Alexander-ek Kanariar Uharteetako lehen biztaleen aurrehistorian argi egiteko baliatu duen moduan, edo Hego Ameriketako tribu indiarrek taldeka bereizi eta sailkatzeko, hala Gilen-en hizkuntz ikerketa guztietan ere, euskarari buruzkoekin hasi eta

34. Gipper, H., "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 401-418.

Kawi-izkribuagaz buka, hizkuntzaren araketa gizon-emakume horien izpirituaren barnatzeko tresna bat da, hau da, kapitulu bat, ikerketa etnografiko, antropologiko, historia filosofiko zabalago batean, hain zuzen azken helburua giza izpiritu unibertsalaren aurkikuntza eta asmaketen, kreazioen ezagutza dela, Leibniz-en programaren arabera. Gaurko hizkuntzalari batentzat hizkuntza da fenomeno bat —zientzia modernoek euren objektua bere baitan isolatu egiten dute— hiztunen komunitateko jendearen nahimen, libertate, kontzientzia, nortasunarekin zerikusirik ez duena: hots batzuk, nola edo hala elkar baldintzatzen dutenak, eta hots baten aldaketak automatiko beste halakoak eragingo dituela; berdin, esanahi batzuk, nola edo hala elkar baldintzen, etab. Dena hizkuntzaren barruan gelditzen da. Horrek bere abantaila ebidenteak dauzka, batez ere metodikoak; baina bere problemak ere badauzka, eta horregatik behin eta berriro diziplinartekotasuna eskatzen da. Humboldt-en eta garaikoen aburuz, hizkuntza izpirituarekin, izpirituaren osoarekin, lotu-lotua dagoen fenomeno da, ezer ez dago lotuagoa izpirituarekin (jada Descartes baitan enfatizatu). Hau dena noraezekoa da zenbait atal delikaturen berezko zentzua ez desnaturalizatzeko (hizkuntzaren mundu-ikuskeraren kontuan, adibidez). Humboldt inoiz ez da hizkuntzalaria soila izan, gaurko espezialitate mugatuen adieran; izan ere, haren hizkuntzalaritzan esentzialak dira interes antropologiko eta estetikoak (antropologiak eta estetikak ere, guretzat ezustegarriro, elkar hartzen dute Humboldt-en ikuspegian). Arte grekoak —arkitekturan, eskulturan— Jainkoen ikusmolde bat, gizakiaren kontzeptu bat, ederraren sentiera eta bizitzaren gozaera bat, labur, gizarte grekoaren mundu-ikuskerara, polisaren aiurria, materialki begien bistaratzen duen eran, horixe den-dena islatzen du, eta are bikainago, hizkuntza eta literatura grekoak. Eta berdin beste edozein hizkuntzak. Hizkuntza arte-lan bat da, komunitate baten kreazio antropologiko, estetiko behinena. Winkelmann-en arte grekoaren interpretazio berria, Humboldt-ek hizkuntzaren interpretaziora hedatu du. Eta, gainera, bitartean Kant ere egon baita, hizkuntzaren estudioak giza ezagutzaren oinarritzko baldintzen auzian orobat zeregin funtsezkoa jokatzeko du, hau da, ezagutza teorikoa. Humboldt, azkeneko maila horretan, kantiar hertsia da (Herder ez bezala, esaterako), eta Kant gabe oker ulertzen da. Baina, azpimarratu egin behar da, hizkuntza eta pentsamendua edo hizkuntza eta mundu-ikuskeraren tesian, Humboldt inoiz ez da ezagutza teoriko soila eta ez gaurko linguista hutsa.

Paris utzi eta, Humboldt-ek zehatz idatzi du bideko egunkaria: Gasteiz, Burgos, Valladolid («jasanezina zikinkeria»), Madril, hor hilabete eta erdi geratu da. Mariano Luis de Urquijo-rekin harremanak lotu ditu (berorrek ireki dio bidea Alexander-i Hego Amerikako bidaiarako; Alexander-ek Londresen ezagutua zuen). Toledo, Cordoba, Sevilla, Cadiz, Granada, Alacant, Valentzia, Bartzelona. À propos Montserrat testu luze bat idatzi dio Goethe-ri (1800ko abuztuan). Tolosa Okzitaniakotik, Orleans barrena, 1800eko apirilean Humboldt familia Parisen da berriro. Espainia ez zaio batere gustatu. Euskal Herriak, aldiz, erabat limurtu du. Urte osoa Parisen euskaraz jabetzen eta Euskal Herriarekiko informazioa biltzen eman eta, 1801eko apirilean Euskal Herrira bigarren aldian sartu da —benetakoa,

landa-lan bidaia bat—, orain familiarik gabe, bertan herriz herri notak hartzen ibiltzeko ekainaren lehen egunetara arte: Baiona, Donibane Lohizune, Jaizkibel eta Pasaiatik Donostia, Getaria, Markina, Duragon asko aprobetxatu du bere oharretarako, Gasteiz eta Bilbo, Somorrostro, Gernika, Lekeitio... Ekainaren erdirako berriro Parisen, geroago landuko dituen materialekin. Abuztuaren hasieran familia osoa Berlinen da, eta Gilen Humboldt-ekoaren bizitzan bigarren kapitulua hasten da, diplomatiko eta politikoarena.

Humboldt eta Euskal Herriaz literatura asko dago, ez daukagu horretan pausatuta beharrik³⁵; Justo Garate-k lan txalogarria egin zuen hura ezagutzera emateko, eta hemen batez ere I. Zabaleta Gorrotxategi-ren lanak dira aipatzekoak, bera baita gaian gaur dagoen adituena (ik. Bibliografia). Humboldt-en bizitza eta obraren aurkezpen orokor labur baterako, ik. X. Altzibar (ik. Bibliografia). Hala ere, K. Mitxelena-ren pasarte bat bikain dotorea iruditzen zait, euskaldunoi bere omenaldia egin zigun Humboldt-i omenalditxo gisa, eta balio bekio berriro halaxe:

Il a été (...) l'observateur étranger le plus averti qui se soit jamais penché sur cette réalité qu'on appelle le Pays basque, et ceci dans un des grands tournants de l'histoire. Ce n'est pas sans éprouver quelque gêne qu'un basque peut transcrire maints passages de la description qu'il en a donnée. Il suffira donc de dire que Humboldt, en tant que conservateur éclairé —ou, si l'on veut, en tant que progressiste non révolutionnaire—, trouva quelque chose de tout à fait inattendu dans cette petite contrée qui, enjambant la France post-jacobine et l'Espagne —une Espagne qui, malgré l'alliance française, faisait alors de son mieux pour se retrancher dans ses anciennes positions d'isolement idéologique—, restait passionnément attachée à une tradition séculaire d'autonomie, de stabilité et de liberté: eine gleich weit von Despotismus und Anarchie entfernte Verfassung [Konstituzio bat despotismotik eta anarkiatik berdin urruna]³⁶.

Gure artean Humboldt eta euskara aipatzen denean, ia beti haren prognosi zori dohatsuz okerra gogoratzen da, euskara laster galduko zela, ez omen zuela beste ehun urte iraungo. Eta, bitxiro, arrazoia inoiz ez da aipatzen (berak erabiltzen du «euskararen pertsegizioa» berba), Humboldt-ek euskararen heriotza natural batean-edo pentsatu izan balu bezala, hura bidaia-egunkari eta idazkietan errepikatua dagoen arren: euskara euskaldunek berek pertsegitua dagoela eskoletan («Verfolgung des Baskischen in den Schulen», eratzunaren sistema aipatzen du); eskolan ez irakastea, jende xumeak gutunik arruntena bera gaztelaniaz idazten duela³⁷;

34. Gipper, H., "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 401-418.

35. Ik. Intxausti, J., "W. von Humboldt: haren eta harekiko, 'gure' argitalpenak", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 623-642.

36. Michelena, L., "Guillaume de Humboldt et la langue basque", in: ID., *Lengua e historia*, Madril 1985, 127.

37. Humboldt, W., von, *Aus Briefen und Tagebüchern/ Sein Leben und Wirken, dargestellt in Briefen, Tagebüchern und Dokumenten seiner Zeit* (R. Freese, arg.) Darmstadt 1986, 327.

jauntxo eta ilustratuek baztertua daukatela; eta, aldi berean, Estatu modernoan hizkuntza ofizialak laster ezofizialak ito egiten dituela, metropolian (Euskal Herria, Britaina, Gales) nahiz kolonietan ikusten den legez³⁸. Euskararen bizi-raupena zailtzen komunitate hiztuneko klase goren ezaxola dago, eta Estatuaren presioa dago, biak batera (kausa bi horien artean lotura estua nola dagoen, ez du gehiago jorratzen). Humboldt-ek ongiegi zekien, hizkuntzak ez direna berak hiltzen; baina badaudela, hilarazten dituzten fenomeno sozial eta politikoak. Gilen Humboldt-ekoa Euskal Herriaren miresle eta maitale handi bat legez ageri da beti, baina ez itsua edo erromantikoa: haren bidaia-oharrak ez dira Euskal Herriaren goraipamenezkoak bakarrik, oso kritikoak ere badira zenbait puntutan (jauntxoen euskararen ezaxolaz gain, emakumeen lan gogorra, etab.).

Berlinera itzuli orduko Gilen-ek Atzerri Ministerioan lanpostu baten eskabi-dea aurkeztu du, eta 1802ko maiatzean Ministerioak Aulki Santua baitan Erresidente kargua eskaini dio (Prusia protestanteak ez du Enbaxada ofizialik Erroman), ordura arte zegoenak erretiroa eskatua duelako, eta diplomatikorik inor ez dagoelako postu ezdeus hartara joateko gogoz. Izan ere, 1798an tropa frantsesek Erroma okupatu eta Aita Santua preso atzemanen dute, eta 1801eko Napoleon-en eta Aita Santuaren Konkordatuak hondar batera murriztuak utzi ditu Estatu Pontifikalak. Ganora politikorik batere gabeko kargua da, beraz; ideala Humboldt-entzat, berak nahiago baitu arazo diplomatiko gutxiago eta denbora gehiago bere interes kultural eta linguistikoetarako. Sei urte egin ditu Erroman, bere bizitzako urterik zoriontsuenak (Euskal Herrian egondako denboralditxoagaz batera: «Beti gomutatuko dut Bizkaiko Golkoko itsasertzean igarotako udaberri hura ene biziko ederrenetako bat bezala», idatzi du). Erromako egonaldia, antzinateko monumentuak gozatzeko aukera emateaz gain, denbora eta harremanak eman dizkio bere estudioak osatzeko eta idazteko. Humboldtarrak —Karoline ez baita gibelera gelditzen— Erromako artista eta idazleekin —atzeritarrak asko—, eta ikertzaileekin harremanetan daude, haien etxea nazioarteko Saloi internazional ezagunenetako bat bilakatu baita Hirian.

Baina 1806an, Auerstedt eta Jenako guduetan (Jenan Hegel arineketan Fenomenologiako azken orriak idazten ari da, ihes egiteko ere astirik hartu ezinda: «Izpiritu Unibertsala zaldi gainean ikusi dut»), Napoleon-en tropek Prusia abarrikatu dute. Weimar, Berlin, soldadeskaren bazka dira, Tegelko jauregia arpilatua, erregea Königsberg-era erretiratu da. Erresuma desegina dago, berregintza hasi behar da, eta berregintzak —Iraultzaren izpiritua fronteen gainetik hedatua dago— erreformak eskatzen ditu. Estatu prusiarraren berregintza eta erreforma Von Stein Baroiak hartu du bere gain. Von Stein, estatu-gizon argia, Napoleon-en etsai erabakia eta Napoleon-ek ezin ikusi duena, liberala da eta abertzale sutsua. Berak esleitu du Humboldt irakaskuntza-sistema prusiarra eraberritzeko. 1809an erregeak Barne

38. Humboldt, W. von, *Werke in fünf Bänden* (A. Flitner eta K. Giel, arg.), Stuttgart 1960, bol. III, 341-342. (Euskal nazioa —eta euskara— laster galduko dela, bol. V, 118, «Ankündigung...»).

Ministerioaren peko Hezkuntza eta Zientzia Saileko zuzendari izendatu du Humboldt. Eginahal eskergan —Humboldt-en lan-gaitasuna sinesgaitza izan ei da— hamasei hilabeteen irakaskuntza-sistema prusiar guztia eraberritu du. Bere obrarik inportanteena eta ezagunena, hala ere, irakaskuntza antolatu izana bezainbestekoa, Berlingo Unibertsitatearen fundazioa izan da, kolpe batetik European eta Ameriketako herrialde gisa agertu dena, akademia alemanaren XIX. mendeko ikur nagusia³⁹.

1810eko ekainean Estatu Ministro baten tituluz Vienan enbaxadore izan da izendatua. Lehen hilabeteetan bere zaletasunetarako astia du, euskal gaietara itzuli da (inoiz ez guztiz baztertuak), eta «Mithridates» lanean zuzenketak idatzi. Diplomatikoko gisa, Vienan bere eginkizun garrantzizkoena Frantziaren aurka Austria Prusiarekin ituntzea izango da (Frantzisko I.a Napoleon-en aitagarreba da!), arrakastaz egikaritu duena. 1813ko Nazioen Guduan Leipzigen aliatuek (Errusia, Prusia, Austria, Ingalaterra) Napoleon garaitu dute eta Elba irlan itxuratu. Pariseko Bakearen negoziatioetan bezala, gero, Vienako Kongresuan Prusiako interesak Humboldt-ek ordezkatu ditu. Baina, Napoleon garaitua eta desterratua izaki, berriro haize antiliberalek jotzen dute Europako Gorteetan. Prusiako kantzulari Hardenberg-entzat Humboldt jakobino bat da. Gobernuak Londresen enbaxadore izendatu du (Humboldt-ek, oker handirik gabe seguru asko, baztertzeko operazio bat bezala ulertu duena). Handik sei hilabetera, haatik, Gobernu Kabinetera deitua izan da Estamentu Arazoetako Ministro gisa eta Konstituzio berria prestatzeko enkarguaz (1819ko urtarrilean)⁴⁰. Hardenberg-ek, ordea, Konstituzioaren idazketa berak kudeatu gura du. Tirabirak saihestezinak dira. Udazkenean, estudiante erradikal batek Kotzebue literato kontserbadorea hil izanaren ondorioz, Prusiak eta Austriak *Karlsbadeko disposizioak* eman dituzte: prentsa- eta informazio-zentsura ezarria, unibertsitatean ere irakaskuntza-libertatearen kontrola, estudiante erakundeak debekatuak, eta «demagogoen» mugimendu liberala itotzeko neurri garratzak. Humboldt-ek dekretuaren aurka bere protesta ofiziala aurkeztu du, eta erregeak berbertan Estatuaren zerbitzu guztietatik kargugabetu du (1819ko abenduaren 31n).

Wilhelm von Humboldt 1835eko apirilaren 8an Tegelen hil da, Euskal Herria Lehen Karlistadaren erdian zegoela. Bere bizitzako hirugarren kapitulu honetan, 1820ko urtarriletik hil arte —Humboldt-en ekoizketa zientifikoaren urteak— erretiroan bizi izan da, ikertzaile pribatu gisa lanean, gutunketa neurrigabe baten bitartez mundu guztiko eruditoekin harremanetan, Akademian konferentzia batzuk emanez, eta bere argitalpenak zainduz. Tegelen dago hobiratua Karoline emaztearen alboan.

39. Ik. Menze, C., “Intención, realidad y destino de la reforma educativa de W. von Humboldt”, eta “W. von Humboldt eta unibertsitate alemaniarra”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 335-350, eta 365-376.

40. Menze, C., “W. von Humboldt-en Konstituziorako egitasmoak”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 15-31.

Filosofiaren historia T. Borsche-k hiru alditan bereizten du: 1) izatearena, 2) izatearen pentsatzearena, eta 3) izatearen pentsatzeko hizkuntzarena⁴¹. *Izatearen* aldia, filosofia greko klasikoarena: den oro, izate oro, Jainkoengandik hodeira eta mugabakora, filosofiak bere gogoetaren objektu bihurtzen du. Hizkuntza ere analisi filosofikoaren objektua da, izatearen azterketaren barruan, Platon eta Aristoteles-engan batez ere, eta tradizioko hizkuntzalari klasikoa ildo honetan garatu da. Bigarren aldia, *izatearen pentsatzearena*, Moderniaren propioa da. Aurrekoa metafisikoki plantatua bazen ere, hau ezagutza teorikoki orientatua da (Descartes, Kant): metafisikaren posibilitatea, baiesteko izan ala ezesteko, baina arrazoimena-ekin mendekotasunean planteatzen da. Filosofia honen gai ardatzezkoa, horregatik, Nia da (subjektua), kontzientzia, arrazoimena. Eta egiak bat izan beharra daukanez, Ni edo kontzientzia filosofiko hori, arrazoimena, bat eta bakarra da: denborabakoa, gorpuzbakoa, baldingabea. Arrazoimen burujabe horrekiko, hizkuntzaren egitekoa haren pentsamenduari izaera finko eta kanporako espresio ematea da. Egiteko anbigua, zeren eta, alde batetik laguntza substantziala baita pentsamenduarentzat (eta Descartes-ek hizkuntza emango du gizakiaren ezaugarri bereizgarritzat animalia eta makinetatik); beste aldetik, baina, traba gaitza ei da zientziarentzat, hitzen zehazgabetasunak ideiak nahasarazten dituelako. Aldi honetan arrazoimen filosofikoa batez ere hizkuntzaren kritikoa izan da, «ideia garbi»en alde: arrazoimenak (pentsamendu hutsak) hizkuntzatik mendegabetu egin gura du. Hirugarren aldia, Humboldt-ekin hasi eta gure oraingoa, *izatearen pentsatzeko hizkuntzarena* izango genuke: bai izatea, bai pentsatzea, hizkuntzaren mendekotasunean bururatuak orain. Ikusmolde honek, printzipioz, denek onartua dirudi. Hizkuntza, ordea, subjektu edo arrazoimen plural, denborazko, gorpuzdun, kondizionatua da. Beti Bata pentsatu izan duen pentsamendu mendebaldarrak, lanak ditu orain Anitza hondoraino pentsatzen.

41. Borsche, T., *Wilhelm von Humboldt*, München 1990, 142-143.

II. Bilakabide historikoa Modernia klasikoan

Mendebaleko tradizioan, hizkuntzaren filosofiaren oinarritzeko locus klasikoa, guxtienez XVIII. mendera arte, Aristoteles-en *De Interpretatione (Peri hermeneias)* 16a 4-8 izan da:

Alta gure ahotsaren (hizkuntzazko) agerpenak sinbolo bat dira, gure arima afektatzen duenarentzat; eta guk idatziz agertzen duguna, gure ahotsaren (hizkuntzazko) agerpenentzat (da sinboloa). Eta letrak berdinak ez diren bezalaxe (herri) denetan, boz hotsak ere ez dira berdinak (herri guztietan). Arimako afekzioak, alabaina, horientzako zeinua baita batik bat (mintzatu edo idatzirik) hura, berberak dira denengan; eta, are, gauzak ere, horienak baitira errepresentazioak (arimako afekzio) hauek, berberak dira (denengan).

Berriz aipa ditzagun kontzeptu nagusiak, berba esentzialenak jatorrizko testu grekoan ailegatuz: Aristoteles-entzat hitz-hotsak eta idatz-letrak sinbolo (*symbola*) edo zeinuak dira (*semeia*) «arimako afekzioentzat» (*pathémata tes psychés*); eta arimako afekzioak gauzen errepresentazioak edo irudikapenak dira (*omoiómata*). Orain, a) mintzairak eta grafiak ezberdinak badira ere herririk herri, hots, sinboloak eta zeinuak ezberdinak badira ere, b) zerki edo gauzak (*prágmata*), arimako afekzioak eragiten dituztenak, berdinak dira edonon, eta gauzon errepresentazioak ere ariman, hori baitira afekzioak (*ta en té psyché pathémata*), berdinak jende guztiengan⁴².

Aristoteles-entzat gauzak eta arima bata bestearen aurrez aurre daude⁴³. Gauzek (hauek dira hemen aktiboak) afekzioak eragiten dituzte; ariman beraien errepresentazio edo irudikapenak gertatzen dira. Arimako afekzioekin ez dela hautemapenak bakarrik ulertu behar, ezpada pentsamenduak oro har, interprete gehienen ustea da (testuak berak jarraian aditzera ematen duen eran). «Arbola» pentsatzen dudanean, ikusikeran behiala eragindako afekzioa berpizten da ariman. Arimako afekzio horiek barnekoak eta ezkutuak dira, eta haiek agerian agertzeko,

42. Interpretazio komun eta tradizional hau kuestionatuz, beste pasarte aristoteliko batzuekin adostezina omen delako, ik. Coseriu, E., "Naturbild und Sprache", in: Albrecht, J. (arg.), *Energieia und Ergon. Sprachliche Variation, Sprachgeschichte, Sprachtypologie*, Tübingen 1988, bol. I, 271.

43. Aristoteles-en aurretik nahiz ondotik, hizkuntza eta pentsamendua eta bion errealtatearekin lotkiaren arazoa, Heraklito eta Parmenides-engandik hasi eta, betiko auzia da filosofian. Platon eta Aristoteles-en aurreko historiaz, ik. Coseriu, E., *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*, Tübingen 1975, bol. I, 21. eta hurr.

sinbolo edo zeinuez baliatzen da gizon-emakumea, hori da hizkuntza. Aristoteles-ek *symbolon* eta *semeion* hemen balio berdinarekin erabiltzeak ez du uzten dudarik, hitza/hizkuntza espresuki (adierazle) konbentzionalizat, esanahiaren «oinarri naturalik» ez duen zeinutzat ulertu behar dela. Sinbolo edo zeinu arbitrariook (*katá synthéken*) herririk herri ezberdinak dira; haatik, adierazle (hizkuntza) ezberdinon pean edo barnean, adierazia bera —arimako afekzioak lehenengo, gauzak berak gero— berberak dira beti. Hizkuntza ezberdinen diferentzia, boz edo hotsen diferentzia da, batere axola ez zaiena arimako afekzioei berei eta ez ariman haiek daragitzaten gauzei. Dauzkagu, bada: 1) alde batean, mundua edo gauzak; bestean 2) arima; bion artean, 3) arimako afekzioak, 4) horien sinbolo edo zeinuak: hizkuntzak (eta idazkuntzak). Hizkuntzaren teoria guztia lau elementuokin eraikiko da. Aristoteles-entzat arbitrario edo konbentzionala laugarrena bakarrik da (hizkuntza eta idazkuntza); beste guztia berdina da gizon-emakume guztiengan (mundua, arima eta —arimako— afekzioak, errepresentazio edo ideiak). Hizkuntzak zuzenean, ez gauzak, baizik eta arimako afekzioak espresatzen ditu (errepresentazioak), eta afekzioak zehar gauzak mundukoak (hizkuntza: afekzioak → arima → gauzak → mundua).

Humboldt-ek behin eta berriro azpimarratzen du, hizkuntzen arteko diferentzia ez dela «hots eta zeinuen» bakarrik, eta zuzenean Aristoteles-i bai, baina gehiago haren jarraiko tradizio nagusi arruntari ari zaio kontra.

Izan ere, ez da alferrik esaten, goiko pasartetxo hori, hizkuntzalaritzaren historian eraginik handiena izan duen testua izan ei dela («the most influential text in the history of semantics»)⁴⁴. Aristoteles-en pasartearen balio fundatzailea Mendebaleko filosofiarentzat Amonio eta Boeziok, euren itzulpen eta iruzkinekin, eta San Agustin-ek finkatu dute: San Agustin-ez gero hizkuntza *signum* gisa gelditzen da identifikatua; zeinu arbitrarioa, edo *secundum placitum*, Boezio-k *katá synthéken* itzuli duenez. Hizkuntzaren egitamu semiotikoari dagokionez, haren natura bikoitza da: batetik, zeinu adierazlea materiala edo sentigarria da (hitz-hotsa); bestetik, zeinatua edo adierazia izpiritual edo razionala da (arimako afekzioak, pentsamenduak). San Agustin-en arabera, horrek horrela izateko arrazoia gizon-emakumearen natura bikoitz eta aingeru eta abere bitartekoan datza: aingeruek bata bestearen pentsamendua artez-artez ispilatzen/ezagutzen dute, «espekulazio izpiritual» (ez duten gorputzaren artekotzarik gabe); abereek euren afekzio edo pasioak gorputzeko egintzen bidez adierazten dituzte eta ulertzen dute elkar; gizakia, bere natura bikoitzaren arabera, aberetar eta izpirituala aldi berean, hizkuntzaz baliatzen da, alde batetik hots material sentigarria dena, bestetik eduki razional baten adierazlea («rationale vero in quantum aliquid significare videtur ad placitum»)⁴⁵. Ohartu behar dena metodoa da arrazoiketa honetan, nola hizkuntzaren

44. Kretzmann, N., "Aristotle on Spoken Sound Significant by Convention", in: Corcoran, J. (arg.), *Ancient Logic and Its Modern Interpretations*, Dordrecht 1974, 3.

45. S. Agustin, *De vulg. eloq.*, I, 3.

izaera zein den, gizon-emakumearen izaeratik ondorioztatzen den esplikazioa. Ikusiko da, Herder eta Humboldt orobat abiapuntu beretik hasiko direla —ez hizkuntzaren funtzio(eta)tik— haren natura zein den argitu bila.

Hizkuntzaren kontsiderazioaz Erdi Aroan ez daukagu zer luzatu: X. Andonegik berriki argitaratu duen azterketara igortzea nahikoa izango da⁴⁶. Aristoteles-en aipatu pasarteari jarraiki, Erdi Aroko semantikan *modi essendi, modi intelligendi* eta *modi significandi* hiru mailen artean paralelismo ximen-ximena egiten da (nominalismoan horren ukaziozko ikuskera bat agerrabartzen den arren).

Tradizio honetan guztian hizkuntza, harengandik menpegabe eta beregain dagoen eduki izpiritual baten zeinu adierazlea bainoago, komunikaziorako bitartekotzat hartzen da. Pentsamendu edo arimako afekzioek, beren errealtate propioa hizkuntzatik menpegabeki dute osoa. Hizkuntza, barneko errealtate haren (pentsamendua) kanpoko ontzi baten gisara begiesten da —pentsamenduaren forma kanpotiko bat, filosofian Logikak estudiatzen duena—, berak balio ezagutzaile edo ezagutza eratzailerik eduki gabe. Platon eta Aristoteles-engandik zetorren tradizio filosofiko honen alboan eta aurka, Ernazimentuan indar handia Erretorikak hartu ditu⁴⁷. Lorenzo Valla-k (*Disputationes dialecticae*), hastandu ordura arte filosofian kontzeptu tradizionala hizkuntzarena, pentsamenduen errepresentaziorako eta komunikaziorako abes soilarena bezala, eta ikuspegi berri batekin ordeztu du, horren arabera hizkuntzak arimako afekzioak ez agerian ipini, baizik sortu egiten baititu, gauzak ez errepresentatu, berak eratu baizik. Hizkuntzatik landa edo hizkuntzatik menpegabe ez dago pentsamendurik; ez errealtaterik, hizkuntzaren aurretik edo lehenago. Horrela hizkuntza, errealtatearen kreatzaile, moldatzaile bilakatzen da; ezagutzaren zeinu adierazle orde, bera ezagutzako tresna⁴⁸. Horrek esan nahi du, hizkuntzaren kontzeptuagaz batera, aldatu egin direla errealtatearen eta ezagutzaren kontzeptuak ere. Hau da, Platon-ek ideiak eta egia absolutuak jartzen zituen tokian, Isokrates-en pertsuasioa eta doxa ipini direla. Pentsamenduaren tradizio historikoetan, Valla, Platon-en eta Aristoteles-en kultura ernazentistan nagusigo kantsakratutik aldenduz, Isokrates (*Antidosis*) eta Gorgias «sofista» gutxietsiengana itzuli da deblauki, eta Zizeron latinoarengana, egiazko filosofia zuzena eta praktikoa erretorikan ikusiz, espekulazio metafisikoen lekuan. Gorgias-ek, hitzen boterea gorai patuz, hark gizon-emakumeak zelan menderatzen dituen (beldurtu, baretu, konbentzitu, engainatu...) gorai patzen du; Sokrates/Platon-ek inola ere ez ditu fidatu nahiko gizon-emakumeen arimak, hain zuzen, egia eta zuzenaren berme

46. Andonegi, X., "Hizkuntzari buruzko Erdi Aroko pentsaeraz", in: *Gogoia* III-1 (2003) 23-52 eta III-2 (2003) 197-234.

47. «Rhetoric now became a key subject in humanist education, as classical ideas on language as the mark of human civilisation were eagerly appropriated to a contemporary context», Vickers, B., "Rhetoric and poetics", in: Schmitt, Ch. B. (arg.), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* 1988, 726.

48. Ik. Waswo, R., *Language and Meaning in the Renaissance*, Princeton 1987, 111.

bako hitzaren botere arriskutsu horren eskuetan, berdin balio baitu onerako zein gaitzerako (*Krat.* 440 c eta hurr.). Funtsezkoa egia eta bertutearen ezagutza da, mami; hitzak azala dira. Platon eta Sokrates erruz aipatuz Ernazimentu frantsesean hala dio Montaigne-k, esan ere, gauzak buruan badauzkanak, hau da, ideiak dauzkanak, izanen dituela hitzak. Beraz, ideien zuzentasuna da kontua, ez hitzen ego-kitasuna.

J'en oy qui s'excusent de ne se pouvoir exprimer, et font contenance d'avoir la teste pleine de plusieurs belles choses, mais, à faute d'eloquence, ne les pouvoir mettre en evidence. C'est une baye (...). De ma part, je tiens, et Socrates l'ordonne, que, qui a en l'esprit une vive imagination et claire, il la produira, soit en Bergamasque, soit par mines s'il es muet: *Verbaque praevidiam rem non invita sequentur*. Et comme disoit celuy-là, aussi poëtiquement en sa prose, *cum res animum occupavere, verba ambiunt*. Et cet autre: *Ipsae res verba rapiunt*⁴⁹.

Hiru aipamenek gauza bera erakusten dute: ideien (eta gauzen) lehentasun eta erabateko independentzia hitzekiko. Pasarte honen eko bat da Descartes-ek *Metodoari buruzko diskurtsoan* idazten duena:

Arrazoimena sendoagoa daukatenek eta euren pentsamenduak argiak eta ulergarriak egiteko hobeto ordenatzen dituztenek arinago konbentzi dezakete edozein proposatzen dutenaz, nahiz eta bretainera mordoiloiz baino ez hitz egin eta erretorika inoiz ikasita ez izan⁵⁰.

Bestela Aristoteles-engandik urrundu nahian dabilen Port-Royal-go Logikak ere hala dio: «Ainsi les mots sont signes d'institution [arbitrarioak] des pensées, & les caracteres des mots»⁵¹.

Hitzak ideientzako zeinu arbitrarioak dira. Zer moduzko zeinuak? Lehen modernitate guztian —filosofiaren periodo honetan ezagutza ziurraentzat aurrebaldintza eta oinarri arrazoimen hutsa (1) eta ideia gardenak (2) baitira (horiek arrazoimen deduktiboaren ideia innatoak nahiz enpirikoaren ideia bakunak izan)— hizkuntzak nagusiki paper negatiboa dauka, arrazoimen garbiarentzako eragozpenarena (esan daiteke hori, horrela, San Agustin-ez gero datorrela). F. Bacon-ek hitzaren botere katigatzaileaz salaketa bortitzak dauzka behin eta berriro, aurritzi eta okerriritzi askoren iturri antzo, Foroko Idoloen kritikan bereziki:

49. Montaigne, *Essais*, Garnier, Paris 1962, bol.I, 182-183 (I, 26). Latinezko lehen aipamena Horaziorena da, honela itzultzen du argitaratzaileak: «L'idée une fois vue, les mots suivront sans difficulté» (Egokiago, ideia hitza saihestuz, E. Gil Beraren euskarazkoa: «Gaia izanik, hitzak berez bere heldu dira»). Bigarrena, Senekarena: «Quand les choses ont saisi l'esprit, les mots se présentent d'eux-mêmes». Hirugarrena, Zizeron: «Les choses entraînent les paroles».

50. Descartes, R., *Metodoari buruzko diskurtsoa. Meditazio metafisikoak*, Klasikoak, Bilbo 1997, 41.

51. Arnauld, A.-Nicole, P., *La logique ou l'art de penser*, Vrin, Paris 1981, 54. Zeinuak batzuk naturalak dira, beste batzuk «d'institution & d'établissement» (Ib.).

(...) pues los hombres se asocian por medio de discursos, pero los nombres se imponen a las cosas a partir de la comprensión del vulgo. Así, una mala e inadecuada imposición de nombres mantiene ocupado el entendimiento de una manera asombrosa. Las definiciones o explicaciones con que los doctos han acostumbrado a defenderse y protegerse en algunos casos son completamente incapaces de restablecer la situación, sino que las palabras ejercen una extraordinaria violencia sobre el entendimiento y perturban todo, llevando a los hombres a innumerables e inanes controversias y ficciones⁵².

Los hombres creen que su razón es dueña de las palabras, pero ocurre también que las palabras devuelven y reflejan su fuerza sobre el entendimiento, lo cual convierte a la filosofía y a las ciencias en inútiles y sofísticas. Además las palabras reciben su significado en la mayoría de los casos de las opiniones del vulgo y cortan las cosas a partir de las líneas más patentes para el entendimiento vulgar, y cuando un entendimiento más agudo o una observación más diligente modifican esas líneas para hacerlas más consonantes con la naturaleza, las palabras se oponen. Esta es la causa de que grandes y solemnes disputas de hombres doctos terminen muchas veces en controversias acerca de palabras y nombres⁵³.

Los Idolos que se imponen al entendimiento a través de las palabras son de dos clases, pues o bien consisten en nombres de cosas inexistentes (...), o bien son nombres de cosas existentes, pero mal y confusamente definidos y temeraria y desigualmente abstraídos de las cosas⁵⁴.

Substantzialki Bacon-i jarraiki kritika honetan, Descartes-ek⁵⁵, Meditazio Metafisikoetan erakusten duen moduan, argizariaren eta leihotik begiratu eta kallean pasatzen ikusten diren kapela eta berokien parabola famatuetan, erraz engainatzen gara, zer den ikusi duguna ikusi, gure ustean, hitzei jarraitzen baikatzaizkie, ez adimenari («argizaria» ikusi uste dut, «gizonak» ikusi uste ditut leiho azpian pasatzen), eta hitzek engainatu egiten gaituzte. Mundua hitzekin eta ez ideia garbiekin pentsatzetik sortzen da:

Nire gogoak huts egiteko duen joera. Zeren hau guztia nire baitan gogartzen dudan arren, hitzetaz baliatu gabe, hitzekin tratatzen naiz eta hizkuntza arruntaren berbek ia nahasten naute⁵⁶.

52. Bacon, F., *La Gran Restauración*, Madril 1985, 99 (43. Af.).

53. Ib., 108 (59. Af.).

54. Ib., 109 (60. Af.). Ik., linea berean, Hobbes, Th., *Leviathan*, Cambridge 1991, 176 (XXV. kap.): «How fallacious it is to judge of the nature of things, by the ordinary and inconstant use of words». Ik., adibide bat —hizkuntzaren amarruak—, botere tenporalaren eta izpiritualaren bereizkuntza, XXIX. kapituluan. Hitz guztiak direla nolabait anbiguoak, XXX. kapituluan.

55. Aspaldiko tradizioari jarraiki, Descartes-ek ere aitortzen dio hitz egiteari, abere eta makinaren aldean, gizakiaren (arrazoimendunaren) bereizgarri izateko funtzioa (hura pentsamenduen komunikaziorako zeinuen erabilera bezala —ez nahitaez ahotsezkoa— ulerturik), ik. *Metodoari buruzko diskurtsoa*. *Meditazio metafisikoak*, loc. cit., 82-84 ((MD, V. kap.).

56. Ib., 136 MM, II kap.

Izan ere, hizkuntza arrunta —juzgatzen du F. Bacon-ek adina Descartes-ek ere— jende xumearen arrazoiketa mailan eratua dago, ez filosofoaren arrazoimen zorrotzagoaren mailan.

Bere jakituria jende xehearen mailaren gainetik altxatu nahi duenak lotsatu egin beharko luke zalantzarako motiboak aurkituko balitu jende xeheak hitz egiteko duen eran⁵⁷.

Munduaren ezagutzan jakintsuen artean dabilzan eztabaida gehienak, hitzek sorturiko iluntasun eta nahaspilen ondorioak dira; aldez aurretik hitzen esanahia garbi utziko balitz, hortaz, filosofiako katramila kasik denak gainditu ahal izango liriateke («si de verborum significatione inter Philosophos semper conveniret, fere omnes illorum controversiae tollerentur»)⁵⁸, ebazten du *Tractatuseko* Wittgenstein eta konpainiari asko aurre hartuz. Praktikan apologetika katolikoko traktatu bat den Port-Royal-go Logika, kritiko bereziki zorrotza da hainbat erroreren kausa gaizto diren hitz nahasi eta ekibokoena — eta, beraz, erretorikarena⁵⁹.

XX. mendean hizkuntzaren filosofia analitikoan bi joera berezten dira: bat hizkuntza beteginarekin enplegatzen da (Frege-rekin hasi eta positibismo logikoagaz jarraitu), bestea hizkuntza arruntaren abantailekin (Austin, Oxfordeko Eskola). Filosofia moderno klasikoaren lehen paradigmaman hizkuntza arruntaren arbuioa orokorra da filosofiarik egiteko. Gero, joera batek, ideiak eta hitzak zeharo banatu⁶⁰, eta (hizkuntza —arrunt— nahasgarria bazterturik) ideiekin soil filosofatu gura dizu, arrazoimen hutsaren arabera (ez «hitzen esanahiaren» arabera, Spinoza-rekin esateko)⁶¹. Hitzak, izan ere, gorputza eta irudimenarenak dira obra eta baliabide⁶², ez adimenarenak; ideia garden aiutuak soilik dira adimenduaren —ez gorputzak baldintzaturiko— obra eta tresna, filosofia zuzenaren oinarri posible

57. Ib., 136-137.

58. Descartes, R., "Regulae ad directionem ingenii", in: *Oeuvres* (Adam, Ch.-Tannery, P. arg.), 1897-1913, bol. X, 434.

59. Arnauld, A.-Nicole, P., op. cit., 83-86, 257, 277. eta hurr. Ik. 267. eta hurr. Montaigne-ren jorra kupidagabea.

60. Spinoza, *Etika*, Klasikoak, Bilbo 1996, 223 (II, 49, Esk.): «Irakurlei gomendatzen diet bereiz dezaten ximenki Izpirituaren ideia edo kontzeptua batetik eta irudikatzen ditugun gauzen irudiak bestetik. Gero bereizi behar dituzte ere ideiak batetik eta gauzen adierazteko darabiltzagun hitzak bestetik, zeren eta anitzek edo osoki nahasten baitituzte hiru gauza horiek, hots, irudiak, hitzak eta ideiak edo ez baitituzte aski zehazki eta aski zuhurki bereizten».

61. Ib., 359 ("Afekuen definizioak", XX., Azalpena): «Ene xedea ez da hitzen adierazpena aztertzea, gauzen izaera esplikatzea baizik» (*meum institutum no est, verborum significationem, sed rerum naturam explicare*). «Hitz errebelatuaren» interpretaziorako naturaren eta adimenaren arabera, ik. *Tratado teológico-político*, Sígueme, Salamanca 1976, 154-179 (7. kap., "De la interpretación de la Escritura").

62. Spinoza, *La Reforma del entendimiento*, Aguilar Argentina, 1954, 75: «Finalmene, como las palabras son parte de la imaginación desde el momento que se forman en la memoria de una manera vaga a causa de alguna disposición corporal [ik. hori hobeki in *Etika*, loc. cit., 169-170 (II, 18, eta Esk.), 199-201 (II, 40, eta Esk.), 215-216 (II, 47, eta Esk.), 223-225 (II, 49, eta Esk.)], haciéndonos fingir muchos conceptos, hemos de prevenirnos cuidadosamente de los muchos y grandes errores a

bakarra⁶³. Asmo hau erradikalkien Berkeley-k planteatu du, ideia abstraktuen kritika hizkuntzaren kritika⁶⁴ bihurtuz:

Onartu beharra dago ezagutza-eremu gehientsuenak nahasi eta ilundu egin direla eurretan erabiltzen diren hitzen eta mintzamolde orokorren abusuagatik. Eta horrela, hitzek ezagumenari gainez egiteko joera dutenez gero, dena delakoak izan aztergai ditudan ideiak, neure begien aurrean soil eta biluzik ipintzen saiatuko naiz ideioek, nire pentsamendutik lekora uzten ahaleginduz, ahal dudan heinean, etenbako eta luzaroko erabileraz hain hertsiki lotu zaizkien izenak; eta hemendik espero dut honako abantaila hauek etorriko direla. – Lehenengo, hitz hutsezko eztabaidetatik apartatuko naizen ziurtasuna izango dut (...). Bigarren, badirudi prozedura segurua dudala ideia abstraktuen sare fin eta xotiletik alde egitea, zeinak hain zoritxarrez gizonen adimenduak nahasi eta lardazkatu baititu, eta hori aparteko zertzelada honekin, hots, zenbat eta zorrotzagoa eta jakingura handikoagoa izan gizonaren asmamena, hainbat joera sakonagoa izan duela tranpan erortzera, eta tinkoago eutsita geratu dela bertan. Hirugarren, ditudan pentsamenduak, hitzak kenduta, neure ideietara mugatzen ditudan heinean, ez dut ikusten nola erra naitekeen hain erraz. Pentsagai ditudan objektuak, argi eta egokiro ezagutzen ditut. Ezin dut neure burua atzipetu ez daudakadan ideia badaukadala pentsatuz (...). – Baina abantailok lortzeak hitzen iruzurretik guztiz askatzea aurreuposatzen du⁶⁵.

Idea gardenetatik bazter lagatzen badira hitzak, hitzekin batera gauzak baztertzen dira, horrela ideien mundua bakarrik gelditzen baita errealtzat⁶⁶. Hori izan da Berkeley-ren konklusioa.

que pueden inducirnos, indudablemente, las palabras lo mismo que la imaginación. Las palabras, además, están formadas arbitrariamente y se acomodan al interés del vulgo; por otra parte, son signos de las cosas en cuanto están en la imaginación, pero no en el entendimiento: puede comprobarse esto de un modo claro, fijándose en que todas aquellas cosas que están en el entendimiento y no en la imaginación, han debido señalarse con nombres a menudo negativos, como son las expresiones incorpóreo, infinito, etc. Son muchas las cosas que, siendo en realidad afirmativas, se tienen que expresar de un modo negativo y viceversa, como son v. gr.: infinito, increado, independiente, inmortal, etc., puesto que sus contrarios se imaginan mucho más fácilmente y por eso se les ocurrieron antes a los hombres, y usurparon los nombres positivos. Afirmamos o negamos muchas cosas sólo porque así lo exige la naturaleza de las palabras, y en la ignorancia de esta circunstancia es muy fácil que tomemos lo falso por verdadero».

63. Spinoza, *Etika*, loc. cit., 121 (II, Def. III): «Ideia deitzen dut Izpirtuaren adigaia (*Mentisconceptum*), Izpirtuak eratzen duena, pentsatzen duen gauza delako». Ib., 123 (Def. IV): «Ideia egokia deitzen dut, bere baitan eta objektuarekinharremanik gabe ikusten den heinean, egiazko ideiarenean propietateak edo denotazio intrintseko guztiak badituen ideia».

64. Berkeley, G., *Giza ezagutzaren printzipioei buruzko tratatua*, Klasikoak, Bilbo 1993, 27 (Sarrera, 6. zenb.), 32 (11. zenb.), 34-36 (13., 14. eta 15. zenb.), 37-38 (17. eta 18. zenb.) 39-40 (20. zenb.; hemengo arazoaz, ik. orobat *Alcifron*, VII).

65. Ib., 41-42 (21, 22 eta 23 zenb.).

66. «Baina esango didazue oso latz ematen duela ideiak janedaten ditugula eta ideiaz janzen garelako entzuteak. Aitortzen dut horrela dela, "ideia" hitza ez baita erabiltzen hizkera arruntean "gauzak" deritzaten nolakotasun sentigarrien konbinapenak adierazteko; eta egia da hizkuntzaren erabilera familiarretik apartatzen den esamolde orok, latz eta barregarri eman dukeela. Baina honek ez dio ezer kentzen proposizioaren egiari [substantzia materialen ukoari]», ik. Ib., 66 (38. zenb.).

Beste joera, amaibako auzi filosofikoak gainditzeko hizkera artifizial logikoki arautu eta kontrolatuarena, azken finean «perfektuarena», Bacon-ek desiragarria bai, baina ez du ebatzi egingarria⁶⁷. Descartes, printzipioz, asmo ontzat ematetik ez da pasatu⁶⁸. Proiektuan sinetsi eta enpeinatu den autore garrantzikoena zalantza gabe Leibniz izan da, berak hainbat tokitan aipatu izan duen *Characteristica universalis* baten proiektuarekin (*Characteristica verbalis* ere deitu ohi duena).

67. Bacon, F., aip. lib., 108 (59. Af.): «Sería mucho más apropiado seguir la costumbre de los matemáticos y empezar por ellas [hitzak], ajustándolas a un orden por medio de definiciones. Pero en las cuestiones que tienen que ver con la naturaleza y con la materia las definiciones no pueden curar este mal porque ellas mismas constan de palabras y las palabras generan palabras».

68. Descartes, R., *Oeuvres*, loc. cit., 76. eta hurr. (Mersenne-ri gutuna, 1629-11-20). Berdintsu Port-Royal-go Logika edo Pentsatzeko Arteak, loc. cit., 86: «Le meilleur moyen pour éviter la confusion des mots qui se rencontrent dans les langues ordinaires, est de faire une nouvelle langue, & de nouveaux mots qui ne soient attachés qu'aux idées que nous voulons qu'ils représentent». Hizkuntza berri hori ez litzateke hitz berriz egingo, baizik eta hitzen definizio zehatzez.

III. Iragaitzazko auzi konkretu batzuk

Locke XVII. mendeko paradigman barruan dago: ezagutza ororen oinarri eta iturria arrazoimenaren funtsezko ideietan datza, nahiz eta horiek jada ez diren —Descartes-entzat ziren bezala— innatoak, baizik eta sentsuetatik datozkigun inpresioen ideia bakunak. Gero ideia horietatik konposatuak eraikitzen ditugu, etab. Hizkuntzari buruz halaber, Locke-k garaiko filosofiaren programa orokorraren arabera dihardu, «hitzak axolarik eta zehaztasunik gabe erabili eta aplikatzeak zenbateraino hondatu eta aldrebestu dituen mota orotako ezagutza, diskurtso eta solasaldiak»⁶⁹ kritikatu, eta ideia (errepresentazio) eta hitz eta gauzen arteko zerikusia ere ohiko moduan argituz.

Hala ere, kartesiarren eta enpiristen arteko eztabaidan, eskemak zerbait mugitu egin dira, eta esan daiteke Locke-k nolabait, batik bat Condillac-en bidez, Humboldt-enganako bidea ireki duela⁷⁰ (Locke-ren inportantzia filosofia alemanaren piztualdian Kant-ek berak aski adierazia da). Humboldt-enganako bide hori erakusten duten puntu nagusi batzuk bakarrik aipatuko ditugu ondorengoan.

Locke-ren iritzian hizkuntzaren funtzioak hiru dira: «1) gure pentsamenduak besteei ulertaraztea, 2) hori ahalik errazkien eta agudoen egitea, eta 3) gauzen ezagutza helaraztea»⁷¹. Funtzio instrumentala, beraz, bera gabe lortzen den ezagutza baten (ideien) hedakuntzarako. Hitzak («hots artikulatuak»), ohi bezala, ideien zeinu «hala nahi izandako» edo hautazkotzat hartzen dira (bestela, zeinuak naturalak balira, «gizakion artean hizkera bakarria izanen bailitzateke»)⁷². Honaino ezer berririk ez.

69. Locke, J., *Giza adimenari buruzko entseia*, Klasikoak, Bilbo 1998, bol. II, 52 (III, 5. kap., § 16). Ik. 113. eta hurr. (III, 10. kap.), «Hitzen abusuz».

70. Ricken, U., *Grammaire et philosophie au Siècle des Lumières*, Lille 1978, 91: «Critiquant l'interprétation rationaliste du rapport sensation-pensée et faisant précéder à la pensée abstraite les idées relevant des objets concrets, Locke ouvrait la voie à une conception nouvelle du langage. Au lieu de considérer les mots comme de simples signes de la pensée, il cherchait à déterminer leur rôle pour la pensée elle-même».

71. Locke, J., loc. cit., bol. II, 127 (III, 10. kap., § 23). Tradizioaren amorez, irakurleak ik. dezake Hobbes, Th., *Leviathan*, Klasikoak, Bilbo 1995, 49-57, 498.

72. Ib., bol. II, 13 (III, 2. kap., § 1). Hotsak (hitzak) ideiarekin lotura naturalik, hau da, esanahi naturalik ez du, baizik eta gizartearen ezarketaz («arbitrary imposition», «voluntary imposition», errepikatu ohi du Locke-k: III, 9, 4 eta III, 2, 1).

– Lehenengo lerradura inportantea, zeinuaren arbitrariotasun edo nahizkotasun hori Locke-k ideietara zabaltzen duenean ageri da, orokor edo unibertsaletara alegia. Hizkuntzan, hitzik gehienak termino orokorrak dira, premiarengatik nahiz arrazoiarengatik⁷³.

Baina unibertsaltasuna ez dagokie gauzei eurei, euren existentzian partikularrak baitira guzti-guztiak, euren esanahian orokorrak diren hitzak eta ideiak ere barne. Horregatik (...) orokorrak geuk egindako sorkariak dira.

Eta «gizakiaren gogamenak eransten dien erlazio batean» datza haien funtsa⁷⁴. Modu mistoei buruz diharduenean berriro errepikatzen da argudio hori: ideia konplexuon konposizioa arbitrarioa da, «hautazkotasun osoz (*arbitrarily*) eta eredurik gabe eginak dira»⁷⁵.

Gogamenak modu mistoez dituen ideia konplexuetan gauzen existentziari zehazki ez jarraitzeko askatasuna hartzen du. Zenbait bilduma batu eta atxikitzen ditu beste hainbeste ideia espezifikoki bereizi bezala, beste batzuk, ordea, naturan oso maiz gertatzen direnak eta kanpoko gauzek hain indartsu iradokiak, albo batera uzten dituen artean, izen bereizirik edo espezifikaziorik ezarri gabe. Eta gogamenak modu mistook, substantzien ideia konplexuak bezala, ez ditu gauzen existentzia errealaz aztertzen edo naturan konposaketa bereizi hori duten ereduez egiaztatzen⁷⁶.

Beraz, hitzen eta ideien konplexuan (ezagutzarenean, hortaz), Locke-k arbitrariotasunaren eremua zabaltzera jotzen du: hitzak ideien zeinu hautazkoak dira, baina ideiak ere gauzen errepresentazio hautazkoak dira (ideia bakunak izan ezik).

Leibniz-ek, alde batetik, uste hori kritikatu du, doktrina tradizionala errebindikatuz: «l'arbitraire se trouve seulement dans les mots et nullement dans les idées»⁷⁷. Leibniz-ek, alderantziz, arbitrariotasuna ez da berak maite duen adigaia, naturaltasunari zabaltzen dio eremua: ideiak ezik, hitzak eta euren esanahia zeharo motibatu bakoak ez dira, «bai ordea batzuetan zio naturalek, zeinetan halabeharrak bere eragina duen, besteetan zio moralek» eraginak dira⁷⁸; eta hizkuntzak (hizkuntza

73. Locke, J., loc. cit., 19 (III, 3. kap., § 1).

74. Ib., 24 (§ 11)

75. Ib., 43 (III, 5. kap., § 3).

76. Ib., 44. (Ik., halaber, § 4, § 5, § 6).

77. Leibniz, G. W., *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Akademie Ausgabe, 1962, bol. III, 300 (IV. kap., § 17). *Giza adimenari buruzko entseiu berriak*, Klasikoak, Bilbo 1996, 258: «Arbitrariotasuna hitzetan baino ez da, nire ustez, aurkitzen, ideietan inola ere ez, ahalgarritasunak baino ez baitituzte hauek adierazten». Hala Port-Royal-go Logikak ere (loc. cit., 43): «Enfin il y a une grande équivoque dans ce mot d'*arbitraire*, quand on dit que la signification des mots est arbitraire. Car il est vrai que c'est une chose purement arbitraire, que de joindre une telle idée à un tel son plutôt qu'à un autre; mais les idées ne sont point des choses arbitraires, & qui dépendent de notre fantaisie, au-moins celles qui sont claires & distinctes». Baina kasu azken mugapen horri! Gerorako ideia nahasi eta ilun askoz baitio: «Et comme ces idées [mina, berotasuna, koloreak, etab.] ne sont point naturelles, mais arbitraires, on y agit avec une grande bizarrerie» (Ib., 72).

78. *Giza adimenari buruzko entseiuak*, loc. cit., 238.

«perfektu» artifizialak izan ezik) beren erroetan behinik behin zorizko eta berezkoak (naturalak) nahasian dira, zenbait jatorrizkoagoak izan eta are naturalagoak omen⁷⁹. Lehenbiziko hitzen jatorri onomatopoetikoak suposatuz, horren «adibide dira animalien soinuak adierazten dituzten hitzak eta hauetatik eratorriak»⁸⁰; orobat «gertatzen omen da antzinateko germanoek, zeltek eta hauen enbor bereko beste zenbait herrik berezko senari jarraiki, R letra erabili zutela bortxazko mugimendua edota letra beronen soinuaren antzeko hotsa adierazteko»⁸¹; «eta R letrak berez mugimendu bortitza adierazten duen moduan, L letrak zerbait bigunagoa iradokitzen digu»⁸², eta «honi zor diogu, halaber, L letra beste izenei erantsita diminuti-boak osatzeko erabiltzea bai latinean, bai latinetik eratorritako hizkuntzetan, bai goi-germanieran»⁸³, etab. (natural/artifizial arteko hizkuntzaren izaeraren beharki honetaz nola Humboldt interesatu den, alor landua aurkituz bere gogoetarako, ohartarazten gaitu J. Trabant-ek)⁸⁴. Beste aldetik, urratsik erabakigarriena esanahia-aren autonomiaz eta, une berean haren, hizkuntza bakoitzarekiko menpetasunaz Leibniz-ek berak eman du, Coseriu-ren aburuan⁸⁵, espezieen errealitate logiko, fisiko eta kulturalak bereizi dituenean. Batetik, espezie logikoak (espezieak objektu logikoki posible gisa), hots, ezaugarrien konbinaketa pentsagarriak, infinitu dira. Espezie fisikoak, naturak erakusten dituenak eta dituen adina (baina ez dago beti garbi, horiek zeintzu eta zenbat diren). Hirugarren tokian espezie kultural edo zibilak, hizkuntzek bereziak (adibidez, non amaitzen da kolore bat eta hasten da hurrengoa? «koloreen arteko azken mugak zalantzazkoak baitira»)⁸⁶. Horiek espezie naturalei jaurti dakiekee, edo ez. Oraingoz guri axola zaiguna da, zelan mugaketa tradizionalak —gauzak, ideiak, hitzak konplexuan— gandutuz doazen, hiru arlo elkarrengandik txukunki bereizi izatetik batasun konplexu bat izaterantz.

– Locke-k ideiei aitortzen dien hautazkotasunak ere ez du esan gura kaos bat (ez da, beraz, guztiz arbitrarioa). Nahiz eta ideia konplexuok, beren konposaketagatik, «gogamenaren menpe dauden eta askatasun handiz beronek eginak diren, ez dira, haatik, ausaz eginak, ez eta inondiko arrazoirik gabe elkarrekin nahasiak ere. Ideia konplexuok beti naturatik kopiatuak ez diren arren, beti ere ganorazkoak dira ideia abstraktuei jarri zaizkien helburuetarako; eta nahiz eta ideiez egindako konbi-

79. Ib., 237-238, 240 (III, 2. kap., § 1). Hizkuntza artifizial bezala G. Dalgarno-ren «Characteristica universalis» eta J. Wilkins-en «Real Character» hizkuntza perfektuak aipatzen dira, eta agian txinera. Naturaltasunari dagokion bezainbatean, «badirudi teutoiak gorde duela gehien haren kutsua (eta Jacques Böhme-ren hitzetan) haren adan-dar izakera» (Ib., 240); eta «zinbrikoa deritzon hizkuntza germaniarrak aintzinasunaren zantzu gehiago dituela hebraierak berak baino» (Ib., 244).

80. Ib., 240.

81. Ib., 241.

82. Ib.

83. Ib., 242.

84. Trabant, J., *Traditionen Humboldts*, Frankfurt 1990, 82-83.

85. Coseriu, E., «Naturbild und Sprache», loc. cit., 272. Orobat ID., *Die Geschichte der Sprachphilosophie*, loc. cit., 176-183.

86. Leibniz, G. W., aip. lib., 260 (III, V, § 9).

nazio batzuk nahikoa lokabeak diren eta euren baitan ez duten batasun gehiagorik, gogamenak ideia batean biltzeko loturarik ematen ez dien beste ideia batzuek baino, hala ere hizkuntzaren helburu nagusi den komunikazioaren komenentzietarako egiten dira beti»⁸⁷.

Arretaz irakurriz, Locke-k komunikazioaren arrazoia aipatzen du, aipatu; baina gogoan komunikazio hutsa baino besterik ere badaukala, erakusten du testuak. Eguneroko munduko eta «arazo arruntetako» mila gorabeheera ezberdinen artean ordena efikaz bat sortzeko, hau da, konposaketa haiek errealitate fisiko nahiz moral, politiko, sozial konplexuari forma emateko, bizi-munduaren domeinu intelektual eta praktikorako, eraten dira, eratu⁸⁸, eta gero komunikazioan balio dute. Beraz, mundu eta premia eta esperientzia ezberdinen arabera, ezberdinki ideatzen (konposatzen) da errealitatea⁸⁹.

Errealitate ezberdinki ideatu/konposatu hori hizkuntzan aurkitzen dugu mamitua, tinkotua: hizkuntza bakoitzean bestelako mundu bat, «hizkuntzaren jainuaren» edo «izpirituaren» arabera, XVII. mendean esan ohi zenez. Zilegi bedi hemen Locke-ren pasarte bat osorik aldatzea, gogoratzeko ideia hauek zein arruntuak zeuden Herder eta Humboldt «erromantikoak» baino askoz lehen:

Hizkuntza ezberdinen ezagupen apur bat nahikoa da esana dugunaren egia agerian jartzeko, begi-bistara ageri baita hizkuntza batean hainbat hitz daudela beste hizkuntzetan ordainik ez dutenak. Honek argi erakusten du herrialde bateko jendeak, beren *ohitura eta bizikeragatik*, beste batzuek ideia espezifikotetan sekula bildu ez dituzten ideia konplexu ezberdinak egiteko eta izenak jartzeko parada izan duela. Hau ezin zitekeen gerta, baldin espezie horiek naturaren astiroko sorkari balira, eta ez gogamenak, komunikazio premiak kontuan izanda, izena jartzeko egin eta abstraituriko bildumak. Gure legeetako hitzek, hots huts ez direnek, nekez aurkituko dute ordaina inondik ere hizkuntza urriak ez diren espainieran edo italieran eta askoz zailago itzuli ahal izanen lirateke Karibear edo Westoe mintzaitetara. Eta erromatarren *versura* edo juduen *corban* hitzek ez dute ordainik beste hizkuntzetan, eta hau argi dago arestian aipaturiko arrazoiengatik. Gainera, auzi hau hurragotik aztertu eta hizkuntza ezberdinak zehatzago alderatzen baditugu, ohartu ahal izanen gara ezen, hizkuntzek itzulpenetan eta hiztegietan elkarren ordaintzat jotzen diren hitzak dituzten arren, ideia konplexuen eta bereziki modu mistoen izenen artean gutxik, hamarretik batek ere ozta-ozta, adierazten dutela bete-betean hiztegian ordaintzat daukan hitzaren esanahia (...). Ideia moralen izenak beste hizkuntza batzuetara itzultzeko direnekin ikusminez alderatzen ditugunean, ikusten dugu haietako oso gutxik erantzuten diela elkarri bete-betean euren esanahiaren hedadura guztian⁹⁰.

87. Locke, J., loc. cit., 46 (§ 7).

88. Ib., 228 (IV, 7. kap., § 9): konposaketa horiek «komunikaziorako eta ezagutza areagotzeko behar» direla. Ib., bol. I, 459 (II, 22. kap., § 6): «ezagutzarako bidea laburtzeko», «ezagutza errazago zabaltzeko».

89. Ib. 46 (III, 3. kap., § 7)

90. Ib., 47-48 (§ 8). Ik., orobat, Ib., 50 (§ 11): «Horrela ikusten dugu gizaki bat ezpataz ala aizkoraz hiltzea ez direla hartzen ekintza espezie ezberdintzat, baina ezpataren punta bada gorputzean

– Hirugarrenik, zenbakiaren ideiar buruzko gogoetan, Locke funtsean hagitz hurbiltzen zaio hizkuntza gabe pentsatu ere ezin egin daitekeelako tesiari, edo, pentsamendu oro ez bada, pentsamendurik bakunena eta unibertsalena behintzat (matematikoa) hizkuntzak bakarrik ahalbidetzen duelako tesiari⁹¹. «Zenbakiak izenak behar dituzte» haiekin eragiketak egin ahal izateko.

Izan ere, zenbakien modu bakun ezberdinak gure gogamenen beste hainbeste konbinazio besterik ez direnez (...), badirudi konbinazio ezberdin bakoitzarentzako izenak edo zeinuak beste edozein ideiatan baino beharrezkoagoak direla. Izan ere, izen edo zeinu horiek gabe, nekez balia gaitezke zenbakiez kontuetan, batez ere konbinazioa berein unitatek osaturikoa denean, konbinazio hau, bilduma hori bereizteko izenik edo zeinurik gabe bilduta, nekez izan bailiteke pilo nahasi bat besterik⁹².

Hurrengo alineak «zenbakiari izenak jarri beharra oinarritzeko» beste arrazoi bat eskaintzen du, bere ikusikoa:

Horixe dela uste dut arrazoa mintzakide izan ditudan amerikar batzuek (nahikoa adimen azkar eta arrazoizkodunak bestela) milaraino ezin zenbatzea, guk egiten dugun moduan, eta zenbaki honen ideia bereizirik ez edukitzea esplikatzen duena, hogeiraino ondo zenbatzeko gai izan arren. Izan ere, hizkuntza urria eta beren bizitza behartsu eta xumera doi-doi moldatua eta merkataritza eta matematikaren berririk gabekoa ukanik, ez zuten beren hizkuntzan 1000 adierazteko hitzik; horregatik, haiekin zenbaki handi horiez mintzatu nintzenean, buruko ileak seinalatzen zizkidaten, zenbakirik jarri ezin zizkioten askotzak adierazteko; eta ezin hau uste dut izenik ez edukitzetik datorrela⁹³.

lehenengo sartzten dena, espezie diferentetzat jotzen da Ingalaterran bezala izen berezia duen lekuetan, hemen *stabbing* deritzalarik; baina izen ezberdinez espezifikaturik ez dagoen herrialde batean ez da espezie ezberdintzat jotzen». Eta bol. I, 347-348 (II, 22. kap., § 6 eta 7). «Honek argi jartzen digu zergatik dauden hizkuntza guztietan hitz partikular asko, beste hizkuntza bateko hitz bakarraz ezin itzul daitezkeenak. Izan ere, nazio bateko moda, ohitura eta usadioen eraginez nazio horretan hurbilekoak eta beharrezkoak direlako, beste batean —erabiltzeko aukerarik izan ez dutelako edo ideia horiez ohartu ere egin ez direlako— inoiz erabili ez diren ideia konbinaketak egiten dira, eta konbinaketok erabiltzen dituen nazioak [kasu, hizkuntza eta nazioaren identifikazio naturalari!] izenak jartzen dizkie eguneroko solasaldietako gauzetan perifrasi luzeak ekiditeko, eta horrela ideia konplexu bereizi bilakatzen dira gizakien gogamenetan». Berak «erlatibismo linguistikoaren» aurreneko formulazioa Locke-ren testuotan ikusten du, ik. Bustos, E., *Introducción histórica a la Filosofía del Lenguaje*, Madril 1987, 115.

91. Alabaina —bere hitzetan—, beti zenbakiaren ideia oroimenari dagokionez, ez ideia beraren sorkuntzari.

92. Ib., bol. I, 257 (II, 16 kap., § 5).

93. Ib. (§ 6). Ohartzekoa da, Locke-ren argudio hau aipatuki bereganatzen dutela bai Condillac-ek Frantzian (1746) eta bai Michaëlis-ek Alemanian (1759), lehen autoreetakoak jada tinko baieztatzen, hizkuntzak pentsaera orokorki determinatzen duena, ik. H. H. Christmann, *Beiträge zur Geschichte der These vom Weltbild der Sprache*, Wiesbaden 1967, 468, 3. oin-oharra. Gure baserriarrena baino matematika eskasago bat bakarrik gara liteke hizkuntza horrekin, ondorioztatuko du Michaëlis-ek. Ik. Humboldt-en hizkuntza eta zenbakien eztabaida, eta euskarari zeharkako aipamenak, in *Werke in fünf Bänden*, 1988, bol. III, 280. eta hurr.

– Humboldt-en hizkuntz filosofiara daraman bidearen agerri bezala, eztabaida enpiristako «triangelu» famatua gogora genezake oraindik. Nola da posible, planteatu du Locke-k, triangeluarena bezalako ideia (errepresentazio) orokor bat, «ez baita izan behar ez eslaia ez angelu zuzena, ez aldeidea ez isoszelea ez eskalenoa, baizik eta hauetako bat ere ez eta guztiak aldi berean»⁹⁴. Jokoan Gorgias-en aspaldiko arazoa dago berrir, hots, gauza, ideia eta hitzaren arteko erlazio misterioitsuarena⁹⁵. Gauzak berak beti partikularrak (singularrak) dira; ideiak, dio Locke-ren askaerak, «orokorrak dira, gauza partikular askoren ordezkari izateko eratuak direnean» (abstraikuntzaz); eta hitzak «ideia orokorren zeinu gisa erabiltzen direnean»⁹⁶. Berkeley-ren aburuz Locke-ren triangeluaren bezalako «ideia abstraktu kontraesankor» bat absurdua da: ezin burura litekeen konposaketa da, eta behar ere ez dena ezertarako⁹⁷. Locke-ren uste okerraren iturritzat hizkuntzak berak (lengoaia) eragindako engainua jotzen du, beste oker filosofiko anitzena bezalaxe⁹⁸. Hume Berkeley-ri atxikitzen zaio, eta haren moldabidea («that all general ideas are nothing but particular ones, annex'd to a certain term, which gives them a more extensive signification, and makes them recal upon occasion other individuals, which are similar to them») azken urteetako aurkikuntza handienetako eta balio-tsuenetakotzat dauka letren errepublikan⁹⁹. Hume-ren esanetan, bera ez da Berkeley-ren berrespenean baino saiatzen ari¹⁰⁰. Alabaina, hizkuntzaren inportantzia, orokortasunaren eta, beraz, ezagutza orokorren ahalgarri gisa, Locke-k eta Berkeley-k ez bezala lantzen du eta garatzen du berak.

A particular idea becomes general by being annex'd to a general term; that is, to a term, which from a customary conjunction has a relation to many other particular ideas, and readily recalls them in the imagination¹⁰¹.

94. *Ib.*, bol. II, 228 (IV, 7. kap., § 9).

95. Gorgias-ek irizten omen zion: «Izan, ezer ez da; eta ezer izanez gero ere, ezin izango litzateke ezagutu; eta ezer izan eta ezagutu ahal izanez gero ere, ezin izango litzateke komunikatu». Beharbada honelatsu itzul dezakeguna: esaten dizut hitz bat, adibidez, «ardoa»: nik zuri hitza eman dizut, baina ez nire ideia (zuk nire hitza zeure ideiarekin «ulertzen» didazu): hitza eta ideia ez dira bat; baina hitza eta ideia bat balira ere, bakoitzak bere ideia du ardoarena: ideia eta ideia ez dira bat, alegia zurea eta nirea; azkenik, gure ideiak bat balira ere, gure ardoaren ideia(k) eta ardoa bera gauzakia, ez dira bat, edo, pentsamenduak pentsatzen duen «ardoa», ez da existitzen (pentsamenduaren ekoizpen bat da, pentsamenduan): errealitatea bera zer den, ezer ez dakigu. Cfr. Dupréel, E., *Les Sophistes*, Neuchatel 1980, 62-74.

96. Locke, J., *aip. lib.*, bol. II, 24 (III, § 3, 11; ik., orobat, II, 32. kap., § 6).

97. Berkeley, G., *aip. lib.*, 33-39 (Sarrera, §§ 13-20).

98. *Ib.*, 38 (§ 18). Ik., segidan, hizkuntzaren funtzioei buruzko eztabaida (ez dela komunikazioa soil).

99. Hume, D., “A Treatise of Human Nature”, in: *The Philosophical Works*, bol. I, Aalen 1964, 325 (I, 1. parte, § 7).

100. Ik., orobat, Hume, D., *Giza ezagutzari buruzko ikerketa*, Klasikoak, Bilbo 1993, 181 (12. kap., § 122); 201-202, 27. eta 29. oin-oharrak.

101. *Treatise*, loc. cit., 330.

Hume-k prozesu mentalen analisi hau eskaintzen digu: zenbait zergauza be-reiziri bata bestearen antza hartzen diogunean (loretxo txuri andana bati zelaian, adibidez) beren artean diferentziak ere badituztela aintzat hartu barik (neurrian, kualitateetan, etab.), guztiei izen bera ematen diegu (txibiritak), eta (ideia edo erre-presentazioa beti bakoitzaren partikularra da, noski, baina) izen bera guztientzat erabiltzeko ohitura hartzen dugu, denak bat balira bezala.

After we have acquired a custom of this kind, the hearing of that name revives the idea of one of these objects, and makes the imagination conceive it with all its particular circumstances and proportions. But as the same word is suppos'd to have been frequently applied to other individuals (...), the word not being able to revive the idea of all these individuals, but only touches the soul, if I may be allow'd so to speak, and revives that custom¹⁰², which we have acquir'd by surveying them. They are not really and in fact present to the mind, but only in power; nor do we draw them all out distinctly in the imagination (...). The word raises up an individual idea, along with a certain custom; and that custom produces any other individual one, for which we may have occasion¹⁰³.

Hori gertatzen da triangeluarekin ere. Orokorgarritasuna hizkuntzari datxe-kio, beraz, ez ideiari; baina, zehazkiago, hizkuntzari berari balio orokortzailea itsasten diona, ohitura da (aisa gogoratuko da kausa-efektu ideien analisi ondo-riotsua). Laburbilduz: funtsean, Locke-rengandik Hume-ganaino, a) subjektu eza-gutzailea gogamen indibidual, barnetar (mentalista) bat da, eta ezagutza subjektu indibidual horren ideietan gauzatzen da. Hizkuntzak, gero, 1) ideiekin operatzea erraztuz, ezagutzaren garapena errazten du, eta 2) ideiak kanporatzea ahalbidetuz, sozializazioa bideratzen du. Baina, b) hizkuntzak ez du berak ezagutza (ideia) deus eratzen, ez da aktiboa, baizik eta beti zeinu, hots, tresna bezala dago hartua¹⁰⁴; ideien eraketan ez du zerikusirik, ez da bera eraginkor. Hala ere, agerikoa da nola autore enpiristengan hizkuntzaren beharra eta inportantzia ezagutza orokorrerako bultza-ka bezala datorren geroz eta indartsuago (hizkuntzaren *de facto* beharra Locke-k berak aitortu du jada, behar horren modua gero aski zehazten ez bada ere)¹⁰⁵.

102. Ohiturak ematen diola hitzaren esanahiari balioa, ik. Hobbes, Th., aip. lib., 504. Locke-ren hizkuntzaren filosofian ere ohiturak bere leku ez txikia ditu.

103. Hume, D., *Treatise*, loc. cit., 328. Nola da posible, ahoak igorri eta belarriak jasotzen duen hots (material) bat ideia (izpiritual) baten pitzarazle izatea? Port-Royal-go Logikarentzat problema sasiagoa da hori Hume-rentzat baino —askaera okasionalista bat bakarrik kabitzen da. Hala ere, Hume-ren esplikazioaren oso hurbileko pasarte hauxe aurkitzen dugu (loc. cit., 94): «Car signifier dans un son prononcé ou écrit, n'est autre chose qu'exciter une idée liée à ce son dans notre esprit en frappant nos oreilles ou nos yeux. Or il arrive souvent qu'un mot outre l'idée principale que l'on regarde comme la signification propre de ce mot, excite plusieurs autres idées qu'on peut appeller accessoires, ausquelles on ne prend pas garde, quoique l'esprit en reçoive l'impression».

104. Tresna anbigua: hitzek (arrazoiketa hauetan praktikan hizkuntza ia hitzetara soil murriztu ohi da), ezagutza erraztu bezalaxe egiten baitute gogamena limurtu eta ezagutza okertu.

105. Leibniz-ek ulertzen zenez, Locke-k hizkuntzari eginkizun errealtate eratazailea aitortzera jotzen duela azken finean, ikusten dugu haren objektio moduan: «Akort nauzu izenak gauzetara arreta jartzeko balio digula eta hauen oroitzapena eta uneko ezagutza gordetzeko (...). [Baina horrek

Humboldt-ek (bitartean Kant baitago), enpirista ingelesengan pasibo dagoen hizkuntza hori, subjektu aktibo bihurtuko du, ideien eta ezagutzaren eraketari, alegia: eta hitz multzo lokabe bat izatetik, jario bat eta energia bat izatera eramango du.

Humboldt-ek baino lehen, hala ere, iraulketa fundamental hori hein batean abiatua zuen Etienne Bonnot de Condillac ezagutzaren teoriko sentsualistak (bartzuek nahiago dute sentsazionista edo sentsista esan)¹⁰⁶. Condillac-ek (Locke-ren jarraikuna bera) pentsamenduaren eta hizkuntzaren arteko «zeharo ezinbesteko» batasuna garbi apuntatu du jada bere Logikan; hitzak ditugu «absolument nécessaire pour nous faire des idées de toutes espèces; et nous verrons bientôt que les idées abstraites et générales ne sont que des dénominations. Tout confirmera donc que nous ne pensons qu'avec le secours des mots»¹⁰⁷.

Gure pentsaera hitzek erabakitzen dute.

La philosophie lockienne —irakurtzen diogu U. Ricken, aro honen ikertzaileari— conserve encore un caractère dualiste en présupposant en même temps la sensation et la réflexion, donc une faculté de penser qui aurait permis à l'homme de créer le langage afin de communiquer ses idées. Condillac, par contre, fait résulter le langage et la pensée d'un processus de leur interaction réciproque dans l'histoire de l'humanité. La pensée et la langue se conditionnent mutuellement (...) ¹⁰⁸.

Condillac-en iritzian, ideien genesisia bezalaxe, fakultate ezaguketarien genesisia ere (oroimena, adimena) sentsazioetatik hara esplikatzeko da: gizaki ezagutzailea marmorezko estatua baten pareko da, hasieran pentsatzeko ahalmenik bakoa, sentsazioak eduki ahala, horiek berek elkarketa gero eta konplexuagoak euren artean eragiten dizkiotela, eraldakuntza horien ondorioz, batez ere hizkuntzari esker, azkenean adimena antolatzen zaiolarik. Funtsean hizkuntzak posibilitatzen du,

ez ditu esentziak nominalak bihurtzen], ez dut, beraz, ulertzen zergatik zure lagun horiek etsi-etsian ezarri nahi dituzten esentziak berak ere izenen aukerapean», ik. *Giza adimenari buruzko entseiu berriak*, loc. cit., 261 (III, 5. kap., § 10)76.

106. Trabant, J., *Apeliotes oder Der Sinn der Sprache*, München 1986, 131: «Es ist ganz ohne Zweifel das Verdienst Condillacs, die Sprache organisch in eine kohärente Theorie der Erkenntnis integriert zu haben. Dies unterscheidet ihn von Locke, dem die Integration der Sprache in die Theorie der Erkenntnis noch nicht recht gelingt». Bigarrenik ailegatzeko du Trabant-ek, nola Condillac-ek «den Anfang eines modernen Bruchs mit der vom Rationalismus ja noch einmal verstärkten aristotelisch-augustinischen Zeichen-Auffassung der Sprache markiert, an deren Ende Humboldt (und das "romantische" Sprachdenken) steht» (Ib.). Haustura honek esan nahi duena da, besteak beste, zeinuaren arbitrariotasun tradizionalaren lekuan, «hizkuntzaren jeinuari» datzekion naturaltasun modu bat inauguratzen dela: hizkuntza ezberdinak baldintza klimatiko eta politiko-sozial ezberdinen arabera hozitzen eta ezberdintzen dira, nolabait «naturalki» beraz.

107. Condillac, E., "La Logique" (II. II), *Oeuvres philosophiques* (arg. G. Le Roy), Paris 1947, bol. II, 396.

108. Ricken, U., loc. cit., 94.

egiten, eratzten, adimena. Adimena hizkuntzarekin sortzen da: hizkuntza baino lehen ezer ez da¹⁰⁹.

Condillac-ek aski eragin izango du Alemanian, eta adimena eta hizkuntzaren identifikazio «materialista» edo sentsista hau Hamann, Herder, Humboldt-en oinarrian egongo da (elaborazio modu berrietan, nolana ere).

– Azkenik, ustea nahikoa zabaltzen da, hizkuntza, komunikaziorako ezezik, norberak pentsatzeko eskuabes gisa ere («à raisonner à part soi», dio Leibniz-ek) praktikan ezinbestekoa dela¹¹⁰. Port-Royal-go Logika beste behin aipatzeko:

Que si les reflexions que nous faisons sur nos pensées n'avoient jamais regardé que nous-même, il auroit suffi de les considerer en elles-mêmes, sans les revêtir d'aucunes paroles, ni d'aucuns autres signes: mais parceque nous ne pouvons faire entendre nos pensées les uns aux autres, qu'en les accompagnant de signes extérieurs: & que même cette accoûtumance est si forte, que quand nous pensons seuls, les choses ne se présentent à notre esprit qu'avec les mots dont nous avons accoûtumé de les revêtir en parlant aux autres; il est nécessaire dans la Logique de considerer les idées jointes aux mots, & et les mots joints aux idées¹¹¹.

Ikusgarria da, lehendik susmatzeke zuen hizkuntza eta pentsamenduaren bategintzaren oharpenean Locke zein aurreraino heldu den jada, *Giza adimenari buruzko entseia* lantzen zuen bitartean aurreratu ere, berak aitortzen duenez:

Aitortu behar dut, beraz —idazten du—, nik adimenari buruzko diskurtso hau, obra hau, hasi nuenean eta nahiko geroago ere, ez nuela uste hitzei buruzko inolako gogoetarik egin beharko nuenik. Baina gure ideien jatorria eta konposaketa jorratu ondoren, gure ezagutzaren hedatera eta ziurtasuna aztertzen hasi nintzenean, konturatu nintzen kontu honek hitzekin lotura handia zuela non, lehenbizi hitzen indarrari eta gauzak adierazteko erari erreparatu ezean, ezer gutxi esan zitezkeen argi eta egokiro ezagutzari buruz, honen helburua egia izanik, etengabeko zerikusia baitauka proposizioekin. Eta ezagutza gauzetan amaitzen bazen ere, oharitzen nintzen hori hitzen bitartez gertatzen zela halako moldez, non apenas bereiz zitezkeen gure ezagutza orokorretik. Hitzak gutxienez tartekatu egiten dira gure adimenaren eta kontenplatu eta atzeman nahi dugun egiaren artean...¹¹²

109. Honela apurtua gelditzen da (itxuraz) Leibniz-en objektzioa Locke-ri: «Nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu —nisi intellectus ipse!» Ik. Rousseau, N., *Connaissance et langage chez Condillac*, Geneva 1986. SGARD, J. (arg.), *Condillac et les problèmes du langage*, Geneva-Paris 1982.

110. Leibniz, G. W., aip. lib., 234 (III, 1. kap., § 2): «Zinez nago sinetsita elkar ulertzeko gogorik gabe ez genukeela sekulan hizkuntzarik osatuko; eta behin osatuz gero, gizakiari berez arrazoitzeko balio dio, hala hitzek pentsamendu abstraktuez gogoratzeko eskaintzen dioten erosotasunagatik, nola ikur eta pentsamendu korapilatuez baliatuz arrazoitzeko aurkitzen den ahalbideagatik». «El alma humana piensa con palabras. Mediante el lenguaje no sólo exterioriza, sino que se caracteriza a sí misma y sus pensamientos», argudiatzen du Herder-ek, Leibniz aipatuz hain zuzen, Kant-en aurka, ik. Herder, J. G., *Obra Selecta*, Madril 1982, 372-373.

111. Arnauld, A.-Nicole, P., loc. cit., 38.

112. Locke, J., aip. lib., bol. II, 109 (III, 9. kap., § 21).

IV. Herder: planteamendu antropologikoa

Herder, Ilustrazio frantsesaren kumea, bere herentzia ilustratu horretantxe hain zuzen korapilo batekin aurkitu da. Batetik, Condillac eta Rousseau-ri jarraiki, hizkuntzaren jatorri «naturalean» (animalian) sinesten du: hizkuntza ez da gizabe-rearen eksklusiboa, abere guztien espresabidea baizik. Sentsazio bortitzek, mingarriek, pozkidek, edo arimako pasio gogorrek, garrasi, marru, intziri, ujuju, lekaio eragiten dute; hau da, sentsazioa eta sentsazioaren adierazpen soinuuzkoa biak batera egin ditu naturak, biok «lege natural batek» lotzen dituela, batak bestea automatikoki produzituz. Sentimenduaren espresioa sentitzea bera bezain jatorrizkoa da, sentitzearen jarraipen naturala. Jatorrizko mintzaira hau («cri de la Nature», Rousseau-ren esanean)¹¹³ gizakiak beste animaliek bezalaxe du: Herder-en Traktatuan lehenengo esaldiak dioen moduan, «animalia gisa harturik ere, gizakiak hizkuntza du»¹¹⁴. Horren alboan gizakiak badu, bestelako abereek ez bezala, hizkuntza razional edo adimenduzko bat. Ordea, giza izatearen bi mutur horiek —sentimendu naturala eta gogoeta adimenezkoa— elkarren etsaiak dira, Rousseau-rekin, Herder gaztearentzat. Naturaltasuna bizi-bizia denean (sentigarritasuna, pasioa), adimenak leku gutxi izaten du; sentimenari adimena nagusitzen bazaio, itzali egiten da naturaltasuna. Hizkuntza naturalean («interjekzioak»)¹¹⁵, poesia primitiboan edo herri kantan, adibidez, ez da kontzeptu razionalik topatzen. Alta gaur egun, Rousseau-ren histori filosofia kritikoaren arabera, arrazoimenaren garaian bizi gara, hizkuntza artifizialaren aroan, hots, naturaltasunetik eroriak, zahartuak, endekatuak. Gaur ezin da jada naturalki mintzatu, ezpada behialako hizkuntza natural hartaz razionalki filosofatu bakarrik; ez dago poesia egiterik, poesiaren teoria baizik. Horra, bada, hizkuntzaren jatorri naturala sentimendua izan ei zela, eta gaur egun ez sentimenduak eta ez hizkuntza omen direla posible naturalak. Hizkuntzaren jatorriaren arazoa, Rousseau-ren jarraipenean, antropologian daukagu kokaturik (jada Hume-k eta Condillac-ek zelanbait egiten dutena) eta —azkenean— historiaren filosofian.

113. Rousseau, J.-J., "Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes" (arg., J. Starobinski), in: *Oeuvres Complètes*, Paris 1964, bol. II, 148: «Le premier langage de l'homme, le langage le plus universel, le plus énergique, et le seul dont il eut besoin, avant qu'il fallut persuader des hommes assemblés, est le cri de la Nature». Ik. Starobinski, J., "Rousseau et l'origine des langues", in: Friedrich, H.-Schalk, F. (arg.), *Europäische Aufklärung. H. Dieckmann zum 60. Geburtstag*, Paderborn 1967, 281-300.

114. Herder, J. G., *Hizkuntzaren jatorriari buruzko tratatua*, Klasikoak, Bilbo 1995, 41.

115. *Ib.*, 45.

Hori ez zen korapilo bakarra. Onaturik ere giza hizkuntzan parte natural bat, gutxienez hizkuntzaren sustraiak ezetzen, ez da erraz ulertzen nola den posible pasatzea gero sentsazio-marraska aberetar horietatik kontzeptura eta giza hizkuntzara, hots, espresio (natural, irrazionaletik) adimenduzko eta borondatez-kora¹¹⁶, hizkuntza metafisiko moderno bateraino ailegatzeko, «arrazoimen eta gizartearen emaitza»¹¹⁷. Ez da errazago ulertzen nola izan litekeen posible hizkuntzaren sorrera konbentzio bidez. Izan ere, adostasun edo konbentziora jotzeak hizkuntzaren eta adigaiaren balioa oinarritzeko, hizkuntzarik egon baino lehenagoko hizkuntza bat, hizkuntza posible egiten, auresuposatzen du¹¹⁸. Süssmilch-ek, hortaz, ongi erreparatu du —dio Herder-ek— ez dagoela hizkuntza arrazoimenaren aurretik ipintzerik, hizkuntzak arrazoimena suposatzen duela. Ordea, alderantzizkoa ere egia da: arrazoimenak berebat hizkuntza suposatzen duela¹¹⁹. Horregatik —objektatzen du Herder-ek orain— beste hainbeste gertatzen zaio J. P. Süssmilch-i berari bere azalpenean, hizkuntza bezain produktu perfektuak egiletzat eskatzen duen arrazoimen perfektua Jainkoarena bakarrik izan litekeela ondorioztatzen duenean, ez gizaki primitiboarena, eta hizkuntzak Jainkoak irakatsia behar duela. Demagun, bada, hizkuntza, sortzaileak Adani irakatsia dela: Jainkoak gizakiari hizkuntza irakatsi ahal izateko, horrek hizkuntza lehendik jakin beharra zeukan, bestela ez zuen ahal izango deus ulertu, eta ez ikasi.

Korapiloa da, arrazoimena ez dela posible hizkuntza gabe, eta hizkuntza ez dela posible arrazoimenak gabe.

Jada Hobbes problema honekin aurkitu da nolabait, gizon-emakumearen eta (beste) abereen «hizkuntzak» eta hizkuntz ulermena (zenbait hitzek esan nahi dietena ederki ulertzen duten zakurrak edo zaldiak, adibidez) bereizi nahi dituenan. Abereen komunikazioa ez da hizkuntza —erabakitzen du— ez delako zeinu-sistema arbitrarioa (kontzeptuena, ulertzen da), naturala baizik¹²⁰. Gizakiak, hitzak erabiltzen ditu (ulertu ere agian, bere modura ulertzen dituen zakurrak ez bezala) «quatenus signa sunt» (kontzeptuenak)¹²¹. Horrela hizkuntza eta adimena praktikan berdintzera etorri beharrean aurkitu da, are adimenaren aldean hizkuntzari

116. Ib., 51.

117. Ib., 45.

118. Ib., 53: «Hau da, hitzak sortu ziren hitzak zeudelako, egon aurretik». Sorgin-gurpilaren kritika hau hizkuntzaren jatorriaren esplikazioan konbentzio bidez, Herder-ek Rousseau baitan ikusia zuen zalantza gabe, ik. op. cit., 147: «Car si les Hommes ont eu besoin de la parole pour apprendre à penser, ils ont eu bien plus besoin encore de savoir penser pour trouver l'art de la parole». Berdin ikusi du lehenago Condillac-ek («Essai sur l'origine des connoissances humaines», I, II, 5. kap., § 49), in *Oeuvres philosophiques*, loc. cit., bol. I, 22: «Il semble qu'on ne sauroit se servir des signes d'institution, si l'on n'étoit pas déjà capable d'assez de réflexion pour les choisir et pour y attacher des idées».

119. Ib., 68-69.

120. «Sermo sive oratio est vocabulorum contextus arbitrio hominum constitutorum, ad significandam seriem conceptuum earum rerum quas cogitamus», ik. Hobbes, Th., *Opera philosophica*, Aalen 1966, bol. II, 88 («De Homine», X. kap.: «De sermone et scientiis»).

121. Ib.

lehenagotasuna (*origo*) ematera, antza: «Itaque caetera animalia etiam intellectu carent. Est enim intellectus imaginatio quidem, sed quae oritur ex verborum significatione constituta»¹²². Halatsu irakurtzen da *Leviathan*eko pasarte batean ere: «Arrazoitzeko ahalmena, hizkuntz erabileraren ondorio izaki...»¹²³ Interesgarria litzateke, Hobbes-en pentsaera definitiboa benetan hori izango balitz¹²⁴, Descartes-en ikusbidea (funtsean tradizionala bere soluzioan) osorik irauliko bailuke. Ikusi berri dugu Hobbes-engan, giza hizkuntzaren artifizialtasun edo eznaturaltasunak (arbitrariotasunak) giza diferentzia espezifikoa abereen aldean babesteko funtzioa betetzen duela. Baina automata eta abere kartesiarrek gizon-emakumeek bezalaxe dutenez zeinuez (mekanikoki, hau da, naturalki) baliatzeko ahalmena, kuantitatiboki gizakiak bezain garatua izan ez arren, haien aldean Descartes-ek, gizakiak bai eta haiek ez omen duten «ariman» ipintzen du azken finean gizakiaren diferentzia («raison», «âme», «esprit»), hots, hizkuntzan bertan baino, hori baino haragoko eta horren menpegabeko subjektu puru hilezkorrean, eta horren ahalmen handien manifestazio bezainbatean bakarrik balio du hizkuntzak gizakiaren berezgarri gisa¹²⁵. Azken finean, berak hala garaundu arren, Descartes-engan gizaberea eta beste abereak zinez berezten dituen ez da hizkuntza, arima baizik.

Korapilo horietatik abiatu da Herder¹²⁶, eta hizkuntzaren jatorriaren planteamendu antropologiko iraultzaile batekin, erabakigarriki arrazoimena (adimena) hizkuntzagaz identifikatu du, eta horrela, eskola modernoan gainetik, *logos* grekoaren hizkuntza eta arrazoizkotasunaren batasunera itzuli da¹²⁷. Herder-ek hizkuntzaren jatorria gizon-emakumeak «gabezietako izaki» izatean seinatu du, beren natura osatubako horrengatik hizkuntza garatu beharrean (garatu behar izateko disposizio

122. Ib., 89. (Betiere «significatione constituta» esaten da baina).

123. Hobbes, Th., *Leviathan*, Klasikoak, Bilbo 1994, 498.

124. Oro har, Hobbes-en hizkuntzaren filosofia zeinuaren teoria klasikora mugatzen da, ik. halaber *Opera philosophica*, loc. cit., bol. I, 11. eta hurr. (“Elementa Philosophiae”, II. kap.): hizkuntza baitezpadakoa da pentsamenduen jario iheskorra gelditu lotzeko: «Quam sint cogitationes hominum fluxae et caducae» (11. or.); komunikazioa eta arrazoiketa ordenatzeko eta erregistratzeko: «Ex quo sequitur, ad philosophiae acquisitionem, necessaria esse monumenta aliqua sensibilia, quibus et reduci cogitationes praeteritae, et suo quaeque ordine tanquam registrari possint» (11. or.); memoriari laguntzeko (baina norberak batere pentsatu ahal izateko ez nonbait!): «Nam homini, etsi unicus in mundo existeret, inservirent quidem ad memoriam» (13. or.), «nomen est vox humana arbitrato hominis adhibita, ut sit nota qua cogitationi praeteritae cogitatio similis in animo excitari possit» (14. or.); hitzak «signa sunt conceptuum» – «manifestum est ea non esse signa ipsarum rerum» (15. or.). Ik., orobat, *Leviathan*, loc. cit., 503-505. «Hitzak, geure adimenduko pentsamenduak eta kontzepzioak geuk finkatu eta beste adierazteko erabiltzen dira» (503).

125. Descartes, R., *Dicours de la Méthode* (Text et Commentaire par E. Gilson), Paris 1987, 56-59, ohar eta iruzkinak 420-429.

126. Ik. Gaier, U., *Herders Sprachphilosophie und Erkenntniskritik*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1988, Herder-en aitzindariaren eta hizkuntz filosofiaren azterketa haren idazkietako bakoitzaren arabera kronologikoki.

127. Berak halaxe ohartua, ik. Herder, J. G., op. cit., 75. Orobat: «Los griegos expresaban con una misma palabra la razón y el lenguaje: *logos*», ik. Herder, J. G., *Obra selecta*, loc. cit., 373.

naturalaz) aurkitzen direlarik, bat eta bera baita hizkuntza garatu eta arrazoimena garatu («arrazoimenaren aplikazio lehen, apalena ere ezinezkoa [baita] hizkuntzarik gabe»)¹²⁸. *Ratio et oratio*. Hizkuntza edota arrazoimena; izan ere, ez da gizaberearen sortzetiko jabetasun bizigabe, inerte bat, estatikoa, baizik eta disposizio bat hura lantzeko, garatzekoa, horrela bere gizatasuna garatuz. Hizkuntza garatzea, giza natura garatzea besterik ez da. «Hizkuntza asmatzea, beraz, gizaki izatea [razionala] bezain naturala da beragan»¹²⁹. Gizaberearen disposizio natural horretan datza hizkuntzaren «jatorria». Baina, kasu, euskarazko itzulpenaren hitzaurrean Gipper-ek artez oharrarazten digunez —Gaier-i jarraiki—, «jatorri» hitzak esanahi oso ezberdinak izan ditzake eta ditu eztabaida honetan¹³⁰, Herder-en aburuz funtsezkoa, askabidea modu berri batean bilatzea ahalbidetzen diona, biak batera erantzuna hizkuntzaren naturatik bezainbat gizakiaren naturatik bilatzea izan baita, horretarako bere antropologia propioa garatuz.

Edozein abereren aldean gizakia «gabezietako izakia» da, haien instinto seguru eta trebeziarik gabekoa.

Biluzi eta soil, ahul eta behartsu, herabe eta armarik gabe; eta, bere oinazeen laburbilketa dena, gidaririk ez bizitzan. Hain sentikortasun sakabanatu eta ahuldua, hain gaitasun zehazgabe eta lokartuak, hain sen zatitu eta akituekin jaioa, hamaika premien menpe, esparru zabalean kokaturik, eta hala ere, hain umezurtz eta abandonaturik dago, non ez den hizkuntza bat beraren jabe ere, bere gabeziak jaulkitzeko¹³¹.

Hain natura eskaseko izaki horri, «naturgaine» zeozer eman zaio, bere gabezia guztiak gainditzeko: adimena, arrazoimena, bereizmena, gogoeta, edo nahi den bezala deitzekoa, nahiz funtsean ez den ahalmen berezi bat, baizik eta giza ahalmentxo guztien antolaketa bat, disposizio bat, hasieratik beretik gizakiarena berea. Beraz, gogoeta deitzen badiogu:

Gizakiak gogoeta agertzen du, baldin bere sentsumenetatik isurtzen diren irudien amets hegalarrietatik momentu erne batean bere baitaratu, bere borondatez irudi bakar bati eutsi, hura bere babesean lasai hartu eta haren seinaleak ezagut baditzake, alegia objektu horrenak direla eta ez beste batenak. Gizakiak gogoeta agertzen du, beraz, baldin ezaugarri guztiak bizi edo argi antzemateaz gain, horietako bat edo batzuk bereizgarritzat ezagut baditzake: ezagupen honen lehen aktuak berak ematen du kontzeptu argia; arimaren lehen epaia da, baina... – Nondik gertatu da ezagupen hori? Berak apartatu behar izandako seinale batetik, hausnarketaren seinale gisa berari argi

128. Ib., 69 (Süssmilch-en arrazoitari erantzunez, «ezinezkoa dela gizakiak bere kabuz hizkuntza asmatu izana, horretarako arrazoimena behar baita, eta beraz, han egon aurretik han egon behar zuela hizkuntzak»).

129. Ib., 65. «Hizkuntza bat baino gehiagotan izen bakarra dira “hitz” eta “arrazoimen”, “kontzeptu” eta “hitz”, “hizkuntza” eta “zio”, eta sinonimia horixe da jatorri genetiko osoaren seinale» (Ib., 75).

130. Gipper, H., “Hitzaurrea”, in: Herder, J. G., aip. lib., 33.

131. Herder, aip. lib., 58.

azaldu ondoren. Horra! Jaulki dezagun eureka! Hausnarketaren lehen seinale hau arimaren hitz izan da! da giza hizkuntza!¹³².

Hau da, hauteman du objektu bat —ardi bat, esaterako—, mila ezaugarri diferente ageri du berez, baina gizakiaren oharrena eskasa da, alde guztietatik bonbardatzen ari diren mila inpresioei batera arreta egiteko, eta objektu bakoitzeko inpresio bat bereizten eta hautatzen du, eta hura hartzen dizu bere gogoan. Ikur baten bereizte hori, ezaugarri baten bidez egindako objektuaren identifikazioa, hori da objektuaren ideia, aldi berean objektuaren (barne)izena: gizakiaren pentsatzea eta hitz egitea batera.

Herder-ek, Hamann-ekin batera¹³³, biak polemikan, puntu honetan Kant bezala, «arrazoimen huts» geometrikoagaz, arrazoimena eta hizkuntza —arrazoimena eta sentikortasuna— bat bihurtu ditu. Kant-en kritikak adimen (arrazoimen)¹³⁴ hutsari sentigarrizkoaren ekarpena gehitu dio, ezer ezagutzeko posibilitate-baldintza bezala: sentsuen ekarpenik gabe, adimenaren ezagutzarik ez. Baina ez adigarri, ez sentigarrian, ez dio berak lekuri egin hizkuntzari ezagutza-prozesuan, aski kartesiar jarraitu du alde horretatik. Herder-en iritziz askaera kantiarra ezelan ere ez da aski sentigarria, aski enpirista, zorrotz asko Metakritikan erakutsiko duenez. Herder-en «horrorez gogoeta transzendentalarekiko» mintzo da E. Heintel, haren hizkuntzari buruzko testuen bildumaren argitaratzailea¹³⁵. Herder, adimenaren eta sentigarria-ren bakantze, irlatze kantiarra osotoro ukatzeraino da erradikala sentigarriaren eta, beraz, hizkuntzaren esijentzian. Berarentzat sentitzea (gizatiarki) eta pentsatzea eta hitz egitea bat eta bera da dena: «gizakiak adimenaren bidez sentitzen du, eta pentsatzen duen neurrian hitz egiten du»¹³⁶. Hitz batean: gizakiaren pentsamenduaren lokarri kausa-efektuala hizkuntzarekin, Herder-ek lokarri esentziala bihurtu du¹³⁷: gizakia, pentsamendua, hizkuntza, denak bat dira; baina ez dira hor egon dauden zer estatikoak, garatuz doan osotasun dinamiko bat baizik.

Herder-ekin Kant haren irakaslea dago, biak elkarren kritikoak, biak eragintsuak pentsamendu alemanean. Herder-en planteamendu antropologiko-historikoa, antitranszendental (antikantiarra), Humboldt-ekin antropologiko-transzendental bilakatuko da.

132. Ib., 65-66.

133. Weiss, H., *J. G. Hamanns Ansichten zur Sprache. Versuch einer Rekonstruktion aus dem Frühwerk*, Münster 1990.

134. Orain ez diogu adimen eta arrazoimenaren arteko Kant-en bereizketari jaramonik egingo.

135. Herder, J. G., *Sprachphilosophische Schriften* (arg., Heintel, E.): "Einleitung – Herder und die Sprache", Felix Meiner, Hamburg 1975, LIII.

136. Herder, J. G., *Hizkuntzaren jatorriari buruzko tratatua*, loc. Cit., 114.

137. Irmscher, H. D., "Nachwort", in: Herder, J. G., *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Reclam, Stuttgart 1966, 164.

V. Humboldt: bilaketa historia bat

Agian ez da hoberena Humboldt hizkuntzaren filosofia sistematiko, osobete, koherente, biribil eta moderno baten itxaropenagaz irakurtzea: bestela G. Seebass-i gertatu zaion legez, gerta dakiguke iluntasun metodologiko eta kontzeptu zehazgaitzez¹³⁸, inkoherentzia eta kontraesanez¹³⁹, eta aski oinarritu bako baiespenez¹⁴⁰ betea kausitzen dugula. Begiratzen badiogu haren bizitza mugituari (Paris, Erroma, Londres, Viena), interesen zabalari (arte eta literatura, antropologia, filosofia, hizkuntzalaritza), zereginen ezberdinari (bidaiari ikertzailea, diplomatikoa, estatu-gizon politikoa, irakaskuntzaren erreformatzailea, negoziatzailea Vienako Kongresuan), eta begiratzen badiogu, batez ere, eskura dauzkagun testuen izaerari (anotazio, fragmento, gutun, idazki inedito, konferentzia, itzulpen baten hitzaurre, ikerlan berezi), ezerk ez du bide ematen alde zurrerik patxadaz ondutako sistema baten igurikatzeke.

Humboldt-en obrari buruz irakurtzen diogu G. Steiner-i:

Introducirse en ella equivale a entrar en contacto con un intelecto de otro orden. El juego de la inteligencia, la delicadeza de las observaciones y apuntes aislados, la amplitud de la argumentación confieren a sus escritos sobre el lenguaje, por incompletos que sean, una posición única. Quizá Humboldt es, junto con Platón, Vico, Coleridge, Saussure y Roman Jakobson uno de los raros escritores y teóricos del lenguaje que hayan dicho algo verdaderamente nuevo¹⁴¹.

Lehenago azpimarratu duguna birgogoratzea ere komeni da, hau da, Humboldt-en hizkuntzalaritzak biltzen duen interes ezberdinen aniztasuna, humanistak nahiz naturalistak.

Los Humboldt se cuentan entre los últimos europeos de quienes se pueda decir con razón que tenían nociones directas, profesionales o intuitivas, del conjunto de los conocimientos de su época. Etnógrafos, antropólogos, lingüistas, administradores, educadores, los dos hermanos eran el centro motor de las investigaciones humanistas y científicas. Como las de Leibniz, sus preocupaciones activas abarcaban con la misma seguridad y curiosidad apasionadas la mineralogía y la metafísica, el estudio de las civilizaciones amerindias y la tecnología moderna. Cuando proponía al

138. Seebass, G., *Das Problem von Sprache und Denken*, Frankfurt 1981, 51. eta hurr.

139. Ib., 68. eta hurr.

140. Ib., 73. eta hurr.

141. Steiner, G., *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*, Madril 1981, 101.

lenguaje como eje del hombre, Wilhelm von Humboldt sabía mejor que nadie lo que tal pivote debía organizar y poner en contacto¹⁴².

Komentarista guztiek azpimarratu ohi dute, Euskal Herrira eginiko bidaiak izan zuen eragin erabakigarria Humboldt-en itzulian, esku artean zerabiltzan antropologiako proiektuetatik hizkuntzalaritzara, eta hizkuntzalaritzan hain berea izango duen ikerketako metodo enpiriko-filosofikora (zenbait irakurle ustegabeen harra-patzen eta nahasten dizun horixe hain zuzen)¹⁴³. Berak aitortu du hitz ederretan «gertakaria zorionsuaren» inportantzia hori¹⁴⁴. Gorabehera horrek anekdota biografiko gisa —euskaldunontzat bederen— izan dezakeen interesaz gain, interpretazioak begien aurrean eduki beharrekoa izanen da, Humboldt zeren bila zetorren, zuzen ulertzeko zer den aurkitu duena. 1797an Parisera joan denean (99an Madrilera, Euskal Herrian gaindi), buruan darabilen proiektua antropologia konparatuarena da, Goethe-ri bidalitako gutunean dioen bezala¹⁴⁵. Kant-ek arrazoimen filosofikoaren galdera guztiak antropologiaren galderara itzuli ditu: zer ahal dut jakin (zientzia), zer behar dut egin (moralak), zer zilegi dut itxaron (erlijioa), azkenean hiru galderak zer da gizakia itaun bakarrean erabakitzen dira. Baina Kant-en beraren obrak itaun horri erantzuten dio gutxien-gutxiena; Humboldt-ek horixe heldu nahi dio zuzenean. Zer naiz ni, zer da gizabanakoa; baina gizabanakoa komunitatean existitzen eta osatzen da (multzoak egiten du banakoaren zerizana); komunitatea gizadian. Gizabanakoa zer den ikertzea, haren karaktere edo aiurriaren ikerketa da (nortasuna karakterean ikuskaritzen da); komunitate edo herri baten ezaugarriekin osabiltzen da karakterea (ezin da parametro berdinekin neurtu pertsona baten nortasuna —bertuteak, bizioak— Grezia klasikoan eta XVIII. mendean), horrela gizabanakoaren aiurriaren ikerketa (nortasun indibidual frantses batena, esaterako) aiurri nazionalaren ikerketa bihurtzen da: zer da frantses banako bat, zer da frantsesa izatea (nazioa). Humboldt-en ustez holako ikerketa bat konparantzaz bakarrik gauza liteke. Beraz, bere xedea zientzia berri bat asmatzea da, antropologia

142. Ib., 102.

143. Ik., adibidez, Gipper, H., “Los vascos y su lengua como orientadores de la lingüística de W. von Humboldt”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 377-392. HURCH, B., “La formación de análisis gramatical: el papel del vascuence en el camino de Humboldt como gramático. Algunas notas editoriales sobre los primeros trabajos vascológicos”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 51-71. Borsche, T., *Wilhelm von Humboldt*, München 1990, 138, 140. Kansen-Løve, O., *la Révolution copernicienne du langage dans l'oeuvre de W. von Humboldt*, Paris 1972, 19. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 37, 45-46, 142. Zabaleta-Gorrotxategi, I., “Euskal Herria vista por W. von Humboldt: la nación vasca”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 216-220 orriak bereziki. Zabaleta Gorrotxategi, J. I., *W. von Humboldts Forschungen über die baskische Nation und Sprache und ihre Bedeutung für seine Anthropologie* (tesia, Koloniako Unib.), 1998, 222, 225.

144. Humboldt, W. von, *Werke in fünf Bänden* (Flitner, A.-Giel, K. arg.), Darmstadt 1988, III, 174-176 (“Über die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues”).

145. Humboldt, W. von, *Aus Briefen und Tagebüchern* (Freese, R. arg.), Darmstadt 1986, 250-254 (1978ko udaberriko gutuna Goethe-ri).

konparatiboa¹⁴⁶, zeinak xedetzat gizabanakoaren ikerketa izanen baitu, eta hain zuzen ere «aski enpirikoa dena, osoki egiazkoa izateko, eta aski filosofikoa, aldian aldirako baino gehiago balio ahal izateko»¹⁴⁷. Humboldt-en asmoa Parisen aiurri frantsesaren ikerketa egitea da alemanarekin konparazioan¹⁴⁸. Behaketa karakterologiko horietan dihardu, handik Madrilerako bidaiari, 1799ko irailean, bidearen erdian «gertakari zoriontsu» bat suertatu zaionean, ezustean euskaldunekin topo egitea, karaktere indibidual eta nazional deigarrireneko jendea, bere esanean. «Inoiz ez dut herri bat topatu, halako aiurri nazional autentikoa, estreinako ikusian ja hain originala sumatzen den fisionomia, irozo duena», idatzi dio Madrildik oraindik txunditua Goethe-ri¹⁴⁹. Gero euskararen ikasketa eta Euskal Herrian izandako egonaldia dator (1801) eta Humboldt-en eusko ikaskuntza ezagunak, ez ditugu berriz gogoratuko.

Egiaz, itzultzen gara 1793ko Humboldt-en izkribura «Über das Studium des Alterthums, und des griechischen insbesondere»¹⁵⁰, eta ezin dugu goitik behera harri eta zur gelditu baino, erabateko absentziarekin kontsiderorik txikiena ere hizkuntzaren balio zentralaz. Karaktere grekoa ikertzen da, izpiritu grekoaren manifestazioak arakutzen dira erlijioan, artean, politikan, filosofian, poesian, testu grekoen itzulpenak artamendatzen ere dira... hizkuntza grekoak izpiritu grekoarekin zerikusirik duenik, txintik ez. Aldiz, antzinatearen estudioaren gaira 1806an berriro etorri denean («Latium und Hellas»), nazioaren arima hizkuntza da («die Seele der Nation») eta hizkuntzan bakarrik manifestatzen da osoki nazioaren berekitasun edo nortasuna, aiurria¹⁵¹.

146. «(...) Die Gründung einer eigentlich neuen Wissenschaft: einer vergleichenden Anthropologie» (Ib., 250).

147. Ib., 250-251: «(...) dass ich überall hauptsächlich auf die Kenntnis des Menschen im einzelnen, und zwar auf eine solche ausgehe, die empirisch genug ist, um vollkommen wahr zu sein, und philosophisch genug, um für mehr als den jedesmaligen Augenblick zu gelten». Ik. Zabaleta Gorrotxategi, I., "W. von Humboldt-en euskal ikerketen esanahia haren antropologian", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 434-436 ("Humboldt-en antropologia konparatua").

148. Ez beza inork, ez dagoen inolako nazionalismotan pentsa: Humboldt-entzat frantsesak karaktere indibidual eta nazional markatuko gizon-emakumeak dira, aldiz alemanek ez dute karaktererik, edo, izatekotan, euren karakterea karaktere falta da («Insofern er also ein wirklicher Temperamentscharakter ist, unterscheidet er sich von dem deutschen, da der Deutsche einen so allgemeinen, oder, wenn Sie wollen, so keinen Charakter hat, dass Deutsch und Nicht-Deutsch für eine allgemeine Klassifikation der Nationalcharaktere gelten kann». Ateraldia, edonola ere, ez da Hume-k ingelesei buruzko iritziaren errepikapena baino: «The english, of any people in the universe, have the least of a national character; unless this very singularity may pass for such», cfr. Hume, D., "Of National Character", in: *The Philosophical Works*, Aalen 1964, bol. III, 252.

149. Humboldt, W. von, *Aus Briefen und Tagebüchern*, loc. cit., 296 (1799-11-28ko gutuna).

150. Humboldt, W. von, *Werke in fünf Bänden*, loc. cit., II, 1-24.

151. II, 58-59 («... da nur in der Sprache sich der ganze Charakter ausprägt, und zugleich in ihr, als dem allgemeinen Verständigungsvehikel des Volks, die einzelnen Individualitäten zur Sichtbarwerdung des Allgemeinen untergehen»).

Behatzen badugu orain ohartasunez, aipatu «gertakaria zoriontsuaren» inguruan egin duen euskaldunen gorazarrea, zer aurkitzen duen zehazki euskaldunengan goraipagarri, hauxe aurkitzen dugu: euskalduna da 1) nazio bat, euskara berebere mintzaira duena eta hari suharki atxikia, alde guztietatik nazio-zentzua dariola¹⁵², berezi eta bere mugetan burujabe sentitzen dena monarkia handi baten pean ere; 2) hor garbi atzematen dena «herri baten karakterearen, haren hizkuntzaren eta haren lurraren artean dagoen korapilo estua»¹⁵³; 3) hizkuntza komunaren atxikitasuna eta dialekto oso ezberdinen diferentziak bateratzen dituen, hots, unibertsaltasuna eta indibidualtasuna elkartzen dakiena, edo alderantziz esanda, berdintasuna bai, baina berdintasun orokorrari argoitzen zaion izpiritu lokal diferentziazale bizia ageri-ageri duena herririk herri (hala pentsatu behar da antzinako hiri grekoen arteko lehia, gehitzen du esanahitsuki)¹⁵⁴; 4) lezio bat da, nola hizkuntza ez den gramatika eta hiztegieta biltzen den masa hilotz hori, baizik eta herriaren ahotik dariona eta etxea bezala dena, non herria bizi den izpiritualki¹⁵⁵. Hots, herri baten karakterearen, nortasunaren, izpirituaren ardatza hizkuntza da; herri bat bere identitateari bezala atxikitzen zaio bere hizkuntzari; unibertsalaren (komunaren) atxikitasun horrek ez du indibidualitate pertsonala eta lokala ukatzen, horri forma ematen baizik. Labur: hizkuntza bat herri bat da, eta herri bat hizkuntza bat da (ez dena lehentiarki adiera politikoan ulertu behar, nahiz eta kontsidero politikoa ere ezin duen ez merezi gero). Hizkuntza bat biziera bat da, bizitzaren misterio eta konplexutasun guztiagaz; hizkuntza bat indibiduo bat da, indibiduoaren nortasunarekin, bera gelditu gabe eraikiz doana. Ezer ez, nahi bada, beste edozein tokitan ere hauteman daitekeena baizik. Baina Humboldt-ek hori dena beste inon baino hagitz nabariago eta osokiago hemen hauteman bide dizu, bere esanean («ungleich vollständiger und deutlicher»)¹⁵⁶.

I. Zabaleta Gorrotxategik honela deritzo:

Euskararen ikerketak Humboldt-i ekarri dion gauzarik garrantzitsuena perspektiba aldaketa bat izan da. Honi esker bere hizkuntzenganako interes antropologikoa ikerketa linguistikoko batetan konkretatuko du. Bere antropologia konparatua zehazten dijoan ginoan Humboldt-ek geroz eta garbiago ikusiko du hizkuntza konkretuen azterketak bere proiektu antropologikoan eduki dezakeen garrantzia. Horrela ba nazio ezberdinak bere osotasunean aztertzea eta elkarren artean konparatzea denez

152. II, 175: «[Volke] dem diese Sprache eigenthümlich ist, und das mit leidenschaftlicher Heimathsliebe an ihr hängt, aus dem der nationale Sinn überall hervorleuchtet».

153. «(...) Den innigen Zusammenhang zwischen dem Charakter eines Volkes, seiner Sprache und seinem Lande» (Ib.).

154. Ib., 175-176. Ik. ib., 573-574. Zilegi bedi euskaldunei buruzko liburua gogoratzea, II, 486. eta hurr., bereziki II, 489: «Wunderbar ist es, dass diese LocalEifersucht, wie man sie nennen könnte, auch auf die Sprache einen sehr grossen Einfluss ausübt». «Aber auffallender ist der wetteifernde Streit, wo das Vaskische am besten und reinsten gesprochen werde?». Ik., orobat, II, 491. eta hurr.

155. Ib., 176 (baserrien izenei eginiko alusioa).

156. Ib.

bere antropologiaren helburua, ezinbestekoa ikusiko du Humboldt-ek hizkuntza ezberdinak ere ikastea, hauen bitartez eskuratu bait dezake herri baten produkzio kulturalaren zati haundi bat. Bere antropologia konparatuan Humboldt-ek erakusten duen hizkuntzenganako interesa ondorioz literaturara egongo da zuzenduta batez ere. Euskal Herrira etorri eta Euskal Hizkuntza ikasten hasterakoan ordea Humboldt-ek garbi ikusiko du, literaturaz aparte, posible eta beharrezkoa dela hizkuntza berez den horretan ikertzea. Hots, idazleek hizkuntza batekin edo batetaz egiten dutena bigarren maila batetan utziz Humboldt-ek orain hizkuntza bakoitzak herri bakoitzean duen garapen «naturalaz» arduratzearen beharra ikusiko du. Honen ondorioz Humboldt-ek Euskara eta beste hizkuntzak sakoneko estrukturan aztertu nahi izango ditu, susmatzen baitu hizkuntzaren egiturak eragin handia eduki dezakeela gizabanako zein gizataldeetan¹⁵⁷.

Zehatzagoak izan nahi badugu, historia filosofikoari begira batez ere, perspektiba-aldaketak, momentuak eta graduak dauzka, eta lehen momentu bat —erabakigarria— printzipioz Humboldt-en Euskal Herrira eginiko bidaia baino lehenagoa da: Kant-en iraultza kopernikarra¹⁵⁸. Humboldt-en hizkuntzaren begikerak hasieratik Kant-en adimenaren analisia suposatzen du, onerako eta txarrerako, hau da, aurrena gida bezala; gero, momentu batetik aurrera bederen, gainditu beharreko oztopo antzo bere eboluzioan. Geroenean ere, 1) ezagutzaren planteamendu kantiarrak azkeneraino jarraituko du Humboldt-en eskema oinarrikoa izaten, hots, begiespeneko dibertsitatearen eta adimenaren forma apriorizkoen sintesiarenak¹⁵⁹. 2) Eta Humboldt-en hizkuntzak (kreatiboa, errealtatearen eraikitzaile aktiboa, hots, hizkuntza bera, singularrean, munduko hizkuntza ezberdinen azpian)¹⁶⁰ Kant-en adimenaren traza izango du, bera beti bata eta beti bera ekintzailea sentsibilitatearen formen eta pentsagarritasunaren kategorien dibertsitatearen atzean. Horregatik, geroagoko esaldi erlatibistenetan ere —nazio bakoitzak bere mundu-ikuskerara omen dizunekoan—, giza izpirituaren batasun eta berdintasun esentziala, batzuek aierutu nahi izaten dutenaren aurka, Humboldt-en aburuz inoiz ez da egon arriskuan. 3) Hala, (a) eremu bat adimen hutsezkoa beti aitortuko du Humboldt-ek hizkuntza guztietan (matematikan, adibidez), izenak aldian aldiko hizkuntzakoak erabili arren pentsamendua hizkuntzaren menpeko ez dena, pentsatukia ez delako hautemapen

157. Zabaleta Gorrotxategi, I., "W. von Humboldt-en euskal ikerketen esanahia haren antropologian", loc. cit., 445. Ik. Gipper, H., "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996), 402: «Hasieran pertsona eta herrien izaera, galdeketa etnologiko-historiko eta estudio fisiognomiko eta antropologikoetarako joera zuen. Baina ondoren poliki-poliki zelako iritzia heldu zen beregan, pertsona eta nazioen izate izpiritualera ezerk ez duela gehiago hurbiltzen hizkuntzak baino, eta hizkuntza izpirituaren bideratzaile gisa uler zitekeela».

158. Humboldt Kant-en gorazarrez, ik. II, 375-378.

159. Ik. Trabant, J., *Traditionen*, loc. cit., 39-43, 107, 222.

160. Bustos, E., *Introducción histórica a la filosofía del lenguaje*, Madril 1987, 51: «La creatividad lingüística, en el sentido moderno, no es una preocupación primordial del siglo XVII, sino del XVIII y del idealismo romántico, y está ligada a la exaltación de la libertad humana y de su capacidad cognoscitiva y artística».

edo sentsibilitatearen menpeko¹⁶¹. (b) Adigai enpirikoetan beretan parte esentzial bat hitzen hots- edo boz-diferentzien gainerik («zaldi», «cheval», «horse») hizkuntza guztietan berdina bada (berba ezberdin denok objektu berari dagozkio), arrazoia, antza, hizkuntzan bertan parte bat pre- edo ezhizkuntzazkoa delako da¹⁶². Are, (c) hizkuntzetan bertan, gramatikan nahiz lexikoan, «hamaika gauza» *a priori* ezarria da —unibertsa eta guztietan halabeharra hortaz—, hizkuntza jakin baten baldintzetarik aske¹⁶³. Esperientzian, Kant-i jarraituz, sentigarritasuna eta adigarritasuna bi ahalmen gisa bereizten baditugu ere, hizkuntza ezberdinen arteko diferentziak (kontingentziak) sentigarritasunaren kapitulura mugatzen dira Humboldt-en ustetan. Hori erabakigarria da zuzen ulertzeko Humboldt-en eboluzioan, haren adierazpen batzuek (hizkuntzak egiten duela mundua, estiloan) betiere beren zentzua mugatua zein mugen barruan daukatela, ezin baitira zentzu absolutuan hartu.

Humboldt-en baitan aipurik aski bil daiteke edozein tesiren alde, harena nola doktrina bat den ilustratzeko eta berdin haren kontrarioa. Humboldt-en metodoari (batzuek predialektiko deitu dute, besteren batek beren-beregi ezdialektikoa) eta estiloari egon behar da beti adi; batez ere haren interesen, praktikaren, pentsamenduaren eboluzioari. Beharbada E. Heintel-ekin esan daiteke, Alemanian hizkuntzaren gogoeta filosofiko guztia funtsean ez dela «fundamentuaren arazo transzendental-filosofikoaren molde hizkuntza filosofikoa» besterik¹⁶⁴; onartzen bada, behintzat, molde hori biziki antitranszendental izan daitekeela, edo planteamendu transzendentalaren menpekotasunean hasirik, haren aurka burutu daitekeela (Kant-engandik abiatu eta haren aurka garatu), Humboldt-en kasua den bezala, H. Gipper-ek azpimarratu ohi duenez.

Kant-en arabera, artekotasan kategorialik gabe ez dago esperientziarik, hots, esperientziako objekturik, hortakoz ez mundu objektiborik. Eskema hori da Humboldt-i bere askabidea «hizkuntzarik gabe ez dago mundurik» maneran bilatzea ahalbidetu diona. Hizkuntzaren jatorriaren planteamendu tradizionala iraultzeko

161. Humboldt, W. von, *Werke*, loc. cit., bol. III, 16 (“Über das vergleichende Sprachstudium”, § 17): «(Solche Begriffe), welche durch blosse Construction erzeugt werden können, oder sonst rein durch den Verstand gebildet sind». Ib., 21 (§ 21): «Vergleicht man in mehreren Sprachen die Ausdrücke für unsinnliche Gegenstände, so wird man nur diejenigen gleichbedeutend finden, die, weil sie rein construirbar sind, nicht mehr, und nichts anders enthalten können, als in sie gelegt worden ist». Nabarmena esamoldearen beraren Kant kutsua!

162. Ib.: «Die Ausdrücke sinnlicher Gegenstände sind wohl insofern gleichbedeutend, als bei allen derselbe Gegenstand gedacht wird, aber da sie die bestimmte Art ihn vorzustellen ausdrücken, so geht ihre Bedeutung darin gleichfalls auseinander». Formulazioa, ezin esan daiteke oso egokia denik (nola bilakatzen da zerbait “derselbe Gegenstand» hizkuntza —edo jende— guztientzat, hizkuntzak egon baino lehen?), baina elementu apriorizko kantiarren aitorza bat daukagula, garbi samarra iruditzen zait, «objektuen konstituzioan».

163. Ib.: «Denn in beiden [sowohl in dem grammatischen, als in dem lexicalischen Theile] giebt es eine Anzahl von Dingen, welche ganz *a priori* bestimmt, und von allen Bedingungen einer besonderen Sprache getrennt werden können».

164. Herder, J. G., *Sprachphilosophische Schriften* (arg., Heintel, E.), loc. Cit., XX-XXI, LVIII.

Kant-ek ireki du atea (orain bere aurka erabil daitekeena), *Arrazoimen hutsaren kritikan* kartesiarren eta enpiristen arteko (ezagutzaren) jatorriaren auzi polemikoa, askabiderik ez zuen zentzu historiko edo psikologikotik, transzendentalera pasarazi duenean, hots, haren posibilitatearen baldintza logikoenera, jatorria eztabaidatzeko era guztiz berria inauguratuz. Jatorri genetikoaren aldean jatorri logikoa, jatorri denborazkoaren lekuan funtzionala¹⁶⁵. Galdera orain ez da hainbeste lehen gizaki basatia nola moldatu zen bere fakultate psikiko kamutsez hizkuntza asmatzeko, baizik eta zein aurrebaldintza intelektual edo moralek (indibidual nahiz sozialek) jotzen duen logikoki posible eta nahitaezkotzat oraintxe bertan —eta haste historikoan berdin— giza hizkuntza. Hizkuntza edozein momentutan sortzen ari da, norbait mintzo den oro. Jatorriaren eztabaida modu berri honek hizkuntzaren «asmaketaren beharra giza arrazoimenaren naturatik deduzitzea» eskatzen du, Fichte-k formulatu duen lege¹⁶⁶; edo «hizkuntzaren historia *a priori* diseinatzea»¹⁶⁷. Planteamendu filosofiko (razional) hutsa, beraz.

Humboldt-i Euskal Herrira etorri izanak eragin dion planteamolde eta perspektibaren aldaketan bigarren puntu erabakigarria hementxe dago: euskal herritarrekin bizitzeak interes antropologikotik linguistikora (I. Zabaleta Gorrotxategi) ekarri duen hein berean, hizkuntzaren ikusbide filosofiko transzendentetik enpirikora eraman du. Handik aurrera ez da aspertuko esaten, hizkuntzaren estudioak —filosofikoa izatera iristeko, baina— abiapuntuan beti enpirikoa, Humboldt-ek historikoa esan ohi duena, izan behar duela¹⁶⁸. Hizkuntzaren ikerketako Humboldt-en metodoa, berak formulazio politarekin dioen lege¹⁶⁹, da «die Kunst aus *Faktis* [alemana oraindik normalizazio bidean dabil!] Philosophie zu ziehen» (faktoetatik filosofia ateratzeko antzea)¹⁶⁹.

165. Trabant, J., *Traditionen*. loc. cit., 94. eta hurr., bereziki 106.

166. Fichte, "Von der Sprachfähigkeit und dem Ursprunge der Sprache", in: *Fichtes Werke* (Fichte, I. I. arg.), de Gruyter, Berlin 1971, bol. VIII, 300 (artikulu hau planteamendu historikoaren kritika batekin irekitzen da, eztabaida transzendentalaren alde arrazoizko eta posible bakar bezala).

167. Ib., 304. Dena den, Fichte-k modu eskusibo batean ulertzen du planteamendu transzendentalaren zuzentasuna (Humboldt-ek onartuko ez duena). Bestalde, arrazoimena hizkuntzaren mendekotasunetik guztiz libratzera jotzen du, beraz ukatu egiten du hizkuntza eta arrazoimenaren berdinketa: «Ich beweise hier nicht, dass der Mensch ohne Sprache nicht denken, und ohne sie keine allgemeinen abstracten Begriffe haben könne (...). Die Sprache ist meiner Überzeugung nach für viel zu wichtig gehalten worden, wenn man geglaubt hat, dass ohne sie überhaupt kein Vernunftgebrauch stattgefunden haben würde» (Ib., 309, oin-oharra). Humboldt Fichte-ren aurka ere joango da, hortaz, puntu honetan.

168. Besteak beste, ik. Humboldt, W. von, aip. lib., bol. III, 8, 9, 83, 100, 114, 119, 130, 181, 184, 298, 388, 391. Ia beti hizkuntza ikertzeko metodoak filosofikoa (razionala) eta historikoa, biak izan behar duela, formula erabiltzen da; ik. V, 265 (K. F. Becker-i gutuna, 1827-5-20): «Der blosse historische Weg kann nicht an das eigentliche Ziel führen (...). Nur die Verbindung beider Wege, bei der das philosophische Princip aber zwar nicht das gesetzgebende, aber das leitende seyn muss, ist der innern Natur der Sprache angemessen».

169. V, 173.

Gerora esperientzia enpirikoak Humboldt bera Kant-ekin alderatuko du, eta bere hastapen propioarekin horrela. Kant-ek eraiki duen ezagutzako aparailu logiko transzendentala, bere kategoria edo adimenaren kontzeptu hutsekin eta hautemaketaren apriorizko formekin, hizkuntza bakoa da goitik behera, hau da, hizkuntza suposatuz baino pentsaezinak diren, Kant-ek hor ezartzen dituen kontzeptu eta izenek batere zerikusirik ez dute hizkuntza errearekin; pentsamenduari hizkuntzarik gabe funtzionarazi gura zaio. Esperientzia irakasten doakion neurrian, adigaiak hizkuntzan eta hizkuntzatik eta hizkuntzarekin bakarrik uler daitezkeela, hizkuntzatik at adigaiak inon ez dutela lekurik, eta egiazko hizkuntzan —mintzatuan— kontzeptuei herri bakoitzaren barne-hautemapen eta sentsazioen, fantasiaren, sentimenduen kerua itsatsi zaiela, Humboldt-ek ez du izango bere konklusioak atera beste erremediorik. Errore bat da hizkuntza pentsamenduaren gehigarri bigarrentiar eta kanpotarra kontsideratzea. Kontzeptuak ez daude hizkuntzatik at, beregain eta oso, gero hizkuntzazko zeinuen bidez komunikazioan agertuak izateko.

Hitz bat hain gutxi da kontzeptu baten zeinua —idatzi du Agamemnon-en itzulpenari sarreran (1816)—, ezen sortu ere kontzeptua ezin egingo bailitzateke hura gabe, are gutxiago tinkatua izan ahal¹⁷⁰.

Eta «Über das vergleichende Sprachstudium» Akademia Prusiarreko konferentzian (1820) ideia bera enfatizatu eta gero¹⁷¹, gehitzen du:

Pentsamenduaren eta hitzaren bata besteagandiko menpetasunaren bidez garbi ageri da, hizkuntzak ez direla hain zuzen bitartekoak, engoitik ezaguna erakusteko, baizik eta askoz gehiago, artean ezezaguna deskubritzeko. Euren arteko ezberdintasuna ez da hots eta zeinuetakoa, ezpada mundu-ikuskeretako beretako ezberdintasuna¹⁷².

Tesi horiekin agian ados egon beharrik ez dago, bainaberen alkantzua eta zentzua gehiago argitu eta zertzelatu beharra badago, nolnahi ere. Humboldt-en ideia eta proposapenak, eboluzio pertsonal batean ikusi behar dira, eta aldi berean XVIII. mendearen azken parteak hala filosofian (Kant) nola hizkuntz(ar)en ikerketan ezagutu duen eboluzio azkarraren erdian. Agian —formulazio eztabaidagarri batzuk gorabehera¹⁷³— haren ahaleginei suma geniezakeen barneneko zentzua eboluzio

170. V, 137: «Ein Wort ist so wenig ein Zeichen eines Begriffs, dass ja der Begriff ohne dasselbe nicht entstehen, geschweige denn fest gehalten werden kann».

171. III, 17 (“Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung”, § 18): «Das Wort, welches den Begriff erst zu einem Individuum der Gedankenwelt macht, fügt zu ihm bedeutend von dem Seinigen hinzu, und indem die Idee durch dasselbe Bestimmtheit empfängt, wird sie zugleich in gewissen Schranken gefangen gehalten».

172. III, 19-20 (Ib., § 20). «Durch die gegenseitige Abhängigkeit des Gedankens, und des Wortes von einander leuchtet es klar ein, dass die Sprachen nicht eigentlich Mittel sind, die schon erkannte Wahrheit darzustellen, sondern weit mehr, die vorher unerkannte zu entdecken. Ihre Verschiedenheit ist nicht eine von Schällen und Zeichen, sondern eine Verschiedenheit der Weltansichten selbst».

173. Humboldt bera kontziente da, bere formulazio batzuek, gaizki-ulertuak, «egiari kalte» egin liezaioketela, ik. Ib., 419.

hori eragiten ari den sinesmen irmoa da, pentsamendu huts kantiar berba gabekoa gainditu beharrarena, batetik, eta gainditu beharra, bestetik, balioespen tradizionala ere hizkuntza-pentsamenduaren zeinu huts bezala, baizik ere hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko lotkiaren kontzepzio berri baten bila: aparte jadaneko eta ohidanez, «orientazio propio bat hizkuntza-ikerketan» proposatzen du Humboldt-ek¹⁷⁴.

Humboldt-en hizkuntz filosofiaren originaltasuna egiten duen bikoiztasun (batzuen ustez anbiguitate) metodologikoa, historikoki bere patua izan da orobat, baina bera da gaur berriro haren interesa pizten duena. Humboldt-en gogartea, Kant-en iraultzak dominatzen zuen eguaro filosofikoan burutu da, eta giro horretan agintzen zuten galdekizunek bidatu dute. Bere biziartean ez du (konferentziak eta) bere pentsamenduaren fragmentoak baino argitaratu. Haren eskuizkribu ugariak eta, batez ere, garrantzizkoenak Humboldt hil eta gero jendaurrean ezagutu direnerako (Kawi-izkribuaren hitzaurrea 1836an agertu da), hizkuntzalarien interesa osoki hartua daukate sanskritoaren aurkikundeak eta familia indogermanikoaren ikerketak, interes honek eta objektu hark, filosofiak ahaztu eta, metodo historiko-komparatiboa erabat nagusiarazi baitute. Orduan garatu da metodo zehatzen mailan hizkuntzalaritza zientzia positibo gisa, historiaren eta hizkuntzaren filosofietatik ihesi hain zuzen, horiek zientzia enpirikoaren aurkako metafisika eta espekulazio alfertzat jotzen baitira. Tilman Borsche-k erakutsi zigun¹⁷⁵ nola horregatik Humboldt-en intepreteek, aldezeleonek ere, XIX. mendean (H. Steinthal, etab.), baina XX.ean halaber (Chomsky) berriki arte, jakin ez zekiten zer egin haren filosofia-rekin, edo hura beren interesen arabera itxuragaldtu baino egiten ez zuten. Filologia historiko-komparatiboan adina estrukturalismoan, hizkuntzalaritza zientzia positibo gisa finkatu da. Alabaina, XIX. mendetik hona hizkuntzalaritza aurkitu da, arrunki izpiritu zientziak oro bezala —Dilthey-ren modura esateko—, aparato metodologiko bete-beteko batekin eskuetan, eta oinarritu gabeko oinarriekin, objektua bera justifikatu gabekoarekin¹⁷⁶. Badaki metodorik zorrotzez analisatzen testu linguistiko bat, baina hizkuntza zer den galdera elementalari, ez daki erantzuten —galdera planteatzen ere—, bere metodoekin. Hizkuntzalaritza zientzia enpiriko soilta bada (L. Bloomfield, Ch. F. Hocket), hizkuntza zer den, kuestio prezientifiko bihurtzen da, hizkuntzalaritza enpirikoak ezin planteata dezakeena. Objektibo hutsa izan nahi duen hizkuntzalaritzak, horrela, objektua bera subjektibo eta arbitrarioki definitua du (hau da, tradizio bati jarraiki soilik), eta hertsiki zientzia positiboa izan

174. Ib., 416.

175. Borsche, T., *Sprachansichten. Der Begriff der menschlichen Rede in der Sprachphilosophie W. von Humboldts*, Stuttgart 1981, 35-44. Hona H. Steinthal-en iritzia: «Humboldt hat auf alle Fragen der Sprachwissenschaft zwei Antworten, eine, dictiert von seiner Theorie *a priori*, und eine, gefunden in den Thatsachen; diese beiden aber schliessen sich einander aus. In solchem Widerspruche findet kein Geist Ruhe» (38. or.). Ik., orobat, “Die vergessene Sprachphilosophie des 19. Jahrhunderts” kapitulua, in Schmidt, S. J., *Sprache und Denken als Sprachphilosophisches Problem von Locke bis Wittgenstein*, Den Haag 1968, 80-145.

176. Dilthey, W., *Izpiritu zientzietarako sarrera*, Klasikoak, Bilbo 1995, 30-31.

nahi duen diziplinak ez-zientifikoa dizu —zientzia positiboaren zentzuan— oinarria eta hasmenta bera¹⁷⁷. Absurdu horren aurka paratu du Chomsky-k «gramatika generatiboa», hizkuntzalaritza —horregatixe berriro «kartesiar» edo razionalista omen dena— hizkuntza zer den galderatik abiarazi eta garatzeko asmoz, espresuki Humboldt-en jarraigokoa deklaratzuz bere proiektua¹⁷⁸. Kant-ekin esateko, «osotasuna» (dela hizkuntza, dela mundua) ez da datu enpirikoa. Zer da «historia»? Historilariak bere metodoekin ezin atzeman duen galdera da. Zer da hizkuntza? «Kontzeptuaren ezarketa» ez da zientziako emaitza bat, zientziaren beraren aurrekoa da. Horregatik, filosofiaren eta zientziaren lana izan behar du, Humboldt-en proitua izan zen moduan, eta egunotan berriro behin eta berriz galdegin ohi den bezala interdiziplinartasunaren izenean, praxian holako gutxi ikusten bada ere. (Praxian, akademikoki elkarrekin ez kolaboratzea da agian, bata-beste probokatzuz, kolaboraziorik emankorrena). Chomsky-ren *Language and Mind* liburuxoa¹⁷⁹, ohiko linguista batentzat berba bitxi hauekin hasten da: «Konferentzia hauetan ondorengo arazoan jarrarazi gura nuke arreta: nola esku har dezake hizkuntzaren estudioak giza naturaren ezagutzan?» Hori Humboldt-en programa da. Zer da hizkuntza, zer da pentsatzea da, zer dira gizon-emakumeak. Zer da abere logosdun hau, eta zer pentsatzea eta hitz egitea batera den *logos* hori?

177. Borsche, T., aip. lib., 18: «So erweist sich der Grund einer Wissenschaft, die ihren Gegenstand rein objektiv bestimmen will, als rein subjektiv, und das heisst auch im positivistischen Sinn – als unwissenschaftlich».

178. Chomsky, N., *Current Issues in Linguistic Theory*, Den Haag 1964, 25: «I think it is historically accurate to regard the approach presented in this paper as basically Humboldtian».

179. Chomsky, N., *Language and Mind*, New York 1968. Lehenengo konferentziak linguistika iparramerikar «tradizionala» (positibo enpirikoa) azaltzen du.

VI. Adigaia eta hitza: hizkuntza eta pentsamendua

Humboldt-en hizkuntzaren filosofian orain ez daukagu bere zabalera osoan saiatu beharrik, adituagoek azaldua digute hori¹⁸⁰, gure artean ere¹⁸¹; hertsikiago pentsamendua eta hizkuntza lotzen dituen arazoko tesi irtenenak, edo gure artean eztabaida politikorako bide eman izan dutenak, gogoratzera mugatuko gara hemen, beti ere filosofiaren barruan.

«Über Denken und Sprechen» —pentsatze eta mintzatzeaz— izenburutu du Leitzmann argitaratzaileak (1903 ss.), bere iritzian Humboldt-en «hizkuntzaren zerizanagaz enplegatzen den izkribu goiztiarrena» (1795/96), autoreak inedito utzia. 16 tesitan biltzen du Humboldt gazteak bere pentsamendua hizkuntzari buruz. Especialisten esanean, tesiok Fichte-ren argitan eginiko Herder-en irakurketari zor zaizkion anotazio/gogoeta pertsonalak izan litezke¹⁸². Hasteko, nahikoa erakusten dute (M. Helfer-ek erakusten du!), autore horiengan bilatu behar ditugula Humboldt-en pentsamenduaren lehen iturriak. Baina, gero, tesi franko abstraktuak dira —abstruak ez esateko—, eta nabaria da ezagutzaren posibilitatearen kritika kantiarraren planteamendutik, hobe Fichte-ren idealismotik, heltzen zaiola hizkuntzaren jatorriaren, hots, jada zerizanaren arazoari. Hona hemen aurreneko zazpi tesiak (besteek zeinuaz eta ahotsaren gisakotasunaz zeinu gisa dihardute). Adigai edo kontzeptuaren sorreragaz hasten da:

1. Pentsatzearen esentzia hausnarketan («Reflectieren») datza, hau da, pentsatzailearen eta pentsatuaren bereizkuntzan.
2. Hausnartzeko, izpirituak egin behar du bere ekintza jarraituan momentu batez gelditu, arestiantxe errepresentaturikoa batasun batean oratu, eta era horretan, gauza bezala, bere buruari kontrajarri.

180. Ik., adibidez, Di Cesare, D., *W. von Humboldt y el estudio filosófico de las lenguas*, Batzelona 1999. (Ikus bertan bibliografia ugaria). Valverde, J. M., *G. de Humboldt y la filosofía del lenguaje*, Madril 1955. Garagalza, L., «Filosofía y lenguaje en la obra de Wilhelm von Humboldt», in: RIEV – *Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 237-248.

181. Ik. RIEV – *Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) artikulua ezberdinak; 623-642, bibliografia Joseba Intxaustiren eskutik.

182. Helfer, M., «Herder, Fichte and Humboldt's 'Thinking and Speaking'», in: Müller-Vollmer, K. (arg.), *Herder Today*, Berlin 1990, 265-273. Menze, C., *W. von Humboldts Lehre und Bild vom Menschen*, Ratingen 1965, 211. eta hurr. Ik. orobat Humboldt, W. von, *Werke*, loc. cit., bol. V, 640. eta hurr., argitaratzaileen oharrak.

3. Gero batasun horiek, horietako hainbat era ditzake berak molde honetan, euren artean konparatzen ditu, eta banatu eta elkartu egiten ditu bere premien arabera.
4. Beraz, pentsatzearen esentzia beronen ibilera propioan zatiak egitean datza; hartara bere ekintzaren zatiekin («Portionen») osotasunak biltzean; eta bildumak banaka beren artean, baina denak elkarrekin, objektu bezala, subjektu pentsatzaileari kontrajartzean.
5. Pentsamendurik ezin da eman, ezta huts-hutsena ere, gure sentimenaren forma orokorren laguntzaz baizik; haietan bakarrik ahal dugu hura guk kontzebitu eta, nolabait esan, tinkatu.
6. Zeinuztatze sentigarria, bada, batasunena, zeintzuetan ere baitira batu pentsamenduaren zati jakin batzuk, horiek osotasun handiago baten zati gisa kontrajarriak izateko beste zati batzuei, objektuak subjektuari bezala, hori deitzen da adierarik zabelenean hitza: hizkuntza.
7. Hortaz hizkuntza hasi artekogabeki eta ziplo lehenengo hausnarketa-ekintzagaz hasten da, eta gizakia agjantzen soraiotik, hor subjektuak objektua irentsi egiten du, autokontzientziara esnatzen den orduko, bertan dago hitza ere —nolabait esan, gizakiak bere buruari ematen dion estreinako bultzada, bat-batean gelditu, ingurua miatu eta orientatzeko¹⁸³.

Hau dena, gutxienez hor dagoen eran, pixka bat harrigarria bada: pentsamenduaren esentzia hausnarketa da, baina hausnarketak pentsamendua aurreuposatzen du (ez omen dagoena oraindik, baina egon beharra daukana, bere hausnarketa baita egiten duena), eta hain zuzen ere pentsamendu bat, aski trebe dena bereizteko pentsatzailea (bera) eta pentsatua¹⁸⁴, are bere burua dazaguena, pentsakizuna zatitan zatiebaki ahal duena, hauek beren artean konparatzen dituen, etab. Bestalde, pentsamendurik ez dela inola ere posible, esaten zaigu tupustean eta loturarik gabe aurrekoarekin, ez baldin bada sentigarritasunaren forma orokor kantiarren laguntzagaz. Eta, arrisku-jauzi logiko batekin, pentsamendu zati haien zeinu sentigarria aurkezten zaigu, hizkuntza. Tesion zentzua zinetan ulertzeko edo nolabait asmatzeko, horietan aludituak diren Herder, Kant eta Fichte gogoratu beharra dago.

Zorroztasun gehiegitan sartu barik eta orokorki¹⁸⁵, gizakia, Herder-en antropologian ikusi den bezala, alde guztietatik inpresio beti berriek atergabe eraso dago bere sentisu guztien gainean, etorri bezala doazenak eta berehalaxe ahaztuak. Horrela gizakiaren garunean (ariman) uhol kaotiko bat bezala ari da beti pasatzen, zentzurik gabe, ez zer eta ez nora, «pentsamendu» inkontziente bat. Pentsamendu hori abereek ere badute: pentsamendua eta *ni*aren artean ez dago diferentziarik; ez dago *nirik*, hobeto (aktibo), ez dago «pentsamenduaren» berezko jarioa besterik.

183. V, 97-98.

184. Helfer, M., loc. cit., 374: «(...) are paraphrases of Fichte's definition of the Non-Ego».

185. Humboldt-en hausnarketaren kontzeptua hor zehazki Fichte-rena dela, ez Herder-ena, abertitzen dute A. Flitner eta K. Giel argitaratzaileek. Guk hemen nahas-mahaski jokatu dugu.

Pentsamendu prelingusitikoa¹⁸⁶. Bat-batean gizakiak, geldi gelditu, buruan gelditu-gabe darion inpresioen uholean edo filmean «presentazio» bat berezi eta ebaki —latinez: «artikulatu»—, eta «argazki» hori zerki beregain bihurtzen du, kontzienteki «pentsatua» (kontrajarria pentsatzaileari), hau da, «errepresentatua»: kontzeptu bat, pentsamenduaren objektu berezi. Horrelako zati —adigai— gehiago euren artean konparatu egiten du gero, eta elkartu edo banatu. Beraz, esan genezake pentsamendua propioki pentsamenduaren pentsatzea bezala hasten dela, garuneko (erre)presentazio jarioaren («pentsamendua 1», pasiboa) ebaketa eta hausnarketa gisa alegia («pentsamendua 2», aktiboa). Bestetik, hausnarketa ez da posible zer hausnarturik gabe, eta zer hori pentsamenduari, sentsuetatik datorkion inpresioen errekak bakarrik eman ahal dio: pentsamendurik ez, aurretik sentsuetatiko materiala gabe (kasu, baina: Humboldt-en tesietan ez dira sentsuak aipatzen). Azkenik, gizakia ez da igel bat, sentsuetatik datorrena ezin zaio gizakiari bestela etorri, sentierako forma orokor gizatiarren arabere baizik. Inpresio edo (erre)presentazio berez iheskor bat geldiarazi, segmentatu eta errepresentatu dugunean, zeozelan atera egin dugu denboratik eta atera egin dugu «subjektutik» ere, hots, beregain bihurtu dugu, objektibo. Horrela mundu material inpresioen igorlearen eta gizaki (erre)presentazio iheskorren hartzailearen artean, bien arteko mundu berezi bat sortzen dugu airean (sortu egin dugu!), errepresentazioena, objektu «pentsatua» edo pentsamendu zatikatuarena objektutan, munduaren pentsamendua edo ispilua (gizatiarra). «Pentsamendu 1»eko zati (kontzeptu) horiek orain, lehen ere sentsuen ekarpenari zor zirenak, «pentsamendu 2»ak elkartu edo banatu egiten ditu, erlazioetan jarri eta ordenatu (nahiz ontologiaren maneran: substantziak eta akzidentekak, etab., nahiz gramatikaren maneran), zer aurrean, zer atzean edo alboan, lehenago edo geroago, etab., jarduera hau berau eskema espazio-denboralaz baliatzen baita (giza sentimenaren forma orokorrak). Ez da dena. Izan ere, ez kontzeptu/zati haiek tinkotasunik eta iraunkortasunik izan dezakete (ez daitezene desegin eta berriro galdu «pentsamendu 1»en etenbako uholean eta, beraz, ahazturan), ez adigaien artean ezarririko ordenak izan dezake egonkortasunik, «pentsamendu 2»ak hori nolabait irmotzen ez badu. Horixe da egiten duena, eta horrekin baino ezin egin dena bestela, pentsamendu zatiari, hasieran jada baldintza sentigarrien arabera ebakiari, orain forma bat sentigarria ematen dionean berari ere: hitza, hizkuntza. Pentsamendu zatiak, a) bere formaren mugaketa —sentigarritasunaren baldintzen arabera—, eta bereziki, b) mugaketa horren tinkotasun eta iraunkortasuna, hitzean/hizkuntzan bakarrik edireten du.

Analisi modu honek Ilustrazioko epistemologia klasikoa auresuposatzen du, eta Humboldt-en soluzioan, M. L. Manchester-ek adierazten duen bezala —T. Borsche-ri darraiola—, pentsamendu linguistikoaren momentu erabakigarria ebaketa (ideal eta foniko) edo artikulazioarena da:

186. Borsche, T., aip. lib., 304-305.

Articulation thus may be viewed as a process of self-analysis by a subject of its own stream of consciousness. That stream of consciousness itself, prior to such analysis/articulation, is generally viewed by Enlightenment philosophers from Hobbes and Locke through to Kant as a linear one-dimensional concatenation of states of consciousness which may include such disparate elements as sensual intuitions, feelings, and instincts. This type of thinking is commonly described by philosophers of the period as the «flux» or «train» of thoughts, although Kant's favored term is the «sensory manifold». Humboldt accepts not only this viewpoint but also the terminology. We may speak, therefore, of two types of thinking, according to this view; a prelinguistic «pre-articulated» thinking, and a linguistic, articulated, and thus «conceptual» thinking¹⁸⁷.

Esplikazio guztian arazotsu gelditzen dena hizkuntzaren momentu zehatza da, pentsamenduak («1» eta «2»!) bere lana egin eta gero («3») gehitua ematen baitu horrek! Ikusten dugu Humboldt bere anotazio eta zirriborroetan nahiz izkribuetan behin eta berriro itzultzen dela puntu honetara, garbitasun konplia inoiz lortu barik. Problemaren funtsa ez da edozein analisis logikoki lehenago eta geroagoko elementuak bereizi behar dituela soilik. Nik uste, arrazoia kantismoaren menpetasuna da (pentsamendu huts apriorizkoaren suposizioa), hasieratik korapilatzen duena eta gero ere, haren aurka gogor ahalegindu arren, guztiz gairidituko edo gairiditu nahiko ez duena, pentsamendua eta hizkuntza berdinduz problema berrietan ez erortzeko. Dena dela, bitxikeriak diruditen pentsabide horiek, M. Helfer-ek azterketatxo argitsu batean esplikatu duenez, Herder eta Fichte-ren sintesi propio paradoxal bat egiteko saio gisa hartu behar dira: Herder-en tesiak, Fichte-k ezetsiak zituenak, Humboldt-ek Fichte-ren filosofiaz baliatuz baiesten ditu; baina, hori eginez, Fichte-ren filosofia bera, onartua tresna bezala hizkuntza esplikatzeko, bestekotu egiten du filosofia transzendental bezala.

Dena dela, tesi hauetan, dirudienez, hizkuntza oraindik tradizio aristotelikoko zeinu soila da. Pentsamenduak beregainki dihardu antza bere jardunean (kontzeptugintzan), eta hura osotua duenean, emaitza sozializatzeko, hizkuntza janzten du. Guztiz bestela da, goian aipatu den legez, Humboldt-en geroagoko pentsakera, non ere baitu hizkuntzak kontzeptugintzan bertan eraginkor parte hartzen. Pentsamendu erreala, erataua, hasten da, pentsamendu absolutua, hau da, pentsamendua bere momentu zeroan, ahalgarritasunaren mailan, zatikatua denean subjektu eta predikatu izan ahalko diren elementuetan. Hizkuntzarekin bakarrik egin daiteke zatiketa hori, hau da zatiak zeinuztatuz (signifikatuz). Hizkuntza baino lehen pentsamenduan ezer ez dago a eta b bereiz eta elkar litzakeena, predika litekeena eta, beraz, egia edo faltsua izan ahal duena.

187. Manchester, M. L., *The Philosophical Foundations of Humboldt's Linguistic Doctrines*, Amsterdam-Philadelphia 1985, 32.

1800. urteko irailean Humboldt-ek Schiller-i Parisetik idatzi dion gutuna meditazio bat da hizkuntzaz eta poesiaz, baina oraindik berritasunik oxta sumatzen da, hizkuntzaren meditazioan barnatu izana bera ez bada behintzat. Hizkuntzak «gure pentsamenduaren zati batzuk («Portionen unsres Denkens») batasunetan» biltzen dituelako ideia (1795) hitzez hitz agertzen da berriro¹⁸⁸. Hizkuntza pentsamenduaren bitartekoa da halaber («Mittel»)¹⁸⁹. Beharbada, testuinguruak eraginda, horizonte berriak apur bat iragartzen dira, hizkuntzaren kontsiderazioa poesiarekin lotzeak, eta pintura eta musikarekin konparatzeak¹⁹⁰, bide ematen baitute haren sormen modu baten ideia iradokitzeko: hala, bitarteko sentigarri bat baino ez izan arren hizkuntza, «horren bitartez du gizakiak berdenboran bere burua eta mundua irudikatzen («bildet»), edo hobe, beregandik mundu bat apartatzen duelakoaren bitartez, kontziente bilakatzen da bere buruaz»¹⁹¹.

Poetak beregandik aparteko mundu bat sortzen du, eta hizkuntzarekin sortzen du. Hizkuntza ote da mundua sortzen duena? Eta poetak bere burua poesian kausitzen duen ginoan, gizakiak hizkuntzan aurkitzen ote du bere buruaren kontzientzia? (Nahiz hemen ezin dugun begiratu, Humboldt-en ideia estetikoek haren hizkuntzaren filosofian inportantzia handia dute). Egun horietan Humboldt euskara ikasten ari da. Humboldt-en eboluzioaren ikerketa xehean J. Trabant-ek baiesten du, haren ikusbide-aldakuntza —hizkuntzaren zerizana— euskararen estudioagaz eta Euskal Herria ezagutzearekin batera gauzatu dela¹⁹². «Lehenbiziko kontrajarpena espreso hitzaren eta zeinu arbitrarioaren artean euskaldunei buruzko monografiaren fragmentoan (1801/02) aurkitzen da»¹⁹³. 1806ko *Latium und Hellas* fragmentoan hizkuntzaren izaeraren gogarte sistematiko bat entseatzan du, hitzetan zeinuak baino ez eta hizkuntzan pentsamenduaren tresna hutsa daudela uste duen ikusmolde tradizionalarekin polemizatuz¹⁹⁴. 1810ean, «Einleitung in das gesammte Sprachstudium», aspaldian gaudituzat ematen da hizkuntza zeinu soil gisa kontsideratzeko makurra¹⁹⁵; baina hain aspaldi eta hain gauditua ez du egon behar, orri batzuk geroago, gehiengoak oraindik hizkuntza bitarteko soil gisa juzgatzen duela,

188. V, 196. Konpara Ib., 97.

189. Ib.

190. Ib.

191. Ib.

192. Trabant, J., *Traditionen*, loc. cit., 37. «Auch in dem vor den spanischen Reisen fertiggestellten Werk über Goethes *Herrmann und Dorothea* [1797-98] erscheint die Sprache noch als willkürliches, rein verstandesmäßiges Zeichen». Trabant-ek honela definitzen du hizkuntzaren balio berria: «Sprache ist nicht bloss ein Mittel, das Gedachte zu bezeichnen und anderen mitzuteilen, Sprache ist nicht bloss Zeichen, sondern Mittel der *Bildung* des Denkens, Mittel der Bildung des Selbst und der Welt, d. h., Sprache selber produziert das Denken» (38).

193. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 71.

194. II, 58-64.

195. V, 129 («der Irrthum ist längst verschwunden, dass sie ein Inbegriff von Zeichen von, ausser ihr, für sich bestehenden Dingen, oder auch nur Begriffen sey»).

ikasiak eta hizkuntza ikasiak barne, salatzen baitu¹⁹⁶. Hala ere, posizio be-riak oinarrian konkistatua dirudien arren, «Über das vergleichende Sprachstudium» (1820) konferentzia akademiko goian aipatuan adibidez, oraindik borrokan —sekula bukatuko ez duen borrokan!— ikusten dugu doiago zertzelatzeko «adimenaren aktoan» («Verstandesact») adigaiaren eta hitzaren (hotsaren) arteko harremana, hurbiltasuna baino ez baita oraindik, bigarrentiarki erantsiaren itxura guztiz¹⁹⁷, eta gainera hizkuntzaren mendetasunetik libre funtzionatzen suposatzen baita gutxie-nez pentsamendu hutsaren esfera (matematikakoa, adibidez)¹⁹⁸. Konferentzia horretan bertan objektibotasunaren arazo erabakigarria, Kant-ek forma apriorizkoen unibertsaltasunarekin giza adimen eta sentimenean soluzionatu duena, Humboldt hizkuntzaren bitartez ikusten dugu askaeratu nahita¹⁹⁹, eta beraz guztiz adiera ez-kantiarrean ulertzen (erlatibo eta historikoan!) objektibotasunaren kontzeptua bera, hizkuntzaren menpekoea jada²⁰⁰. Haatik Leitzmann-ek 1822an dataturiko «Über den Nationalcharakter der Sprachen» fragmentoan berriro «bitarteko soil» («nur Mittel») bezala hitz egiten da hizkuntzaz, hizkuntza baino haragoko espazioak irabazteko hitzunak hizkuntzarekin egin behar izaten duen gatazkari erreparatu, hizkuntzaren desegokitasun bat beraz pentsamenduarekin²⁰¹. «Über die Buchstaben-schrift» (1824) konferentzian berriro baiesten da («da das Denken ohne Sprache einmal unmöglich ist»)²⁰², pentsamendua ezinezkoa dela hizkuntzarik gabe, baina geroxeago hizkuntzaz neurri eta modu ezberdinetan baliatzen diren jardun inte-lektual diferenteak aipatzen dira, hala nola artea eta matematika. Eskultura bat egiteko ekitaldia, esaterako, jarduera intelektuala baita ezbai gabe, baina apenas hizkuntzatik zuzenean menpekoea (nahiz eta arte-obra den bezainbatean ez den po-sible, orokorki hizkuntza suposatu gabe)²⁰³. «Über den Dualis»-en, halaber (1827), hizkuntzako dualaren erroak barnagoko kategoria edo «pentsamenduaren lege» apriorizkoren batzuetan sumatzen dira²⁰⁴ — hizkuntza baino lehenagoko «hizkuntza» batean hortaz. Aldi berean konferentzia horrek sakontzen du giza ezagutzan objek-tibotasunaren ondopea hizkuntzan datzala²⁰⁵. Berdin eta esplizitu asko, azkenik,

196. Ib., 133 («in der That werden die Sprachen dermassen, als Mittel zu andern wichtigeren Zwecken betrachtet, Gelehrte und Sprachgelehrte nicht ausgenommen...»).

197. III, 15-16: «Dem Verstandesact, welcher die Einheit des Begriffes hervorbringt, entspricht, als sinnliches Zeichen, die des Worts, und beide müssen einander im Denken durch Rede möglichst nahe begleiten».

198. Ib., 16; ik. orobat 94. or.

199. Ib., 17-18.

200. Ib., 20.

201. Ib., 77. Ik. arazo bera Ib., 478-479, Kawi-izkribuaren hitzaurrean.

202. Ib., 89.

203. Ib., 94.

204. Ib., 137. K. Giel eta P. Mattson argitaratzaileek (III, 463), Humboldt-ek, Fichte-ren modura (baina horren influentzia ez ei dago erakutsia), eta Kant-en kontrara, kategorien ulermen dinamikoa daukala, oharitzen dute.

205. Ib., 139. eta hurr.

eboluzioaren errepasotxo hau amaitzeko, «Über die Verschiedenheit» bietan²⁰⁶, Kawi-izkribuaren hitzaurrean bereziki (1830). Hitzen sorrerarekin —esaten da azken honetan— «aplikazioa ulertzen da kategoria logiko orokor batzuen, egin-tza, eginiko, substantzia, propietate, etab., [hizkuntzaren forma apriorizkoak!], erroei eta oinarriko hitzei»²⁰⁷.

Beste leku batean: hizkuntzak erro bat atzizki batekin substantibo bezala markatzen duenean, atzizki hori kontzeptuaren erlazioaren marka materiala da substantziaren kategoriarekiko²⁰⁸. Hizkuntza baino lehen —barrenago, jatorrizkoago— pentsamenduaren mundu kantiar handi bat dago, beraz, autonomia, hizkuntzaren beraren aurrealdintza.

Zeinu soilaren tradizio aristotelikoaren aldean —aurka—, praktikan Humboldt-ek bere ikerketa antropologiko-linguistikoetan ikasi duena, pentsamenduaren eta hizkuntzaren arteko lotura estu-estua da. Arrazoiz, berak lotura hori nabarmendu ohi du, maiz tonu polemikoan. Baina, enfatizatzen badu, ez du absolutizatzen eta, esaldiak esaldi, pentsamendu eta hizkuntzaren identifikaziora edo nahaspenera inoiz ez da egiaz iristen. Hizkuntzaren eta pentsamenduaren artean lotura, itsaspen bat dago («Zusammenhang»)²⁰⁹. Hitzean adigaiak eta hotsak, idealak eta sentigarriak, bat egiten dute: baina biok hitzaren baitan bi unitate berezi²¹⁰, bi «menbru» diferente dira, bi mutur edo polo²¹¹. Polo bat ezin da eman bestea barik, baina ez da bestea; zein bere gelditzen da beti bakoitza. Berdin hitzean adigaia eta hotsa: bata bestearekiko erlazioan dira direna, ezin izango lirateke bestela berak; baina, azken funtsean, biak batezinak dira beren naturaz²¹²; eta, hitzak kontzeptua (izpiritua) preso bezala baitauka, etenbako teinkan biziko dira, beti elkarrekin borrokan, borroka horretantxe ere izpirituak hizkuntzaz baliatu beharko duela²¹³. Horregatik, kontzeptuaren eta hotsaren batasuna hitzean fakto bat da eztabaidaezina, eta

206. Horrela deituko ditut eroso zurrean, in *Werke*, loc. cit., 144. eta hurr., “Über die Verschiedenheiten [I] des menschlichen Sprachbaues” (1827-1829), eta 368. eta hurr., “Über die Verschiedenheit [II] des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts” (1830-1835) izenburuturiko idazki biak. Bigarrena Kawi-izkribuaren hitzaurrea da.

207. Ib., 421-422. «Der Begriff der Form der Sprachen dehnt sich sich weit über die Regeln der Redeführung und selbst über die Wortbildung hin aus, insofern man unter dere letzteren die Anwendung gewisser allgemeiner logischer Kategorien des Wirkens, des Gewirkten, der Substanz, der Eigenschaft u. s. w. auf die Wurzeln und Grundwörter versteht».

208. Ib., 607.

209. Ib., 428.

210. Ib., 448 («eine doppelte Einheit»).

211. Horrela itzultzen du «Glied» (menbrua) A. Agud-ek itzulpen espainolean, ik. Humboldt, W. von, *Sobre la diversidad de la estructura del lenguaje humano y su influencia sobre el desarrollo espiritual de la humanidad*, Bartzelona 1990, 90.

212. Werke, loc. cit., bol. III, 478: «Die Bezeichnung des Begriffs durch den Laut ist eine Verknüpfung von Dingen, deren Natur sich wahrhaft niemals vereinigen kann».

213. Ib., 478-479.

enigma bat esplikaezina²¹⁴. Humboldt-en adierazpenak dogmatikoak ez beste guztia dira; zalantzak, bilaketak, kontraesantzuak ematen baitute askotan. Kawizkribuaren hitzaurrean bertan, Humboldt-en azkeneko pentsamenduan beraz, hizkuntza eta pentsamenduaren batasun estua, batetik «hizkuntza da organo eratzailea pentsamenduarena» bai espen beti aipaturaino azpimarratzen da («Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken»)²¹⁵. Aldi berean, ordea, honela azaltzen da hori: «Aktibitate intelektuala, guztiz izpiritualea, guztiz barnekoa eta nolabait aztarnarik utzi gabe iragaten dena, hizketaldiko hotsean kanpotar eta sentsuentzat hautemangarri bihurtzen da», hau da, hizkuntzak berriro pentsamendu autonomoki osatu baten zeinu agergerri soila ematen du. (Esan ere noizbehinka esaten da hizkuntzari buruz, pentsamenduaren erreminta dela — «Werkzeug»²¹⁶; eta pentsamenduaren lehenagokotasuna espresuki baietsia dago harekiko)²¹⁷. Ordea, Humboldt-ek konklusio honetara ekartzen ditu aurreko bi esaldiak, biak silogismo baten premisa handia eta txikia izan balitu bezala: «Hura [aktibitate intelektuala] eta hizkuntza bat dira, hortaz, eta elkarrengandik banaezinak»²¹⁸. «Ukaezinezko zerikusia dago hizkuntzaren egituraren eta aktibitate intelektualeko beste modu guztien atarramenduaren artean», ziurtatzen da behin²¹⁹. Beste batean, herri baten «beste abantaila intelektual» —espresuki ez hizkuntzaren peko— batzuez mintzatzeko problemarik ez da egongo²²⁰. Eta hizkuntzan bertan parte intelektual hutsa, izpirituarena bakarrik omen dena ekarria, eta beste parte bat sentigarria bereiziko dira²²¹. Barneko ideiak, agertzeko, zailtasun bat gainditu behar duela esaten da, hotsarena, eta ez duela lortzen zailtasuna beti berdin egoki gainditzea²²², etab.

Hitza/hizkuntza analisatzen badugu, parte bat intelektual edo ideal hutsa aurkitzen dugu, giza izpirituaren aktibitate berezkoarena soilik izan daitekeena ekarria. Giza izpiritu unibertsala baita, pentsa daiteke, parte honek berdina izan beharko lukeela hizkuntza guztietan. Eta izan ere, Humboldt-ek uste dizunez, eraberdintasun handiagoa izan ohi da parte honetan hizkuntzen artean²²³. Ez berdintasun osoa, hala ere. Diferentziak (ez luketenak egon behar teoriarik) ulertzeko, Humboldt-ek bereizi egiten du hizkuntzan, a) parte intelektuala eta, b) parte ideal

214. Ib., 560-561.

215. Ib., 426.

216. Ib., 462, 674.

217. Ib., 468 («dem Articulationssinne vorausgehend»).

218. Ib. «Sie und die Sprache sind daher Eins und unzertrennlich von einander».

219. Ib., 413. «Zwischen dem Sprachbaue aber und dem Gelingen aller Arten intellektueller Thätigkeit besteht ein unlösbarer Zusammenhang». Zerikusi hori guztion iturri den izpiritu bakarrari zor zaio.

220. Ib., 655. «Darum stehen auch Sprache und Civilisation durchaus nicht immer im gleichen Verhältniss zu einander» (Ib., 398).

221. Ib., 464-465.

222. Ib., 459.

223. Ib., 464.

hutsa (apriorizkoa). Parte ideal huts hori, adimenaren («Verstand»)²²⁴ konektapen soilena, formal-logikoa da, eta besteak beste arau gramatikaletan gauzatzen da, horiek printzipioz zelangoak izan behar duten, «kontzeptuetatik [kategorietatik] dedukzio soil bitartez» asma baitaiteke, adibidez denbora zein/zenbat alditan eta modutan antolatu behar den aditzean espresio beteginerako²²⁵. Hizkuntza guztiek aldi eta modu berberak ez badituzte (sanskritoak eta grekoak, esaterako), diferentzia hauek hizkuntza batetik bestera «konbinazio» okerreren edo ez-askien korolarioak baino ez dira²²⁶. Konbinazioen desegokitasunaren arrazoiak, berriro, erakarpen fonetiko nahastaileak izan litezke, edo hizkuntzaren sorreran bertan izpiritu (nazional)ak nagusiago izan dituen bestelako arretak, edo indar falta, etab. Egia da, gero hizkuntzek euren egiturako huts edo eskasia horiek mila modutan gainditu ohi dituztela, falta dituzten formei beste nolabait askaera emanaz; baina horregatik ez du uzten haiek hizkuntzaren bete-betegabetasun edo inperfekzioak izatea²²⁷. *Humboldt-en ikerketa molde konparatiboan, hizkuntzen perfekzio eta inperfekzioen gaia, berrirokorrenetako bat da. Hemengo inperfekzio hauen kasuan, hizkuntza ez da pentsamenduaren exigentzia logiko edo egituralak osoki betetzera iristen, edo hizkuntza bat hobeto iristen da beste bat baino, edo okerrago. Baina eskuarki diferentziak hizkuntzen artean ez dira izaten nabarmenak parte ideal hutsean. Diferentziak oso handiak izan gabe ere, besterik da a) zatian, hizkuntzaren parte oro har intelektualean, kontzeptu ez hutsen sorreran adibidez, adimenarenak soil ez direnak, ez eta kontzeptu huts edo kategorietatik eratorriak.*

Irudimenak eta sentimenak [«Gefühl»] errepresentazio indibidualak sortzen dituzte, non ere manifestatzen baita berriro nazioaren karakterea, eta hor, indibidual orotan bezala, esaniko hori determinazio beti ezberdinetan nola aurkeztu ahal daitekeen, moduen ugaritasuna azkengaberaino baitoa²²⁸.

Parte intelektual honetan, adimen soilaz gain, fakultate sentigarriak dei genitzakeen ere esku hartzen dute: herri baten irudimenak, sentimenduak (ez daukagu apika gehitu beharrik, irudimena, sentimendua, ez direla herri baten baldintza geografiko, sozial, kulturelekin zerikusirik gabe egoten). Horregatik kontzeptu intelektualek berek, hizkuntza guztietan funtsean berdinak izan arren (eremu logiko batean), ez dute izaten balio berdina batean ala bestean, eta ez dute berdin ispilatzen mundua.

224. Esan beharrik ez, azpian beti Kant-en bereizkuntza dagoela, arrazoimen («Vernunft»), adimen («Verstand») eta sentimenaren artean, bakoitza bere zereginarekin eta balio-eremuarekin.

225. Metodo hau erabiltzeko ezintasunaz kontzeptuentzat arrunt, horiek *a priori* kategorietatik deduzituz, ik. Ib., 480. Bide batez, Humboldt-entzat modu kantiarrean kontzeptuak oro kategorien pekoak eta haien gauzapenak direla, suposizioa egiaztatzen da berriro.

226. Ib., 465.

227. Ib., 466. «Darum bleiben aber solche Fälle nicht weniger fehlerhafte Unvollkommenheiten und zwar gerade in dem rein intellectuellen Theile der Sprache».

228. Ib., 464-465.

Nola sortzen da kontzeptu bat? Kontzeptuak adierazten edo ispilatzen duena ez da sentsuei aurkezten zaizkien gauzez lekorako mundua, haien presentzian buruan eratzen den mundua baizik.

Hitza [kanpoko objektuen izenen kasuan ere] ez da sentsuei aurkezten zaien zerkiaren balioberdina, baizik haren adierarena hizkuntzazko sorkuntzaren bitartez hitza asmatzeko une jakinean. Hau da zerki berentzako espresioen aniztasunaren iturri printzipaletako bat; eta sanskritoan, adibidez, elefantea behin <bi bider edalea> deitzen bada, beste batean <hagin bikoia>, bestean <esku batez hornitua>, horren bitartez, adierazia beti zerki bera baldin bada ere, beste hainbeste adigai ezberdin dira zeinuztatuak. Hizkuntzak inoiz ez baititu aurkezten zerkiak, ezpada beti hizkuntzazko sorkuntzan izpirituak berekisa haiei buruz eratzen dituen adigaiak²²⁹.

Adigaien hizkuntzazko kreazioan —berdin, ezagutzan— diharduen izpiritua ez da adimena bakarrik. Kant-ek ez bezala, Humboldt-ek uste du ezagutzako jarduera errealean sentsuak eginkorrek direla (eta irudimena, sentimenduak), adimena bezalaxe; hots, subjektu osoa da ezagutzako subjektua eta subjektu osoak hartzen du jardunkorki parte.

Jardun subjektiboak pentsamenduan objektu bat eratzen du. Zeren eta inolako errepresentazio jenerorik ezin da, engoitik egon badagoen objektu baten soegite harkor soiltzat jo. Sentsuen jardunak izpirituaren barneko ekintzarekin sintetikoki elkarlotu behar du, eta errepresentazioa elkarlotura honetatik jaregin egiten da, objektu bihurtzen da, indar subjektiboaren begiz begi, eta, halakotzat era berri batean hautemana, atzera hartara itzultzen da. Honetarako, baina, noraezekoa da hizkuntza. Zeren eta hartan ahalegin izpiritualak ezpainen artetik pasabidea irekitzen duelarik, norbere belarrira itzultzen da haren bere ekoizpen propioa. Horrela errepresentazioa objektibitate zinezkotara pasarazten da, horregatik subjektibotasuna galtzeke. Hori hizkuntzak bakarrik egin lezake; eta hori gabe, hizkuntzak diharduenoro isil-isilik baina beti gertatzen den objektibitate subjektura itzulkor hori gabe, ez da posible kontzeptuaren eraketarik, beraz egiazko pentsamendurik. Hala bada, gizaki eta gizaki arteko komunikazioarekin zerikusirik gabe ere, hitz egitea ezinbesteko baldintza da banakoaren pentsamenduarentzat bakardade itxian bertan²³⁰.

Hizkuntzarik gabe «ezein kontzeptu ez da posible, beraz ezta zerkiak ere arimarentzat, edozein [zerki] kanpokok berak ere adigaiak artekoturik bakarrik erdiesten baitu harentzat izate osoa»²³¹.

Itzultzen bagara epistemologia klasikora, termino batzuen —edo, hobe, planteamendu batzuen— zalantzagarritasunarekin topatzen gara. Descartes-en ustez, pentsamendua dira gogoeta, irudikapena, baiezte eta ezestea, ulertzea, asmo izatea, desiratzea, haserretzea edo bildurtzea, oroitzea, hotza edo beroa sentitzea, maitatzea,

229. Ib., 468.

230. Ib., 428-429.

231. Ib., 433. Ib., 217: «So ist die Sprache ein nothwendiges Erforderniss zur ersten Erzeugung des Gedanken, und zur fortschreitenden Ausbildung des Geistes».

ikustea, etab.²³²; pentsatzailea pentsatzaile (izpiritu) den bezainbatean ukitzen edo afektatzen duen dena ideia da, zentzu zabalean —«gogoaren pertzepzioak» esan genezake Hume-rekin—²³³, hori berdintsu baita Locke edo Hume-rentzat ere, aldeak alde. Ideia, zentzu hertsia goan, zerbaiten «errepresentazio» bat da, materiala edo ez-materiala (zuhaitza, askatasuna). Beraz, ideia bat da nire errepresentazioa, hor aurreko zuhaitz horren oraintxe (sentigarriri) daukadana, irudi edo inpresio singularra (agian pasiboa), eta munduko zuhaitz guztien (abstraktuki) noiznahi daukadana, kontzeptu orokorra (zerkiei erantzia eta adimenez landua izan beharra duena). Kuestioa da: zer ikusitan daude biok elkarrekin? «Nire pentsamenduen artean —argitzen du Descartes-ek— batzuk gauzen irudiak bezalakoak dira, eta horiei dagokie zehatz-mehatz ideia izena: adibidez, gizakiaz, kimeraz, zeruaz, aingeru batez edo Jainkoaz beraz pentsatzen dudanean. Beste pentsamendu batzuek beste forma batzuk izaten dituzte: adibidez, nahi dudanean, beldur naizenean, baieztatzen dudanean, ukatzen dudanean»²³⁴. Gizakia, kimera, etxea, pentsatzen ari naizen bitartean, ideia horiek denek badute errealitate bat, pentsamenduan: forma bat, zati bat dira nire pentsamenduan. Descartes-ek dio «j'appelle généralement du nom d'idée tout ce qui est dans notre esprit, lorsque nous concevons une chose»; Locke-k, berriz, «whatsoever is the object of the understanding when a man thinks». Ideien tokia nire pentsamendu edo kontzientzian dago. Baina gizakia, kimera, etxea, nik joan den astean pentsatu nituen, eta orain berriro pentsatzen ditut: gauza bera al dira? Bitartean ez dut haietan pentsatu: existitzen jarraitu al dute? zer izan dira bitarte horretan? Eta zuk, hark, urliak pentsatzen duten, edo behiala pentsatu zuten gizakia, kimera, etxea, eta nik pentsatua, gauza bera ote dira? Zer dira ideiak berak, objektiboki, niregandik menpegabe eta beren baitan? Non datza ideien beren errealitate beregaina, iraunkorra, berdina da pentsatzen diren edo ez diren, edo subjektu diferentek pentsatuak diren? Hizkuntzan datzala, erantzun du Humboldt-ek. Hizkuntzak pentsatzen ditu. Mundu ezagutuaren eta ezagutzailearen munduaren artean, hizkuntza hirugarren mundu bat da, bitarteko mundu bat haien bien artean, biak biltzen dituena. Mundua hizkuntzan dago. Ideien objektibotasuna hizkuntzan dago.

Hizkuntzak eramaten du subjektuari nahaski aurkezten zaion zerki anonimoa, objektu jakin bat izatera arimarentzat. Hau da, mintzaera kantiarrean, hizkuntzak bihurtzen ditu zernahiak objektu, zerbaitak zer adigarriki eratu. Bestela esan, hizkuntzak jasotzen ditu inpresioak objektibotasunera, hau da, arimarentzat objektuak izatera, hots, arimaren gain, kanpotikoa bezala, botere bat, «eragipen arrotz bat» bihurtzera²³⁵. Arimaren gainean honezkero botere bat bilakatua den objektu

232. Descartes, R., *Metodoari buruzko diskurtsoa. Meditazio metafisikoak*, Klasikoak, Bilbo 1997, 133-134 (MM, II). Gogora Spinoza-ren definizioa (Et. II, def. III): «Ideia deitzen dut Izpirituaren kontzeptua, Izpirituak eratzen duena, pentsatzen duen gauza delako».

233. Hume, D., *Giza ezagutzari buruzko ikerketa*, Klasikoak, Bilbo 1993, 49.

234. Descartes, R., loc. cit., 141 (MM, III).

235. Ib., 437.

hori —kontzeptua— hitzean errotzen da. Humboldt-ek arretarik handienaz erakusten du, nola subjektiboari eta objektiboari ez zaien kontrarioak bezala begiratu behar. Aitzitik, objektiboa subjektuan bakarrik eman daiteke eta ematen da. Beraz, kontzeptua beti da subjektiboa nahitaez (eta horrela bakarrik objektiboa). Kawi-izkribuaren hitzaurreko beste pasarte batean berriro irakurtzen dugun legez: hizkuntzaren bai sorreran eta bai erabilera arruntean, gauza edo zerkien hautemaketa subjektibo guztia artekutzen da. Hautemapen (subjektibo) horretatik sortzen baita hitza; hori «ez da erreproduktzio bat zerkiarena bere baitan, ezpada honek ariman piztarazitako irudiarena («Bild»). Hautemaketa objektibo orori erremedio barik nahasten baitzaio subjektibotasuna, horrela, hizkuntzatik aparte ere, giza banakotasun bakoitza mundu ikuskerako ikuspuntu propio bat kontsidera daiteke. Baina hizkuntzarekin are gehiago bilakatzen da hori, hitzak, arimaren begiz begi (...), autosignifikazio eraskin batez berriro objektu bihurtu, eta berekitasun propio bat gehitzen baitu»²³⁶.

Giza ezagutza beti subjektiboa da: lehenik, subjektiboa delako nolabait adimena bera; baina batez ere hizkuntza —eta ezagutza— ez delako adimenarena soilik obra.

Hizkuntzetan adimenaren asmoa artekogabeki kreazioan ariz suposatzen baldin bada, hori, nire sinismendu minenaren arabera, errepresentazio ekibokatua da beti. Aurreneko eragilea hizkuntzan edonola ere izpirituan ikusi behar den ginoan, han dena da noski asmoa, eta hots artikulatuaren igorpena ere asmoa deitu liteke. Haatik bidea, hark nola jokutzen duen, beti bestelakoa da, eta kanpoko inpresioen eta barneko sentimenduen elkarreragintzatik hozitzen dira haren moldaketak [adigaiak], hizkuntzaren xede orokorrari beha, honek subjektibotasuna eta objektibitatea elkarlotzen baititu mundu ideal, baina ez erabat barneko ez erabat kanpoko baten kreazioan²³⁷.

Subjektibotasun modernoa, Descartes-ez gero nola filosofian hala zientzian praktika nagusitua zena, Kant-ekin autokontzientzia kritikora heldu bada, Humboldt-ekin, hala gomutarazten dute gaurko filosofo hermeneutikoez, nahiz ez duen berehala jarraipen handirik izango, erradikaltasun batera ailegatu da, pentsamendua hizkuntzarekin bateratu duenean, beste halakorik XX. mendean bakarrik, haren pizkundeagaz batera hain zuzen, ikusiko dugun bezalakoa. Hizkuntza —beraz, kontzeptua, ezagutza— azken finean, subjektiboa ezezik, kreazio indibiduala da. Hizkuntza ez da hor dagoen ezer, hizketan egiten da egin, eleketan beti berriro sortzen da. Eta bakoitzak bere modura sortzen dizu. Esan nahi da, hizkuntzak, hizketak (ez bakarrik, baina beti) karaktere indibiduala dizu.

Banakoan erdiesten du hizkuntzak bere azkeneko doitasuna. Inork ez dizu hitz batean zehatz eta mehatz bestearen gauza bera pentsatzen, eta diferentzia hori, txikiena

236. Ib., 433-434.

237. Ib., 496.

izanik ere, zirkulu bat uretan bezala, hizkuntzaren zabal guztian dardaratzen da. Horregatik ulertze oro ezulertzea da beti aldi berean, adostasun oro aldi berean pentsamendu eta sentimenduekiko aldentasuna bata besteagandik²³⁸.

(Apur bat bestelako bide batetik, baina jada Locke-k igarria zuen, nola hitz arruntekin ere likido edo urre hitzekin, esaterako, bakoitzak berea ulertzen/pentsatzen duen, edo hitz berdinarekin ideia diferentea duen; zer esanik ez, materia edo, kontzeptu subtilagoekin)²³⁹. Ortega y Gasset-en berbetan:

Lo cual nos pone delante de la más importante paradoja: que el lenguaje, es decir, el vocabulario, el diccionario, es todo lo contrario del lenguaje, y que las palabras no son palabras sino cuando son dichas por alguien a alguien. Sólo así, funcionando como concreta acción viviente de un ser humano sobre otro ser humano, tiene realidad verbal. Y como los hombres entre quienes las palabras se cruzan son vidas humanas y toda vida se halla en todo instante en una determinada circunstancia o situación, es evidente que la realidad «palabra» es inseparable de quien la dice, de a quien va dicha y de la situación en que esto acontece²⁴⁰.

Hizkuntzak karaktere nazional bat ere badizenez, «hitzak hizkuntza ezberdinetan, oro har kontzeptu berberak zeinuztazen badituzte ere, inoiz ez dira hala ere egiazki sinonimoak»²⁴¹. Diferentziak, zergauza gorputzekoen izendapenetan beretan sumatu ahal izaten direnak, are gehiago nabaritzen omen dira kontzeptu edo balio izpiritualetan²⁴².

238. Ib., 439.

239. Locke, J., loc. cit., bol. II, 108 (III, 9, 17): «Eta honen ondorioz hitz horren [“urre”] esanahiak oso zalantzarria izan behar nahitaez, zeren substantzia berean pertsona ezberdinek propietate ezberdinak hautematen dituzte (...); eta gehitu nezakeela uste dut inork ez dituela guztiak hautematen». Ez da ulertu behar, urre hitzarekin ez dutela denek gauza bera pentsatzen, ezpada gauza bera da bakoitzak bere modura pentsatzen duena (gauzaren propietate diferenteak aintzat hartzen dituelako bakoitzak: batek kolorea, besteak pisua, fundigarritasuna, etab.). «Eta horregatik gauzen deskribaketa oso inperfektuak ditugu eta hitzek ziurgabetasun handiko esanahiak dituzte». Materiaren adibideaz, ik. Ib., 120-122 (III, 10, 15).

240. Ortega y Gasset, J., *Obras Completas*, Madril 1983, bol. VII, 242.

241. III, 581. Ik., orobat, II, 63: «(...) Es lässt sich daher mit Grunde behaupten, dass auch bei durchaus sinnlichen Gegenständen die Wörter verschiedener Sprachen nicht vollkommene Synonima sind, und dass wer *hippos*, *equus* und Pferd ausspricht, nicht durchaus und vollkommen dasselbe sagt». Are gutxiago objektu moralen izen abstraktuekin.

242. Ib., 582. *Agamemnon*-en itzulpenaren hitzaurrean, zerki materialen —sentsuek zuzenean ematen dituztenen— izenetan izan ezik, seinalatzen ziren diferentziak hizkuntzen artean: «(...) dass, so wie man von den Ausdrücken absieht, die bloss körperliche Gegenstände bezeichnen, kein Wort Einer Sprache vollkommen einem in einer andren Sprache gleich ist». «Wie könnte daher je ein Wort, dessen Bedeutung nicht unmittelbar durch die Sinne gegeben ist, vollkommen einem Worte einer andern Sprache gleich seyn?», ik. bol. V, 137, 138. Geroago (ik. III, 21) zer horietan ere hainbat diferentzia ohartuko du hizkuntza askotan (hizkuntzak, esan beharrik ez dago, denak ez dira beti kultur maila eta, nolabait esan, garai berdinetan egoten). Arazoa grekotik alemanera egoki itzultzeko zailtasuna (ezintasuna) da.

Alabaina, tradizio filosofikoan ez gutxiago interesgarria eta ezin ahaztuzkoa giza ezagutzaren objetibotasuna hizkuntzan —intersubjektibotasunean— oinarritzeko Humboldt-en saioa izan daiteke²⁴³. Pentsamenduaren munduan kontzeptua bakoizten duena, zinez indibiduo bihurtzen duena, hitza da: hitzak damaio determinazioa, tinkotasuna. Baina ez du egiten hori bakarrik: beretik ere ematen dio hitzak —artikulazioak, hotsak— adigaiari, harreman-sare zabal batean ezarriz antzeko esanahi, edo soil antzeko hotseko beste asko hitzekin, etab.; edo hitzari atxikiak zaizkion konnotazio emozionalak erantsiz, kontzeptuko objektuaren hautespenari berari edo sentipenari tankera bat emanez, etab. Zeozer hitz batekin izendatzen dugunean, gudan ez da pizten gauza horren ideia hutsaren errepresentazioa, ezpada norberaren, nazioaren, gizadiaren gauza horren hautematea, emozio, esperientzia milurteetakoa, hitzak laburbiltzen duena. Hori ez da hainbeste nabaritzen kasu irlatu batean eta behin behatzen bada. Baina hizkuntza osoak behin eta berriro han eta hemen sortzen duen inpresioaren erregulartasunak eta eragina-ren betiereko itzulerak azkenean errepresentazioen masa guztiak hizkuntzaren «kolorea» hartzea eragiten dizu²⁴⁴.

Hizkuntzen ikasketaren zinezko garrantzia, hizkuntzaren partizipazioan errepresentazioen sorreran (Bildung) datza. Horrekin dena esana dago, zeren-ta errepresentazio horiek baitira, euren batuketak gizakia osobetetzen dutenak (...). Hizkuntzaren partizipazioa errepresentazioetan ez da metafisiko soila, adigaiaren existentzia baldintzen duena; haren moldearen gisan ere eragiten du eta bere marka ezartzen dio hari. Kontzeptuaren baitako diferentzia objektibo guztiarekin ere, haren gainean hizkuntzak beti bere karakterearen maneran eragin daragiela, errepresentazioen masa guztiari berarekin erlazonaturiko molde eraberdina eransten dio. Berak bidatzen du pentsamenduen eraikera bane nahiz kanpo solasean, eta hala ideien elkarketa modua ere erabakitzen du, honek atzera eragiten baitu edozein aldetarantz gizakiaren gainean²⁴⁵.

Izan ere —gehitzen du orain— gizakia ez da mundura etorri izpiritu hutsaren moldeko, pentsamendu egina gero hotsekin janzten duena, baizik eta kreatura lurtar hotsetako bezala, haren hotsetatik, miragarriri, itxuraz sistema kaotiko baten bidez, handi, garbi eta izpirituala oro garatzen dela. Gizakiaren naturari hiztuna izatea dagokio, zer ere baita bere esentzia, eta esentzialki den hiztun bezala pentsatzen du eta jarduten du. Hizkuntzak harengan eragina duela esatea, hura hizkuntzan geroz eta bere buruaren kontzienteago bilakatzen ari dela, esatea bezala da.

Hizkuntza gizakiarekin horrela identifikatzen bada, ordea, hori ez du egiten gizaki orokorki eta metafisikoki pentsatuagaz bakarrik, baizik zinez presentearekin, biziarekin, lurrekotasunak zirkunstantzia lokal eta historiko guztien bidez estuki baldinduarekin, ez bakanarekin, berau hangoa kontatzen den nazioarekin bakarrik ez,

243. Ik. Gehlen, A., *El hombre, su naturaleza y su lugar en el mundo*, Salamanca 1987, 286. eta hurr.

244. III, 17-18.

245. Ib., 153-154.

baizik herri guztiakin eta izandako belaunaldi guztiakin, horiek berarekin, izan bitez lokarriak nahi bezain urrun eta artekotuak, hizkuntz kontaktoan egon izan direnekin. Hartara hizkuntza kanpotiko botere bat («Macht», «Zwang») bilakatzen zaio gizaki bakoitzari eta nazio bakoitzari, baina halako moldetan, non hotsik arrotzanean ere ahaidetasun min baten soinua ezagutuko baitu²⁴⁶.

(Hau dena hizkuntzaren naturaz eta karaktere nazionalaz jardutean osokiago argituko da). Leibniz-en monadak bezala, hizkuntza guztiak guztiakin harreman-duta daude, guztiak guztiengan eragiten eta eraginak izaten ari direla, zuzenean ala artekotuki. Itsasoak nola, hizkuntzak ere hala egiten baitu, herriak banatu eta aldi berean elkartu²⁴⁷; ezerk ez du gizadia gehiago eta sakonkiago batzen, banatzen duen hizkuntza berak baino²⁴⁸. Gizadia dagoenez gero, talde, adin, sexu, herri, nazio guztiak hizkuntzaren bidez elkarri eragiten ari zaizkio, gizatasunaren mundu ideal komun bat denen artean eraikitzen.

Objektibotasunaren fundamentazioa hizkuntzak zapalda guztietan burutzen du, indibidualean, sozialean eta gizaditar edo unibertsalean.

Maila indibidualean hori zelan egiten duen, goian ikusia dago, aipatu dugunean objektua nola sortzen den sentsuen ekarpena eta izpirituaren ekintzaren sintesitik, hori hizkuntzak ahalbidetzen baitu²⁴⁹. Osokiago erakusteko, Humboldt-en banakoaren filosofia azaldu beharko genuke, ez baita hau horretarako tokia, hau da, nola «hain zuzen banakoaren mugatutasunak irekitzen dien gizon-emakumeei bide bakarra, erdiestezinezko osotasunari geroz eta gehiago hurrantzeko»²⁵⁰.

De facto, baina, hizkuntza —eta ezagutza— jendartean garatzen da, ez bakartasunean, «eta gizon-emakumeak, bere hitzen ulergarritasuna besteengan entseatz frogatutakoan bakarrik ulertzen du bere burua. Norberak eraturiko hitzak aho arrotzetik atzera soinugiten badigu, objektibitatea gehitu egiten da, izan ere. Subjektibotasunari aldiz ez zaio deus ebasten, gizon-emakumea beti bat sentitzen da-eta gizon-emakumeagaz; ezpada hori ere gehitua gelditzen da, hizkuntza bihurturiko errepresentazioa ja ez baita gehiago subjektu bakar baten edukitasuna. Besteengana pasatuz gizajende osoaren komuna denari lotzen zaio, bakoitzak haren modifikazio bat baitauka, eskaera bat dakarrena besteen bitartez osaketarena»²⁵¹.

246. Ib., 27 («Zwang»), 155 («Macht»). Ik., orobat, 225 («von der Menschheit in gewisser Art unabhängige Macht»), 227, eta 437-438 («selbständige Macht», «die Macht der Sprache»).

247. Ib., 158.

248. Ib., 150.

249. Ib., 428-429.

250. Ib., 395 («wie gerade die Beschränkung der Individualität dem Menschen den einzigen Weg eröffnet, der unerreichbaren Totalität immer näher zu kommen»).

251. Ib., 429. Ik. orobat 196.

Banakoa ez da gizajendearen agerkera —modifikazioa, esaten du Humboldt-ek: gizatasunaren «modu egina»— singular bat baizik, halako bezainbatean ezaskia giza naturaren osoa adierazteko, bere buruaren osaketa besteengan bilatu beharra duena hortaz, guztien baturak bakarrik osatzen baitu gizajendea. Banakoen arteko elkarren osaketa hori hizkuntzan zertzen da nagusiki. «Hizketa oro, sinpleenetik hasita, elkarri lotze bat da bakarka sentituarena gizadiaren natura komunari»²⁵².

Gizakia da izaki bat naturan, naturatik etena, berak egin beharra daukana bere lotkia munduarekin: horixe da hizkuntza. Hizkuntza lotura modu berezia da, berak egiten duena, etena gainditu, baita, eta berdenboran hor utzi, ez ezabatu; hots, gizon-emakumeak munduarekin elkartu bai, baina salbatuz haren eznaturaltasun propioa, askatasuna baita hori. Munduarekin zubia egin, hizketan egiten da (nor bere buruagaz berbetan denean ere), komunitatearekin batean hortaz. Baina bakoitzak bere zubia —ezagutza— egiten du. Hitz batean nik bildua dudan munduaren ezagutza edo irudia, enea soil da: hitz hori entzuleari esaten badiot, hotsak ez dio transmititzen nire (munduaren) irudia, baizik eta eragiten dio kilikadura bat, piz dezan gogoan, berak hots horrekin josten duen bere irudia; eta (esangura «berdinean») erantzuten didalarik, egokitasuna berretsia da ene irudiarena berearekin (hein batean). Monologoan pentsamendu/idea subjektibo hutsa zena, ene mihian hots artikulatu bihurturik, lagun hurkoarengandik ulertua eta onartua izan den hots/idea bezala itzultzen zait, hau da, egiaztatua, objektibatua. Gure ezagutza edo irudion egokitasuna elkarrekiko, hori da gure ezagutzaren objektibotasuna. Nik hizkuntzarekin zubi eginez eraiki dudan munduaren ezagutza edo egiak («adaequatio rei et intellectus») balio objektiboa erdiesten du erantzunak berretsia izatean. Alabaina, entzun-erantzulearen irudia (kontzeptua) bere edukian inoiz ezin baita osoki esalearen berdin-berdina izan, eta alderantziz —horrek pentsamenduaren betiko askatasuna ziurtatzen du: bakoitzak bere hizkera du, horregatik—, baizik eta elkarriketaren bidez elkar bilatu, hurbildu, osatu egin beharko dute behin eta berriro elkar ulertzeko. Ezagutzaren biontzako balio objektiboa biok egin eginez joan beharreko eginkizuna da.

Horrekin esantsua dago, objektibotasuna —Humboldt-en zentzuan— ez dela puntu finko batean erdietsi eta bukatua gelditzen den zerbait, baizik eta prozesu etengabe bat, helburu bat²⁵³, zer ere ari baitira banakoak zein nazioak eta gizadi osoa eraikitzen elkarlanean, izpirituaren lan azkenbakoa. Objektibitatea egin eginez doa giza historian. Antzinako eta oraingoek, erronka eta klase guztiek, nazio eta jendeek, tenperamentu eta izpirituzko isuri orok, azken finean gizadi osoak, beren

252. Ib., 430.

253. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 64: «Denn nur in der Reziprozität des Sprechens kann —in infinitesimaler Annäherung— jenes Ziel der Über-Einstimmung erreicht werden. – Das Erkennen der Wahrheit wird damit eine gemeinsame Bemühung der Sprechenden, es ist wesentlich sprachlich, nicht ein einsames Schauen der Wahrheit, die dann nur noch *post festum* bezeichnet und lehrend mitgeteilt zu werden braucht».

erresetazioak hizkuntzan bat egiten baitituzte, «subjektibotasunetik objektibotasunera iragaitzako puntu handia hizkuntza da»²⁵⁴. Hizkuntza bakoitza munduaren ikuskera (partzial) bat denez gero, «ezagutu ahalgarriaren suma, giza izpirituak landu ahal duenaren alorra bezala, hizkuntza guztien artean, eta haiengandik menpegabe, erdian dago; gizon-emakumeak ezin du esparru objektibo huts honetara bestela hurrandu, bere ezagutzeko eta sentitzeko moldean baino, bide subjektibotik hortaz. Non eta doi-doi hantxe, ikerketak puntu goren eta sakonenak ukitzen dituenean, bere gaitasunaren akabuan aurkitzen da adimenaren erabilera mekaniko eta logiko, berekitasun partikular orotatik errazkien bereztekoa, eta barneko hautesmapen eta sorkuntzaren egikera bat agitzen da, horretatik ageri gelditzen den guztia baita, egia objektiboa indibidualitate subjektiboaren indar guztitik hozitua dela. Hori hizkuntzarekin eta haren bitartez bakarrik da posible. Haatik gizakiarentzat hizkuntza, nazioaren eta antzinatearen obra gisa, zerbait arrotza da; alde batetik hark lotua dago, beste aldetik ordea lehenagoko belaun guztiek han ipini dutenaren bitartez aberastua, indartua eta sustatua. Ezagutu ahalgarriari buruz buru subjektibo gisa ageri bada, gizakiaren aurrez aurre objektibo gisa altxatzen da. Zeren-ta bakoitza gizakiaren natura orokorraren harribizia baita, eta gizadiaren subjektibotasunaren zantzu osoa guztien multzoak ere inoiz ezin eman duen arren, alabaina etengabe jomuga honetara hurrantzen ari dira hizkuntzak. Gizadi osoaren subjektibotasuna, berriz, zerbait bere baitan objektibo bihurtzen da»²⁵⁵.

Azken batean dialogoak, hots, pentsamendua egiten duen berak, gauzatzen du objektibitatea: izpiritu eta materiaren dialogoak, begiak eta belarriaren arteko dialogoak, gizon-emakumearen dialogo isilak bere buruarekin, ni eta hi artekoak, belaunaldien, nazioen, hizkuntzen artekoak, gizadia eta munduaren arteko dialogoak. Hizkuntza bitartekari da alde guztietara²⁵⁶. E. Cassirer-ek arrazoiz Leibniz-en tradizioan txertatzen du ikusmolde hau:

Para Leibniz el universo sólo está dado reflejamente a través de las mónadas, y cada una de ellas ofrece la totalidad de los fenómenos desde un punto de vista individual; pero, por otra parte, precisamente la totalidad de estas perspectivas y la unidad entre ellas constituyen aquello que llamamos objetividad de los fenómenos y realidad del mundo fenoménico. En forma parecida, cada una de las lenguas se torna para Humboldt en una cosmovisión aislada y sólo la totalidad de estas cosmovisiones constituye el concepto de objetividad que nos es asequible. Así se comprende que el lenguaje, frente a lo cognoscible, parezca subjetivo y, frente al hombre considerado como sujeto empírico-psicológico, se presente como objetivo. Pues cada lenguaje es un eco de la naturaleza universal del hombre²⁵⁷.

254. III, 18.

255. Ib., 20.

256. V, 122.

257. Cassirer, E., *Filosofía de las formas simbólicas*, Mexiko 1979, 112-113.

VII. Subjektuaren sorgia

Nik pentsatzen dut, ni (bederen) banaiz hortakoz: hala finkatu du filosofikoki Descartes-ek ni edo subjektu modernoa, Hegel-ez gero topikoa dena aldi berean Moderniaren hatsea iriztea. Espainolaren influentziaz, bi aldiz pentsatu gabe «pentsatzen dut, beraz banaiz» esateko ohitura txar axalgaina hartu dugu. Descartes-ek, ordea, «ni naiz, ni existitzen naiz», beti ni eta ni mailukatzen du, frantsesez (nahitaez!), baina latinez ere: «ego sum ego existo», «ego cogito, ergo sum», «ni naiz, ni existitzen naiz», «nik pentsatzen dut, beraz ni banaiz», «nik existitu behar dut, ni neu zerbaitetaz konbentzituta banago», «dena faltsua zela pentsatu nahi nuen bitartean, nik, hori pentsatzen zuenak alegia, derrigorrean zerbait izan behar nuela», «ni zerbait nintzela, eta, ostera, bakarrik pentsatzeari utzita ez nuela izango batere arrazoirik ni banintzela uste izateko», «ni substantzia bat nintzela», «ezin lortuko du ni ezer ez izatea ni zerbait naizela pentsatzen dudan bitartean», «nik zalantza egiten dudala eta hortik ateratzen dela ni banaizela», etab.²⁵⁸ Niaren udaberri eztaandaketa bat dago Moderniaren hasieran: Petrarca-ren ni poetikoa, Lutero-ren ni erlijiosoa, Montaigne-n ni solastaria, Italiako artista eta *kondotiereen* ni dizdizariak, Descartes-en ni filosofikoa. Eta zer naiz? Descartes-ek burdina razionalistaz armatu hori inposatuko da: ni naiz substantzia bat, bere zerizana edo natura osoa pentsatzea duena; ezereen beharrik ez duena kanpoan, ez lekurik, ez gauza materialik, ezta gorputzik ere hortaz, bera izateko; ez sentsu eta ez emozio, «pentsatzen duen zerbait baizik» soil-soil²⁵⁹. *Res cogitans*. Nire ideiak, nire zientzia, hori naiz ni («oso-osorik gure esku dagoen gauza bakarra gure pentsamenduak» baitira)²⁶⁰, eta horiekaz, nirea da mundu guztiaren domeinua. Ni garbi bat da Descartes-ena: arima hutsa, pentsamendua. Zut espazioan den ororen aurrez aurre, izate bakuna da berea. Ni zolia, une oro jakinaren gaineko eta zelatari bere buruaren, beti erne, inoiz ez du pentsatetik atertzen —pentsatzea dizu bere esentzia. Ni potentea, batez ere, munduko jaun eta jabe: gaztelu bat gotor, bere buruaren nagusi, ezerk ezin menderatua, hilezkorra, egiaren eta ziurtasunaren orpo arkimediko²⁶¹, metafisika guztiaren zutoin, bere baitatik hutsik ateratzen du Jainkoaren beraren existentziaren arrazoia eta unibertso osoaren ordenaren ezinbestelakoa.

258. Descartes, R., *Metodoari buruzko diskurtsoa. Meditazio metafisikoak*, Klasikoak, Bilbo 1997, 64, 130.

259. Ib., 132-133.

260. Ib., 57.

261. Ib., 129.

Hume-k, Descartes-en arima substantziala, aurrena substantziaren kontzeptua bera eta gero arima, arras birrindu dizu, ni edo identitate pertsonala entitate beregain batean gauzazkotzeagaz batean²⁶². Kausaren ideia-edo bezalaxe, niarena ez da esperientzian hauteman ahal izango litzatekeen zerki erreal batena, gure adimenaren operazioei dagokiena baizik. Ene nia inon ez dut atzematen: atzematen dudana (nire) laketasun edo pena da, (nire) hotza, gosea —sentsazioen iragaitea. Ez dut niaren beste ukialdirik. Gorputza hil eta sentsaziorik gabe, ene nia ezer ez litzateke. Ezer ez da jada, lo banago, sentsazioak lotan ere ukan arren, ez bainaiz neure niaren ohartun, eta nia ez da sentsazio bati lotzen (suposetzen) diogun subjektua baino, eta gero besteari, eta besteari. Nia esaten duguna, ez da azao edo sorta bat besterik hautemapen ezberdin jarraiketariena geldigabeko isuri eta mugimenduan baino, abiada sinesgaitzean jariakorra²⁶³. Oholtzaren antzeko zerbait, hor istorio ezberdinak baitoaz jarraituki agertzen, pasatzen, berragertzen, desagertzen, nahasten mila modutan²⁶⁴. Iturri edo ibai bati, etengabe mugimendu eta iragaitean, bere elementuen aldetik beti bestelakoa, zeharo aldatua ordu gutxitan, hala ere ibaia esaten diogun moduan, betiko bera balitz bezala, giza adimen edo niari eratxikitzen diogun identitate —substantzialtasun— iraunkorra ere fikziozkoa da²⁶⁵, fikzio pragmatikoa den arren gure artean elkar ulertzeko. Ez du balio, ordea, handik substantzia bat asmatzeko, bakuna, hilezkorra²⁶⁶, etab. Zuzenean honelako ni baten inpresiorik —informaziorik— inondik ez dugu; sentsazio iragankorrena baino ez dugu informazioa, eta horiei subjektu bat eta lotura bat «pentsatzen» diegu: hori izan daiteke epistemikoki praktika zilegizkoa —ez, aldiz, gero subjektu horri entitate substantzial bat ematea eta horren metafisikak egiten ibiltzea.

Beraz, niaren ideia edo kontzientzia justifikatzeko, Condillac, Hume-ren ondotik, analisi enpiriko sentsistaren bidean beti, bila ibili zaigu, hura nola sortua ote den, hots, zein sentsazio/inpresiotatik jalgia. Usaimenetik hara jalgia omen dugu hori, Sentsazioen Traktatuko I. VI. kapituluan irakurtzen dugunez («Du moi, ou de de la personnalité d'un homme borné à l'odorat»)²⁶⁷. Sentsazioen Traktatuko apologo famatuaren arabera, gizon-emakumea berez eta hasieran ez da marmolezko (pasibitatezko) estatua bat baizik, sentsuekin dotatua ordea, eta inbaditzen duten sentsasizoak dira, haren baitan bai fakultateak berak eta bai ezagutzak piztuz joango direnak. Gure (hau da, estatuaren) existentziako estreinako momentuan ezin dugu ezer pentsatu, ezta geuk deus nahi ere, oraindik ez baitago ni bat

262. Hume, D., *Treatise*, loc. cit., 516-543.

263. Ib., 534 («a bundle or collection of different perceptions, which succeed each other with an inconceivable rapidity, and are in a perpetual flux and movement»).

264. Ib.

265. Ib., 539.

266. Ib., 517: «These philosophers are the curious reasoners concerning the material or immaterial substances, in which they suppose our perceptions to inhere».

267. Condillac, "Traité des Sensations" (I, VI, § 1), in *Oeuvres philosophiques*, loc. cit., bol. I, 238.

(autokontzientzia bat), pentsatu edo nahi ahal izateko subjektu ahaldurik: «Au premier instant de son existence, la statue ne peut former des desirs: car avant de pouvoir dire, *je desire*, il faut avoir dit, *moi* ou *je*»²⁶⁸. Subjektua, hots, ni edo autokontzientzia egoteko aurrealdintza, lehenbizi sentsazioak dira, eta gero oroimenaren fakultatea; hau da, sentsazioetan aldaketa bat egon eta gero bakarrik da posible izpirituaren erreflexioa (bihurketa) bere gainera, eta aldaketaren azpian bera lehengo ni berbera dela oroipena eta ezaguera: «Tant qu'il ne change point, il existe sans aucun retour sur lui-même: mais aussitôt qu'il change, il juge qu'il est le même qui a été auparavant de telle manière, et il dit *moi*»²⁶⁹. Memoria edo oroimena usainsentsazioekin sortzen bide da: usain baten sentsazioak, ahulduz doala ere, oraindik dirauenean, beste usain diferente baten sentsazioak jotzen nauelarik, bion diferentzia ohartzen dut, eta diferentziaren oharpen horrek, oraingo sentsazioaren (bizia) eta lehengoaren (ahulagoa) artean konparantza eragiten dit, eta hala sentsazioen konparazioen ohiturak gararazten du oroimena. «La mémoire n'est donc qu'une manière de sentir»²⁷⁰. Oroimenarekin estatuak eskura dezake jada autokontzientzia. Dena dela, guztiz Hume-ren maneran beti, «son *moi* n'est que la collection des sensations qu'elle éprouve, et de celles que la mémoire lui rappelle»²⁷¹.

Ezagunki kantismoa ere Hume-ren erronkari erantzun bat da («Hume-ren oharpena izan zen, orain dela urte asko, ni lo-kuluxka dogmatikotik lehenengoz esnatu ninduen») ²⁷², horrek, baina, analisi transzendentalaren bidetik irtenbide global bat bilatzen die hark planteatu dituen ezagutzaren oinarrizko arazoei. Kantek ni enpirikoa eta ni transzendental bereizten ditu —ni objektua eta ni subjektua esango dugu erraztearren²⁷³. Ni enpirikoa ez da filosofia kritikoaren arazoa: beste edozein fenomeno bezalaxe, kausalitate lege unibertsalaren menpeko fenomeno bat gehiago da munduan (barne-sentsuaren objektua, psikologiak ikertzeko gaia). Ni transzendental, aldiz («subjektu pentsaketariaren» nia edo autokontzientzia), garbi hasteko, ez da adimena, edo arima edo holako ezer; da «x» bat, haren kontzepturik bereiztuki posible ez dena²⁷⁴, beraz hark produzituriko pentsamenduetan bakarrik eta berauen baldintza gisa soil-soil ezagutzen duguna (A 346). Edo, mintzatu ohi garenez esateko, ez da errealitatearen parte, baizik eta errealitatearen baldintza: ez da fenomeno, baina ezta ere gauza berbaitan, eta ez da kontzeptu bat ere (bai kontzeptu orori lagundu egin ahal behar dion kontzientzia); ez da inolako batere gauzaki,

268. Ib. (I. VI, § 2.

269. Ib. (I. VI, § 2).

270. Ib. (I. II, § 8).

271. Ib., 239 (I. VI, § 3).

272. Kant, I., *Prolegomenoak*, Klasikoak, Bilbo 1995, 38 («... eta espekulaziozko filosofiaren alorrean nire ikerketei erabat bestelako norabidea eman ziena»).

273. Kant; I., “Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, in: *Kants Werke*, loc. cit., bol. VII, 134, oin-oharra. Hemengo terminologiari atxikitzekotan, ni psikologikoa eta ni logikoa esan ahalko genuke (“Ich als Object der Wahrnehmung”, “Ich als Subject des Denkens”).

274. Kant, I., *Arrazoimen hutsaren kritika*, Klasikoak, Bilbo 1999, 309.

ez substantzia eta ez izpiritu bakun (ez arima kartesiar), ez subjektuaren energia edo fakultate (psikologiko), ezpada ezagutza prozesuaren ordenan aurrebaldintza logiko lehen-lehena, analisiak edozein errepresentazio eta ezagutzaren posibilitaterako lehen momentu antzo postulatu beharra daukan kontzientziaren batasun transzendentala (esanahi baitu: ezagutzaren baldintzatzailea). «[Ezagutza sintesia da, eta ezagutzarik egoteko] *Nik pentsatzen dut*-ek nire errepresentazio guztiei lagun egin ahal izan behar die» (B 132): bestela, niak eduki ahalko luke pentsamendu bat (niak) pentsatu izan gabekoa; egon ahalko lirateke errepresentazio-sintesiak (niaren/inoren) sintesigintzarik egon gabe. Ezagutza-prozesua irekitzen duen giltza da ni transzendentala, sintesi ezberdinak posibilitatzen dituen lehen sintesia: ni transzendentalean lotzen da kategorien aniztasuna, kategorien lokian kontzeptuko aniztasuna, kontzeptuaren lokian hautemapeneko aniztasuna, hautemapenaren lokian mundu fenomenikoaren aniztasun lokabea; prozesu dena ni transzendentalarri gainean eusten dio, edo —irudia itzulikatuz— handik behera dago. Horregatik, Kant-en nia, esan daiteke, *zein* bat baino gehiago *non* bat da: azkeneko sintesi fundamentalaren gunea²⁷⁵. Kant-ek «apertzepzio hutsa» ere deitzen duen ni hori²⁷⁶, ni ezagutzaile enpiriko bakoitzaren baldintza partikularretatik haratago «nik pentsatzen dut» ororen forma hutsa baizik ez dena, berbera da (subjektu) pentsalari guztiengan, eta horregatik bera da ezagutzaren objektibotasuna —unibertsaltasuna— funtsatzen duena²⁷⁷. Irakurleak hau abstraktuxea aurkitzen badu, berehalaxe berrikusiko dugu dena.

Jarraiko idealismo alemanean, Kant-en ni transzental ia ez izale hori, ezagutzaren esfera subtil estriktokoa, ideala, subjektu ontologiko absolutu bihurtu da izate ororentzat Fichte, Schelling, Hegel-ekin, guztiaren hastapen eta indar, ni jainko bat unibertsoaren barruan, noren baitan dena den sortu eta dena den bizi. Fichte-k ateismoaren (edo panteismoaren) eskandaluagaz bere katedra galduko du berehala. Haren entzule eta solaskide miratuentzat hatse absolutua (beraz, demotrazina, hastapen absolutua bera delakoxe) niak nia ipintzean datza²⁷⁸, zer ere baita ororen abiapuntu eta zimentu, ez zentzu epistemologikoan bakarrik, errealean baizik, Schiller-ek Goethe-ri berri ematen dionez Jenatik Fichte-ren solasaldiei buruz kontatuz²⁷⁹, hala «mundua pilota bat da niak sake ateratzen duena eta erreflexioan berak berriro jasotzen duena», hots, «niaren baitan bakarrik da

275. Dena den, esan beharrik ez, Kant baitan badagoela bestelako subjektu edo ni moral bat, librea, erantzunekoa, hemen orain aintzat hartzen ez dena.

276. *Ib.*, 132-133.

277. Uribarri, I., *Kanten ezagutzaren teoria*, Jakin, Donostia 2001, 51.

278. Larresoro, E., *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*. bol. II, *El idealismo: Fichte, Schelling y Hegel*, Bartzelona 1986, 35. eta hurr.

279. *Ib.* *Goethes Briefe und Briefe an Goethe*, Hamburger Ausgabe, München 1988, bol. I, 172 (gutuna Schiller-ek Goethe-ri, 1795-10-28). “Spinozismo subjektiboa”, Fichte-ren etsaien iritzi bezala aipatzen du Schiller-ek, baina berak iritzi berekotsua ematen du. «Sonach hätte er seine Gottheit wirklich deklariert, wie wir neulich erwarteten», gehitzen du apur bat aztoraturik apika.

errealitate oro», honezkero subjektu ekinkor itzuliriko Spinoza-ren Substantzia Deus sive Naturaren antzera osoki bera jabetuz errealitate osoaz (izan, Fichte-ren kasuan bederen guztiz halaxe ez bada, Alemanian hala ulertu izan da momentuan, hori da orain inporta diona)²⁸⁰. Lehenbizi niak nia ipintzen dizu, gero ez-nia, etab. Kontzientzia da ni absolutua. Gero, kontzientziatik hara, unibertsoa ni bat da (autosortzaile), gizadia ni bat, banakoa ni bat²⁸¹, bet-betan airea ni eta ez-ni filosofikoz bete da. Goethe gogotik burlatzen da behin baino gehiagotan ni eta ez-ni horiez²⁸², eta niaren filosofia horri guztiari buruz inongo ezkorrena Humboldt-ekin izandako gutunketan ageri da²⁸³. E. Colomer-en Filosofia Alemanaren historian irakurtzen dugunez, «los enemigos del filósofo [Fichte] la presentaban como un solipsismo trascendental. Sus amigos, Goethe, Schiller y G. de Humboldt hacían chistes a costa de Su Majestad otomana el «Gran Yo». En las reuniones elegantes, M. de Staël comparaba la autoposición del yo por encima de toda experiencia al conocido cuento del hombre que cayó en un pantano: se cogió por la coleta y se lanzó a la otra orilla»²⁸⁴.

Baina ez dira metafisika hutsak. Iraultzako egunak dira eta liberalismoa, gazte eta kementsu oraindik, mundu berriarentzat formulazio teoriko berri baten bila dabil, nola kokatzen den banako nia kolektiboan, ni kolektiboa nola gizadian, gizadia nola unibertsoan. Ni bat gizon-emakume bakoitza, ni bat gizadia: ni bat unibertso osoa bera? (Yahwe-ren antzera eta orde). Nola pentsatu denaren izana? Ordena berriaren auzian oinarritzkoa da mundu-ikuskeraren berri baten premia, humanismo berri batena, banakoaren —niaren— lekuaren definizio berria²⁸⁵. Subjektu eta subjektibotasun modernoaren arazo guztia dago tartean. Kant-engana itzuliz,

280. Fichte gehiegi spinozatartzea zilegi ez bada, cfr. Riobo, M., *Fichte, filósofo de la intersubjetividad*, Bartzelona 1988, 68, edonola ere *de facto* Schiller, Jacobi, Hölderlin, Schelling-ek hala ulertu dizute haren idealismoa. Ik. orobat “La dottrina della scienza come spinozismo rovesciato”, “spinozizzazione del kantismo”, etab., in: Pareyson, L., op. cit., 215. eta hurr. Fichte-ren niaz, autokontzientziaren bilakaera filosofikoaren historian Descartes-ez gero (eta spinozatartzerik gabe), labor eta argi, cfr. Henrich, D., *Fichtes ursprüngliche Einsicht*, Frankfurt 1967.

281. Pareyson, L., *Fichte. Il sistema della libertà*, Milan 1976, 378. «Vi sono dunque tre diversi concetti di “io”: l’io puro, o ragione in generale, ragione assoluta; l’io reale, o ragione finita in generale, spirito finito universale; l’io concreto, o individuo».

282. Adb., “Xenien”etan, cfr. Goethe, *Werke*, Hamburger Ausgabe, bol. I, München 1993, 220 (85. zenb.), 230 (158. zenb.); Descartes-en «cogito ergo sum»en trufaz, 219 (79. eta 80. zenb.). Are sarkastikoago gutunetan, ik. *Goethes Briefe und Briefe an Goethe*, loc. cit., bol. II, 177, Jacobi-ri (1794-05-23), 195, C. G. Voigt-i (1795-04-10)

283. Ik. *Goethes Briefe und Briefe an Goethe*, loc. cit., bol. II, 395: «Übrigens scheint mir aus dieser Schule, wenigstens für die Gegenwart, wenig Freude und Nutzen zu hoffen. Diese Herren kauen sämtlich ihren eignen Narren beständig wieder, ruminieren ihr Ich. Das mag denn freilich ihnen und nicht andern geniessbar sein» (Goethe-k W. von Humboldt-i gutuna, 1799-09-16).

284. Larresoro, E., aip. lib., 38.

285. Azurmendi, J., “W. von Humboldt: el concepto de individuo y la búsqueda de un nuevo humanismo – Banakoaren kontzeptua humanismo berri baten bila”, in: RIEV – *Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 305-334.

bada, berriro, haren ezagutzaren edo zientziaren analisi kritikoan abiapuntu gutzitza judizioa eta judizioaren formak dira: judizioan aurkitzen dugu mundua beti, eta ez dago beste mundurik guretzat judiziokoa baino (judizioa Kant-ek ideiazko hutsa kontsideratzen du, ez linguistikoa). Baina judizioan eta judizioen ariketan eraturako mundu horretaz gain (objektuaz gain), subjektu bat ere aurkitzen dugu, aritzaile, eratzaille: sentigarritzko anizkunaren sintesiaren (judizioen) formak berak ahalgarri egiten dituen ahalgarritasunaren printzipioa, ezagutzako jardun ororen lehen edo azken puntua alegia, analisiak suposatu beharra daukana (ez zuzenki atzeman!) sintesi edo loturaren posibilitatearen baldintza gisa, Kant-ek apezpezio hutsa edo autokontzientzia hutsa izendatu ohi duena. Zer da subjektu, apezpezio edo autokontzientzia hau? Abere sentigarri soilak bagina, gure ezagutza oro subjektibo hutsa izango litzateke (sentsumena den legez). Baina izaki adigarriak ere bagarenez, eta adimena (formalki bederen) unibertsala, adimenak, berak eratzen duen orori, bere objektibitate modua edo forma (giza adimenaren tipokoa) ezartzen dio. Adimena, ordea, judizioen analistarentzat ez da $S > P$ loturaren forma posibleen taula besterik (S oro da P , S batzuk dira P , S ez da P , baldin $S P$ bada, etab.): lotura edo sintesia modu jakin batean edo bestean egin dagiena, batetik ekintzaren subjektua, bestetik adimena bera ere den anizkun kategorialaren erroko batasuna da, autokontzientzia. Lotura edo batasuna, $S > P$, egiteko formak adimenak dauzka; baina lotura, aldian-aldian, egin egin behar da, hori autokontzientziak egiten du. Hala I. Uribarri-k, «“A B da” esaten badut, autokontzientziak ezartzen du lotura “da” horren bidez (...). Autokontzientziaren batasun subjektiboak batasun objektiboak sortzen ditu, objektuak, [adimenaren] kategorien bidez»²⁸⁶.

Guk asmatzen ditugu eta lotzen ditugu zerak subjektu eta predikatuetan, guk asmatzen dugu eta lotzen dugu mundua. Kant-ekin esateko, Natura deitzen dugun fenomenoaren ordena eta erregularitasun zehatza, geuk —gure «gogamenak»— ezarri dugu han (A 125). Antzinako edo Erdi Aroko naturalismo naiboa utzi eta, munduaren zerizatea subjektu edo autokontzientziatik dago erabat, Modernia guztiaren propioa da hori. Dena den, Kant-engan, dio Uribarri-k, autokontzientzia edo ni hori, subjektu hori, ezagutza ororen oinarritzko baldintza da, baina bera zer den, ez dago garbi. Izan ere, ez da adimena, adimena baino haragokoa da; ez da arima bere fakultateekin, ez da nia ere (enpirikoa), ni enpiriko edo psiko-soziologiko ororen haragoko ni bat baino, ni logiko transzendentala. Hau da, ez da ezer, bera zerbait izanez bezala pentsa litekeena, ezer pentsatu ahal izateko aurrebaldintza gisa suposatu beharra dagoena baino; hastapen absolutua, bera ezin litekeena pentsatu zerbait determinatu gisa, ezin dena objektu bihurtu, objektu bihurtuz haren izaera iruntziratzen baita. Descartes-i, «pentsamendua naiz» pentsatzen duenean, metafisika guztiaren eta zientzia ororen puntu arkimedikoa duelakoan intuizio zalantzabako bere ustean bakun-bakun hori, zinez bitan banatu egiten zaio pentsamendu pentsatzailea eta haren pentsatu pentsamendua; edo neure nia pentsatzen dudanean,

286. Uribarri, J., *Kanten ezagutzaren teoria*, Jakin irakurgaiak, Donostia 2001, 52.

ni pentsatu (objektu bihurtu) hori eta hori pentsatzen ari naizena (subjektua) daukat, egiazko ni subjektu hau inoiz atzeman ezin dudala berbaitan, hots, subjektu den bezainbatean, ezpada objektutara pasatuz bakarrik, beraz jada ez dela ni/subjektu bat egiaz. Subjektua bera ezin da ezagutu; ezagutzearen aurrebaldintza da beti. Subjektu huts-huts horri erreferitzeko, esan bezala, Kant «apertzepzio hutsaz» mintzo da, edo «jatorrizko apertzepzio», «apertzepzioaren batasun transzendentalez»; baina baita, lehenengo argitaraldian behinik behin, «irudimen produktiboaz» eta «irudimen transzendentalez» ere (A 122-124), orain hori nabarmendu behar dugu, niaren eta irudimen kreatzailearen identifikazio hori oso garrantzitsua izango baita gerora. Hala gure pentsamendu eta ezagutza ororen, hau da, azkenean munduaren, iturburu fundamentaltzat —sortzaile nahiz fundatzaile adieran— irudimen produktiboa aitortzen da, hori da egiazko «ni» kreatzaile, libre, errealtate ororen azken eta lehen subjektua. Gizakia, abere razionala gabe, abere irudimenduna bilakatu da. Kreatiboa, diharduen edozertan. Aktiboa, jasaten duen edo gertatzen zaion zerean ere. Begiekin ikusi uste duguna bera, irudimenarekin ikusten dugu, hau da, sentsazio edo inpresioen anizkun ezberdina, berak itzultzen du irudi bat batua, hots, hautemapena. «Psikologo bakar batek ere ez du orain artean pentsatu izan —puzten da Kant pixka bat— irudimena hautemapenaren beharrezko osagaia dela»²⁸⁷, hori bere aurkikuntzatat erakutsiz. Hori dena batez ere hurrengo belaualdian izango da ondoriotsua. Izan ere, Kant-ek (eta haren ondotik bigarren modernitateak) irudimenaz ulertzen duenak ez dauka zerikusirik irudimen tradizional klasizistarekin, horrentzat irudimena bigarrentiarra zen kreazioan, apainketarako fakultate soila, oroimenaren lagungarri funtsean, sentsuek esperimenterikoa ordenatzen eta adelatzen zuena soilik. Orain irudimenak, sentsuek inoiz atzeman gabea eta atzeman ezina sortzen du; errealtateaz gaindiko, esperientziaraz gaindiko errealtate bat, mundu berri bat, bere kreazioa dena. Bera da poetaren, artistaren, baina baita ere zientzialari sortzailearen, asmatzailearen fakultate lehenbizikoa. Laburbilki: Kant-ekin, bat, munduaren lekuan, lehentasuna niak hartzen dizu, objektuaren lekuan subjektuak, errealtate oro eta ezagutza oro subjektuan orpotua aitortzen dugu; bi, dena da —ezagutza, mundua— subjektu edo ni baten baldintzek araberatua; hiru, ni edo subjektu hau ez da, munduaren aurrean, birproduktibo soila —ispilu bat—, baizik eta bere baitatik sortzaile; baina kreatzaile ez, lau, adimen mekaniko matematiko baten moduan soil²⁸⁸, baizik eta azken finean subjektu (ia ahalguztidun, baina) izendagaitz hori libertatea da, irudimena.

Kant zaharraren filosofia Fichte gaztearen eskuetan leherkari bat da. Fichte-ren lasterketa literarioa kritizismo kantiarra erlijioari aplikatuz abiatu da. *Arrazoimen hutsaren kritikaren* irakurketak garturik, *Errebelazio ororen kritika baten* saioa su

287. Kant, I., *Arrazoimen hutsaren kritika*, Klasikoak, Bilbo 1999, 624, 69. oin-oharra.

288. Arrazoimen hutsaren kritikako Kant-engan, aspektu baten eta bestearen artean, oro har subjektu ezagutzailearen burutaera mekaniko matematiko baterako joera handiagoa dagoela irudimentsuki kreatiborako baino, ez da hemen axola izan behar diguna.

batean idatzi du —lau astetan omen— eta eskuizkribua Kant-i bidali, hau hain-besteraino gogobete baitu gazte ezezagunaren testuak —erabat linea kantiarrean—, ezen berehala tramitatu baitio argitaldari bat. Erlijioa moralaren zerbitzuan dago, eta errebelazioa, egotekotan, geure izpirituak bere baitan daukan egiaren berrés-pena besterik ezin da izan —egia moralaren azken kriterio norbere kontzientzia (askatasuna) da! Liburua anonimoki agertu da (1792), eta, hiru kritika handiak bai, baina oraindik eman gabea baitzuen, Königsberg-eko filosofoarengandik mundu guztiak itxaroten zuen erlijioaren kritika (*Erljioa arrazoimen soilaren mugen barne* 1793an agertuko da), Fichte-ren izkribua Kant-en obratzat jo da toki guztietan, eta bereziki Reinhold-ek halakotzat laudatu du *Jenaer Literaturzeitung* kazetan²⁸⁹. Kant-ek berak jakinarazi dio publikoari, liburuaren «autore sublimea» Fichte zela. Fichte, bada, Kant-ek berak bihurtu du ospetsu, kantismoaren interprete eta gainera garatzaile autorizatuaren aureolaz. Alta, Fichte-k, berehala Jenako Unibertsitatera deitua, garatu baino, nolabait irauli egin du kantismoa. Kant-en filosofiaren forma analisi kritiko batena da; Fichte-rena, kreazio edo eraikuntza espekulatibo bihurri batena. Kant-ekin, ailegatu egiten gara nira; Fichte-rekin, handik partitu. Kant-en nia, beti haraindiko lainopetan, zatika ikusabartzen baino ez da egiten: ezagutzan subjektu transzendental bat, esfera praktikoan askatasuna; Fichte-k ni kantiar diferenteokin ni bakar potente bat oratu du. Kant-entzat, ezagutzaren posibilitatearen baldintzen analisi kritikoak azken puntuan subjektuaren aldera jotzen duen mugaren bestalde singlea da nia, ia itzal bat (objektuaren aldera gauza berbaitan den bezala): Fichte-k, ezabatu objektuaren aldean gauza berbaitan, eta ni transzendentala ezagutza-sistema guztiaren erabateko abiapuntu eta euskarri bihurtu du —irudimen produktiboa—, kuasi demiurgo bat, zeinaren esentzia ekintza den, eta haren ekimenaren ekaia besterik ez unibertso material guztia —«Ni absolutua». Kant-en nia beti kanpotik asago «ikusten» den zer bait da (barrundatzen dena, hobeto), jardun ezagutzailearen atzean bera hor geldi dagoena, egonean, ekintzaren iturri misteriozkoa. Fichte-rena ni indartsu ahalguztiduna da, dena besarkatzen du, denean dago, dena berak oinarritzen eta jartzen du. Bera ez da ezer, edo dena da. «Naizena» da. Kant-entzat ni transzendentala, ezagutzaren baldintza eta analisiaren muga bezala, egon hortxe dago, kito; ez da galdetzen (ezin da!), nondik etorri den. Fichte-k, ordea, jakin egin gura du, nondik nora sortzen den edo jartzen den ni hori, hastapen absolutu gisa, ezin baita izan berbere ekintzaren produktua besterik eta bera ere ekintza besterik ez. Dena jartzen/sortzen du niak (transzendentala), erantzuten du, eta nia bera, niak jartzen du halaber: pentsatzeak sortzen du nia, pentsatzearen jartzaile gisa batetik, pentsatzeak jarria gisa bestetik (erreflexioak), bion jirabira geldigabeokan; mundua pentsatuz, hots, ez-nia jarritz, jartzen da bera (objektua jarri ahala bilakatzen da bera subjektu): errealitate ez-ni oro niaren kreazioa da, niaren itzulpen, kanporaketa soila hortaz, mundua niaren ispilu (nia munduarena ordez). Munduaren ezagutzea niaren buru-

289. Rosenkranz, K., *Geschichte der Kant'schen Philosophie*, Berlin 1987, 376.

ezagutza da, hortaz, edo niaren eraikuntza kanporantz. Ni absolutu hau espekulatiboa da, printzipio bat (ez substantzia bat —«jainkoa» edo—, eta gutxiago ni enpiriko bat —zu edo ni—, ezpada errepresentazioen munduaren lehen une logiko hutsa), lehen une formala, ez zer edo nor izale baten maneran objektibatua, baizik eta ihardute edo ekintza baten eran hausnartua. Hau da, hasiera absolutua da, ez hasierako elementu bat edo emaitzako une bat. Horregatik, propioki ez «da», dihardu baizik; betiereko jardute bat bezala bakarrik izan liteke pentsatua, «hasieran ekintza zen» faustikoaren zentzuan²⁹⁰. Fichte-ren Ni absolutu hori orain ez zaigu gehiago interesatzen, Humboldt-ek ez du asko estimatu. Bakarrik: Fichte-rekin nia, kantismoak eraginiko mugimendu guztia irentsiz, aldagai akademiko bat bilakatu da, moda filosofiko eta literari berrien hautu nagusi. «Munduaren antzaldaketa ni batean, Fichte-k egin duena, hori izan da, izpiritu modernoan jarraigoa irabazi dion egitandi heroikoa»²⁹¹. Ni bat bihurtuta, Fichte-k mundua itxuraldatu du. Bestalde, Fichte-ren nia oso pertsonala ere bada, gizaki bakoitza da (eta, gehiago, filosofiatik kanpora batik bat hala ulertu da): nor bere buruaren erantzulea, berak egiten du bere burua, eta bere burua eginez bere-bere mundua egiten dizu, horixe da eta horretantxe datza giza askatasuna²⁹². Gizon eta emakume bakoitza munduaren sortzaile bat da, bere buruaren egile izaki. Fichte-k bakoitzaren nia predikatu egiten du, exijitu egiten du. Niaren profeta bat da, askatasunaren profeta delako, eta askatasuna izpirituaren konkista bat delako, ez gizaberearen donu naturala. Herriek, gizon-emakumeek, bakoitzak bere nia du eta bere-bere nia egin eta izan behar du ('*autó nomo*': bere buruaren jaun eta lege); gizadiak libre izan behar du, etab. Ele horiek denek —nia, askatasuna, gizadia, mundua— doinu kitzikari partikular bat dizute momentuan. Alemania irakiten dago: Frantziako Iraultzaren egunak dira, horrek gazteria alemanean sekulako entusiasmoa piztu du. Estudianteen giroan, literatoen artean, feminitate berrian, askatasun eta nitasunaren grina, norberaren bestelakotasunaren harrotasun unibertsal bat, puri-purian dabil. «*Moi seul*», irakurtzen du ferborez Rousseau-ren *Konfesioen* hasieran:

Je ne suis fait comme aucun de ceux que j'ai vus; j'ose croire n'être fait comme aucun de ceux qui existent. Si je ne vaux pas mieux, au moins je suis autre²⁹³.

Norbera izan, libre, bakoitza bere munduagaz. Artistak, poetak, gazteak, ez du ezer bilatu behar lekorean (ez arau klasizistak, ez eredu arrotzak edo beste garai batzuetakoak); bere arauak, bere estiloa, behar duen edo amets dagien mundu guztia, bere baitatik sortu ahal du eta behar du, bere baitan sartu eta han aurkituko

290. Widmann, J., *J. G. Fichte*, Berlin-New York 1982, 47. eta hurr. Kroneer, R., *Von Kant bis Hegel*, bol. I, Tübingen 1977, 397. eta hurr.

291. Huch, R., *Die Romantik*, Tübingen 1985, 144. Jendea nola isekutzen zen, baina Fichte-ren niak nola esan nahi zuen askatasun nahi bat, mendegabetasun eta harrotasun berri bat, gazteria entusiasmatu zuena, ik. Heine, H., "Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland", in: *Heines ausgewählte Werke*, Leipzig d/g. (Reclam), bol. IV, 284-285.

292. *Ib.*, 145-146.

293. Rousseau, J.-J., *Confessions* (B. Gagnebin, ed.), bol. I, Paris 1972, 5.

du. «Je sens mon coeur et je connais les hommes», deklaratu du Rousseau-k²⁹⁴. «Neure golko barnera itzultzen naiz eta mundu bat edireten dut», isuri du bere egunkarian Werther gazteak²⁹⁵. Maiatza da. Hölderlin, Schelling eta Hegel, hiru jeinu gazteak, ardo baten inguruan, mundu berri bat —«mitologia» berria— programatzen ari dira, ausarki, nor bere libertate hutsetik sorturiko mundu berria. Hirurek gauza bat dute seguru, abiagunea:

Jakina, aurreneko ideia neure buruaren errepresentazioa da, izaki absolutuki libre batena bezala. Izaki libre, bere buruaren kontzientziadunaz batera, mundu oso bat jalgitzen da —ezerezetik—, kreaio egiatzko eta pentsagarri bakarria ezerezetik²⁹⁶.

Mundua izpirituak sortzen du, bere burua sortuz. Izpirituak bere burua ezagutzea da natura ezagutzea. Izpirituaren progresoarean historia bere buruaren eza-
gutzan, hori da naturaren ezagutzako progresoarean historia. Mundua —ni mundu-
tarra— eta ene nia solaskide bilakatu gara; azkenean —natura nigan, ni naturan—
ni bat bera. «Batek erreusitu du —beloa jaso dio Saisko jainkosari—, / Baina zer
ikusi zuen? Ikusi —oi, mirariaren mirarizkoa— bere burua ikusi zuen», dio
Novalis-en distikoak²⁹⁷. Novalis mehatzetako ingeniaria da, baina —Fichte-ren
idealismo filosofikoa idealismo magiko bihurtuz— naturan bi plano bereizten du:
kanpoko, kausalitateak hertsiki gobernataua, natur zientziena, eta barnekoa, poesia
eta artearena, mitoarena, ni bat, nire niaren analogoan bakarrik atzeman nezakeena.
Kausalitatearen munduaren ezagutza, soil azaleko ezagutza da, ez munduaren barne-
barneko izaera biziarena²⁹⁸. Fichte-ren Jenako periodoan, eta haren entzulerian,
altxatu da unibertitate horretan mugimendu erromantiko alemana, A. W. Schlegel-en
etxean elkartzen den gazte multzoarekin²⁹⁹. Urteotan Jenan dira L. Tieck (Fichte-ren
nia adiera pertsonal indibidualean ulertuko duen bat), Novalis, Hölderlin, Schelling;
Schiller maiz etortzen da (Goethe-k nahiago du Weimar hurbileko distantziatik
beha egon), han da Humboldt ere, Kant eta Fichte sakon estudiatzen; eta emakume
buruargi nortasuntsuak: Dorothea Veit, Moses Mendelssohn-en alaba eta F.
Schlegel-en bizilaguna, Caroline Schlegel, gero Schelling-ekin elkartu dena,
Humboldt-en Caroline halaber, etab. Edonola ere, ideia hauek denak: niaren eraiki
beharra, mundua izpirituaren —niaren— barnean kausitzen eta egiten dela, etab.,

294. Ib.

295. Goethe, *Werke*, loc. cit., bol. VI, 13. "Ich kehre in mich selbst zurück, und finde eine Welt!"

296. "Das älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus", in: HEGEL, G. W. F., *Werke in zwanzig Bänden*, bol. I, Frankfurt 1971, 234.

297. Novalis, *Werke, Tagebücher und Briefe*, bol. I, Darmstadt 1999, 128. Ik. ib., 234, eta bol. II, 374. Oin-oharrak, bol. III, 125. or., 218 or. 7. oin-oharra; 131. or., 234. [2.] oin-oharra. Distiko hau erantzun bat da Schillen-en poesia filosofikoari "Das verschleierte Bild zu Sais" (Saisko estatua beloz estalia), egiaren ikusle duingabearena, pozgabezia betikoarekin zigortua.

298. Korff, H. A., *Geist der Goethezeit. Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*, bol. III, Darmstadt 1966, 248-255.

299. Martínez Marzoa, F., *De Kant a Hölderlin*, Madril 1992. PAZ, A. de, *La revolución romántica*, Madril 2003, batez ere 103. eta hurr.

ez dira ideia erromantikoak bakarrik³⁰⁰. Garaiko arruntak dira. Goethe-rengan erruz aurkitzen dira³⁰¹, eta pentsamolde bitalista horren guztiaren lotura ere Leibniz-ekin, harengan monadei erreferentzia espreso batekin aitortua topatzen dugu³⁰².

Bila ezazue zeuon barnean, eta hala dena aurkituko duzue; eta poztu zaitezte, han lekorean, hori zuek nahi duzuen moduan izendatzen duzuela ere, natura bat badatza, zuek zeuon baitan aurkitu duzuen guztiari bai eta amen esaten diona!³⁰³.

In summa: Fichte-rekin, Modernia guztiaren propioa den subjektibismoa, kontzientzia osora heldu da, bai horren erradikaltasunaren zentzuan, baita kultur eremu guztietan sozializatzearen zentzuan ere (lehenago zientifiko-teorikoki Koperniko/Descartes eta Newton/Kant-ekin sendotu izan ondoren). Subjektibismoak esan nahi du, mundua gizakiaren perspektibaren menpean dagoela (*cogito*-tik). Erdi Aroko gizon-emakumeentzat gizakiaren aurrean zut objektibitate handiak zeuden; familia, estamentu soziala, inperioa, eliza, Jainkoa. Objektibitate ukiezinok bermatzen zuten haren unibertso guztiaren ordena. Moderniarentzat kontzeptu horiek guztiak nire errepresentazioak besterik ez dira: ez naute haiek fundamentatzen, nik haiek baizik. Modernian, objektibitatea subjektuaren lan edo eginbehar bat da; jada ez dago, lortu egin behar da. Hori izan da Kant-en lana. Baina Fichte-rekin subjektibitatea bera problema, eginkizun, bilakatu da. Nola justifikatzen da nia, subjektibotasuna? Humboldt-en irtenbide harrigarri gaurkoa hizkuntzaren ildotik joan da.

Fichte-ren ni absolutua (oroitzapen soiletatik mintzo naiz) niri gogaikarria eta iluna egin zitzaidan beti, begitantzen baitzitzaidan, zinezko niak ezeztatu eta arras kimeriko bat hipostasiazten zuela,

idatzi dio Humboldt-ek Erromatik C. G. von Brinckmann diplomatiko suediarri³⁰⁴ bidalitako gutunean.

300. Guztiz garrantzizko Sturm und Drang-i buruz (prerromantikoa), ik. Pascal, R., *The German Sturm und Drang*, Manchester 1959.

301. Goethe, loc. cit., bol. I, 370: «(...) wende dich nach innen,/ Das Zentrum findest du da drinnen» (“Vermächtnis”). Ib., bol. VII, 290: «mich selbst, ganz wie ich da bin, auszubilden, das war dunkel von Jugend auf mein Wunsch und meine Absicht» (“Wilhelm Meisters Lehrjahre”). Bol. VIII, 126 – mundu ikusgarriaren elementuak poetaren barnean daude ezkutuan; ib., 274: natura bera hilotza da, bizia eta beroa poetak ematen dizkio; ib., 302: ikastea, asmatzea, aurkitzea, geure baitatik kanporantz garatzen den errebelazioa da —ik., orobat, XII, 414, 364—, etab. (“Wilhelm Meisters Wanderjahre”). Bol. X, 83: «Sie sehen die Welt als einen Stoff an, den sie bilden...» (“Dichtung und Wahrheit”). Ib., 44 (Goethe gaztearen pelagianismoa). Bol. XII, 97, Winckelmann-en jeinuaren interpretazioa (bera bere munduaren kreatzaile); ib., 398, 237. zenb.

302. Ib., XII, 396-397, 228. zenb.

303. Ib., 435, 511. zenb.

304. V, 204 (1803-10-22ko gutuna).

Onartzen badugu ere, «edozein metafisikatan badela puntu garbi eta tinko bat abiaburuan, nondik ere abiatzen ohi den, eta zerbait (ez ziurtasun gabe, baina) ilun badaikere igartzen dela helburuan, norantz baita joaten, iruditzen zait niri, Fichte-k abiaburukotzat egiatan azkenburukoa jotzen duela, ni absolutu, zinezkoa. Nik, bada, sentitzen dut, eta modurik ezberdinenetako mila modutan sentitu ere, izaki (gizatiar) intelektual bakarrekoaren ezaskitasuna, eta guztien elkarrekikotasuna beste hainbeste modutan, ezen hala bultzatua bainaiz, ez Dena-Bat batera, kontzeptu okerrekoa da-eta hori ere, baizik eta batasun batera, non zenbakiaren kontzeptu oro, batasun eta anizkoiztasunaren kontrajartze oro urperatu egiten baita. Batasun horri Jainkoa deitzea gatzila kausitzen dut, horrela hori batere probetxurik gabe norberegandik lekora botatzen baita. Mundua, Unibertsoa izendapenak indar itsuetara eta existentzia fisikora gehiegi garamatza. Mundu-Arima desegokiago da oraindik. Horregatik ni aukeran hurbilena denarekin geratzen naiz. Batasun hori gizadia da, eta gizadia beste ezer ez da neroni baino. Ni eta Hi, Jacobi-k beti esan ohi duen eran, bat eta bera da; eta berdin Ni eta Ha/To, eta Ni eta Ha/No eta gizaki guzti-guztiok. Ispilu artistikoki fazetatu batean fazeta bakoitzak bere burua ispilu banatutzat hartuko balizu bezala da³⁰⁵. Noizpait etorriko da etorri aldakuntza, errore hau desagertuko dena eta gure begietako benda legez eroriko dena³⁰⁶. Ez dago gehiago esaterik horri buruz, eta ezein metafisikak ez luke gehiago esan behar. Baina gizadia numerikoki ere Bat dela, eta ez dela absolutuki ikusi dakusgun zera hori, bai gutxi batzuek aurrikusten (aurre-sentitzen) dutena, ordea haren aurrikuspenerako gizaki guztiongan dohainak badaudela, hori ziur-ziurra da, eta horiek dira niretzat metafisika ooren funtsezko zutabe haustezinak»³⁰⁷.

Haiek dira Humboldt-en mundu-ikuskerak globalki trazatzen duten zuin nagusiak —haren metafisika eta historiaren filosofia barne—, kontzeptu zentrala beti ere gizabanakoa eta gizadiaren arteko batberdintasuna izaki. Gizadiak, hortaz, beste metafisika batzuetan Jainkoak edo, duen lekua hartzen dizu – unibertsoaren lehen subjektu eta azken helburu. Gizadia, baina, ezer ez da besterik, ni eta hi eta ha (hura) baino: banakoak harreman pertsonaletan, eta harremanon garapen eta batura infinitoraino.

Von Brinckmann-i idatzitako gutunean (1803) Jacobi-ri aluditzen zaio, pan-teismoaren polemikari hortaz zeharbidez, eta han edo handik egundu diren metafisika «spinozista» batzuei, den orori subjektu bat Substantziaren edo Ni absolutuaren maneran pentsatzen diotenak (Humboldt-ek izendatuki Fichte eta Schelling arbitzatu ditu)³⁰⁸. Jacobi-k, bai Spinoza-ren eta bai Kant-en aurka, ezagutzaren hastapena norbere buruaren ebidentzia artekogabea (beraz, ez kontzeptuak artekotuan) ezartzen zuen, norbere niaren kontzientzian hurkoarena ere barnebildua

305. Leibniz-en monaden munduari alusioa (*Monad.*, §§ 56-57).

306. Alusioak San Paulori, 1 Kor. 13., 9. eta hurr.; 2 Kor. 3., 12. eta hurr.

307. V, 204-205.

308. *Ib.*, 204: «Von dem Schellingschen Pantheismus habe ich kaum einen dunkeln Begriff».

ikusten zuela. Pentsamendua «nik pentsatzen dut» batek lagun eginda hasten bada, nia pentsamendua baino lehen badago. Bestetik, nik ezin dut pentsatu ene burua ni bat bezala, aldi berean hi edo ha (hura) bat pentsatuz ez bada; edo-ta, ezin dut pentsatu ni = gizaki, gizaki denak pentsatu gabe aldi berean. «Hi gabe, ni inpossible da»³⁰⁹. Edo: «Ni eta gizaki, bat da; ha eta gizaki, bat da: beraz, ha eta ni, bat gara»³¹⁰. Fichte-ren ni eta ez-nia bezain famatua bilakatuko da Jacobi-ren hi eta nia. Baina, kasu: Fichte-ren nia Kant-en spinozatze bat baldin bada (omen), Jacobi-ren ni eta hia Descartes edo Kant-en nien zuzen kontrarioa da, errotik antirrazionalista (Jacobi Hume-ren «irrazionalismoaren» eta Eskola Eskoziarraren oso influentzia-pean dago)³¹¹. Existentziak sentsazio/sentimenduan ematen zaizkigu, ez kontzeptuan, eta Jacobirena ni eta hi sentitua da, maitatua, adiskidantzakoa, adimenaren artekotza aurretik ebidentziatua: hi, adiskidea da, maite nauena. Eta hi adiskidea da, nia ematen didana niri. Ene nia, maite ditudanek eta maite nautenek ematen didate³¹², ezein arrazoiketa baino lehen eta arrazoiketa orotatik menpegabeki. Hi, solaskidea da, eta solaskidearen oihartzunean bilakatzen naiz ni, ni.

La experiencia del diálogo platónico cuya esencia es el amor, y la amistad como forma de perfeccionamiento y de pedagogía dialéctica, todo eso es íntimamente jacobiano (...). Sólo en el diálogo se potencia el reconocimiento del propio Yo, «pues sólo nos vemos reflejados en un espejo»³¹³.

Jacobi-k hi eta nia, subjektua, nolabait metafisikatik errealtatera ekartzen zuen. Baina, bestetik, ni bat arrazoimenari kontrajarria, onartezina zitzaion Humboldt-i. 1812an berriro ni eta hi-ren gaira itzuli denean («Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation» testuan, hain zuzen), Humboldt-ek, Fichte-ren metafisikatik adina Jacobi-ren irrazionalismotik aldenduz, errealtatean bai —bizitzan, pentsamenduan, esperientzian, historian—, baina, oposatu beharrean, arrazoimenarekin bat etorritz, niaren lekua hizkuntzan ipiniko dizu. Nazioaren ahotik, haurraren zezelkatik bertatik, mirarizko iturri bat halakoa hizkuntza naturalki isur-

309. Jacobi, F. H., “Über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn M. Mendelssohn”, in: Scholz, H. (arg.), *Die Hauptschriften zum Pantheismusstreit zwischen Jacobi und Mendelssohn*, Berlin 1916, 169: «denn ohne Du, ist das Ich unmöglich».

310. *Ib.*, 58. «Ich und Mensch ist Eins; Er und Mensch ist Eins: also sind er und ich Eins».

311. Hammacher, K. (arg.), *F. H., Jacobi, Philosoph und Literat der Goethezeit*, Frankfurt 1971, 124-126.

312. «*Ich und Du*. Würde alles, was ausser mir ist, von mir getrennt, so versänk' ich in Fühllosigkeit, in Tod. *Du, Du!* giebst das Leben», Lavater-i idatzitako gutuna, aipatua eta iruzkindua in: Timm, G., op. cit., 170.

313. Villacañas, J. L., *Nihilismo, especulación y cristianismo en F. H. Jacobi*, Bartzelona 1989, 57-58. Jacobi ezezaguna (gureztat) bezain inportantea da pentsamendu alemanaren momentu honetan. Hemen ez baitago haren garrantziari merezi duen arreta eskaintzerik, azalpen orokor bikaina ik. Verra, V., *F. H. Jacobi. Dall'illuminismo all'idealismo*, Turin 1963. Niaren arazoaz bereziki (eta Goethe-rekin adiskidetasunaz, gero horren haserre eta burlaz), Hammacher, K., *Die Philosophie F. H. Jacobis*, München 1969 (oroz gain, 38-48), eta Hammacher, K. (arg.), *F. H., Jacobi, Philosoph und Literat der Goethezeit*, loc. cit., 285-290.

tzen da, eta hori da frogarik ziurrena, «gizakiak ez duela bere baitan bakanduriko indibidualitate bat, *ni* eta *hi* ez direla, batabestea galdatzen duten kontzeptuak soilik, ezpabere, bien bereizkuntzaren punturaino esetsi ahal izanen balitz, egiazki identitikoak direla, eta zentzu honetan indibidualitatearen zirkuluak daudela, banako ahul, behartsu eta erkinetik gizadiaren leinu antigualekoraino, zeren-ta bestela betiererainoko guztian ulertze oro ezinezkoa bailitzateke»³¹⁴.

Hemen, 1) hain zuzen elkar aditzearen —adimenaren— baldintza da *ni* eta *hia*, eta Jacobi-ren ha (hura, berdin gizakia) desagertu egin da. 2) *Ni* eta *hiren* sorlekua hizkuntza da. 3) *Nia*, bestalde, irratua edo *ni* eta *hiren* harreman adiskidantza zokora mugatua barik, zirkulu geroz eta zabalagoetan gizadi osora hedatua ulertzen da (banakoa, nazioa, gizajendea).

«Über den Dualis» konferentzia akademikoan (1827), *ni/hi* oposizioa izpirituaren (eta, beraz, hizkuntzaren) oinarritzko izaeraren espresiotzat hartzen da. Hemen tesia da funtsean izpirituaren —pentsamenduaren— bizitza errealtatearen hautemate edo ordenatze dikotomikoan ardatzen dela, bereizkuntza konplexuagoak oinarritzko ordena dikotomiko horretatik adartzen direla.

Izpirituaren organismo ikustezinean, pentsamenduaren legeetan, haren kategorien klasifikazioan, hagitz era sakonago eta jatorrizkoagoan errotzen da bikotasunaren kontzeptua: esan eta kontraesanean, ipintze eta kentzean, izan eta ezizanean, nian eta munduan. Kontzeptuak hirutan edo gehiago adartzen direnean ere, hirugarren menbrua jatorrizko dikotomia batetik sortzen da, edo hartara bihurtu ohi da pentsamenduan. — Izan zatitu ororen hasiera eta amaia batasuna da. Hortik jalgitzen da agian, denik eta zatiketa lehen eta bakunena, non egiten dena baita osoa banatu, berbertan atzera, organizaturik, bateratzeko, úgariena izatea naturan, gizakiarentzako argiena pentsamenduarentzat, atseginena sentimenarentzat³¹⁵.

Adibidez, gorputzaren simetria aldebikoa, sexuen bikotasuna, etab., eta hitz egitearen egitamu funtsezkoa, nork-nori bi-batasuna (nori hori anitz jende bada ere), gizadia herri guztietan guk bezala hitz egile eta bestela hitz egileen (gu eta barbaroen, erdaldunen) bi zatitan erdibitzeraino.

Hizkuntzaren jatorrizko izaeran dualismo aldaezin bat datza, eta esate eta erantzuteak baldintzatua da hitz egiteko posibilitatea bera. Pentsatzea bera jada existentzia sozialerako isuriak lagun egina da esentzialki, eta gizakiak, alde batera utzirik ere gorputzezko eta sentimenduzko harremanak [Jacobi-ri alusioa, harengandik ezberdintzeko], pentsatze soilari doakiola ere bai, niari dagokion hi bat irrikatzen dizu³¹⁶.

314. Humboldt, W. von, op. cit., III, 123.

315. Ib., 137.

316. Ib., 138. Errepublikatua, 201. *Ni* eta *hian* sentimenduaren presentzia, eta indarra ere, baztertu ez da inoiz egiten, ik. 140, 483.

Ikusia dugun legez, adigaiak —pentsamenduak— objektibitatea hartu ere ni/hi arteko esan/erantzun pilotoean hartzen du: esan/erantzunean bilakatzen da pentsamendu, ez jolas indibidual edo musika soila³¹⁷.

Humboldt-ek pronomenen interes linguistiko apartekoa ohartarazten du, printzipioz hizkuntzak mundua antolatzen badu, pronomen edo izenordainetan hizkuntzak bere burua antolatzen baitu, gero egitamu hala atondu horrekin —hizkuntzaren egitamuarekin— errealitatea eratzeko. Hori hizkuntza eta pentsamenduaren gaian oinarri-oinarrizkoa da. É. Benveniste-k «Le langage et l'expérience humaine» artikuluan honela dio:

Hors du discours effectif, le pronom n'est qu'une forme vide, qui ne peut être attaché ni à un objet ni à un concept. Il reçoit sa réalité et sa substance du discours seul³¹⁸.

Bere hustasunak, hain zuzen, forma-emaile pribilegiatu gisa egokitzen du giza esperientzian behin eta betiko, batez ere izenordain pertsonala:

Dès que le pronom *je* apparaît dans un énoncé où il évoque —explicitement ou non— le pronom *tu* pour s'opposer ensemble à *il*, une expérience humaine s'instaure à neuf et dévoile l'instrument linguistique qui la fonde (...). — Telle est l'expérience centrale à partir de laquelle se détermine la possibilité même du discours³¹⁹.

Ezarririk ni/hi/ha horiek, hiru puntu horiekin ordena daiteke jada espazioa: hemen, hor, han; ordena daiteke denbora, hots, aditza: ekintzak eta jazoerak (orain, lehen, gero); ordena daitezke erlazioak: hau, hori, edo nire, hire, etab., egituratua jartzen dugu mundua³²⁰.

Les pronoms personnels sont le premier point d'appui pour cette mise au jour de la subjectivité dans le langage. De ces pronoms dépendent à leur tour d'autres classes de pronoms, qui partagent le même statut. Ce sont les indicateurs de la deixis, démonstratifs, adverbes, adjectifs, qui organisent les rations spatiales et temporelles autour du «sujet» pris comme repère: «ceci, ici, maintenant», et leurs nombreuses corrélations «cela, hier, l'an dernier, demain», etc. Ils ont en commun ce trait de se définir seulement par erreport à l'instance de discours où ils sont produits, c'est-à-dire sous la dépendance du je qui s'y énonce. — Il est aisé de voir que le domaine de la subjectivité s'agrandit encore et doit s'annexer l'expression de la temporalité. Quel que soit le type de langue, on constate partout une certaine organisation linguistique de la notion de temps³²¹.

317. Ik. Ib., adb., 195-196, 201-203 eta maiz gehiagotan.

318. Benveniste, É., *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966, bol. II, 68.

319. Ib. Alabaina ik. Heger, K., "Deixis personal y persona gramatical", in: ID., *Teoría semántica*, bol. II, Madril 1974, 33-51.

320. Ib., 69: «Montrant les objets, les démonstratifs ordonnent l'espace à partir d'un point central qui est Ego, selon des catégories variables: l'objet est près ou loin de moi ou de toi, il est ainsi orienté (devant ou derrière moi, en haut ou en bas), visible ou invisible, connu ou inconnu, etc.».

321. Ib., 262 ("De la subjectivité dans le langage" saioan).

Kant-ek abertitu badu, «arrazoimenak bere egitasmoaren arabera sortzen duena baino besterik ez duela aditzen» naturan (B XIII), hau da, zientziak naturan deskubritzen duena, berak han lehenago ipinitakoa bakarrik dela, edo bestela esan, arrazoimenak bere lege iraunkorren printzipioekin aurrea hartu behar diola naturari, horrek zer izan beharra daukan gainezarriz, halako aurkikuntzak, berez kritika transzendentalarenak, filosofoak adina linguistak jakin-mindu behar ditu nahitaez. Munduaren ordena pentsamenduarena da, baina pentsamenduaren ordenarik ez dago hizkuntzaren ordena gabe: munduaren ordena hizkuntzaren ordenari azpiratua ageri da³²². Nolabait naturaren egiturak ez badu adimenarena berrekoitzi baino egiten, hots, naturaren arrazoizkotasuna hizkuntzaren logika baldin bada, orduan kuestioa da, hizkuntzak berak nola antolatzen dizun bere logika (azkenean naturaren logika izango dena). Eta kritiko transzendentalak hori horrela dela ulertu edo igarri eta gero, nola erakusten da hori zertzelatuki?

La «forme» de la pensée est configuré par la structure de la langue. Et la langue à son tour révèle dans le système de ses catégories sa fonction médiatrice. Chaque locuteur ne peut se poser comme sujet qu'en impliquant l'autre, le partenaire qui, doté de la même langue, a en partage le même répertoire de formes, la même syntaxe d'énonciation et la même manière d'organiser le contenu. A partir de la fonction linguistique, et en vertu de la polarité *je : tu*, individu et société ne sont plus termes contradictoires, mais termes complémentaires³²³.

Humboldt-en pentsamendu bera da: gizon-emakumeek hizkuntzan ezartzen dute beren burua ni edo subjektu moduan; baina ni bezala, aldi berean hi ere ezarriz, ezartzen da bera. Ni/mundua erlazioa ipini baino lehen, eta horren zimentu, gizabereak ni/hi erlazioa finkatzen du; munduarekiko erlazioa baino lehen, erlazio soziala, intersubjektibotasuna. Eta hortik, ni/mundua erlazioaren esanahi egiazkoa gu/mundua izango da; eta ni/gizartea erlazioa bera ezin da ulertu termino kontrajarriena bezala, bi termino elkarginena legez baino. Benveniste irakurtzen jarraituz:

C'est en effet dans et par la langue qu'individu et société se déterminent mutuellement. L'homme a toujours senti —et les poètes ont souvent chanté— le pouvoir fondateur du langage, qui instaure une réalité imaginaire, anime les choses inertes, fait voir ce qui n'est pas encore, ramène ici ce qui a disparu (...). La société n'est possible que par la langue; et par la langue aussi l'individu. L'éveil de la conscience chez l'enfant coïncide toujours avec l'apprentissage du langage, qui l'introduit peu à peu comme individu dans la société. — Mais quelle est donc la source de ce pouvoir mystérieuse qui réside dans la langue? Pourquoi l'individu et la société sont-ils, ensemble et de la même nécessité, *fondés* dans la langue?³²⁴.

322. Ib., 25: «Le linguiste pour sa part estime qu'il ne pourrait exister de pensée sans langage, et que par suite la connaissance du monde se trouve déterminée par l'expression qu'elle reçoit. Le langage reproduit le monde, mais en le soumettant à son organisation propre».

323. Ib.

324. Ib., 25-26.

Gizabereak, den bezalakoak, ezin duelako harremandu ez munduagaz ez gizar-teagaz artekogabeki, «sinbolo» edo zeinuen artekotzaz baizik —kontzientziaren artekotzaz esango bagenu legez, alegia. Eta sinbolizatzeke giza fakultate arruntaren forma gorena, unibertsalena, hizkuntza da³²⁵.

«Über die Verschiedenheiten [I]» lanean (1827-1829) Humboldt-ek izenordain pertsonalen gaia jorrazten segitzen du. «Über den Dualis» laneke pasarte osoak aldatu ditu bertara. Hala ere (Jacobi-rengandik urruntzen jarraitzeke), ni/hi berezkuntza ez datorrela, ñabartuko du, ez solaskide/adiskideen elkarrenganako sentimendutik, ezta gauzen errepresentazio jardunetik ere, baina ezta ere pentsamenduaren legeen exigentzietatik: ezpada primeran erakusten du, hizkuntza nola pentsamenduari nagusitu eta gainezartzen zaion. Hizkuntza logikoki bakarrik analisatzen dugun bitartean, ez da ikusiko bigarren pertsonaren beharrik; eta, hala, lehen pertsona ere bestela agertuko da (ez da izango lehen pertsona, ni!). Pentsamenduaren analisi logikoan aurkezlea eta aurkeztua bereiztea aski da, zerk/zer (errerepresentazioa, errerepresentatua), nork/nori gabe³²⁶. Ni/hiren sorgia, esaten da (Bernhardi aipatuz orain), ez gauzetan, ez pentsamendu hutsean, hizkuntzan bakarrik dago. Hizkuntzak, elkarrizketak, orainak sortu ditu, eta erlazioak seinatzeko forma hutsak baino ez dira, beste eduki substantiborik gabe.

Ni ez da hori, ezaugarri halako hauekin dotaturiko, espazioko erlazio hauetan dagoen banakoa hori, baizik eta beste bati kontzientzian une honetan aurrez aurre subjektu gisa paratzen zaiona; erlazio konkretu haiek [niaren] kontzeptu abstraktu franko zailari³²⁷ erraztasunagatik eta sentigarritasunagatik egozten zaizkio. Beste hainbeste gertatzen da *hi* eta *ha*-rekin. Erlazio kontzeptuak dira denak hipostasiatuak, zerki indibidual badaudenei erreferituak bai, baina tailuaren ohartasunik batere gabe, bakar-bakarrik erlazioari so, non hiru kontzeptuek bata-besteari eusten dioten eta bata-batea zermugatzen³²⁸.

(Azterketa luze batek darrai, izenordain pertsonalak zenbait hizkuntzatan).

Beraz, unibertsoa den presentzia anabasazkoan, ni/hi/ha-ak hizkuntzak, ez bestek, bakantzen ditu, eta —erlazio-puntuak baino ez zirenak— indibidualdu eta substantibatzen ditu, asmatu egiten ditu hortaz eta nolabait ezerezetik sortzen, gero garreanean giza esperientziako eta zientzietako erlazio sistema guztien —erreali-

325. Ib., 27-29. «Qu'un pareil système de symboles existe nous dévoile une des données essentielles, la plus profonde peut-être, de la condition humaine: c'est qu'il n'y a pas de relation naturelle, immédiate et directe entre l'homme et le monde, ni entre l'homme et l'homme. Il y faut un intermédiaire, cet appareil symbolique, qui a rendu possibles la pensée et le langage. Hors de la sphère biologique, la capacité symbolique est la capacité la plus spécifique de l'être humain» (29).

326. Humboldt, W. von, op. cit., III, 202-203.

327. Ni/hiak errigortsuki ez dira kontzeptuak: «(...) das ursprünglichste Gefühl, das Ich, ist kein nachher erst erfundener, allgemeiner, discursiver Begriff» (Ib., 205), baizik posible egiten duena kontzeptuak abstraitzea.

328. Ib., 204.

tatearen!— matricea izango den eredia. Eta hirurotan nia subjektutzat ezartzen du. Beraz, hizkuntza bera da, hiztuna izatea beste nobleziako titulurik gabe eta diferentziarik ere gabe, hiztun oro —hizkuntzan— subjektu deklaratzeko duena. Hizkuntza hitz egiteak egiten gaitu subjektu, banako, pertsona.

C'est dans et par le langage que l'homme se constitue comme *sujet*; parce que le langage seul fonde en réalité, dans sa réalité qui est celle de l'être, le concept d'«ego», esaten du orobat Benveniste-k «De la subjectivité dans le langage» saioan. La «subjectivité» dont nous traitons ici est la capacité du locuteur à se poser comme «sujet». Elle se définit, non par le sentiment que chacun éprouve d'être lui-même (ce sentiment, dans la mesure où l'on peut faire état, n'est qu'un reflet), mais comme l'unité psychique qui transcende la totalité des expériences vécues qu'elle assemble, et qui assure la permanence de la conscience. Or nous tenons que cette «subjectivité», qu'on la pose en phénoménologie ou en psychologie, comme on voudra, n'est que l'émergence dans l'être d'une propriété fondamentale du langage. Est «ego» qui *dit* «ego». Nous trouvons là le fondement de la «subjectivité», qui se détermine par le statut linguistique de la «personne»³²⁹.

Solasean ni izateak bihurtzen gaitu pertsona. «L'installation de la “subjectivité” dans le langage crée, dans le langage et, croyons-nous, hors du langage aussi bien, la catégorie de la personne»³³⁰.

Zer da, baina, subjektua?³³¹ Subjektu latinoak, *hypokéimenon* grekoaren itzulpen literalra, «azpian datzana» (azpian botatakoa) esanahi du, hots, agerkera aldagarrien azpian iraunkor dirauena, sub/stantea, edo sentsuentzat erakusten dituen itxura ezberdinen azpian zerbaiten egiazko zerizana (esentzia).

Har dezagun, adibidez, argizari pila bat. Erlauntzatik atera berria da eta oraindik ez du guztiz galdu eztiaren gozotasuna. Oraindik ez du guztiz galdu bera ateratzeko behar izan diren loreen usaina. Bere kolorea, bere irudia, bere handitasuna, nabarmenak dira; gogorra da, hotza da, uki daiteke, eta jotzen bada hotsa aterako du. Azken batean, gorputz bat bereizirik ezagutu ahal izateko beharbestekoak diren gauza guztiak aurkitzen dira bertan. — Baina hitz egiten ari naizen artean sutara hurbiltzen dut argizaria. Bere zapoaren arrastoa galtzen da, usaina joaten zaio, bere kolorea aldatzen da, irudia desegiten da, bere tamaina handiagotzen da, urtu egiten da, berotu, ezin da ia ukitu, eta baten batek jotzen badu ez du hotsik aterako. Argizari berak irauten al du aldaketa honen ostetik? Onartu beharra dago irauten duela eta inork ezin duela hori ukatu. Zer zegoen, orduan, argizari zati horretan zerbait berezia bezala ezagutuko genuena? Ezin izan daiteke sentipenen bidez atzeman dudana ezer, zeren dastamenean, usaimenean, ikusmenean, ukimenean edo entzumenean sartzen diren gauza guztiak aldatu baitira, argizari berak iraun duen artean³³².

329. Benveniste, É., op. cit., bol. I, 261-262.

330. Ib., 263.

331. Ik. «subjektu» sarrera, in: *Hiztegi Entziklopedikoa*, Elhuyar Kultur Elkartea, Usurbil 1993: behar bezala bereziak aurkitzen dira subjektu berbaren adierak hizkuntzalaritzan, filosofian, filosofia politikoan, logikan, psikologian.

332. Descartes, R., op. cit., 134-135.

Subjektua, predikatu guztien (gozoa da, usaintsua, etab.) azpian edo iturrian dagoena da, sentsuek hautematen duen guztitik bestelako: sentsuen objektu diren predikatu guztiak aldakor diren bitartean, bera, sentsuentzat ezkutu, aldaezinki beti bera da (adimenaren objektu-adigai, hain zuzen). Aristoteles-entzat edozein gauzaren subjektua orokorki, lehenbizi, materia hutsa da, oraindik forma hartu aurrean (gr.: *hypostasia*, lat.: *substantia*). Gero, subjektu da zerki banakoa ere (argizari puska aipatuaren maneran), ageriko bere akzidente edo atributuen azpiko euskarri bezainbatean. Baina hemen, munduaren aurrean paratzeko gaurkoen eta antzina-koen errotiko diferentziari ohartu behar zaio. Antzinakoak bere burua naturaren barruan ikusten du, ez naturari buruz buru kontrajarria. Grekoek ez daukate, modernook daukagun subjektu/objektu oposizioaren eskemarik, eta haientzat subjektua gauzak berak dira, zer diren (barnagoan egiaz zer diren) guri hein batean erakusten digutenak, euren koloreak, usainak erakutsiz. Naturak etengabeko dialogo batean dihardu bere buruarekin, gauza guztiak guztiekin, eta gurekin ere, bere barruan. Bistan da, grekoentzat ere badagoela ezagutzailearen eta ezagutuaren arteko bereizketa. Eta, guretzat bezalaxe, ezagutzaren prozesuan lehenatasuna subjektuari dagokio. Bakarrik, Aristoteles-ek gure alderantziz pentsatzen du: subjektua, lehena, natura edo substantzia da. Hautemapenean ere, sentigarria (gozagarria, usnagarria) sentsazioaren (gozaketa, usnaketa) aurretikoa eta kanpokoa da, sentialditik menpegabeki berbaitan existitzen dena, sentitua izan ezta ere. Gauza bera eta haren atributuak dira hortaz lehena, beraz —gure eskema aplikatzeotan— subjektua, berak eragiten baitu sentsazioa, eta eragilea beti lehenagokoa da eragina baino (Met. IV, 5). Ikusmolde hau arras gainazpikatzen da Descartes eta Moderniarekin. Kanpoko ezer ba ote den ezbaikatu eta gero, ziurki baden bakartzat *ego* pentsatzailea finkatua dagoenean (*res* edo substantzia pentsatzailea), subjektu horren atributuen bitartez bakarrik (ideiak) ahal izango da mundua ezagutu, hots, izango du errealitaterik munduak. Lehen modernitate guztian —Locke, Leibniz, Berkeley, Hume— subjektua gero eta gehiago, munduaren kontra, ni pentsatzaile eta sentitzailearekin identifikatuz doa, horren objektu soil munduarekiko nagusitasun eta kontrajarpen historia garakorra Kant eta idealismo alemanarekin osoki hogeitabitutu den arte subjektu absolutu batean. Ni gotor potentea da ni modernoa, esan bezala.

Horregatik, garaiko inguru filosofikoan eskandalua ematen du Humboldt-en ni hauskor, iheskor, kasik postmodernoak (postnietzschearrak), ez gauza, ez kontzeptu, zeinu puntual huts bat berbetaren jarioan, nolabait berriro Hume-rengana itzultzen gaituenak: hizketak ezarria, baden ez denezko, irristakor, aldabera, ez leku eta ez entitate propio jakineko (oraingo nia gero hi bilakatzen da solasean), haren errealitatea solasarekin batera sortzen da eta desegiten da ilusio baten antzera, isurian beti, joan-etorri, agertu-desagertu, iraunbakotasun huts. Ez da ni —nigabetasun— budista bat, alabaina. Bere presentzia du, eraginkorra. Izpiritua bezala, ekintzetan ageriraten da, hau da, ekintza da hautematen dena, eta asmatu egiten da nia han ezkuta-agertzen ari, misteriotzuki ahaltzu. Nia beti eginean dago (banakoa, nazioa, gizadia), beti izatera bidean, inoiz ez bukatua, bilakaera geldigabea

dabil, helburua ordea nia bera besterik ez dela. Ezer ez da, izan. Ez da substantzia bat, historia bat da. Erlazio bat. Hitz bat, besterik ez, kostarik gabeko hizkuntzan igerian.

Eta ezer ez bada, bestetik bera da dena, esan liteke: hizkuntzak ipini du; baina nia ipiniz, hizkuntzak bere buruaren posibilitatea ipintzen du, eta bere buruarekin (hizkuntzarekin) mundu guztia.

Konpentsazioz, nia, bera ezdeus eta herbala bada, ez bada behintzat kartesia-rra legezko potentea, beti hi batek lagun egina dago munduaren erdian (*ego* kartesiar bakartiaren guztiz kontrara), are hi batek du egiten eta jasotzen. Hi bat ipintzeak bihurtzen du nia ni. Hire hitasuna birrezagutzean ezagutzen diat nire buruaren nitasuna. Ni eta hia hizkuntzan sortzen da, eta ni eta hia ipiniz, hots, dialogoa inauguratuz, sortzen da hizkuntza bera «(the *Urtypus* of language is the duality of me and you, of the subject and the other subject, of the speaker and the hearer; that consequently thought is due to the dialogical constitution of language)»³³³.

La conscience de soi n'est possible que si elle s'éprouve par contraste. Je n'emploie *je* qu'en m'adressant à quelqu'un, qui sera dans mon allocution un *tu*. C'est cette condition de dialogue qui est constitutive de la *personne*, car elle implique en réciprocité que je deviens *tu* dans l'allocution de celui qui à son tour se désigne *je* (...). Le langage n'est possible que parce que chaque locuteur se pose comme *sujet*, en renvoyant à lui-même comme *je* dans son discours. De ce fait, *je* pose une autre personne, celle qui, tout extérieure qu'elle est à «moi», devient mon écho auquel je dis *tu* et qui me dit *tu*. La polarité des personnes, telle est dans le langage la condition fondamentale, dont le procès de communication (...), n'est qu'une conséquence toute pragmatique. Polarité d'ailleurs très singulière en soi, et qui présente un type d'opposition dont on ne rencontre nulle part, hors du langage, l'équivalent. Cette polarité ne signifie pas égalité ni symétrie: «ego» a toujours une position de transcendance à l'égard de *tu*; néanmoins, aucun des deux termes ne se conçoit sans l'autre; ils sont complémentaires, mais selon une opposition «intérieur/extérieur», et en même temps ils sont réversibles. Qu'on cherche à cela un parallèle; on n'en trouvera pas. Unique est la condition de l'homme dans le langage³³⁴.

Ni —ongi ulertua— beti gu da. Hala ere orain oso zabaldu baita gure artean, demokraziaren defentsan (abertzaletasunari erasoan, hobe), gizon-emakumearen kontzeptu indibidualista erradikal bat, liberala baino gehiago metafisikoa, seguruen-ena ordea XIX. mende eta Lehen Mundu Gerra aurreko indibidualismo/kolektibismo konfrontazio amorratuetakoa baino ez dena berpizturik, eskubide komunitarioen edozein aldarritan zemai bat ikusten duena banakoarentzat, merezi du Martin Buber judu vienarra gomutatzea:

333. Trabant, J., "Herder's Discovery of the Ear", in: Müller-Vollmer, K. (arg.), *Herder Today*, Berlin/New York 1990, 352.

334. Benveniste, É., op. cit., bol. I, 260.

También el gorila es un individuo, también una termitera es una colectividad, pero el «yo» y el «tú» sólo se dan en nuestro mundo, porque existe el hombre y el yo, ciertamente, a través de la relación con el tú³³⁵.

Berak idatzi du indibidualisten eta kolektibisten gatazkaren min-minean:

Más allá de lo subjetivo, más acá de lo objetivo, en el filo agudo en el que el «yo» y el «tú» se encuentran se halla el ámbito del «entre». — Esta realidad, cuyo descubrimiento se ha iniciado en nuestra época, marcará en las decisiones vitales de las generaciones venideras el camino que conduce más allá del individualismo y del colectivismo³³⁶.

Edo Benveniste-k dioenez:

Ainsi tombent les vieilles antinomies du «moi» et de l'«autre», de l'individu et de la société. Dualité qu'il est illégitime et erroné de réduire à un seul terme originel, que ce terme unique soit le «moi», qui devrait être installé dans sa propre conscience pour s'ouvrir alors à celle du «prochain», ou qu'il soit au contraire la société, qui préexisterait comme totalité à l'individu et d'où celui-ci ne serait dégagé qu'à mesure qu'il acquerrait la conscience de soi. C'est dans une réalité dialectique englobant les deux termes et les définissant par relation mutuelle qu'on découvre le fondement linguistique de la subjectivité³³⁷.

Politiko-ekonomikoki egia da, Martin Buber-en itzaropenen aurka, neoliberalismo basati batera goazela uholdean. Baina ez da politika honen karakteristikoena banakoaren begirune handia: globalizazioaren diskurtsoa —biba mestizajea!— ezaxola bada komunitatez eta herri-kulturez, horiek birrinduta banakoa abarogabeago uzteko da, errazago irensteko. Ez da indibidualismo eta kolektibismo oposizioaren gaintitzea, baizik eta bion zopa. Politikak politika, pentsamendu-mailan bederen kixotismo pixka bat anakronikoa gertatzen da, beste zerbait ez esateko, gizabanakoaren defentsa komunitatearen aurkako banderatzat jaso eta egunotan inor zaldun-ibiltaritzea, Erregimen Zaharreko ilustratu galduen fantasma ausart, enteratu gabe nonbait XVIII. mendez gero, filosofiatik linguistikara, psikologiatik antropologiara, behiala agian gizabanakoa babesten baino lotzenago zuten tradizio, ideia, moral, erlijio kolektiboak kritikatzin eta suntsitzen egin den historia guztiaz, ondorioa honezkero European gizon-emaume banakoen lokabetasun moral eta desintegrazio soziala delarik, izatekotan, inola ere ez tradizioaren edo komunitatearen barruan joputasuna (Estatuarena ez bada!). Baina kixote on horiek ez dira Sancho Panza txarrak.

Hori utzirik, bestelako arazo bat «hirugarren pertsonak» (hak) planteatzen du: pertsona da eta ez da.

335. Buber, M., *¿Qué es el hombre?*, Mexiko 1990, 150.

336. Ib., 149. Ik. orobat Buber, M., *Yo y tú*, Buenos Aires 1956, 9-17. ID., *Eclipse de Dios*, Mexiko 1993, 72-73, 161-164.

337. Benveniste, É., op. cit., 260.

Il faut garder à l'esprit que la «3e personne» est la forme du paradigme verbal (ou pronominal) qui ne renvoie *pas* à une personne, parce qu'elle se réfère à un objet placé hors de l'allocution. Mais elle n'existe et ne se caractérise que par opposition à la personne *je* du locuteur qui, l'énonçant, la situe comme «non-personne». C'est là son statut³³⁸.

«Über den Dualis»en Humboldt-ek hi eta haren arteko diferentzia lantzen du: biak dira ez-niak, baina ni eta hak ni eta ez-ni osoa biltzen dute (ni eta hik ez bezala); nia barne-sentsuan eta ha kanpoko sentsuan oinarritzen da, hia norbere gogozko aukera batean³³⁹; hia ere ez-ni bat da, baina ha izaki ororen izatearen esferan kokatzen den bitartean, hia ekintza komun baten eraginezko esferan kokatzen da, horrela —ni eta hi baino beste esfera batean kokatua— ha ez-ni eta ez-hi da³⁴⁰. Hizkuntza batzuetan hirugarren pertsona ezin da abstraktuki espresatu ere: ha etzanik, zut, eserita dago, esan ohi dute; edo ezberdinki izendatzen dute hiztunarekiko urrun edo urruntasunaren arabera³⁴¹. Edo aditzean marka propio gabe uzten da (euskaraz: dut, duk, du+, absentsia pertsonala markatzen da), edo aurreneko biengandik beste era batera osatzen da haren forma (eusk.: naiz, haiz – da)³⁴². Ni eta hi bezalaxe, ha ere subjektua da, baina ez pertsonalizatua: neutrala da edozerekiko, horregatik gauzakiak adina espresa ditzake pertsonak, baina gauzakiak balira bezalaxe hain zuzen pertsonak ere. Ha edozein eta edozer da. Ha ez da nire espazioan dagoena, nire espaziotik lekora dagoena baizik. Ez da ekintza batean nirekin batera diharduena. Ez da adiskidea, bizikidea; bizia ere ez da: ha gauzakiaren erresumako kontzeptu bat da, «gauza hilotza» («todte Sache»)³⁴³.

Hala kristautasunak nola humanitatearen zentzuak eta printzipio sozial abstraktuek gizadi osoaren berdintasun eta batasuna mundu guztian irakasten dute (giza eskubideen unibertsaltasuna), eta ongi da. Baina bat-berdintasun hori aldarrikatu behar izateak berak adierazten du bestetik faktoaren ebidentzia, gizaki guztien bat-berdintasuna gizon-emakumeon kontzientzia «naturaleko» datu bat ez dela, onenean helburu bat eta konkista bat izan behar duela. Hizkuntzak, gizon-emakumeen kontzientzia naturalak, oso garbi bereizten du bere erroetan batetik ni eta hi (= gu)ren estatutua eta bestetik ni eta ha/ek'en estatutuaren artean. Moralki gaizki egiten ote du hizkuntzak?

338. Ib., 265.

339. Humboldt, W. von, op. cit., III, 139. Ik. 207: «Sie werden wirklich innerlich empfunden, das Ich im Selbstgefühl, das Du in der eigenen Wahl, da hingegen Alles, was sich unter die dritte Person stellt, nur wahrgenommen, gesehen, gehört, äusserlich gefühlt wird».

340. Ib., 139.

341. Ib., 135-136; ik. orobat 203.

342. Adibideak ik. in: Beneviste, É., op. cit., bol. I, 228-231. «Il s'ensuit que, très généralement, la personne n'est propre qu'aux positions "je" et "tu". La 3e personne est, en vertu de sa structure même, la forme non-personnelle de la flexion verbale» (230).

343. Humboldt, W. von, op. cit., III, 483.

VIII. Hizkuntzaren naturaz: hastapen laukoitza

Hizkuntzaren ikerketako «orientazio propioarekin» Humboldt-ek hauxe ulertzen du: «Hizkuntza ez da hainbeste produktu hilotz bat bezala ikusi behar, askoz ere gehiago produkzioa bezala baizik (*Erzeugung*)³⁴⁴; gehiago, abstraitu hark gauzen izendatzeko eta elkar ulertzearen bitaterko gisa egiten duena, eta arretatsuago atzera jo aitzitik izpirituaren barneko jardunarekin estuki ehunduriko haren jatorria, eta bion elkarren gaineko eragintzara»³⁴⁵.

Jatorriaren kezka hau erraz gaizki uler daiteke, hain zuzen, hizkuntzaren jatorriaz aski kezkatua ageri zen ikerketa tradizioaren aurka (Condillac, Herder, etab.), erreakzionatzen duen Humboldt-en luman. Ez da ulertu behar jatorri «historiko» bat: hizkuntzak ez du abiapenik gizakiaren denborako uneren batean (edo, izan badu, gertaria horrek ikerketari ihes egiten dio). Ikerketak inon ez du aurkitzen gizakia hizkuntzabarik eta orduantxe hizkuntza asmatzen, ezin du inon behatu hizkuntza ezerezetik sortzen, astiro garatzen eta biribiltzen. Lehenbizi sentimenduen oihu batzuk, hitz bakan batzuk hurrengo, sorrera poliki-poliki ebolutibo baten hipotesiak —fantasiak— alboratu eta, «hizkuntzaren estudioan, horrela esatea zilegi badut, beti historiaren erdian topatzen gara»³⁴⁶, deritzo Humboldt-ek. Hizkuntza esplikaezina da adimen jada garatu, baina hizkuntzabariko baten zatikako eraikuntza gisa, ezpada «gizakiarengan artekogabeki ipinia» bezala bakarrik («unmittelbar in den Menschen gelegt»)³⁴⁷ uler daiteke. Ez du ezer laguntzen milaka urtetako garabide bat denboran suposatzeak. Gizakiak hitz bakar bat bera ere hots edo boz artikulatu gisa ulertzeko (hau da, ez keinada edo bulkada sentigarri soila), alegia kontzeptuaren zeinu gisa, hizkuntza osoaren jabe izan behar du jada. Hizkuntzan elementu bakarkakorik ez dago, osotasun baten zati gisa ageri da elementu bakoitza, eta osotasunetik hartzen du esanahia. Beraz, garapen astitsu baten hipotesia erakargarria egiten bada ere, hizkuntzaren asmaketa kolpe batetik bakarrik izan daiteke

344. «Produkzioaren» kontzeptuak zein zentzu erradikalki naturalista duen barrenean —are, sexuala: «den transzendentalen Koitus»— cfr. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 18-24. Humboldt gazteak Kant-en aharra jasoko du horregatik (Ib., 22-23). Orobat autore beraren *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 39. eta hurr.

345. III., 416.

346. Ib., 419. «Wir haben es historisch nur immer mit dem wirklich sprechenden Menschen zu thun» (Ib., 415).

347. Ib., 11.

gertatua («mit Einem Schläge»)³⁴⁸. Ez dago irudikatzerik, batetik gizakia osoa (bere kontzientzia beteginaz), bestetik hizkuntza, gizakia tantaka asmatzen ari dena³⁴⁹. Giza kontzientzia eta hizkuntza bat da. Hizkuntzaren asmatzea, gizakiaren asmatzea da, eta alderantziz. «Hizkuntzaren bidez da gizakia gizaki; alta hizkuntza asmatzeko, gizakia izan behar zuen jada»³⁵⁰.

Humboldt-en orientazio berriak hizkuntzaren ikerketan esan nahi du, bat, hizkuntza pentsatzea kontrarioak pentsatzea izan behar duela, eta bi, horrela pentsaturiko hizkuntzaren «jatorriaz» modu berri batean galdekatu beharko dela.

Hizkuntza pentsatzea kontrarioak pentsatzea da: mugatua eta mugabakoa, instantekoa eta aspaldidanikoa, zerbait egina eta bukatua beti, eta beti hasten ari dena aldi berean; kontzientziaren ekoizpena eta haren ekoizlea; subjektiboa eta objektibitatearen zimendua, adimenaren jarduneko zeinu «arbitrarioa» (jada hobe: artifiziala) eta berdenboran naturala, gogamenaren errepresentazioa soil eta botere bat haren beraren kateatzailea, une oro nire esku dagoen sorkaria eta gatibu naukan autoritate edo bortxa («Gewalt»)³⁵¹.

Ikusmoldeok kontrarioak, hizkuntza arrotza zaiola arimari eta harixe datxekona, harengandik menpegabeko dena eta menpekoa, zinez korapilatu egiten dira biak eta haren izaeraren berekitasuna egiten dute. Konfliktu hau ez da irtenbidatu behar; hein batean arrotz eta menpegabe eta beste hein batean ez bat eta ez bestea omen delaka. Hizkuntza doi-doi objektiboki eraginkor eta berjabe hein bereantxe da, non ere subjektiboki daragien eta menpeko den. Eduki ere inon ez baitauka egoitza iraunkorrik, ezta izkribuan ere, haren parte nolabait hilotzak behin eta beti berriro pentsamenduan birsortua izan behar du, bizirik sartua hizketan edo elkar ulermenean, subjektua baitan beraz; baina produkzio honetako egintzan bertan datza, hura [hizkuntza] gisa berean objektu ere egitea: modu honetan aldioro banakoaren eragintza osoa esperimentatzen du; baina berak [hizkuntzak] daragien eta eragina duenaren bitartez lotua dago eragintza hori bere baitan. Aurkakotasun haren egiazko askaera giza naturaren batasunean datza. Funtsean nirekin bat den zeretik sortua den hartan, batean urtzen dira subjektu eta objektu, menpekotasun eta menpegabeziaren kontzeptuak. Hizkuntza nire jabegoa da, nik egiten dudana eran, nik sortzen dudalako; eta horretarako oinarria aldi berean giza belaun guztien hizketan eta hitz egin izanean datzanez gero, haien artean hizkuntzazko komunikazioa etenik gabe egona izan dadin bestean,

349. Gogoratu beharrik ez dago noski, oraindik Darwin ez dela eszenan agertu, eta «gizakiaren» eta bere adimen edo kontzientziaren bilakabide urratsik urratsezko bat fakultate bezala denboran zehar, beraz hizkuntzarena «gizakiarekin» batera (edo gizakiarena hizkuntzarekin batera) gizatasun osoaren gradura heldu arte, pentsaezina zuela Humboldt-ek. Aldiz Humboldt-ek oso aintzat hartzen du bere hizkuntzaren filosofian gizakiaren kontzientzia eta autokontzientziaren garapen historikoa mailaz maila, berarentzat kontzientziaren garapen hori beti hizkuntzaren garapenaz batera baitoa: hizkuntzak kontzientzian eragina duela esatea orduan ez da besterik, gizakia hizkuntzaren baitan geroz eta bere kontzienteago bilakatuz doala baino, cfr. Ib., 154-155.

350. Ib., 11. «Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch seyn».

351. Ib., 392.

hizkuntza bera da horrela, nondik ere ditudan nik mugaketak esperimentatzen. Bakarrik, ni mugatzen eta determinatzen nauena haren baitan, haren baitara etorri giza naturatik da, barnekorki nirekin elkarlotutik, etorria, eta hortaz harengan niretzat arrotza ene momentuko natura indibidualarentzako da halakoa, ez nire jatorriz egiazkoarentzat³⁵².

Hizkuntza hori egunoroko hizketan jaiotzen da, eta bere iraganarekin batera jaiotzen da, jaiotzen den une oro. Alferrikakoa eta ezinezkoa da, esperientziaren kontrolpetik ihes eginez bakarrik entsea litekeena, behiala urrunean hizkuntzaren hasmentaren bila ibiltzea³⁵³. Hizkuntza da errealitate bat, non beti bat diren iragana eta presentea. Hizkuntza beti oraintxe jaiotzen/sortzen ari da. Bilabide (aurre)historikoa bezain alferrikakoa, antropologikoa da, behintzat hizkuntzaren jatorria premia partikular batzuen ekarpentzat argitu gura bada, hala nola komunikazioaren premia, eta komunikazioaren premiarentzat beharraren gorria eta elkarren laguntzaren premia: gizakia, bere bakartasunean osoa, naturaren erdian makal eta laguntza beharrean ikusi izango litzateke, eta elkarganatzeko eta elkartasunari eusteko sortua litzateke hizkuntza (beraz, oso deribatuki bakarrik gizakiaren naturala). Aurrena, sozialtasuna ez da laguntza behar materialaren ondoriozkoa: elefantea, abere indartsuena, bera da sozialena ere³⁵⁴. Gizon-emakumeak ez du laguntasuna laguntzaren premiagatik bilatzen, bere lagunzaletasun esentzialagatik baizik. Errore antropologiko horretaz gain, esplikabide honen okerra, suposatzen duen hizkuntzaren kontzeptua da: elkarri laguntzeko tresna batena.

Gizakia ez da hain behartia —erantzuten die Humboldt-ek «hizkuntzari buruz oldoztea dagoen aburu faltsuenetako» bi hauei—, eta elkarren sorospenerako hots artikulatubakoak aski ziratekeen. Bere hastapenean ere hizkuntza zeharo gizatiarra da eta zertakorik gabe hedatzen da halabeharrezko hautemapen sentigarrietako nahiz barne lanketako gauza guztietara. Basatiak omendakoetan ere, haiek hurbilago egon beharko bailukete halako natur-abelera batetik, haien hizkuntzek premiaren gainetik gainezkatzen duen espresioen betetasuna eta dibertsitatea erakusten dute. Hitzek jare, ez premia ez zertakorik gabe, darite golkotik, eta ez bide da inongo basamortutan horda alderrai bat eman, jadaneko bere kantak ez zeuzkana. Zeren eta gizakia, abere espezie gisa, sorkari kantaria baita, baina tonuekin pentsamenduak korapilatuz³⁵⁵.

352. Ib., 437-438.

353. Ib., 407.

354. Ib., 566. Ik., orobat, 200-201: «Auch die Geselligkeit lässt sich ohne Einseitigkeit nicht aus dem blossen Bedürfniss ableiten. Sie beruht nicht einmal in den Thieren darauf. Keines ist leicht sich so alleingütig in seiner Stärke, als der gerade vorzugsweise in Heerden lebende Elephant».

355. Ib., 435. Ik. ib., 154: «Die Sprache gehört aber dem Menschen selbst an, sie hat und kennt keine andere Quelle, als sein Wesen...» Oroit Huizinga, J., *Homo ludens*, Madril 1984, 15-16: «Jugando fluye el espíritu creador del lenguaje constantemente de lo material a lo pensado. Tras cada expresión de algo abstracto hay una metáfora y tras ella un juego de palabras. Así, la humanidad se crea constantemente su expresión de la existencia, un segundo mundo inventado, junto al mundo de la naturaleza».

«Hizkuntzari beharraren obra iritzi ohi zaio eskuarki, eta ahaztu egiten da, jeinuaren obra izan zela», irakurtzen da euskaldunei buruzko monografiaren pasarteetan³⁵⁶.

Hizkuntzaren hastapena iragan ilun berreraiki ezinezkoetan ordez, geure egunorokotasunean ikertu nahi badugu, beharko dugu hasi azpimarratuz, ez hitzak, baizik eta hizkuntzaren abiapuntu eta funtsa hizketa dela. («Haurrarendik eta basatiarendik nekez lortzen dira hitzak, esaldien ordez»)³⁵⁷. Hitza bera bakarrik ezer ez da; ez du lekurik, ez zentzurik, esaldian ez bada, hots, «erabileran»³⁵⁸. Esan nahi da, hitza, hots artikulatuen sistema batean, kontzeptuen sistema eta konposizio batean, hizketan, bilakatzen da, den hitza. Hitz edo berba ezin da lehenago izan hizkuntza baino —sistema foniko eta ideala; hizkuntzakoa izanez bakarrik bilaka baitatiteke hitz. Beraz, suposatuz lehen-gizon bat lehen-hitz bat asmatzen, gure hizkuntz analisietan hitz bakandu edo irlatuetatik abiatu ohi bagara ere, hizkuntzaren naturaren arabera eleketa da «lehenengoa eta erabakitzailea»³⁵⁹. «*Hizkuntza hizketa elkarlotuan bakarrik datza, gramatika eta hiztegia ozta dira haren hezurdura hilotzarekin konparagarriak*» (H.en azpim.)³⁶⁰. Esaldiaren barruan bai, hitza indibidua da, nortasuna da, hala nola gizartean gizon-emakumea³⁶¹. Hizkuntza egiazki banako hitzunaren jardun bizia bezala ulertzen badugu, hor bereiz genitzake: a) hitza, hitzunarentzat objektu tinkatu bat dena; b) esaldia eta hizketa, hizkuntzaren arau propioen arabera hitzunak bere gogara moldatzen dituenak; eta, c) hizkuntza, hizketen osotasuna bezala, oraingo nahiz lehenagoko guztiena eta gerokoena. Eta horrek hizketaren gainean jokatzen du: 1) hitzetan, haien balioa zermugatuz eta tinkatuz (hori ezin da izan indibidualki hautazkoa); 2) hizketan eta esaldian, eraketa modu bat arautuz, hizkuntza bakoitzean bere propioa, une berean hitzunaren arbitrariotasun indibidualari aski leku utziz, libertatea ordena batean bezala (hizkuntza pentsamenaren funtzioen lege)³⁶².

«Errepresentatzen bada hiz-kuntza bigarren mundu baten gisan, egiazkotik hartzen dituen inpresioen arabera, gizakiak bere baitatik kanpora objektibatua, orduan han [1] hitzak dira zerki bakarrak, horiei behar zaienak indibidualtasunaren aiurria gorde, baita forman ere. [2] Hizketak, egia da hori, etenik bako jarraitutasunean jarraitzen du, eta hitzunak han, tartean hizkuntzari berari zuzenduriko gogoeta sar dadin arte, adierazteko pentsamenduen osotasuna bakarrik du gogoan. Ezinezkoa da hizkuntzaren jatorria zerkien hitzekin izendapenez hasi eta handik loturetara pasatuz bezala pentsatzea. Zinezkotasunean hizketa ez da bere aurretiko hitzetatik osatzen, baizik eta, alderantziz, hitzak hizketaren osotasunetik jaulkitzen dira. Alabaina gogoeta beren-beregi bat gabe ere eta hizketa gordinen eta landubakoenean ere antzematen

356. V, 103.

357. III., 90.

358. Ib., 9 («Gebrauch»).

359. Ib., 180.

360. Ib., 186.

361. Ib., 15.

362. Ib., 11 («... als Gesetz, die Functionen der Denkkraft bedingt»).

dira, berba edo hitzen eraketa hitz egitearen behar esentzialesa bat baita. Hitzaren eduki-zabalera da muga, noraino den [3] hizkuntza bere kasa eratzaila. Harengandik hozituriko lore betegina da hitz bakuna. Horrengan bere-berea dizu produktu bukatua bera. Fraseari eta hizketari berak forma arautzailea bakarrik erabakitzen die eta hiztunaren hautuari uzten dio moldaera indibiduala»³⁶³.

Hizkuntza horrela ulerturik, Humboldt-entzat jatorriaren galdera, haren naturaren galdera bihurtzen da; eta berau ez da hizkuntzaren oraingo eta betiko jatorriaren galdera baino. Izan ere, hizkuntzaren sorkuntzaren miraria une orokoa da.

San Agustinentzat bezala, gizona edo emakumea izaki bat da natura bikoitzea, gorputz eta izpiritu. Eta ahotsa —hitz artikulatua eragiten duen airea: materia eta izpiritua batera— natura bion arteko sintesiaren antzekoa begitantzen zaio Humboldt-i, aproposa ibilera zuteko gizaberearen hizketa librea ahalbidetzeko, infinitora irekia³⁶⁴. Hizkuntzak bi eratako jatorria du, adigaiarena eta zeinu/hotsa-arena; eta bi iturri du, esan genezake, (zehaztasun oso barik, baina) laburbiltzeko: izpiritua (1), alde batetik, eta artikulazioa (3), bestetik. Izpiritua, berriro, gizatasun/gizadiaren izpirituan, hizkuntza singular partikular konkretu edo nazioarenean (2) eta hitzun indibidualarenean (4) bereizten da. Baina izpirituok, izpiritu unibertsalean errotuak dira, hobe, haren agermoldeak. Hitz bat esatea komeniko da, hortaz, Humboldt-en izpirituaren «metafisikaz».

Izpirituaren kontzeptua pentsamendu moderno alemanean, gure artean jendea asko nahastu duena da, edo jendeak asko nahastu duena apropos (*Volksgeist*, etab.). Adigai —hobeto, metafora— konplexua da bera, zalantza gabe. Parada ona, hizkuntza eta pentsamenduz ari garela, adibide konkretu baten gainean aztertzeko, alemanez, guk sekula esango ez genukeen hainbat zeri esaten baitzaio «izpirituala» itzuli ohi dena, Hegel-en Izpirituaren Fenomenologiatik hasita³⁶⁵.

363. Ib., 448-449.

364. Ib., 195: «In dem, aus zwiefacher Natur in Eins zusammengescholzenen menschlichen Wesen geht dies Streben natürlich nach aussen, und findet, durch die Vermittlung der Sprachwerkzeuge, in der Luft, dem natürlichsten und am leichtesten bewegbaren aller Elemente, dessen scheinbare Unkörperlichkeit dem Geiste auch sinnlich entspricht, einen ihm wundervoll angemessenen Stoff, in welchem, bei der menschlichen aufrechten Stellung, die Rede frei und ruhig von den Lippen zum Ohre strömt, der das Licht der Gestirne herbeiführt, und sich, ohne sichtbare Schranken, in die Unendlichkeit ausdehnt».

365. «Geist» berba (metaforikoa) zergatik onirizten duen, Humboldt-ek in I, 514-518 (“Über den Geist der Menschheit”) arrazoitu du, berba horren —alegia, izpirituaren kontzeptuaren— balio berezia alemanaren espezifikoa dela ohartuz, frantses, italiano, ingelesarekin konparatzen bada. «Geist» alemanaren hurbilena Humboldt-ek «areté» grekoa ikusten du (517-518) [«birtutea» – birtutearen zentzu grekoan noski!]. Testu horretan dioenez, «wollen wir jenem noch unbekanntes Etwas vorläufig einen Namen geben, und es *den Geist der Menschheit* nennen – eine Benennung, die sich fürs erste schon dadurch rechtfertigt, dass es in der That dasjenige ist, wodurch die achtungswürdigsten Individuen auch als die besten und höchsten Menschen erscheinen» (514). «Der Begriff der Menschheit aber ist nichts anders, als die lebendige Kraft des Geistes, der sie bescelet, aus ihr spricht, sich in ihr thätig und wirksam erweist» (515).

Hasteko, ilustrazioa oso «izpirituaz» mintzatuzalea izan da frantsesez ere («variétés de l'esprit humain», «progrès de l'esprit humain», «l'esprit des nations», «perfectionner les esprits», «bel esprit»). Hori utzi eta Humboldt-engana mugatuz, honen ulermena errazteko, Izpiritua, lehenbizi, esan genezake Platon (*Tim.* 34b eta hurr.) eta Aristoteles-engandik (*Peri Psych.* 407 a 3), estoikoetan barrena, San Paulok estoikoengandik dauzkan espresioekin elizan ere sartua³⁶⁶, Birjaiokundetik datozen «munduaren arima» dela (unibertsoa arimadun edo animalia erraldoi gisa irudikatua, biziduna, geldigabeki aktiboa bere baitatik edo izpiritutik, hark eginak baikara eta haren baitan baikara bizi, harengana itzultzeko: grekoentzat arima bizitzaren, mugimenduaren, hazkunderaren printzipioa da), unibertsoari bizirik eta ekinkor eusten dion indarra, barrutik diharduen «jainko» munduaren eratzailea. Panteismo edo emanatismo keru bat izaten du, ez beti-beti, baina askotan. Goethe-k behin Mundu-Izpirituarekin parekatzen du Shakespeare-n jeinua, mundu osoa barrentzen eta bizi-bizirik agerian oholtzaratzen duena («Shakespeare gesellt sich zum Weltgeist; er durchdringt die Welt wie jener»)³⁶⁷. Oso ezaguna Goethe-ren «Bat eta Dena» poema da («Eins und Alles», panteismoaren polemikako «Hen kai Pan» gerra-bandera!): «Munduko arima, zatoz gu barrentzera!» otoiarekin³⁶⁸. Mundu Izpiritua, dena sortzen duen eta sortu zuena: gizakion, eta ororen, azken helburua —izpiritu handiek gidatuak—, harekin borrokan beti, buruenean harekin bateratzea da. Ororen hasiera eta amaia. Goethe-ren antzeratsu, bere diferentziakin, Izpiritua Jainkoaren ordezkoa-edo da maila batean (gogora Hegel ere).

Pentsatzen badugu gizakia, ez aurrez aurre, baino munduaren baitan eta Jainkoaren baitan (Izpirituaren baitan alegia), hau da, Dena Bat, orduan gizadiaren izpirituaz gizatasunaren indarrak edo aiurriak bezala mintza gaitezke. Humboldt gazte oraindik antropologoak, hiru bolumeneko proiektu handia izateko baten hasiera eskuizkribatu du Parisen, lehen aldiz 1904an publikatu denean, Leitzman editoreak «Über den Geist der Menschheit» (gizadiaren/gizatasunaren izpirituaz) izenburutu duena³⁶⁹. Iraultzaren ikuskizunak behatzaile gazteari buru-bihotzeratu dion gogoeta behartua da³⁷⁰. Halako ekintzak egiteko eta halako bitartekoak hautatzeko, «guregandik kanpo dena bilinbolan dabilenean», ez dira aski —dio— nola-halako begiramen baldintzatuak, ezpada «neurri aurreneko bat eta absolutua» behar da³⁷¹, eta hori gizadiaren azken helburuarekin zerikusian beharko da ulertu, «absolutuki eta moralki beharrezkoa» izateko³⁷². Azken batean, ezin da bestelakorik izan, gizadiaren azken helburuarekin zerikusian baino, eta hori ez, gizadiaren betegintzarrea

366. Konpara, adb. 1 Kor. 8, 6, Marko Aurelio IV, 23, 2rekin.

367. Goethe, J. W., *Werke*, loc. cit., bol. XII, 289.

368. *Ib.*, bol. I, 368-369.

369. Humboldt, W. von, op. cit., bol. I, 506-518.

370. Menze, C., *W. von Humboldts Lehre und Bild vom Menschen*, Ratingen 1965, 292, 17. oinoharra.

371. Humboldt, W. von, op. cit., bol. I, 506 («einen ersten und absoluten Maassstab»).

372. *Ib.*

eta duintasunarekin zerikusitua baino bestelakorik³⁷³. «Zer ezezagun» hori berau zehazki zer den arakatzeko, estreina kontzeptuan edo helburuan zerk egon beharra daukan jaso zedarrizten da (erdietsiko den kontzeptuak bete beharreko baldintzak)³⁷⁴, eta bidean jardunerako jada ezaguna zaigun metodo bikoitza proposatzen da³⁷⁵: enpirikoa³⁷⁶, eta razional edo filosofikoa³⁷⁷. Erdiespenaren behin-behineko izena da «der Geist der Menschheit» («gizatasunaren izpiritua»)³⁷⁸. Baina orain ohar luze batek jarraitzen du, zer ulertu behar den «izpirituarekin», eta esplikatzen digu hori, besteren artean (arnasa, indarra, etab.) *areté* grekoaren oso hurbileko zerbait dela, aberatsagoa ordea, beste hizkuntza guztien artean *Geist* alemanak bakarrik daukan aberastasun konplexu bat...³⁷⁹ Izpiritua —gizakia gizaki egiten duena, gizakiaren hastapena eta jomuga— Humboldt-en antropologiako kontzeptu zentrala da. Izpiritua gainditu egin nahi du Kant-en dualismoa, naturaren eta askatasunaren artean ipini duen leizea, gizaki osoaren batasuna gorputz eta arrazoimen bezala berreskuratuz. Herri baten, idazle burutsu baten, kultura baten edo mende baten izpiritua (kultura grekoaren izpiritua, XVIII. mendearena) behaketan era jakin batekin agertzen da, agertu. Baina izpiritua ez da zer eraturikoa, eratzailea baino, hain zuzen eraturikoaren ezespina hein batean, bera norbera den bezainbatean, hein batean baiespena ere baden arren. Esan gura da, zerbait izpirituala (adiera alemanean) kontsideratzen dela, ez denean kontsideratzen ez eragintza mekanikoaren emaitza eta ez eragintza organikoarena ere (organismoak bere barruan bai, baina finko ezarria duen plan baten arabera baitihardu), baizik eta kreatzaile libre edo kreatibitate librearen ekarpen, edo kreatibitate horixe bera bere forman. Behar bada erabakigarria, gaizki-ulertuak ekiditeko (interesatu hala desinteresatuak), izpiritua ez ulertzea da esentzia denboragabe higigaitzen bat bezala, baizik eta ekintza edo aktibitatearen forma bera bezala. Izpiritua ez dago bestela pentsatzerik —esango du Humboldt-ek— ekintza gisa baino³⁸⁰.

Bere azalpen sistematikoenean, Kawi-izkribuaren hitzaurrean, «kontsidero orokorrak gizadiaren bilakaerari buruz» atal batekin abiatzen da Humboldt hizkuntzaren filosofia zimendatzen —Adan eta Evarekin hasten ziren familia-kronikak bezala, esango genuke. Hasten gara, hasi, edozein gertaera aztertzen giza historian, kulturean batik bat, banako interesgarri bat adibidez, eta bitarikoa ohartzen dugu berehala: batetik, bere aurretikoen ekoizpena ematen du kausa-efektuen kate ongi lotuan; bestetik, baina, bere berekitasun propioenean hain zuzen, ezustekoa ageri da, aurretikoekin esplikaezina, berria eta diferentea ingurumarian, bere baitatik sortua

373. Ib., 507.

374. Ib., 507-508.

375. Ib., 508 («einen Erfahrungs- und einen Vernunftweg»).

376. Ib., 509-514.

377. Ib., 514-515.

378. Ib., 514.

379. Ib., 515-518.

380. III, 419.

nolabait. «Hau datza indar izpiritual hartan hain zuzen, ezin baita hura ez bere zerizanean osoki barrendu ahal eta ez bere jardunbidean aurrikusi»³⁸¹. Edozein momentu edo banako historikogatik erakusenez, munduaren zein garapenen gain altxatzen den, eta nola mende iraganen lana urratsez urrats haren zimendu izatera etorria dagoen. Berdenboran momentu orok eta banako orok begitarte propio bat erakusten du, iraganiko ezeretik ilkitzea ez dagoena. Alde kreatibo, aske horretan bereziki, izpiritua dakusagu lanean, sorkuntza-ariketan. Giza historiako orok du bitarikotasun hau: alde batetik arrunta, komuna, jarraikitua, bata; bestetik ugaria, diferentea, berria. Hala hizkuntzan/hizkuntzetan ere.

Hizkuntza beti gizadiaren halako sakontasunetatik jariatzen da, debekatzen baitu hura nonahi herrien zinezko obratzat eta sorkuntzat hartzea. Badu hark, nabariki agertzen zaiguna guri, nahiz eta esplikaezina zaigun bere esentzian, bere-berezko aktibitate bat, eta, alde honetatik beha, ez da [giza] jardunaren produktu, baina izpirituaren emanazio guragabeko bat, ez nazioen obra, baina haiei beren barne disposizioaren arabera suertatu zaien dohaina. Hauek baliatu egiten dira hartaz, jakin gabe nola beraiek eratu dituzten haiek. Hala eta guztiz ere hizkuntzek herri leinu hazkorrekin eta haiei itsatsirik izan behar dute hozituak, haien izpiritu berekitasunetik, honek baitie ezarri hainbat muga. Ez da hitz-joko hutsala, hizkuntza [kasu hemen singular eta pluralaren bereizkuntzari!] bere-berezko ekintzan bere baitatik bakarrik eta jainkotiarki libre jariatzen aurkeztea, ordea hizkuntzak lotuak eta menpekoak nazioei, horienak baitira berak. Izan ere orduan sartzen dira muga jakinetan. Solasa eta kanta librea ari zirelarik jariatzen, hizkuntza moldatu zen izpirituaren indar elkarreraginkorren suhartasun eta askatasun eta kalipuaren izariaren arabera. Baina horrek banako guztiengandik batera bakarrik behar zuen etorri, horretan banako bakoitzak besteek eramana behar zuen izan, zeren suhartasunak, ulertua eta sentitua izateko ziurtasunarekin bakarrik erdiesten baitu hegada berri. Hortaz panorama bat zabaltzen da hemen garai batena, nahiz eta ilun eta murrizta, non ere baitira bana-koak herrien masan galtzen eta non hizkuntza bera indar intelektual sortzaileen obra den³⁸².

Giza izpirituak bere lan hizkuntzgina dagien garai urrunok eta aspaldiko herriok, urruneneko naturaren altzoan galtzen zaizkigu. Hala bada, «bizi den oro, natural hala izpiritual nola gorputzezkoan, emaitza moduan ikusia izan daiteke, oinarrian datzan indarrarena, hau berau baldintza guretzat ezezagunen arabera garatzen baita»³⁸³, eta gizakiaren obra ororen artean lotura bermatzen baitu toki eta denbora guztietan, guztiaren azken iturri gisa. Bizi-indar unibertsal horren suposizioa gizadi osoaren batasunarena baizik ez da; gizaki oro nongura indar bat-beraren

381. Ib., 385.

382. Ib., 386-387.

383. Ib., 388.

agerpena den suposizioa, metafisikoa baino gehiago metodikoa beraz³⁸⁴, ideia kantiar araukatzaile baten antzera («kausa aitortuki miaezina»)³⁸⁵, ikerketari zentzu emateko, baina ez kausa efikaz iturritzko moduko bat, handik deus *a priori* deduzitzeko gizakiaz edo giza izpirituaz. Izpiritu unibertsal horretaz fisik ez daki-gu, jakin, giza ekintza enpirikoetan ikustera ematen zaiguna baino. Izpiritu unibertsal hori da hizkuntzgin suposatzen duguna herri guztietan, munduko hizkuntza ezberdin guztiak oinarrian hizkuntza bat-bera bezala ulertzeko. Fenomenoen munduan kausa eta efektu katean lotua ageri den guztiaren azpian eta funtsean, «munduko joan-etorrien ibileran bere barneko sakon eta betetasunetik eskuhartzen duen izpirituaren indarra da printzipio zinez kreatzailea gizadiaren garapen bide estari eta nolabait misteriozkoan»³⁸⁶, izpiritu egiptoarra bilakatuz arkitektura egiptoarrean, izpiritu grekoa arte eta erlijio grekoan edo izpiritu indiarra Indiako poesia eta filosofian, giza izpiritu bera denetan. Izpiritu hau ez da pentsatu behar denborazko hastapen-momentu batean bakarrik, hizkuntza kreatzen, ezpada hizkuntza azken finean izpiritu horren gorputza edo bezala da beti eta une oro, izpiritu horixe da eta horrekin batera eboluzionatzen du: giza hizkuntzaren garapena eta eboluzioa, giza izpirituaren garapena eta eboluzioa da. Kreatzioaren kontadizo biblikoak dio, hatsean mundua nahas-mahas hutsa zela, eta leize handiaren ilunbearen gain Jainkoaren arnasa zebilela uren gainean (Gen. 1, 1); Humboldt-ek, halatsu, hizkuntzaren hondo sakon miaezinaren gainean zabukarazten du izpiritua, etengabeki berria kreatzen eta beti lehengotik kreatzen berria (hots, hizkuntza bere baitatik berritzen da, autokreatzen da: eta —hizkuntza— bere baitan sakonago hondoratuz bakarrik ateratzen da izpiritua hizkuntzatik harago)³⁸⁷, «zenbat eta gehiago han berak isuria duen, hainbat gehiago ahal duela berak handik zurgatu»³⁸⁸.

Horrekin hizkuntzaren hasmenta (= natura) laukoitza azaltzeko egokieran gaude:

384. Humboldt (1803) «metafisika alemanetik» aldendua dago («der deutschen Metaphysik [...] bin ich [...] ganz abgestorben»). Guztiaren azken batasunari «Jainkoa» edo «munduko arima» deitzea ere («All-Eins», Dena-Bat, espresioa bera) ez du gogoko. «Diese Einheit Gottheit zu nennen, finde ich abgeschmackt, weil man sie so ganz unnützerweise aus sich hinauswirft. Der Ausdruck Welt, Universum, führt gar auf blinde Kräfte und physisches Dasein. Weltseele ist noch unschicklicher. Ich bleibe daher am liebsten bei dem stehen, was das nächste ist. Diese Einheit ist die Menschheit, und die Menschheit ist nichts anderes als ich selbst», cfr. Freese, R. (arg.), Humboldt, W. von, *Aus Briefen und Tagebüchern*, Darmstadt 1986, 395. Baina ik., testu horren alboan, beste honako hau ere (1807): «Alles im Universum ist Eins und Eins Alles, oder es giebt überhaupt keine Einheit in demselben», cfr. II, 96. Humboldt-en metafisika errigortsukiago zehazteak hemengo gure xede mugatutik urrunegi ginderamazke.

385. III, 389.

386. Ib., 392.

387. Ib., 479.

388. Ib., 553.

1. Hizkuntzaren lehenbiziko hastapena, printzipioa, izpiritu unibertsala da, zer ere besterik ez baita —naturako izpirituaren zapaldan— gizadia edo gizatasuna bera baino, eta gizadia/gizatasuna besterik ez, zu eta ni baino. Aberearen natura bere espeziearen instintoak edukitzea den bezala, gizakiaren natura hitzuna izatean datza³⁸⁹. Hizkuntza ez da gizon-emakumeak egon eta geroko zirkunstantzien batzuei zor zaiena (barne-sentimenduak adierazteko, edo sozialtasunerako, elkarri laguntzeko). Gizakiaren hitzuntasuna jatorrizkoa da, bere instinto naturala bezala, hori gabe ez da gizaki. Horrela, bada, hizkuntza, lehen-lehenik, «naturaren produktua da, baina giza arrazoimenaren naturarena»³⁹⁰.

Kasu, hizkuntza gizaki natural osoarena da produktua, ez arrazoimenaren produktu naturala bakarrik!³⁹¹

Bestetik, hizkuntza beti herri historiko eta hizkera konkretuen formetan agertzen da, agertu. Hizkuntzak —eta hitz bakoitzak— bi elementu duela osagarri, esango du Humboldt-ek: bat, giza izpiritutik dariona (naturala), berak fisiologikoa deitzen duena; bestea historikoa, hizkuntza sortu deneko baldintzetatik dagoena edo nazionala (ikusiko dugunez, hirugarren elementu bat —hizketan— indibiduala izanen da)³⁹²

2.«Begiespen sentigarrian, irudimenean, sentimenduan eta, hauen elkarlaren bitartez, karakterean oro har, sakonago barrentzen da kanpoko zein barneko zerkien izendapena, hemen egiazki natura gizakiarekin, gai hein batean zinez materiala izpiritu forma-emailearekin elkartzen baitira. Berekitasun nazionalak horregatik guztiz gain esparru honetan distirutzen du. Gizakia, izan ere, kanpoko naturari atzemankorki urrantzen zaio eta bere barneko sentimenduak berekisa eginkor garatzen ditu, arauz eta nola diren mailakatzen bere indar izpiritualak bata besteaganako harreman ezberdinean, eta hau era berean markatua gelditzen da hizkuntzaren produkzioan, honek adigaia barnekorki hitzarekiko molduran eratzen duen bezainbatean. Hemen ere muga-lerro handia zera da, herri batek bere hizkuntzan errealitate objektibo gehiago ala barnetasun subjektibo gehiago ipintzen

389. Ib., 11-12 («Werk des Vernunftinstincts»).

390. Ib.: «Aus dem rohesten Naturstande kann eine solche Sprache, die selbst Product der Natur, aber der Natur der menschlichen Vernunft ist, hervorgehen».

391. Ik., adibidez, V, 268 («aus dem ganzen Menschen und der ganzen Menschheit her»).

392. Araketa modu honek Humboldt-en antropologiari erantzuten dio: gizakia zer den ulertzeko, ulertu behar da, gizatasun edo esentzia gisa (1), gizadi edo gizon-emakume guztien batuketa gisa (2) eta gizabanako errealki ematen dena gisa (3). «Der Mensch erscheint in einer doppelten idealischen d. h. nicht durch die Wirklichkeit zu gebenden Gestalt, einmal ohne Individualität, in seiner allgemeinen, nur durch den Gedanken zu erreichenden Beschaffenheit, in den nothwendigen Bedingungen seines Wesens, dann in der Gesamtheit aller Individualität, als Menschengeschlecht, in der Totalität aller gleichzeitig vergangener, gegenwärtiger und künftiger Zustände. In der Mitte dieser beiden Erscheinungen steht der wirkliche Mensch an gegebenem Ort und in gegebener Zeit, und jedes auf ihn gerichtete, aber in sich auf wissenschaftliche Allgemeinheit Anspruch machende Studium muss von der ersteren ausgehen und nach der andren hinblicken», in: III, 181.

duen. Nahiz eta hori beti poliki-poliki eraketa aitzinakorreen nabariago garatu ohi den, alabaina horretarako hazia estreinako taxuan jada ezikusezinezko elkarloturan ohi datza, eta hotsaren erak berak haren marka darama. Zeren, zenbat argi eta gardentasun gehiago jarri hizkuntzaren sentsuak zerki sentigarrien aurkezpenean, eta zenbat garbiago eta gorpuzbakoago zedarrituriko zehaztasuna galdatu adigai izpiritualetan, hainbat zoliagoak agertzen dira —guk gogoetarekin banatzen duguna, arimako baitan banatugabeki bat baita—, boz artikulatuak ere, eta hainbat doinube-teagokoak hurrenez-hurrentzen dira silabak bata bestean hitzetara. Diferentzia hau, objektibitate garbiago eta tinkoago eta sakonago zurgaturiko subjektibotasun gehiagorena, begibistakoa da grekoaren eta alemanaren konparazio arretatsu batean»³⁹³.

3. Hizkuntzaren beste hastapen bat hotsa da, tonua, zehazkiago artikulazioa. Hizkuntza artikulazioarekin hasten da (artikulazioa da hizkuntzaren esentzia, esaten du behin)³⁹⁴. Goian esan bezala, «pentsamendua eratzen duen organoa hizkuntza da» (organoa ez da tresna bat, baizik eta subjektua bera funtzio edo eginkizun partikular baten pean so egina)³⁹⁵, hitza gabe «errepresentazioa ezin da adigai (*Begriff*) bilakatu»³⁹⁶. Pentsamendua ebaketa-operazio bikoitz batekin abiatzen da: pentsagaia zatiebakiz eta zatiok adigaitan indibidualizatuz, batetik; hori bera hots artikulatuetan pikatu eta konposatuz bestetik (hitzetan). Operazio bat-beraren bi alderdiak dira, bata bestea gabe zentzurik ez duela.

Adigaia bezainbat artikulazioa, hala pentagraman melodiaren notak, eraketa adimendutsua da, hotsaren bana eta berriro batuketa arduratsua. Ez da aberearen marraka instintiboa, ez sentimenduen oihu espontaneoak, baizik eta hots pentsatuki modulatuak, izpirituaren adelua, alegia (ez instintoarena), bere bakuntasun itxuraren azpian ehundura konplexuki brodatua. Giza adimenak ezagutzekoaren mundua, alde batetik adigaitan banatzen eta elkartzen duen eran izpiritualki, bestetik hotsetan ebakitzen eta lotzen —artikulatzen— du korporal edo fisikoki, lehena bezain giza kontzientziaren obra baita bigarren hau³⁹⁷, eta biak bata bestea elkarrekin barrentzen ditu, bat egiteraino, hitzean.

Gizakiak bere arimaren premiamendu bidez hertsatzen ditu bere tresna gorporalak hots artikulatura, hitz egite ororen oinarri eta esentzia, eta abereak beste hainbeste egin ahal izango luke, ariman premiamendu berdina sentituko balu. Hizkuntza hain dago bere lehenbiziko eta ezinbesteko osagarri honetan ja osoki eta soilki gizakiaren natura izpiritualean zimendatua, ezen hots aberezkoa artikulatu bihurtzeko haren barrentzea aski, baina ezinbestekoa, bailitzateke. Izan ere hots artikulatua zertzen duen bakarra asmoa eta gaitasuna da esanahirako, baina hori ez nolana hikoak, baizik

393. Ib., 469-470.

394. Ib., 92 («das Wesen der Sprache»).

395. Ib., 426.

396. Ib.

397. Ib., 3-4.

zehatza, pentsaturikoaren aurkezpenaren bitartez, eta ezin da beste ezer seinalatu haren diferentzia adierazteko marraka aberezkotik batetik, tonu musikazkotik bestalde. Ezin da deskribatua izan bere jitearen arabera, bere produkzioaren arabera soilik baizik, eta ez da gure ahalmenen eskasiari zor, baizik eta hura bere natura berekian karakterizatzen duena da hori, beste ezer ez baita hura, izan ere, arimaren huraxe eragiteko berariazko jokabidea baino, eta doi hainbato bakarrik dauka gorputzik, non hautemapen kanpotarrak ezin baitu haren gabekoetsi³⁹⁸.

Zergatik asoziatu duen gizakiak pentsamendua banaezinki tonuagaz, ezin dugu besterik erantzun, giza natura horixe dela esanez baino³⁹⁹. Baina giza izpiritua gizadian eite ezberdinetakoa ageriratzen den bezala, nazio bakoitzak bere hots artikulatu eta intonazio-sistema ezberdinarekin antolatu/ageriratzen du pentsamendua, bakoitzak bere entzumen edo musikalitatearen arabera⁴⁰⁰. Forma fonikoa izaten da hizkuntzen arteko ezberdintasuna deigarriki markatzen duena⁴⁰¹, eta hizkuntza bakoitzaren nortasun eta karakterearen determinatzailea da⁴⁰². «Zenbat eta gehiago nazio baten sentsua edertasun erritmiko eta musikari emana izan, beharkizun horrek intonazioan ere hainbat influentzia gehiago izango du»⁴⁰³.

Batetik, hizkuntzak kosmoa —unibertso apaina— eratzen du. Ilustrazioak (eta neurri handi batean Humboldt-ek ere, hortaz) natura legeen peko makina unibertsal bat balitz bezala irudikatzea gustatu izan du. Lege naturalek geometrikoki ordenaturiko natura hori, bere legeon ordenara hizkuntzan iristen da. Beharbada Humboldt ez da inoiz ailegatzan horrelaxe esatera, baina horretarantz destatzen dira bere espresioak. Sentsuetatiko informazio-kaos inbaditzailean ematen ari zaigun zurriburria, bera musika eta kanta da eta (hau ez da Humboldt-ek lar ustiatu duen erreferentzia, baina bai gustuko duena)⁴⁰⁴, hizkuntzak izpirituaren kosmo

398. Ib., 440. Ik., halaber, 92.

399. Ib., 194, 426. Hala ere Humboldt-ek (bere aurretik Herder-ek bezala) hainbat kontsiderazio dauka, ahotsaren eta belarriaren abantailei buruz pentsamenduaren zeinu izateko, ik. adibidez Ib., 427. Orobat Herder, J. G., aip. lib., 76. eta hurr.

400. Ib., 93-94. Humboldt-en susmo okerrean, ahots-organoak berak jatorri nazionalak moldatuak leudeke: «Gerade aber die Vertheilung in Nationen beweist die gar nicht äusserliche, sondern ganz innerliche Natur der Sprache, indem sie die Gewalt der Abstammung auf sie zeigt. Der Einfluss dieser auf die Stimmwerkzeuge ist von selbst klar (...). Auch in jenen ausserordentlichen Fällen früher Versetzung in ganz fremde Nationen würde feinere Beobachtung die Wirkungen dieses Einflusses nicht verkennen» (Ib., 222). (Egia da adin batetik aurrera halako maneran eratuak gelditzen direla ahoskera-organoak, gero ezinezkoa izaten baita hizkuntza arrotzetako zenbait tonu ahoskatzea, baina hori haurraren garapeneko da, ez sortzetikoa). Ohartu behar da, nolana ere —baitezpadakoa baita!— orriok lan-zirriborroak direla eta Humboldt-ek inoiz ez dituela argitaratu.

401. Ib., 459. Ik. 652: «Dagegen ist der Laut wahrhaft das die Verschiedenheit vermehrende Princip».

402. Ib., 198-199, 462.

403. Ib., 526; ik. 198 orobat.

404. Hizkuntza eta musikaz, ik. III, 435: «Denn der Mensch, als Thiergattung, ist ein singendes Geschöpf, aber Gedanken mit den Tönen verbindend»; Ib., 436: «Durch die dem Laute in seinen Verknüpfungen eigenthümliche rhythmische und musikalische Form erhöht die Sprache, ihn in ein

ordenatua bihurtzen du, gauza guztiak txukun-txukun substantzia eta adjektiboetan tokikatuz, predikatuetan, elkarrengandik harreman bakun eta konplexuetan bereiziz eta lotuz, sekuentzietan, perpaus eta azpiperpausen kateetan, munduari ez zeukan gramatika bat barneratuz, guztiarentzako diagrama semantiko, logiko, psikologikoen irudien maneran.

Naturak gure aurrean anizkoitzasun nabar koloreanitz eta sentsuen inpresio guztien gaindi irudianitza hedatzen du, gardentasun dirdaitsuak argitua; gure hausnarketak han geure izaera izpiritulari doitzen zaion arauzkotasuna edireiten du; gauzen existentzia gorputzekotik bereiz, haien siluetari sorgintzio bat, edertasun kanpotiko bat datzekio, gizakiarentzat bakarrik esleiturikoa bezala, hor arauzkotasuna materia sentigarriarekin sartzan baita batasun batean guretzat esplikaezina, baina gu gatibatzen eta herrestatzen gaituena. Hau dena harribizi analogoetan hizkuntzan berraurkitzen dugu, eta berak aurkeztu ahal du. Izan ere, haren eskutik bozetako mundu batean sartzan garelarik, ez dugu lagatzen zinez inguratzen gaituena; naturaren arauzkotasunarekin kidea da haren eraikidura propioa, eta beronen bitartez gizon-emakumea bere ahalmen gorenaren eta gizatiarrenen jardunera zirikatzen duelarik, naturaren inpresio formalaren ulermena oro har ere hurrantzen dio, hori indar izpiritualen garapen bat bezala bakarrik, nahiz esplikaezina, izan baitaiteke begiratu; hotsaren forma erritmiko eta musikal berekiaren bitartez bere elkarlotu-retan, hizkuntzak jaso egiten du naturaren ederraren inpresioa, beste barruti batera lekualdatuz, baina arimako aldarteetan eragiten du, horretatik menpegabe ere, hizketaren jazoera soila dela eta⁴⁰⁵.

Bestetik, tonuak sentigarritasuna gehitzen dio adigaiari, erritmoa sortzen du (eta gramatika, hortaz)⁴⁰⁶, ideiari oihartzun mila eransten alde guztietara, asoziazioak eragiten, adigai sareak zabaltzen, kontrasteak altxatzen, hitzen eta esanahien eboluzioa bideratzen, hizkuntzaren barne-forman bertan bortxakoiki interbenitzen du, sentimena ukitzen, pentsamenduaren indarra bizitzan eragiten azken finean, maiz hitza bere tonuarekin inportanteena bilakatzeraino adigai estriktoa bigarren planoan utziz (sofistek eta erretorikoek proklamatu izan duten moduan), etab.⁴⁰⁷ Hizkuntzaren efikaziaren parte handi bat zalantza gabe tonuari (intonazioari) egotzi behar zaio. Baina efikazia aparte, esanahi adigaiezkoa bera askotan intonazioak determinatua izaten da (ironiaren kasua, etab.). Tonuak hizkuntzan duen balio autonomo eta berainez eraginkorrari ariman erakusteko, ama-hizkuntzaren fenomenoa aipatzen du Humboldt-ek:

andres Gebiet versetzend, den Schönheitseindruck der Natur»; 559: «Die Menschen verstehen einander nicht (...), sondern dadurch, dass sie (...) dieselbe Taste ihres geistigen Instruments anschlagen». V, 196 (Schiller-i idatzitako gutuna, 1800-09, egunaren data gabe)

405. III, 435-436.

406. Ib., 310: «Die Entstehung und Entwicklung der Grammatik in jeder Sprache geschieht im und vermittelt des Sprechens». Ik. orobat, 199 (ketxueraz), 458 (aditzaz tagaloan), 460 (txineraz), 651-652.

407. Ib., 94-95; batez ere 191. eta hurr., 448. eta hurr.

Hizkuntzaren elkarlotura mina etorki fisikoarekin, eta, handik hara, haren jatorria izaerako zolan eta giza naturaren etorkiak baldinduriko batasuna, gertakaria arrunt batean ere sumatzen da, alegia zelan ama hizkuntzak («vaterländische Sprache») arrotzak baino indar eta bihotzekotasun askoz handiagoa duen eskolatu nahiz eskolabakoentzat, nola belarria, pribazio luze ondoren, batbateko sorgintzio bezalako batek agurtzen duen eta urrunean herriminez hunkitzen duen, nola hori ez datzan batere hartako izpiritualean, pentsamendu edo sentimendu adierazian, baizik eta hain zuzen zera esplikaezin hartan, indibidualena den hartan, haren hotsean, nola den soretzetxiarrarekin batera norbere buruaren zati bat entzun izan balitz bezala⁴⁰⁸.

Humboldt-ek hainbat ohar psiko- eta sozio-linguistikoki interesgarri berdura- tzen du han-hemen bere notetan, guk hemen alderatu beharra daukaguna, ohar propioki linguistiko eta fonologikoak bezala.

Humboldt biziki ikusmintzen duen puntu bat (Leibniz-i eta, jarraiki) hitzen iturburu natural posiblearena da. Arbitrario hutsa ote da adigaiaren eta hotsaren arteko lotkia, ala badu (gutxienez batzuetan) fundamentu bat naturala? Humboldt-ek halako fundamentu natural posible baten hiru molde bereizten ditu: imitaziozkoa edo piktorikoa (1)⁴⁰⁹, analogikoa (2), eta sinbolikoa (3) edo objektuaren eta hotsa- ren komuna den kualitate baten arabera. Hala alemanezko *stehen* (zut), *stätig* (setati), hotsarekin berarekin jada tinkotasuna ikusaraziko lukete; *Wind* (haizea), *wehen* (haizea ibili, uhinkatu), mugimendu aldakorraren inpresioa eragiten duten tonuak lirateke⁴¹⁰. Saussure-z gero, holako edozein hipotesiren aurrean eszeptizis- morik absolutuena izaten bada ere nagusi, «W. von Humboldt puede muy bien haber tenido razón al establecer una categoría constituida por los semantemas alemanes *weh—, Wind, Wolke, Wunsch*», deritzo L. Hjelmslev-ek⁴¹¹. Edozein kasutan ere: «El carácter arbitrario del signo es un hecho; la existencia de semantemas expresivos no lo es menos»⁴¹². Badirudi, ahozko literaturak eta poetek beti jakin dutela hori. Agian noizpait hots bakoitzak esanahi bat izan du? Baina arriskuz beteriko bide irristakor batean abenturatzeari litzateke hori printzipio orokor bihurtu nahi iza- tea⁴¹³. Gaurko hizkuntzen oinarrietan, antzinagoko beste «hizkuntz forma» sinpleago batzuk ote dautza, orain hilak? Hipotesi probablea iruditzen zaio hori

408. Ib., 223.

409. Trabant, J., «Onomato-Poetika», in: Albrecht, J. (arg.), *Energie und Ergon. Sprachliche Variationen, Sprachgeschichte, Sprachtypologie*, bol. III, Tübingen 1988, 253-264.

410. Ik. II, 62: *Wolke, Woge, Welle, Wälzen, Wind, Wehen, Wald* aipatzen dira hor.

411. Hjelmslev, L., *Principios de gramática general*, Madril 1976, 184. «Podemos, por tanto, decir que el signo lingüístico es inmotivado, arbitrario, que nunca es necesario, y sostener al tiempo la existencia de palabras expresivas e imitativas. La conexión intrínseca y esencial entre el significante y el significado es inexistente desde el primer punto de vista; pero desde el segundo punto de vista existe» (180).

412. Ib., 182.

413. III, 453.

Humboldt-i⁴¹⁴. Monosilabikoak ote ziren hitzak lehen hizkuntz(et)an (kontzeptu bat, silabat bat)? Posiblea bai, ziurra ez da⁴¹⁵...

Tonua da, orobat, hizkuntzaren hastapen indibidualari jokorik handiena eskaintzen diona⁴¹⁶.

4. Hizkuntzaren hastapen indibiduala, azkenik. Hizkuntza hitzunaren jardun —eleketa— bakoitzarekin eta bakoitzean beti berriro jaiotzen ari da. Pentsamendua pentsatzeko jardunean datzan bezalaxe, hizkuntza esentzialki hitz egitean datza. Hizkuntza ez da, hor egon dagoen ezer (hiztegi eta gramatiketan edo), baizik eta produkzioan eten barik arituz bakarrik dago, «produkzioaren legeak zedarrituak daudela, baina produkzioaren bolumena eta hein batean moldea ere osotoro zedarritugabeak»⁴¹⁷. Horrela hizkuntzaren egiazko eratzaila banakoa da eta hizkuntzaren egiazko nortasuna, hitzunak une oro ematen diona⁴¹⁸.

Gizabanako bakoitzarengan hizkuntza nola modifikatzen den, errebelatzen da, lehen azaldutako haren boterearen aurrez aurre, gizakiaren agintea haren gainean⁴¹⁹.

Esan beharrik ez, hitzunak ez duela deus zerotik asmatzen (hizkuntza arbasoengandik datorrena— nolabait gainezari egiten zaio hitzunari bere edukitasun eta forma guztiarekin), eta hala ere hitzun bakoitzak bere-bere hizkuntza dizu, berak sortzen dizu (hizkuntza pentsatzea kontrarioak pentsatzea da). Jakin ere ez dakigu hizkuntza bat, baizik eta hitz egiten dakigu.

Haurren hitz egiten ikastea ez da hitzak esleitzea, oroimenean kokatzea eta ostera zezeltzea ezpaineekin, ezpada hizkuntz ahalmenaren hazkunde adinez eta ariketaz⁴²⁰.

Humboldt-en oharrok hizkuntzaren (eta, aldioro, pentsamenduaren) gelditu gabeko sortzailetasunaz, XX. mendeko filosofia hermeneutikoan (H.-G. Gadamer) eta dialogikoan (M. Buber) profitatuak izan dira.

414. Ib., 10.

415. Ib., 721. eta hurr. Ik. Voltaire, *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, Paris 1963, bol. I, 27-28: «Tout idiome commençant aura été composé de monosyllabes, comme plus aisés à former et à retenir (...). Consultez l'ancien tudesque et tous les idiomes du Nord, vous verrez à peine une chose nécessaire et commune exprimée par plus d'une articulation. Tout est monosyllabes».

416. III, 524.

417. Ib., 221. Ik., orobat, 449: «Dem Satz und der Rede bestimmt sie [hizkuntzak] nur die regelnde Form und überlässt die individuelle Gestaltung der Willkür des Sprechenden».

418. Ib., 227-228.

419. Ib., 439. «In der Art, wie sich die Sprache in jedem Individuum modificirt, offenbart sich, ihrer im Vorigen dargestellten Macht gegenüber, eine Gewalt des Menschen über sie». Behin behintzat mintzo da Humboldt —nahiz gehiago den galdera gisa— nazioaren botereaz («Macht») hizkuntzaren gainean ere, cfr. III, 27.

420. Ib., 221.

Humboldt tradizioaren jarraitzailea da beti. Hizkuntzaren —hobe, hizketa edo hizkeraren— karaktere indibiduala, edozeinek ohartu ahal dizu, baina Turgot-ek azpimarratzen zuen (Entziklopedian, «Etymologie» artikuluan): onaturik ere hizkuntza gizarte baten, eta historia bat eta aro baten emaitza dela, hala ere Corneille-k eta La Fontaine-k bakoitzak bere-bere eran hitz egiten dute⁴²¹.

421. Borst, A., *Der Turmbau von Babel*, München 1995, 1450.

IX. Higiezin eta garakorra: bat eta askotarikoa

E. Cassirer-ek behin hizkuntzaren ikusmolde humboldtarraren laburbilduma gisako hau eman zigun:

(...) ez dago hizkuntzaren izaera eta funtzioaren ideia benetakorik lortzerik, hori «hitzen» bilduma soiltzat hartzen dugun bitartean. Hizkuntzen arteko benetako ezberdintasuna ez da soinuen edo zeinuen artekoa, «mundu-ikuskeren» (*Weltansichten*) artekoa baizik. Hizkuntza ez da mekanikoki pilaturiko hitz-pila hutsa. Hitzetan edo terminotan hizkuntza xehatzea, hori desantolatzea eta desintegratzea da. Kaltegarria da, edonola ere hondagarria ez bada, horrelako ikusmoldea hizkuntz fenomenoak aztertzeko. Humboldt-ek dioenez, gure ikusmodu arruntean hizkuntza osatzen duten hitzak eta arauak hizketa lotuan bakarrik dira izan benetan; horiek entitate bereizitatzat erabiltzea ez da «gure azterketa zientifiko lardaskatzailearen produktu hila besterik». *Energieia* gisa hartu behar da hizkuntza, ez *ergon* gisa. Hizkuntza ez da zerbait gertu-jarria, etengabeko prozesua baizik: giza gogamenaren lana da, etengabe errepikatua, pentsamendua adierazteko, horretarako soinu artikulatuak erabiliz⁴²².

Seguru asko, izan ere bada oinarritzkoa haren linguistikan⁴²³, Humboldt-en bolumen guztietatik haxe da seguru asko aipu topikorik topikoena:

Hizkuntza, bere zinetako esentzian aditua, zerbait aldioro eta une bakoitzean iragankorra da. Haren izkribuan atxikitzea bera gordeketa ezoso, mumia antzekoa da beti, beharra duena, hartan bila dadila berbaro bizia berriro sentigarritzea. Bera ez da deus egina (*ergon*), baizik ekintza (*energeia*) [ez «Werk», baina «Tätigkeit»]. Hori hola haren egiazko definizioa genetikoa bakarrik izan daiteke. Izan ere, hura beti berriro berrituz den izpirituaren lana da, hots artikulatua pentsamenduaren espresiotara gai bihurtzeko. Hau, artekogabeki eta estu harturik, aldian aldiko hitz egitearena da definizioa; baina hizkuntza bezala kontsideratu ere adiera egiazko eta esentzian, hitz egite honen osotasuna bakarrik kontsidera daiteke nolabait. Zeren hitz eta arauen kaos berduratuan, guk hori deitzen ohi baitugu hizkuntza, hitz egite haren bitartez produzituriko zer banakoa bakarrik dago presente eta hori ere inoiz ez osoki, bera ere beste lan bat gehiagoren premian, hitz egite biziaren moldea handik ezagutzeko eta hizkuntza biziaren irudi egiazkoa emateko. Hain zuzen gorena eta mehena ezin da elementu sakabanatu haietan ezagutu eta (hainbat areagoan frogatzen

422. Cassirer, E., *Gizakiari buruzko entseia*, Klasikoak, Bilbo 1995, 191.

423. Ik., adb., Coseriu, E., *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madril 1982, kontzeptu-binomio hori txitean-pitean ailegatua. ID., *Sincronía, diacronía e hisdoría. El problema del cambio lingüístico*, Madril 1978, 45. eta hurr.

duena, hizkuntza jatorra beronen egin-eginezko produkzioaren egintzan datzala) solas elkarlotuan soilik ahal da hauteman eta sumatu. Hori bakarrik behar da beti pentsatu egiazko eta lehenbizikoa bezala, hizkuntzaren esentzia bizian barrendu ahal behar duen ikerketa orotan. Hitzetan eta arauetan laurkitzea, analisi zientifikoaren lardaska hilotza bakarrik da. – Horregatik espresio zeharo bidezko eta gisakoa da hizkuntzak izpirituaren lantzat jotzea, ekintzan eta halako gisa soil-soilik baitago izpirituaren existentzia inola pentsatzea⁴²⁴.

Ergon eta *energeia* kontzeptu aristotelikoak dira⁴²⁵. Ergon obra da, eginikoa. Energeia zer den, zailagoa da esplikatzeko, inola ere ez baita energia modernoaren sinonimoa, kasik justu kontrakoa baizik, askotan⁴²⁶. Gure xederako, ekintza/ekimena, ekinkortasuna, zerbait berri sortzeko iaiotasuna esanahi orokorrekarekin konforma gaitzke⁴²⁷.

Hizkuntza, edo objektu bezala kontsidera genezake, edo subjektu bezala, bera bere burua sortzen diharduena.

Esan bezala, Humboldt-entzat hizkuntza ez da bere osoan begiemateko edo apurka-apurka transmititzeko moduan hor datzan ekai bat, ezpada bere burua produzitzen ari eta ari dena betierean, legeak zedarrituak daudela produkzioan nola jardun, baina libre zer produzitu eta zer-nolakoxea⁴²⁸. Horrek berdin balio du «hizkuntzarentzat» —hiztuntasunarentzat— nola hizkuntza bakoitzarentzat. Hizkuntza ez da lexikoan eta gramatikan etzan daitekeen sistema bat, sistema dinamikoa baizik izpirituaren lan azkenik gabekoarena munduaren antzaldatzen adigaiezko espresioetan. Hizkuntzaren ikusmolde dinamiko hau, Humboldt-en karakteristikoa, goiztiarra da haren obran. Hor jada, jatorriaz diharduela, hizkuntza organismo bezala bere kontzeptuarekin lotua ageri da. Hizkuntzak —dio— oso-oso behar du bertan behera sortua izan.

Izaki organiko baten hats artekogabea haren balio sentsuzko eta bai izpiritualean, organiko ororen natura partekatzen du, alegia haren baitan zer bakoitza besteari eskerrak dagoela, eta guztia, dena barrentzen duen indar batari eskerrak⁴²⁹.

424. III, 418-419. Ik. pasarte zail honen iruzkin bat, in Gipper, H., “W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa”, *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 411. eta hurr.

425. Jost, L., *Sprache als Werk und wirkende Kraft. Ein Beitrag zur Geschichte und Kritik der energetischen Sprachauffassung seit W. von Humboldt*, Berna 1960, 37-56. Di Cesare, D., “Die aristotelische Herkunft der Begriffe ergon und energeia in W. von Humboldts Sprachphilosophie”, in: Albrecht, J. (arg.), op. cit., bol. II, 29-46.

426. Brehier, E., “L’énergie dans l’Antiquité et au Moyen Âge”, in: *Etudes de philosophie antique*, Paris 1955, 90-95.

427. Ik. Gipper, H., aip. tok., 411: «Egitan pasarte honek buruhaustek dakartza, eta Humboldt-ek hemen “Werk” eta “Tätigkeit” kontzeptu alemanak ergon eta energeia kontzeptu grekoen bitartez azaldu behar dituela sinestearen egitate nabarmenak, arazo honen inguruan berak ere hitzartze egoki bat lortzeko borrokatzen zuelaa adierazten du».

428. III., 431.

429. Ib., 2-3 («Über das vergleichendes Sprachstudium»).

Organismoa da zientzietan kontzeptu bat, XIX. mendeak sistema hitzaz ordezkatu duena, eta XX.ak estructures hitzaz (Humboldt-ek jada biak darabiltza), esanahi berdintsuan: sistema eta estructuresaren irudi kontzeptualek ere oren aurretik osoaren lehentasun eta batasuna nabarmentzen dute, eta atal osagarrien elkarrengandiko mendekotasuna euren iza eta jardueran (multzoaren bestela, hor osoa ez baita osagarrien baturaren emaitza baizik, elementuak elkarrengandik mendegabeak baitira eta bakoitza bere kautan dago eta dihardu, pilatuta egon arren). Sistema eta estructuresaren kontzeptuek ez bezala, ordea, organismoarenak dinamismoa adierazten du, sorkuntza naturala, ekinkortasuna, hain zuzen bizitzaren propioa (sistema bat, bizia bezala hila izan daiteke; estructuresak formari begiratzen dio). Organismoak gorputz bizidunak dira, hots, gorputz organizatuak eta berdenboran organizatzaileak, beren burua etengabeki autoorganizatzen dihardutenak («organisirtes und sich selbst organisirendes Wesen»)⁴³⁰, zer ere baita Humboldt-ek hizkuntzan ohartarazi gura duena.

Hizkuntzarentzako ikusmolde horrekin dago uztartua Humboldt-ek aitortzen duen jardun lotuaren, beti darion edo geldigabe autokreatzen ari den hizkuntzaren, hizketaren lehentasuna; beraz, sintaxiarena, lexikoa baino lehen, etab. Eta horrekin dago uztartua, azken finean, baita kritika ere hizkuntzari zeinu soil bezala (hitza adigaiaren zeinu bigarren momentuko edo etiketa konbentzional). Hizkuntza eta pentsamendua, biak organismo (sistema, estructures) bat bakarra dira.

Organismo eta organiko, horra beste hitz mitiko bat (izpirituaren antzera), gure askok besterik gabe erromantizismo eta irrazionalismoarekin asoziatzen duena —zeozer arras gaitzestea adina izaten baitute hori. Horren itxuragabekeria ikusteko⁴³¹, aski da —baina alferrik, inolaz ere!—, Ferrater Mora-ren hiztegia irekitzea, esate baterako⁴³², edo A. Lalande-n *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*⁴³³. XVII. mendea mekanika eta fisika handiena da. XVIII. mendearen erdialdeaz gero, ikerketa biologikoen interesa eta jakingura historikoa piztuz joan ahala, hau da, jende ilustratuaren interesa «eskolako metafisikatik» eta «natur

430. Kant, I., “Kritik der Urtheilskraft”, § 65: *Kants Werke*. Akademie Textausgabe, Berlin 1968, bol. V, 374.

431. Berlin, I., *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*, London 1976, 149: «As for the notion of society as an organism, with which Burke and Herder made such play, it was by this time very old indeed. The use of organic metaphors is at least as old as Aristotle; nobody had used them more lavishly than mediaeval writers; they are the heart and centre of John of Salisbury's political tracts, and are a weapon consciously used by Hooker and Pascal against the new scientific-mechanical conceptions. There was certainly nothing novel in this notion; it represents, on the contrary, if anything, a deliberate return to older views of social life». Engainatzen ez banaiz, tradizio alemanarentzat inportantea puntu honetan Leibniz izan da (adb., *Monad.*, §§ 63-64 pasarte paregabeak). Gaiaz oro har: Schlanger, J. E., *Les métaphores de l'organisme*, Paris 1971.

432. Ferrater Mora, J., art. “Orgánico, Organismo”, in: *Diccionario de Filosofía*, 1981, bol. III, 2450-2453.

433. Lalande, A., art. “Organicisme”, “Organique”, “Organisé”, “Organisme”, in: *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris 1985, 722-724.

zientzia matematikoetatik», Husserl-ek esaten zuen «bizimundura»⁴³⁴, lerratuz doan heinean, organiko erabiltzea arruntuz doa gorputz bizidunak ezagutarazteko, bizigabe edo inertei kontrajarririk, edo erakunde sozialen historikotasuna nabaria-razteko ere. Kant-ekin esateko, organismoa makinari kontrajartzen zaio (biziaren mundua mundu soil fisikoari); organikoa, mekanikoari; eta esplikazio organikoa-ekin, mekanikoaekin esplikatu ezin dena, gura da esplikatu⁴³⁵. Kant-ek harriduraz ikasi duen eran, zeruko izartegi amaibakoak eta haien mugimendu erraldoizko durdularazgarriak absolutuki zehatz esplikatzeko balio duen Newton-en zientzia moduak ez du balio bide bazterrean belar txiki baten jaiotzaren miraria esplikatzeko⁴³⁶. Humboldt Kant-i atxikitzen zaio zalantza gabe, baina beharbada Goethe-ri ez gutxiago, zein ere baita bizidunaren morfologia espezifikoa eta organismoaz zientifikoki adina estetikoki txiř arduratua ibili beti (zaldiaren estetika, esaterako)⁴³⁷, eta, Herder-ekin batera, «bizi organikoaren Weimarko teologia» bat paratzeraino ailegatuko baita, H. Timm-en esanean⁴³⁸. Are muntazkoagoa izan daitekeena, gure arazoaren testuinguruan, Humboldt-ek nola entseetzen duen hizkuntza organismo bezala ulertzea da, Kant-ek arrazoimena bera eta horren jarduteko modua «gorputz organizatuarekin» erkatzen duela, «non osakide bakoitza beste guztiengatik dagoen bertan, baita beste guztiak harengatik ere, eta ez dago harreman *bakar* batean segurtasunez onar daitekeen printzipiorik, aldi berean honek arrazoimenaren erabilera huts osoarekin duen harreman *betea* aztertzen ez bada»⁴³⁹.

434. Marquard, O., “‘Antropologia’ kontzeptu filosofikoak XVIII. mende bukaeraz geroztik duen historia”, in: Azurmendi, J. (arg.), *Gizakiaren filosofia ilustratutik antropologia filosofikora*, Jakin, Donostia 1997, 91-92.

435. «Ein organisirtes Wesen ist also nicht bloss Maschine: denn sie hat lediglich bewegende Kraft; sondern es besitzt in sich bildende Kraft (...), also eine sich fortpflanzende bildende Kraft, welche durch das Bewegungsvermögen allein (den Mechanismus) nicht erklärt werden kann», in: Kant, I., “Kritik der Urtheilskraft”, § 65: *Kants Werke*, loc. cit., bol. V, 374.

436. Kant, I., “Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels”, Vorrede, in: *Kants Werke*, loc. cit., bol. I, 230: «Man darf es sich also nicht befremden lassen, wenn ich mich unterstehe zu sagen: dass eher die Bildung aller Himmelskörper, die Ursache ihrer Bewegungen, kurz, der Ursprung der ganzen gegenwärtigen Verfassung des Weltbaues werde können eingesehen werden, ehe die Erzeugung eines einzigen Krauts oder einer Raupe aus mechanischen Gründen deutlich und vollständig kund werden wird».

437. Ik. Gipper, H., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster 1992, 27.

438. Timm, H., *Gott und die Freiheit*, Frankfurt 1974, 275. eta hurr.

439. Kant, I., *Arrazoimen hutsaren kritika*, Klasikoak, Bilbo 1999, 44 (KrV A, XXIII; ik., orobat, XXXVII). ID., *Prolegomenoak*, Klasikoak, Bilbo 1995, 42: «Baina arrazoi hutsa hain da esfera apartekoa, bere baitan hain osotoro ehoa eta lotua, ez baitago horren zatirik ukitzerik gainerako guztiak ere ukitu gabe, eta ez dago hori doitzetik eta arteztetik ere, aurrena gauza bakoitzari bere lekua eta besteetan izan behar duen eragina ondo determinatu gabe (...); atal bakoitzaren balio eta usaera, honek arrazoien barruan beste elementuekin daukan harremanaren arabera da, eta gorputz organizatu baten egitura batean bezala, gorputz-atal bakoitzaren funtzioa ere osotasunaren kontzeptu osatu batetik bakarrik atera daiteke».

Organismoan —beraz, hizkuntzan— denak dena egiten du, atal txikiak osoa eskatzen du ulertua izateko, dena osotasun bat da, eta atal bakoitza osotasunaren bitarteko eta helburu da berdenboran («nicht bloss Mittel, sondern zugleich auch Zweck»)⁴⁴⁰.

Eta Kant-en aipu famatu hori aipatu dugunez gero, lizentzi bekigu parentesitxo bat. Beti (euskal) nazionalismoaren kritika legez entzun dugu, nazioa organismo bezala ulertzeak totalitatea lehenesten duela banakoaren aldean (totalitarismoa iradoki nahi izaten da), osotasun ideal bati sakrifikatzen dituela pertsonak, pentsaera hori Erregimen Zaharreko ikusmolde organizista dela, antimoderno, antidemokratikoa, etab. Bitxiak ere badirela, esan behar, arrazoi batzuen itzulipurdiak, interesen arabera. Behintzat organismoaren kontzeptu hori, nik dakidala, lehen aldiz Kant-ek gizarteari analogiaz aplikatu dioenean, justu alderantzizko zentzuan egin du, hau da, Iraultzaren Estatu berria positiboki ezaugarritzeko hain zuzen, antolaketa iraultzaile berri edo «organizazio» horretantxe omen baitira zinez erakundeak (magistratura berriak-eta) nahiz pertsonak «ez bitartekoak bakarrik, baita helburuak ere aldi berean», «osotasunaren ahaltasunerako kolaboratzen dutenak, beren lekua eta funtzioa osotasunaren ideia bitartez zermugatua dutela oster»⁴⁴¹. Erregimen Zaharra barik, organikoa, Kant-en ustez, Iraultzaren Estatu (gizartea) da, eta adierarik positiboenean hori. Ezer ez ulertzea da, baina —berdin da ezjakintasunez edo maliziaz— faltseatu egin nahi izatea, egozte pentsamendu horri ondorioa, organismoaren ikusmoldearekin osotasuna lehenesten dela, gizabanakoak hurrupatuta gelditzen direla. Egin-eginean ere, hementxe ezer ez da lehenesten ez gerokoesten, Erregimen Zaharraren kontrara (Princeps!), ezpada hausnarketaren abiapuntua bera kontzeptua da, ezin pentsatuzkoak direla bai osotasuna eta bai atala (banakoa), biak batera pentsatuz izan ezik, bata bestearen atzeratzeak biak hala biak naturagaltzen baititu. Banakoa osotasunean da nor (osotasunean aurkitzen du lekua eta funtzioa, dio Kant-ek), osotasunaren izatea ez da beste ezer, helburu eta bitartekoen organismoa izatea baino, hots, aldiz-aldiz dena da helburu eta dena da bitarteko⁴⁴². Kant-engan ez dagoena, gaur batzuek uziatzen duten indibidualismoa (hiritarra!) atomista da. Halatsu ulertuko du Humboldt-ek hizkuntza ere organismo bezala⁴⁴³.

Gaira itzuliz, testuinguru guztiaz balio diezaguke, aipu luzetxoa bada ere, D. Di Cesare-ren argiketa historikoak:

440. Kant, I., "Kritik der Urtheilskraft", loc. cit., 375. oin-oharra.

441. Ib. Iraultzaileen beren mintzamolde guztiz egokiari ("sehr schicklich") jarraitzen zaiola, adierazten du Kant-ek.

442. «Ein organisirtes Product der Natur ist das, in welchem alles Zweck und wechselseitig auch Mittel ist», IB., 376 (KdU, § 66).

443. Dirudienez, J. F. Blumenbach Göttingen-go irakasleagandikoa du Humboldt-ek hizkuntza organismo bezala bururatzea, ik. A. Flitner eta K. Giel-en ohar eta iruzkinak, in: bol. V, 692.

Entre finales del siglo XVIII y comienzos del XIX, el concepto de organismo se halla, debido a su vasta aplicabilidad y productividad, en el centro de la reflexión de las más diversas disciplinas, que culminará en el debate entre Cuvier y Saint-Hilaire sobre las ciencias de la vida. Para Humboldt, igual que para Kant (al que apela esta reflexión), el concepto de organismo sigue siendo un concepto general, no reducible sólo a los organismos naturales. Ya difundido en la estética para definir la organicidad de las obras de arte, el organismo representa un modelo explicativo válido tanto en el ámbito de la naturaleza como en el del espíritu, mediante el cual parece posible superar definitivamente el mecanicismo. Cada organismo constituye un todo recíprocamente conexo en el que cada parte existe por medio de las otras, para las otras y para el todo, y a su vez el todo está con las partes en relación de fin a medios. De aquí la prioridad del todo sobre las partes, que no implica que el todo esté dado en la realidad como la suma de sus partes. El vínculo que Humboldt establece entre organismo lingüístico y organismo vivo es estrictamente metafórico⁴⁴⁴ y cumple sólo una función explicativa: sirve para arrojar luz sobre algunas peculiaridades de la lengua, no para determinar por completo su esencia. Por una parte, la lengua es un organismo; por otra parte, no lo es. El nexa predicativo metafórico nunca queda cerrado; la diferencia no queda olvidada. La lengua es un organismo porque es orgánica, y no lo es porque no es un objeto. Así pues, con el organismo sólo comparte la organicidad⁴⁴⁵.

Zelan sortzen du naturak hizkuntza? Bere zaletasun naturalistari jarraiki, Humboldt-ek imajinatzen du lurbiraren azala gaurko bere irudira heldu, barruan iraulketa handien ostean bakarrik heldu dela (eta gaurko hori bakarrik da zinez «mundua»), eta hala gizakiaren historian ere suntsitu diren «hizkuntz forma» aurrehistorikoak egon direla («Sprachformen»), agian horien aztarnak gure hizkuntzetan oraindik suma daitezke, egun ezagutzen dugun hizkuntzara iritsi aitzin⁴⁴⁶. Edonola ere, bilakabide horretan momentu bat badago «organizazio osoarena, handik aurrera ez baita gehiago aldatuko eraikuntza organikoa, eite (*Gestalt*) finkoa. Aitzitik, izpirituaren ekoizpen biziak diren bezainbatean, garapen meheagoa, emaniko mugen barruan, amaigaberaino aitzinaraz daiteke haietan. Hizkuntza batek bere eitea behin lortuz gero, forma gramatikal esentziales beti berak dira; generorik, kasurik, pasibo edo mediorik bereizi ez duenak, ja ez ditu beteko hutsuneok; hala berean hitz familia handiak, deribazio forma nagusiak ez dira ja gehituko. Soilik deribazioen bitartez adigaien altxumatze meheagoetan, konposizio bitartez, hitzen edukiaren barne zabalkuntza bitartez, haien elkarketa bitartez zen-

444. Zer esanik ez, Kant-en aplikazioa ere organismoaren kontzeptua gizarteari «analogia» moduan bakarrik egina dela.

445. Di Cesare, D., *W. von Humboldt y el estudio filosófico de las lenguas*, Bartzelona 1999, 54-55. Organismoaren inportantzia erabatekoa Goethe-ren estetikan nahiz teoria zientifikoetan, aipatu beharrik gabekoa da. (Ik. Humboldt, haren antzera mintzatuz, «gizajendea landare natural baten antzekoa da, etab.», in: I, 569). Nola aro honetan organismoaren metaforarekin adierazi diren izadia, artearen kreaioa eta garapena, jeinuaren estetika, historiaren aurerabide dialektikoa, Jainkoa bera (Spinoza-Herdertarra) eta «munduko arima» edo «munduko izpiritua», ik. Timm, H., aip. lib., passim. Ik., orobat, Gipper, H., “W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 409.

446. III., 1, 10.

tzuaeren arabera, haien jatorrizko esanahien erabilera irudimentsu bitartez, forma batzuen bereizketa senez asmatu bitartez kasu jakinetarako, gainezkakoaren inausketa bitartez, tonu zakarren guritze bitartez, hala egunabartzen da hizkuntza, bere eitetzearen uean txiro, moldakaitz eta ezdeusa, noizpait asturuaren faborea loratzen bazaio, adigaien mundu berri eta elederraren ditzira lehen ezezagun batera»⁴⁴⁷.

Laburbilduz: hizkuntza, izateratu den unetik, osoa eta amaitua da, aldaezina bere eitean (egitamuan); aldiz, egitamu horrek ezartzen dituen mugetan, amaigabeki aldakorra da bere baitan eta —izaki organikoa bera, «ein organisches Wesen»—⁴⁴⁸, baldintza historiko lagun edo kaltegarrien arabera, eraberrituz ibiliko da etenik gabe. Organismoa esan geniezaioke lehenengo momentuari (hizkuntzari, bera den bezainbatean), bigarrenari kultura (literatura, etab.). Organismoa gizakiaren hizketarako ahal eta premiak ernarazia da eta nazio osoaren ekarria; kultura, aldiz, nazioaren jite bereziaren eta patuarena izaten da ekarria, gehienbat ordea banako gailenena. Organismoa «gizaki intelektualaren fisiologiari» datxeko, dio Humboldt-ek bere manera naturalistan⁴⁴⁹; garapena «bilakaera historikoei»⁴⁵⁰. Euskarak ez du izan grekoaren lorapen kultural eta literariorik; baina grekera eta hebraieraren lorapenak euren artean ere ezberdinak dira.

Organismoa, hizkuntza bere baitan ezagutarazteko erabiltzen du Humboldt-ek. Testu ezberdinek pentsarazten dutenagatik, bi hastapenek esplikutzen du hizkuntza organismo bezainbatean: alde batetik, arestian esan bezala, nazio osoak eitetua da (horren karaktere edo jite bereziak); bestetik, «gizaki intelektualaren fisiologiak», hau da, gizadi guztiak diferentziarik gabe, gizatasunak berak alegia, edo —batzuetan esaten duen moduan— «pentsatzeko legeek» («Gesetzen des Denkens») ⁴⁵¹. Hizkuntza, beraz, bi maila edo modutako kontsideratu behar da aldi berean: denak batera hizkuntza bat bakar eta unibertsala (hizkuntza guztiak hizkuntza edo organismo bakarra, hori «pentsamenduaren organo eratzaille» bat-bera gizon-emakume guztion baitan) eta berdenboran hizkuntza bakoitza berezia bezala, bat-bedera organismo bereki bat (hizkuntzak adina organismo). Hizkuntza guztiak bat dira; baina, batzuetan, oso antzekoak ziruditen hizkuntzak, analisiak deskubritzen dizu, arrunt organismo ezberdinak direla barnagoan⁴⁵². Hizkuntzak, hortaz, aldi berean dira denak organismo bat bera eta anitz, organismo berdinak eta diferentek.

447. Ib., 1-2.

448. Ib., 8.

449. Gipper, H., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster 1992, 26: «Für die Humboldtsche Denkweise ist es weiterhin kennzeichnend, dass er die Sprache und deren Erscheinungen gern mit Metaphern aus dem Bereiche des Biologischen, insbesondere aus der Physiologie, zu kennzeichnen suchte».

450. III., 7. Ik. 184: «Eine Sprache ist auch nicht einmal in der durch sie gegebenen Masse von Wörtern und Regeln ein daliegender Stoff, sondern eine Verrichtung, ein geistiger Process, wie das Leben ein körperlicher. Nichts, was sich auf sie bezieht, kann mit anatomischer, sondern nur mit physiologischer Behandlung verglichen werden, nichts in ihr ist statisch, alles dynamisch».

451. Ib., 137.

452. Ib., 172, 177.

(Organismoa hizkuntzari buruzko metafora bat da: Humboldt bere modura beti «materialista» bada ere —hain zuzen goratik aitortuz izpiritua, hots, aktibitatea—, hau da, beti baldin bada ere naturalista⁴⁵³, haatik hizkuntzaren natura organikoa ez dela estriktokiegi fisiologiaren maneran ulertu behar, berak abertitu dio jarraikari bati)⁴⁵⁴.

Kawi-izkribuan Humboldt hizkuntzaren formaz eta barne-formaz bereiz mintzo da (hizkuntza energeia gisa definitzen duen atalean, hain zuzen, eta adigai horrekin harreman estuan). Izpituaren hizkuntzazko sorkuntza etenbakoan (hizketan, adibidez, edo hizkuntzaren garapen literarioan), gorago esan bezala, «historiaren erdian» aurkitzen gara beti⁴⁵⁵, hots, izpituak, pentsamenduei hots artikulatuzko espresio emateko jardunean, bere lanerako materia aurretik emana jasotzen du, handik eta halatan bere sorkuntza etenbako, etenbako eraldakuntza baita⁴⁵⁶. Lan hori izpituak molde atergabeko beti batean egiten du, hau da, guk ikusi ikusten duguna, hizkuntza bateko obra eta garapen guztiek jardunean betiere ageri duten forma-berdintasuna eta konstantea da, eta hori da gure esplikazioak subjektu edo izpitu (nazional) baten lana eta hizkuntza baten forma kontsideratzen duena, bera inoiz zuzenki izan barik hautemapenaren objektu⁴⁵⁷. Izpitu batek eragina, forma batek forma emana nabaritzen dugu hizkuntzazko sorkuntza-aktibitate guztia. Hizkuntzaren formaren kontzeptua arau gramatikalak baino harago doa, oinarrizko hitzen sorkuntzaren forma baino harago⁴⁵⁸, eta hizkuntzaren aiurri edo karakterearen kontzeptuarekin ukitzen da. Humboldt-en bilaketa kontzeptuetako bat da eta zaila definitzeko, berak aitortzen duenez.

Hizkuntz ikerketa hain zuzen garrantzizkoen eta mehenen zailtasuna maiz horretanxe datza, alegia hizkuntzaren inpresio orokorretik darion zera hori, sentimendu argien eta sinesgarrienez hautematen dela, baina porrot egiten dutela hala ere, hori xehetuki nahikoa osotasunean azaltzeko eta kontzeptu mugatueta zedarrizkeo ahaleginek. Hemen ere zailtasun horrekin borrokatu beharra dago. Hizkuntzen forma karakteristikoa euren elementurik ñimiñoenetako bat bederari itsasten zaio; haietako bakoitza modu batean ala bestean hark zermugatua dago, punttuka-punttuka nahi den bezain ezin hautemana izanik ere. Kontrara, ozta-ozta da posible puntuak edireitea, esan ahal izateko, horietanxe, banaka harturik, erabakigarriki itsatsia ageri dela hura. Horregatik hizkuntza jakin bat errepasatzen bada, hainbat gauza topatzen da, bestela izanez ere pentsa litekeena bere formaren okerrik gabe esentzian, eta berau bereiz garbi atzemateko, ostera ere inpresio orokorrera igorriak gara. Hemen, baina, justu

453. Ik. II, 98-99: «Der Mensch gehört der Natur an, und ist nicht bestimmt, allein und vereinzelt da zu stehen; das Wort seines Mundes ist Element oder Nachklang des Schalls der Natur; das Bild, das er hinwirft, Umriss des Stempels, in den auch sie ihre Gestalten goss, sein Wollen unmittelbarer Anstoss ihrer Schöpfungskraft».

454. V, 266-267 (K. F. Becker-i gutuna, 1827-05-20). Ik. Humboldt-en zehazketak in III, 476.

455. III, 419 (ik. 411).

456. Ib., 419.

457. Ib., 420.

458. Ib., 421-422.

alderantzizkoa gertatzen da. Indibidualiterik zinezkoena bista-bistan dago, saihestezinki gaineratzen zaio sentimenari. Honetan hizkuntzak, gaizki bada ere gutxientxo gaizkia, giza aurpegiko hazpegiekin izan daitezke alderatuak. Ukaezinki hor dago indibidualitatea, sumatzen dira antzekotasunak, baina ezein atalen neurtzek eta ez deskribatzek, banaka ez eta beren elkar erlazioan ere ez, ahal du berekitasuna kontzeptu batean laburbildu. Hori osoan datza eta baita bakoitzaren atzemateko moduan ere, fisionomia bakoitza horregatik bakoitzari diferentea ageri zaio⁴⁵⁹.

Beste batean, mendi-gailur bat inguratzen duen lainoaren konparazioaz baliatzen da: urrundik begiratuta, eite finko bat erakusten du bere osoan; baina bere barruan sartu eta zoazenean, lausotan desegiten da hurbiletik⁴⁶⁰.

Kontzeptuok gaur egun ulertzeko, ulertu behar da hizkuntzaren zientzian, hain zuzen, Humboldt-ek ekidin nahi zuen huraxe agitu dela bitartean: hizkuntzaren «zientzia» bere metodoaren biktima bilakatuta dagoela alegia, batetik natur zientzien ereduaren eta bestetik filosofia eta hizkuntzalaritzaren dibortzioaren pean, are hizkuntzarekiko diziplinen beren banaketa akademikoaren interes kontrarioenean (filologia, linguistika eta literatur ikerketa guztiz zein bere aldetik, esaterako). Humboldt-en asmoa, hizkuntza denak bat eta hizkuntza bera dena bat den eran (bere «organismo» edo egitamu biziarekin, baina baita bere historiarekin ere eta garapen modu guztiekin), bat izatea zen hizkuntzaren estudioa, ikerketa zientifiko estriktoa adina estetikoa⁴⁶¹, batez ere filosofikoa. Hizkuntza, gramatika adina literatura baita, legea adina irudimena, kreazioa, ikergaia bezainbat ederraren gozamena; eta, batez ere, giza izpirituaren agerketa sentigarri oinarritzekoa da. Hizkuntzaren ikasketak gizon-emakume intimoenaren ikasketa izan behar zuen aldi berean⁴⁶². Gizadiaren izpirituaren kontenplazioa. Proiektu humanista bat. Klasikoak estudiantuz —idatzi du aski goiz— klasikoen izpiritua hurruputzen da; estudiozalea nolabait greko bilakatzen da, lehendiko bereaz gain gizatasun grekoa bereganatzen du⁴⁶³. Tegel-era erretiratu eta burua ja heriotzean pentsatzen jarria,

459. Ib., 420-421.

460. II, 59 («so wie eine Wolke, welche den Gipfel eines Berges deckt, wohl von fern eine feste Gestalt zeigt, aber in Nebel zerfließt, so wie man in dieselbe hineintritt»). Berrero, in: V, 122 («wie der Nebel des Gebirgs»).

461. Hizkuntzaren ederra dastatu ez duenak, ez du ikertzen hizkuntza, haren zatiren batzuk baino, ik. V, 133: «Wer von der Schönheit dieses Baues nicht ergriffen ist, hat ihn nie in seinem Zusammenhange zu durchschauen versucht...».

462. Honela dio Ana Agud-ek bere itzulpenaren hitzaurrean: «Claro está que un empeño de esta índole carece de todo sentido para quienes no comparten el interés de conocimiento que le subyace. Y ni los tiempos del historicismo ni los posteriores, tan prolongados, del estructuralismo y sus múltiples derivados y epígonos podrían hallar en su propio contexto el menor estímulo para orientar la sensibilidad lingüística en esa dirección. – El resultado fue la más completa emancipación de la lingüística respecto de la filosofía (...). Sólo un lingüista del siglo XX, Eugenio Coseriu...». Ik., Humboldt, W. von, *Sobre la diversidad de la estructura del lenguaje humano y su influencia sobre el desarrollo espiritual de la humanidad*, Bartzelona 1990, 10-11.

463. Ik., «Über das Studium des Alterthums und des griechischen insbesondere», in: II, 1-24.

hunkigarriri mintzo zaio F. G. Welcker lagunari, bere haurren prezeptorea izana Erroman, hizkuntzen ikasketaren probetxuaz. Gizadiagaz ahalik gehiena bat egitea da giza bizitzaren xedea (Jainko tradizionalaren lekua gizadiak hartzen du Humboldt baitan); gizadia, nazioetan banatua munduan, ezagutzeko, nazio bakoitza bere hizkuntza propioan entzun behar da.

Ezagutze eta jakite egiazko orok azkenean hartara jo behar baitu, erdiestera zer den zinez gizakia bere gaitasunaren arabera, unibertsoa atzemateko eta harekin bere burua eraldatzeko. Izateko indar eta sugarra ordea ez da izaten indartu eta piztua zerbaiten bitartez, zer ere izan baitaiteke ezagutu eta ulertua soilik, baizik begiespenaren bitartez, gizakia behin zer ere izana den, eta batura, zer izan daitekeen. Horregatik, bitarteko xede guztiak ahaztu eta azkeneko eta esentzialenera soil bagoaz, existentziaren zabaltzea da egiazko zabaltze eta ezagutze bakarra, eta hori izandako existentziaren begiespenaz bakarrik da posible bide historikotik [ez filosofiko hutsetik, baizik esperientziatzkotik]. Hizkuntza original garrantzizko baten ikasketak soilik errenda dezakeen heinean begiespen hori nolabaiteko osotasunean [itzulpenean soilik materia bere forma originala gabe jasotzen da], horretan eginiko esperientzia handi bat, esaterako Bhagavad-Gitaren irakurtzea, bizitzako momentu hain inportantea juzgatuko nuke, non, opa ahal baitakioke norbere buruari opa, aldegin baino lehen hura lortua izateko zoria. Ariman beti mantentzen den neurrian irrika isil bat, norberak begietsi eta norberak sentitu izateko giza izpiritua eta giza sentimena handiak agertzen diren molde ezberdinak, horrela irrika horren zati bat ase da, eta lasapide bat irabazi da lekua husteko⁴⁶⁴.

Erlieba dezagun hizkuntza guztien batasunaren ideia humboldtar hori (hizkuntza guztien funtsezko berdintasunarena —diferentzia ukatzen ez duen berdintasunarena, alegia!), aurre egiteko oraintxetik gaizki-ulertze edo faltsifikazio interesaturen batzuei, gure artean frankotxo barreiatu baitira urteotan. Gizadia edonon bat den bezala, bat da giza hizkuntza nonahi, hots, hizkuntza guztiak bat dira, gizaki guztiengan beti bat eta bera delako hizkuntza eta pentsamendua exijitu duen premia, eta bat eta bera hizkuntza sortu duen ahalmena⁴⁶⁵. Bat da hizkuntza guztien gramatika edo forma⁴⁶⁶, eta hizkuntza bakoitza giltza bat da beste edozein hizkuntza ulertzeko⁴⁶⁷.

464. Humboldt, W. von, *Aus Briefen und Tagebüchern*, loc. cit., 706 (1823-09-25).

465. III, 425 («die Forderungen, welche das Denken an die Sprache bindet, woraus die allgemeinen Gesetze diëser entspringen [...], in allen Menschen, als solchen, gleich». Ik., orobat, 651: «Da die Naturanlage zur Sprache eine allgemeine des Menschen ist und».

466. Ib., 544-545: «Die grammatische Formung entspringt aus den Gesetzen des Denkens durch Sprache und beruht auf der Congruenz der Lautformen mit denselben. Eine solche Congruenz muss auf irgend eine Weise in jeder Sprache vorhanden seyn».

467. Ib., 651: «Da die Naturanlage zur Sprache eine allgemeine des Menschen ist und Alle den Schlüssel zum Verständnis aller Sprachen in sich tragen müssen, so folgt von selbst, dass die Form aller Sprachen sich im Wesentlichen gleich seyn und immer den allgemeinen Zweck erreichen muss. Die Verschiedenheit kann nur in den Mitteln und nur innerhalb der Gränzen liegen, welche die Erreichung des Zwecks verstattet».

Hizkuntzan hain miragarria da batetortze unibertsalaren barruan individualizazioa, ezen berdin zuzen esan ahal baita, gizajende guztiak hizkuntza bat bakarria hitz egiten duela, nola gizon-emakume bakoitzak bat berezia duela⁴⁶⁸.

Praktikan Humboldt bere lanetan hizkuntzen aniztasunaz eta horien konparantzez interesatuko da gehiena. Beti hizkuntzen batasunaren presupostuaren gainean ordea⁴⁶⁹. «Giza hizkuntza orokorra nazio ezberdinen hizkuntzetan errebelatzen da»⁴⁷⁰ (hizkuntz erlatibismoaren eztabaidetan ere ahazterik ez legokeen tesia da hori). Ez da, Humboldt-ek hizkuntzaren kontzeptu hau maiz baino maizago errepikatu duela bakarrik⁴⁷¹, baizik eta hori dela bere antropologiagaz eta bere historiaren filosofiagaz ere ikusbide koherente bakarra.

Hain zuzen, Humboldt-ek hizkuntzaren elementu edo alde fisiologikoa deitzen duenak, unibertsaltasun edo batasun hori nabarmendu nahi du⁴⁷². *Linguistika* alemanez esateko, ohituraren aurka, berak «Sprachkunde» forma hobesten du, singularrean, «Sprachenkunde» pluralaren aurka (hizkuntzaren zientzia vs. hizkuntzen zientzia), «orotarazteko, hizkuntza funtsean bat bakarria dela, eta giza hizkuntza bakar hori dela, lurberako kontaezinetan ezberdinki errebelatzen dena»⁴⁷³. Giza hizkuntza bata hizkuntzen aniztasunean errebelatzen da. Pluraltasunak ez du ukatzen, baizik eta egiten, batasuna. Hizkuntza oro «giza hizkuntza unibertsala» delakoxe⁴⁷⁴, dago Humboldt «hizkuntza unibertsal» baten aurka, hori artifiziala eta filosofikoa izan (Leibniz), edo hizkuntza dominante bat izan, frantsesa adibidez⁴⁷⁵. Ezerk ez

468. Ib., 424.

469. Ik. Gipper, H., "W. von Humboldt-en garrantzia hizkuntzalaritza modernoarentzat", in *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 394: «Humboldt-ek hizkuntzaren fenomenoa beti hiru mailatan kontsideratzen du(...): 1. Gizabanako bakanaren mailan, beraz maila indibidualean. 2. "Nazioen" mailan, Humboldt-ek dioen gisa, beraz hizkuntza-komunitateen mailan, eta 3. Gizatasunaren mailan, hizkuntza giza espeziearen ezaugarri esentzial gisa. – Humboldt-entzat erdikoa izango da maila garrantzitsuena, beraz munduko hizkuntza ezberdinena. Hemen aurkezten baitzaizkio hizkuntzak hizkuntzalaritari ikerketa eremu konkretu gisa». Gipper, H., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster 1992, 60-61 («Hinter diesen universalen Aussagen steht der erkenntnistheoretische Hintergrund der Philosophie Kants»), eta 175-177. Trabant, J., *Traditionen*, loc. cit., 70, 135, 236-237.

470. III, 113 («Über den Dualis»).

471. Oroit hizkuntza guztien organismo bakar berdinez aipatu pasarteak (III, 156, etab.).

472. III, 86: «(...) dass mithin jedes Wort ein doppeltes Bildungselement in sich trägt, ein physiologisches, aus der Natur des menschlichen Geistes hervorgehendes, und ein geschichtliches, in der Art seiner Entstehung liegendes».

473. III, 144. «Ich sage hier *Sprachkunde*, nicht, wie gewöhnlich zu geschehen pflegt, *Sprachenkunde*».

474. III, 134 («die menschliche Sprache, als ein Allgemeines»), 151 («die Sprache im Allgemeinen, die ganze menschliche als Eine genommen»), 185 («das allgemeine Sprachzweck»), 425 («die Sprache im Allgemeinen und die Zergliederung der einzelnen»), 651 («da die Naturanlage zur Sprache eine allgemeine des Menschen ist»), etab. Kasu guztiotan «allgemein»ek unibertsala esanahi duela, ik. Trabant, J., *Traditionen*, loc. cit., 70, 3. oin-oharra.

475. Trabant, J., op. cit., 47-49, 84-86.

du gehiago bateratzen eta berdintzen gizadia hizkuntzak baino, dio Humboldt-ek, eta diferentziatuz bateratzen du, ez diferentziagabetuz⁴⁷⁶. «Über die Verschiedenheit [I]» Leitzmann-ek argitaratu testuan trataera luze bat eskaintzen zaio bere baitan eraberdinaren anizkoitzasunari («Vielfachheit des in sich Gleichartigen») ⁴⁷⁷, hemen ez diogu esetsiko. Aski izanen da guretzat, batasuna funtsatzen duen arrazoia gogoratzea:

Leinu arras ezberdinetako hizkuntzek ere, ez artekogabe eta ez artekoz sekula elkar ukitu ez luketenak, eta klase ezberdinetakoak liratekenak gainera, hala ere beren egituran antz orokor halako batzuk ukan beharko lituzketela, berez segitzen da giza naturaren eta giza hizkuntz organoen eraberdintasunetik. Hori faktikoki ere ageri da, edozein hizkuntzatatik edozein hizkuntzarekin elkar ulertzeko posibilitatean. Pentsatzeko legeak hertsiki berberak dira nazio guztietan, eta hizkuntz forma gramatikazkoak, lege haien menpe baitaude, izari baten barruan bakarrik izan litezke ezberdinak (...). Hizkuntzako tonu serieen eta tonuen tipo nagusien hedadura ere berberak dira, eta hortaz horretan ere ezberdintasuna muga jakinen barruan itxita dago. Baiets daitekeen bezalaxe hizkuntza oro, baita edozein hizkelgi ere, ezberdina dela, berdin-berdin ahal da, beste ikuspuntu batetik, enuntziazioa ezarri, gizajendean hizkuntza bat bakarra dagoela eta egon dela inoiztik ezker⁴⁷⁸.

Behin Bermeon, Izaroko konbentuan bizi zen fraidearen ipuina entzun du, hirian amorante ezkutua ei zuena, eta nola gaez igerian joaten zitzaien, hark leihoan pizten zion zuzira; baina nola gau batez deabruak zuzia beste leku batean piztu eta ito zen. Humboldt-ek berehala ikusi du, ipuinak Hero eta Leandroren antz handia duela. Ipuin gehiagoz interesatu delarik, ipuin grekoen antzeko mordoa erasten dela euskal herrietan, ikasi du⁴⁷⁹. Gehiagotan ere ohartu du, nola herririk bata bestetik urrunenetan antzeko istorioak eta mitoak kontatzen diren, literatura ezberdinenetan antzeko zikloak errepikatzen diren (ñabardura nazionalekin)⁴⁸⁰, etab., zeharo ezinezkoa izaki antz horiek esplikatzea ez tradizio komunekin, ez harreman eta influentziekin euren artean, ez «deus historikorekin» oinarrian («nichts Geschichtliches») ⁴⁸¹, barnagoko zeozer «naturalekin» baizik, hots, «gizon-ema-kumearen errepresentazio moduaren berdintasunak eraman zuen agerpen berentzat esplikazio berberetara, mito asko ere, harreman historikorik gabe euren artean, giza asmaziorako eta oldozpenerako («Dichten und Grübeln») berdintasunetik soilik sortuak diren moduan»⁴⁸².

476. III, 150: «Die Sprache umschlingt mehr, als sonst etwas im Menschen, das ganze Geschlecht. Gerade in ihrer völkertrennenden Eigenschaft vereinigt sie durch das Wechselverständnis fremdartiger Rede die Verschiedenheit der Individualitäten, ohne ihnen Eintrag zu thun».

477. Ik. III, 218 eta segida.

478. Ib., 365-366.

479. II, 584-585.

480. Ib., 586: «Denn offenbar bilden z. B. die Griechische Fabel, die morgenländischen Erzählungen, und die Ritterabentheuer des westlichen Europas eigene aber grosse Classen, in denen man wieder feinere Nuancen unterscheiden kann».

481. III, 231.

482. Ib.

Humboldt-ek oraindik ez ditu Jung-en arketipo unibertsalak aipatzen, baina bide horretatik dabil askaera bila: bertsuak direla noiz eta nonahi parajeak, non ere bizi ohi den gizon-emakumea, haren irudimen asmaketaria eta haren grinak⁴⁸³. Noiz eta nonahi gizakia beti bera dela, hots, haren irudimen kreatzailea.

Errealitatean gizon-emakume hori aniztasunean eta diferentzietan aurkezten zaigu, eta hala giza hizkuntza bata ere: hizkuntzaz oro har hitz egiten bada, orohartasun hori adimenaren abstrakzio bat da, zinez topatu beti hizkuntza singular bat egiten baitugu⁴⁸⁴. Hizkuntza ikertu, hizkuntzak ikertuz bakarrik egiten da. Humboldt-en proiektua ahalik eta hizkuntza ezberdin gehienek ikerketa izan da. Lehenago —agian, Humboldt ahaztu samarturikoaren pizkundea XX. mendean Cassirer-ek eta, filosofoek eragin zutelako— batez ere Humboldt-en hizkuntzaren filosofia hartu ohi zen aintzat. Berrikiago K. Müller-Vollmer, J. Trabant hizkuntzalariek agerian ipini dute Humboldt ez dela hizkuntzaren filosofoa, baizik eta ororen aurretik eta gaintik biltzaile eta ikertzaile enpiriko entziklopedikoa dela; beraz, ez hizkuntza bat, baizik eta anizkoitzaz arduratu dela zinez. Filosofikoki ere hortik datorkio Humboldt-i bere diferentzia (gaurkotasuna): ez hizkuntza bata, hizkuntzak baizik eta horietako bakoitza dira egiaren bilaketako lekua⁴⁸⁵. Babelgo Dorrearen mitoa, gizadiaren zigorra esanahi izatetik, giza kreatzailetasunaren aberastasuna esanahitzera pasarazten dizu⁴⁸⁶. Humboldt-ek bere kritika hizkuntzaren ikusmolde tradizionalarena zeinu soil konbentzional bezala, hizkuntza singularren defentsarekin lotzen dizu, txiki eta txikienera euren ere. Ikusmolde hark, edozein hizkuntza berdin dela uste dizu eta, beraz, denontzat hobe litzatekeela munduan hizkuntza bat bakarrek. Hori, hizkuntza zein errealitate den egiaz —«mundu bat, kanpoan ageri dena eta gure baitan aktibo diharduenaren artean, erdian dagoena»⁴⁸⁷— zipitzik ez dakien aurreiritziaren hutsa eta aburuaren motza baino ez bide da. Horien aurka, «munduan bere burua errebelatzen ari den izpiritua, ezin baita esaustiboki ezagutu ahal emandako ikuskeren ezein kopuruaz, baizik eta berri bakoitzak beti zerbait berria deskubritzen baitu, ona litzateke aitzitik hizkuntza ezberdinak hainbat ugaritzea, lurraren gaina biztantzaren duten gizon-emakumeen kopuruak permititu adina», baiesteraino doakigu bera⁴⁸⁸. Hizkuntza ezberdin

483. II, 585-586: «Das Feld, auf welchem die Märchen erfindende Phantasie herumschwärmt, muss eigentlich überall dasselbe seyn, weil die Phantasie und die menschlichen Leidenschaften es sind, und weil auch einzelne Localitäten, auf welche sich gewisse Fabeln (wie z. B. die Geschichte Heros und Leanders) beziehen, überall wiederkehren».

484. III., 295.

485. Trabant, J., *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 47: «Wohlgemerkt: die Sprachen im Plural, die Sprachen in ihrer Verschiedenheit, sind die Mittel, die Wahrheit zu entdecken. Die entdeckten Wahrheiten sind damit Wahrheiten entsprechend den Traditionen verschiedener historischer Gemeinschaften: verschiedene *Weltansichten*».

486. Ib., 47-49. Ik. halaber autore beraren *Apeliotes*, loc. cit., 47 ("Babel") eta segidako atalak.

487. III, 60 («die Sprache ist eine Welt, die zwischen der erscheinenden ausser, und der wirkenden in uns in der Mitte liegt»).

488. Ib., 60-61.

partikularrok, hiru puntuok bereziak izan ohi dira: hitzen materiala, berorren trataera gramatikala eta elkarri lotzea, eta biotan komuna den hots- edo tonu-sistema⁴⁸⁹.

Hizkuntzaren (singularrean) bat-beratasun eta unibertsaltasuna hainbateraino da esentziala Humboldt-en pentsamenduan, ezen eta Chomsky-k bere aitzindaritzat hartzen baitu.

Los gramáticos filosóficos sostuvieron de un modo típico que las lenguas varían poco en su estructura profunda, por más que puedan darse grandes variaciones en las manifestaciones superficiales. Así existe, según este punto de vista, una estructura subyacente de relaciones y categorías gramaticales, y ciertos aspectos del pensamiento y el entendimiento humanos se mantienen invariables en lo esencial con el paso de una a otra lengua, aunque las lenguas pueden diferir en el modo de expresar formalmente las relaciones gramaticales, recurriendo, por ejemplo, en unos casos a la flexión y en otros al orden de las palabras (...). En suma, tanto las teorías de la gramática filosófica como las elaboraciones más recientes de dichas teorías parten del supuesto de que las lenguas presentarán muy escasas diferencias, pese a su considerable diversidad en la realización superficial, una vez se haya puesto al descubierto su estructura profunda y se hayan formulado explícitamente sus mecanismos y principios fundamentales. - Es interesante notar que dicho supuesto se mantuvo incluso en el curso del romanticismo alemán, período en el cual, como es sabido, se prestó atención especial a la diversidad de las culturas y a la correspondiente riqueza de posibilidades que representaba para el desarrollo intelectual de la humanidad. Así, Wilhelm von Humboldt, a quien actualmente se recuerda sobre todo por sus ideas acerca de la variedad de las lenguas y la asociación de estructuras lingüísticas diversas con 'concepciones del mundo' divergentes, tenía sin embargo la firme convicción de que a toda lengua particular subyace un sistema que tiene carácter universal y que expresa simplemente los atributos intelectuales que son propios y exclusivos del hombre. Por esa razón le fue posible sostener la opinión racionalista de que las lenguas no se aprenden realmente —y en cualquier caso no se enseñan— sino que más bien se desarrollan 'desde dentro', de un modo esencialmente predeterminado, cuando se cumplen en el ambiente las condiciones adecuadas. No se puede realmente enseñar a hablar la lengua materna, sostiene Humboldt, sino que sólo se puede «dar el hilo siguiendo al cual se desarrollará por propia iniciativa», en el curso de un proceso que se parece más a la maduración que al aprendizaje. Este aspecto del pensamiento de Humboldt, que en último término se remonta a Platón, reaparece una y otra vez a todo lo largo de su obra⁴⁹⁰.

Gizadia bat izanik, zergatik hizkuntza ezberdinak dauden, ez bat bakarra, Humboldt-ek esplikazio posible bat ikusten du arrazoizkoa: giza izpirituaeren beraren barneko enkarnua, forma intelektualen aniztasun aberatsa sortzeko (eta ez, he-

489. III., 302.

490. Chomsky, N., *El lenguaje y el entendimiento*, Barcelona 1971, 125-126.

rien sakabanaketa edo, kanpotiko zergatiak)⁴⁹¹. Hizkuntzaren izaerak berak hala erakusten du.

Aipatu egungo hizkuntzalariok (Coseriu-k hasita) beti burlaz luman hartu ohi duten kapitulu bat, hizkuntza ezberdinen sailkapen edo tipologia humboldtarra omendakoa baita (hizkuntza flexionatzaileak, bakantzaileak, aglutinatzaileak eta asimilatzaileak), maiz kontsideratua Humboldt-en ekarpenik inportanteena hizkuntzalaritzari⁴⁹², mereziko du hemen ohartxo hau marraztea bidenabar, puntu honetan ere topikoak desegite aldera⁴⁹³, gehiago pausatzerik ez dugun arren. Ikus-mikusgarria da, topiko operazional eroso bat nola sortzen den eta gero, objektio eta kritika guztien axolarik gabe, «zientzia» akademikoan nagusitu/zabalduz doan, segitzea⁴⁹⁴. Humboldt-ek ez du egin hizkuntzen tipologia edo sailkapenik (Pott-ek 1848an asmatua ei da Humboldt-en klasifikazio famatua!), aitzitik espresuki ukatu egiten du, hori egin daitekeena (hizkuntzalaritzaren egungo estadioan behintzat)⁴⁹⁵.

491. V, 129. «Vermuthlich ist der eigentliche Grund der Vielheit der Sprachen das innere Bedürfnis des menschlichen Geistes, eine Mannigfaltigkeit intellectueller Formen hervorzubringen».

492. Adibidez Kristeva, J., ez batere txarra topikoen dibulgatzailea: «Uno de los temas mayores de los textos de Humboldt es establecer una *tipología* de las estructuras de las lenguas para hacer una clasificación», in K., J., *El lenguaje, ese desconocido. Introducción a la lingüística*, Madril 1988, 206. Baina baita ere Robins, R. H., *Breve historia de la lingüística*, Madril 1984, 177: «Su contribución lingüística más conocida es probablemente la tipología tripartita de las lenguas, aislantes, aglutinantes y flexivas».

493. Ik., esaterako, Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 181: «Es ist ein geradezu unverrückbarer Glaubenssatz des allgemeinen linguistischen Wissens, dass Humboldt ein Begründer der Sprachtypologie...»; ik. segidako orrietan kritika. Ik. orobat autore beraren *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 57-58: «Was die *Klassifikation (Typologie)* der Sprachen angeht —die immer als Humboldts wichtigster Beitrag zur Sprachwissenschaft angesehen wird—, so wird sie von Humboldt als eine dem Gegenstand der Sprachwissenschaft inadäquate Herangehensweise gerade strengstens kritisiert (...). In den berühmten, vermeintlich Humboldtschen “Sprachtypen” (flectierend, isolierend, agglutinierend und einverleibend) führt Humboldt keine Klassifikation der Sprachen durch, sondern unterscheidet nur bestimmte, sehr allgemeine syntaktische und morphologische Verfahrensweisen (die didaktisch zur Charakterisierung der Sprachen verwendet werden können)». Ib., 64: «Der unzerstörbare Mythos einer Humboldtschen Typologie der Sprachen...» Ik., baita ere, 127, 136. Hainbat argitasun, in: Coseriu, E., “Sprachtypologie und Typologie von sprachlichen Verfahren”, in: Albrecht, J. (arg.), op. cit., bol. I, 195-206. Di Cesare, D., aip. lib., 118-127 (“La tipología de las lenguas” kap.). Orobat Hansen-Love, O., *La révolution copernicienne du langage dans l'oeuvre de W. von Humboldt*, Paris 1972, 37-38.

494. Coseriu, E., “Über die Sprachtypologie W. von Humboldts. Ein Beitrag zur Kritik der sprachwissenschaftlichen Überlieferung”, in: Höhle, J. (arg.), *Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte. Festschrift f. K. Wais*, Tübingen 1972, 107-135.

495. Espresuki Humboldt-en kritikak hizkuntzen klasifikazioei, ik., esaterako, in III, 189 (hizkuntza bakoitza bera da klase bat!), 317 (kritika Schlegel-en klasifikazioari hizkuntza analitiko eta sintetikoetan), 680 (hizkuntzen klasifikazio oinarrizko eta orokor baten ezintasunaz; xede jakinekiko erreferentziaz bakarrak justifika litezkeela klasifikazioak), 721 (hizkuntzen klasifikazioari mono eta polisilabikoetan).

Hizkuntzak indibiduo biziak dira, ez natur objektuak⁴⁹⁶. Euren erresuma historia da: askatasunaren eta ekintzaren espazioa.

496. "Nicht Instrumente, sondern lebendige Wesen", ik. Jens Baggesen-i idatzitako gutuna (1804-06-21), cfr. *W. von Humboldt aus Briefen und Tagebüchern* (arg., R. Freese), Darmstadt 1986, 407.

X. Naturala eta historikoa

Moderniaren lehen zikloan arrazoimena geometrikoa da, eta natura makina bat (abereak berak, automatak). Epistemearen eredia zientzia mekanikoak dira —fisika matematikoa. Bigarren zikloak eten bat dakar, bai naturaren kontzeptuan, bai arrazoimenaren kontzeptuan (Kant —baina Shaftesbury, Rousseau, lehenagotik zetozen iradokitzen, gizon-emakumearen sentimendua —estetikoa, morala— arrazoimen moduko bat dela, funtsean arrazoimenak baino hobeto —gizatiarkiago— arrazoitzen duena, beste modu batera Pascal-ek jada bihotzaren arrazoiari esaldi famatuarekin deklaratu) ⁴⁹⁷. XVIII. mendearen amaieran hasi eta, jakin-mina gai berrietara lerratuz doa (Iraultzak lehen ez bezala jarrarazten du auzitan, zer diren historia, gizartea), epistemearen eredia «biziaren zientziak» ari dira bihurtzen. Orain, hizkuntzaren naturaltasuna aitortzea ja ez da arrisku bat izanen gizatasunaren espezifikoa izan (beste) abereen aldean. Alderantziz, batez ere Rousseau-ri eskerrak, naturaltasuna gizatasun sano baten ezaugarri baitezpadakotzat edukiko da. Izan ere —hau da bigarren diferentzia—, natura ez da izpirituari kontrajarria bezala ulertuko, baizik eta izpirituak barrutik bizitua eta bizidun, historiko, atergabe kreatiboa bezala kontzebitzen da bera ere. Iraultza fundamental hau arrazoimenaren eta naturaren kontzeptuetan noraezekoa da Humboldt ulertzeko.

Aipatu dugu Humboldt-en eboluzioa, eta borroka gero, hizkuntzaren ulermenaren aurka zeinu arbitrario soil gisa. Hori hizkuntzaren naturaltasuna errebin-dikatzea baino ez da: arrazoimenaren naturaltasuna, ordea («Vernunftinstinct»). Euskaldunei buruzko monografiaren fragmentoetan artez formulatu du:

Nola gizakiak estreina hargatixe hitz egin baitzuen, bestela ezin zuelako pentsatu hizkuntzarik gabe, hala pentsatzeko legeen unibertsaltasunak zermugatu zuen, hark bere hitz egiteari eman zion forma ⁴⁹⁸.

Beraz, arrazoimenaren edo pentsatzearen legeek erabaki dute hizkuntzaren forma. Eta hitz-egitearen jarduna bera, ez dute eragin kanpoko premiaren batzuek:

⁴⁹⁷. Iraultketa honi buruz, interesatuak informazio global egoki eta aberatsa aurkituko du, in: Cassirer, E., *Kant. Vida y doctrina*, Mexiko 1978, 318-420 ("La Crítica del Juicio" kapitulua. Organismoari buruz, partikulariki, 392 eta segida).

⁴⁹⁸. V, 103.

Ez ziren asmatu zeinu arbitrarioak [«willkürliche»] kanpoko premiaren bat asetzeko, baizik eta gizaki izateko, hau da, izaki begiesle eta pentsaketari izateko barneko premiatik sortu zen, lehenago sekula garbi pentsatu gabeko kontzeptua, berba batean sortu, eta berba honetatik, bera giza pentsatze eta sentitzearen legeen emaitza bezainbatean, garatu ziren, lege haietxen analogiaren arabera derrigor, berriak eta berriro berriak⁴⁹⁹.

Hizkuntzaren naturaltasuna Humboldt-ek hala subjektu nola objektuaren aldetik nahi izan du bermatu, hau da, hizkuntzan (hitzetan, gramatikan) subjektuaren pentsatzeko legeak islatuta daudelako aldetik, eta orobat adierazitako objektuen (izaeraren) nolabaiteko irudikapena dagoelako aldetik. Bigarrenetik hasita: lehenengo eta behin, enigma bat dela aitortu behar da, hitza («harria») eta objektua (harria) zer-nola dauden betiko lotu-loturik elkarri. Baina lotuak badaudena, ezbairik gabeko datua denez, esplikazio bat entsea genezake. Arestian aipatua dagoenez, objektuaren irudikapen hau hizkuntzan izan daiteke, (1) artez onomatopeikoa («kukua», «trumoi»), edo (2) sinbolikoa («Wind», «wehen» - «fereka», «gorroto», «piztu»: adierazlearen hotsak sinestesia modu batean adierazia irudiaraz deza-keenean, kualitate komunak bezala hautematen ditugun batzuegatik), biak interes handirik gabekoak guretzat hemen; edo izan daiteke —zailagoa ulertzen, baina garrantzi handiagoa duena guretzat— (3) analogikoa, Humboldt-en terminologian esanda.

Egia esan, analogia hitz deabrua da, hizkuntzaren filosofian erabiltzen denean batik bat: kosmologia platonikoan adina metafisika aristotelikoan topatzen dugu, alexandriar gramatikan bezalaxe ontologia tomistan Erdi Aroan, analogiazko Jainko ezagutzarik batere onartzen ez duen Kant-en esperientziako analogietan halaber. Paradoxa txiki batekin hasten gara, hortaz: analogia hitza bera ekibokoa dela. Hitzaren patu konplikatu hau berau, Humboldt-en esplikazio konplikatuaren atariko antzo ikus daiteke. Izan ere, Humboldt-ek ez du argitzen, analogiarekin berak zer ulertzen duen; eta analogiak argitu behar duena ere, nahiko ilun gelditzen da. Ohar batzuetan pausatuko gara, hortaz, beharbada arrastoan jarri gaitzakete, Humboldt-ek apuntatzen duenari hobetoxeago antzemateko.

Analogia hitz grekoa, latinez proportzio edo arioa da (Varro, Zizeron), kontzeptu matematikoa bere jatorrian. Esaterako, errenka aritmetiko batean hiru kantitate analogian daude (proportzioan), lehena eta handiena (adb., 10), hainakoxe bada handiagoa bigarrena baino (6), hau handiagoa den hainaxe hirugarrena baino (2). Diferentzien proportzioa da hori: $10 - 6 = 6 - 2$. Analogia matematikoak, hiru kide badauzkagula, laugarrena asmatzeko⁵⁰⁰, edo bi muturren artean erdi doia aurkitzeko balio du (Humboldt-en aburuz hizkuntza «erdiko mundu» bat da, autonomia, objektuen eta adigaien artean), bi muturrak banatu eta lotu egiten dituela; eta hori

499. Ib., 103-104.

500. Kant, I., *Arrazoimen hutsaren kritika*, loc. cit., 205-206.

egiten du, bi terminoen arteko *erlazioen* berdintasuna ikusaraziz (ez hitzaren berdintasuna objektuarekin, baizik eta berdintasuna hitzaren erlazioarena objektuarekin eta erlazioarena adigaiarekin). Arkitas Tarentoko pitagorikoak analogia aritmetikoa, geometrikoa, harmonikoa bereizi ditu. Platon-en kosmologian, elementu ezberdinak (sua eta lurra, adibidez) zein proportziotan ote dauden elkartuta kosmoa osatu ahal izateko, ikertzen da, eta zein «erdi» lotzailek eragin ahal ote duen analogia (munduaren proportzio) ederrena (Tim. 31 c eta segida, 69 b). Baina baldin Platon-ek Ongiaren eta Eguzkiaren analogia ere (Resp. 508 b), nahi-taez matematikoa ez dena, edo proportziosko zatika bereiziriko lerro baten alegorian ezagutzaren eta iritziaren arteko erlazioa izatearen eta bilakaeraren artekoaren berdina bezala adierazten badu (Resp. 509 d — 511 e, 534 a), hemen jada matematikatik ontologia eta metafisikara pasatzen ari gara nabariki. Aristoteles baitan, metafisika utzi eta⁵⁰¹, haren *Poetikan* eta *Erretorikan* analogia jadaneko metafora da, betiere proportzioskotasunaren erreferentzia matematikoa guztiz ezabatu gabe: gorputzarentzat dena begia, arimarentzat da adimena; egunari zaiona arratsa, hala bizitzari x (zahartzarora), etab⁵⁰². Erabakigarria dena, korrespondentzia estrukturalak egon behar du a-b eta c-d artean. Gero, bereiztea komeni da analogiaren historia [1] filosofian eta [2] gramatika edo linguistikan. [1] Kant-engana mugatuz: analogiak «ez du esan nahi, ohiki hitz hori ulertzen den bezala, bi gauzen arteko antz inperfektua, eta bai, erabat diferenteak diren bi gauzen arteko erlazioen antz perfektua»⁵⁰³.

Esan nahi da, beraz, zuzenean ezagutzen ez dugun eta ezin dugunaren ideia edo, aukeran, ezagutza —modu batean apriorizkoa— franko bete-betekoa ahalbidetzen duela analogiak, zeharka. Matematikan ez bezala, «filosofian analogia ez da bi hartueman kuantitatiboen berdintasuna, bi hartueman kualitatiboena baizik, non hiru kide emanda, hauek laugarren bategaz duten hartuemana ezagut dezakedan, baina ezin dudana ezagutu eta *a priori* aurkeztu laugarren osakide hori bera. Hala

501. Humboldt-en mendetasunaz analogia kontzeptuan ere Condillac-engandik, ik. Christmann, H. H., "Zu den Begriffen 'Génie de la langue' und 'Analogie' in der Sprachwissenschaft des 16. bis 19. Jahrhunderts", in: *Beiträge zur romanischen Philologie* 16/1 (1977) 93-94. Gaizki-ulertzeak saiheste aldera laburki aipatzeko bakarrik, tradizio aristoteliko-tomistako analogiaren aurka, Aubenque, P., *El problema del ser en Aristóteles*, Madril 1974, 192: «Pero ocurre que la palabra *analogía* tiene en Aristóteles un sentido preciso, y que jamás se utiliza para designar la relación entre las categorías y el ser en cuanto ser (...). La doctrina de la analogía del ser no sólo es contraria a la letra del aristotelismo, sino también a su espíritu; con el pretexto de aclarar y explicitar, pero en realidad porque el cristianismo había aportado una perspectiva metafísica complemente distinta, que sustituía el problema de lo uno y lo múltiple por el de las relaciones entre un Dios creador y un mundo creado, los comentaristas medievales introdujeron en este punto un giro que, si bien ha sido decisivo en el destino de la metafísica occidental, no por ello deja de ser infiel a lo que hay de esencialmente problemático y ambiguo en el proceso de pensamiento aristotélico».

502. Aubenque, P., aip. lib., 194-195.

503. Kant, I., *Prolegomenoak*, loc. cit., 162.

ere, bera esperientzian bilatzeko erregela bat dut eta bera esperientzia horretan aurkitzeko ezaugarri bat»⁵⁰⁴.

Analogiak erregela gisa, hots, apriorizko fisika baten modura, balio du esperientzian, hortaz: kasu honetan erregela hori enpirian egiaztatzeko. Ikusi dugu analogiaren usadioa gizarteko fenomeno berrien argibiderako (Iraultzaren Estatu/gizartea organismo gisa); alderantziz, natura bera, produktu organikoen sortzailea, proba liteke esplikatzeko arteagaz analogian; edo natura bizidunaren ikerketa orientatu genezake hari xedeak suposatuz bezala (nahiz berak estriktoki xederik ez duen), geure buruarekin analogian⁵⁰⁵, etab. Baina, harrigarriena Kant baitan da analogiaren baliatzea metafisikan, arrazoimenaren ahalmenak, berak kritikoki moztuak dituen esparruan (Jainkoa ezagutzeko, adibidez). Haatik, «holako analogia bati esker, erlazio-kontzeptu bat eman dezaket nik batere ezagutzen ez ditudan gauzei buruz»⁵⁰⁶; eta hala, «analogia horri esker, nahiko kontzeptu determinatua gelditzen zaigu izaki gorenaz»⁵⁰⁷. «Esate baterako, umeen zorionarentzat (= a), gurasoen maitasuna zer den (= b), horixe da gizadiaren ongizatearentzat (= c), Jainkoa baitako ez-ezagunkia (= x), guk haren maitasuna deitzen duguna; eta hori, ez maitasun horrek giza grinaren bategaz inolako antzik duelako, baizik eta guk, munduarekin duen erlazioa eta munduko gauzek elkarren artean dutena antzekotzat eman genitzakeelako»⁵⁰⁸. Errigortsuki Jainkoak maitasuna bezalako sentimenduak ezin ukan ditu, baina halakoaren analogo bat guk —pentsatzeko gure moduan— haizukiro suposa genezaioko. Berdin, arrazoimena⁵⁰⁹, etab., edo Jainkoa bera munduaren sortzaile eta kausa izatea⁵¹⁰. Haizuki ez ezik, dio Kant-ek *Erljioa arrazoimen hutsaren mugen barruan* lanean gizon-emakumeek (hain zuzen azkeneko urrats hori munduaren ezagutza razionalak berak exijituta) ezin dute arrazoimen hutsaren mugaz haraindikoa ez pentsatu, baina ezin dute bestela pentsatu analogiaz baizik⁵¹¹.

504. Kant, I., *Arrazoimen hutsaren kritika*, loc. cit., 206.

505. Kant, I., *Kritik der Urtheilskraft*, loc. cit., 374-375. «Der Begriff eines Dinges, als an sich Naturzwecks, ist also kein constitutiver Begriff des Verstandes oder der Vernunft, kann aber doch ein regulativer Begriff für die reflectirende Urtheilskraft sein, nach einer entfernten Analogie mit unserer Causalität nach Zwecken...».

506. Kant, I., *Prolegomenoak*, loc. cit., 202, 24 oin-oharra.

507. Ib., 162 (LVIII kap.). («... nahiz eta hori batik bat eta berbaitan determina zezakeena erabat kanpora utzi dugun»). Ezagutza analogikoak ez du Jainkoa berbaitan determinatzen, baizik eta haren munduarekiko edo gurekiko erreferentzian bakarrik «eta ez daukagu gehiagoren beharrik», erabakitzen du Kant-ek.

508. Ib., 202-203.

509. Ib., 203, 25. oin-oharra. Ik., halaber, LX. kap., konklusioa bereziki (166.-167. or.).

510. Ib., 164 (eta oin-oharra). Halaber, *Kritik der Urtheilskraft*, loc. cit., 464-465 eta oin-oharra.

511. «Denn wir bedürfen, um uns übersinnliche Beschaffenheiten fasslich zu machen, immer einer gewissen Analogie mit Naturwesen». «Das ist der Schematism der Analogie (zur Erläuterung), den wie nicht entbehren können», in: Kant, I., «Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft», in: *Kants Werke*, loc. cit., bol. VI, 65, oin-oharra.

Analogiak, nolabait, analisi enpirikoaren mugak gainditzeko posibilitatea, ezagutezina ezagutzeko edo pentsatzeko baliabidea eskaintzen du Kant baitan. Humboldt-ek, hortaz, hizkuntzan ere, zuzenean sarbiderik ez dugun pentsamenduaren mundu ezkutua, analogiaren bidez iker zitekeela, uste izan du apika: pentsatzeko legeen jarduna hizkuntzaren era eta arauketan; kontzeptuaren sorketa eta haren elkarkidetasun «naturala» hitz hotsarekin; diskurtsoaren ordenaren printzipioa, etab.

Egiaz —Trabant-ek azpimarratua dizunez—, Condillac-engan analogiak oso garbi erakusten du xede garrantzizko hori, hizkuntzaren (jatorriko) natura —naturaltasuna— justifikatzekoa. Haren arabera hizkuntza *ekintza hizkerako* zeinu espontaneoan forman sortua da lehen unean: keinu, aurpegiko higidura, hots inartikulatuak, agiantzak-eta adierazten zituztenak, edo ukoa, pozkida, atsekabea, etab. Hala, «en nous donant des signes naturels l'auteur de la nature nous a mis sur la voie pour en imaginer d'artificiels», deritzo Gramatikako «De l'analyse du discours» atalean⁵¹².

Puisque le langage d'action est une suite de la conformation de nos organes, nous n'en avons pas choisi les premiers signes. C'est la nature qui nous les a donnés: mais en nous les donnant, elle nous a mis sur la voie pour en imaginer nous-mêmes. Nous pourrions, par conséquent, rendre toutes nos pensées avec des gestes, comme nous les rendons avec des mots [geroxeago berak honela adibidatzen du posibilitate hau: «Les comédiens qu'on appeloit *pantomimes*, représentaient des pièces entières sans proférer une seule parole»]; et ce langage seroit formé de signes naturels et de signes artificiels. Remarquez bien, Monseigneur⁵¹³, que je dis de *signes artificiels*, et que je ne dis pas de *signes arbitraires*: car il ne faudroit pas confondre ces deux choses. — En effet, qu'est-ce que des signes arbitraires? Des signes choisis sans raison et par caprice. Ils ne seroient donc pas entendus. Au contraire, des signes artificiels sont des signes dont le choix est fondé en raison: ils doivent être imaginés avec tel art, que l'intelligence en soit préparé par les signes qui sont connus⁵¹⁴.

Hau da, ideia bat eratzen dugu, lehendik baditugun ideien arabera berria egokituz; aurreko ideiekin antz eta loturarik batere gabeko ideia bat ez litzateke ideia bat izango, ez litzateke ezeren ulermena izango. Berdin, aurretik dauzkagun zeinu adierazleen analogian asmatzen ditugu hurrengo zeinuak, eta analogia horregatik dira berauek ere zeinu adierazleak:

Alors vous aurez une suite de signes qui ne seront dans le vrai qu'un même signe modifié différemment. Les derniers, par conséquent, rassembleront aux premiers; et c'est cette ressemblance qui en facilitera l'intelligence. On la nomme *analogie*. Vous

512. Condillac, "Grammaire" (I. I), in: *Oeuvres philosophiques*, loc. cit., bol. II, 429. Zutabe aldameneko azpituulua.

513. Gramatika parte bat da in "Cours d'études pour l'instruction du Prince de Parme". Printze horri mintzo zaio.

514. Ib.

voyez que l'analogie qui nous fait la loi ne nous permet pas de choisir les signes au hasard et arbitrairement⁵¹⁵.

Haurrengan egunoro ikusten duguna da, nola hitzak (berriak) asmatzen dituzten, askotan biziki espresiboak. Baina ez dituzte asmatzen nolana, erlaziorik gabe ezerekin, baizik eta aurretik dakitenaren garapen analogiko doi-doian beti⁵¹⁶. «L'analogie a également guidé les hommes dans la formation des langues»⁵¹⁷. Horrek hizkuntzari razionaltasun bat ziurtatzen dio (zeinuaren «arbitrariotasunaren» aurka) eta, batez ere, naturaltasuna. Andre-gizona esentzialki baldin bada abere mintzoduna, naturak emana izan behar du mintzoak; beraz, naturala. Condillac-ek onartzen du bere esplikazioak garapen eta argitzapen gehiago beharko lukeela, frogatuztat emateko (postulatua da gehiago, frogatua baino!).

Mais j'en ai assez dit, Monseigneur —akabatzen du—, pour vous faire voir que les langues sont l'ouvrage de la nature; qu'elles se sont formées, pour ainsi dire, sans nous [ez gara gu mintzo, baizik mintzatuak gara!]; et qu'en y travaillant, nous n'avons fait qu'obéir servilement à notre manière de voir et de sentir⁵¹⁸.

[2] Hizkuntzalaritza zaharrean, Alexandriako gramatikaren artean batik bat, analogiak bestelako esanahia garatu du (gaur morfologia esango litzateke)⁵¹⁹. Esan nahi du hizkuntzak proportzio edo forma egituratu antzeko batzuk dituela (analogikoak), hau da, erregularitasun konstanteak edo «paradigmak» (hitz greko honek *ereduak* esan gura du) flexioetarako (deklinazioan, konjugazioan), hitzen eta esaldien osaketan, eratorpenetan, etab., guztian. «Gizona/gizonak» bada, nola izan behar duen «andrea/x», «gizona/gizonaren» bezala «andrea/x» ekuazioak erraz asma daitezke. Esan nahi du, hizkuntzak, analogiak egituratuak direla. Analogia horiek izan gabe hizkuntza kaos bat izango litzateke («Chaos von Wörtern und Regeln»)⁵²⁰, ez genuke inolako ordenarik sumatuko, nahierara erabili ahal izango

515. Ib. Ik., orobat, 431 (Ib., I. II): «Vous voyez donc, Monseigneur, que si nous sommes conformés pour parler le langage d'action, nous le sommes également pour parler le langage des sons articulés. Mais ici la nature nous laisse presque tout à faire. Cependant elle nous guide encore. C'est d'après son impulsion que nous choisissons les premiers sons articulés, et c'est d'après l'analogie que nous en inventons d'autres, à mesure que nous en avons besoin. — On se trompe donc, lorsqu'on pense que dans l'origine des langues, les hommes ont pu choisir indifféremment et arbitrairement tel ou tel mot pour être le signe d'une idée. En effet, comment, avec cette conduite, se seroient-ils entendus?».

516. Xabier Insausti kolegak hiru urteko bere haurraren adibide hau kontatu dit: lehenbizi euskara hutsa ikasi du, gero amarekin alemana, eta hiruzpalau urterekin aitona-amonen etxean espainola murduskatzen hasi da. Une horretan, «un agujero» esan ezinda, «locho bat» asmatu du, al. berba («loch», zulo), esp. bukaera (-o) eta eusk. artikulua mugagabea lotuz.

517. Ib., 432.

518. Ib. Analogia eta hizkuntzaren naturaltasunaren gairako Condillac baitan, ik. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 143-147.

519. Ikus daiteke, laburki, Lyons, J., *Introducción al lenguaje y a la lingüística*, Bartzelona 1984, 174-175. Edo Lazaro Carreter, F., *Diccionario de términos filológicos*, Madril 1962, art. «Analogía». Humboldt-ek zentzu honetan darabilela, ik., adb., II, 62. eta hurr., III, 308. eta hurr., eta maiz.

520. III, 418.

litzateke (ozta-ozta ahal izango litzateke ikasi ere)⁵²¹. Aitzitik, hizkuntza organismo bat baita, haren baitan den-dena, salbuespenik gabe, analogiak eratua dago alderik niminoeneraino⁵²². Gramatika, «analogien osoko bat» da («ein Ganzes von Analogien»)⁵²³, eta analogiaz analogia dago eraikia eta saretua lexikoa ere.

Orain analogia egituratzailearen printzipioa flexioetatik edukietara eta hizkuntza guztira zabal genezake: zuria/beltza, handia/txikia bezala, adjektiboen mundua kontrarioen, kideen, menpekoen edo ez dakit zeren harreman-sareen diagraman dena jos liteke; edo aditzak: jan/edan, joan/etorri, denborak (naiz/haiz, nintzen/hintzen), moduak, etab., edo errealiata oro banako, espezie eta generoetan (Sokrates, gizaki, abere, bizidun), eta den oro azkenean Porfirioaren Arbola orbitzaile batean, eta azkeneko azkenean agian munduaren egitura materiala, logikoa eta metafisikoa, zergauzena eta ideiena, analogikoak izango lirateke goitik behera, unibertso guztia Platon-en «analogo eta simetrikoa» bete-betean (Tim., 69 b), dena denari lotua, hori izan baita Spinoza-ren amets handia.

Zinez, non hasten dira analogiak, metaforak? Pentsatzearen haste berean hain zuzen (hizkuntzaren jatorrian bertan, orduan). Analogia edo metafora ez da hizkuntzan fenomeno bat berant eta partziala⁵²⁴, atzetik gehitua bigarrenko momentuan, hizkuntza egon eta gero: hizkuntza bera metafora jarraitu bat da (Herder-ek esan, Nietzsche-k berresan); haren izatea metafora izatea da —ez metaforaren zentzu metaforikoan, estriktoenean baizik. (Dena metafora den testuak utzi egiten dio, noski, metafora izateari, errealitatea berak definitzen du!).

Pentsamenduak ez du objektu bat inoiz isolatuki tratatzen, eta inoiz ez du hori bere errealitatearen osotasunean behar. Soilik harremanak, proportzioak, begikalde edo aspektuak zurgatzen ditu, eta lotu egiten ditu⁵²⁵.

Hor aurrean begiarentzat hiru zer tente zein bere ageri diren horiek, pentsamenduak bihurtzen ditu hiru zuhaitz, hau da, zuhaitz bat hiru bider. Pentsamenduak (adigaiak) ez ditu gauzak ispiluratzen, «proportzioak» baizik. Kontzeptua proportzioa da nolabait, ekuazioa, sinopsi bat ikuspuntu bateratzailez, hainbat eta hainbat banako antzeko eta berdenboran diferenteren artean. Eta sentsuentzako signifikante materialen lekuan, beste signifikante bat ipintzen du material/ezmateriala

521. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 85-86: «Wenn etwa alle Verben so strukturiert wären wie das Präsens des französischen Verbs *être*, das fünf verschiedene Signifikanten hat: [syi], [e], [s@], [et], [s1] (*je suis, tu es+il est, nous sommes, vous êtes, ils sont*), d. h. wenn die Beziehungen, die zwischen den Bedeutungen dieser Signifikanten ja unzweifelhaft bestehen, materiell nicht angedeutet wären, dann wäre die Sprache kaum erlernbar».

522. V, 121: «Printzipio tinkotzat har daiteke, hizkuntza batean den-denak analogiaren gainean atsedeten duela, eta haren egitura, zatirik finenetan beretan ere, egitura organiko bat dela».

523. III, 309.

524. Weydt, H., «Metaphern und Kognition», in: Albrecht, J. (arg.), op. cit., bol. III, 303-311.

525. II, 63. «Das Denken behandelt nie einen Gegenstand isolirt, und braucht ihn nie in dem Ganzen seiner Realität. Es schöpft nur Beziehungen, Verhältnisse, Ansichten ab, und verknüpft sie».

adimenarentzat: hitza/kontzeptua, banakako zergauza haien guztien zeinua (adierazlea). Metafora izaki, nola halako hurbilketa bat hortaz, ez argazki bat buruan eta ez ekuazio matematiko baten emaitza zehatza, muga ezbaikoak ditu aplikagarritasunean (landare bat noiz hasten da arbola izaten?), eta haren esanahia beti erabileraren, testuinguruaren menpe geldituko da (Wittgenstein II). Agerkizunak hor daude sentsuentzat, irlatuak zein bere espazioan, ez dute bata bestearen premiarik norbera osoa izateko; pentsamenduaren erresuman, aldiz, ezer ez da ezer bata bestetik esekitasunean baino, dena denari lotua. Sentsuen hautematea bakan-tzean datza. Denean lotura eta barne-organizazioa bilatzean datza pentsamenduaren hautematea. Noranahi begiratu, pentsamenduak ez du ikusten lotura eta korapiloa baino. «Agerkizun banakako eta puskatuen masa izugarritzko hori osoko banatubako eta organizatu bihurtzea da» eginahal intelektualaren azken jomuga⁵²⁶. Munduaren osoko banatubako eta organizatu hori hizkuntza artikulatua da, mundu beregain bat bera, non ere mundu ezagutzekoa eta subjektu ezagutzaila biak bat bilakatzen diren⁵²⁷, horregatik artikulazio bikoitzekoa dena, batetik hotsezko unitate edo fonemena, bestetik esanahiezko unitate edo monemena⁵²⁸, biok ez baitira bi entitate, baizik eta bat bera, bi begikalde bereiztea onartzen duena. Biok bat egiten duten begikaldeon arteko analogia edo proportzioaz galdetzen du Humboldt-ek. Nola egiten dute bat (hotsak eta esanahiak)? Onomatopeiaz eta sinbolismoaz gain Humboldt-ek hirugarrena bezala ailegatzen duen «hots batzuen eta kontzeptu batzuen arteko loturaren» fundamentu analogikoak ez du adierazten analogia hitz batena zuzenean objektu bategaz, baizik eta, inondik ere, hizkuntzazko munduarena objektuzko munduarekin bere osoan edo partzialki: bere hitzetan, hemen «kontzeptuen artean eta hotsen artean analogia hala-hala esesten baita, bakoitzarena bere esparruan, non ere biek pausoa batera eraman behar baitute»⁵²⁹. Gaiaren berebiziko garrantzia arren (kontzeptuek hotsekin lotura natural bat nola duten ikertzeko moduetan, «hau da guztietan oparoena, eta intelektualki produzituaren koherentzia guztia argien eta berezikien antzeko hizkuntzaren koherentzia batean azaltzen duena»)⁵³⁰, hala ere Humboldt ez da ohi baino askoz esplizituagoa. Esaten zaigu, esanahi hurbileko hitzek hotsak ere hurbilekoak izan ohi dituztela (beraz, kontzeptuetan zaiona a - b-ri, zaiola hots/hitzetan c - d-ri)⁵³¹. Baina, gehitzen da bete-betean,

526. Ib., 139-140.

527. III, 448.

528. Terminologia hau A. Martinet-ena bada, berezikuntza bera jada Humboldt baitan garbi dago (III, 448): «Es kommt daher in dem Worte allemal eine doppelte Einheit, des Lautes und des Begriffes, zusammen».

529. III, 454.

530. Ib. «Sie ist aber die fruchtbarste von allen, und die am klarsten und deutlichsten den ganzen Zusammenhang des intellectuell Erzeugten in einem ähnlichen Zusammenhang der Sprache darstellt».

531. Ik. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 85. «Eine Ähnlichkeits-Relation zwischen Wort und Wort bildet ab eine Ähnlichkeits-Relation zwischen Bedeutung und Bedeutung (...). Es ist ganz offensichtlich, dass hier das Prinzip angesprochen ist, das Saussure die "relative Motiviertheit" der Sprache nennt». Humboldt-ek tiroa urrunago ere destatzen zuela suposatzea, izan liteke zilegi apika.

goiko adibideetan ez bezala, hemen «hotsek berek duten karaktereari ez zaio jaramonik egiten». Horregatik, ezabatu egin du, eskuizkribuan lehenengo idatzia zeukan adibidea: *Gischt* - *Geist*-i zaiona (hotsetan), zaio *bitsa* - *izpiritu*-ri (kontzeptutan)⁵³². Seguru asko pentsatu du, adibideokin ostera ere korrespondentzia onomatopeiko eta sinbolikoetara erortzeko arriskuan zebilela. Eta, bere asmoan, guztiz bestelako prozedura bat iragarri nahi zuen Humboldt-ek hirugarren modu horrekin —ez du, ordea, asko argitzen. Argitzerik ez zeukalako, beharbada. Izan ere, Humboldt-ek nolabait iradokitzen duena, hizkuntzaren eta pentsamenduaren korrespondentzia hotsez hots eta kontzeptuz kontzeptu edo kontzeptuaren osagarri egiaztatzeko egitasmoa baldin bada, esan beharko genuke, beti izan duen korapilo gordiarra dizula hori, ahalegindu arren askatu ezin eta ezpatakada batez ebaki ere ez nahi (gomutatu behar da, bestalde, *Kawi-izkribua* deitu ohi dena, hor dago gure esku arteko pasarte, ez dela hitzaurre orokor bat besterik ikerlan partikular handiago bati, eta kapitulu askotan manifestu programatiko baten edo noizpait lantzeko gaien iradokizunaren tankera duela —hala orain ukitzen dugunean—, ezen ez aurkezten dituen gaien trataera bukatuarena). Printzipio irmetzat har daiteke «hizkuntza batean denak analogiaren gainean atsedeten duela»⁵³³. Gertari bat da hizkuntzaren ordena analogikoa, gertaria da kontzeptuen ordena (ana)logikoa, eta gertaria da hizkuntzaren eta pentsamenduaren elkarkidetasuna. Baina korrespondentzia horretan, batetik besterako banda (hitzetatik kontzeptuetara eta alderantziz) hotsetan bilatzea, maiz entseatu da entsegua, beti alferrik. Humboldt-ek ematen du, halako saio batzuek bere aurretik kritikoa den arren, printzipioz ez duela posibilitate hori inola ere baztertu nahi. Aitzitik: «Hitzak beti kontzeptuen buruz buru daudenez gero —deritzo—, naturala da, kontzeptu kideak hots kideekin zeinuztatzea»⁵³⁴. Hotsak eta kontzeptuak lotzeko hiru fundamentuak aipatu eta, horiekin «askogatik ere» ez direla posibilitateak agortu, sentsazioa gelditzen bide zaio⁵³⁵... Agian ulergarria da, bere koordenatuak ezaguturik; ezin baitugu ahaztu, interes antropologikoetatik datorrela, eta «gizajendearen mintzo-ahalmenaren neurria hartzea» duela hizkuntzen estudioaren azken xedea⁵³⁶. Jakin badaki, beraz, alde batetik, gauzek sentsuetan eragiten dituzten inpresioak eta izpirituaren barneko higidurak, hotsetan espresatzea, «operazio bat esplikaetzina dela neurri handi batean ipi-apa guztietan. Ziurra dirudi, bozaren eta haren esanahiaren artean erlazioa dagoela; erlazio horren nolakoa, aldiz, gutxitan ahal izaten da erakutsi osoki, askotan susmatu bakarrik, eta askoz gehiagotan ezta antzik eman ere»⁵³⁷. Alabaina Humboldt-ek interesik nekagaitzena dizu, hotsa kontzeptuaren irudikatzaile gisa

532. Ik., Humboldt, W. von, *Sobre la diversidad de la estructura del lenguaje humano*, loc. cit., 104, oin-oharra. *Gischt* -> *Geist* analogiaz, ik., orobat, I, 517.

533. V, 121: «Man kann es als einen festen Grundsatz annehmen, dass Alles in einer Sprache auf Analogie beruht, und ihr Bau, bis in seine feinsten Theile, ein organischer Bau ist».

534. III, 449.

535. Ib., 452.

536. V, 130 («die Sprachfähigkeit des Menschengeschlechtes auszumessen»).

537. III, 452

agerrarazteko, gero artikulazioa berdin gogoetaren irudikatzaile (edo isla) gisa⁵³⁸; eta gero gramatika, bai kanpoko munduaren, bai barneko izpirituaren jardueraren irudi edo ispilu gisa⁵³⁹. Analogiak Kant-i bide ematen bazion, argiren bat egiteko behaketaz ezin den mundu ezkutuetan, halatsu Humboldt-ek enpeinatua ematen du, hizkuntzazko hotsaren logos (suposatu!) eta gramatikako analogiaz pentsamendua-
ren sorgi sekretuena argitzen. Bere metodo historiko-filosofikoak agintzen duen moduan, horrela, hizkuntzaren naturaltasuna alde bietatik aseguratua eduki nahi du, batetik *a priori*, bai pentsamendua eta bai hizkuntza eratzen dituzten «pentsatzearen lege» oinarritzkoekin, bestetik enpirian oinartuz hizkuntzen analisiagaz⁵⁴⁰.

Guztiaren emaitza pobre gisa, ematen du, analogiaren baliabidea, hizkuntzaren teorian azkenean berak ematen duenagatik baino, teoriak bera zergatik eskatzen duenagatik, dela interesantea: hizkuntzaren naturaltasuna eta pentsamendua-
rekin identitatea egiaztatzea. Izan ere, naturaltasun hori eta identitate hori, filosofikoki ikusaraz daitezke ausaz: nola frogatu enpirikoki? (Hori entseatzea bera bidezkoa ote da, Humboldt-en baliabideekin bederen? Baina metodoak hala agintzen zion berari). Analogiaren agianeko naufragioa gorabehera, tesia seguru dago, hizkuntza abere pentsatzailearen naturala da: abereen instinto naturala bezalaxe, «arrazoimenaren instinto naturala»⁵⁴¹.

Baina —jarraituz— egon, hizkuntza beti historian dago, historian bizi da, pentsamendua bezala. Hizkuntzak, berriz ere, begikalde kontrarioak erakusten ditu: naturala da eta historikoa (hobeki mintzatuz, natura eta historia ez genituzke pentsatu behar, gizakiari so, bi errealitate kontrario gisa, bi begikalde gisa baizik kontrarioak). Hizkuntzei dagokienez bederen (pluralean), iragaitza naturatik historiara, Humboldt-ek dagiena alegia, zuzen-zuzenekoa da: haren naturan hasten da hizkuntza baten historia, eta historian ematen zaigu haren natura.

Eta hor nabaria da Ilustrazioaren, bereziki Kant-en jarauntsiaren zama razionalista, Humboldt-en hizkuntzaren filosofia arrisku handian sartzeraino, logika modu baten menpe. «Izpiritua» kreatibitate antzo definitu dugu, baina orain egitura jakin bat bezalakoa suposatzen da aurrezarria arauemaile. Humboldt-ek hizkuntzaren forma ideal bat *a priori* zuindua suposatzen du (hizkuntzaren zereginak: munduaren ezagutza bideratzea, elkarren komunikazioa, etab., beteginkorkien gauzatzeko artezena), eta nola ere hizkuntzak forma ideal horri gehiago ala gutxiago

538. Trabant, J., *Apeliotes*, loc. cit., 84-89.

539. Ib., 89-90.

540. Konparazio bat interesgarria litzateke Fichte-rekin, horrek baitio hizkuntzan ideiaren eta gauzaren artean korrespondentzia edo analogia bera dagoela, kontzeptu abstraktuek adimenarekin duten proportzioarena eta kontzeptu enpirikoek sentimenarekin dutena bezalakoa, ik. Diskurtoetarik nazio alemanari laugarrena, in: *Fichtes Werke* (arg. I. H. Fichte), Berlin 1971, bol. VII, 316-317. Widmann, J., *Johann Gottlieb Fichte*, Berlin 1982, 150-151.

hurbiltzen baitzaizkio, balioesten dira horien bete-betekotasun ala betegabetasunak, inperfekzioak. Ikus dezagun.

Historian aspaldiko eta atergabekoa da hizkuntzaren akats edo ajeen kritika, baina lexikoarena batez ere, ezagutza mordoilotzen omen duelako. Espezifiko modernoagoa, ordena gramatikal razionalenaren auzia da, non ere razionalenak une berean naturalena esan gura izaten baitu. Nagusiki auzi hau Frantzia haizatu da, eta badu zerikusirik eznazionalismo frantses ohiko horrekin, U. Rick-en gaiaren ikertzaileak ikusarazten digunez. Ordena erretoriko (hiperbatoniko) «artifizialari», hitzen ordena «naturala» (hots, logikoa) kontrajarririk, erabakitzen da frasean aurrena, logiko eta naturalki, substantziak joan behar duela, Aristoteles-en kategorien taulan bezala, gero horren predikazio edo aditzak segitu behar du, eta predikatu edo objektua dator azkena (subjektua → aditza → objektu/komplementua). Frasearen egitura «natural» hau, haatik, ez da grekoarena, ez da latinarena, frantsesarena da! deskubritzen dizute XVI. mendeko apologistek, L. Meigret hasita⁵⁴². Berehala —baina XVI. mendean oraindik— ordena natural hori da frantsesaren *facilité et clarté* partikularraren kausa, eta horregatik Maupas-egaz engoitik frantsesa «adimenaren ordena naturalaren» mintzaira izango da (naturalaren eta razionalaren berdinketa abiatuz, biak logiko-matematikoak, eta biak frantsesaren atributuak). Laster Descartes-egaz (zehaztasunaren aldarrikatzaile maisu hori, nahiz bera zehazgabetsunaren maisuzko maisu izan puntu askotan) klarutasun hori pribilegio nazional frantsesa bilakatuz gero —XVII. mendean—, Vaugelas-ekin ja dudarik ez da, frantses akademikoaren ordena razional txukunak «(la) clarté du langage, que la Langue Française affecte sur toutes les langues du monde», garantizatzen duela⁵⁴³. Lancelot, Port-Royal-go Gramatika, G. de Cordemoy-k jarraitzen dute: tradizio bera eta kontzientzia nazional frantses berbera dariela.

L'hypothèse de l'ordre naturel —darrai Ricken-ek kontadizoa—, que Le Laboureur [1669] transforme en un véritable théorie rationaliste en lui donnant l'envergure d'un système, fournit une des preuves les plus importantes de la supériorité du français⁵⁴⁴.

Natura toki guztietan berdina da eta arrazoimena ere gizaki guztiengan bera, logika gogorrez Le Laboureur-en argudiaketak argudiatzen duenez; eta, ondorioz,

541. III, 11 («... Sprache, die selbst Product der Natur, aber der Natur der menschlichen Vernunft ist»).

542. Ricken, U., *Grammaire et philosophie au Siècle des Lumières*, Lille 1978, 15. «Paru en 1550, *Le tretté de la grammere françoee* de Louis Meigret est une des manifestations linguistiques de l'éveil de la conscience nationale. Le français, contrairement au latin, se conforme à l'*ordre de nature*, il est donc temps d'en finir avec l'imitation du latin. L'usage du français consiste justement à "dresser le bâtiment de notre langue suivant l'ordre que nature tient en ses oeuvres". Donner au latin une valeur d'exemple, serait donc méconnaître l'originalité et la valeur propre du français».

543. *Ib.*, 16.

544. *Ib.*, 18.

gizaki guztiak pentsatu, frantsesez pentsatzen dute⁵⁴⁵, gero hala hitz egiten ez badute ere. Txantxa ematen du, baina Jaun Diderot txit ilustratua bera da eta ez inor gutxiago, XVIII. mendean jada eguzkitsu baieztatzen jarraitzen duena:

Nous disons les choses en français, comme l'esprit est forcé de les considérer en quelque langue qu'on écrit. Cicéron a, pour ainsi dire, suivi la syntaxe française avant d'obéir à la syntaxe latine⁵⁴⁶.

A. Rivarol, orobat, Tuzidide-k bere historia «par une phrase de construction toute française» irekitzen duelako, miresten da⁵⁴⁷. Argitasunaren, zientziaren, arrazoimenaren hizkuntza, frantsesa da. Diderot-ek bezalaxe zin egiten du hori Voltaire-k⁵⁴⁸. Dogma bat da Frantzian⁵⁴⁹ (logikoki, bretoia, euskara, etab., ezin izango dira arrazoimenaren hizkuntzak).

La langue française est peut-être la seule, qui suive exactement l'ordre naturel, et qui exprime les pensées en la manière qu'elles naissent dans l'esprit (...). Les Grecs et les Latins ont un tour fort irrégulier (...). Les Italiens et les Espagnols font à peu près de même: l'élégance de ces langues consiste en partie dans cet arrangement bizarre, ou plutôt, dans ce désordre, et cette transposition étrange de mots. Il n'y a que la langue française qui suive la nature pas à pas (D. Bouhours)⁵⁵⁰.

545. «Il ne peut faire de doute que Cicéron, comme tous les Romains, a pensé en français avant de parler latin» (E. Ricken, 19).

546. Aip. in: Ricken, E., aip. lib., 126. H. Aarsleff-ek dio Du Marsais-ri buruz: «His first work, and an important instance of his linguistic theory, is the *Exposition d'une méthode pour apprendre la langue latine* (1722). His method was this: he arranged the Latin phrases according to the 'ordre naturel', and then placed the corresponding French phrases underneath in interlinear translation», cfr. "The History of Linguistics and Professor Chomsky", in: *Language – Journal of the Linguistic Society of America* 46 (1970) 580.

547. Rivarol, *Discours sur l'universalité de la langue française*, Paris 1929, 94.

548. Voltaire: «Chaque langue a son génie; le génie de notre langue est la clarté et l'élégance». «Le génie de cette langue est la clarté et l'ordre». Berdin *Oedipe*-en prefazioan: «La clarté et l'élégance sont le génie de la langue française». Diderot-ek (*Lettre sur les sourdset muets*): «J'ajouterais volontiers que la marche didactique et réglée à laquelle notre langue est assujettie, la rend plus propre aux sciences (...); que nous pouvons mieux qu'aucun autre peuple faire parler l'esprit, et que le bon sens [arrazoimenaren sinonimoa Descartes-entzat] choisirait la langue française (...); que notre langue sera celle de la vérité, si jamais elle revient sur terre; et que la grecque, la latine et les autres seront les langues de la fable et du mensonge. Le français est fait pour instruire, éclairer et convaincre; le grec, le latin, l'italien, l'anglais, pour persuader, émouvoir et tromper: parlez grec, latin, italien, anglais au peuple; mais parlez français au sage», aipu denok in: Hervier, M., "Introduction", in: Rivarol, aip. lib., 25. eta 89. oin-oharra.

549. «Honi soit qui mal y pense», filosofia ingelesa itzuli edo kopiatzen baino saiatuki ari ez diren «philosophe» ilustratu frantsesen baitan, errebantxa izpiritu izpirik susmatzen badu gaizki pentsatzailereren batek, lehentxeago Ingalaterran Hume-k idatzia zuelako: «however other nations may rival us in poetry, and excell us in some other agreeable arts, the improvements in reason and philosophy can only be owing to a land of toleration and liberty». (Hau ez zen Frantzia, honek bere buruaren mitologia hori ere Ingalaterrari kopiatu dion arte). Ik. Hume, D., *Treatise*, loc. cit., 308.

550. Aip. in: Ricken, E., aip. lib., 22.

XVIII. mendearen bigarren erdialdean, Alemanian interes filosofiko eta zientifiko handia zebilen hizkuntzaren inguruan: 1754an Maupertuis-ek Berlingo Zientzien Akademiaren aurrean hizkuntzaren jatorriaz disertatu zuen —bera zen Akademiako lehendakaria, Voltaire-ren gomendioz—, bi hastapenen, bat naturala eta bigarrena konbentzionala, hipotesi harrigarria proposatuz⁵⁵¹. Lehendakariaren aurkako Süssmilch-en iritziak (1756: jainkozko jatorriaren hipotesia, baina razionalki argumentatua), lanak izan zituen Akademiaren onespina lortzeko, lortu zuen hala ere azkenean (1766). Handik gutxira lehiakide biak hilak, Akademiaren barruko desadostasunoi moldabide bat bilatze aldera, 1769an konkurtso ireki bat deitatu da, gaia jarrita (frantsesez, noski): «En supposant les hommes abandonés à leurs facultés naturelles, sont-ils en état d’inventer le langage? Et par quel moyens parviendront-ils à cette invention?» Sariketa horretarako idatzi zuen —eta irabazita— Herder-ek *Hizkuntzaren jatorriari buruzko tratatua* (1771). Eztabaida ez da baretuko: Hamann, Kant, etab., Herder-ekin zorrotz agertuko dira. Gauzak horrela, eta literatura aleman gaztea borrokan ari dela burua jaso nahita —Gorteak olinpikoki ezikusia, are barbarotzat mesprextatua, Schiller etsita plainitzen denez, Goethe hisiz mukertzen—, 1783an lehiaketa berria zabaldu du Berlingo Akademiak: «Qu’est-ce qui a rendu la langue française la langue universelle de l’Europe? Par où mérite-t-elle cette prérogative?» Hamasei urte ditu Humboldt-ek. Beste lehiakide batez erdi bana saria irabazi duen Rivarol-en Diskurtsotik, pasarte maiz aipatu batek, maiz aipatua izan arren, bere osoan berriro aldatzea merezi du. A. Rivarol, etorki italiarreko okzitano paristartu bat da. Avignon-go Seminarioan ikasia, bere burua aristokratat daukana, han-hemen fortuna probatu eta, karrera egitera Parisera igoa beste hondasunik gabe planta ederra eta hitz-jarioa baino, berehala arrakastarik handienarekin hango saloietan. (Bide batez, Ernst Jünger-en idazle kuttuna).

Ce qui distingue notre langue des langues anciennes et modernes, c’est l’ordre et la construction de la phrase. Cet ordre doit toujours être direct et nécessairement clair. Le Français nomme d’abord le sujet de la phrase, ensuite le verbe qui est l’action, et enfin l’objet de cette action: voilà la logique naturelle à tous les hommes; voilà ce qui constitue le sens commun. Or, cette ordre si favorable, si nécessaire au raisonnement, est presque toujours contraire aux sensations, qui nomment le premier l’objet qui frappe le premier: c’est pourquoi tous les peuples, abandonnant l’ordre direct, ont eu recours aux tournures plus ou moins hardies, selon que leurs sensations ou l’harmonie des mots l’exigeaient; et l’inversion a prévalu sur la terre, parce que l’homme est plus impérieusement gouverné par les passions que par la raison.

Le Français, par un privilège unique, est seul resté fidèle à l’ordre direct, comme s’il était toute raison (...); et c’est en vain que les passions nous bouleversent et nous sollicitent de suivre l’ordre des sensations: la syntaxe française est incorruptible.

551. Ik. Gipper, H., “Hitzaurrea”, in: Herder, J. G., *Hizkuntzaren jatorriari buruzkotratatua*, Klasikoak, Bilbo 1995, 15-16.

C'est de là que résulte cette admirable clarté, base éternelle de notre langue. Ce qui n'est pas clair n'est pas français; ce qui n'est pas clair est encore anglais, italien, grec ou latin⁵⁵².

Rivarol-ek frantses dotore hori dotore erabilia ikusi gura du. Apologia idatzi eta urte gutxira, bera kontrairaultzailea izango da, baina, diferentzia ideologiko eta politikoak aparte, iraultzaileei euren hizkera barbaroa leporatuko die, behin eta berriro aipatzen duen Abbé Sieyès liderrari bereziki:

L'homme qui s'exprime ainsi pêche non seulement contre le français, mais encore contre la métaphysique des langues, et serait barbare en tout temps et en tout lieu («Journal politique national»)⁵⁵³.

Frantsesa monarkiaren pean landu eta edertu da. Iraultzaileok, aldiz, hizkera txukun landuaren axolagabeak ezezik, literatura onaren etsaiak ere badira eta, Rivarol-en aburuan, lorrinketan ari dira frantsesa: «Si la révolution s'était fait sous Luis XIV, Cotin eût fait guillotiner Boileau, et Pradon n'eût pas manqué Racine»⁵⁵⁴. Frantsesaren loriak kantatzeaz eta defendatzeaz gain, eta han ere suposatzen den hizkuntza eta pentsamenduaren⁵⁵⁵, eta hizkuntza eta adimenaren bata-sunaren ideiarekin, hizkuntzarena, oro har, ere filosofia bat garandu du Rivarol-ek.

La meilleure histoire de l'entendement —deritzo— doit, avec le temps, résulter de la connaissance approfondie du langage. La parole est en effet la physique expérimentale de l'esprit; chaque mot est un fait; chaque phrase, une analyse ou un développement; tout livre, une révélation plus ou moins longue du sentiment et de la pensée⁵⁵⁶.

Hizkuntzaren zientzia horren oinarriak, beraz adimenaren zientziarenak ere, berak ipini dituelakoan harrotzen da: «Aussi persuadé de ce grand principe que peu certain de l'avoir bien établi, j'aurai du moins ouvert la route»⁵⁵⁷. Oinarriok ez dira, nik uste, Condillac-enak baino, bere literaturarekin, adiera txarrean, lardaskatuak (hemen Condillac bera ikusiko dugu, Humboldt-ek ere aintzat hura hartu duen legez). Hizkuntzaren filosofiaz luzeago, hasi bai eta ez bukatutako hizkuntza frantsesaren bere hiztegi handiarentzako sarreran saiatu da («Discours Préliminaire», 1797).

Nebrija ernazentista espainoletik Rivarol ilustratu frantsesera (honentzat «Luis XIV... fut le véritable Apollon du Parnasse français»), hizkuntza eta inperioa beti eskutik joan dira. 1784ko Rivarol-en argitalpenak «Tu regere *Eloquio*

552. Rivarol, aip. lib., 88-91.

553. Rivarol, *Oeuvres choisies* (arg. M. de Lescure), Paris d/g., bol. II, 270, oin-oharra.

554. Ib., bol. I, 288.

555. Ib., 291: «La parole est la pensée extérieure, et la pensée est la parole intérieure». «L'homme ne pouvait donner une enveloppe à sa pensée sans que cette enveloppe fût très ingénieuse. Aussi que de finesse, que d'esprit et quelle métaphysique déliée dans la création d'une langue!».

556. Ib., bol. I, 83.

557. Ib.

Populos, ô Galle, memento» goiburua darama esanahitsuki tituluaren azpian⁵⁵⁸, eta, jendetasunezko diosalaren ondoren Berlingo Akademia konbokatzaileari, liburua bera hitzokaz hasten da: «Le temps semble être venu de dire le *monde français*, comme autrefois le *monde romain*»⁵⁵⁹. Rivarol ez da mugatzen frantses hizkuntzaren bikaintasunak festatzera, edozein hizkuntzarenak bezalaxe munduan, ezpada bere egiazko gaia da nabarmentzea frantsesaren gehiagotasunak beste guztien gaingoitik eta enparatu gaixuon ezaintasun biluzgorriak frantsesarekin konparazioz: ingelesa, bihurri, literatura narraseko⁵⁶⁰; italianoa, feminino eta zerimoniatsu, poesia-rako bakarrik malgu, ezgauz prosa zainarterako, etab. (berriro ere bide batezkoaren aitzakia profitatzeko: Rivarol-en arabera hizkuntza bakoitza halakoa da izan, eta halakotzen ere da historian, nolakoa baita nazioaren jainua: «on voit le caractère des peuples et le génie de leur langue marcher d'un pas égal, et l'un est toujours garant de l'autre»)⁵⁶¹. Beste hizkuntzak izan litezke frantsesa baino abilagoak sentsuen alorrean, bertsorako edo kanturako adibidez («ces deux arts vivent de sensations», «le chant demande le désordre»), edo irudimenaren eremu galduetan, metafora fantastikoak asmatuz-eta. Baina gizakia sentsazioez eta arrazoimenaz osatzen da, hori besterik ez da («*sensation* et *raisonnement*, voilà de quoi tout l'homme se compose»)⁵⁶². Eta arrazoimenaren esparru zehatzean hizkuntza landu eta eskuaireko bakarra («ayant la clarté par excellence»)⁵⁶³ frantsesa da, esan bezala, «ordena erregular konstantekoa» ideiak banan-bana hurrenkera logikoan aletzen, «ordena direktokoa» naturaren handia espresatzen, horregatik filosofoek berentzat hautatua dutena⁵⁶⁴, eta inoiz hizkuntza batean egon den prosarik dotoreenaren edukilea⁵⁶⁵.

On dirait que c'est d'une géométrie tout élémentaire, de la simple ligne droit que s'est formée la langue française; et que ce sont les courbes et leurs variétés infinies qui ont présidé aux langues grecque et latine. La nôtre règle et conduit la pensée;

558. «Tu regere imperio populos, Romane, memento» («zuk gogoatu, erromatar horrek, zure inperioaz herriak gobernatzea»), orakulatzen dio aita Ankises hilak, abernuan ikustera jaitzi zaion seme Eneasi. Testuingurua heroi epikoaren apoteosi gorenaren momentuari dagokio, Virgilio-k Erromaren misio bereziarentzat historian iragarpenarekin elkartzen duena, jainkozkotasun misteriozko eszena batean poemaren erdi-erdian (Eneida 6, 851. eta hurr.): artean, literaturan, zientzietan Grezia buru bada, munduko burua «inperioan», aginte-boterean, Erroma izanen da. Virgilio-ren lema horrekin aurkeztu zuen eta izan da saritua, gero publikatua, «le Comte de Rivarol» aizunaren panegirikoa.

559. *Ib.*, 39.

560. Izugarria, Shakespeare-rekin egiten duen triskantza, ik. Oharrak, *Ib.*, 124-125.

561. *Ib.*, 56. Orobat, 66. M. Hervier-ek oin-oharrean (loc. cit., 56), Rivarol-ek Bouhours-i jarraitzen diola ohartarazten du, horrek baitzioen: «Le langage suit d'ordinaire la disposition des esprits, et chaque nation a toujours parlé selon son génie». Oro har, ikus bedi Hervier-en Introduction guztia, apologista frantsesen historia zertzelatukiago ezagutzeko.

562. *Ib.*, 57.

563. *Ib.*, 95.

564. *Ib.*, 96.

565. *Ib.*, 95 («rien n'est en effet comparable à la prose française»).

celles-là se précipitent et s'égarent avec elle dans le labyrinthe des sensations, et suivent tous les caprices de l'harmonie⁵⁶⁶.

Finean, bada: kontu eginez, hizkuntzen ugaritasuna kalamitate bat dela jeinuarentzat⁵⁶⁷, eta kulturako jende guztiarentzat nonahi hizkuntza bat bakarra egotea dela komenigarriena, konklusioa da, hizkuntza hori frantsesa dela, zeren-ta, bere dohain guztiengatik, «la langue française, c'est la langue humaine»⁵⁶⁸. Horregatik hautatu bide dute Europako errege eta Gorte guztiek hizkuntza diplomatikotzat. Baina, kultura eta hizkuntza kaskarrago (alemana-eta, ingelesa-eta!) horien onerako, komeni da urrats bat aurrerago joatea, munduko altxor literario guztiak frantsesera itzuli eta frantsesean gordez. Bestela, ebidentea baita arrazoimenaren progresoarekin hiltzera kondenatuta daudela, betiereko ahazturan galduko dira:

Ne faudrait-il pas que tant de langues se réfugiasent dans une seule par la traduction? Ce sera vraisemblablement le sort des langues modernes, et la nôtre leur offre un port dans le naufrage⁵⁶⁹.

Hori ez zen ahuntz harroxko bat edo besteren gauerdiko ez tul efemeroa; tradizio eta konbentzimendu nazional irmoa zen. Diderot-en ustez, plazajende ilustratu txit razionalekin hasteko, grekoa eta latina oraindik fabularen hizkuntzak ziren, gizadiaren adin txikikoak; heldutasunekoa, arrazoia eta argien mintzaira, egiaren hizkuntza, frantsesa da. Gizadi osoa elkartu gura bada, guztientzako hizkuntza bat beharko da, eta hizkuntza unibertsala izateko egokiena frantsesa da noski⁵⁷⁰. Berdintsu Abbé Raynal orobat ilustratuarentzat, etab⁵⁷¹. Ez ziren frantsesak bakarrik hala uste zutenak. Prusiako Federiko Handiak zelan pentsatzen zuen ezaguna da, eta Casanova-k berak konfirmatu bide du frantsesaren balio unibertsala bere esparru partikularrean —«indispensable!»⁵⁷² Napoleon ondoren, Vienako Kongresuak Kongresuko hizkuntza ofizialtzat frantsesa deklaratzeari uko egin dio, baina zinez erabili frantsesa egin du. Frankofonia unibertsalaren entusiasmo berdinarekin jarraitu dute J. Michelet-ek, Victor Hugo-k, XIX. mendean⁵⁷³. Frantsesaren hantustekak, besteenak bezalaxe, Birjaiokundeko humanismo abertzale eta filologia abertzainaren ekarpenak izan dira: XVI. mendean G. Budé, J. Du Bellay, J. Perion, H. Estienne, alde batetik frantsesa latinaren gainetik eta grekoaren pare ipiniko dutenak dauzkagu (etorri ere frantsesa grekotik omen datorrela, hori latina baino

567. Ib., 101 («que la multitude des langues était fatale au génie»), Rivarol-ek astairitzi bere-bere eta oso bulgare hau, Leibniz «handiaren» konbentzimendutzat saldu nahi du!

568. Ib., 101.

569. Ib., 101-102.

570. Borst, A., *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, München 1995, bol. III/II, 1444-1445.

571. Ib., 1449.

572. Ib., 1511.

573. Ib., 1633, 1643.

nobleagotzat jotzen baita), bestetik frantsesa (zeltikoa) Adanen edo Noeren hizkuntza bihurtuko dutenak, J. Lemaire de Belges, Ch. de Bovelles, G. Postel, J. Picard⁵⁷⁴, P. de la Ramée, J. Bodin, E. Pasquier, M. Lescarbot, etab.⁵⁷⁵ XVII. mendean jada hizkuntza unibertsala bera izateko burujopearekin ari da⁵⁷⁶. Izan ere, Frantziako I.aren Villers-Cotterêts-eko hizkuntzekiko dekretuen ondoren (1539), frantsesa latinari gainartzen joan zaio epaikuntzan eta administrazioan (Gortean), harreman komertzialetan, aristokrazia eta burgesiaren saloietan, literaturan, azkenik —XVII eta XVIII. mendeetan— filosofia eta zientzian, eta diplomazian. Politiko-ki, Henrike IV.ak «naturalki frantses mintzo den lurralde oro» Frantziako erregeak «naturalki berea» duela, printzipioa ezarri du⁵⁷⁷, hizkuntza eta nazio politikoaren (Estatuaren) berdintasun-printzipioa establituz; ideia beretsukoa ei zen Sully Dukea higanota⁵⁷⁸. Filosofia hori politiko iraultzaileek naturalki Frantzia den lurralde orok naturalki frantses hitz egin behar duela, itzuliko dute: Talleyrand, etab. Entusiasmo berriak eta harrokeria zaharrak bat eginez, Volney aristokrata iraultzaileak Frantzia «nazio libre eta boteretsuak» laster arrazoimena mundu guztian garaipenera eramango duela —eta arrazoimenak frantsesa— iragarri du. Arrazoimenaren eta hizkuntza frantsesaren garaipen unibertsal hori bera programatzen du, jakobinoen ihesi klandestinitatean, Condorcet-ek⁵⁷⁹.

Humboldt zuzen-zuzen ideia horietako askoren aurka ikusten badugu bere obran (baina Rivarol-en izena ez du behin ere aipatzen, oker ez banago), eta, Diskurto sarituan kondentsatua aurkitzen den ehunka urtetako topiko nazional-apologista asko eta asko gaur egun ahaztua baldin badago, Humboldt-i eskerrak hain zuzen besteren artean, horrek ez du kentzen, bera ere barne-barnean ez dela hein batean gatibu gelditu, borrokatzen zituen planteamendu eta auzi horiexena: hizkuntzaren egitama, berezko dohain eta ahaltasunak, esaldiaren ordena naturala, hizkuntzen balio gehiago edo gutxiagoa literatura eta zientziarako, sentsuak eta hizkuntzen jatorria, arrazoimena eta hizkuntza, edo hizkuntzen razionaltasun gehiago ala gutxiagoa, sentsuenago edo arrazoienago omen diren mintzairen kontua (ekialdeko ele metaforaz goriak, hegoaldeko gozo beroak, iparraldeko zakar hotzak, erdiko —frantses— orekatua)⁵⁸⁰, hizkuntzen garaldiak historian, historia nazional politikoa eta hizkuntzaren loratze edo maskaltzea, etab. Rivarol-en

574. Ib., bol. III/I, 1121-1131.

575. Ib., 1242-1260. Ik. F. E. ded Mézeray (1275), La Peyrère, preadamiten tesiarekin (1276-1277), G. de La Calprenède (1281). Ideia hauek Iraultza egunetaraino helduko dira, ik. Le Brigant (Ib., 1606).

576. Ib., 1287-1288 (D. Bouhours).

577. Ib., 1258.

578. Ib., 1266.

579. Ib., bol. III/II, 1607-1608.

580. Rivarol, *Discours sur l'universalité de la langue française*, loc. cit., 65: «Quand on compare un peuple du midi à un peuple du nord, on n'a que des extrêmes à rapprocher; mais la France, sous sa zone tempérée...».

Diskurtso saritu eta Akademiak bereziki goraitatuak⁵⁸¹ egundoko arrakasta izan du, Prusiako erregeak berak pertsonalki idatzi dio autoreari. Lehenengo inprimaldia, Berlinen eta Parisen batera, 1784an argitara da; hurrengo urtean bigarren argitalpena Parisen; 1797an hirugarren berrikusi eta gehitua Hamburgon eta Parisen, Humboldt Parisera sartu berritan; Humboldt Euskal Herrira etortzearekin bateratsu, beste argitalpen bat Parisen⁵⁸². Beraz, Humboldt-en traiektoriako une gurutzealean, Rivarol-en Diskurtsoa bere arrakastaren klimaxean dago Berlinen bezala Parisen. Eta hain zuzen Humboldt-en solaskide eta informatzaile inportanteetako bat Pariseko egunetan Domiku Garat izan da, Robespierre-n Justizia Ministroa (erregeari lepoa moztu zaion tenorean), eta batez ere, guretzat orain, Rivarol-en Diskurtsoaren kritiko bakan-bakanetarikoa Frantziako hiriburuan. Rivarol-en saio triunfalari Garat-ek erreseina franko negatiboa egin dio *Mercure de Francen*, zenbait kritika puntualekin (Rivarol-ek espainolaz eta italianoaz esandakoei), baina printzipiozkoagoekin ere (frantsesarentzat errebindikatzen den «unibertsaltasunaren» esanahia ekibokoa eta nahasia dela Diskurtsoan zehar; edo frantsesaren «argitasun» famatua, hitzen ordena razionalagatik, berdin-berdina dela italiano, espainol edo ingelesean, deklinaziorik ez duten hizkuntza guztietan). Gaur egun, ihardukitzen du Garat-ek, frantsesez bezain argi ingelesez idazten da: ikusi Hume. Garat-ek Rivarol-en estiloa, haren kaldarkeria Ingalaterra eta Frantziaren konparazioan, etab., kaskarresten du, eta laudoriotan bilduta akabuko eztenkada ematen dio: Rivarol-en Diskurtsoan onena hizkuntzaren metafisika da, benetan ederra eta berria, baina dena Condillac-i lapurtua hori!⁵⁸³. Erlazio eta gorabehera hauek denak azterkizun daude oraindik funtsean (Humboldt-en pentsamendu linguistikoarentzat Condillac eta Pariseko Ideologoen —horien artean D. Garat— garrantzia erabakigarriaz, H. Aarsleff-ek jo du arreta, polemika handia piztuz: beste kapitulu batean itzuliko gara eztabaida horretara).

Humboldt gaztea Parisera sartu delarik, hiriburuan puri-purian dagoen pentsamendua Condillac-ena da, filosofia ingelesari Frantzian eman zaion garapen/itzulpen sentsualista erradikala⁵⁸⁴. Humboldt Jenatik dator, enpirismo ingelesari Alemanian Kant eta Fichte-k eman dioten tornuarekin burua betea. Zein da ideien, ezagutzaren (beraz, hizkuntzaren) azken-azkeneko sorgia, eta nola eratzen da hortik hara ideien sarea ezagutzan? Bestela galdetu: zein da, ezagutza osatzen duten elementuen sistema —hizkuntza— osoaren azkeneko iturburua?

581. Ib., 133. Summa summarum: «Il est peu d'ouvrages académiques qu'on puisse comparer au sien, soit pour le fond des choses, soit pour le style».

582. Ik. Hervier, M., loc. cit., 5-6 eta 34 (5. orrian 1800eko argitalpen bat aipatzen da, ez dena aipatzen 34. orrian; aldiz, 1802ko bat aipatzen da hemen).

583. Garat-en kritikaren informazio guztia Ricken eta Hervier-i hartua da: M. Hervier, loc. cit., 31-32; Rivarol-en izkribuan zehar, Garat-en kritika konkritu gehiago aipatzen du Hervier-ek oinoharretan. U. Ricken, loc. cit., 164-165.

584. Sinplifikatuki esan: Condillac-ek, ezabatu Locke-k oraindik nolabait onartzen zuen gogoeta edo erreflexioaren autonomia (gogamenaren innatismoa), eta hori ere sentsazioen eraldatze eta konbinaketa geroz eta konplexuagoen, eta hizkuntzak ahalbidetzen duen abstrakuntza handiagoaren ekarpenzat joko du. Hizkuntzari begira bakarrik interesatzen zaigu hemen.

Sentsazioak, erantzuten du Condillac-ek ez bai txikienik gabe. Hasierako ekintzako hizkeran («*langage d'action*»), gizon-emakumei, substantziari edo zerkiari erreferitzeko, hura keinu batekin seinatu egiten zuen, hots batzuk artikulatu gabeak ahoz ere marrakatuz, sentimenduaren espresio gisa: sagar hori / jan nahi dut! (keinua / hotsak). Keinua eta hotsen garapenaz, oroimen eta irudimenaren garapena erraztu da, horrekin atzera keinu-sistemaren betegintzarrea aitzinarazi da hots artikulatuak ekarriz, hots artikulatuekaz pentsamenduaren garapena, pentsamenduaren garapenarekin adigai geroz eta abstraktuagoak. Hitz artikulatuak estreina zerkiaren izenak dira (sagarra), eta keinuek adierazten dute ekintza edo aditza (jan). Gero, zerkiaren kalitatea adierazi nahi dadinean, adjektiboa zerkiari zuzenean itsatsiko zaio (kopula gabe): sagarra ederra. Geroago, alabaina, kalitatearen inpresioa baldin bada, adierazpenean lehentasuna eman gura zaiona, inbertitu egiten da ordena: ederra sagarra! Beraz, adierazi nahi den inpresioa da, hitzen ordena gainezartzen duena. Berdin gertatuko da, ekintzak ere hitz bat lor dezanean: sagarra jan. Eta subjektua ere bere izenarekin adierazi nahiko denean, azkeneko tokian joango da hori: sagarra jan (nahi) nik/Peruk. Subjektua enfatizatu nahi bada, orde: Peruk jan (nahi) sagarra, edo Peruk sagarra jan (nahi), euskaraz egin ohi den eran. Hori da, hizkuntzaren jatorriari sentsazioetatik bagagozkio, esaldiaren ordena naturala Condillac-en arabera: ordena natural eta razional frantsesaren kontrarioa zuzen-zuzen! (Garat-ek ez ote du hau dena euskararen alde baliatu?). Hizkuntzak abstraktuagoak bilakatu ahala, eta keinuarekiko lotura «naturalari» urrunagotu ahala, historian nolanhiko ordenak joan omen dira garatuz, denak baliagarriak, ideiak bata-bestearekin ongi josten diren bitartean. Alabaina, latinez-eta, oraindik nabariak ei dira hizkuntzaren jatorrizko ordenaren aztarnak⁵⁸⁵. Hitzen ordena natural baten pretentsio sasikartesierra alboratua geratzen da (hau da, razionalismoarekin mozturiko frantsesaren gehiagotasun eta hegemonia uzia).

Bakarrik, ezin da ezikusi, askaera horrek korapilo berriak dakartzala. Condillac-i jarraiki, hizkuntza guztiak berdin naturalak dira: baina eurenak ez dauka zergatik natura berdina izan. Aitzitik, badirudi, hizkuntza diferenteez natura nahiko diferentekoak izan beharko luketela, (1) geografiaren arabera, etab., sentsazio ezberdinen arabera beren jatorrien unean⁵⁸⁶, eta (2) garapenaren geroko historia guztiaren arabera orobat. Bi arazo funtsezko bezain zail sortzen da, horrela: zein da

585. Ricken, U., aip. lib., 90-111. Erabakigarria, sentsazioak/sentimenduak agintzen duela hitzen ordena egokia (beraz, «desordena» naturala eta razionala dela); eta hizkuntzaren argitasuna —argudiatuko du Garat-ek—, ideien argitasunean eta arrazoen ordenan datzala hizkuntza guztietan, ez arau gramatikalen «zuzeneko ordena»-ren batean, ik. Ricken, U., aip. lib., 165. (Condillac-en berbetan: «nos idées se présentent dans un ordre que change suivant les sentiments dont nous sommes affectés», Ib., 109).

586. Pentsamenduaren, beraz, hizkuntzaren estreinako momentua, Condillac-en arabera, izpirituak sentsazioen analisia (bereizketa) egitea da, eta berezitako sentsazio/ideiaren analogikoa da zeinu/hitza. «L'analogie et l'analyse (...), voilà, Monseigneur, à quoi se réduisent, dans le vrai, tous les principes des langues» (“Grammaire”, loc. cit., I. II, 431. or.). Sentsazio ezberdinen eta analisi ezberdinen emaitza, hizkuntza ezberdinak.

hizkuntza bakoitzaren jatorrizko natura (forma) propioa? zer gertatzen da natura edo forma horrekin —nola baldintzen du berak garabidea, garabideak atzera bera— hizkuntzaren historian gaindi? Humboldt-en gogarte guztian zehar hizkuntza eta pentsamenduaz kuestio hauek zentralak dira. Bestalde Condillac-ekin, hau ez gutxiago erabakigarria (nahiz haren argudiaketa guztia hizkuntzaren jatorri historikoaz fikzio bat den, kontadizo bat berak fantasiatua, ez —horretan Humboldt ez da engainatu— historian inoiz kausitu ahal izango litzatekeena, mito bat esan beharko genukeena baizik: hizkuntzaren historian beti historiaren erdian gaude), hala ere harekin hizkuntza zer den galderak hartu du zentzu bat, ez esentzialista razionalista, eta bai definitiboki historikoa, errigortsuki historikoa ere ez dena, hizkuntzaren jatorria eta natura ezin izan baita historian egiaztagarria, ahal bezainbatean bai ordea prozedura historiko-enpirikoetan ikusarazia izan beharko duena. Aiko, bada, non gaituzuen, itzuli agian aski bihurrien buruan, berriro Humboldt-enganana helduak.

«Hizkuntza bakoitzak, hura mintzo direnen izpirituari, muga batzuk ezartzen dizkio, norabide batzuk ematen dizkion neurrian, beste batzuk aldaratu egiten dizkio»⁵⁸⁷. Hizkuntzak ez dira denak berdinak: batzuk musikalagoak dira, etab., uste izaten dugunez. Ez dute denek edozertarako berdin balio: batzuek ez dute lexiko izpiritualeko edo abstrakturik (Unamunok, Ortegak, hala zioten euskarari buruz); Voltaire-rentzat, poesia egitea italieraz hamar aldiz errazagoa da frantsesez baino; frantsesa zientziarako egokiagoa da, Diderot-en gardiz, ingelesa baino; zer esanik ez Rivarol-en ustez. Kaiser Karlos V.ari egotzi ohi zaion ateraldi beti erasiaren arabera: italiara damei mintzatzeko da gisakoa; frantsesa, gizonei mintzatzeko; alemana, zaldiari mintzatzeko; eta espainola, Jainkoari mintzatzeko (mandazainari euskaraz ere noizpait mintzatu bide zaio, hitzen batzuk bederen). Humboldt ez da bere garaian ohiko ikusbidetik liberatu, hizkuntzak, beren izaeragatik beragatik, batzuk baterako eta besteak besterako aproposagoak direla. Heidegger-ek berak ez al du pentsatu geure egunotan, filosofiarako hizkuntza egokiak grekera eta alemana direla? (Eta fakto bat da, Heidegger-en beraren obra, imajinaezina dela gure inguruetakoko beste hizkuntzaren batean sortzea)⁵⁸⁸. Fakto historiko bat da, grekoak eta alemanak garabide bereziak eskaini dizkiotela filosofiari. Eta fakto historiko bat da, hogeitabost mendetan Mendebaleko metafisika dominatu duten kategoria eta problema guztiak, eta horiek tratatzeko moduak, eta logika eta zientzia formalizatzeko sintaxia (aski da gogoratzea $2 + 2 = 4$ edo $S > P$ euskaraz

587. V, 129.

588. Heidegger-en (edo Fichte-ren, etab.) honelako iritzi bat, nazismoaren (arrazismoaren) froga bat gehiago da batzuentzat. Ez dute irakurri Heinrich Heine, batere ez susmagarria alde politiko horretatik: haren esanean latina (eta hizkuntza latinkumeak) dekretal juridikoen, administrazioaren eta manu militarren hizkuntza da, materialismoarentzat egokia («die geeignete Sprache für den Materialismus»); ikerketa metafisikoen mehetasun eta ñabarduretarako alemana da egokiarena, egoki bakarra zinetan. «In keiner anderen Sprache hätte die Natur ihr geheimstes Werk offenbaren können wie in unserer lieben deutschen Muttersprache. Nur auf der starken Eiche konnte die heilige Mistel gedeihen», ik. "Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland", in: JESS, H. (arg.), *Heines ausgewählte Werke in sechs Bänden*, bol. IV, Leipzig d/g. (Reclam), 248-249.

esateko zailtasunak atzo bertan arte), kontzeptuen sistematizazioak, definizioak egiteko sistema, eta abar, forma linguistiko grekoak emanak direla. Giza esperientzia oro organizatzen duten apriorizko kategoriak, hau da, zerbait zer den definitzeko eta zer horri buruz zernahi predikatzeke modua, unibertsoa ezagutzen eta ordenatzen diharduen pentsamenduaren azkeneko forma omenak, grekeraren formak dira zehatz-mehatz⁵⁸⁹. Benveniste-k erakusten du nola Aristoteles-ek, pentsamendu huts unibertsalaren analisi logiko eta ontologiko errotikoa egiten zuelakoan, ez duen besterik egin bere egunoroko hizkuntza arruntaren analisisia baino. Gauzatat hartu duena, bere hizkuntza zen. «Il (Aristoteles-ek) pensait définir les attributs des objets; il ne pose que des êtres linguistiques»⁵⁹⁰. Eta kategorien aniztasuna baino atzerago, izatea era askotan predikatzen baita, den guztiaren batasuna oinarritzen dagoen «izatea», zer baden edo ez den erabakitzen duena, izate («eimi») grekoa da. Unibertsoa bat da, grekoz «izan» aditz berezi bat dagoelako:

Le grec non seulement possède un verbe «être» (ce qui n'est nullement une nécessité de toute langue), mais il a fait de ce verbe des emplois tout à fait singuliers. Il l'a chargé d'une fonction logique, celle de copule (Aristote lui-même remarquait déjà qu'en cette fonction le verbe ne signifie proprement rien, qu'il opère simplement une *synthesis*), et de ce fait, ce verbe a reçu une extension plus large que n'importe quel autre. En outre, «être» peut devenir, grâce à l'article, une notion nominale, traitée comme une chose; il donne lieu à des variétés, par exemple son participe présent, substantivé lui-même et en plusieurs espèces (*tò on, oí ontes, tà onta*); il peut servir de prédicat à lui-même, comme dans la locution *tó ti en einai* désignant l'essence conceptuelle d'une chose, sans parler de l'étonnante diversité des prédicats particuliers avec lesquels il peut se construire, moyennant les formes casuelles et les prépositions... On n'en finirait pas d'inventorier cette richesse d'emplois, mais il s'agit bien de données de langue, de syntaxe, de dérivation. Soulignons-le, car c'est dans une situation linguistique ainsi caractérisé qu'a pu naître et se déployer toute la métaphysique grecque de l'«être»⁵⁹¹.

Beste hizkuntza batzuetan ezinezko, edo gutxienez oso-oso inprobable izango zen bilakabidea, grekoz natural-naturala gertatu zen: «la structure linguistique du grec prédisposait la notion d'«être» à une vocation philosophique»⁵⁹². Gizakiaren

589. Benveniste, É., "Catégories de pensée et catégories de langue", in: B. E., *Problèmes de linguistique générale*, Paris 1966, bol. I, 63-74. Eta ez dira inola ere, Kant-ek kritikatu bezala, rapsodikoki pilatuak (berak ordenarik gabeak, ordena ororen printzipioak): «Ce n'est donc pas sans raison que ces catégories se trouvent énumérées et groupées comme elles le sont. Les six premières se réfèrent toutes à des formes *nominales*. C'est dans la particularité de la morphologie grecque qu'elles trouvent leur unité. – Sous la même considération, les quatre suivantes forment aussi un ensemble: ce sont toutes des catégories *verbales*» (67).

590. Ib., 70. Gehitzen du: «C'est ce qu'on peut *dire* qui délimite et organise ce qu'on peut penser». Baina hizkuntzaren eta pentsamenduaren identifikazio total batez Benveniste baitan ezin mintza gaitzke.

591. Ib., 71.

592. Benveniste, É., loc. cit., 73. Benveniste predisposizioaz mintzo da, ez predeterminazioaz. «Aucun type de langue ne peut par lui-même et à lui seul ni favoriser [formulazioa ez da agian guztiz

bilakaera intelektualak, zenbateraino dira aldian aldiko hizkuntzak mugatuak edo erraztuak? Hizkuntzak berak bide batetik orientatuak edo bestera bulkatuak? Zergatik da poesia hain arras bestelakoa Israelen eta Grezian? Zerbaitek esplikatu behar du hizkuntza ezberdinek literatura hain ezberdinak sortu izana (literatura frantses eta ingeles modernoak ere, esaterako). Humboldt-ek uste du, hizkuntza bakoitzak printzipioz jatorriaz gero bere-bere egitura edo forma naturala duela (hizkuntzaren organismoa esan ohi zuena, azkeneko aroan hizkuntzaren forma esaten du), eta hor ereinak daudela —hazian bezala— berezko garabide-possibilitateak —erraztasunak, zailtasunak— gerorako. Behaketak hala erakusten duela, ematen badu, hein batean esperientziaren aitortza ere bada hori. Edozein hizkuntza ez da berdina edozein gaitan: alorren batean garatu gabeko hizkuntzak nolako arazoak sortzen dituen, euskaraz denok egin dugu esperientzia. Humboldt ere, idazten ziharduela, normalizazioa eta heldutasun literarioa orduantxe irabazten ari zen hizkuntza batean idazteko esperientzia gazi-gozoa ari zen egiten. Baina arazoa ez zen hain sinplea. Bere hizkuntzarentzat —eta hizkuntza guztientzat— ezagumentu publikoa galdatzen zuen kontzientzia borrokalariak motibatzen zuen. Baldin bere sentimenduak bezala, bere-bere deskubrimenduak, hizkuntza bakoitza mundu bat dela («mundu-ikuspegi» propio bat), haietako bakoitzaren berekitasuna baldingabeki defendatzera bazerman, bestetik ukiezina zuen hizkuntza guztien batasun/berdintasuna. Hizkuntzarik kaskarrenak ere mundu osoa espresatzen du. Baina, esaterako, grekoaren paregabetasuna ere, ezbaigabekoa iruditzen zitzaion. Nola ezkontzen dira bi horiek: hizkuntza guztiak ezberdinak dira eta guztiak berdinak dira? Antinomia —pertsonalki bezala soil teorikoki— zail baten harrapaturik dago Humboldt.

Irtenbidea ezin izan daiteke, hizkuntzak naturaz berdinak eta historikoki ezberdinak epaitzea. Berdintasunak bezala ezberdintasunak, natura edo forman bertan egon behar du zuztartua. Era berean, berdintasunak zein ezberdintasunak, nola naturan hala historian, bai filosofikoki eta bai enpirikoki beharko dira justifikatu. Hizkuntzen berdintasuna bere natura eta funtzioaren berdintasunak erakusten du. Ezberdintasun naturala filosofikoki giza naturaren ez-aberetasunaz justifikatzen du Humboldt-ek, preseski giza askatasunaz. Abereak, nola diren instintoak zehatz lotuak, instintoaren emaitza beti berdina ematen dute guztiek. Gizakia ez da «arrazoimenaren instintoari» hala zehatz estekatua, eta bere «instintoaren» emaitza ezin da izan aberearena bezalako eraberdina, ezpada «betegintasan handiago edo txikiagoa» baimentzen duena aldi-aldeen arabera⁵⁹³. Enpirikoki hizkuntzen berdintasun esentziala frogatzen duena da: 1) denak berdinak direla beren izaeran, hots, bakoitzak materia eta forma linguistikoko oso-oso edukitzea, lexikoa, gramatika, etab., denak hizkuntza osobeteak izatea, hizkuntzarik landuenak bezalaxe

santua] ni empêcher l'activité de l'esprit. L'essor de la pensée est lié bien plus étroitement aux capacités des hommes, aux conditions générales de la culture, à l'organisation de la société qu'à la nature particulière de la langue» (74).

593. III, 12 («daher kann das Werk des Vernunftinstincts zu grösserer oder geringerer Vollkommenheit gedeihen»).

landugabeenak: «Soilik forma [gramatikal] horien funtzionaltasun, osotasun, argitasun eta laburtasunean aurkituko dira diferentziak hizkuntzen artean»⁵⁹⁴; eta 2) edozer gauzaren edozein hizkuntzetara itzultzeko posibilitatea, eta printzipioz edozer eta dena espresatzeko hizkuntza guztien gaitasuna, herririk landugabeenen mintzairetan ere erlijio errebelatu baten irakaspen misteriozkoenak adierazi ahal direlakoan, ikusten denez⁵⁹⁵. Ezein hizkuntzak ez du ezintasunik, baldintzak emanez gero, gauzak beste edozein hizkuntzaren tamainan adierazteko.

Hizkuntza baten onura eta eskasiez hitz egiten bada, ez da hartu behar neurritzat, nor edo nor, agian ez hartan bakarrik eskolatua, trebe izan litekeena espresatzeko. Edozein hizkuntza da, izpirituaren gainean duen bere eragipen boteretsu eta biziaren arren, haatik tresna hil eta pasibo bat aldi berean, eta euren baitan guztiek daukate dispozizio bat, baliamentu zuzenerako bakarrik ez, baino beteginenerako ere. Bere formazioa beste hizkuntza batzuetan erdietsi duen batek, ikasten badu hizkuntzaren bat gutxiago betegina, eta maisutzen bada hartan, beronen bitartez ahal izango du halatan produzitu emaitza bat, berez hari arrotza zaiona, eta zeharrraldutako du horrela haren baitara ikuskera bat, [hizkuntza] haren eraginpean soil bizi den nazioak duena baino. Alde batetik, hizkuntza pittin bat bere zirkulutik atera edo egiten da; bestetik, ulertze oro objektibo eta subjektiboaz osaturikoa baita, haren baitan zerbait berri ipini da; eta hala, ozta esan ahal daiteke, zer ezin den sortua izan hartan eta haren bitartez. — Hizkuntza batean espresatzea posible denari bakarrik behatzekotan, ez litzateke harritzekoa izango hartaratuak aurkitzea, hizkuntza guztiak funtsean onura eta eskasia berdinetakotzat deklaratzera⁵⁹⁶.

Hizkuntza guztien printzipiozko berdintasun hori aitortu eta gero, Humboldt-en idazkietan hainbat abertentzia aurkitzen da ikertzailearentzat (orain axola ez zaizkigun testuinguru polemikoetan askotan): ikertzaileak ez ditu primitiboen hizkuntzak inzibilizatutzat gutxietsi behar⁵⁹⁷; ez du begiratu behar zer ahal den, baizik zer ohi den espresatu hizkuntza batean⁵⁹⁸; hizkuntza bakoitza, aurkitzen duen duenean, nazioak eratu duen moduan, ez misiolariak edo atzerritarrek eraldatu ahal izan duten gisan, ikertu behar du⁵⁹⁹; ez du euroeratu behar ere, hizkuntza indigenak bere ama-hizkuntzaren edo latinaren gramatikaren azpira ekarriz, baizik hizkuntza bakoitza berari barrutik dagozkion kategoriekaz behar du ikertu⁶⁰⁰, etab.

Baina gero, hizkuntzaren beraren ikerketaz gain, hizkuntza horretako gizon-emakumea dago, eta galdera, gizon-emakume horrengan bere hizkuntzak zer sustatzen, pitzarazten duen bere baitako indar propioz: horretan igarriko baitira haren onura eta eskasiak.

594. Ib., 32.

595. Ib.

596. Ib., 32-33.

597. Ib., 114-115 (eta azken horretako oin-ohar polemiko luzea).

598. Ib., 32-33.

599. Ib., 34.

600. Ib., 35.

Irizpidea, argitasun, zehaztasun eta bizitasuna da ideiena, berak dituena iratzartzen nazioan, zeinena den bera izan, zeinen izpirituak den bera eratua, eta zeinen gainean ostera berak daragian⁶⁰¹.

Diferentziak hemen nabaritzen dira. Hizkuntza guztiek ez bide baitute hiztunen nazioa norabide berean akulatzen, eta norabide berean denek ez indar berarekin. Brasileraz, adb., *tuba* hitzak *aita*, edo *bere aita*, edo *berak aita bat badu*, adierazten omen du, eta —iruzkintzen du gure autoreak— «hizkuntza horretaz baliatzen den nazioa, horregatik izan daiteke alde askotatik buruargia, leberra eta zentzuduna, baina ideien garapen jare eta gardena, pentsamendu formalean gozamina, ezin erne daiteke hizkuntz egitura horretatik»⁶⁰².

Barbaro ezdeustzat joko al dugu, orduan? Ez. Hori ez da nahitaez negatiboa, diferentea baizik, eta bera ere gizadiaren izpirituaren manifestazio bat, beste edozein hizkuntza bezala eta adina⁶⁰³. Hizkuntza bakoitzean gizon-emakumea, eta gizadia, bere oso-osoan dago⁶⁰⁴. Eta Humboldt-entzat hizkuntzen estudioaren azken zertarakoa ez da gizadiaren izpirituaren ezagutza baino, bere noiz eta nonahi agertzeko era guztietan⁶⁰⁵.

Ederki, hori dena. Hala eta guztiz ere, esan bezala, razionalismo ilustratuaren ondareak gehiagi pisatzen du: «hizkuntzaren esentzia agerkizunen munduko materia pentsamenduaren formetan isurtzean datza»⁶⁰⁶, deritzo Humboldt-ek. Beraz, funtzio teorikoa erabat lehenesten da hizkuntzaren zeregin guztien artean. Eta funtzio teoriko horren arteztasuna, forma gramatikalen eraketa artezak baldintzatua ikusten da. Hizkera matematikoa kontsideratu behar ote da, orduan, egokiena? Edonola ere, «gramatikalki hala ez eiteturiko hizkuntza batean, izpirituak zulozko eta ezosoa kausitzen du hizketako elkarloturen eskema unibertsala, honen era-erako espresioa hizkuntzan ezinbesteko baldintza baita aise pentsatzearen atarramenturako»⁶⁰⁷.

Gramatikalki bete-betean garatugabeko hizkuntza batean, gaitza omen da imaginatzea, posible dela garapen zientifiko gora batera heltzea. «Hizkuntza gramatikalki osobeteek bakarrik dutela erakotasuna ideien garabiderako, ukaezina da»⁶⁰⁸. Ordea, hizkuntza batzuek, antza, Humboldt-ek hala ebazten du, esaldian masa material asko pilatzen dute, baina formarik apenas ematen diote⁶⁰⁹. Holako hizkuntza ozta egituratzaileen artean, batez ere txineraren kasuak aztoratzen du Humboldt,

601. Ib., 34.

602. Ib., 40 (eta 39).

603. Ib., 115.

604. Ib., 278-279.

605. Ib., 152-155.

606. Ib., 13.

607. Ib., 58.

608. Ib., 60.

609. Ib., 13.

«gramatikarik, hitz horren ohiko adieran, ia batere ez daukan hizkuntza bat»⁶¹⁰, eta hala ere milurtetako kultura paregabea eta literatura joria lorarazi dituen. Beste hainbeste agitzen da koptoagaz (antzinako Egiptoko hizkuntza)⁶¹¹.

Begitantzen zait, lurpetarki gertatzen eta arazoak sortzen ari dena dela, ideien garapen libre eta fruituor hori, Mendebaleko filosofia, zientzia eta literaturarena kontsideratzen dela bereziki eta, hein batean, Mendebalaren aureskutasun material eta kultural hau, hemengo hizkuntza «sanskritikoen» berezko dohainekin lotua suposatzen dela (ez dago munduan beste hizkuntzarik grekoaren bikaintasunekin!)⁶¹². Hala moduzko arrazoi bitxien oihartzun-puskak sumatzen dira batzuetan haren gogartean: itauntzen omen da, dio Humboldt-ek, zer gertatuko zatekeen mendebalean, Kartagok Erroma garaitu izan balu, alderantziz orde? (ez da bere bizantinismoa: Ortega y Gasset oraindik galdera horren inguruan espekulatzen kausitzen dugu); edo musulmanek kristauak garaitu izan balituzte eta European nagusitu (beren hizkuntzarekin, ulertzen da)? Humboldt-ek ez du zalantzarik egiten (hots, bere gizartea da ez duena egiten zalantzarik): ez zen hain faboragarria izango⁶¹³. Arabiarrek, grekoengandik hartu zuten zientzia europarrei transmititu bai, egin zuten, baina arte eta zientziatzko eraikuntza hori jaso, gaur harrotzen gaituen hori, beraiek ez zuten inoiz euren kabuz jaso ahal izango⁶¹⁴. Eta honezkeroitsuak ikusten du, historia guztian hizkuntza ez dela irlatuki behatzen. Hizkuntzak, nazioaren karaktereak, «izpirituak», arrakasta historikoak, denak bat egiten du, denak organiko koki bata besteari eusten dio. Halaxe darrai textuak:

Onarturik hori zuzentzat, galdegiten da, leinu sanskritikoko herrien goratasun hau beren ahal intelektualetan bilatu behar al den, ala euren hizkuntzan, ala patu historiko faboragarriagoetan? Begibistakoa da, kausa hauetarik ezin dela ezein ere eragile bakartzat hartu. Hizkuntza eta ahal intelektualak, euren etengabeko elkarreraginean, ezin dira bata-bestagandik banatu, eta patu historikoak ere agi denean ez dira hain zerikusgabekoak, nahiz eta guri harremana puntu guztietan argi ez agertu, herrien eta banakoen izaeragaz. Alabaina goratasun hark zerbaitetan antzemana izan ahal behar du hizkuntzan, eta hala guk (...) ikertzeko daukagu galdera, zertan datzan hori, ezen hizkuntza batek daukala besteen aldean bizi-printzipio bat bere baitatik indartsuago eta anizkoitzago ekoizketaria⁶¹⁵.

610. Ib., 60. Baita 178-179 ere.

611. Ib., 60-61. Humboldt-ek uste du, hizkuntzaren eiteak alfabetoaren asmakuntzan zerikusia izan duela haren moldean (hieroglifoak, ideogramak), Ib., 82-83, eta gero horrek atzera hizkuntzaren eboluzioan. Ik. 102-103 ere.

612. Ib., 41, 63.

613. Dena den, kontuan eduki behar da, Humboldt-entzat Erroma basikoki Grezia zela, eta guretzat Greziarik ez legokeela Erromarik gabe. «Ewig hätt' Homeros uns geschwiegen,/ Hätte Rom nicht unterjocht die Welt» ("Rom" poema), ik. V, 156.

614. III, 604. (Ik., Humboldt, W. von, *Sobre la diversidad*, loc. cit., 268).

615. Ib., 604-605.

Ilustratu onean, Mendebaleko herrien gehiagotasunetik, ebidentziatik bezala partitzen da («onarturik hori zuzentzat»), kuestionatzerik ez dagoen ezbai gabeko faktoa suposatuz hori, eta bilatzen den guztia horren esplikazioa da. Humboldt kritikoa da —ikus!— dugu— autokontzientzia ilustratuaren zenbait ondoriorekin (hizkuntza barbaroen ezespina eta), baina autokontzientzia horretatik guztiz aske egotetik bera ere urruti dago oraindik. Tesia (eta orain kontzienteki, gainera), aurretik erabakia dago: hizkuntza perfektuaren eredua (zeruaren azpian matematikoki perfekturik ez egon arren) sanskritoak da — hizkuntza sanskritikoak⁶¹⁶. (Sanskritoak Europa ordezkatzeko du). Zer dauka sanskritoak, beste hizkuntzek ez daukatena? Gramatika perfektu bat⁶¹⁷. Tesi horregaz batera, beste hau dago ezarria ere, haren osagarri, are oinarri (printzipiozko): ahalmen intelektualaren garapena soinu bateko da hizkuntzaren garapenarekin; izan ere, pentsatzeko beharrianak sorrarazia baita hizkuntza, zenbat eta hobekien konplitu hizkuntza batek hizkuntzaren ideia bera, hainbat eta pentsamenduaren faboragarriagoa izanen da⁶¹⁸.

Antzinatean Aristoteles-ek grekeraren moldearen gainean kategorien taula logiko-ontologiko absolutu bat ezarri zuen moduan pentsamendu unibertsalarentzat, egiten du Modernian Humboldt-ek, hizkuntzaren forma ideal bat ideatzen duenean (jokamolde hori bera ezin da ez bitxiki ilustratua kontsideratu!), munduko hizkuntza guztientzat parametroa izango dena, eta hain zuzen sanskritotik partituz ideatu hori alajaina, haren diferentziak hala, automatiko, betegabetasunak bilakatzen baitira beste guztientzat. Humboldt, dio G. Päscht-ek, hizkuntzalaritzaren bere kontzeptuagatik, bere burua harrapatuta aurkitu da puntu honetan, kontraesanetan katramilatua azkenean, hizkuntzen artean berezko balio-hierarkia bat baietsiz eta ezetsiz⁶¹⁹.

Aurreko hori gure irakurketa kritiko politiko gaurkoa da lehenagoko fenomeno kultural edo intelektual guztiz arrunt batena, ebidentziaren mailakoa izan dena mendebaldarrentzat. Guretzat hizkuntza esentzialki pentsamenduaren espresioa da. Pentsamendua, esentzialki logika. Logika, esentzialki gizaki guztiengan berdin-berdina. Gramatika «sakona», ondorioz, esentzialki berdina da (izan behar

616. *Ib.*, 653.

617. *Ib.*, 169: «Die Sanskritischen Sprachen sind auch diejenigen, in welchen der Begriff der grammatischen Formen am lichtvollsten hervortritt, und das System derselben am feinsten, am consequentesten und am meisten den sich durch blosses Nachdenken ergebenden Gesetzen der Rede-Verbindung gemäss ausgesprochen ist».

618. *Ib.*, 550: «Mit dem richtigen Entwicklungsgange der Sprache steht der des intellectuellen Vermögen überhaupt in natürlichem Einklange. Denn da das Bedürfniss des Denkens die Sprache im Menschen weckt, so muss, was rein aus ihrem Begriffe abfließt, auch nothwendig das gelingende Fortschreiten des Denkens befördern».

619. Päscht, G., «Humboldt und die Sprachwissenschaft», in: Hartke, W. – Maskolat, H., *W. von Humboldt 1767-1967. Erbe, Gegenwart, Zukunft*, Halle 1967, 114-115. Nahasmenduaren kausa bezala Päscht-ek arrazoiok ailegatzen ditu: Humboldt-en hizkuntzalaritzaren kontzeptua zientzia gisa (Bopp-en kontrara): hizkuntzarena soil baino gehiago izan behar omen duena (antropologia); haren kantismo logikoa, Bernhardi-rengandiko mendekotasuna (gramatika orokor edo unibertsalaren eskola), hizkuntz forma idealaren suposizio razionalista.

du!) hizkuntza guztietan (mendebaldarron hizkeran «da»k, askotan, «izan behar du» balio baitu). Hori da mendebaldarron arrazoi ilustratu unibertsalak deritzona. Gure ustez ebidentea da arrazoimena bakarria dagoela, mundu guztian bera dela. Bakarrik, gero esperientziak ez du arrazoia berresten... Humboldt ilustratua da, bera ere beti premisa horrekin ari da. Arrazoimenak bere legeak dauzka: pentsamenduarenak; pentsamenduaren legeak dira hizkuntzarenak, hau da, hizkuntzaren «oinarriko» lege horiek, forma gramatikalek hotsetan ageriratzen dituzte (behar dituzte). Hori egingo ez balu, hizkuntza bat ulertezina izango litzateke; hitz mordo kaotiko bat izango litzateke, pentsamenduaren lotutasun edo koherentziarik gabe. Forma gramatikalek lotutasun hori markatzen dute (zu/zu-k/zu-ri, egin/egiten/egingo, d-uzu/d-izu, etab.). Zenbateraino ageriki eta estriktoki hori egiten duten, ez gehiegi eta ez gutxiegi markatuz, baizik eta doi-doia, hizkuntzaren pefekzio handiago edo txikiagoa antzematen da. Markarik ez dagoena ulertzeko, entzuleak bere aldetik hiztunak «pentsatuzat» gehitu behar du (adiera objektikoaren zehaztasun eta ziurtasuna arriskuanago dago, beraz). Nazio bakoitzaren asmamenak eta izpirituak bere erara libreki jokutzen du horretan (hizkuntza, nahiz eta ez den akto libre eta kontziente baten obra, kreatzaile libre eta kontziente baten kreaioa da, ez mekanikoa, ezta ere instinto baten arabera organikoa)⁶²⁰. Teoriaren teoriaran, arrazoimena berdina izaki, hizkuntza denek formalki berdina izan beharko lukete: «Zinetan, ordea —konstatatzen du Humboldt-ek—, besterik da, agitzen dena»⁶²¹. Eta horrela arazoa planteatzen da, gramatika izatezkoek razionalitatearen legeak egokiago ala desegokiago markatzen/ageriratzen dituzten. Izan ere, guztientzat erreferentzia bat eduki gabe tipo ideal edo kanon baten moduan, nola konparatu hizkuntza diferentek eta nola hauteman diferentziak berak, diren diferentziak bezala (zerekikoak, diferentziak)?

Kiwi-izkribu bere azkeneko obra handiaren hitzaurrean daukagu ahaleginik sistematikoena, hizkuntzen arteko ezberdintasunak ez deskribatzaileki, baizik baloratzaileki analisatzeko arrazoiarena. Autoreari segitzeko, izpirituaren filosofiara itzuli behar dugu.

Zeren eta hizkuntzak genetikoki, izpirituaren produktu xede jakin batera orientatuak bezala soegiten badira, begien bistakoa da, xede hori gradu handiago ala txikiagoan izan daitekeela erdietsia, are agerian agertuko dira puntu nagusi diferentek, non ere baitautza xedearen erdiespeneko ezberdintasuna. Erdiespenaren hobea funtsa daiteke, izan ere, hizkuntzaren gainean eragiten duen izpirituaren indarrean eta betean, edo haren hizkuntzaren sorkuntzarako egokitasun partikularrean...⁶²².

620. III, 650.

621. Ib., 651.

622. Ib., 389. Azkeneko zatitxo hori ez da garrantzi gabekoa, Humboldt-en jarreran hizkuntz nazionalismoren bat ez irakurtzeko (hain zuzen arrisku hori ekiditekoxe sartua baita, zalantza gabe): esan nahi du, izpiritua nazio batean izan daitekeela erkin samar ibilia «hizkuntz sortzaile» bezala, baina indartsua bestelako kapitulu batzuetan. Horiek zeintzuk diren, airean geratzen da. Baina, printzipioz, literatura edo hizkuntza bikainagoa izateak ez du beste gabe garantizatzen inoren hizkuntza/nazio/izpiritu bikainagotasuna.

Zerrenda luze batek jarraitzen du, hizkuntzek erakus dezaketen kontzeptuen argitasun eta sakontasunetik, fantasiaren indarrera eta hoskeraren harmoniara, filosofiarako ez baitzaigu puntu hori hain zertzelatuki interesatzen. Ondorioa bai: «Nazio batzuek, dohain hobeetako eta zirkunstantzia lagungarriagoetakoek, bikainagoak edukitzea hizkuntzak, hori gauzaren naturan bertan datza»⁶²³. Hobe eta ez hobearentzat irizpideek ere izpiritura igortzen gaituzte: izpituaren ekintzarako bide zabalagoa eskaini, etab.⁶²⁴ Izpituari erreferentzia honek badauka bere inportantziatxoa, erakusten baitu, ongi ulertzen bada, Humboldt-ek inperfekzio eta diferentziok modu pragmatiko eta historikoan, ez esentzialistan, nahi dituela ulertuak⁶²⁵. Arriskutsuki hurbiltzen bazaio ere (razionalismoak dakarkio hori, ez izpituaren «erromantizismoak»), Humboldt-ek ez garamatza inolako esentzialismotara. Kuestioa ez da Humboldt ez dela jada aski ilustratua, baizik eta oraindik Ilustraziotik ez dela aski askatu.

Hizkuntzaren forma perfektuagaz batbat etorri, egon daudenetako hizkuntz leinuren bat edo hizkuntza bakarren bat ere etor daitekeela zeharo eta punturik puntu, itxarotea dagoena ez da, eta gutxienez ez da gure esperientziaren barrutian sartzen. Baina forma horri gehien-gehiena hizkuntza sanskritikoak hurrantzen zaizkio eta, aldi berean, horiek dira, non ere dohatsukien garatu den gizajendearen hazkunde (Bildung) izpirituala aurrerapausoen lerro luzeenean⁶²⁶.

Oraingo eta lehenagoko hizkuntza denak alde bitan erdibitzeko irizpide gisa, Humboldt-ek erabili ahal uste duen diferentzia da, batzuk hizkuntzaren «printzipio garbitik lege arauzko askatasunean indarrez eta ondoriotsuki garatuak direla» eta besteak ez⁶²⁷. Aurrenekoak, beren eraikuntza antolatzeke metodo flexiboaz diharduten hizkuntzak dira, «hizkuntz eraikuntzaren printzipio garbia» gordetzen ei dutenak: horiek bakarrik lortzen dute ematea hitzari izpituarentzat nahiz belarriarentzat tinkotasun egokia; eta frasearen atalak, ideien joaira eta loturak eskatzen duen erritmoan, garbi bereiztea⁶²⁸. Baina flexiboetan ere hizkuntza batzuek barne-eta kanpo-formaren sintesi harmonikoaren konkistan porrot egiten dute⁶²⁹. Hala ikusten ei da, arabiera eta sanskrito konparatzen baditugu (izan aditzaren egituretan, adibidez)⁶³⁰. Txinera ez da flexiboa, ez daki esaldiko osagarriak elkarri josten

623. Ib., 390.

624. Ib., 396, 400-401.

625. Ideia berauxe da, K. Mitxelenak beste honela adierazia: «La conception des langues en tant que systèmes qui planent dans le vide des essences abstraites, au-dessus ou au-dessous des individus et des peuples, était étrangère à Humboldt (...). C'est pour cela qu'il ne s'abstenait pas des jugements de valeur: il n'y était, à vrai dire, que trop enclin», cfr. Michelena, L., "Guillaume de Humboldt et la langue basque", in: M. L., *Lengua e historia*, Madril 1985, 135.

626. III, 653.

627. Ib., 550.

628. Ib., 551.

629. Ib., 475.

630. Ib., 474; ik., orobat, 659, hizkuntza semitikoan aje gehiago. Hizkuntzaren —hau da, frasearen— eraketa, bikainagoa da sanskritoan txinera baino, grekoan arabieran baino (655).

ere⁶³¹; Humboldt-ek goraiatzten dizkion grazia guztiak gorabehera, «izpirituaren hiz-kuntza eta tresna gisa», sanskritiko eta semitikoaren aldean oso atzean gelditzen da⁶³². Hainbat hizkuntzen hainbat aje ailegatu du Humboldt-ek (hizkuntzaren forma idealarekin konparazioan). Esate baterako euskarari, konjugazioan aditzaren konplexutasun gehiegizko edo nahasitxoa⁶³³, deklinazioan beti ez garbi bereiztea hotsean akusatibo eta nominatiboa⁶³⁴, gaizkitzen dio. Mitxelenak arrazoi du ausaz, miresten denean, balioztapen doi bat inoiz ematen ez duelako euskarari buruz pentsamendu indibidual eta kolektiboaren tresna gisa⁶³⁵. Baina hori, juzgu kritiko orokorra, gutxitan egiten du besteekaz ere zuzenean; eta, zeharka, beharbada ez da zaila lerro artean euskararen balioespen ez positiboegiak hainbat gehiago igartzea. Laudorior jantzita, beharbada, kasuren batean⁶³⁶. Hala, idazten duenean, «hitzen eraikuntzan eta hizketaren josturan [syntaxian] euskarak, espresioaren labur eta ausartetik datorren indar berezi bat, erakusten du»⁶³⁷. Testuinguruari jaramon egiten badiogu, ordea, dioena da, txinera, malaiera, hizkuntza semitikoak eta Delawarereko hizkuntzak bezala, eta hala euskarak ere, nahiz funtsezko inperfekzio handiak izan, edertasun ederrak ere badituztela. Euskara ez du aipatzeko, baina konjuntzioak —dio— hizkuntza ez aski landu guztientzat izaten dira arazo larria. Ketxuerak pronomen erlatiboaren falta honela konpontzen ditu: esan ordez «gizonak, zein ere fidatzen da Jainkoaren errukian, lortu egiten du hura» esaten du: «fidatzen da Jainkoaren errukian, gizon horrek lortu egiten du hura»; esan ordez, «ni joango naiz bidea, zein ere zuk seinalatzen didazun», esaten du: «zuk seinalatzen didazu, bide hori ni joango naiz»⁶³⁸.

Horrelako arazoak euskaldun batek nahikoa eta nahiko hurbildik ezagutzen ditu, harritzeko. Hizkuntza denak berdinak baldin badira (naturaz), garapen egoera berdinean denak ez daude inola ere (historian). Humboldt-ek ez du egiten ebidentzia egiaztatu besterik.

631. Ib., 529

632. Ib., 674. Ik., halaber, 551-553.

633. Ib., 537. Aditz egokiaren erabateko inportantzia, ik. 608. eta hurr.: berak egiten du sintesia diskurtsoan, azken finean ideia eta espresioaren artean. «Esaldiko beste hitz denak hila datzan materia bezala dira, elkarloturaren igurika, aditza bakarrik da bizia duen eta bizia zabaltzen duen erdigunea» (608). «Aditza ongi eraikia badago, hizketako beste atalak ere hala egongo dira, hark agintzen baitu esaldia» (633-634). Beraz, aditzaren kritika bat, kritika dexentea da.

634. Ib., 541. (A. Agud-en itzulpen espainolean ergatiboaren arazoa aipatzen da —*Sobre la diversidad*, loc. cit., 198, oin-oharra—, ez dakit zergatik). Beste maiseo batzuk, in: Michelena, L., loc. cit.

635. Ib. Euskararen balioespenaz orokorki, ik. Zabaleta, I., “Wilhelm von Humboldt, euskaldunak eta euskara”, in: *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 163-198.

636. Gehienetan, euskarari buruz oro har Humboldt-en balorazioa mirespenezkoa izan ohi da, ik., adb., V, 118 («in sich selbst ist die Vaskische Sprache von einem so wunderbaren und eigenthümlichen Bau...»).

637. III, 553.

638. Ib., 632-633. Ik., orobat, 703. eta hurr.

Hizkuntza inflexionalen gehiagotasunaren arrazoia (J. Grimm-ena, etab., ustea izan dena, orobat), Humboldt-en kasuan bederen honela esplikatzen da, nik uste. Aurreuposatzen da hizkuntza bi alderdik osatzen dutela: a) pentsamendua; alegia, pentsamenduaren osagarriak, kontzeptuak, eta b) horien joskera, edo horien arteko erlazioen marka edo sinbolo gramatikalak. Esaldian kontzeptuak markaturik agertzen dira: *gizon*, edo *gizon+a*, edo *gizon+a+k*, etab., kontzeptu horren beste osagarriekiko erlazioa indexatzen dutenak. Esaldiaren eduki edo esanahia a)-k mamitzen du, kontzeptutan zatikatua. Kontzeptuok bata bestearekin zein erlaziotan ikusi behar diren, marka gramatikalek erakusten dute. Hizkuntzaren perfekziorako marka gramatikalek zeinu formal huts-huts eta garbiak izan behar dutela suposatzen da, beregainki esanahirik ez dutenak (edo ez luketenak izan behar, hobe esateko), inolako esanahi propiorik gabekoak kontzeptuen esanahian (pentsamenduan) gramatikak ez interferitzeko, kontzeptuen arteko erlazioak seinalatzea beste baliorik gabe. Bestetik, zenbat eta bakunago, zehatzago eta osokiago markatu erlazioa, hainbat beteginagoa sistema. Hori da Humboldt-ek hizkuntza flexiboetan —edo batez ere grekoan— gustuko duen perfekzioa. Manchester-ek adibide hau aipatzen du:

The inflected Greek *pepeika*, for example, designates by inflectional signs several grammatical determinations of the verb «to persuade» (i. e., indicative, active voice, past perfect tense) which are designated in English by several separate words plus an ending on the verb: I have persuaded. Humboldt would argue that in the introduction of the auxiliary verb *verbe* 'have', por example, 'Nebenbegriffe' [kontzeptu bigarrentiarrak, eranskiak] are introduced which add more content than is necessary for the designation of the 'past perfect' determination of the verb⁶³⁹.

Hobespen horietan, irizpide hizkuntzalari soilek baino gehiago, forma garden, bakun, klasizisten gustu estetikoak agindu duela esango litzateke.

Zur eta lur uzten gaituena, ordea, historia eta natura nahastuz azkenean berriro «ordena naturalarekin» topatzea da. Birmanieraz ordena hau duela esaldiak, esaten digu: «Jainkoak mundua sortu zuen», «erregea bere jeneralari mintzatu zitzaion», hots, subjektuari zuzenean objektua lotzen zaio eta aditza azkeneko lekuan dago (euskaraz bezalaxe). Eta Humboldt-ek:

Nabariki eraikuntza honetan aditzaren lekua ez da naturala («die natürliche»), zeren eta ideien jarraikeran hizketako atal hau subjektuaren eta objektuaren artean kokatzen baita⁶⁴⁰.

639. Manchester, M. L., *The Philosophical Foundations of Humboldt's Linguistic Doctrines*, Amsterdam 1985, 138. «The fact that inflection seems to best maintain, at the symbolic level, the separation of the 'content' and 'relational' aspects of thought motivates both Humboldt's description of inflectional affixes as 'meaningless' and as (therefore) more 'adequate' or 'suitable' a method of grammatical designation than others» (139). Ik., orobat, 140.

640. Ib., 703. Ordena hori (aditza objektuaren atzetik) hizkuntza flexiboetan ere ez dela ezezaguna, ik. Ib., 712.

Halaber, ez du esaten «nik goosten dut Jainkoa, zeinek ere sortu baitzuten gauza guztiak, zein ere libre dago bekatutik, etab.», baizik eta «gauza guztiak sortu zituena, bekatutik libre dagoena... goosten dut», eta paragrafoa luzea baldin bada, entzuleak azkenerako ez daki, nondik datorren⁶⁴¹; edo, «entzun dut, ezen saldu egin dituzula zure liburuak» esan ordez, «zure liburuak salduak dituzula entzun dut» aldrebesten dizu⁶⁴².

Aje naturalen puntu hau bukatzeko, bada: aditza egoki eraikia badago, frasa txukuna izanen da, hitz bakoitzak erritmoaren barruan bere tinkotasunari eutsiko dio eta esaerak hitz guztiak behar bezala bereizi eta elkarri lotuko dizkio, sintesia betegina da, pentsamendua eta espresioa betakorki elkarraiuak —«organismo dohatsu» hori hizkuntza flexiboetan bakarrik da osoki erdiestekoa⁶⁴³. Orduan:

Arima barnean pentsamendu aurrerakorraren elkarkidetasuna aldean darama lagun dagion hikuntzarekin. Pentsatzeak eta hitz egiteak txandaka elkar betegiten dutenez gero, zuzeneko ibilerak biengan, halako molde bat eragiten du, etengabeko aurrerapenen garantizatzailea⁶⁴⁴.

Etorkizuna ziurtatua dute, hortaz, hizkuntza flexiboetako nazioek.

Gerxeago Humboldt-ek berak dirudi ikaratua linguistikaren eta filosofiaren historia politikoaren arteko metodo horren arriskuekin, eta bere buruari ohar luze batean argitzen ahalegintzen da ikerketa-metodo horren egiazko adiera, analisiok ez daitezen, zentzu nazionalistan-edo, nazio batzuen gora eta besteen beheresletzat ulertu⁶⁴⁵. Flexionatzaile, etab., ez dira hizkuntzak sailkatzeko kontzeptuak (txinerak, esaterako, kontzeptu horietako forma gramatikalik batere ez du!), baizik eta frasa eratzeko molde abstraktuaren kontzeptu formal soilak, «forma linguistiko posible abstraktuen» ereduak, gero forma horiek hizkuntza guztietan guztiak aurkitzen baitira gutxiago edo gehiago. Hizketaren moldaketa flexiboa abstraktuki da egokiena. Konkretuki era hori gutxiago darabilten hizkuntzak, horregatik desegokiagoak direnik ez du esan nahi horrek, eta are gutxiago hizkuntza horien nazioak. Printzipioz, hizkuntza denak dira dena adierazteko trebeak⁶⁴⁶; *de facto*, kultur zapalda berdintsuan dauden hizkuntzek, denek dituzte bakoitzak bere abantailak, horietako ezein ez daiteke esan abantailatuagoa besteak baino. Eta hizkuntza betegabeago batek ere ez du erakusten nazioa ere imperfektuagoa denik, baizik eta bakarrik haren dohain intelektualak ez direla doi-doi hizkuntza betegin baten sorkuntza eta eiteketan hain gogotik zentratu, bestelako mila onura intelektual izan

641. Ib., 704-705.

642. Ib., 705.

643. Ib., 633-634.

644. Ib., 634.

645. Ib., 654. eta hurr.

646. Ib., 657: «hizkuntza orok du zalutasuna, dena bere baitan jaso ahal izateko eta berriro bere baitatik denari espresio emateko».

dezake ordea (beraz, intelektual, baina ez hizkuntzazko!)⁶⁴⁷. Azkenik —ohar inportantea— azterketako molde formalizatzaile horrek hizkuntzak irlatzera, euren baitan ixtera jotzen du, egiaz hizkuntzak eta herriak bizi, betiro harremanetan bizi direnean, besteengandik kultura hartuz eta —euren hizkuntzaren barrutik soil ez duten— aktibitate izpiritualaren hazkundera jarraikorki garatuz, garatuz hizkuntza bera ere aktibitate izpiritualarekin⁶⁴⁸.

Ebatz daiteke, bada, orokorki:

Hizkuntzen abantailak bata bestearen aldean gehienbat erlatiboak bakarrik izaten dira, eta itxuraz —edo zinez ere— gabetuagoari, propio mendu horretatixe abantaila berekiak muskiltzen zaizkio⁶⁴⁹.

Hizkuntzei, inperfekzioetatik ere, bertuteak ermetzen zaizkiela, alegia.

Bestetik: «(Hizkuntza) bakoitza, gizon-emakumeak berak legez, denboran emeki-emeki garatzen den infinitoa da»⁶⁵⁰.

Denborak, herriak eta hizkuntzak harremanetan sarrarazten ditu elkarren artean, harremanotatik jalgitzen baitira historian diferentzia, nortasuna, eta hamaika modutako loturak ere⁶⁵¹, ez gizakia gizakiagaz bakarrik, baizik herriak herriekaz, belaunak belaunekaz, oraingo gizadia lehenagokoekin, gizadi guztia bat hizkuntzan eta giza historia guztia hizkuntzazko elkarreragin geldigabekoan⁶⁵². «Izpirituaren eta naturaren artean bitartekari eternala», gertakari bakoitzak bere marka uzten dio, gainditu duen maila bakoitzak eraldatzen du, hizkuntzak mende eta mendeetan beti berdina eta beti transformazio tai gabeen dihardu⁶⁵³. Alfabetoaren asmaketak argitasuna eragiten du kontzeptuetan, simetria sintaxian⁶⁵⁴. Lanbideek, klase sozialek, erlijioek, nazioaren bizitzako gorabeherek, hizkuntza antzaldarazten dute⁶⁵⁵. Poesiak eta prosak malgutzen, gozatzen dute, zientziak doitasuna, garrantasuna ematen dio⁶⁵⁶, hizkuntzaren beraren estudioak, gramatikak azken ukitua ematen diote⁶⁵⁷. Hitzen esanahia, balioa; «betiereko isurian» doa, garaiaren edo

647. 654-655. Ezin ahaztu, ordea —goian aipatua dagoen legez—, elkarrekitasuna dagoela hizkuntzaren egitamuaren eta jardun intelektualeko beste edozein jardun motaren artean, ik. Ib., 413.

648. Ib., 653-657.

649. Ib., 158.

650. Ib., 568.

651. Ib., 409.

652. Ib., 155.

653. Ib., 565. Juntagailu azpiordenatzaileak eskuarki buruhauste larri bat izan ohi dira hizkuntza ez osoki garatuetan, eta moldabidea izen edo izenordainekin bilatu ohi da batzuetan. Hizkuntza garatuetan ere nabari litezke oraindik bilaketa horien aztarnak, adb., alemanez: «ich sehe, dass du fertig bist», jatorrian «ich sehe das: du bist fertig» izana ei da, cfr. Ib., 631. (Ingl.: «I see that you are ready», jatorrian «I see that: you are ready»). Euskaraz: «gertu zaudeNA/zaudeLA».

654. Ib., 102-103.

655. Ib., 237-240.

656. Ib., 470-473, 591-592.

657. Ib., 556-557.

idazlearen arabera, idazle bakoitzak bere nortasunaren zigilua ezartzen baitio⁶⁵⁸. Humboldt-ek (gogoan batez ere ingelesa, frantsesa, alemana dituela) eragin literarioa bereziki erliebatzen du hizkuntzen eraldakuntzaren historian, literatura horien artean ere nabaria baita elkarren eragina; bestalde, historia literario horretan historia politiko, erlijioso, kulturala barnebiltzen da⁶⁵⁹, oroz gain Europako hizkuntzen garapenean autore greko eta latinoen ereduzkotatasunari zor zaiona⁶⁶⁰. Zenbait hizkuntzaren historiak —dio—, emigratio bat ematen du herriaren ahoko hizkuntzatik hizkuntza literarioa: erkatzen dira Montaigne eta Voltaire, esango litzateke, nazio batena zen hizkuntza, hiri-auzo batekoa bihurtu dela⁶⁶¹. Bere hizkuntza alemana egun haietantxe nola trasformatzen ari zen literaturaren bultzadaz (literaturaren zentzu zabalean, jatorrizkoan), Humboldt-en kontzientzia bizia behin baino gehiagotan aurkitzen dugu testuetan islatua. Hain zuzen frantse-saren historia da (herritik urrundu den literatur hizkuntzarena) alemanarentzat nahi ez duena⁶⁶².

Ohar bat hemen. Kant ostean, filosofia alemana indarrean hasi denean, Fichte eta Hegel-engandik Heidegger-ganaino, ez eskolatik, baizik eta hizkuntzatik egin gura da filosofia, filosofiaren garapena berdenboran hizkuntzaren garapena dela —grekoek ere euren hizkuntzarekin egin duten bezalaxe. J. M. Ripalda, Hegel-engan aditua, honela mintzo zaigu:

De entre los pasajes en que Hegel ha reflexionado y justificado explícitamente tal proceder quizá el más conocido se halle en la *Ciencia de la Lógica* (98: HW 5. 114):

«Para el pensamiento especulativo es un motivo de satisfacción encontrar en el lenguaje palabras que tienen, ellas mismas, un significado especulativo; la lengua alemana tiene varias así. El doble sentido del *tollere* latino (famoso por el juego de palabras de Cicerón 'tollendum est Octavium') no llega tan lejos como 'Aufheben'; la definición afirmativa llega tan sólo hasta elevar... Nos va a ocurrir aún muchas veces tener que observar cómo el lenguaje técnico de la filosofía emplea expresiones latinas para las determinaciones de la reflexión; ello se debe a que la lengua materna carece de expresión para ellas, o bien, aun cuando las tenga, como aquí es el caso, sugieren más lo inmediato, y la lengua extranjera, en cambio, más lo reflexionado».

658. Ib., 582.

659. Ib., 157-159.

660. Ib., 406-408.

661. Ib., 29-30.

662. Humboldt, W. von, *Aus Briefen und Tagebüchern* (arg., Freese, R.), Darmstadt 1986, 407-408. Herritar eta kultu batera izan beharraz, cfr. 557 (euskarari buruz diharduela, II, 424-425). Alemana nola aberastu den erritmo grekoak imitatuz, cfr. V, 139 (Klopstock). Literaturatik aparte (Schiller, Goethe; edo Schlegel, Novalis, Tieck: ik. *Aus Briefen und Tagebüchern*, loc. cit., 399), hizkuntza alemana «kontzeptu zailtarako» zailutzen ari direnen artean, Humboldt-ek izendatuki Fichte eta Schelling, trebetasun gutxiagoz Kant, eta zientzietan bere anaia Alexander aipatzen ditu, ik. III, 593-594.

Hans-Christian Lucas (Hegel-Archiv) me ha llamado la atención sobre los siguientes textos como trasfondo de las anteriores citas hegelianas:

«La nación que invente *la ciencia de la ciencia en general* merecería seguramente darle un nombre en su lengua. *Nota:* Asimismo merecería darle en su lengua las otras expresiones; y la misma lengua, así como la nación que la hablara, cobraría con ello una decidida hegemonía sobre todas las otras lenguas y naciones» (Fichte I/2. 118).

Cuatro años después añade (*ibidem*) que, al desarrollar un sistema terminológico,

«la filosofía, la cual por su contenido tiene validez para toda razón, se hace por su denominación completamente nacional; extraída de la entraña de la nación que habla esa lengua y a su vez llevando ésta hasta la perfección de la suprema determinación».

Ciertamente esta tarea inmensa se halla aún tan por realizar que Fichte considera no tener otro remedio que «servirse de los términos técnicos, tal y como los ha encontrado, sean alemanes, griegos o latinos».

El programa lingüístico nacional del Idealismo recoge un 'topos' tardoilustrado muy presente en el ámbito germano: el programa de un nuevo lenguaje superador de la abstracción y el desgarramiento modernos, reunificador de una nación dividida entre clases altas e inferiores, entre razón desarraigada y fantasía supersticiosa. La recuperación lingüística de estas divisiones constituirá la nación emancipada sobre una tradición propia. Lessing, Herder, Garve... constatan ciertamente una y otra vez el 'fracaso' de todos los intentos en este sentido desde Ossian a Klopstock. La pauta con que se mide este fracaso son los griegos; ellos hablaban un lenguaje común, que todos entendían y por el que se definían como pueblo frente a los bárbaros, un lenguaje que articulaba un espacio político cohesionado, feliz, tan libre e igualitario como bellamente lleno de fantasía y espontaneidad. Cuando en los primeros años del siglo XIX Hegel deja definitivamente de considerar a los griegos un modelo adecuado para el desgarramiento superior de la época moderna, cuando el subjetivismo cristiano sucede como destino ineluctable a la bella figura helénica, el idioma alemán pasa a ocupar también para Hegel el primer lugar (como para los románticos). Pero parece como si ahora esperara de él lo mismo que antes había visto en la divina palabra de Homero, en la sublime de Sófocles...⁶⁶³

Eboluzionatu barik, hizkuntzak hil ere egin litezke: bortxaz akabatuak (espainolek hainbat hizkuntza amerikar bezala)⁶⁶⁴, edo hizkuntza berrietan deseginak (latina hizkuntza erromanikoetan)⁶⁶⁵.

663. Ripalda, J. M., "Glosario", in: Hegel, G. W. F., *Filosofía real*, Mexiko 1984, 348-349. Testuinguru guztirako, ik. Ripalda, J. M., *La nación dividida*, Mexiko 1978, 40-112.

664. Humboldt, W. von, loc. cit., 342.

665. *Ib.*, 335. eta hurr. Euskarari buruz, ik. *Ib.*, 327; III, 342; V, 118.

XI. Nazioa

Nazioa hizkuntzaren subjektu kolektiboa da: indibiduo bat, ni bat, bera ere⁶⁶⁶. Kapitulu honetan eta hurrengo bietan gai hau jorratuko dugu.

Nazioa indibiduo antzo ikustea ez da Fichte edo Humboldt-en batere partikularra, esanak esan gure artean batzuek. Iraultza aurreko literaturan ere edozein tokitan aurkitzen ahal duzu nazio frantsesa indibiduo moduan tratatua (eta hori ez da noski iraultzarekin sortua suposatzen: «cette nation a prospéré sous le même gouvernement pendant plus de douze siècles», irakurtzen duzu Rivarol baitan)⁶⁶⁷: «les grands individus qu'on appelle des nations» irakurriko diozu normal-normal Madame de Staël-i⁶⁶⁸. Michelet-ek, noski, halaxe pintatu ditu nazio frantsesa, «ma grande France», nortasun pertsonal hori mitikoraino ere altxatuz. Renan-ek nazioa eta indibiduo parekatzen ditu bere konferentzia famatu guztian («la nation, comme l'individu...», behin eta berriro). Goethe-ren aburuz halaber, nazioa indibiduo bat da, pertsonalitate bat: begien aurreko adibide bezala juduak ailegatzen ditu⁶⁶⁹. Euskal nazionalismoak Euskal Herria indibiduo bat bezala aurkezten omen duelako eskandalizatzen diren horiek (Recalde, M. Azurmendi, etab.), zer irakurri dute literatura europarretik? *De facto*, Estatu-Nazio moderno guzti-guztiek zuzenbidezko indibiduo subirano bezala aurkezten dituzte euren buruak eta antolatzen dituzte euren arteko harremanak.

Nazioa hizkuntzarekin identifikatzea ere ez da batere berria, tradizionalik tradizionalena baino: hala Herodoto-k hizkuntzarengatik bereizi ditu grekoak barbaroetatik, hots, beste herri guztietatik, herri edo nazio heleniar bakar bezala, bestelako barne-diferentzia guztiak gorabehera euren artean; San Tomas Akino-koak «linguae, seu nationes»⁶⁷⁰ osoki natural zioen Erdi Aroan, eta latinez hizkun-

666. Ni (edo indibiduo) banakotarra eta ni nazionala zein harremanetan dauden bata bestearekin, aparte ikusi beharrekoa litzateke. Horretarako, ik. Azurmendi, J., loc. cit., 323-328.

667. Rivarol, *Oeuvres choisies* (arg., M. de Lescure), Paris d/g., bol. II, 9.

668. Staël, Madame de, *De l'Allemagne*, Paris 1968, bol. I, 41.

669. Goethe, *Werke*, loc. cit., bol. I, 404: «Die auf der Erde verbreiteten Nationen sind (...) als Individuen anzusehen. Wir sehen das wichtige Beispiel von harnäckiger Persönlichkeit solcher Stämme an der Judenschaft».

670. Jeneralean «nationes sive linguae» bezala aipatu ohi da, denok P. Vilar-i horrela irakurrita nik uste, «Reflexions sobre els fonaments del fet català», in: *Els valencians davant la qüestió nacional*, València 1983, 170-171; cfr. Vilar, P.-Azurmendi, J., *El hecho catalán. El hecho*

tza eta nazioaren berdinketa horren tradizioa autore erromatarrengaino doa. Nazioa Erdi Aroan ez da hizkuntz komunitatea baino (hizkuntzarekin, ohiturak, jazkera, etab., ere aintzat hartzen direla: nazioa funtsean hizkuntza dela esatean, inoiz ez da hizkuntza soilik dela ulertu izan: beti da hizkuntza baino gehiago). Eliz hierarkiako jendea, leku ezberdinetakoak elkartzen direnean kontzilio batean adibidez, edo estudianteria unibertsitateetan biltzen denean nondinahi Europa osotik, hizkuntza edo nazioa taldekatzen eta organizatzen dira. Elizan eta estudianterian ez dago estamento edo herronka-diferentziarik, eta talde-identitatearen seinale ageriena hizkuntza da. Hala ere, nazioaren eta hizkuntzaren berdinketa ez da beti estriktoa (nazio germaniarrean txekiarrak sar daitezke, etab.).

Dena dela, Erdi Arotik Moderniara, monarkia berriak finkatu ahala, klase sozial bat nagusitu da gizartean, bere goitasuna eta pribilegioak jada ez armekin eta ekintzekin (eta gutxiago hizkuntzarekin), baizik eta jaiotzarekin —«natus/natura»— eta jaiotza pribilegiatua adierazten duen odolaren urdinarekin, bermatzen duena: aristokrazia, nobleak —jaiotzak berak besteak ez bezalako esfera sozial batean kokatzen duen jendea—, eta «natio» deitzen diona bere buruari eta estamentuari, haietzako jaiotzaren gertakaria biologikoak (esp.: ‘nacer/nación’) beste hilko-rrentzat ez bezalako balio esentziala baitu. Berak «ongi jaiotzak» dira, bere jaiotzak estatus berezi bat ematen dion estamentua — eta hala «erregea eta nazioa» esakuneak, gehienetan erregea eta nobleak esan nahi du, ez erregea eta haren menpeko herri laboraria. Izan ere, diferentzia sozialak handiagotu ahala, eta balio-sistema eta gizartearen autoulkerera klase araukoago bilakatu ahala, erregea eta noblezia beretzat bakarrik hurrupatuz joan da gizarte osoaren esanahia: erregea eta noblezia da dena (nazioa), gainerako jendea haiei «gomendaturiko» jendea da, politiko-sozialki ez du ezer kontatzen, ez da bere buruaren jabe kontsideratzen, ez da aintzat hartzen (nekazariak, burges edo kaletar langileak). Beraz, Erdi Aro askoz herrikoiaigoan San Tomas-ek hizkuntza edo nazioa, biak sinonimatuz esaten zituen bezain naturalki, Modernia klase arauz geruzatuan Goethe-k, esate baterako, *Werther* nobela ezaguneko pasarte batean, nazioa eta noblezia berdintzen dizkizu: «eta nola zaidan niri nazioa [jendeki jauntxoak, aristokrata] bihotz-bihotzez higuin-garri...»⁶⁷¹.

portugués, Hondarribia 1999, 11-12. San Tomasen izkribuetan neuk aurkituriko formula, ordea, «linguae, seu nationes» da, cfr. *Postilla super psalmos*, 18. salmoarenean (horregatik agian bestea ere badagoela ukatzeko).

671. “Die Leiden des jungen Werther”, in: Goethe, J. W., loc. cit., bol. VI, 68 («martxoaren 15»): «und wie mir die Nation von Herzen zuwider ist...» Begiratu ditudan bi itzulpenetan, kontzeptu originala ez dago ezagutzerik. Euskarazko G. Lobera-ren itzulpen atseginean: «honelako leinuko gizakiek ezinikusi gorria baino sorrarazten ez didatela eta», ik. Goethe, *Werther*, (Hiria Liburuak) Alegia 2000, 86. Gaztelaniazko J. Mor de Fuentes-enak, aldiz, arras itxuragabe: «como esta ralea me es de suyo tan entrañablemente contrapuesta», ik. Goethe, J. W., *Las cuitas de Werther*, (Espasa Calpe) Madril 1982, 78. (Esaldi berean «hochadelig», bekain eta sudurzulo txit aristokratikoak —jende buruttenteak—, ironiaz esana ere, «altanero» hutsal batekin dago itzulia: arrastorik ere ez Goethe oraindik burgeskume soilaren eztenkadarena nobleziari).

Beraz, nazioaren kontzeptua, usadio arruntean, bitxiro ekibokoa da. Goethe-ren izkribuetan, nazioa berdin noblezia edo behintzat jauneria legez, eta nazioa berdin estatua bezalako nazio ingeles, frantsesen alboan, nazio eskoziar, serbiar edo italiarra ez ezik (estatu gabekoak), posible baita orobat, «nazio florentziar» bat ere aurkitzea⁶⁷², are, hark noizpait lasai asko «nesken nazio txundigarria» bera aipatzen badigu⁶⁷³, bistan daude nazio berbaren esangura kapritxosoak garai honetan, eta ez garai honetan bakarrik (jada latinez bertan baizik)⁶⁷⁴. Haatik, nazioa esangura edo premiatasun berri bat hartuz doa modernitatean. 1768an Lessing-ek deritzo, alemanak «oraindik» ez direla nazio bat, nolatan nahi da Teatro Nazionalik?⁶⁷⁵. Agian, Teatro Nazionale bat izanez gero, alemanak nazio bat bilakatuko lirakeela esaka topatzen dugu Schiller 1784an⁶⁷⁶. Goethe-ren ustean ere, hala dio 1797an, alemanak alfer-alferrik ari dira, inoiz ez dira nazio bat izanen (Iraultzaren adieran orain —herrijende burujabea)⁶⁷⁷ (hala ere, esan beharrik ez, nazio alemana kontzeptua berak txitean-pitean erabiltzen dizula). Madame de Staël-ek, halaber, alemanak ez direla nazio bat, epaitu du bere bidaiakoan, eta alemanek ez dutela karaktererik⁶⁷⁸. Baina haiek Napoleon-en aurka armetan altxatu direlarik gero (M. de Staël liberala da eta Napoleon-en etsaia), erakusten ari direla, idatzi du bere iritzia zuzenduz, nazio bat direna... (nazioarena kontzeptu epiko bat da inondik ere Iraultzaro horretan! —zerikusi oso gutxi baitu horrek Herder edo Humboldt-en nazioarekin).

672. Azkeneko hau itzulpenean bakarrik, in *La vita di Benvenuto Cellini Fiorentino* (alemanera Goethe-k labur itzulia), XXVI kap.: Rienzo da Ceri-ren soldado bat —«un giovane isventato, bravaccio»— kalean pasatzen da «nazione fiorentina»ren gaizki esaka. Erabilera modu horren inguruan ik. Chabod, F., *La idea de nación*, Mexiko 1987, 223-226: «nación florentina, o veneciana, o lombarda, etc.».

673. Clavigo, IV, “Guilberts Wohnung” ekitaldia: (Marie) “Wir Mädchen sind doch eine wunderliche Nation”, ik. *Goethes Werke*, loc. cit., bol. IV, 297. Gure egunotan, orobat, Connor, W., *Etnonacionalismo*, 1998, nazio hitzaren erabilera nahastaileak behin eta berriro kritikatzin ditu, eta ailegatzin du: «como ejemplo del uso negligente del término nación véase Jill Johnston: *Lesbian Nation: The Feminist Solution*, Nueva York» (91. oin-oharra).

674. Ik. Dierse, U.-Rath, H., “Nation, Nationalismus, Nationalität” art., in: Ritter, J.-Gründer, K. (arg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Darmstadt 1984, bol. VI, 406-414 zutabeak.

675. Lessing, G. E., *Werke*, Darmstadt 1973, bol. IV, 698: «Über den gutherzigen Einfall, den Deutschen ein Nationaltheater zu verschaffen, da wir Deutsche noch keine Nation sind!» (Hamburgische Dramaturgie, 101-104 Stück).

676. Schiller, F., *Sämtliche Werke*, Darmstadt 1993, bol. V, 830: «Wenn wir es erlebten, eine Nationalbühne zu haben, so würden wir auch eine Nation».

677. Goethe, loc. cit., bol. I, 212. «Zur Nation euch zu bilden, ihr hoffet es, Deutsche, vergebens;/ Bildet, ihr könnt es, dafür freier zu Menschen euch aus!» (“Xenien”).

678. Staël, M. de, aip. lib., bol. II, 177: «Les Allemands de nos jours n’ont pas ce qu’on peut appeller du caractère». Karaktere nazionala ematen dutenak, «l’esprit militaire et l’amour de la patrie» ei dira. Alemanek, hainbat erresuma txikitari zatikatuak, ez dute nazioaren handitasunaren kontzepturik. Berdin agitzen omen da italiarrekin, «dont la situation politique a depuis plusieurs siècles affaibli le caractère» (Ib.).

Odola eta bihotza ere⁶⁷⁹, eta beste hainbeste arraza, nahiko arruntak dira literatura zaharrean nahiz berriagoan, leinargitasunaren sinonimotzat, nazioarekin konfunditzen direnak beraz. «Le rang que me donne ma race», dio Molière-k *Le misanthrope*⁶⁸⁰; «l'auguste race des Bourbons», Rivarol-ek Iraultzaldiko bere egunkari politikoan⁶⁸¹; «digne fils d'une race si haute» (leinua edo «nazioa» alegia)⁶⁸², eta «ma race en moi poursuit en toi ta race», Victor Hugo-k *Hernani*⁶⁸³; «l'antiquité, la conservation de la race étaient tout pour elles (Iraultzak uzkaillitako familia aristokratikoentzat)», Balzac-ek, etab., etab. Halaber arrazarekin askotan, nazioarekin bezala, herriak esanahi izaten dira: «nous autres Corses, nous sommes une race rusée», esanarazten dio Mérimée-k korsikar bati *Colomba* nobelatxoan⁶⁸⁴; «les races ardentes du Midi» idazten du Flaubert-ek⁶⁸⁵; Rousseau-ri irakurtzen diogu, «à mesure que les races se mêlent, et que les peuples se confondent...» karaktere nazional originalak galduz doaz⁶⁸⁶. Arrazaren esanahiak, ordea (nazioaren antzera, berriro), hedadura bitxiagoak ere izan ditzake. Molière-k in *Le mariage forcé* «donadoen (ezkongaben) arraza» aipatzen du: «Je veux imiter mon père, et tous ceux de ma race, qui ne se sont jamais voulu marier»⁶⁸⁷. Arraza burges bat ere topatzen duzu satiriko horrengan (burgesa hemen jende komun Gorte-urrutia, elegantzia gabekoa bezala ulertua): «Je me veux mal de mort d'être de votre race», erantzuten dio Bélise jakintsunahiak bere anaia Chrysale «bon bourgeois»ari *Les femmes savantes*⁶⁸⁸ lanean. Poeten, gerrazaleen, etab., arrazak aurki daitezke, eta arraza kristau bat ere badago antza. Atenasko hilerrian turistak Greziaren independentziako heroien monumentuak mirets ditzake. Ezaguna da abertzale grekoek turkoen aurka Ingalaterraren laguntza handia izan zutela. Begetazio eder artean, uda lehorrean, Sir Richard Church-en oroitarri zutiak izkribu hau erakusten du harro: «Richard Church general/ Who having given himself/ And all that he had/ To rescue a Christian Race/ from oppression/ And to make Greece a

679. «Le sang franc... noble et fier», cfr. Balzac, *La comédie humaine*, Paris 1976, bol. IV, 967 («Le cabinet des antiques»). Mila adibide artean, ik., orobat, Hugo, V., *Hernani*, Paris 1979, 62: «lorsqu'on (...) a dans le coeur de bon sang espagnol» (III, 1. eszena); «le coeur d'un Espagnol» (III, 6). Eusko odola, odol garbia, topikoak dira. Marseillesaren arabera odol garbiko nobleak orain iraultzaile (hiritar) frantsesak dira, eta Frantziaren etsaiak odol zikinakoak dira: «qu'un sang impur abreuve [à] nos sillons...» Ez dira asko izango euren himno nazionala —bortxakeriaren apologiazko zikinaz gain— arrazista garbia daukatenak!

680. Molière, *Oeuvres complètes*, Paris 1962, 334 (III, 1. eszenan).

681. Rivarol, aip. lib., bol. I, 284. Halaber: «Si Louis XVI a des successeurs de sa race» (I, 280). Honela mintzarazten dio erregeari bere leinuaren zaharra gogoratuz: «Je ne suis pas un roi de la première race, et vous vous trompez avec moi de plus de huit cents ans» (II, 223).

682. Hugo, V., loc. cit., 88 (III, 6. eszena).

683. Ib., 41 (I, 4. eszena).

684. Mérimée, P., *Colomba*, Troppau d/g., 66.

685. Flaubert, G., *Madame Bovary*, Paris 1979, 249.

686. Rousseau, J.-J., *Emile*, Paris 1961, 577 (V. lib., “Des Voyages”)

687. Molière, loc. cit., 234 (8. eszena).

688. Ib., 608 (II, 7. eszena).

nation...» Simetrian, fedegabeen arraza bat ezin da falta. Hala irakurtzen da Chateaubriand-en *Les aventures du dernier Abenceragen*: «Frappe, Maure, frappe; don Carlos désarmé te défie, toi et toute ta race infidèle»⁶⁸⁹. Ch. Péguy-k «santuen arraza» bat ere ezagutzen du: «Juifs, Grecs, Latins, Français, il n'y a pas plusieurs sortes, il n'y a pas quatre races de saints (...). Il n'y en a qu'une race qui en est la race éternelle. Il n'y en a qu'une race qui est la race qui ne finira point; la race spirituelle; la race éternelle»⁶⁹⁰ (seguru asko, gainera, santuen arraza izpirituala azpimarratuz, Péguy-k arrazaren kontzeptu nazistari zuzenean buru egin gura zion). Era berean, nazio burgesak, nazio kristauak, nazio fedegabeak entzun izan ditugu (hain zuzen «nations»ek, beste gabe, latin eliztarrean 'jentil herriak' esan nahi du askotan). Nazioa, odola, arraza, etab., tentuz ibiltzekoak ditugu horiek kontzeptuak. Franko tradizionalak dira, ordea.

Birjaiokundeaz eta, batez ere, ilustrazio alemanaz gerozko nazio kontzeptua Herodoto eta literatura grekoaren eredian inspiratuz joan da geroz eta gehiago. Herodoto-k leinu greko ioniarrak, eoliarrak eta doriarrak bereizten ditu; bereizten ditu politikoki banatuak eta are etsaituak ibili ohi diren polis edo estatu autonomo diferenteak ere (Esparta, Atenas, Tebas, Mizenas); beraz, ikusten du Grezia politikoki ez dela bat; baina, hala ere, hiriek eta jendeek, denek herri edo nazio greko bakarra, beste guztietatik bestelakoa, osatzen dutela, uste dutela beraiek, erliebatzen du. Uste omen dute hori, elkarren arteko gatazka guztien gaintik, pentsatzen dutelako: jatorri komuna eta euren arteko partzuergoa dutela; eta hau pentsatzen dute, hizkuntza komuna eta ohitura komunak dituztelako, arbasoengandiko ondare juridiko komuna, eta tradizio komunak eta erlijio eta jainkoak ere komunak, eta denak odol batekoak direla (VII, § 9; VIII). Batasun grekoaren kontzientzia hori islatzen, edo proklamatzten da, tragedia atenastarrean ere («oikoumenès Hellénidos gès» dio Euripides-ek). Eta eredu grekoak kultura klasiko alemanean izan duen eragina, ez dago azpimarratu beharrik.

Historia modernoan nazioa eta herriarena da berdinketa arruntena, hala egin du Rousseau-k, gero Herder eta Humboldt-ek, eta bi kontzeptuok, herriak («Volk») eta nazioak, modu askotan baldintzatu dute elkar. «Ikus herriak/nazioak, zer edertasuna!» hunkitu da Herder gizadiari so, munduko hizkuntzen eta folk-loreen lorategi liluragarria kontenplatuz. Baina European orduantxe herrion gainean estatu modernoa eratzen ari da, herriak zapalduz. Rousseau-k bezala Herder-ek estatu hori hastio-hastio dute. Estatu hori, ordea, nagusitu egin da, eta, Hegel-en segidan, intelektual modernoek Estatuaren obra baizik ez dizute giza historian aintzat hartuko;

689. Chateaubriand, F. R. de, *Atala. René. Les aventures du dernier Abencerage*, Paris 1971, 223.

690. Péguy, Ch., *Le mystère de la charité de Jeanne d'Arc*, Paris 1985, 180. Obra honetan arraza frantsesa aipatzen denean ere frantsesen karakterea, izpiritualitatea ulertu behar da: «Je connais la race des gens de ce pays-ci» (Ib., 175). Péguy-rentzat, beti zentzu izpiritual horretan, kontzientzia koldarrari traizio egina salatzen dion «oilarr arraza» jendea ere badago: «La race de coqs n'est pas perdue» (Ib., 196).

horientzat herri-herriaren kultura, jakitatea, artea, hutsaren hurrengoa da: «ikus Estatuak, gizadia zeruraino jasotzen!» Honezkero «progresoaren» eta ordenaren zerbitzariontzat —«erregearen profetak»— herriek historian ez dute lekurik Estatuarekin berdinduta ez bada. Hala Antzinako Erregimenean nazioa, noblezia, arraza legez, Iraultza ondorenean termino balioberdinak bihurtuko dira herria, nazioa, estatua; han nobleziaren hegemoniatatik, hemen Estatuaren ahalguztiaren poderioan, beti «ni naiz kapitan pilotu» baten eskuetan monopolizatuz gizarte osoaren ordezkari. Herria, nazioa eta Estatuaren berdinketa horrek fase eta modu ezberdinak ezagutu ditu gaur arterainoko bere bidean. Iraultzaren fiaskoa eta Napoleon-en ondoren, «erromantikoek» herria eta askatasuna kantatzen jarraitu dute, errestaurazioaren aurka (Michelet, etab.). XIX. mendearen lehen erdia matxinada eta iraultzatxo «erromantikoz» beteta egon da, arrakasta handirik barik. Azkenean lurrikarok dominatu eta berriro ordena tinkatu denean, Napoleon III.aren zesarismoarekin, burgesia handi jada lasaituak bitarteko aro guztia irrazional eta kaotiko deklaratu du, hots, atzoko iraultzak eta erromantizismoa, dena lardaskatu eta ezer lortu ez duten ameslari nahastaileak. Razionala ordena da, efikazia negozioan. Razionalitatea orain Iraultzaren aurrean kokatzen da. Razionala Ilustrazioa da. Baina ez Iraultzara ekarri duen Ilustrazioa (Rousseau, Herder, erromantizismoa, inon izan diren herri apalaren juglare eta poetak, denak irrazionaltzat jotzen dira), ezpada despota ilustratuaren gorrea, noblezia razionalki izenbelztu zuena (populua ere erdeinatu), elizatik razionalki emantzipatu zena (burgesiak ez du bere boterea inorekin konpartitzen), baina desordena baino injustizia nahiago zuena, behiala Descartes-ek, bere modura Voltaire-k, eta orainagoan Goethe-k adierazi duten bezala. Burgesia aberatsaren boterearentzat herria ez da ukuiluko trakets edo errebaletako lumpen-proletarioa besterik, ezjakina, arazo publikoetan eskua zer sartu ez duena, beste egitekorik gabekoa funtsean egun osoan lan egin eta gauean umeak mundura ekartzea baino, Estatuak behar dituen beharginak eta soldaduak. Jada ez dago herririk, herria Estatuan desagertu da, eta nazioa Estatua bera da. «Ni, Estatua, naiz herria», dio horrek, eta izan, «herrien heriotza» da⁶⁹¹. Nazio hau da, Estatu-Nazioa, bai Herder-ek eta bai Humboldt-ek beldur eta laborri izan dutena.

Iraultzarekin, Goethe zaputz adina izan da Kant haren miresle. Hala ere —edo beharbada horregatixe— oso gutxi erabiltzen du nazio terminoa, usoago herri, leinu, herri-leinua. Haren testuetan arrunta da, modu bibliko eta liturgikoaren eran, nazio eta herri sinonimotzat edo aldaki erretorikotzat txandaka ibiltzea (Humbolt-ek

691. Nietzsche, F., *Honela mintzatu zen Zaratustra*, Klasikoak, Bilbo 1992, 67 (“Jainkoizun berriaz”): «Estatu deitzen zaio munstro hotz guztien artean hotzenari. Hoztasun osoz esaten du gezurra; eta gezur hau ateratzen zaio ahotik: “Ni, Estatua, naiz herria”. A zer gezurra! (...). Seinale hau ematen dizuet: herri bakoitzak bere mintzaira hitz egiten du ongiatz eta gaizkiaz: hau ez du auzoak ulertzen. Bere hizkuntza ohitura eta eskubideetan aurkitu zuen».

eta beste hamaikak ere egiten duen bezalaxe)⁶⁹². *Antropologian* atentzioa ematen du: herri-karakterearen kapituluan, «nazio frantsesa» hasten da, solemne, herrion zerrenda; baina hurrengoak, herri ingelesa, etab., dira, nazioak barik. Xokagarria ere egiten da batzuetan, esaterako Errusia, Polonia edo Turkia, ez herri ez nazio eta ez ezertzat dauzkala, ematen baitu. Ezbaigabea da, Kant-ek ez duela Herder-en interesa, nazionala den guztiagatik — tradizio, kanta, literatura. Baina arras exajeratu eta aldebakarrekoa da I. Berlin-ek, Kant nazionalismoaren iturri zeharkako (eta nahitaezko) bat bezala azalduz hain zuzen, egiten duen funtsean erabateko kontrajarpena filosofo ilustratu razionalistaren eta jarraiko erromantizismo nazioez biziki interesatuaren artean, jarrera biak berez eta esentzialki etsaiak balira bezala (nazioari dagokion arloan)⁶⁹³. Gure antiromantiko eta proilustratu batzuk I. Berlin-en testu horrekin gelditu dira, I. Berlin-ek badauzkan oso bestelakoak baztertuz (edo ez ezagutuz). Egiaz, diferentzia handiekaz batera berdintasun handiak daude. Nazioaren teoria landu bat ez du Kant-ek (Herder-ek, Humboldt-ek ere ez dute), haatik nazioak badu bere lekutxoaren haren pentsamenduan. Aipatu bere saioan —hor helburua hori baitu— Berlin-ek alde batera uzten ditu zuhurki holako pasarteak, baina, esate baterako, inor gutxik azpimarratu ditu Kant-ek adina karaktere nazionalak eta horien araberrako diferentziak ohitura nazionala⁶⁹⁴, are tokian tokiko ekonomian eta politikan, eta hizkuntzaren espezializazio modu bat ere garabide sozialean eta tratuan⁶⁹⁵. Zientzia eta literaturan bertan, kreatibitateak eta jeinuak Frantzia eta Italia edo Ingalaterran eta Alemanian forma diferenteak hartzen ditu, eta arrazoia, Kant-en ustean, Goethe eta Humboldt-en modu berberean edo erromantikoek bezalaxe, giza irudimena eta jeinu-kreatzailearen izaera nazionalari eta lurrari atxikia egotea da⁶⁹⁶. Hizkuntzaren izaerari buruz Kant klasikoago edo konterbadoreagoa da bere ikasleak baino: hizkuntzan berak ez du pentsamenduaren zeinuztapen soila baino ikusten⁶⁹⁷. Baina nazioa Kant-ek, Herder eta Humboldt-ek adina ulertzen dizu hizkuntzagaz bat egina (jatorriarekin, Kant-en definizioan); «nazioaren izpirituaz» («Geist der Nation») Herder eta Humboldt bezalaxe mintzo

692. A. Agud, *Sobre la diversidad de la estructura del lenguaje humano*-ren itzultzailea espainolera, ohar hauxe gehitu beharrean sentitu da (hain zuzen Humboldt-ek euskaldunak nazio bezala aipatzen dituen testuinguruan): «Se habrá advertido que el concepto de “nación, nacional” no se relaciona en Humboldt con el de “sociedad articulada estatalmente”, sino que es la designación de una comunidad geográfica, cultural y lingüística; se acerca, pues, en parte, a la de “pueblo, popular”» (loc. cit., 264, oin-oharra).

693. Berlin, I., “Kant como un origen desconocido del nacionalismo”, in: *El sentido de la realidad*, Madril 1998, 331-354.

694. Kant, I., “Anthropologie in pragmatischer Hinsicht”, loc. cit., VII, 311-320.

695. Ib., 312. Frantsesa, solaserako mintzaira, emakumeentzat bereziki gogokoa; ingelesa, egokia merkataritzarako (ikus oharra ere: merkataritzako hizkuntzak berak ingelesez, frantsesez, holandesez aldakiak nola dituen).

696. Ib., 226. «Das Genie scheint auch nach der Verschiedenheit des Nationalschlages und des Bodens, dem es angeboren ist, verschiedene unsprüngliche Keime in sich zu haben und sie verschiedentlich zu entwickeln».

697. Ib., 192: «Alle Sprache ist Bezeichnung der Gedanken (...), dieses grösste Mittel, sich selbst [kasu!] und andere zu verstehen».

da⁶⁹⁸. Kant-ek batzuetan badu abantaila bat, eta da, bera ordura arte barbarotzat edukiriko hizkuntza alemanaren normalizazio kulturalen kontzienteki ahalegintzen ari baita (hori bera ez da esangura bakoa), parentesi artean alemanezko bere kontzeptuen itzulpen latinoak ematen dituela segurantziarako. Hala, biak bereizi eta definitu ondoren, Volk (*populus*) eta Nation (*gens*) dela, abisatzen du⁶⁹⁹. Hain zuzen Zizeron-ek «gens, natio, lingua» esaten zuen —Kant-ek oso ongi menderatzen du latina—, hirurak sinonimotzat hartuz (De off. I, 53). Nazioa eta hizkuntza beti lotu-lotuta agertzen dira Kant-en testuetan: hizkuntz batasuna, jatorri-batasunaren agiritzat dauka, eta jatorri-batasuna, nazioaren definitzailatzat⁷⁰⁰. Haren kosmopolitismoa usu aipatzen da, eta aipatzekoa da. Baina hobe, ongi ulertzen bada: Kant beren-beregi kontrarioa baita —berak dioen bezala— sasifilantropismo eta sasi-kosmopolitismo progre batena, horrek pentsatzen badu, gizadiarentzat abantailatsu dela herri konkistatuak nahas-mahastu eta berdintzea, herrion hizkuntza eta nortasunak astiro-astiro urtuz joan daitezen batasun handiago batean⁷⁰¹. Kant nola eta zergatik den erradikalki ideia ilustratuaren kontrarioa, gizadi guzti bat egin, hizkuntza bakarreko, legeria uniforme batean bilduarena, «Betiereko bakea baitan» (1795) idazkitxoan ikusten da polito: Kant-en arabera ideal hori naturaren aurkakoa delako, gizadiaren aurkakoa hortaz, arrazoimenaren aurkakoa ondorioz. Estatuaren «arima bako despotismoa» da, espantsiorako bere joera naturalean, mundu guztiaren jabetze eta berdintzera bultzatzen duena; eta *naturak* Estatuaren isuri inperialista horren aurka gizadiaren defentsan daukan bitartekoak, hizkuntzen eta erlijioen ezberdintasunak dira⁷⁰². Hori da gizadiaren batasunaz eta herrien pluraltasunaz Kant-en aburua. Herder-en bera. Bestela, altuera teorikoetatik behera, Kant oso gutxitan konprometitu da exigentzia konkretuekin Prusiako egunoroko politikan. Hainbat seinalagarriago, beraz, haren alderditze tinkoa lituaniera eta poloniera normalizatzeko eta sustatzearen alde Prusiako partean, Estatuko eskualdeok astiro-astiro alemantzen joaten uztearen aurka. Kant Estatuaren gero eta handiagotzeko politika espantsionista edo anexionisten arerioa zen (egun haietantxe Europako potentziak bortizki praktikatzeko ari zirena). «Betiereko bakea baitan»en, Lehen

698. Ib., 319.

699. Ib., 311. Hona definizioa: «Diejenige Menge oder auch der Theil derselben, welcher sich durch gemeinschaftliche Abstammung für vereinigt zu einem bürgerlichen Ganzen erkennt, heisst Nation (gens)».

700. Ik., adb., VIII, 364 (“Zum ewigen Frieden”): «Wir sehen nämlich Völker, die an der Einheit ihrer Sprache die Einheit ihrer Abstammung kennbar machen, wie die Samojuden...».

701. VII, 320: «(...) dass die Vermischung der Stämme (bei grossen Eroberungen), welche nach und nach die Charaktere auslöscht, dem Menschengeschlecht alles vorgeblichen Philantropismus ungeachtet nicht zuträglich sei». Gogoraziko nieke atzoko progresista ahanzkorrei, Berlingo murrua erori arte, autua kosmopolitismoaz zenean (ilustratuaz), literatura komunista ortodoxoan ia estereotipokoki «kosmopolitismo gortesau-feudala» adjektibatuz idatzi ohi zela (internazionalismo proletarioari kontrajarria, noski).

702. Kant, I., “Zum ewigen Frieden”, in: *Kants Werke*, loc. cit., bol. VIII, 367. «Aber die Natur will es anders. – Sie bedient sich zweier Mittel, um Völker von der Vermischung abzuhalten und sie abzusondern, die *Verschiedenheit der Sprachen* un der *Religionen*» (Kant-en azpimarr.).

Ataleko artikuluko preliminar bigarrenak arras debekatzen du, egoneko ezein Estaturik beste ezein Estatu bereganatzea, ez jarauntsiz, trukez, erosketaz eta ez emariz⁷⁰³. Kant-entzat dauden Estatuak⁷⁰⁴ ukiezinak dira dauden-dauden mugetan (gehienez ere barnean «errepublikanotu» —ez demokratizatu!— egin behar dira). Izkributxoa, ez da ahaztu behar, 1795ekoa da, Basileako Bakearen urtea bai (gehienetan hori aipatzen da)⁷⁰⁵, baina baita Poloniaren hirugarren zatiketarena ere Errusia, Austria eta Prusiaren artean, hor Lituaniaren parte handiena Errusiak irentsi baitu, zati txikiago bat (eta Poloniako zati bat ere) Prusiak. Prusiako parteotan Kant-ek jada 1800ean eskola eta erlijio-irakaskuntza —orduko irakaskuntza oinarrizkoa— eman dadila lituaniera eta poloniera garbian eskatzen du. Hizkuntza, arrazoitzen du, bitarteko bikainenetarikoa da herri baten aiurriaren formazio eta iraupenerako. Arta eragiten du Kant-ek idatzi idaztea, lituaniarrek (haien karakterea goraiatzen da: jende fier marzala, zurikeria gabea) euren «karakterearen originaltasunean» irau dezaten, lituaniera «garbian» izan behar dutela eskolatuak eta erlijioan irakatsiak —beharbada gogoratuz lehenago alemanek, eta berak ere⁷⁰⁶, jasan izan duten latin eta frantsesaren peko kultura eta eskola (eta ondoriozko alemanen burugutxiespena eta «karakterea falta», eta denean arrotzak imitatzeke isuria)⁷⁰⁷, ez dezaten orain gauza bera beraiek egin, berriki anexatuak dituzten herriekin. Baina lituaniera —darrai Kant-ek argudiatzen— ez da bakarrik lituaniarrentzat onuragarria, eta horregatik landu eta irakaskuntzaratu beharrekoa; eta lituaniarrek lituanieraz eskolatzea ez da bakarrik probetxuzkoa Estatuarentzat, hala hiritar ilustratu eta nortasuntsuak izanen dituelako; baizik eta, lituaniarrek euren originaltasun edo berekitasuna («Eigenthümlichkeit») eta «aspal-aspaldiko herri-leinu [nazio], orain barruti estu batean hesitu eta irlaturiko baten hizkuntza nahasigabea» garbi gordeztea, interes ez txikikoa da zientziarentzat ere (gizadiarentzat), antzinatearen eta herrien migrazioen ikerketarentzat bereziki⁷⁰⁸. Holakoak hiztegi lituaniera-aleman

703. Ib., 344.

704. Kasu, baina, Kant-ek Estatuok naturalki «Nazio-Estatu»tzat ematen dituela («der selbst als Stamm seine eigene Wurzel hatte», Ib.), estriktoki bereiziz Estatuak («andre-gizonen gizartea») eta Estatu edo Erresumako lurraldea. Beraz, hemen, Estatuak, euskaraz nazioa esan ohi dugunaren hurbilago dago, Estatu ohi deritzoguna baino. Ik., adb., 344 («Staat», «Stamm», «Volk» kontzeptuak elkarri lotuak), 354 («Völker als Staaten»), etab., 364.

705. Basileako Bakean Errepublika Frantziarrak beretzat hainbat anxio inposatu dio Prusiari Rinaren ezkerrean («muga naturalen» teoriaren arabera), eta honi beste zenbait baimendu Rinaren eskuinaldeko lurraldeetan.

706. Cassirer, E., *Kant, vida y doctrina*, Mexiko 1978, 25: «Todavía en 1690 se recordó en los establecimientos de enseñanza de la Pomerania una antigua ordenanza eclesiástica de 1535 en que se prohibía expresamente el empleo del alemán durante las horas de clase: “los preceptores deberán hablar con los alumnos en todo momento en latín y no en alemán, ya que esta lengua, ligera de por sí, es para los niños entorpecedora y perjudicial”».

707. Ik. VII, 318: (karakterea alemanaren alde negatibo bat da) «sein Hang zum Nahahmen und die geringe Meinung von sich, original sein zu können...».

708. Arrazoi modu hau hainbat hizkuntza txikiren alde linguistek eta historialariek erabiltzen zutena izan liteke —antzeko arrazoi bat ailegatzen du Humboldt-ek euskararen interesa justifikatzeko, cfr. V, 119.

baten atarikoan jaulkitzen ari dela, hainbat deigarriago da, bat-batean Kant-ek, ez zer eta ez hura, polonieraren defentsa ere gehitzea, garbi utziz espresuki, batasun nazional linguistikoa Estatu muga politikoen gainetik zaindu eta indartu beharrekoa dela, eta instrukzioak hizkuntza normalizatu nazionalean izan behar duela, ez dialektoan, hala mintzatuko balira ere Estatuan hiritar berri diren poloniarrek.

Eta nolana ere den —idazten du—, hainbesteko etekina igurikatzea ez balego ere edozein hizkuntzatan [lituanieran adina], hala eta guztiz ere garrantzizkoa da edozein herritxoren landutasunerako («Bildung») lurralde batean, Polonia prusiarrean adibidez, eskolako eta pulpituko irakaskuntzan erabil dadila hizkuntza (poloniar) garbienaren eredia, hori lurraldetik at mintzatzen dena izango balitz ere [Errusia-ren peko partekoa], eta poliki-poliki korrientea bilakaraztea hori: zeren-ta horrela hizkuntza herriaren berekitasunari egokituagoa izanen baita eta ilustratua goa horretara beronen eskualdea⁷⁰⁹.

Kant-entzat herria/nazioa eta hizkuntza, eta herriaren karakterea, natura dira —sakratuak bezala dira: Estatuak beti begiramendurik handienaz landu eta zaindu behar dituenak. I. Berlin-ek, *Fakultateen gatazkatik* Frantziako Iraultzari begiratzen dion aipu bat ezarri du bere saioaren goiburua gisa⁷¹⁰, Kant-en askatasunaren pathosaren adierazlea, razionalista harengandik erromantikoenganako iragaitza ulertzen laguntzeko nolabait. Esaldi hori kasik hitzez hitz errepikatzen da *Antropologian* (bakarrik, ez printzipio razional batez, baizik sentimendu naturalez diharduela), gizakiaren enkarnu edo «grina natural»etako lehena, askatasuna, azaltzen duenean: «Beste inoren hautuaren arabera bakarrik zorioneko izan daitekeena (nahi adina onbera duelarik ere hori), arrazoi guztiarekin sentitzen da zorigaitzoko»⁷¹¹.

Hemen, askatasunaren grina naturalaz ari baita, adibide gisa ehiztari eta artzainen herri nomada primitiboen askatasun-zaletasuna aipatzen da, nahiago baitute taldearen askatasuna (talde barruan bizitza batere ez den arren hertsadurarik gabekoa, oharrarazten du berak!), laborantzak eskaintzen dizkien erosotasunak baino⁷¹². Ez dakit Kant-ek menditarrak bereziki primitiboak ikusten zituelako, *Geografia Fisikoan* (arg. F. Th. Rink) ateraldi biribil hau irakurtzen da: «mendikateetan gizon-emakumeak euskor, erne, ausart, askatasunaren eta euren aberriaren maitaleak dira»⁷¹³.

709. VIII, 445 (“Nachschrift eines Freundes”).

710. «Askatasunaz dotaturiko izakiek ez dute aski bizierako aietasunak gozatzearekin, horiek izan ahal baitira bestek emanak (eta hemen gobernuak), baizik eta kontua printzipioa da, zeinen arabera haiek erdietsi», cfr. VII, 87 (oin-oharra).

711. VII, 268. Freud baino baikorrago, Kant-entzat gizon-emakumearen «grina naturalak» bi dira: bestea sexuala da.

712. Ib., 269. (Kapitulu honetan hainbat ohar bitxi dago, jaioberrien garraiziaz, etab., askatasun grinaren naturaltasunari buruz).

713. IX, 317. «In Gebirgen sind die Menschen dauerhaft, munter, kühn, Liebhaber der Freiheit und ihres Vaterlandes». Ik., orobat, 244: «Sollen die Leute, die um und auf den Bergen wohnen, sehr stark und tapfer sein und auf alle Weise ihre Freiheit zu behaupten suchen».

Ez da gure lana ximenkiago argitzea nazioaren kontzeptua Alemanian XVIII. eta XIX. mendeen arteko biragunean, ezta Humboldt-en beraren nazioaren kontzeptua berbaitan xehekiago ere (adiera etnografiko, linguistiko-kultural, politikoan): ikus, horretarako, argitara berriak, Abellán, Menze, Zabaleta⁷¹⁴. Humboldt-en nazioa eta hizkuntzaren filosofia, bere garaian Alemanian arruntena baino ez dela, utzi nahi genuen garbi, hasteko; eta nazioaren kontzeptua harengan beti hizkuntzagaz lotua ageri ohi dela, bide batez (ezagunki, autore aleman guztiok hizkuntza guztien eta txikienen beren ere alde alderditzen diren bitartean argi eta garbi —Prusiako Estatuan hizkuntza ez-alemanen alde—, Frantzia jakobinoak arras politika kontrarioa abiatu du urte horietantxe hizkuntzen arloan —baina hori beste arazo bat da nazioaren kontzeptu alemanaren eta frantsesaren topikoaren aldean, ez bata eta ez bestea baitaukagu orain arakatzerik). Apenas da ohartarazgarria, garaiko autore gehienak bezala, Humboldt ere aldika herria, nazioa, Estatuak (*Volk, Nation, Staat*) kontzeptuak elkarrekiko zehatz mugatu nahita aurkitzen badugu⁷¹⁵, seinale, momentuko premia arrunta zela hori, Iraultzaren inguruko giroan. Merezi lezake bai, ohartzea, herria, nazioa kontzeptuok, modakoak eta, gatazka gorrien erdian, konnotazio arriskugarriz kargatuak orduan, Humboldt baitan inoiz ere ez direla doinukera ideologikoekin markatuak agertzen, ez positibo edo propagandistikoki eta ezta ere, haren adiskide Goethe-ren baitan, adibidez, nahikoa ikusten diren bezala, kutsu erdeinuzko edo negatiboekin: nazio bat instintu makurrek dominatzen duten lagunabar infantila da, sekula ez dena heldutasunera heltzen⁷¹⁶; herria, masa ezjakina, beti deskontentu, zer nahi duen ez dakiena⁷¹⁷. Humboldt-ek interes aski objektiboetako naturalista gisa ohi dihardu. Eta, zalantza gabe, merezitzenago duena da seinalatzea, nola ikasten dugun haren gogoetan, batek edukitzen duen nazioaren kontzeptuan, inplikatu edukitzen dela orobat, banakoa eta gizadia nola ulertzen den ere. Nazioa zer den, batetik gizabanakoa eta bestetik gizadia zer diren aldi berean pentsatuz, pentsatzen da (abertzaletasunak ez du aberria soil pentsatzen: aberriaren kontzeptuan, gizon-emakumean eta komunitatearen, komunitate ezberdinen eta gizadiaren, komunitateen arteko harremanen antolaketaren, azken finean giza historiako idealen pentsakera osoa konprometitzen du, mundu-ikuskerara osoa globalki. Horregatik daude abertzaletasun —nazionalismo— hain ezberdinak).

714. Humboldt-en nazioaren kontzeptuak zuzenago interesatuak orain ikustea badauka *RIEV – Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003): Abellan, J., “Estado y nación en Guillermo von Humboldt” (329.-344. or.). Menze, C., “Carácter nacional y lengua según W. von Humboldt” (33.-49. or.). Zabaleta-Gorrotxategi, I., “Euskal Herria vista por W. von Humboldt: la nación vasca” (199.-236).

715. III, 233-235 («Über die Verschiedenheiten [I]»).

716. Goethe, loc. cit., bol. XII, 385 (“Maximen und Reflexionen”). «Ob eine Nation reif werden könne, ist eine wunderliche Frage. Ich beantworte mit Ja, wenn alle Männer als dreissigjährige geboren werden könnten...».

717. Ib., 285: «Unter Volk verstehen wir gewöhnlich eine ungebildete bildungsfähige Menge». 382: «Nichts ist widerwärtiger als die Majorität». 385: herriak «weiss niemals für lauter Wollen, was es will» (ik. VIII, 470), etab. Edo: «Mir ist das Volk zur Last,/ Meint es doch dies und das:/ Weil es die Fürsten hasst,/ Denkt es, es wäre was» (I, 330).

Kontzeptuek interes (intelektual) batzuei erantzuten diete, interes batzuen ikuspegitik eta erlazio batzuen arabera izaten dira garatuak. Bestela esan, kontzeptuak ez dira izaten kreazio absolutu adimen hutsezkoak, motibatu gabekoak, ezpada haien esanahia interes eta erreferentzia-sistema konkretu batean zehazten da. Nazioaren kontzeptua topatzen dugu herri bakoitza gizadiaren garapenarekiko erlazioan pentsatu nahi dugunean, eta nolako erlazioetan pentsatzen dugun, diferentea izan lezake esanahia. Nazioa erabilera nahasiko kontzeptua dela erreparatuz hasten da Humboldt, batzuetan Estatu esanahi baitu (nazio espainola), beste batzuetan herri bat (nazio euskalduna), eta herri multzo bat ere (nazio eslabiarrak)⁷¹⁸. Nazioa, Estatuaren edo herri multzoaren esanahian, deribatua da; oinarrizkoa, nazioa jatorri eta hizkuntz komuntasanaren adieran da. Begiratzen badugu gizadia/gizatasuna den indar berezko hori nola azaltzen den munduan eta historian, hautematen dugu komunitate eta indibiduo diferentziatuetan egiten duela. Humboldt-i ez zaio interesatzen gizon edo emakume abstraktua, berdina mundu guztian, konkretua baizik, gizaki bakoitzean berekia, historikoa. Hori, gizatasunaren helburuekiko erlazioan (beraz, maila antropologiko oinarrizkoan), «gizadiaren zati» konkretu baten maneran aurkitzen dugu nortua (ohiturak, etab.), berari eta bere gizataldeari modu bereki edo berezi bat irartzen diona pentsatu, sentitu eta jarduteko, gizatalde horretan eragi(te)n duten kausak —ez da esaten horiek zeintzuk diren: klima, etab., uler litezke, edo tradizioa, etab.— berdinak direlako beren artean, eta bestelakoak beste talde batzuetan eragi(te)n dutenetatik⁷¹⁹. Hein horretan nazioaren kontzeptua erlatiboa da, «berekitasunaren» esferak erlatiboak diren bezala: hein batean nazio diferenteak kontsideratzen ditugunak (etnikoki edo linguistikoki, adibidez) izan litezke beste erlazio batean nazio bat bera (administratibo politikoki, esate baterako), edo beste hainbeste alderantziz; eta nazio (linguistiko)aren barruan ere diferentzia dialektalak daudenez, eta gizon-emakumeen artean diferentzia kulturalak, esan daiteke jende batzuk eta besteak modu diferenteetan direla nazionalak, modu ezberdinetan txertatzen direla nazioan⁷²⁰. Baina nazioaren esanahi edo modu ezberdinok lotuak eta esanahi oinarrizko, jatorrizko batek esplikatuak daude.

718. III, 233: Nazio kontzeptuak (*Nation*) lehenik gizatalde baten jatorri eta hizkuntzari begiratzen dio, Estatuaren kontzeptuak (*Staat*) antolaketa edo konstituzio politikoari. Baina konstituzio politikoaren kontzeptua maiz nahasten zaie herriaren kontzeptuari (*Volk*: bizitokiari eta bizikidetzari begiratzen diena) eta nazioarenari. Hortik nazio kontzeptuaren erabilera ekibokoa: nazio euskalduna (1) esan daiteke, hizkuntza eta jatorriaren kontsideroa dela nagusi; nazio frantsesa edo espainola (2), Estatuaren adieran, aintzat hartzeke bertoko bretoin, euskaldun, katalanak; eta nazio germaniarra, eslabiarrak (3), esaten da orobat, herri eta Estatu gairako homogenotasunen adieran.

719. Ib., 234: «In diesem Sinne ist eine Nation ein solcher Theil der Menschheit, auf welchen so in sich gleichartige und bestimmt von andren verschiedene Ursachen einwirken, dass sich ihm dadurch eine eigenthümliche Denk-, Empfindungs- und Handlungsweise anbildet».

720. Ib.: «Der gemeine Nieder-Bretagner oder Gascogner ist in einem andren Sinne Franzose, als der gebildete».

Orobatean nazioak eitetzen dituen, puntu orokor batzuetara ekar liteke. Goenean, eragile horietan, jatorria eta hizkuntza daude. Gero elkarbizitzak eta ohituren berdintasunak darrai. Hirugarren lekuan konstituzio zibilak, eta laugarrenean elkarrarteko ekintza eta elkarrarteko pentsakera, historia eta literatura nazionala. [Azken] hauen bitartez onduriko izpiritua ez da beste eragileez gain beste bat, ezpada guztiak burutuz betegin egiten dituen. Lehenik eta behin nazio bat egiaz halako bat bilakatzen da, harengan halakoa izan nahi izateko pentsamendua zoritzen denean, hala-halakoa izateko sentimenduak gogobizitzen duenean⁷²¹.

Banakoak bezala elkarteak, autokontzientziak eta norbera izateko gogoak egiten ditu zinez norbera; gure kasuan, ekartzen ditu nazioak, gizadiaren garapenaren historian, esanahi politikora (bihurtzen du, esan dezagun, nazio «natural» bat nazio politiko). «Sentimendu nazional hori iratzartzeko eta bidatzeko uzia da puntua, hor baita sartzen gizadiaren garabidean konstituzio zibila»⁷²².

Nazio bat zertzen duena ez da hizkuntza bakarrik (are gutxiago nazio politiko, horren ezaugarri definitiboa —oraintxe aipatu bezala— bere burua norbere-tiarki baiesteko borondatea baita Humboldt-en arabera, Renan baino askoz lehen), baizik eta bizitoki geografikoa, klima, erlijioa, antolaera zibila, lan moldea, artea, etab. Hala erakutsi izan du Humboldt-ek bai nazio grekoa eta bai nazio euskalduna ikertu dituenetan. Baina hizkuntza kontsideratzen du azken finean «nazioaren arima» («der Odem, die Seele der Nation»)⁷²³, hor espresatzen delako errotiarkien nazio baten pentsaera eta sentiera sakonena —betiere hizkuntza bere zabaltasun osoan ulertuz: hitzarekin espresatzen den guztia. Nazioak egiten du —bere izpiritu berekiaren manifestazio bereki— hizkuntza, eta hizkuntzak egiten du nazioa: biok elkar egiten dute, edo biak bat dira⁷²⁴. Nolakoa nazioa (izpiritua), halakoa hizkuntza⁷²⁵. Hizkuntzan nabaritzen diren izpirituaren ezaugarriak, nazioaren beste produktzio izpiritual guztian egiazta daitezke (hala Grezian, hala Indian)⁷²⁶.

Herri baten izpiritu berekitasuna eta hizkuntzaren eiteketa hain urtuak daude bata bestean, ezen bietako bata emanda egonez gero, besteak osorik handik deduzitua izan ahal beharko bailuke. Izan ere intelektualitateak eta hizkuntzak, bata bestearen gogobetekariak bakarrik sortzen dituzte formak. Hizkuntza, aldez edo moldez,

721. Ib., 234-235: «Eine Nation wird erst wahrhaft zu einer, wann der Gedanke es zu wollen in ihr reift, das Gefühl sie beseelt eine solche und solche zu seyn».

722. Ib., 235.

723. II, 58.

724. III, 251: «(...) dass Nation und Sprache gänzlich zusammenfallen». Ikertzaile batzuek nazioaren ala hizkuntzaren lehentasuna hautatu beharra planteatzen diote Humboldt-i, eta bietan baten prioritatea garbi erabakitzen ez ei duelako, anbiguoat jotzen dute azken finean haren postura, cfr. Brown, R. L., *W. von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity*, Hague, 1967, 82. Hizkuntza ala hitzuna lehenago den, galdetzea da.

725. Honek, nazioarentzat bezala, gizon-emakume bakoitzarentzat balio du: bakoitzak bere hizkera sortzen du, bere hizkerak sortzen du bakoitza, gauza bera da norbera eta norberaren hizkera. Literatur kritikan «estiloa pertsona da» esan ohi da.

726. III, 404-405.

herrien izpirituaren kanpoko agerpena da; euren hizkuntza da beren izpiritua eta euren izpiritua beren hizkuntza, ezin da biak aski identikoak pentsatu⁷²⁷. Horiek egiaz nola bat egiten duten iturri bakar eta berean, gure aditzearentzat erdiestezinean, esplikaezina gelditzen zaigu guri. Haatik, bata ala bestearen prioritateaz erabaki nahi gabe, hizkuntzen ezberdintasunaren azalpen printzipio errealtzat eta analisi oinarritzat nazioen indar izpirituala kontsideratu behar da, hori bakarrik dagoelako gure aurrean bizirik burujabe, hizkuntza aldiz hari atxikia dago⁷²⁸.

«Hizkuntza nazioaren ispilua da», laburbildu du Schiller-ek⁷²⁹.

Hizkuntzaren azken iturburu ezkutua, uler genezake, giza izpiritu unibertuala da, forma (izpiritu) nazional bereki baten forma hartzeaz batera, hizkuntza nazional horrexen forma berekia ere hartzen duela. Izpiritua, esan bezala, ekintzan substantziazten da; beraz, historian. Entitate bizia izanik, hizkuntzaren hasiera —forma bereki baten agerraldia edo izaera gisa— interesgarria bada, ez da interes gutxiagokoa forma horren historia denboran zehar eta garabide ezberdinak *de facto* zirkunstantzien arabera. Historikotasuna gogoan hartzea —nazioaren gorabehera historikoei lotutasuna— garrantzizkoa da, hizkuntzaren izaera ez dadin ulertu esentzia denboragabe edo egitura formal soil baten eran. Eta berdin garrantzizkoa, historikotasuna Humboldt-en zentzuan ulertzea, hedapen/egokitzapen izpiritual bat bezala, ez hazkunde biologiko baten antzera Condillac-en modura. Condillac-entzat hizkuntza (alegia, ekintzazko hizkuntza primitiboa eta gero) ideien eta ezagutzen «itzulpen» sentigarria baino ez da, eta hizkuntzaren historia, haur baten hazkunderen historiarekin analogian ulertzen da. Hatsean andre-gizon primitiboak ideia bakan batzuk besterik ez du, beraz hizkuntza ere txikitxo da. Ideia urri, hizkuntza urri. Ideia berriak eta ezagutza berriak eskuratuz joan ahala, hizkuntza handituz eta aberastuz doa. «Les langues sont en proportion avec les idées, comme cette petite chaise, sur laquelle vous vous asseyez, est en proportion avec vous, —azaltzen dio bere ikasle Parmako Printze haurrari. En croissant, vous aurez besoin d'un siège plus élevé; de même les hommes, en acquérant des connoissances, ont besoin d'une langue plus étendue»⁷³⁰. Herri basatiek, ideia gutxi dituzte, teknika eta zientziarik ez dute ezagutzen, haien hizkuntza eserleku txiki bat da, esplikatzen dio printze txikiari: «Il faut donc conclure que les langues les plus riches sont celles des peuples qui ont beaucoup cultivé les arts et les sciences»⁷³¹. Hizkuntzaren

727. «Die Sprache ist gleichsam die äusserliche Erscheinung des Geistes der Völker; ihre Sprache ist ihr Geist und ihr Geist ihre Sprache, man kann sich beide nie identisch genug denken».

728. III, 414-415.

729. Schiller, F., *Sämtliche Werke*, Darmstadt 1987, bol. I, 474: «Die Sprache ist der Spiegel der Nation».

730. Condillac, «Grammaire» (I. II), loc. cit., 433-434. Zutabe aldameneko azpitituluak dio: «Comment les langues, en proportion avec nos idées, forment un système qui est calqué sur celui de nos connoissances» (433).

731. Ib., 434. Hurrenkeran daude, hortaz: lehenbizi giza premiak; gero, premien araberako ezagutzak/ideiak; azkenik, ezagutza horien zeinu artifizialezko espresio sentigarria hizkuntzan. «Nous remarquons que les besoins précèdent les connoissances, quisqu'ils nous déterminent à les acquérir;

historikotasunak Humboldt-en arabera esan nahi du, nazioaren gorabehera guztietan parte hartzen duela, haien memoria belaunez belaun irozotzen eta islatzen duela (beraz, nolabait iraganaren azpian eta gainean berdenboran), arabera moldatzen dela bera eta hala eskaintzen zaiela hurrengo belaunaldiei. Hizkuntzalariarentzat horrek esan nahi du, hizkuntza bat beti bere iraganarekin batera zertzen dela⁷³².

Hizkuntza nazio osoaren jabetasuna izateak («die Sprache... gehört immer der ganzen Nation an»)⁷³³, eta nazioarena izanez gizadi osoarena izateak —eta ez da gizaditarra nazionala izanez baino—, bihurtzen du hizkuntza oro gizadiaren/gizatasunaren hizkuntza, eta oinarritzen du giza ezagutzaren, komunikazioaren objektibotasun unibertuala («... wird die Sprache der grosse Uebergangspunkt von der Subjectivität zur Objectivität»)⁷³⁴; oinarritzen du ere, ordea, objektibotasuna, gizadiaren historia bezala, progresiboa izatea, ez behin eta betiko lorpena.

Bestetik, nazionalki errotua, hizkuntzak mila moduko garabide subjektibo aldibereko ezberdin heda lezake: hala emakumeek hizkera modu bat garatu ohi dute, izpiritu femininoaren arabera⁷³⁵; gobernamentuak eta administrazioak bere-na⁷³⁶, klase eta herronka sozialek⁷³⁷, belaunaldiek, adinek, lanbideek⁷³⁸, sektore ikasiek, zientziak⁷³⁹, erlijioek⁷⁴⁰, ekanduek⁷⁴¹, poesiak eta literaturak, filosofiak⁷⁴², idazle esanahitsu bakoitzak berea⁷⁴³, eskolak⁷⁴⁴. Gizadia, anizkuna izanik, den bezala bat, hala da giza hizkuntza ere bat eta askotarikoa, eta bat eta askotarikoa gero hizkuntza bakoitza ere bere baitan. «(Hizkuntzak) bi ezaugarri kontrajarriak biltzen ditu, hizkuntza bakarra bezalakoa nazio batean kontaezin askotan zatikatzea, eta asko horiek bezalakoa, beste nazioen hizkuntzen aurka, batean bateratzea

le cercle des besoins dépasse, dans les commencemens, celui des connoissances. Nous faisons le même raisonnement sur les connoissances; elles précèdent les mots, puisque nous ne faisons des mots que pour exprimer des idées que nous avons déjà. Le cercle des connoissances dépasse donc aussi, dans les commencemens, celui des langues» (Ib.).

732. III, 407: «(...) so greift das Verhältniss der Vergangenheit zu der Gegenwart in das Tiefste ihrer Bildung ein».

733. Ib., 18.

734. Ib. Ik., orobat, 20.

735. Ib., 253: «Die weibliche Eigenthümlichkeit, die sich so lebendig und sichtbar auch in dem Geistigen ausprägt, erstreckt sich natürlich auch auf die Sprache. Frauen drucken sich in der Regel natürlicher, zarter und dennoch kraftvoller, als Männer aus», etab., etab.

736. Ib., 259.

737. Ib., 229, 261, 267-268, 293.

738. Ib., 558. eta hurr.

739. Ib., 259, 268-271

740. Ib., 238-239.

741. Ib., 264-268.

742. Ib., 286-290.

743. 227-228.

744. Humboldt, W. von, *Aus Briefen und Tagebüchern*, loc. cit., 399.

karaktere determinatu batekin»⁷⁴⁵. Diferentzia guztiakin ere hizkuntzak bere karaktere propioa dizu —nazioaren karakterea.

Hizkuntzak eta nazioak, dio Humboldt-ek, bata besteagaz jaiotzen dira, eta bata besteagaz hiltzen dira, edo bestekotzen dira⁷⁴⁶.

745. Ib., 559.

746. Ib., 296. Ik., orobat, 325.

XII. Karakterea

Hizkuntzak aiurria du, eta aiurria nazionala da. Alta, Caro Baroja-k buruetan sartua digu, karaktere nazionalaren kontua mito bat dela: *El mito del carácter nacional*, 1970.

Herrien karakterearen «zientziaren» iturri nagusiak, egia da, praktikan bi izan direla: beste nazioen irainak eta norberaren harrokeria. Espainolak hau dira, frantsesak hori (edo, andaluzak holako, katalanak bestelako) — orain eta beti, hau da, esentziak; ia beti ezaugarri negatiboak. Bestea da, nazio bakoitzak sandioztat edukitzen duela bere burua, gutxienez Europako nazioetan oso arrunta dena. Bistan da, Caro Baroja-k horrelako karakterizazioak ez dituela maite. Baina Caro Baroja-k ez ditu karaktereak, ezta mitoak ere, arbuiatzen, agian tituluak pentsarazten duenaren aurka, liburutxoa, eta ez titulua bakarrik, irakurtzen duenak, irakur dezakeenez. Ez ditu noski Herder, Humboldt eta enparatuak inoiz aipatzen (karaktereak berak, kontzeptuak, ez du Humboldt-en karakterearen adiera ere); ez da, beraz, nazioaren «kontzeptu alemanaren» inolako kritikarik. Aitzitik, nazio-karaktereak sumariatzen dituen Kant-en *Antropologia*, positiboki juzgatzen da, karakterizazio saio ez polemiko gisa bederen (bestela balio handirik ezin aitortu badio ere)⁷⁴⁷. Eta Hume-ren saioa *Of National Characters* dibertigarria (salbu beltzak aipatzen baditu!) «estupendo ensayo» epaitzen da⁷⁴⁸, zergatik eta, irakasten omen duelako —ez mitoak baztertzen, baizik— mitoei euren balio zehatza ematen:

Dar a los mitos su valor exacto, sin dejarse llevar por la fuerza de los referidos tópicos, que, como indica Hume en la frase con que encabezo estas líneas, hacen mucha huella entre la gente vulgar: gente vulgar entre la que cabe que entren escritores, ministros o generales...⁷⁴⁹.

Beraz, mitoek badute beren balioa, behar legez baliatuz gero, hau da, puztu gabe, lagunabarrak egiten ei duen moduan⁷⁵⁰. Caro Baroja-ren saioaren hasierako goi-buru aluditua, Hume-ren izkribuko lehen perpausa da:

747. Caro Baroja, J., *El mito del carácter nacional. Meditaciones a contrapelo*, Madril 1970, 100.

748. *Ib.*, 92. «Lleno de salvedades, de reservas, de observaciones finas y contrarias a todo dogmatismo» (91-92).

749. *Ib.*, 92.

750. Caro Baroja-ren saio honetan, mitoaz orokorki digresio txiki bat dago aski interesgarria (72. or.): «Considero, en efecto, que todo lo que sea hablar de “carácter nacional” es una actividad mítica; es decir, que el que habla o charla se ajusta a una tradición, más o menos elaborada, sin base que

The vulgar are apt to carry all national characters to extremes (honaino aipua goiburuan). Esanahia osorik ulertzeko, Hume-k honela jarraitzen duela, jakin behar da: and having once established it as a principle, that any people are knavish, or cowardly, or ignorant, they will admit of no exception, but comprehend every individual under the same censure⁷⁵¹.

Ondoriatuko dugu, aiurri nazionalak ez duela esan gura —Hume-ren aburuz—, gizabanako nazional bakoitzak gero halako eta halakoxea izan beharra duenik, edo nazioak ere betiren betiko izan behar duenik halakotsua. Badaude diferentzia indibidualak eta badaude herrien aldaketak denboran zehar ere. Bestela, baina, Hume-ren ustetan agerikoa da, karaktere nazionalak badaudena eta horien zergati-koak moralak direna (kultural-politikoak); gutxiago, kausa fisikoak (klima, etab.)⁷⁵². Txinoen, espainolen, turkoen karaktere nazionalak ikuskatzen dira. Eta karaktere nazionalaren aintzat hartzen diren faktore urrien artean (erlijioa, etab.), bat hizkuntza da hain zuzen, elkartasun politikoarekin batera biok baitirudite garrantzizkoenak Hume-ren begitan⁷⁵³. Titulua titulu, ez du ematen, Caro Baroja-k ere karaktere nazionalen «ebidentzia» ukatzeko asmoa duenik, exagerazio bulgareak baizik, eta, batez ere, politizazioak eta dogmatismoak haren inguruan⁷⁵⁴.

pueda apoyarse en hechos científicamente observados y observables, tradición que tiende a explicar algo de modo popular y que de hecho cambia más de lo que se cree o dice. El mito es favorable o desfavorable, según quien lo elabora o lo utiliza, y puede degenerar en verdadera manía. No es verdad ni mentira. Es reflejo de una posición pasional frente a situaciones consideradas buenas o malas, para el que lo utiliza. – El mito se puede estudiar, y hoy se estudia, desde un punto de vista psicológico o desde otro sociológico (...). Pero también se pue estudiar como producto histórico y literario en el que las formas, formalismos y formalidades (que de todo esto hay en él) en última instancia, elementos mecánicos, rutinarios, y hasta cierto punto irreductibles a razones claras, a explicaciones lógicas, juegan un papel decisivo».

751. Hume, D., "Of National Characters", in: *The Philosophical Works*, Aalen 1964, bol. III, 244.

752. «That the character of a nation will much depend on moral causes must be evident to the most superficial observer» (244. or.).

753. Ib., 248: «Where a number of men are united into one political body, the occasions of their intercourse must be so frequent, for defence, commerce, and government, that, together with the same speech or language, they must acquire a resemblance in their manners, and have a common or national character, as well as a personal one, peculiar to each individual». Karaktere nazionala eta hizkuntzari erreferentziak ik., orobat, 250. or. (5. eta s. arrazoiak), eta 253. or., ohar eszeptikoak karaktere nazionalaren eta hizkuntza eta literaturaren arteko influentziak.

754. Pruden Garzia-k oharrarazten dit, izenburuak batzuei euskal abertzaletasunaren aurkako slogan merke moduan bestelako erabilerak erraztu dizkien arren, Caro Baroja-ren saioa, zinez izan, leunki edo nolabait kortesiaz bada ere, «autokritikoa» dela Espainiako historiografia (liberal!?) Menéndez Pidal-ek gero ofizialarekiko: betidaniko karaktere nazional espainola, berdin esentzia nazionala, berdin Gaztelaren metafisika, berdin —azkenean— espainoltasunaren kontzeptu falangista. Bigarren irakurketa batek guttiz berresten du balioespen hori: ik., zentzu horretantxe aluditu edo aipatuak, Menéndez Pidal (113), Madariaga (107), Ortega y Gasset (133-134), Maeztu (134), Giménez Caballero (135), falangismoa (108-109), «hispanidad» kontzeptu faxista (111), esentzialismo espainolista horren erabilera fanatikoa euskaldun edo katalan eta galegoen aurka (111-112), etab., guttiz ahaztu gabe Menéndez Pelayo eta esentzialismo erlijioso katolikoa (106). Historiografia liberalak berak ere barnean ezkututzen duen Espainiaren interpretazio esentzialista da mitoa. Ulermen hoberako, ik. Garcia Isasti, P., *La España metafísica*, Bilbo 2004.

Karaktereaz galdetzea, nortasunaz galdetzea da; eta nortasunaz galdetzea, osotasunaz galdetzea. Nortasuna dagiena, ez da osagarri hau edo hori, baizik eta osagarri guztiek elkar osatzeko modua. Ez, ordea, osagarrion batuketaren emaitza, baizik elkar osatzeko jarduna bera jardunean. Horrek denak irrazionalaren puntu delikatua ukitzen du. Karakterearen mintzoa (1) banakotasunari erreferitzen zaio, baina (2) osotasun eta (3) bizi bezala. Humboldt-en metafisika dinamistarentzat unibertso osoa ez da indarrak besterik, errealitate oro indarra da: gizatasunaren indarrek egiten dute gizakia gizaki. Gizakiok bereizten gaituena, hortaz, ez indar horiek berak diferenteak izatea (gizon-emakume guztiak bezala nazio guztiak, indar berdinek osatuak dira), baizik eta ezingo da izan besterik, indar horien higidura, norabide, erlazio, jarduera, erritmo diferenteak baino. Nortasun bezala, edozein pertsonak, beste edozein pertsonak daukan dena dauka, baina modu diferentean (berdin, edozein herrik, etab.). Karakterea, bada, ezin atzemango da alderdi edo puntu konkreturen batean —estatikoki—, baizik eta bizitza osoan eta jardun osoan, eta jardunean hain zuzen. Horrek planteatzen duen arazoa ikerketarentzat («ezagutza historikoaren» arazoa), natur ikerketaren zentzu kantiarrean, da, hertsiki ezagutu, ez dugula banakoa berbaitan egiten, baizik eta haren bihurteta fenomenoaren forma batzuetara unibertsalak eta matematizagarriak, eta ez bizia ere, baizik eta formalizatua bakarrik, eta osoa, zatien efektuaren moduan soilik. Beraz, karakterearen ezagutza ezin da izan zientifikoa. Horrek ez du esan gura, karakterearen —beraz, hizkuntzen, herrien— ezagutzarik batere posible ez denik (nahiz ez izan zientifikoa zentzu kantiarrean), ezagutza mailan zilegizko dena, eta giza helburu moral eta politiko-sozialei begira probetxugarri eta beharrezkoa. Ezagutzak, zerbait banako, analisisan zatiebaki baino lehen, hau da, kontzeptua baino lehen, ipini edo aitortu egiten du, hots, auresuposatu, zerbait banako bezala; analisiak sintesi bat auresuposatzen du, gure «sentimenduak» jartzen du hori (gizakia zer den analisatzen hasi baino lehen, badakigu —«sentimenduan»— gizakia zer den). Zenbaitek, historia zientzia bezala posibilitatea bera ukatzen badu batik bat, erraza izango du, ezagutza hori ez dela razionala, objektiboa. Dena den, ez da jarrera bereziki erromantikoa edo alemana Humboldt-ena. *De facto* hizkuntzak, herriak bereizi egiten ditugu: bereizketa horrek zer ezkutatzen duen, argitu nahi du Humboldt-ek. Efektu gisa ageri den bezainbatean analisiak analisatu aitzina, zein barne-indar da berbaitan herri bat, hizkuntza bat, analisi formalizatzaileak baino harago, nortasun, banako bakar, karaktere, bere buruaren indar egile bezala? Ez historiaren emaitza, egile baizik?

Karaktere nazionala ezin da kontsideratu «kontzeptu aleman» bat (Stendhal-en izkribuak, ez bidaia-liburuak bakarrik, karaktere nazionalen tipoz, edo estereotipoz, josita daude; Maupassant-engan ez dira falta irritsu askoak, ik., orobat, V. Hugo, Merimée, etab.), gutxiago kontsidera daiteke erromantikoa Alemanian bertan

755. Ikus bedi, esaterako, Heziketa Estetikoari buruz 3. gutunaren amaiera eta 4. gutun osoa, in: Schiller, F., *Sämtliche Werke*, Darmstadt 1993, bol. V, 575. eta hurr.

ere⁷⁵⁵, eta are gutxiago pentsamendu klasiko eta erromantiko alemana «pentsamendu frantsesari» (Ilustrazioari) kontrajarritako zerbait soiltzat kontsidera daiteke, baizik eta haren jarraipen eta kontraste, gaindipen, iraulketa gisa, XVIII. mendetik XIX.era. Baina hori Alemanian gertatzen da eta Frantzia ere berdin-berdin gertatzen da, epigono hutsak ez direnetan behintzat (eta «Ideologoak» epigono hutsak dira). Influentziarik handienetako bat Kant-en filosofian eta haren ondoko pentsamendu aleman guztian Rousseau-rena izan da. Rousseau-ri, «chaque nation a son caractère propre et spécifique», irakurtzen diozu *Émilien*⁷⁵⁶. Eta gogoratzen duzu, «chaque nation a son caractère» hori behiala Voltaire-ri irakurri zeniola, trufati, guruztari santu frantsesek Konstantinopla konkistatu zuteneko zakurkeriak, kontatzen ari dela: halakoxe satsua da nazio frantsesaren karakterea⁷⁵⁷. Hasi Montesquieu-gaz («les moeurs, les manières et le caractère d'une nation», «esprit de la nation», «génie d'une nation»; edo, «caractère des Espagnols», etab., karaktere nazional ingelesari kapitulu osoa eskaintzen zaio)⁷⁵⁸, Vauvenargues-ekin segi («caractère de la nation», «caractère du siècle»)⁷⁵⁹, Voltaire («esprit des nations», «génies des nations», «caractère des peuples»)⁷⁶⁰, etab., Caro Baroja-k aipatuak berriz ez aipatzeko, literatura klasiko frantsesaren irakurleak herri edo nazioaren karakterearen kontzeptua eta esplikazio edo simulazioak, satira eta kritikak («l'orgueil d'un Espagnol», «la vanité d'un Français»)⁷⁶¹ behin eta berriz topatzen dizkizu. Condillac-entzat (1746) ezbaigabekoa da herrien karaktereak badaudena: «Deux choses concourent à former le caractère des peuples, le climat et le gouvernement»⁷⁶². Berak, abbé Du Bos-i jarraiki eta Hume-ren alderantziz, klimari ematen dio inportantzia behinena (gobernu modua bera klimak baldintzen omen duelako)⁷⁶³.

756. Rousseau, J.-J., "Émile" (V. liburua, "Des Voyages"), in: *Oeuvres Complètes*, Paris 1969, bol. IV, 827 - ez aipatzeko poloniar eta korsikarrei aholkuak euren karaktere nazionalak jagoteko.

757. Voltaire, *Essai sur les moeurs*, loc. cit., bol. I, 583-584: «Les églises furent pillées, et, ce qui marque assez le caractère de la nation, qui n'a jamais changé, les Français dansèrent avec des femmes dans le sanctuaire de l'église de Saint-Sophie, tandis qu'une des prostituées qui suivaient l'armée de Baudouin chantait des chansons de sa profession dans la chaire patriarcale (...). Les Français buvaient, chantaient, caressaient des filles dans la cathédrale en la pillant: chaque nation a son caractère».

758. Montesquieu, *De l'esprit des lois*, Paris 1979, bol. I, 461: «ne point changer l'esprit général d'une nation», «suivre l'esprit de la nation» (XIX. lib., 5. kap.); nazio ingelesaren karaktereaz, ik. Ib., 477. eta hurr. (XIX. lib., 27. kap.).

759. Vauvenargues, *Introduction à la connaissance de l'esprit humain*, Paris 1981, 160.

760. Adb., Ib., 196, 264.

761. Montesquieu, loc. cit., bol. I, 463-464. «J'appelle génie d'une nation les moeurs et le caractère d'esprit des différents peuples (...). Un Anglais, un Français, un Italien, trois esprits ("Pensées diverses")».

762. Condillac, "Essai sur l'origine des connoissances humaines", loc. cit., 98 (§ 142).

763. Hipokrates eta Aristoteles ezker, geografaren influentzia (klima batik bat) jendearen izaeraren, topiko bat izan da: hala Montesquieu, Bodin, Saint-Evremond, Du Bos, Sade, etab. Frantzia. Topikoa apurtu duena —edo apurtzen saiatu dena: Renan eta Taine-ganaino luzatu baita— berriro ere Hume izan da, ik. Hume, D., "Of National Characters", loc. cit., 246-247, kausa fisikoen araketa; 249, konklusioa: «I assert, that (...) physical causes have no discernible operation on the human mind».

Madame de Staël-ek deritzo ezen eta: «La gloire et même l'agrément de chaque pays consistent toujours dans le caractère et l'esprit national»⁷⁶⁴; eta, «la véritable force d'un pays, c'est son caractère naturel»⁷⁶⁵.

Halaber, hizkuntza pertsonalitate burujabe bat da, bere aiurria, nortasuna duena. Baina hizkuntza, ez isolatua —estrukturalismoaren ondoren arriskua baitago, hizkuntza guztia forma linguistiko batzuk bezala soil ulertzeko, zeinu-sistema hutsa—, baizik eta bat egina behar da ulertu nazioa eta nazioaren bizitza guztiarekin, geografikoa, sozial eta politikoa, morala, intelektuala, eta mintzo den banaoagaz bategina une berean, haren izpirituarekin, bat direlarik natura, gizakia eta gizartea⁷⁶⁶. Gure joera, dena bakantzekoa, irlatzekoa izaten da; Humboldt-ena, dena loturetan ikustekoa. Behin berak esamina biribilean formulatu duen moduan: «lurra, gizakia eta hizkuntza, banaezinki batean haziak dira»⁷⁶⁷. Hizkuntzetako bakoitzaren hatse hurbilenak banakoa eta nazioa dira.

Indibidualitatea eta nazionalitatea dira (...) forma intelektual handi biak, horietan aitzinaketan baita gizadiaren heziketa [«Bildung»] gorakor hala beherakorra. Giza-tiarra oro bidatzen duen botereagaz elkartuta, haiek menderatzen dituzte gizajendearen patuak, eta, berauen esplikaziorako arrazoi nagusiak haiek gelditzen zaizkigu, horien artean jatorriko lotura ikertezina gelditzen bazaigu ere. Hizkuntza nazionalitatean bizi da eta ari da, eta haren zerizanaren misteriozkoa, inon bai eta bapo zereantxe ageri da, sortzen delakoan alegia masa itxuraz nahaspilatu batetik indibidualitateena, hauen artean hain zuzen inork ez duela bakanka gailentzeko beharrik. Hark bere forma osoa, disposizio inkontzienteki elkarrekin komunztarion naturazko jardun ilunetik ateratzen du, banakoaren asmotik ilkitzen denak, zuzen bai zuzen ere asmatuak, ahalgabetasun nabarian hura nolabait ukitu bakarrik egiten baitu. Hizkuntza bat, horregatik, herri bategaz elkarrekitasunean soilik pentsa daiteke⁷⁶⁸.

Hizkuntzaren nazionaltasunagaz jarraitzen dugu, eta berriro bi alderdi ezberdin —bata bestearen osagarri— bereizi behar dira: batetik, Humboldt-en pentsamenduaren originaltasuna; bestetik, baina, pentsamendu horren tradizionaltasuna edo funtsezko elkartasuna aurreko autoreekin, frantsesekin batik bat (Condillac eta), eta nola tradizio horixe den, batez ere Kant-en bitartekotzaz, berritasun edo originaltasuna eragin duena eta ulertzeko bidean jartzen gaituena.

764. Staël, Madame de, aip. lib., bol. I, 94.

765. Ib., 97. Obra honetan «caractère des Allemands», «esprit allemand», «caractère germanique», eta alusioak karaktere nazional frantses, italiar, ingelesari, erruz aurkitzen dira.

766. Werlen, I., *Sprachliche Relativität*, Tübingen-Basel 2002, 134. Humboldt-ek halaxe jokatu duela euskara eta euskaldunekin. «Sprache ist immer in Zusammenhang mit Land, Nation, Geschichte, Sitten zu untersuchen (...). Humboldts methodologische Forderung ist also zutiefst in seiner Sprachauffassung begründet, die in jeder Sprache eine Individualisierung der allgemeinen Sprache durch die Nation sieht» (Ib.). Hau formulazio arriskutsua dela —agian okerra ere— ikusiko dugu; zuzena, hizkuntzaren lotutasuna nabarmentzea da nazioarekiko.

767. III, 231: «Boden, Mensch und Sprache sind untrennbar in Eins verwachsen».

768. Ib., 235.

Karaktere nazionala edozeintsuk aipatzen badu ere, zer esan gura du espezifikoki hizkuntzari buruz eta konkretuki Humboldt-engan? Aiurria, berez, eta nahi bada, edozein agerpenek daukan berekitasun-marka edo ezaugarria da, hala zaldi edo zakur batek, adibidez⁷⁶⁹. Baina Teofrasto-ren *Karaktereak* ezkerro⁷⁷⁰, nortasun tipo moral baten adierazgarritzat erabiltzen da (beharbada gaur psikologikoa esango genuke, baina tradizionala, La Bruyère eta moralistak kontsideratzea da). Ostera ere Humboldt zuzen ulertzeko gakoa Kant-engan dago. Karakterea, garrantzizkoa da hortaz jabetzea, izpirituaren ezaugarria da, ez mundu fisikoarena eta ez organikoarena; ez da esentzia bat, agertzeko modua baizik; eta agertu, egintzetan agertzekoa, zuzenean ez norberaren zerizate batean —berehalaxe ulertuko da. *Arrazoimen hutsaren kritikan* (A 538. eta hurr.) askatasunaren antinomiaren askaerari⁷⁷¹ jorratzen da karakterea. Fenomenoen mundu naturalean —newtondar edo mekanikoan— dena kausalitateak determinatua dago, askatasunarentzat ez dago tokirik. Natura hori, bada, natura moralaren, edo historiaren, uko-ukoa izango litzateke. Konponbide baten bila, Kant-ek, fenomeno eta noumenoa legez, gertakarien kausa naturala eta kausa librea bereizten ditu. Kausa librea, kausa-kate batekoa gabe (naturan dena hala dago), bere baitatik eta berez hasteko ahalduna da, aurreko beste kausa batek eragin izan gabekoa: giza nahimena, sentigarriak (aurretik) baldindua den heinean, instintoak bada ere, naturala da eta kausa naturalen kateen pekoa; aldiz, bere baitatik eginkor den heinean, librea da⁷⁷². Kausa libre hori, naturako kate kausaletatik landa dagoela, ez da enpirian atzematen ahal, ez da fenomeno, *ideia transzendentala* bat da. Ulertzeko: enpirikoa da, *adimenak* munduan nahitaezkozkatat *egiazta* lezakeena; transzendentala da, *arrazoimenak* munduan nahitaezkozkatat *pentsatu* bakarrik (!) egin lezakeena. Askatasuna ezin da sentigarriro edo enpirikoki espazio-denboran inon egiaztatu ahal, baina adigarriro edo razionalki egietsi bai. Kant-en terminologiara ohitua ez dagoenari nolatzobait adierazteko (oso desegoki, baina —kontzeptuari ez bada— irudimenari behintzat lagundu aldera!), bereiziko bagenu bezala da, errealitate bat eta bera, udaberriko kukua adibidez, hautemateko begiaren modua eta belarriaren modua: adimenaren modua (enpirista) eta arrazoimenaren modua (logiko transzendentala), «sentsuen objektu bat (...) pentsatzeko dugun halako modu bikoitza» (A 538)⁷⁷³. Gizon-emakumearen edozein egitate beti zerbaitek baldindua atzemango digu adimenak, adimenarentzat hori baita errealitatea ulertzeko modua: egitatea naturakò jazoera gisa, beharraren menpean. Arrazoimenak, aldiz, egitate bera, nahimenaren gertaria gisa pentsatuko du (zuzenean nahimena bera ez dugu inon hautematen, haren ondorioak baizik; hots, efektu bat da, zuzenean hauteman eta interpretatzen duguna

769. Ik., Hume-k aintzat hartuak bere eztabaidarako, loc. cit., 247 (eta oin-oharra), zaldi frantses, aleman, ingeles karaktereak.

770. J. J. Pujanak euskaraz eta espainolez itzulia, ik. *Theophrastosen kharakterea – Los caracteres de Theophrastos*, Vitoria-Gasteiz 1995.

771. Ikus Uribarri, *Kanten ezagutzaren teoria*, Donostia 2001, 83-84 eta 89-90.

772. Kant, I., *Arrazoimen hutsaren kritika*, Klasikoak, Bilbo 1999, 429-430.

773. Ib., 433.

kausa haren obratzat, hura zergatiko libre legez ulertuta edo ezinbestekotasun naturalaren mendegabekotzat). Kausalitate naturala, batetik, eta kausalitate librea, bestetik, munduan eragintza pentsatzeko bi modu dira. Ikusten denez, bada, Kant-en filosofiaren arabera, gizakia bi erresumatako izakia da (gizakiak bakarrik planteatzen du naturan askatasunaren auzia): batetik beharraren erresumakoa edo izaki naturala, naturaren menpekoa, eta bestetik, askatasunaren erresumakoa edo naturaren gaindikoa. Bikoiztasun funtsezko horren arabera, gizakiarena munduan kausalitate bikoitza da (esan dezagun, fisikoa eta morala), beraz, izatearen bi ordena diferentekoa. Eta hemen sartzten du Kant-ek aiurria jokoan: izan ere, gizakiaren kausalitate modu bakoitzak «izaera bat [karaktere bat] behar du, hau da, bere kausalitatearen lege bat, eta hau gabe inolaz ere ezingo litzateke izan kausa»⁷⁷⁴. Gizakiaren kausalitatea, gizakiarena den aldetik, ez da kausalitate mekanikoa, orokorki «izpirituala» baino; eta konkretuago, karaktere baten kausalitate gisa ematen zaigu (gizaki bat zer den, ez zaigu artekogabeki ematen, baizik eta haren egintzetan ageri den bezainbatean; eta haren egintzetan ez zaigu arima-edo nahimen-edo gisa ematen, karaktere baten gisan baino), eta hain zuzen karaktere enpiriko gisa, batetik (kausa naturalen mendekoa: bere sexu, temperamentu, etab. generikoen arabera), eta karaktere adigarri gisa bestetik (kausa naturalen gaindikoa, librea, guztiz norbera).

Eta horrela sentsuen munduko subjektu [andre-gizon] batean, lehenik, *izaera enpiriko* bat izango genuke, zeinaren bitartez agerpenen gisako bere ekintzak erabat beste agerpenekin loturan egongo liritekeen izadiaren lege jarraituen arabera, eta beraietatik eratorri ahal izango liritekeen beren baldintza gisa, eta beraz, hauekin lotuta izadiaren ordenaren ilara bakarra osatuko luketen. Bigarrenik, *izaera inteligible* bat ere onartu beharko zaio, zeinaren bitartez subjektua agerpenen gisako ekintza haien kausa den, baina bera sentimenarekin ezein baldintzaren menpean egon gabe eta agerpena izan gabe (A 539)⁷⁷⁵.

Barneneko zapaldan, hortaz, gizaki edo izpiritu ekintzailea karaktere adigarri transzendental bat da, zein ere baita iturburu, eta zeinena baita agerketa-fenomenoen mailan karaktere enpirikoa, beronen egintza guztiek transzendental hartan dutelarik azken erroa, libreak kontsideratzen diren bezainbatean⁷⁷⁶. Kritikari jarraiki, *Antropologiako* bigarren parteak hain zuzen Karakteristika estudiatzen du (pertsonearen karakterea, sexuarena, herriarena, arrazarena, gizajendearena). Gizakiaren aiurri fisikoa eta morala bereizten dira: lehena da naturak zer egiten duen gizakiaz, bigarrena gizakiak zer egiten duen bere buruaz⁷⁷⁷. Lehenak mendua, temperamentua biltzen ditu, sentimenduak, etab. (gizakia hor pasiboa da, dio Kant-ek; aktiboa natura da haren gainean); bigarrenak, maxima moralak, subjektuak bere arrazoimena dela medio berak aurreidazten dizkionak aldaezinki

774. Ib.

775. Ib.

776. Kant, I., *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, loc. cit., 283. eta hurr.

777. Ib., 285, 292.

norberari, horiei lotua baitie libreki eta tinko bere burua⁷⁷⁸. Errigortsuki azken horri bakarrik esan ohi zaio gizaki baten karakterea (ez temperamentuari), bera delako subjektuak, libre eta jardunkor bezainbatean, bere buruari ematen/egiten dion izaera. Gizakia, bere buruaren artista (bere karakterearen). Laburbilki: Kant-entzat karakterea, subjektu izpiritual (moral) baten kausalitate molde propioa da; berak egiten du bere karakterea, eta karaktere horren arabera egiten du gero, bere jardunean egiten duen dena.

Hizkuntza bakoitzak bere karakterea duela esateak, aurren-aurrenik esan gura du, hortaz, hizkuntza errealtate izpirituala dela, ez «naturala». Bera dela subjektu eta egintzaile, eta librea dela. Praxian, hizkuntzaren ikerketak hura (hizkuntza bakoitza) bere buruaren egilezat jo behar duela, ez natur produktutzat; hau da, hizkuntza ez dela ikusi behar, ardi bakoitza ardia espeziearen birproduktu bat den moduan, hizkuntza bakoitza hizkuntza generoaren, edo indogermanikoa espeziearen kasu bat, aurretiko eredu bat bariazioekin manifestatu baino egiten ez duena bere modutxora. Hizkuntza bat ez da ezein beste ereduren birproduktzioa, bere propioarena baino (filosofia eskolastikoan aingeruak bezala: indibiduo bakoitza espezie bat, ez dagoelako espezie multzotan bil litzakeen «materia» komunik —izpiritu hutsak dira—, bakoitza indibidualizatzen duen forma bakarrik baizik: karakterea). Hori da karaktereak adierazten duena. Karaktere bat autokreazio bat da. Ez da naturaren adiguria, ezpada izpirituaren borroka bat geldigabekoa «une oro erdiesten», sortzen, eraikitzen⁷⁷⁹. Kant-ek dioenez, gizon-emakumeen karakterea ez da berrogei urte ingurura heldu baino lehen tinkotzen⁷⁸⁰; hizkuntzaren karakterea ere, Humboldt-en aburuz, ez da hizkuntzaren «jatorrizkoa» (ezhistorikoa, «naturala»), nahiz eduki jatorrizko elementuak, jatorrizko tankera bat, ezpada heldutasun kultural bat erdietsi ostean bakarrik (literarioa, filosofikoa) ageriratzen da garbi, hizkuntzaren aktibitatean hain zuzen, ez egitura formaletan. Karaktereak, horrela, historikotasuna baitarazten du. Donatella Di Cesare-k hala:

El carácter nace del uso, de la manera en que se actualizan sus potencialidades, y por tanto es el resultado de la acción ejercida de continuo por los hablantes sobre su lengua. Desde este punto de vista, el afinamiento se nos muestra como un proceso de individualización ulterior de la individualidad de la lengua, la cual, según un principio formulado ya en la antropología, sólo se realiza en el carácter, acentuando así su peculiaridad. De modo que si se contempla la diversidad de las lenguas durante su producción real, se advertirá que esa diversidad lo es de caracteres. De este modo, lenguas que presentan una misma forma (como es el caso de las románicas) pueden no obstante diferir por su carácter⁷⁸¹.

778. Ib., 292.

779. Ib., 294. «Der Mensch, der sich eines Charakters in seiner Denkungsart bewusst ist, hat ihn nicht von der Natur, sondern muss ihn jederzeit erworben haben».

780. Ib. (Edo gizonagan, esan beharko litzateke agian, emakumea ahaztuta: Kant erraz pasatzen baita, argudiatzean «der Mensch», «Menschenwürde» eta «Menschenvernunft»ekin argudiatu arren, zinezko karakterea «ein Mann von Grundsätzen» bezala zehaztera, ik. Ib., 295).

781. Di Cesare, D., *W. von Humboldt y el estudio filosófico de las lenguas*, loc. cit., 129.

Hizkuntzak aiurri bat duelakoak esan gura du, ni bat dela, nortasun bat, indar-iturri bat bere barrutik. XVIII. mendearen karakterizazio-saioan Humboldt gazteak ongi erakutsi du —Leibniz-en tradizio dinamistan— nola berak karaktereaz batez ere norberetasuna dagien barne-indar propioa ulertzen duen, noren norbere baitatik sorketa, kreazioa⁷⁸². Barne-indar hori da, kanpotiko influentziak zeinahi izanik ere, garabidea bat izan dadila eragiten duena eta ez bestea, norberaren aiurriaren propioa, alegia. Indar hori da bere askatasuna, banakotasuna, kreatibitatea.

Ezein indar bizik ez du, ezein eragin arrotzekiko, pasiboki bakarrik jokatzeko; kanpotik hura hainbat eta hainbat ahal bada ere indartu, bidatu eta lagundu, alabaina, haren baitan agitzen den guzti-guztia, haren indar barneko eta propioaren obra da⁷⁸³.

Indar hori jatorrizkoa edo berezkoa da, noski, hori da norbere askatasuna, norbere bizia bera da, eta hein horretan hori dela, esan genezake, norbere nitasun edo karaktere naturala⁷⁸⁴, horrexena edo horixe izango da denboran garatuko duen karakterea.

Hizkuntza karakteretzat jo behar baldin bada, hots, autokausalitatetzat, auto-kreaziotzat historian, orduan, hizkuntzak gauzka? kreatzen gaitu? ez dugu geuk hitz egiten, baizik eta hizkuntzak hitz egiten gaitu? Fichte-k dauzka, batzuek nazionalismo itsuaren probatatzat gustura ailegatzeko dituzten hala moduzko esaldiak (Humboldt gaztearen estreinako gogoetak hizkuntzari buruz haren jarraigoan eginak izan direna, probatua da)⁷⁸⁵. «Askoz gehiago da gizakia hizkuntzak eratua, hizkuntza gizakiek eratua baino»⁷⁸⁶.

Zinez mintzo dena ez da gizakia, baizik ere giza natura da harengana dena mintzatzeko eta bere kideari iragartzeko. Eta halatan, esan beharko litzateke: hizkuntza, guztiz bat bakarra eta behar-beharrezkoa da⁷⁸⁷.

Antzeko figurak Heidegger-ek jaulki ohi ditu: ez hiztuna, baizik «hizkuntza mintzo da», hitz egitea «hizkuntzari entzuntea da», etab. («die Sprache spricht», «hören auf die Sprache»)⁷⁸⁸, hizkuntza da izatearen (errealitatearen) etxea. Eskan-

782. I, 478 («eine innere und ursprüngliche Kraft in ihm, die sein eigentliches Ich, seinen wahren Charakter ausmacht»). Ik. 436. or., karakterearen kontzeptua, eta Kant-en termino beren errepikapenak bertan («Denkungsweise», «Beharrlichkeit»), eta diferentziak.

783. Ib.

784. «Wie tief man eindringen [gizaki baten barnetasunean, hura ezagutzeko], wie nah man zur Wahrheit gelangen möchte, so bleibt immer doch Eine unbekannte Grösse zurück: die primitive Kraft, das ursprüngliche Ich, die mit dem Leben zugleich gegebne Persönlichkeit. Auf ihr beruht die Freiheit des Menschen, und sie ist daher sein eigentlicher Charakter» (Ib., 479).

785. Ik. VI. kapituluaren «Über Denken und Sprechen» testuaren iruzkina.

786. Fichte, «Reden an die deutsche Nation», in: *Fichtes Werke*, loc. cit., bol. VII, 314.

787. Ib., 314-315.

788. Heidegger, M., «Der Weg zur Sprache», in: *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen 1971, 254-255.

daluak sortu izan dituen arren⁷⁸⁹, hizkuntzaren fenomenoan nolana ere egon badagoen alderdi hori, sozialtasunaren lehentasunarena (ez al da giza arazoimen komuna guran pentsatzen duena? ez ote gaitu gure gizarteak egiten, eta gizarteagaz hizkuntzak? —aldebakartu beharrik ez dagoena, hala ere, alderdia), É. Benveniste-k honela azaldu du:

En posant l'homme dans sa relation avec la nature ou dans sa relation avec l'homme, par le truchement du langage, nous posons la société. Cela n'est pas coïncidence historique, mais enchaînement nécessaire. Car le langage se réalise toujours dans une *langue*, dans une structure linguistique définie et particulière, inséparable d'une société définie et particulière. Langue et société ne se conçoivent pas l'une sans l'autre. L'une et l'autre sont *données*. Mais aussi l'une et l'autre sont *appries* par l'être humain, qui n'en possède pas la connaissance innée. L'enfant naît et se développe dans la société des hommes. Ce sont des humains adultes, ses parents, qui lui inculquent l'usage de la parole. L'acquisition du langage est une expérience qui va de pair chez l'enfant avec la formation du symbole et la construction de l'objet. Il apprend les choses par leur nom; il découvre que tout a un nom et que d'apprendre les noms lui donne la disposition des choses. Mais il découvre aussi qu'il a lui-même un nom et que par là il communique avec son entourage. Ainsi s'éveille en lui la conscience du milieu social où il baigne et qui façonnera peu à peu son esprit par l'intermédiaire du langage. — A mesure qu'il devient capable d'opérations intellectuelles plus complexes, il est intégré à la *culture* qui l'environne (...). Or, ce phénomène humain, la culture, est un phénomène entièrement symbolique. La culture se définit comme un ensemble très complexe de représentations, organisées par un code de relations et de valeurs: traditions, religions, lois, politique, éthique, arts, tout cela dont l'homme, où qu'il naisse, sera imprégné dans sa conscience la plus profonde et qui dirigera son comportement dans toutes les formes de son activité, qu'est-ce donc sinon un univers de symboles intégrés en une structure spécifique et que le langage manifeste et transmet? Par la langue, l'homme assimile la culture, la perpétue ou la transforme. Or comme chaque langue, chaque culture met en oeuvre un appareil spécifique de symboles en lequel s'identifie chaque société⁷⁹⁰.

Karaktereak adierazten duen hori (hizkuntza bakoitzaren diferentzia eta autonomia osoa), edo hizkuntzak gauzkalakoa eta mintzatzen gaituelakoa, ulertu behar da, gogoan izanez karaktereak izpirituaren kausalitateari egiten diola erreferentzia, hastapen laukoitzaren adieran betiere, inoiz ez dadin gaizki-ulertu ahal izan banakoaren uko gisa (agian interesatuki). Mundu bat eta bera da hizkuntza bakoitzean kontzeptura datorrena, pentsamenduaren lege berak dira hizkuntza guztien barne-eraketa ildokatzen dutenak (gramatika unibertetsala), diferentzia

789. Martínez Gorriaran, C., "Sobre los orígenes del nacionalismo lingüístico. La lengua alemana en la filosofía de Fichte", in: *Cuadernos de Alzate* 16 (1997) 67-77. Ezjakintasun eta disparate hutsa.

790. Benveniste, É., op. cit., bol. I, 29-30.

txikiekin⁷⁹¹. Hizkuntza guztiak bat dira. Abiagune horiekin, mundu guztiak hizkuntza bat bakarria hitz egin beharko lukeela ematen du. Baina *de facto* dagoena ez da hori. Dagoena ulertzeko, beraz, kontrarioak pentsatuz pentsatu behar dugu, zer den hizkuntza: denak bat bakarria dira; giza hizkuntza bakarria, anitz hizkuntza da. Zein da orokorraren eta singularraren arteko erlazioa (datu sentigarria eta ideiarena)? Arazo korapilatsua da hori filosofian, Humboldt-ek bere soluzioa dauka, hemen lar urrun eramango gintuzke. Nola erlazionatzen dira, edo sailkatzen dira, beren arteko batasun/diferentziekin hizkuntzak? Hizkuntzalaritza konparatzaileko, XVIII. mendean eredu liluragarri bat zegoen, Linné naturalista suediarrena botanikan, sistema binomial guztiz bakun batekin hamar mila espezie baino gehiago sailkatzeari lortu baitzuen txukun-txukun. Ugaritasun kontrolaezin bat aisa kontrolatzeko metodoa dela erakutsi zuen horrek. Eta hemen hasten gara ulertzen, aiurriak zein rol jokatzen duen Humboldt-en hizkuntzen kontsideroan: hain zuzen, natur fenomenoei kontrajartzekoa (naturalak ere badirela aitortuz batera), unibertso guztian hizkuntza —eta hizkuntza bakoitza— fenomeno guztiz bakartzat, bestelakotzat ezaguaraztekoa.

1. Hizkuntza, orokorki, ez da fisikako edo botanikako datuen tankerakoa; ez da, singulari, espezie bateko espezimen bat, taldean numerikoki soil berezia, orokorraren partikularizazio gisa bakarrik uler litekeena. T. Borsche-k azaltzen duen gisan⁷⁹², Humboldt-ek jada bere hasieratik arbuiatzen du hizkuntzen kontsidero morfologikoa botanikaren analogian. Hizkuntzen artean konparazioak kanpoko ezaugarrien mailan, oso azalekoak gelditzen dira, ez diote justizia egiten hizkuntzaren errealitateari. Hizkuntzaren «barneko natura» dela, proposatuko du, hizkuntzalaritzak bilatu behar duena. Proposamen hori, natur zientzien bere belaunaldiko aurrerapenekin bat zetorren, behaketa kanpotarretik «barneko naturaren» ikertzerá sartua baitzen arrakastaz (Cuvier), horrela, natura kartesiar substantzialki eraberdinaren lekuan —dena hedadura da, gorputzen artean diferentziak kuantitatiboak bakarrik dira— izadia zorrotz natura organiko eta ezorganikotan ebakiz. Produktu organikoak —ezorganikoen kontrara— bizi-prozesuak dira, horiek norbere barruko printzipio batek xedatuki arautuak ageri baitira une oro. Horregatik, hizkuntza baten bere osagarrietan eginiko disekezionatze anatomikoak ez du erakusten hura zer den, gehienez ere, haren gorpua zer den baino. Hura bere indarren jardun bizian —fisiologikoki— behar da analisatu⁷⁹³. Hala irakurtzen da in «Über die Verschiedenheiten [I]»:

791. III, 365. «Die Gesetze des Denkens sind bei allen Nationen streng dieselben, und die grammatischen Sprachformen können, da sie von diesen Gesetzen abhängen, nur innerhalb eines gewissen Umfangs verschieden seyn».

792. Borsche, T., *Sprachansichten*, loc. cit., 215. eta hurr.

793. III, 476.

Hizkuntza bat ez da, ezta hark emandako hitzen eta arauen masan ere, ekai bat horietzana, ezpada aritze bat, prozesu bat izpirituala, gorporala den gisan bizia. Hari erreferitzen zaion deus ere ezin da erkatu trataera anatomikoarekin, baizik fisiologikoarekin bakarrik, deus ez da estatikoa harengan, dena dinamikoa⁷⁹⁴.

Beste era batera esanda, hizkuntzak organismotzar jo behar dira. Hizkuntza anatomizatuz —burlatu da orobat haren lagun Goethe—, haren gorpua bakarrik edireten da; izpirituak eta bizitzak ihes dagiote eskalpelo trauskilari⁷⁹⁵.

Hori da fase bat. Baina laster Humboldt-en pentsamenduan, hizkuntza organismotzat jotzearena ere askieztasun argituz joan da⁷⁹⁶, eta Kawi-izkribuan atal luzeak eskainiko dizkio karaktereari —hizkuntzaren autokreatibitate libreari—, edozein modutako natur produktuen aldean hizkuntzaren bestelakotasuna ezberdintzeagatixe, kontrajarriz natura eta izpiritua geroz eta gehiago⁷⁹⁷. Izan ere, organismoaren arauzkotasunak badu oraindik zerbait mekanizista, eta baldin bizia bada, ez da askatasunaren eta autodeterminazioaren zentzuan, baizik eta haren sormena adina arauzkotasuna aurretiaz determinatuak dira.

Lizentzi izan bedi hemen bidenabar pare bat ohar, hagitz diferenteak itxuraz, baina beren artean zerikusirik gabekoak ez apika, aurrera baino lehen. Irudi du, Humboldt-i hizkuntzaren kontzeptua autokreatibitate gisa inspiratzeko, grekoariz zion miresmen itsua aipatzen da beti, baina eraginik izan duela, berak bere egunetan alemanarekin ikusi duen miraria gisakoak, via nola ordura arte klase gorek erdeinatua izandako hizkuntza ezdeusa, ez literatura, ez teatro, ez zientziarik zuena gizarte dotorean dastagarrikerik, zarpaila, gaizki landua, gabea Gortean solasteko edo zientzian baliatzeko adinarik, rustikoa, frantsesari behar izaten baitzion lekua utzi biziera sozial elegante samarreko edozertsutan, ordea bat-batean piztu eta eztanda harrigarriko baten fruituak alor guztietan eman ahal baititu mila ustegabeko eta uste-ezindako moduetan, zer ere egiten ari direnak bere hurbil-hurbilekoak direlarik, lagunak (Goethe, Schiller), bere anaia, bera, baina baita ere Alemania osoa Baltikotik Suitzako hiri alemanetaraino, hizkuntza bera izango balitz bezala itzartu eta bere-bere baitatik udaberririk oparoena sortzen hasia dena geografia guztian. Humboldt-en belaunaldiarentzat hizkuntzaren autokreatibitatea (dagoenean dago hori, beti ez dauka zergatik nabarmena izan) esperientzia bat da. Horrekin lotuta —bigarren oharra— hizkuntzaren egiazko ezagutza, hizkuntza biziarena baldin bada, hizkuntzaren barneko bizitzarena, Humboldt-ek uste du, hori ez dela atzematen

794. Ib., 184. Ez da arbuiatzen hizkuntzaren anatomikoki txikipikatu beharra zientzian, haren ezaskitasuna oharrarazten da, eta arriskuak, hizkuntza bere osoan ez ikusteko, hartan geratuz gero (ik. 185-186).

795. *Goethes Werke*, loc. cit., I, 213. «Der Sprachforscher. Anatomieren magst du die Sprache, doch nur ihr Kadaver;/ Geist und Leben entschlüpft flüchtig dem groben Skalpell» (Xenien, 37).

796. Borsche, T., aip. lib., 219.

797. III, 556, organismoa eta karakterea kontrajarriz: «Um den Charakter der Sprachen, insofern wir ihn dem Organismus entgegensetzen...».

analisi bidez, hau da, via hizkuntza zati-zatikatu, eta gero, zatiok berriro elkarrekin ahokatuz, hizkuntza berregin; baizik alderantziz, via aurrena sentimendu bat hartu hizkuntzarena bere osoan eta bizian (hurbilketa estetikoak, nolabait esan), eta gero bakarrik zatitxokatu bere osagarri lexikal eta gramatikaletan. Hizkuntzaren zientifikoak noraezekoa du zatitxoketa, ez dago ukatzerik, sentimendu hura ezagutza bihurtzeko. Baina ez du aski (ez badu behintzat hizkuntzaren natur zientifiko hutsa izan gura); eta, bestalde —Humboldt-en ohar oso polita— sentimendua ezagutza bihurtzeko operazioak, nahiz ezinbestekoa izan, «beti ere berekitasun biziaren begiespena ilundu egiten du zerbait, jada horregatik ere, itzulketa hura sentimenduarena ezagutzatan ezin delako guztiz bete-betean inoiz egikaritu ahal»⁷⁹⁸.

Beraz, hizkuntzan beti dago parte bat, sentimenduz bakarrik atzeman daitekeena: hizkuntzaren pertzepzio zientifikoak beti beharko du —zinez zientifikoak izateko!— analitikoaz gain sentimenduzkoa (estetikoa) lagun. Hizkuntza bakoitzaren banakotasun guztizkoari datxekio ezinbestekotasun hori; banakotasun bizi, ekinkor, sortzaileari; ez izateari zenbaki bat soil espeziearen barruan, bere bakartasunari.

2. Hizkuntzaren «ezagutza» sentimenduzkoan ez da ikusi behar irrazionalismoa, baizik eta ahalegin zintzoa, banakoa zinez banako bezainbatean —bere nor eta zertan bakar eta errepikaezinean— aintzat hartzeko, eta berari dagokion ezagutzeko moduaren berezitasuna aitortzeko. Indibiduoari —banakoari— *ineffabile* iritzi izan zaio, esanezina. Banakoa ezin da zuzenean kontzeptu intelektualez (analisisikoak direnez) ezaugarritu. Izan ere, haren edozein predikatu kontzeptualek nahitaez orokorra izan behar du, ez du beraz banakoa bere banakotasun propioan adierazten. Horregatik esan izan da, indibiduo seinalatu bakarrik egin ahal dela: «hori», «horko hori» (hau bera jada orokortasun batean sartzea dela, Hegel-ek erakutsi du Fenomenologian). «Hori “liburua” da» esan orduko, hori horren zerizana (bakar eta errepikaezina) liburu guztien kontzeptu orokorraren pean irentsi dugu (eta «da»ren orokortasun are iresgarriagoan orobat). Zerki banakoaren ezagutza zuzeneko da, artekotugabea; intelektual edo adimenezkoa, ordea, abstrakzioak artekotua da beti (errepresentazioen errepresentazioa da kontzeptua: begiespezezko errepresentazioen adimenduzko errepresentazioa). Banakoaren ezagutza edo errepresentazioaren fakultatea ez da adimena (abstrakzio bidez ezagutzen duena), baizik eta —Kant-en maneran mintzo da Humboldt— intuizio sentigarria, begiespena (hautemapen edo pertzepzioa ere esan genezakeena). Horregatik karakterea, banakotasunaren agiri gisa, ez da analisi bidez erdiesgarria, eta ez da kontzeptu (abstraktu)tan adierazi ahalgarrizkoa, bai «sentigarria» soil-soilik («nur empfunden,

798. III, 185. «Die Zergliederung ist nothwendig, um dies Gefühl in Erkenntnis zu verwandeln, sie verdunkelt aber allemal in etwas die Anschauung der lebendigen Eigenthümlichkeit, schon dadurch, dass eben jene Verwandlung des Gefühls in Erkenntnis nie ganz vollständig vor sich gehen kann».

nicht dargestellt»)⁷⁹⁹. Aiurria ezagutzeko —pertsona batena bezala nazio, hizkuntza batena— hura barneratu egin behar da, identifikatu, maitatu, adimenaz bakarrik ez, baizik eta geure pertsona osoaz, enpatiaz, ikertu⁸⁰⁰. Karaktere berba bera metafora bat dugu funtsean hizkuntzari aplikatua (aisa ulertzen da, Humboldt-ek hizkuntzen klasifikazioen ardura handirik ezin izatea)⁸⁰¹. Beraz, hizkuntzaren ezagutza «lehena eta gorena», artekogabea delako, eta hizkuntzaren bizitzarena delako, karakterearen ezagutza da⁸⁰². »Hau da hizkuntzalaritzan giltzarria, haren elkargunea zientziarekin eta artearekin»⁸⁰³.

3. Horrela ulertu behar da orokorraren eta singularraren arteko erlazioa: hizkuntza bakoitzak gizadiaren hizkuntza bakarra konkretatzen du. Hizkuntzaren indibidualtasuna dagiena ez da lege unibertsal baten pekotasuna, baizik eta bere mendegabetasuna beste guztiarekiko unibertsoan. Ez da orokorraren zati bat ere, baizik eta kasu bakoitzean orokorra osoa, karaktere edo aurpegi bat erakusten. Horrela, nolabait, hizkuntza bakoitza munduko hizkuntza guztiak da, hizkuntza guztien aurpegi bat; hizkuntza guztiek horrela elkar aditzen dute.

Ez zait iruditzen hura ezagutzen zuenik, baina Joan Maragall-ek Humboldt gogoratzen du bere gogoeta honetan:

Perqué, ¿qué vol dir llenguatge universal sinó expressió i comunicació de l'ànima universal? I si l'ànima universal és la bellesa amorosa que traspua per tota la Creació i en cada terra parla per boca dels homes que la terra mateixa s'ha fet en el seu amorós esforç, l'única expressió universal serà, doncs, aquella tan variada com la varietat mateixa de les terres i llurs gents⁸⁰⁴.

4. Hizkuntzaren aiurri indibidualaren (autonomiaren) aitortzak ondorio praktikoa ditu. Bi artekogabe bakarrik aipatzeko: estreina, hizkuntza bakoitzak bere gramatika propioa behar du. «Gramatika unibertsalaren» tradizioan (praktikan gramatika «unibertsala» latinoa edo latinkumea izaten zen), misiolari nahiz iker-tzaileek ezagutezin bihurtu arte itxuragabetu dute Ameriketako edo Asia eta Afrikako berein hizkuntza guztiz originala bere eraikeran, horien gramatikak egin dituztenean⁸⁰⁵. Hizkuntza bakoitzari bere karaktereak eskatzen duen gramatika zor

799. Ib., 65: «Die Untersuchung dieser Individualität, ja sogar ihre genauere Bestimmung in einem gegebenen Falle ist das schwierigste Geschäft der Sprachforschung. Es ist unläugbar, das dieselbe, bis auf einen gewissen Grad, nur empfunden, nicht dargestellt werden kann...». Ik., halaber, 67, 78, 185, 200.

800. II, 7 (13. zk.).

801. Borsche, T., aip. lib., 222-224.

802. III, 415 («höchsten und letzten» Humboldt-ek).

803. Ib., 9. «Hierin also liegt der Schlussstein der Sprachkunde, ihr Vereinigungspunkt mit Wissenschaft und Kunst».

804. Maragall, J., *Elogi de la paraula i altres assaigs*, Bartzelona 1978, 38. Geroz eta «unibertsalagoa» omen den mundu batean katalana bezalako hizkuntza «txikien» tokiaz, ik. Ib., 85. eta hurr., «El catalanisme en el llenguatge» (1893).

805. Ib., 172. Maizago ere errepikatzen duen kritika da.

zaio. Berdin literaturan: inorena imitatzen ez baino (besterenetik ikasi bai), hizkuntza bakoitzak literatura propioa bere baitatik eta bere gisara sortu behar du⁸⁰⁶. Hizkuntzaren karakterea eta literatura, orokorki artea eta sorkuntza izpirituala, euren arteko elkar eragintzan, Humboldt-ek behin eta berriro tratatu du. Bere konferentzia batek Berlingo Zientzietako Akademian «Letrazko grafia eta bere zerikusia hizkuntzaren egitamuaz» jorratzen du, hipotesizatuz hizkuntzen aiurri diferentek eragin dituela idazkera hieroglifikoa (egiptoarra), ideografikoa (txinoa), alfabetikoa (feniziarra), eta idazkerak gero hizkuntza horien aiurri-bilakaeran eragin duela⁸⁰⁷. Badu beste izkributxo bat, amaitzeke gelditua, gai horrekin konferentzia akademiko bat prestatzen eragon zela, erakusten duena⁸⁰⁸; eta hirugarren bat ere, fragmentoa, orobat, hizkuntzaren aiurri nazionalaz artikulu izatekoa⁸⁰⁹. Azken horretan irakur daitekeenez, hizkuntzaren aiurria eta berekitasuna sorkuntza poetikoan atzematen da zoliena; naturalkiago, herriaren bizitza bizi arrunteko sorkuntzetan (ahozko literaturan); baina hizkuntzaren indibidualtasuna eder-ederrenik eta espresiboan, arimaz beteenez —harrizten gaitu—, elkarrizketa filosofikoan agertzen ei da⁸¹⁰.

5. Azkeneko, karaktereak hauxe esanahi du: hizkuntza, izan, ezer ez da, baizik eta dabil, historia da, bere buruaren geldigabeko egintza da, eta karaktere zinez norberea —pertsonegan bezala— heldutasunean erakusten du bere berekitasun landuan⁸¹¹. Mende eta mendetan nazioaren gainean eragin duen guztiak, hizkuntzan eragin du, hizkuntzak hura guztia biltzen eta islatzen du, hark guztiak molde bat edo bestekotzen du hizkuntza, tindu bat edo bestez koloratzen⁸¹². Bere garabide historikoan hizkuntza batek problema batzuk dauka gainditu beharra, besteak bestelakoak⁸¹³, arauz eta nolako izaera duten jatorrizkoa. Jatorrizko eskasia edo akatsak, edo jatorrizko ahultasunak izpiritu nazionalarenak, itsatsiak hizkuntzan, agian belaunez belaun jarraituko dute nazioaren historian, edo bulkadaren batek iraulketa izpiritual bat eginaraziko die beharbada⁸¹⁴. Hori ezin da ulertu, hizkuntzak hastapenetan garatu gabeak balira bezala, denboraren eta zibilizazioaren

806. Ik. halaber *Goethes Werke*, loc. cit., bol. XII, 497 (928. zk.), 499 (945. zk.), 500 (952.-953. zk.), autore maisuzko arrotzen imitazioa (Shakespeare, Calderón) lagungarri adina nola izan daitekeen kaltegarria. Baina, alderantziz, greko-latinoen estudioak zenbat aberastu dituen literatura modernoak, adb., ik. Humboldt, III, 157. Literatura moderno europarrek elkar aberasten dute halaber.

807. III, 82-112.

808. Ib., 26-30: «Über den Einfluss des verschiedenen Charakters der Sprachen auf Literatur und Geistesbildung». Ik., orobat, 24, 70, 80, 157.

809. Ib., 64-81.

810. Ib., 80. Goethe-ren iritziak karaktere nazionala eta literaturaz, eta bere karaktereagatik nazio bakoitzean ongien erresusitzen diren generoez, ik. *Goethes Werke*, loc. cit., bol. II, 188-189; VIII, 479 (123. zk.).

811. Ib., 556 («nach Vollendung ihres Baues»). Ik., orobat, 80-81.

812. Ib., 158-159.

813. Ib., 398. eta hurr.

814. Ib., 475.

poderioan bakarrik onduak, osatuak (Condillac-en aburua da hori). Hizkuntzak lehenbiziko unetik osoak dira. Bakarrik, ez dira higiezinak, biziak dira, bizia (osoagotu gabe) modu batera edo bestera garatzen dute⁸¹⁵. Eta biziak direnez, eta unibertsalak, edonondik hartzen dute beren bizi-garapenerako ondo datorkiena. Ez da egon herririk bere identitateaz jeloskorragorik erromatarra baino. Alabaina, literatura erromatar hoberena hitz-forma eta esamolde grekoak asimilatzeke ahaleginez josita dago. Eta Humboldt-en gardiz hala behar du, identitate nazionalak gordetzea merezi, bestereganako pasabidea denean merezi baitu, hots, banakoa eta gizadia nobleagotzeko balio duenean, zer ere baita giza ahalegin guztien azken jomuga, ez nazioa bere baitan ixten duen itxitura bada⁸¹⁶. Hizkuntza bikain askoak «mordoi-loak» dira, baina horregatik ez da murrizten haien aiurri eta nortasuna, zernahi hartzen dutelarik ere edonondik, euren aiurriaren arabera hartzen eta moldatzen baitute, aiurri horren markak are areagotuz: ikustea dago, ingelesean azentuak nola jokatzen duen (ezberdin, adibidez, erro germaniar eta erro latinoko hitzetan)⁸¹⁷; persierak lexikoa arabieratik hartu du gehiena, baina gramatika indo-germaniko garbi batean jaso⁸¹⁸. Hizkuntza bakoitza, herri eta hizkuntzen artekotasunean bizi da, elkarrireragintzan, hartu eta emanean. Elkarreragina ez dago ukatzerik. Baina bakoitzak bere bizitza berak bakarrik bizi du eta bere baitatik bakarrik. Zirkunstantziek, haren jokoak hau ala hori eragiteko baldintzetan jartzen dute banakoa (hizkuntza bakoitza); baina jokoa jokatu, berak egin behar du. Hizkuntza batean agitzen edo egiten den dena, bere baitatik gertatzen da (oroit Leibniz-en monadak). Bestalde, zibilizazioa garatuago, herrien artean harremanak ugarituago, artea eta zientzia ere ideal unibertsalen aldeago, «zibilizazioa eta kultura herrien artean kontraste kirriskatsuenak eraisten ari dira», idazten du jada Humboldt-ek⁸¹⁹. Mundua, itxuraz, berdinketara doa.

Baina berdina bilatzen bada ere bilatu, izpiritu ezberdinetan bakarrik erdietsi ahal da hura, eta anizkoitasuna, horretan espresatzen baita, aldebakarkeria okerrik gabe, giza berekitasuna, amaibakorainoan hedatzen da⁸²⁰.

Aiurriarentzako Humboldt-en interesa gaztetako antropologiatik dator, hizkuntzalaritzan baino lehen: aiurri nazionalak (frantsesa, etab.), XVIII. mendearen aiurria. Karakterearen ezagutzak osotasunaren ezagutza, ezagutza osoa esan gura du, ezagutza partzialen suma (arte, literatura, historia, filosofia, etab.): ez frantsesa zer den literaturan edo artean, baizik bere osotasunean zer den, XVIII. mendea osotasunean zer den. Horrela, abiagunea eta helgunea da berdenboran: analisatu gura dena eta analisiak lortu behar duena. Ikertzailearentzat karakterea lan-hipotesi

815. Ib., 278-279, 397. eta hurr.

816. Ib., 277.

817. Ib., 277-278, oin-oharra.

818. Ib., 313-314.

819. Ib., 409.

820. Ib., 409-410.

bat da, estreina susmo bat edo intuizio bat, eta gero jomuga bat, ikerketak egiaztatu behar duena. Baina jomuga bezainbatean, galdatzen duelarik osotasunaren ezagutza, ezagutza partzial guztien batura, gehiago da ideal bat (ikerbidearen araukatzaille), «inoiz ezin erdietsia guztiz», Sisifo-ren harriaren antzekoa, ikerketa azken-gabera deitzen duena⁸²¹. Jada 1793ko «Antzinatearen estudioaz» izkribuan⁸²², karaktere nazional grekoaz jabetzeko azterkizunen artean, hizkuntza lehenbiziko tokian aipatua dator, etorri, baina azterbide hori ez da ikusten emankorra⁸²³. 1806ko «Latium und Hellas»-en eta garai bertsuko, tituluari bertan interes nagusia iragartzen duen «Über den Charakter der Griechen» orobat argitaragabea, karaktere nazional grekoaren xerkan ari da beti permatzen, interes historiko-antropologikoz beti. Humboldt-ek gaztetan ikasi ditu etxean prezeptorearekin grekoa eta latina, eta sakonki irakurri ditu autore klasikoak. Hemezortzi urte besterik ez duela idazlan bat paratu du «Sokrates eta Platon-ek Jainkotasuna, probidentzia eta hilezkortasunaz», kuestio filosofiko zail horien azterketa-gai duela. Göttingengo Unibertsitatean, gero, garaiko filologo ospetsuenak entzun ditu (C. G. Heyne), bertan estudiaturiko F. A. Wolf-en adiskide izan da. Bizitza guztian, inoiz ez du utziko klasi-koen egunero-eguneroko irakurketa eta lanketa (itzulpenak, etab.), bere karrerako egunik zailenetan ere. Hain identifikaturik dago klasikoekin, gizatasun betegineko idealaren ispiluak ditu. Bereziki Erromako egonaldia, Grezian bizialdi bat iruditu zaio berari. Inon ez dago Grezia hain eskura, hain oragarri, hain fisikoki presente une oro, Erromako zero argiaren azpian eta monumentuetan baino. (Artean Grezia ez zen bisitatzen, turkoen pean zegoen). Burua historiaz eta literaturaz betea hirian batera eta bestera ibiltzea —Grezian pasiatzen bezala izpirituan—, hori da bere bizitza Erromako urteetan, hala deskribatu du berak. Eta Brinckmann adiskideari gutunean idatzi dionez: haren begietan, Erroma eta Grezia nazio bat dira. Homero, Sofokles, Pindaro estudiaturik, hortaz, ez liburuak, ez autoreak, baizik eta nazio bat estudiaturik da, haren aiurria, nortasuna, gizon-emakumeak jardun eta solas bizian⁸²⁴. Miresten duen aiurri publiko zein pribatu horren bere sentimendua da Humboldt-ek arte, poesia, drama, erlijio, moral grekoetan beti ispiatua aurkitzen duena⁸²⁵. Berak munduan gehien miresten dituen horiek, hizkuntza grekoa eta jende grekoa, bat dira. Bidezkoa da 1822ko «Hizkuntzen karaktere nazionalaz» fragmentoan Greziako adibidearekin hastea erakusten, nola indibiduotasun nazionala eta hizkuntzaren karakterea bat datozen⁸²⁶. Kawi-izkribuaren hitzaurrean, azkenik («Über die Verschiedenheit [II]»), 21. atalean hizkuntzen hastapen nazionalaz sistematikoki mintzo da: nazio bakoitzak bere sentimendu, irudimen, gogo indarraren arabera sortu ditu objektu materialen izenak, hots, bakoitza bere era

821. II, 7 («nie ganz erreichbar»).

822. Ib., 7-9.

823. Ib., 9-10. Ez da ikusten emankorra, batez ere ez dagoelako (Humboldt-en ustean) beste herririk inguruetan, kulturari grekoekin konparazio baterako balio lezakeena.

824. V, 368-373, A. Flitner eta R. Unterberger-en aurre-oharrak II. bolumenari.

825. II, 30.

826. III, 70.

partikularrean hurbildu zaio naturari, eta hala izpiritu modu propio bat erakusten du. Adibidez, alor batzuetako aberastasun lexikal apartaz: sanskritoa oparoa da espresio erlijioso eta filosofikoetan. Lexikoan nabaritzen den izpiritu edo aiurri hori gero historia literario eta kultural guztian jarraitzen da nabaritzen⁸²⁷. 31. ataletik aurrera, izkribuaren azkeneraino, esan liteke, zuzenean hizkuntzaren karaktereaz dihardu guztiak: karaktere indibiduala, nazionala, tonuaren karakterea; karakterearen garapena herriaren ahoan, gramatikoen lanketan, literaturan, etab.⁸²⁸ Behin baino gehiagotan aurkezten duen adibide bat aiurri nazionala eta hizkuntzaren josturarena, zertzelatuki samar tratatuz, azentu ingelesaren kasua da: karaktere nazionala ingelesa eta ingelesaren hots eta ahoskera (ahoskerak eragin duen berben estruktura, etab.) bat dira elkarrekin⁸²⁹.

Tradiziora itzuliz. Ikus dadin, Humboldt-ek (eta harekin batera Herder-ek, Goethe-k, etab., Alemanian) hizkuntzaren, eta hizkuntzaren bidez literatura, oro har kulturaren karaktere nazionalaren kapituluan inolako etenik ez duela ekarri, nahiz eta antzaldaketa eta berritasuna bai —filosofikoki batik bat—, Condillac berrartuko dugu. Ez, literatura frantsesean bera egundalakoa delako. «Le caractère national influe sur la littérature», dudarik ez du egiten Madame de Staël-ek⁸³⁰. «En étudiant l'esprit et le caractère d'une langue, on apprend l'histoire philosophique des opinions, des moeurs et des habitudes nationales»⁸³¹. Taine eta literatura ingelesa zertarako aipa, beluago ere. «Le caractère des peuples influe sur celui des langues», dio Condillac-ek. Pertsona bakoitzak dauka bere hizkera («chacun a le sien»), nazio bakoitzak berea; pertsonaren hizkeran bere karakterea errebelatzen den moduan, baina ziurtasun handiagoz, gutxiago disimulatzen duelako, nazioaren hizkuntzan bere karakterea errebelatzen da⁸³². Humboldt-ek sanskritoaren aiurri erlijioso eta filosofikoaren adibidea ematen duen eran, Condillac-ek latinarena ematen du: laborantzako hizkera latino guztia noblezasun-konnotazioz («idées accessoires») jantzita dago. Zergatikoa simplea da: erromatarrak laborari herri bat zirela, inperioa eraiki zutenean. Ideia akzesorio horiek, laborantzako berbek «ils les conservèrent encore quand la république romaine donnoit dans le plus grand luxe, parce que le caractère d'une langue, sur-tout s'il est fixé par des écrivains célèbres, ne change pas aussi facilement que les moeurs d'un peuple»⁸³³.

827. Ib., 469-473.

828. Ib., 554 eta hur. guztia. Ik. daiteke Manchester, M., "National character and Language" kapitulua, in: *The Philosophical Foundations of Humboldt's Linguistic Doctrines*, Amsterdam-Philadelphia 1985, 103-122, eta 155-158.

829. Ib., 164, 277, 526-527.

830. Staël, Madame de, op. cit., bol. I, 47.

831. Ib., 111.

832. Condillac, op. cit., 98 (§ 143): «Le caractère des peuples se montre encore plus ouvertement que celui des particuliers. Une multitude ne sauroit agir de concert pour cacher ses passions (...). Tout confirme donc que chaque langue exprime le caractère du peuple qui la parle».

833. Ib., 99 (§ 144).

Hizkuntzaren aiurria historian garatzen da. Humboldt-ek bezalaxe Condillac-ek: «Si le génie des langues commence à se former d'après celui des peuples, il n'achève de se développer que par le secours des grands écrivains»⁸³⁴. Hizkuntzaren garapena eta literaturarena, bata bestearen eragileak dira. Aurrena hizkuntzak garatu behar du, literatura garatu ahal izateko. Garatua dagoneko hizkuntza bera, literaturan, «quand un génie a découvert le caractère d'une langue, il l'exprime vivement et le soutient dans tous ses écrits»⁸³⁵. Idazle horrek supiztaile gisa jokatzeko du: haren bitartez beste talentu guztiek (ez literarioek bakarrik, baizik eta militarrek, politikoeak, genero guztietakoak) deskubritzen dute hizkuntzaren karakterea, lehen antzematen ez ziotena, eta orain bakoitzak bere arloan eta artean, denek hizkuntzaren karakterea landuagotzen dute. «La langue s'enrichit peu à peu de quantité de nouveaux tours qui, par le erreport qu'ils ont à son caractère, le développent de plus en plus»⁸³⁶. Beraz, hizkuntzaren garapenaren ondoren bakarrik garatzen dira herri batean edonolako talentuak. Eta:

Si les grands talens doivent leur développement aux progrès sensibles que le langage a faits avant eux, le langage doit à son tour aux talens de nouveaux progrès qui l'élèvent à son dernier période⁸³⁷.

Condillac-ek «eleberri baten antzeko» historia bat erasten jarraitzen du, nola hizkuntza, arteak eta nazioa batera goititzen diren, batera dekadentzian jausten gero, hau da, nola hizkuntzaren eta nazioaren historia bat diren:

Par cette histoire des progrès du langage, chacun peut s'apercevoir que les langues, pour quelqu'un qui les connoîtroit bien, seroient une peinture du caractère et du génie de chaque peuple⁸³⁸.

Aiurria, zuzenean kontzeptuekin ezin esan daitekeena zer den, konparazioekin saiatzeko da Humboldt adierazten, horietan ageri baitago, inolako esentzialismerik ez dela ezkututzen pentsamendu horretan. Aurpegia da konparantzetako bat: gizadia gizon-emakumeengan legez, giza hizkuntza hizkuntza diferentien irudietan manifestatzen da; hizkuntza batetik besterako diferentzia zertan datzan, zergatik hau hizkuntza bat eta hori beste bat den, lehen unetik sentitzen da nolabait, baina bestetasun hori puntu konkretuekin erakustea, beti ez da erraza (non amaitzen da latina eta hasten da espainola?).

834. Ib.

835. Ib., 101 (§ 152).

836. Ib.

837. Ib. (§ 153). Idazle talentuzkook «se conforment au génie de leur langue, et lui prêtent en même-temps le leur». Hala dagite Corneille, Racine, Quinault-ek (Ib.).

838. Ib., 103 (§ 162). Ik., halaber, Italian hasi eta Frantziazi segi, historia bat hizkuntza eta Arte Ederren garapenarena elkarrekin batera, esandako eran, in "Extraits du Cours d'histoire": ID., *Oeuvres philosophiques*, loc. cit., bol. II, 222-224. Frantsesaren karaktere propioa igarri duen lehena Malherbe omen da (222). Ronsard, barbaro bat. Malherbe-ri esker, «le dix-septième siècle produisit de grands poètes et de grands orateurs, comme de grands philosophes: en un mot, tous les arts, toutes les sciences, cultivés à-la-fois et avec le même discernement, se perfectionnèrent ensemble» (223).

Gutxiena oker, hizkuntzak hor giza aurpegiaren eiteekin izan litezke alderatuak. Indibidualitatea ukazina ageri zaizu, antzak sumatzen dituzu, baina ezein neurtzek eta ezein deskribatzek zatiarik, banaka nahiz beren elkarrekin, ezin du berekitasuna kontzeptu batean laburbildu⁸³⁹.

Beste batzuetan arimarekin konparatzen du:

Izpirituaren txirikordatzea hizkuntzan esesteko, behar da hala ere azkenekoaren egitamu gramatikal eta lexikala, kanpotiko eta geldiegoneko bezala, barneko aiurritik bereizi, zein ere bizi baita harengan arima baten antzera eta baitu efektua sortzen, non edozein hizkuntzak, hura menderatzen hasi baino egin ez dugun orduko, modu partikular batean sorgintzen gaituen⁸⁴⁰.

Izpirituarekin, orobat: «(Karakterea) da izpiritua legez [*Geist*] hizkuntzan biztanle dena eta hura, berarengandik sorturiko gorputzaren moduan, arimaz hornitzen dizuna (edo: bizitasuna damaiona) [*beseelt*]»⁸⁴¹. Baina hizkuntzaren aiurriarekin berak zer ulertarazi gura duen adierazteko gehien darabilen irudia kolorearena da. Humboldt hizkuntza bakoitzaren koloreaz mintzo da behin eta berriro⁸⁴². Hizkuntza bakoitzak hitzak, esamoldeak, bere literatura, dena bere tindu bereziaz koloratzen du⁸⁴³. Baina aiurriak ez du hizkuntza bakarrik koloratzen: hitzak eta esamoldeak margotuz, natura eta mundua koloratzen du orobat dena bere kolorez⁸⁴⁴. Hori da bere munduaren kolorea, munduaren ikuskera.

839. III, 300-301 (“Über die Verschiedenheiten [I]”).

840. Ib., 555.

841. Ib., 562.

842. Ib., 17, 18

843. Ib., 159.

844. Ib., 470: «Die gleiche Farbe, welche dadurch die Ausdrücke für die mannigfaltigsten Gegenstände erhalten, zeigt die der Naturauffassung der Nation». A. Agud-en itzulpen espainolean perpaus hau eskasten da. Koloritoaz (pinturan, literaturan) ik.: II182-185.

XIII. Mundu-ikusker

G. Steiner-en obretan hainbat eta hainbat gogoeta aurkitzen da hizkuntzen ugari-tasunari, diferentziei, itzulpenari edo itzulezintasunari buruz, etab. (*After Babel*, 1975).

Para explicar —irakurtzen diogu behin— la fantástica multiplicidad de especies naturales, a menudo en territorios diminutos (100.000 especies de insectos en un rincón de la Amazonia), la teoría darwiniana invoca el mecanismo de la adaptación. Cada especie representa una «adaptación» más o menos exacta, ocupa un nicho ecológico específico, como si la naturaleza realmente tuviera horror al vacío. De este aparente exceso y esta diferenciación surgen la rebotante energía del ser y el desarrollo orgánico. Y, por analogía, lo mismo ocurre con las lenguas. Todas y cada una de las lenguas humanas representan una posibilidad en un espectro presumiblemente infinito. Estas posibilidades son las lecturas del tiempo y del mundo... La *Weltanschauung* alemana es minuciosamente exacta. Una lengua ocupa un panal en la colmena de posibles percepciones e interpretaciones. Articula una estructura de valores, significados, suposiciones, que ninguna otra lengua iguala o supera con exactitud. Porque nuestra especie ha hablado, porque habla en múltiples y diversas lenguas, genera la riqueza de entornos y se adapta a ellos. Hablamos mundos⁸⁴⁵.

Ikusmolde hori guztiz humboldtarr

da: naturaren bizi-indarra milaka espezie diferentetan bezala, izpirituaren bizi-indarra milaka hizkuntzatan azaltzen da. Hizkuntza batzuk familiatan elkar daitezke, beste batzuk irlak dira (Steiner-ek euskara aipatzen du)⁸⁴⁶, elkarren urrun edo hurrangoak izan litezke, baina denak diferentek dira azal eta mami, denak «mundo diferenteak». Mundua ez da bat, ezpada hizkuntza bakoitzak berea egiten du, bestelakoa.

Cada lengua, lo sabemos a ciencia cierta, engendra y articula una visión del mundo, un relato del destino de la humanidad, una estructura de formulaciones del futuro para la cual no existe facsímil en otra⁸⁴⁷.

Hablar una lengua es habitar, construir, registrar un entorno específico —una *mundanidad*, en el intenso sentido etimológico del término—. Es ocupar y recorrer un paisaje singular en el tiempo⁸⁴⁸.

845. Steiner, G., *Errata. El examen de una vida*, Madrid 1999, 117-118.

846. *Ib.*, 115.

847. *Ib.*, 131.

848. *Ib.*, 115.

Eta hitz egiten dugun hizkuntzak gure pentsaeraren eta sentieraren mamiene-raino eragiten digu; sentiera eta biziera erotiko, eta akto sexualeraino bertaraino, dio Steiner-ek⁸⁴⁹.

Errazena, hizkuntzak afektibitatearekin duen erlazioari ohartzea dela ematen du; eta baita, sloganek, etab., eraginkorrak izan behar duten esakuneez hizkuntza bakoitzarekin duten zerikusiarri ere. Erdaraz oso ongi zegoen hamaika iragarki negargarri zabaldu da urteotan euskaraz. Elebi edo eleanitzak bere buruan erreparatua dauka, sentimendu batzuk edo espresio batzuk hizkuntza batean bai, baina beste batean ez lituzkeela sekula erabiliko (azken batean esan gura baitu: beste jende, kultura modu, giro sozial batzuetan). Hizkuntza bat jende modu inguru bat da, harreman eta tratu modu, sentimendu mundu, unibertso bat. Hil baino lehentxeago, D. H. Lawrence Toskanako landetxe baztertu batean bizi da, osasunez pattal, esperantzaz ere makal honezkero Ingalaterrako gizartearen eta gizadiaren etorkizunari buruz, eta, *Lady Chatterley* grinatsu paratzen amaitu eta, haurtzaroko paisaia ingelesaren nostalgiatz beterik idatzi dio gaztetako adiskide bati:

Son' tempi passati, cari miei! quanto cari, non saprete mai! — ingelesez ezingo nizuke inoiz esan, horrek denak niretzat zenbat esanahi duen, zein indartsu sentitzen dudan oraindik hori dena⁸⁵⁰.

«Caro mio» edo «maite zaitut» ez da «I love you». Adibide kurioso bat Lutero-rena da. Ari da Erasmorekin jo eta ke *de libero* edo *servo arbitrio* polemikan, dena latinez noski, eta bat-batean, suaren sutan, «Das ist zu viel!» ateratzen zaio alemanez («hau gehiegi da!»)⁸⁵¹. Latin eskolastikoak garraisi egiteko ez zion balio nonbait (eta hala ere, hizkuntzaren eta emozioen arteko loturak hain onartua dirudien arren,

849. Ib., 118-119. «Hablamos sexo, a nosotros mismos y a otros, antes, a menudo durante, y después del acto sexual o del orgasmo». Andreen eta gizonen hizkeraz, eta hizkera eta sexuaz, ik., halaber, *Después de Babel*, Madril 1981, 57. eta hurr. Ideia hauek guztiak behin eta berriro errepikatzen dira G. Steiner-en obretan, ik., adb., *Razón intacta*, Madril 1997, 133: «(...) Lejos de ser un desastre, la multiplicidad de las lenguas humanas —de las cuales, unas veinte mil se han hablado, en diversas épocas, en nuestro pequeño planeta— ha sido la condición indispensable para que hombres y mujeres gocen de la libertad de percibir, de articular y de “reescribir” el mundo existencial en plural libertad. Todos y cada uno de los lenguajes construyen la facticidad de la realidad existencial, de lo “dado” (*les données immédiates*), a su manera propia y específica. Todas y cada una de las ventanas del edificio del lenguaje se abren a un paisaje y a una temporalidad diferentes, a una segmentación distinta en el espectro de la experiencia percibida y clasificada. Ninguna lengua divide el tiempo o el espacio exactamente de la forma en que lo hace otra (consideremos los tiempos verbales del hebreo, si es que se puede hablar de tales); ninguna lengua comparte idénticos tabúes con otra (de ahí el profundo donjuanismo que se da al hacer el amor en diferentes lenguas); ninguna lengua sueña de la misma forma que otra».

850. VV., D. H. Lawrence, *Lady Chatterley. Marginalien*, Reinbek bei Hamburg 1960, 8-9. D. H. Lawrence-k nobelan ere protagonista gizonetakoari maitasun-eszenetan Derbyshireko dialektoan hitz eginarazten dio —sentimendu intimoen bere hizkera hori da— eta King's English bestela (25).

851. Luther, M., *Werke*, Weimarer Ausgabe, 1908, bol. XVIII, 610 (“De servo arbitrio”).

gero bitxia da, hizkuntza eta pentsamendua jorratzen denean, emozioen alde hori guztiz ahazten dela, pentsamenduarekin zerikusirik gabekoa bailitzan).

Hizkuntzak egiten al gaitu? Aurreiritzi asko dago kapitulu horretan. «Hizkuntza partikularrak —hots, euskarak, ingelesak— ez du inoren izaera, zerizana determinatzen», protestatzen dizute azkar asko, hizkuntzako mundu-ikuskerarik aipatu orduko. Gizakia abere mintzoduna dela nornahik onartuko dizu, baina hizkuntza partikularrak gehienez ere eragin soziologiko edo kultural azaleko bat izan deza-keela pertsonen gainean, ametituko dizute, baina inola ere ez duela ukitzen nortasun sakona, gizatasuna: esentzia (berba hori saihestu egingo dizute, baina horixe da hizkuntza partikularrek ukiezina suposatzen dizutena, «mintzodun» izate abstraktu, hots, esentzialaren erreserba platonikoa: euskara, ingelesa, mintzodun izatearen akzidenteak baino ez dira. Gero besteak dira esentzialistak!)... Ematen du hizkuntzaren mundu-ikuskeraren hipotesiak beldurra eragiten duela, herriak eta kulturak (hizkuntzak) bata besteagandik banatu eta bakandu beharko balitu bezala, mundu diferenteetan biziaraziz, gizadia elkarrekin komunikaziorik gabeko Robinson irlen artxipelago bat bihurturik (herri/hizkuntza bakoitza monada bat bere baitan itxita); eta, okerrago, hizkuntzen eta herrien artean hierarkia bat ere agerraraziz hizkuntzako mundu-ikuskeraren kalitate hobe ala eskasagoaren arabera herri/hizkuntza/kultura gorago ala behereagoetan. Gogora bedi Unamuno-k, adibidez, ikusmolde horixe zeukala zientziaren itxuran sukaldatua bi arrautza jenero diferentegaz berak prantaturiko tortilla teorikoan, alde batetik historiaren filosofia (metafisika) eskematiko bat hiru estadiokoa (Spencer-i hartua hori), eta bestetik, Schleicher-en sailkapen linguistikoa hizkuntzen tipologia halaber sinplistarekin hiru mailakoa berau ere. Schleicher-en maila linguistikoak Spencer-en eboluzio historikoaren hiru estadioekin akomeatuz, euskara mundu-ikuskerak primitibo arlote baten izaerakoa ebatzi zuen, mundu modernorako gauzaeza, antzinate zaharreko erlikia beneragarri baina praktikan zertakogabea, onena lehenbailehen hiltzea zuena⁸⁵². Hain zuzen hizkuntzen mundu-ikuskeraren doktrinan eta horien mendekotasun historikoaren bere sinesmen dogmatikoan oinarriturik probokatu du Bilboko Lore Jokoetako eskandalu sonatua eta jarraitu du gero euskararen heriotzaren aldeko bere gurutzada partikularrean, jendaurre espainol xume nahiz intelektualenaren onarpen handiarekin egin ere. Ikus dezakegunez, bada, hizkuntzaren mundu-ikuskeraren teoria gaur jende askok euskaltzale edo abertzaleen aburu alderdikoi-tzat jotzen duen arren (egia da Txillardegik, esate baterako, erabili izan duela bere argumentazioetan euskararen alde —eta ez batera gaizki, ene ustean), alabaina espainolaren edo frantsesaren gehiagotasunaren alde eta euskararen aurka lehenago eta hagitz bortizkiago baliatu izan da. Badaezpada gogoratzea ez da gaizki etorriko. Hemen, hala ere, ez da inportantea (espainolaren alde eta euskararen aurka ondo dauden arrazoiak, euskararen alde gaizki egoten direna, badakigu aspaldi). Edonola ere mundu-ikuskeraren, hots, hizkuntza bakoitzean emana daukagun «munduaren» diferentziaren baiespena ez da oker ulertu eta ez larretsi behar, hori

immediatoki adiera politikoan hartuz gero agian perila dagoen legez. Hizkuntza-ren mundu-ikuskeraren tesia ez da politikoa. Eta ez da metafisikoa ere, nahiz «esentzialista» erratuen aurka hala ulertzen duten egiazko esentziaren salbatzaile batzuek.

Mundu-ikuskeraren esapidearekin irudipen okerrik eginez ez hasteko, beharbada guretzat metafora egoki bat Heidegger-en «izatearen etxea»rena izan liteke, G. Steiner-ek ere profitatzen duena (berez metaforarik inola izan gura ez badu ere)⁸⁵³: hizkuntza izatearen etxe bezala. Etxeekin berehalaxe egiten da esperientzia, berdin-berdinak ere arras diferenteak nola izaten diren, euren arteko diferentziak berdintasuna ukatzeke. Sartzen zara bi etxebizitzatan, planoak eta eraikuntzak bietan berdinak, beharbada erabilitako elementuak ere funtsean berberak; baina bi sukaldeak zeharo bestelakoak dira, saloiek ez daukate bata bestearekin zerikusirik, gelak bi familiek bestela banatu dituzte eta jantzi, komunak eta bainuak, dekorazioa, koloreak, giroa, atonketa dena diferentea da, eta diferentea da batean eta bestean hartzen duzun tratua, sumatzen duzun atmosfera. Dena da berdina eta dena diferentea. Dagoen guztian familia bakoitzak bere gustua, nortasuna, bere «izpiritua» estanpatu du.

Hölderlin-en «Ogi eta Ardo» elegiaren Heidegger-en iruzkinean, «Zertarako poetak?», hizkuntza «izatearen etxea» bezala karakterizatzen da, etxeak hemen esparru familiar —sutondo, sukalde— sakratuaren adiera ere baduela. Hizkuntza ez da zerbait zer den komunikatzeko bitartekoa bakarrik; zerbait ezer izatea bera hizkuntzan pizten da. Izatea, zerbait mugatu eta konkreturena den zer izatea, hizkuntzaren tenpluan errebelatzen da; hizkuntza baino lehen «gauzak» edozer dira, ez zer (beraz, ezta «gauzak» ere). Munduko gauzeekin zer diren bezainbatean topatu, eta horiek ezagutu, hizkuntzan egiten dugu:

Hizkuntza da esparrua (templum), hau da: izatearen etxea. Hitzaren esentzia ez da ahitzen ez esanahian, ezta ere da zeinuekin edo zifrekin bakarrik zerikusirik duen zerbait. Hizkuntza izatearen etxe delako, horregatik iristen gara badenarengana etxean zehar etengabe ibiliz. Gu iturrira, basora goazenean, gu beti goaz «iturri» hitzaren zehar, «baso» hitzaren zehar, nahiz guk hitz horiek ahoskatu ez eta hizkuntzan pentsatu ez⁸⁵⁴.

Ez bakarrik gauzen mundura: geure baitara ere hizkuntzan zehar sartzen gara; hizkuntzan zehar ezartzen dugu geure nia, hizkuntzan zehar arriskatzen dugu poetikoki errealitate ezezagunen barnatzea eta kreaioa.

Baden oro, kontzientziako objektuak eta bihotzeko gauzak, gizaki norbere ezartzaileak eta arriskatuagoak, izaki guztiak dira, beren motaren arabera, baden bezala hizkuntzaren esparruan. Horregatik gauza daiteke, lekuren batean bada, esparru

852. Kintana, X., "Unamuno eta euskara", in: *Jakin* 121 (2000) 69. eta hurr.

853. Duque, F., *En torno al humanismo: Heidegger, Gadamer, Sloterdijk*, Madril 2002, 80.

854. Heidegger, M., *Artelanaren jatorria eta beste*, Klasikoak, Bilbo 2004, 161.

honetan bakarrik, itzulketa bat objektuen esparrutik eta haien irudikatze bidezaren espazio barnekoenera⁸⁵⁵.

Hizkuntzan ekartzen du pentsamenduak izatea argira; izatearen beraren argira etorrera da hizkuntza, etab. Izatea, mundua, hizkuntzan dago (eta haren barruan geu ere). Hizkuntza izatearen eta gizakiaren etxe bezala, egoitza bezala, aterpe bezala, behin eta berriro errepikatzen da Heidegger-en idazkietan⁸⁵⁶. Usu aipatua eta ezaguna «Gutuna humanismoari buruz» delako adierazpena da; izan ere, oso sugestiboa baita bere formulazio guztiz heideggertarrean: «Hizkuntza da izatearen etxea. Haren egoitzan bizi da gizakia. Pentsalariak eta poetak dira egoitza honen zaindaria»⁸⁵⁷. Aristoteles-en definiziotik —abere mintzoduna— Moderniaren hastean Descartes-ek aberea ezabatu egin du⁸⁵⁸, eta filosofo grekoaren agorako «logos»a («politikoa») burmuinean itxitako arrazoimen huts bihurtu, metafisika zaharra are metafisikoagotuz. Arrazoimen geometrikoarekin identifikaturiko gizaki/subjektu/izpiritu metafisiko hori atzera desmuntatuz, Heidegger-ek berriro gizon-emakumea «hizkuntza daukan esentzia» legez definitzen ditu. Gizon-emakumeen pentsatzea eta jokatzea, bere izate osoa, hizkuntzan ematen da⁸⁵⁹.

Hizkuntzaren mundu-ikuskeraren tesia Humboldt-en berekitzat eduki ohi da. Egia da, Alemanian batik bat, Humboldt-en jarraipeneko aitortzen direla doktrina horren ordezkari garaikidetar gailenak: E. Cassirer, L. Wittgenstein, M. Heidegger, H.-G. Gadamer filosofoak, L. Weisgerber, J. Trier hizkuntzalariak. Ezbaikoago, Sapir-Whorf iparramerikarren ahaidetasuna Humboldt-ekin izan da garai batean: honezkero erlazio hori ere ziurtatuz eman behar omen da⁸⁶⁰. Ia ez dago esan beharrik, nolana ere, mundu-ikuskeraren teoriko garaikidetarrok eta Humboldt bereizi egin behar direla (Heidegger edo Wittgenstein baten filosofiak ez du zerikusirik Humboldt-ekin, puntualki izan ezik).

Ordea, tesi hori ez da inola ere Humboldt-en asmazioa. Mundu-ikuskeraren arloa karakterearen kontu bera da funtsean, eta ez da besterik, pentsamendua eta hizkuntzaren lotkiarena baino. Han bezala hemen, Humboldt ilustratu frantses eta ingeles jarraigo estuan aurkitzen da beti⁸⁶¹. Hizkuntzaren mundu-ikuskeraren

855. Ib.

856. Ib., 181, 179, 187, 208-209.

857. Ib., 171. Ikus 187, gizakiaren eta hizkuntzaren kontzeptu metafisikoaren kritika bezala formulatua: «hizkuntza da izatearen etxea, han biziz existitzen da gizakia, izatearen egia izaki, hura babestuz».

858. Descartes, R., *Metodoari buruzko diskurtsoa. Meditazio metafisikoak*, Klasikoak, Bilbo 1997, 130-131.

859. Ib., 162.

860. Christmann, H. H., *Beiträge zur Geschichte der These vom Weltbild der Sprache*, Wiesbaden 1967, 447-450. Werlen, I., *Sprachliche Relativität*, Tübingen-Basilea 2002, 173-254.

861. H. H. Christmann-ek, loc. cit., 453-454 azpimarratzen duen alderdia da hori. Ik. bertan bibliografia gehiago, ilustrazioa eta Erromantizismoaren artean antitesia baino ikusi ohi ez duen ikusmoldearen aitzitik, bereziki F. Meinecke eta W. Krauss.

tesia, errepikatzen du behin eta berriro H. H. Christmann-ek, gai honen ikertzaile zehatzena, «ez da erromantizismo edo prerromantizismo alemanaren produktua, baizik eta Ilustrazio europarrean ditu bere zuztarrak»⁸⁶². Horixe gogoratuz jarraituko dugu.

Essaiko gogoetei jarraiki, eta Maupertuis eta Berlingo Akademiak kilikatuturik, berak dioenez, Condillac-ek «Extraits du Cours d'histoire» lanean berriro heldu dio gaiari: «Comment les langues influent sur notre façon de penser, et notre façon de penser sur les langues»⁸⁶³ (beharbada ohartarazi beharrekoa da, autoreok guztiok hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko eragina norabide bietakoa bezala tratatzen dutela beti, bien bata bestearikoa, *de facto* lantzenago dutena —kuestioa hor dagoelako— hizkuntzarena pentsamenduaren gainean bada ere). Condillac-en aburuz, «Logika»n, hizkuntzak lorrinduz joan dira historian zehar, eta filosofia eta zientzietako hizkera ez da juzgatzen hobea⁸⁶⁴; hizkuntzaren gainean esku hartzekotan, trataera positibo zuzen bakarra Akademia Erregetiarraren «hizkuntza garbitzeko» programak dirudi. Historiako Kurtsuan, aldiz, hizkuntza aberasteak dirudi inportantea. Ez batean ez bestean zalantza izpirik hizkuntza eta pentsamenduaren batasunaz:

Nous pensons dans notre langue et d'après notre langue. Il faut, par conséquent, que notre langue influe sur notre façon de penser. — Si elle a peu de mots, nous n'avons donc que peu d'idées; et nous n'avons que des idées confuses, si la signification des mots est mal déterminée. Tel a été le premier état de toutes les langues⁸⁶⁵.

Gero, aurrerapenarekin, hizkuntzak aberastuz eta zehaztuz doaz:

Cependant, à mesure que nous acquérons des connoissances (...). Alors plus capables de réflexion, c'est aussi avec plus de réflexion que nous nous occupons de notre

862. Christmann, H. H., «Neue Beiträge zur Geschichte der These vom Weltbild der Sprache: <Praktische> Anwendungen in Frankreich und Deutschland am Ende des 18. Jahrhunderts», in: Geckeler, H. (arg.), *Logos Semantikos*, Berlin-New York-Madril 1981, bol. I, 88.

863. Berlingo Zientzien Akademiak konkurtsuan jarritako galderak honela zioen: «Quelle est l'influence réciproque des opinions du peuple sur le langage et du langage sur les opinions?». Saritua Johann David Michaëlis (1717-1791) semitologo eta teologo razionalistaren idazkia izan zen, frantsesez, alemanez, ingelesez, holandesez argitaratua izanik, Europa osoan biziki eragintsua izan baita. Michaëlis-ek erakusten du (bere adibide batzuk Condillac-ek errepikatzen ditu) nola hizkuntza ezberdinek sistema botaniko ezberdinak dituzten, edo *jainkoa*, *arima*, etab. bezalako kontzeptu abstraktuak ere nahiko diferenteak, edo konnotazio diferenteak (entzulearen oniritzi edo gaitzespenen eragileak), edo nola hizkuntza batzuek hogeiraino baino ez duten zenbakirik (Locke), beraz matematikarik ez duten posible, etab. «Ce sont les opinions du peuple et le point de vue sous lequel il envisage les objets, qui donnent la forme au Langage». Atal oso bat hizkuntzaren erreformatu beharrari eskaintzen zaio: garbitu, zehaztu, aberastu (pentsamenduaren gainean eragin okerra zuzentzeko). Ik. Werlen, I., *Sprachliche Relativität*, Tübingen-Basilea 2002, 108-112.

864. Condillac, loc. cit., bol. II, 400: «Les langues des sciences ne sont pas les mieux faites».

865. *Ib.*, 90 («Extraits du Cours d'histoire», III, 27. kap.). Logika-n, aldiz: «Les langues ont été des méthodes exactes, tant qu'on n'a parlé que des choses relatives aux besoins de première nécessité» (399). Gero, perfektionatu nahiz, mordoilotu egin omen dira.

langue. Nous la corrigeons, nous la refaisons. Elle devient donc plus exacte, et notre esprit, qui par-là devient lui-même davantage, la rend tous les jours plus exacte encore. C'est ainsi que les grands écrivains, qui n'ont d'abord pensé que d'après leur langue, la font ensuite penser d'après eux⁸⁶⁶

Aurrerapenak hizkuntza lantzen du, hizkuntzak izpiritua, izpirituak atzera hizkuntza, eta, azkenean, azkeneko eta lehenengoa izpirituak dirudi (Humboldtengan bezalaxe):

C'est notre esprit qui invente et qui perfectionne les méthodes. Il influe donc sur notre langue, et il lui rend de la clarté et de la précision [beraz, ez hasieran, baina garatu ostean dago orain argitasun eta zehaztasuna!], à proportion qu'il en est devenu plus capable. En un mot, il en est des langues comme de toutes les méthodes analytiques, qui sont, tout à la fois, et l'ouvrage du génie qui invente, et un secours qu'il se procure⁸⁶⁷.

Hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko lotura hain absolutua da Condillac-en ustez, ezen filosofiaren historia estudiatu beharrean, berdin izango omen litzateke hizkuntzaren historia ikastea: «L'étude de la langue vous apprendroit tout: il ne nous faudroit qu'une bonne grammaire et un bon dictionnaire»⁸⁶⁸ (horregaz hizkuntza bera, gramatika eta hiztegi batera murrizten da: Humboldt-ek sekula egingo ez lukeena!)⁸⁶⁹. «Logika»ren arabera, ezagutzaren, beraz ideien hasmenta, sentsazioen analisisa da, haien edukiaren deskonposaketa, bereizketa. Eduki-bereizketak sorrarazten ditu ideiak (bereziak). Bereizketa hori hain zuzen zer berezia zeinutuz egiten da, hau da, hitzen bidez: hortaz, «nos langues sont autant de méthodes analytiques (...), nous n'analysons que par elles (...), nous leur devons toutes nos connoissances»⁸⁷⁰. Sentsazioen analisiaren tresna bezainbat emaitza, hizkuntzaren eragina pentsamenduaren gainean oinarritzakoa da guztiz: «Les langues font nos connoissances, nos opinions, nos préjugés»⁸⁷¹.

866. Ib., 90.

867. Ib., 90-91.

868. Ib., 91.

869. Ondorio praktikoetan hiztegi berria eta gramatika berria eginarazteko dekretura mugatu delako, Abbé Grégoire-ren erreportari inportantzia ideologiko soila aitortzen diote, eta politikoa minimizatzen, autore batzuek (M. de Certeau, etab.: «Ne débouche sur aucune mesure coercitive». P. Bidart: «En réalité, celle-ci ne donne lieu à aucune mesure coercitive»); ez ulertzea da, hori, Grégoire-ren filosofia condillaciar aitortuan, ez dela deus gutxiagorik mundu-ikuspegi iraultzaile berriaren suma finkatzea baino, hau da, errepublika osoarentzat pentsamendua berdindu eta kodifikatzea, dogmatika nazional berri bezala («pentsamendu bakarra»ren proiektu politikoa)!

870. Condillac, loc. cit., 398 ("La Logique", II. kap.). «L'analyse ne se fait et ne se peut faire qu'avec des signes» (Ib., III. kap.). Sentsazioen analisi horiek zuzenago eta garbiagoak ziren hasieran: hots, lehenbiziko hizkuntzak egokiagoak ziren, gero nahaspilatuz joan dira: «Je conjecture que les premières langues vulgaires ont été les plus propres au raisonnement». «Une langue seroit bien supérieure si le peuple qui la fait cultivoit les arts et les sciences sans rien emprunter d'aucun autre (...). Mais, quand elles sont des ramas de plusieurs langues étrangères les unes aux autres, elles confondent tout» (Ib., 400).

871. Ib., 400 (IV. kap., aldameneko azpititulua).

Nous pensons par elles: règles de nos jugements, elles font nos connoissances, nos opinions, nos préjugés: en un mot, elles font en ce genre tout le bien et tout le mal⁸⁷².

Hizkuntzaren eragina pentsamenduan erabatekoa da, beraz.

Rousseau Condillac-en jarraitzailea da hizkuntzaren filosofian, orobat uste osokoa da, hizkuntzak bere mundu-ikuskerara ezartzen digula:

(...) les langues en changeant les signes modifient aussi les idées qu'ils représentent. Les têtes se forment sur les langages, les pensées prennent la teinte des idiomes, la raison seule est commune, l'esprit en chaque langue a sa forme particulière; différence qui pourroit bien être en partie la cause ou l'effet des caractères nationaux, et ce qui paroît confirmer cette conjecture est que chez toutes les nations du monde la langue suit les vicissitudes des moeurs et se conserve ou s'altère comme elles⁸⁷³.

Hizkuntzak ezartzen duen mundu-ikuskeraren tesia finkatua zegoen, beraz, Frantziar Iraultza aurretik (Ingalaterran ere ezaguna zen: J. Harris). Hori zen pentsaera moderno progresista, ideologoen ere maiteko dutena. Iraultzagaz, jakobinismoaren arma suntsikor bat bilakatu da, B. Barère eta Abbé Grégoire erreportetan ikusten denez. Hizkuntz politika jakobinoaren, eta luzarora estatu-politika linguistikoaren bi diseinatzaileon pentsamendua, oso-osorik mundu-ikuskeraren filosofia ilustratu klasikoan irozutzen da. Abbé Grégoire-k galdeketa bat zabaldu du Frantziako eskualde guztietara (1790eko abuztuan abiatuta), hauxe zen 27. galdera: «Quelle est l'influence respective du patois sur les moeurs, et de celles-ci sur votre dialecte?»⁸⁷⁴. Alde aurretik patois deklaratuok abelera onik nekez izango dute inkestan (are galdekatuek galdegileen asmok ikusita 29. eta 30. galderetan: «Quelle serait l'importance religieuse et politique de détruire entièrement ce patois?»; «Quels en seraient les moyens?»). Euskal Herriko erantzunik inkestari, ematen du, ez dela egon⁸⁷⁵. Bordeletik Pierre Bernadau jaun batek ikasia legetan honela igorri du erantzuna:

La question de l'influence respective du patois sur les moeurs serait la matière d'un livre (...). Il se réduirait d'ailleurs à ceci: leurs diverses nuances idiomatiques confondues, les paysans de ce district parlent un patois sourd, simple et traînant, qui est l'enseigne de leur caractère sournois, de leur lenteur dans le travail et de la simplicité de leurs habitudes⁸⁷⁶.

872. Ib.

873. Rousseau, J.-J., "Émile", in: *Oeuvres Complètes*, Paris 1969, bol. IV, 346.

874. Certeau, M. de (et al.), *Une politique de la langue. La révolution française et les patois*, Paris 1975, 13.

875. Oyharçabal, B., «Les documents recueillis lors des enquêtes linguistiques en Pays Basque durant la période révolutionnaire et le Premier Empire», in: Orpustan, J.-B., *La Révolution française dans l'histoire et la littérature basques du XIXe siècle*, Saint Etienne de Baïgorry 1994, 68, 71.

876. Certeau, M. de, aip. lib., 189. Dialektoak akabatzeari buruz: «Il n'y aurait aucun inconvénient à détruire le patois», irizten dio. «Nos paysans n'y tiennent pas autant que les Basques et les Bretons» (Ib.). Eta berriro: «Il n'y aurait, je pense, aucune importance à détruire le gascon dans nos cantons» (Ib., 190).

Balibar-Laporte-k ere, pentsamendu hori jakobinoa dena, nahikoa azpimarratzen dute⁸⁸². Gero, Barère eta Grégoire-n erreportetan «dialekto arruntak» ezabatze-ko («détruire entièrement ce patois», «anéantir les patois», «dialectes vulgaires») ematen diren zioak, batzuk politikoak dira, edo izan litezke: *patois* horiek mugaldeetan hitz egiten dira, eta atzerriko etsaiagaz harremanak omen dituzte; beste batzuk eskualde kontrairaultzaileak omen (bretoiak eta), Iraultza babestu beharra dago arerioetatik, barrukoetatik hala kanpokoetatik. Horrela jakobinismo bat politikoa egongo litzateke, ez ideologikoa, zirkunstantziek behartua, akzidentalki bakarrik beraz hizkuntza «ez frantsesen» aurkakoa. Hala, Balibar eta Laporte-en iritziz, Abbé etsai jakobino «ideologiko» bat izango litzateke hizkuntza ez frantsesena, beraz, printzipiozkoa; Barère aldiz «politikoa», zirkunstantziek behartua etsai jokatzera⁸⁸³.

Grégoire abadea ideologoa da, onerako⁸⁸⁴ eta txarrerako —ideien gurutzari bat—, baina politikoa da orobat, eta politiko nazionalista⁸⁸⁵. Eta Grégoire politiko nazionalista hori, «fede» hautsezin batekin bezala («la foi républicain») hizkuntza-ren filosofia jakin batekin da politikoa (Barère bezalaxe). Zinez, Abbé Grégoire-ren erreportean 1794eko ekainaren 6an inolako zalantzarik uzten ez duena da, bere argudiaketa guztian arrazoi nagusia azkenean mundu-ikuskeraren filosofia dela (Balibar/Laporte: «ideologia»), eta agerikoa da, entzuleek halaxe hautematea, berak beren-beregi bilatzen duena dela bere interbentzioan: hastetik bururaino, Abbé Grégoire, hizkuntza-ren mundu-ikuskeraren filosofiako hainbat maisu aipatuz (Leibnitz, Condillac, Michaëlis, etab.), espresuki Barère-ren erreportaren zurkaitz filosofikoaren gisan aurkezten da. Ez legoke horri buruz zer esanik, filosofoon autoritatearen itzalpean egiten duena, autoritateon filosofiaren manipulazio politikoa ez balitz zuzen-zuzen. Mundu-ikuskeraren filosofia, mundu-ikuskeraren berria (iraultzailea) espresatzeko «dialekto arunteen» berezko ezgaitasun bihurtzen da, itzulpenekin ere erremediatu ezinezkoa: idioma horiek —baserri eta landatarrak, landugabeak— «les uns abondent, à la vérité, en expressions sentimentales pour

cesser, car ce serait prolonger l'existence des dialectes que nous voulons proscrire, et s'il faut encore en faire usage, que ce soit pour exhorter le peuple à les abandonner» (Ib., 310). Testu iraultzaileen euskarazko itzulpenez, ik. Arcocha, A., «Sur la traduction en basque des textes officiels de la période révolutionnaire», in: VV., 1789 et les basques. *Histoire, langue et littérature*, loc. cit., 171-194.

882. Balibar, R.-Laporte, D., *Le français national*, Paris 1974. Autoreontzat Grégoire litzateke bereziki «qui systématise le mieux les fragments de théories idéologiques de la langue des Jacobins» (101. or.). Barère, aitzitik, maila politikoan mugituko litzateke.

883. Ib., 100.

884. Abbé Grégoire-ren postura ideologistak hizkuntz politikan ez litzateke aiantzarazi behar haren merezi handiak —fermutasun eta intransigentzia berberetatik hain zuzen printzipioetan— beste kapitulu politiko eta sozial batzuetan.

885. Brunot, F., *Histoire de la langue française*, Paris 1967, bol. IX/I, 12: «Toutefois il y a un homme au moins qui n'a jamais cessé, presque depuis les origines de la Révolution, de songer à faire du français la langue nationale. C'est l'abbé Grégoire, le célèbre curé d'Embermesnil. «Si Grégoire n'a pas inventé l'idée [Talleyrand izan da lehena arazoa plazaratzen], il l'a du moins personnifié. Il est un de ceux auxquels on doit ce qui n'a jamais plus été perdu complètement de vue: une politique de la langue» (13).

peindre les douces effusions du coeur [frantsesa arrazoimenarena da!], mais sont absolument dénués de termes relatifs à la politique; les autres sont des jargons lourds et grossiers, sans syntaxe déterminée, parce que la langue est toujours la mesure du génie d'un peuple; les mots ce croissent qu'avec la progression des idées et des besoins. Leibnitz avait raison. Les mots sont les lettres de change de l'entendement; si donc il acquiert de nouvelles idées⁸⁸⁶, il lui faut des termes nouveaux, sans quoi l'équilibre serait rompu. Plutôt que d'abandonner cette fabrication [itzulpenetan] aux caprices de l'ignorance, il vaut mieux certainement lui donner votre langue; d'ailleurs, l'homme des campagnes, peu accoutumé à généraliser ses idées, manquera toujours de termes abstraits; et cette inévitable pauvreté de langage, qui resserre l'esprit, mutilera vos adresses et vos décrets, si même elle ne les rend intraduisibles»⁸⁸⁷.

Hori jazotzen ei da euskaldunekin, «peuple doux et brave», baina «un grand nombre était accessible au fanatisme, parce que l'idiome est un obstacle à la propagation des lumières. La même chose est arrivé dans d'autres départements, où des scélérats fondaient sur l'ignorance de notre langue le succès de leur machinations contre-révolutionnaires»⁸⁸⁸.

Hizkuntza mundu-ikuskera bat da (filosofian), eta Grégoire «demokratarentzat» ez da posible (politikan) Errepublikak bat «une et indivisible» eta mundu-ikuskera diferenteak aldi berean:

(...) Tant de jargons sont autant de barrières qui gênent les mouvements du commerce et atténuent les relations sociales. Par l'influence respective des moeurs sur le langage, du langage sur les moeurs, ils empêchent l'amalgame politique, et d'un seul peuple en font trente⁸⁸⁹.

Condillac-i alusio libre batek segitzen dio, nola hitzek eztabaida eskolastiko azkengabeak eragin izan dituzten eta gatazka odoltsuak ere, eta ilkitzen da:

Il faut donc que l'unité de langue entre les enfants de la même famille éteigne les restes des préventions résultantes des anciennes divisions provinciales et resserre les liens d'amitié qui doivent unir des frères⁸⁹⁰.

Barère-rentzat hizkuntz aniztasuna «plusieurs nations dans une seule» egotea adina da (agerikoa da, beraz, egiten den hizkuntzaren eta nazioaren identifikazioa: bai nazio/hizkuntza frantses baten aldeko, bai hizkuntza/nazio ez-frantsesen aurkako

886. P. Bidart-en erreportaren birproduktzioan, in VV., *1789 et les basques. Histoire, langue et littérature*, loc. cit., 165, zatitxo hau falta da: «[des idées] et des besoins»etik «de nouvelles idées»era («idées»etik «idées»era jauzia).

887. Certeau, M., loc. cit., 304.

888. Ib.

889. Ib.

890. Ib.

balioan)⁸⁹¹. Frantsesa ez dakiena «est pour ainsi dire isolé et séparé de la grande famille»⁸⁹², etab. Eta aldarri sonatua: «Citoyens, la langue d'un peuple libre doit être une et la même pour tous»⁸⁹³. Helmuga politiko hori da batasun politikoa (batasunaren ulerkera jakobinoan: Eliza erromatar laizista bat), mundu-ikuskeraren filosofian laguntza bilatzen duena, eta, lagun izan dakion, filosofia hura batere eskrupulorik gabe perbertitzen duena.

Hori ez da Grégoire-rekin bakarrik agitzen, Barère (bera gaskoia) ozta da gutxiago, eta bai okerrago —astoago— «ideologikoa» (1794ko urtarrilaren 27ko erreporta)⁸⁹⁴. Argumentu faktikoak urri eta kasik elementalak dira: Euskal Herrian «les prêtres se servent de leur idiome pour les fanatiser» (ordea, «malgré la différence du langage et malgré leurs prêtres, ils sont dévoués à la République» aitortzen da koherentziaren ardura handirik gabe)⁸⁹⁵; Korsikan «Pascal Paoli (...) se sert puissamment de la langue italienne pour pervertir l'esprit public»⁸⁹⁶. Kasu bioi erreferituz, «c'est ainsi que naquit la Vendée» juzgua, historiaren manipulazio lotsagabetxoa da. Manipulazio are okerrago baten barruan: Frantzia eder bat, estreina feudalismoak zatikatu ei zuen.

Le despote avait besoin d'isoler les peuples, de séparer les pays, de diviser les intérêts, d'empêcher les communications, d'arrêter la similtanéité des pensées et l'identité des mouvements. Le despotisme maintenait la variété des idiomes: une monarchie doit ressembler à la tour de Babel...⁸⁹⁷.

Hizkuntz aniztasuna monarkia eta feudalismoaren hondakin bat besterik ez da hortaz. Historiaren irakurketa horri hizkuntzen mundu-ikuskeraren filosofia gehituz osatua da Barère-en arrazoi erabakigarria: frantsesa ez beste hizkuntzak, eta hizkuntzen mundu-ikuskerara Erdi Arokoa dela. Ez apaizak edo nobleak, hizkuntzak berak dira kontrairaultzaileak (ezjakintasanaren kausa, «instruments d'erreur», etab.):

891. Ib., 292. Barère-k hizkuntzaren mundu-ikuskeraren filosofia, «le pouvoir de l'identité du langage» berebizikoa, «l'empire du langage et de l'intelligence» jendea bat egiten duena, propio azpimarratzen du, atakatzeko egiten badu ere: «Dans les départements du Haut et du Bas-Rhin, qui a donc appelé, de concert avec les traîtres, le Prussien et l'Autrichien sur nos frontières envahies? l'habitant des campagnes qui parle la même langue que nos ennemis, et qui se croit ainsi bien plus leur frère et leur concitoyen que le frère et le concitoyen des Français qui lui parlent une autre langue et ont d'autres habitudes» (Ib., 293).

892. Ib., 295.

893. Ib., 297.

894. J. Trabant-ek, "Die Sprache der Freiheit und ihre Feinde", *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 41 (1981) 70-89, bereziki 70-71, frogatu du, Balibar/Laporte-k testu originalak irakurri ere ez dituztela egin, eta beren «ikerketan» Brunot-en estrakto ezlitteralez bakarrik baliatu direla.

895. Certeau, M. de, aip. lib., 294.

896. Ib. Pasquale Paoli (1725-1807), Korsikako independentziaren gudaria.

897. Ib., 296.

l'idiome appelé bas-breton, l'idiome basque, les langues allemande et italienne ont perpétué le règne du fanatisme et de la superstition, assuré la domination des prêtres, des nobles et des praticiens, empêché la révolution de pénétrer dans neuf départements importants, et peuvent favoriser les ennemis de la France⁸⁹⁸.

Eta esaldi sonatua:

Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton; l'émigration et la haine de la république parlent allemand; la contre-révolution parle l'italien, et le fanatisme parle le basque. Cassons ces instruments de dommage et d'erreur⁸⁹⁹.

Mundu-ikuskeraren tesiaren politizazioan, Barère kontsekuentea da (gutxienez puntu bateraino). Frantsesa ere halakoa bide zen monarkia garaian: «longtemps elle fut esclave, elle flatta les rois, corrompit les cours et asservit les peuples...»⁹⁰⁰ Iraultzarik gabe, alemana militarista eta feudala da, espainola Inkisizioaren hizkuntza, ingelesa «l'idiome d'un gouvernement tyrannique et exécrationnel, de la banque et des lettres-de-change», italiara «consacrée aux délices de l'harmonie et aux expressions d'une poésie molle et corruptrice»⁹⁰¹.

Iraultzarekin, haatik, frantsesa mundu-ikuskerak berri baten eguzkia da, «la plus belle langue de l'Europe, celle qui la première a consacré franchement les droits de l'homme et du citoyen, celle qui est chargée de transmettre au monde les plus sublimes pensées de la liberté et les plus grandes spéculations de la politique»⁹⁰².

Frantsesa Giza Eskubideen Deklarazioaren hizkuntza da. Munduaren salbazioa. Frantzian, baina, jende asko eta asko ez da mintzo frantsesez, eta hala Errepublikak «une nation polie au milieu d'une nation barbare» bezala ageri da; «hizkuntza aristokrazia» bat bezala populu sastar jopuaren gainean; «révolutionnons donc aussi la langue», «il faut populariser la langue», jende hori dena, frantsesagaz eta frantsesak irudikatzen duen mundu-ikuskerak berriagaz, barbariatik askatzeko (horretarako herri guztietan «hizkuntza frantsesaren institutoreak» —irakasleak— sortzea galdatzen du Barère-en erreportak)⁹⁰³. «Nous devons à l'affermissement de la République de faire parler sur tout son territoire la langue dans laquelle est écrite la Déclaration des Droits de l'Homme»⁹⁰⁴ Barère-en anbizioak ez dira Frantziara

898. Ib., 292.

899. Ib., 295.

900. Ib., 291.

901. Ib., 297.

902. Ib., 291.

903. Ib., 295. Institutoreok hirietatik etorri behar dute, ez landatik (ez Elizatik ere). Hiritar guztiak frantsesa irakas eta ikasazteko deiak, Barère-ren erreportean behin eta berriro errepikatzen dira: «Laisser les citoyens dans l'ignorance de la langue nationale, c'est trahir la patrie; c'est laisser le torrent des lumières empoisonné ou obstrué dans son cours» (296). «Donnons donc aux citoyens l'instrument de la pensée publique, l'agent le plus sûr de la révolution, le même langage» (297).

904. Ib., 298.

mugatzen: lehen Europako Gorte guztien hizkuntza bazen, orain herri guztiena bilakatu behar du, mundu guztiaren hizkuntza unibertsala⁹⁰⁵. «Ayons l'orgueil que doit donner la prééminence de la langue française depuis qu'elle est républicaine, et remplissons un devoir»⁹⁰⁶. Mundu guztia libre, mundu guztia frantses mintzoko. Ez ingelesa, alemana, etab., «il n'appartient qu'à une langue qui a prêté ses accents à la liberté et à l'égalité... (erretolika luze batek jarraitzen du), il n'appartient qu'à elle de devenir la langue universelle»⁹⁰⁷.

Europar gauzak dauden bezala, Grégoire-ri, hizkuntzak daudenak baino guxtiagotu bai, baina bakar bat unibertsalaren kontua, literatoreen batzuen txakur-ametsa begitantzen zaio⁹⁰⁸.

Mais au moins on peut uniformer le langage d'une grande nation, de manière que tous les citoyens qui la composent puissent sans obstacle se communiquer leurs pensées.

Begitazio internazionalista apurrik gabe, eskualde guztien frantsestera Grégoire mugitzen duena, interes heziketaria (Ilustratua) bezainbat, ideologia nazionalista garbia da⁹⁰⁹. Oso jakiara, gainera, hizkuntz berdinketa eta uniformizazio-politika sunsitzaille hori, modu zuzen horretan, tradizio europar guztiaren aurka zihoala. Alabaina:

Cette entreprise, qui ne fut pleinement exécuté chez aucun peuple, est digne du peuple français, qui centralise toutes les branches de l'organisation sociale et qui doit être jaloux de consacrer au plutôt, dans une République une et indivisible, l'usage unique et invariable de la langue de la liberté⁹¹⁰.

Erromatarrek berek lortu ez zutena Nazio Handiak lortuko du⁹¹¹. Horra, bada, askatasunaren hizkuntza, askatasunen etsai.

Baina —puntu horretan Grégoire ez da Barère-en inkoherentzian jausten— frantsesa, edozein patois bezalaxe, iraultzaurrekoa da eta iraultzaurreko mundu-ikuskera ordezkatzen du. Beraz, estreina egin beharrekoa frantsesa bera iraultzea da. Barère-en erronkak («révolutionnons la langue» eta) erretorikoak dira; frantsesa

905. Ib., 297: «Nos ennemis avaient fait de la langue française la langue des cours; ils l'avaient avilie. C'est à nous d'en faire la langue des peuples, et elle sera honorée».

906. Ib.

907. Ib., 297-298. «Askatasunaren hizkuntzaren» leitmotivak behin eta berriro soinuz egiten du Grégoire-ren testuan halaber: «l'usage unique et invariable de la langue de la liberté» (302), «(...) faisant retentir les accents fiers de la liberté, porte l'effroi dans le repaire des tyrans» (306).

908. Ib., 302: «Cette conception, formée par quelques écrivains, est également hardie et chimérique. Une langue universelle est, dans son genre, ce que la pierre philosophale est en chimie».

909. Oyharçabal, B., loc. cit., 67.

910. Certeau, M. de, aip. lib., 302.

911. Ib., 300.

mundu-ikuskerera berriaren organo bihurtzera, hau da, logikoki lehenbizi bera iraultzera, Grégoire-k deitzen du. «Pour révolutionner notre langue»⁹¹², hitz eta esamolde berriz aberastu beharko da (hala behar izanez gero patoisetatik hartuz). Hala argudiatzen du, Condillac-i izendatuki erreferituz: «Los mots étant les liens de la société et les dépositaires de toutes nos connaissances, il s'ensuit que l'imperfection des langues est une grande source d'erreurs»⁹¹³. Eta bukatzen du, beti irmo hizkuntza eta nazioa, eta hizkuntza eta mundu-ikuskeraren filosofia berean: «Perfectionner une langue, dit Michaelis, c'est augmenter le fonds de sagesse d'une nation»⁹¹⁴. Konbentzioaren dekretuak berak hala jaso du: (frantsesari) gramatika berri eta hiztegi berriak «lui donneront le caractère qui convient à la langue de la liberté»⁹¹⁵. Konbentzioak hiztegi bat eta gramatika bat egitea «soilik» erabaki duela esatea, erabakiaren balio substantziala ez ulertzea da. Institutu Nazionalean Destutt de Tracy-k bere (eta Condillac-en) autoritate guztiaz irakasten du:

Toute science se réduit à une langue bien faite; et avancer une science n'est autre chose qu'en perfectionner la langue, soit en changeant les mots, soit en précisant leur signification⁹¹⁶.

Frantses berri bat, hots, gramatika eta hiztegi berria⁹¹⁷, mundu-ikuskerera berria da, pentsaera berria, Errepublikako osoan ezarri beharra dagoena. Hizkuntzaren perfektzionamendu horretantxe dihardu hain zuzen Urbain Domergue «gramatikalari patriota»k «Hizkuntza Frantsesaren maitaleen Elkarteak» gaz ahalegintzen: «Persuadé que sans une langue bien faite il n'est point d'idées saines et que sans idées saines il n'est point de bonheur»⁹¹⁸. Filosofia hau —are bere bertsio «praktiko» ikoleanean— iraultzaileon artean kuestiogabeki nagusia da. Horregatik 1795ean, Errege Akademiak abolitu eta, Zientzia eta Arteen Institutu Nazionala sortu denean, Bigarren Klaseak (Zientzia Moral eta Politikoenak) deitatu duen lehen

912. Ib., 307.

913. Ib., 314. Esperientzia iraultzaile berriarekin hizkuntza ere berritu beharra, hizkuntza eta pentsamenduaren batasunarekin oinarritzen da: «Quand un peuple s'instruit, nécessairement sa langue s'enrichit, parce que l'augmentation des connaissances établit des alliances nouvelles entre les paroles et les pensées et nécessite des termes nouveaux».

914. Ib. (Esaldia Michaëlis-en aipua da).

915. Ib., 317. Hizkuntzaren karaktereaz, ik. orobat, Grégoire-ren testuan, 300, 314. orr.

916. Aip. Acton, H.-B., «La Philosophie du langage sous la Révolution Française», in: *Archives de Philosophie* 1961, 429. Ik. 432. or., Condillac: «Tout l'art de raisonner se réduit à l'art de bien parler»; 433, Lavoisier-en karra ideia honentzat.

917. Abbé Grégoire, Fenelon-i jarraiki, antipurista da. Eredua ingelesa da: baina Grégoire artzafrantsesak ezin du ingelesa, eztenkada xenofobo lardats bat gabe eruduzat aipatu (Ib., 316).

918. Ricken, S., «Zur Sprachdiskussion während der Französischen Revolution», in: *Beiträge zur Romanischen Philologie* XIII, 1/2 (1974) 311. Dena erretorika iraultzailean jantzia: «Le jour de la liberté à lui; toutes les erreurs vont s'évanouir, comme les ombres disparaissent devant l'astre qui nous éclaire. Mais des diverses erreurs qui font le malheur de l'homme, la plus funeste peut-être est l'abus des mots, qui nous trompe sur les choses (...). La France a reçu de l'Amérique l'exemple de la régénération des lois; donnons à toutes les nations l'exemple de la régénération des langues».

konkurtoa hau izan da: «Déterminer l'influence des signes sur la formation des idées»⁹¹⁹.

Zergatik irauli (berritu) frantsesa bakarrik, eta ez hizkuntza denak batera? Galdera hori, Barère-k ia galdezinezko ebidentetzat bezala bazterrerera uzten du. Grégoire-k aurre egiten dio nolabait. Izan ere, frankofonoak ez dira asko⁹²⁰; zergatik pribilegiatu minoria hori (gehiengoa balitz ere)? Deigarria da bai Barère eta bai Grégoire-ren arrazoibidean da, hizkuntz aniztasuna *a priori* dagoela baztertuta. Hori ez dago kuestioan ere, antza: pluralismoa eta diferentzia, bere buruari razionala deritzon pentsamendu horrentzat, negatiboak dira *a priori*, nahaspila, «tour de Babel», «confusion des langues»⁹²¹. Grégoire-en berba politikoetan esanda: federalismo linguistikoa, federalismo politikoa bezain kondenagarria da (eta federalismo politikoa kondenagarria zela, «ebidentea» zen Terrorean!)⁹²². Beraz, kuestioan dagoen gauza bakarra da ea zein den hizkuntza nazional bakarra izateko gaiena.

919. *Ib.*, 305. eta hurr., 307an deialdiaren testua. Lehen saria J. Degérando-k irabazi du, bigarrena P. Prévost filosofiako profesoreak Genevan, eta P.-F. Lancelin-ek ohorezko aipamena, ik. Acton, H.-B., loc. cit., 434. eta hurr. Konbentzio Nazionalak 1793ko abuztuaren 8an suprimitu egin ditu Akademia Erregetiar denak («gangrenées d'une incurable aristocratie» omen zeudelako, Grégoire-ren esanean), 1795eko urriaren 25ean Zientzia eta Arteen Institutu Nazionalarekin ordeztuz, denak batean bateratzeko asmoz. Institutu Nazional hori hiru Klasetan antolatzen zen, Zientzia Moral eta Politikoetakoak Bigarren Klasea zen, eta ohartu behar da, hizkuntzaren arazoak —ari dugun filosofiaren arabera guztiz— berari zegozkiola (eta ez Literatura eta Arte Ederretako Hirugarren Klaseari!). Bigarren Klasearen ikasgaiak ziren: sentsazio eta ideien analisisa (hortik, hizkuntza), etika, zientzia soziala eta legeria, ekonomia politikoa, historia eta geografia. Hori zen «Ideologoen» bilgunea (adituak «ideien jatorriaren zientzia»!, eta, handik hara, etikarena, etab., sentsazioetan), hor ibili baita buruzagi Dominique-Joseph Garat (filosofia edo «giza adimenaren analisisiko» profesorea bertan, Locke eta Condillac-en ildoan). Lehen Konsul Napoleon Bonaparte-k 1803ko urtarrilaren 23an dekretatu duen Institutu Nazionalaren birrantolaketan Zientzia Moral eta Politikoen Klasea suprimitua izan da. «Le but des changements de l'Institut était d'en exclure les Sciences Morales et Politiques pour exclure plus rapidement la République de la France», adierazi du Garat-ek. Egia da Napoleon-entzat ideologo denak ez zirela «des rêveurs, des phraseurs, des métaphysiciens, bons à jeter à l'eau» besterik, baina, inor errekarra bota barik, den-denak Institutuko beste toki batzuetan birkokatu ditu.

920. *Ib.*, 302: «On peut assurer sans exagération qu'au moins six millions de Français, surtout dans les campagnes, ignorent la langue nationale; qu'un nombre égal est à peu près incapable de soutenir une conversation suivie; qu'en dernier résultat, le nombre de ceux qui la parlent n'excède pas trois millions, et probablement le nombre de ceux qui l'écrivent correctement encore moindre».

921. Certeau, M. de, aip. lib., 296 (Barère), 302 (Grégoire). Hizkuntza ezfrantses horien erabilera «ce complot de l'ignorance et du despotisme» adina da (Barère, *Ib.*, 291).

922. *Ib.*, 306. Ik. Gusdorf, G., aip. lib., 180: «Les principes de l'unification et de l'unité vont constituer des dogmes de la conscience révolutionnaire; toute tentative de division deviendra un crime capital; insister sur la multiplicité au détriment de l'unité, c'est faire acte de contre-révolution (...). Telle était l'opinion de Sieyès; et Danton poursuit, faisant allusion à la suspicion de fédéralisme qui pèse sur les Girondins: "On prétend qu'il est parmi nous des hommes qui ont l'opinion de vouloir morceler la France; faisons disparaître ces idées absurdes en prononçant la peine de mort contre leurs auteurs. La France doit être un tout indivisible (...). Je demande donc la peine de mort contre quiconque voudrait détruire l'unité en France"».

Erabateko inkoherentzia dirudi; izan ere, planteamendu horretan hizkuntzak berriro, ikuspegi zaharrean bezala, pentsamenduaren tresna soiltzat hartzen dira⁹²³, hizkuntzen mundu-ikuskeraren filosofia berriaren aurka (pentsamenduaren sortzaile); edo, hobe, filosofia biak nahas-mahas. Baina ez da hori inkoherentzia bakarra eta ez larriena. Kuriosoki, askatasunaren hizkuntza izateko jatorrena, tiraniaren bera da; eta monarkiaren bera da, iraultzarena izateko egokiena. Euskara, adibidez, mundu-ikuskerak okerrekoa omen da eta abandonatu behar da. Barère-k bezalaxe, Grégoire-k ere uste du beste hizkuntza guztiok feudalismo gaindituaren hondarrak direla, deuseztekoak beraz⁹²⁴ (gehienez ere iraganaldiaren ikerketarako lagungarri izan litezke, eta hein horretan haien materialak bildu eta artxiboetan gorde egin behar dira)⁹²⁵. Horiak baino gutxiago feudala ote da, ordea, frantsesa? Bistan dago ezetz⁹²⁶. Zer dauka, orduan, frantsesak, okzitanoak, esate baterako, ez daukana?... Daukana da Pascal, Fenelon, Jean-Jacques (horiak —ez Molière, Voltaire, etab.— aipatzen ditu Abbé Grégoire-k). Eta daukana da Europako Gorteen onarpena...⁹²⁷ Ez ote dira horiek oso Erregimen Zaharreko arrazoiak?

Barère eta Grégoire iraultzaileak eta progresistak dira, ez da dudarik (ironiarik batere gabe, Grégoire apaiza —idealista puritanao, kontzesiorik gabe iraultzaileak— merezimenduz bete da esklabotzaren abolizioa erdiesteko bere ahalegin zintzoaz; Barère-k oportunistoaren zentzu gehiago ageri du). Bakarrik, progresisten ideiak ez dira apika denak progresistak izaten, edo behintzat, gure kasuan gelditze-ko, hizkuntzari buruzko ideia progresista hauek, amini bat ere ez dira bestelakoak Rivarol erreakzionario exiliatuarenak baino. Hori ez da irakurle kritikoaren susmo gaiztoren bat soil. Abbé Grégoire-en erreporta famatua «un écrivain» anonimo bat ezkutaka aipatuz hasten da. Pausatzen bagara beha pixka bat, ikusten dugu, idazle anonimoa ez dela beste inor, Rivarol baino, hamar urte lehenago Berlin-en sari-

923. Are legegilearen (Estatuaren) pentsamenduaren tresna soila, arrazoi ailegatu askori jaramon egiten badiogu. Hala Barère: «le législateur parle une langue que ceux qui doivent exécuter et obéir n'entendent pas» (Ib., 295; hemen hizkuntzari espresuki pentsamendu iraultzailearen «instrument journalier» irizten zaio; orobat 296, hizkuntzaren beharra gobernuaren kontrolerako); «donnons aux citoyens l'instrument de la pensée publique» (Ib., 297). Grégoire: «Ainsi l'ignorance de la langue compromettrait le bonheur social ou détruirait l'égalité» (Ib., 303), «le peuple doit connaître les lois pour les sanctionner et leur obéir» (Ib.), «est un obstacle à la propagation des lumières», eragozpena orobat komertziorako (Ib., 304), bera da aurriritziak ezabatzeko eta egia zabaltzeko tresna (305, 308), Hizkuntza mundu-ikuskeraren argumentua zinez kontsekuenteki «dialekto bulgareen» aurka bakarrik erabiltzen da; frantsesarekin, kontsekuente batzuetan, inkontsekuente besteetan, beti alde.

924. Ib., 313: «(...) Que le zèle des citoyens proscrive à jamais les jargons, qui sont les derniers vestiges de la féodalité détruite».

925. Ib., 306-307: «La connaissance des dialectes peut jeter du jour sur quelques monuments du moyen âge».

926. Ib., 316. Grégoire-k ez du ezkututzen, frantsesa beste edozein bezain feudala dela eta okerragoa ere: «(...) La langue française avait la timidité de l'esclavage quand la corruption des courtisans lui imposait des lois: c'était le jargon des coteries et des passions les plus viles», etab.

927. Ib., 306 (Abbé Grégoire).

tua⁹²⁸, bitartean Grégoire-k izendatuki ezin duena ailegatu, kontrairaultzaile monarkizale sutsuak bi urte lehenago (1792), gillotinatik ihesi, exiliatu beharra izan baitu⁹²⁹. Baina zergatik behar den hobetsi frantsesa beste hizkuntzen gainetik, hasi lehen-lehenbiziko perpausetik eta, Grégoire-en arrazoiak: «La langue française a conquis l'estime de l'Europe, et depuis un siècle elle y est classique», etab.⁹³⁰, goian ikusi ditugun Rivarol-enak dira hitzez hitz. «Dans sa marche claire et méthodique, la pensée se déroule facilement; c'est ce qui lui donne un caractère de raison, de probité, etab.»⁹³¹. Eta: frantsesa bakarrik da «une grande nation» eta «la gloire de la nation»arentzat⁹³² hizkuntza egokia: bakarrik, han Frantzia monarkiko loriosaren izenean, Iraultza loriosaren izenean hemen. Hori ez da jarraitutasun mo-zorroturen bat, kritikoa desestaltzen duena, ezpada U. Domergue «grammairien patriote»ak ere, adibidez, berak proklamatu duena ahalkegabeki:

Ce n'est donc pas à sa clarté⁹³³ que la langue françoise devra la conservation de son empire; elle le conservera, parce que'elle en jouit; elle le conservera par les moyens dont elle en a fait la conquête: l'heureuse position de la France, le caractère aimable des François, la nature de leur commerce, ses immenses richesses littéraires; elle le conservera, maintenant plus que jamais, elle l'étendra même, par l'ascendant irrésistible du peuple libre sur tous les peuples, jaloux de l'imiter, dans le besoin qu'ils éprouvent d'être libres et heureux⁹³⁴.

Barnenean dagoen korapiloa da, Iraultzak monarkia kendu bai, baina here-datu egin gura duela —Errege loriatsua jargoian Nazio loriatsua jesarriaraziz eta koroaraziz. Ideologia iraultzaile hau, horrela, askatasunaren ideologia barik, handikeriarena da, azkenean Frantziaren askatasuna Frantziaren loriarekin nahastu-rik datorrela, halako Iraultzaren azken kapituluak Napoleon izan behar izateraino.

928. Ib., 300: «Il y a dix ans qu'au fond de l'Allemagne, à Berlin...», etab. Gogora dezagun berriro, Rivarol-en Diskurtsoa Grégoire-k onesten duena, gaitzetsia zuela Garat-ek.

929. Exilioaren arrazoiak Rivarol-ek berak dio behin: «Le roi le voulut ainsi: ma plume pouvait être utile à ses frères», ik. Rivarol, *Oeuvres choisies*, loc. cit., bol. I, 280. Beste toki batean, ordea, bere satirekin irabazitako etsaien ihesi joan behar izan zuela, iradokitzen du: «En émigrant, j'échappai à quelques jacobins de mon *Almanach des grandes hommes*» (I, 288). Iraultzaren aureneko kritikoa bera izanaz burgoitzen da: «Nous sommes le premier de tous les Français qui écrivimes contre la Révolution avant la prise de la Bastille; Burke le reconnut lui-même dans son excellente lettre à mon frère qui a été publiée, et nous nous en faisons gloire» (Ib., 278).

930. Certeau, M. de, aip. lib., 300. Europar zabaldua dagoelako arrazoia, ik. errepikatua, 306. or. Grégoire-k deklaritzen du: nire asmoa ez da arrazoiak argitzea frantsesaren arrakastarentzat Euro-pako Gorte guztietan, hori jada «jakintsuki» egina dago (Rivarol-ek!). Handik aurrera frantsesaren alde berak ailegatzten dituen arrazoiak, literalki Rivarol-enak dira.

931. Ib.

932. Ib., 302, 316 (bis).

933. Rivarol-en aurka: izan ere, frantsesaren «klarutasuna» razionalismoaren eta Erret Akademiaren (absolutismoaren) argumentua da. Barère eta Domergue-eren arteko kidetasunaz, cfr. Brunot, F., aip. lib., bol. IX/I, 181-182.

934. Domergue, U., *Grammaire générale analytique*, Paris 1799, 75, aip. in: Ricken, H., loc. cit., 317.

Disimulurik gabe esateko: aspaldi ezker frantsesa, ez askatasunarena, baizik opresioaren hizkuntza da barnerrian; handitasunaren eta hegemoniarena, Europan.

Hauxe zen, beraz, edo hau zegoen bilakatua hizkuntzen mundu-ikuskeraren filosofia Parisen, Humboldt gaztea Iraultza egunetan Argien Hiriratu eta Ideologoak ezagutu dituenen⁹³⁵. Askotan Humboldt-en hizkuntz filosofian, mundu-ikuskeraren doktrinan partikulari, XX. mendeko politika nazionalista maltzur baten atarikoak barrundatu gura izaten dira. Eta bitxia da, behin horixe izan Frantzia izan baita, eta horrexen aurka joan da Humboldt zuzen-zuzen. Aipatu Barère, Grégoire, Domergue eta enparatuen alderantziz, Humboldt-en aburuz, hizkuntza bakoitza eta edozein, mundu-ikuskera osoa da berbaitan, eta osoa baino osoagorik ezin da egon bat bestea baino; beraz, ezta bat bestea baino hoberik ere, hizkuntza bezainbatean. Hizkuntza bat izan liteke tresna egokiagoa ala ez Estatuarentzat, hautu politikoaren kontua izango da hori (prestigioa, etab.). Baina hizkuntzaren beraren balioarekin hizkuntza gisa horrek ez du zerikusirik, eta, Barère eta Grégoire-ekin egiten duten moduan, filosofia haien xede politikoetarako lan eginaraztea, ez da filosofiaren perbertsioa baizik, eta politikaren perbertsioa orobat —fanatismoa toga jantzirik.

Humboldt-en mundu-ikuskeraren tesian, ez deus berririk, ezpada haren hizkuntz filosofia osoaren laburbilduma bat begiets genezake. Hizkuntza bakoitzak bere mundu-ikuskera duelako, edo bera izan mundu-ikuskera bat delakoak, esan gura du hizkuntza guztien artean bakoitza indibiduo beregaina dela, munduaren aurrez aurre paratzeko eta mundua jasotzeko izpirituaren molde bereki bat, bakarra eta errepikaezina, bakoitza kultura oso bat, pertsonalitate bat eta karaktere bat, ez noski estatiko denboragabeki egolea («esentzialista»), baina bizi-bizia, hau da, nortasun edo aiurri bat historia duena, garapen kulturalarekin, literaturarekin, nazioarteko harremanekin, etab., antzaldatuz joan doana denboran zehar, landuz, aberastuz, moldeberrituz, edo gainbeheratuz, enulduz, hala ere inoiz bera izateari uzteke, berdina beti eta beti bestelakoa, eta beti ere herri baten mundu osoa.

Bien mirado, la vision del mundo immanente a una lengua no es sino la red de analogías entreteljadas unas con otras que, divisada en la masa amorfa de la realidad fenoménica, se ha cristalizado en la lengua. En este sentido, «cada lengua contiene en sí la trama de todos los conceptos y la manera de representar de una parte de la humanidad». En esta trama, en esta red que él no ha urdido, el individuo queda enredado. El enredamiento consiste en no tener un contacto directo (es decir, no mediado lingüísticamente) con la realidad fenoménica, la cual siempre le viene dada a través de esa red, como un mundo ya formado⁹³⁶.

935. Ideologoi buruz (erreferentzia askorekin Garat-i buruz ere), ik. Gusdorf, G., *La conscience révolutionnaire. Les Idéologues*, Paris 1978. Moravia, S., *Il pensiero degli Idéologues. Scienza e filosofia in Francia (1780-1815)*, Florentzia 1974. Moravia, S., *Il tramonto dell'Illuminismo. Filosofia e politica nella società francese (1770-1810)*, Bari 1986. Picavet, F., *Les Idéologues*, Paris 1891.

936. Cesare, D., di, *W. von Humboldt y el estudio filosófico de las lenguas*, Bartzelona 1999, 59.

Kant-en analisisian gizabanakoa aurkitzen da, mundua bere aurrean duela eta hori kaos bat dela; eta hura behatzeko eta ordenatzeko, intuizio edo begiespenaren forma eta adimenaren kategoria apriorizkoak dauzkala. Humboldt-en ustez, mundua behatu gura dugunean, gertatzen da, mundu bat jada ordenatuta daukagula buru-begietan —hizkuntzan. Hizkuntzak Kant-en aparatua apriorizkoaren funtzioa hartzen du (baina hori barneartuz!) eta betetzen du.

Humboldt-en izkribuetan, hizkuntza bakoitza mundu-ikuskera bat delako tesia lehen aldiz era horretan formulatua, 1803-10-22ko *Erromatik von Brinkmann-i igorritako gutunean* kausitzen da (1797-1801 Pariseko egonaldia, Euskal Herrira eginiko bidaiara biek; 1802-1808, Erroman), hain zuzen euskal ikaskuntzetan murgildurik dabilela, berak gutunean adierazten duenez, eta, lehenago aiurri nazionaletan interesatua ibili ondoren, hizkuntz ikerketetan orokorki orain:

Hizkuntza guztien arteko elkarlotura misterioz beterik miragarriak, baina oroz gain, hizkuntza berri bakoitzagaz pentsa eta sentimenduen sistema berri batean barneratzeko gozamen goiak, azkengabeki erakartzen nau⁹³⁷.

Gure leloa errepikatzeko: absurdua litzateke hizkuntzen pentsaera hori alemanizat bakarrik hartzea, edo Alemaniako espezifikotzat, Frantziari oposizioan. Besteak beste (Condillac, Rousseau, etab., Barère eta Grégoire berak ez ahazteko!), Madame de Staël-i hau irakurtzen diogu:

Lorsque j'ai commencé l'étude de l'allemand, il m'a semblé que j'entrais dans une sphère nouvelle où se manifestaient les lumières les plus frappantes sur tout ce que je sentais auparavant d'une manière confuse⁹³⁸.

Hizkuntza berri batean sartzea, katedral ezezagun batean barruratzeta bezala ei da. Frantziatik partituz hain zuzen, hizkuntza bakoitza den mundu-ikuskeraren doktrina XVIII. mendean Europan jada arrunta zela segurtatzen dute U. Rickenek⁹³⁹, I. Werlen-ek⁹⁴⁰. Parisen Zientzia eta Arteen Institutu Nazionalak konkurtsoa deitatu duenean zeinuen eragina ideien gainean zedarritzeko (hizkuntzaren eragina pentsamenduan), Berlingo Zientzien Akademian aurreko hamarkadetan erabilitako eztabaida eta konkurtsoen jarraipen artekogabean baino ez dihardu. Berlingo Akademia bera, ostera (Michaëlis, Herder, eta beste batzuen emaitzekin), hizkuntzaren

937. Humboldt, W. Von, *Aus Briefen und Tagebüchern* (R. Freese arg.), loc. cit., 396: «Der innere, geheimnisvoll wunderbare Zusammenhang aller Sprachen, aber vor allem der hohe Genuss, mit jeder neuen Sprache in ein neues Gedanken- und Empfindungssystem einzugehen, ziehen mich unendlich an».

938. Staël, Madame de, *De l'Allemagne*, Paris 1968, bol. II, 68.

939. Ricken, U., *Sprachtheorie und Weltanschauung in der europäischen Aufklärung. Zur Geschichte der Sprachtheorien des 18. Jahrhunderts und ihrer Rezeption nach der Französischen Revolution*, Berlin 1990.

940. Werlen, I., aip. lib., 107. eta hurr. F. Thurot ideologoak ingelesetik itzulia 1796an argitara du James Harris, *Hermès ou recherches philosophiques sur la grammaire universelle*, mundu-ikuskeraren tesiarekin orobat (A. Joly-k berrargitaratua, Genève-Paris 1972).

eta pentsamenduaren arteko loturen ikerbidetik Maupertuis-k sarrarazi zuen, Akademiaren Presidente frantsesak, Condillac-egaz harremanetan zegoena⁹⁴¹. Ideien harat-honat normalak, beraz, batzuek laket izaten dituzten oposizio eta mugak gabe Frantzia eta Alemania (edo Humboldt eta Ilustrazioa) artean. Zerek ez dituen diferentziak ukatzen inportanteak. Diferentzia politikoez gain (absolutismo eta zentralismo tradizio erromatar edo katolikoa Frantzian, jakobinismoak jarraitu eta aretua —«federalismoaren» ideia bera bekatu kontrairaultzaile deklaratzera ino—; Alemanian pluralismo eta diferentziaren tradizio germaniar edo protestantea, eskematikoki adierazteko), diferentzia filosofikoa, hemen gehiago interesatzen zaiguna, berriz ere Kant-en izenarekin seinala daiteke.

Frantziako pentsamendua aurrekantiarra da, hots, modernitatearen lehen zirkloan dabil oraindik (filosofia mailan), razionalismoaren eta sentsismoaren arteko alternatibaren gatazkan. Ikusita daukagunez, Kant-ek oposizio horri eman dion irtenbide eta gaitzitearen eredura garatu ditu Humboldt-ek bere hizkuntz filosofiaren oinarriak. Tradizio razionalista (edo izpiritualista, idealista) kartesiarrarentzat ideien balioa osoki autonomia da, hizkuntza ez da besterik jada edukirikoa ideien kanporatzeko tresna baino (gizartean komunikaziorako soilik behar beste-koa), eta —ideiak berak ez bezala— ekibokoz kargatua, pentsamendua maiz ktramilatuz. Sentsistentzat, aitzitik, ideiak sentsazioen menpekoak dira, eta hizkuntza ez da ideiak eduki eta gero erabilerako tresna, baizik eta ideiak asmatu eta sortu ahal izateko oinarri eta tresna aurretikoa. Razionalistentzat, aurrenekoa eta nagusi ideiak izaki, perpausak ideien hurrenkera edo «ordena naturala» islatu behar du (ordena logikoa); sentsistentzat ez dago perpaus natural edo ez-naturalik. Rivarol (monarkikoa, kontrairaultzailea) razionalista da; Ideologoak (iraultzaileak) antirrazionalistak dira, sentsistak. Berraipa dezagun Rivarol:

Le Français nomme d'abord le sujet de la phrase, ensuite le verbe qui est l'action, et enfin l'objet de cette action: voilà la logique naturelle à tous les hommes (...). Or, cette ordre si favorable, si nécessaire au raisonnement, est presque toujours contraire aux sensations, qui nomment le premier l'objet qui frappe le premier (...); et l'inversion a prévalu sur la terre, parce que l'homme est plus impérieusement gouverné par les passions que par la raison. - Le Français, par un privilège unique, est seul resté fidèle à l'ordre direct, comme s'il était toute raison (...); et c'est en vain que les passions nous bouleversent et nous sollicitent de suivre l'ordre des sensations: la syntaxe française est incorruptible⁹⁴².

Kontrara, Condillac-en arabera, ideien arteko loturak («liaison des idées») ez du zerikusirik logika omen ezeinekin, sentsazioen ordenarekin ere ez zehazki. Sentsuek (begiak, belarriak, etab.) zerbaiten sentsazio ezberdin anitz batera jasotzen duten bezala («ideia» edo errepresentazio ezberdinak), eta horiekaz irudimenak zerki horren kontzeptu edo ideia osoa biltzen duen bezalaxe, hitz egiteko

941. Ricken, H., loc. cit., 306.

942. Rivarol, *Discours sur l'universalité de la langue française*, loc. cit., 88-91.

situazioan adimenak ideiak batera kontsideratzen ditu (gutxienez, subjektu, aditz eta objektuaren ideiak); perpausak ordea, horiek bata bestearen jarraian bakarrik jaulki ahal dituenek, hizkera egokiak egin behar duena da, ideiak elkarri lotzean, bereziki sentiarazi edo nabarmendu beharra sentitzen den ideia, entzuleak hala nabaritzeko tokian ipini, esaldiaren ordena natural bakarra horrela esalearen momentuko interesena duzula. Sentsistentzat, ideien erresuma puru razionalaren lekuan, pentsamenduaren eta hizkuntzarena da erresuma bat non ere sentsazioek, ideiek, irudimenak, hitz-egilearen interes eta pasioek eta gogoetak bat egiten duten. Ez dago ideien edo «arrazoimen hutsaren» dominaziorik hizkuntzaren gainean. Sentsazioen eta ideien artean ez dago etenik, ez oposiziorik, eta bai zuzeneko jarraitutasuna: ideiak ez dira besterik sentsazioak berak antzaldatuak baino («sensations transformées»). Jada ez dago urrun Kant-en kontzeptua, hori sentsazioen elaborazio kategorialaren sintesia, mundu sentigarriaren presentzia ezinbestekoarekin. Hizkuntzan dagoen mundu-ikuskeraren Humboldt-en gardia ez dago jada batere urrun, bereziki.

Kontzeptuen (ideien) sorreran sentsazioak, irudimena, pasioak, interesak inplikatzaren ondorio hur-hurrekoa da hizkuntzaren mundu-ikuskeraren tesia Humboldt-en filosofian. Frantzian razionalisten eta sentsisten arteko gatazkak hasi XVII. mendean eta XVIII. mende osoa betetzen du, mendearen buru aldera Iraultzarekin eta Ideologoekin sentsismoak guztiz nagusitua dirudiela. Sentsisten garaipenak gutxi iraun du. Ideologoaren porrotaren kausa, alabaina, ez da izan filosofikoa, politikoa baino, Napoleon-en herra, 1803an kolpe batez ezabatu egin duelako Institutua, han baitzeuden Ideologoak pentsamendu-korronte gisa antolaturik. Gero, Napoleon ondoko Errestaurazioan, Condillac Ideologoaren maisua deabrutua gelditu da (de Maistre: «Le plus coupable de tous les conjurés modernes»), Ideologoak hastiatuak, hizkuntzaren ikuskerak ere Erregimen Zaharrekoak izanberritu dira. «On a pu remarquer —idatzi du L. de Bonald-ek— que dans les orages de la révolution la langue française elle-même perdait de son naturel et que les inversions forcées, les constructions barbares prenaient la place de sa belle et noble régularité»⁹⁴³. Hori horrela, Condillac-en eta Ideologoaren herentzia jaso eta aitzinarazi duena, sentsista izateke (kantiarra baizik), Humboldt izan da, hizkuntzarik gabe pentsamendua (ideiak) posible ez delako oinarrizko onarpenetik hasi⁹⁴⁴, eta hizkuntzaren mundu-ikuskeraren tesira.

Mundu-ikuskeraren doktrina konnotazioaren aldetik atzematen da errazena. Hitza da esanahia duena ahots bat (zer baten ikuskera baten adierazpena). Baina

943. Aip. in Ricken, H., loc. cit., 317. Maine de Biran-en kritika (inedittoa) Condillac-i, ik. in: Acton, H.-B., loc. cit., 446-447: «Les idées de Condillac sur le langage, écrivait-il, comme les idées d'Helvetius sur la connaissance en général, supposent une égalité naturelle entre les hommes qui ne répond pas aux faits (...). L'empirisme linguistique exposé par Condillac est l'épistémologie de l'égalitarisme».

944. Puntu honi buruz Ideologoaren pentsamendua ik. in Ricken, H., op. cit., 307.

esanahia ez da denotazioa bakarrik, konnotazioa ere bai: *zaldi* bozak adieraz dezake ugaztun perisodaktilo herbiboroa, baina agian gustatzen zaizun liraintasun bat ere bai, edo zuretzat partikulari konnota litzake zori gozatsuko oroipenak, oporrak edo haurtzarokoak. Esanahia eduki soil adigarritz adina egoten da betea irudipenezko, sentimenduzko, oroipenezko, asoziazio eta iradokizunezko erreferentzia gutxi-asko esplizituz, horiek bakoitzarenak izan baitaitezke, edo kolektiboak eta historikoak, gureganaino tradizioz edo trukez helduak. Zergatik esaten dute eusko erdaldun batzuek «los aitas» (gramatikalki bitxia) eta «la amuña»? Hizkuntza bere hastapen ezberdinetatik edozeinetan hartuta (hizkuntza gure egunoroko hizketan ari da sortzen behin eta berriro, baina berdin da haren hastapenetan iragan historiko alegiazko batean pentsatzen badugu), haren sorreran, adimen edo izpirituaz gain, sentsazioak suposatzen badira parte hartzen, Condillac eta Ideologoek bezalaxe eta kontzeptuaren sorreran Kant-ek ere suposatzen duen era berean, eta are jokoan badira pasioak eta irudimena ere, hortaz, hizkuntzarena kreaizio adigarria adina sentigarria (estetikoa) baldin bada, orduan hizkuntza ez da zeinugintza intelektual edo formal garbia, zeinu matematikoak-edo izan daitezkeen eran, ezpada elementu subjektiboz kargatua bere naturaz beraz (pertsonalak, sozialak, nazionalak), eta mezu hartzailearen adimenaz beste sentimenduari eta imaginazioari zuzentzen zaio halaber, hots, ez da soil zeinu-hotsa, musika baizik (atzerrian ama-hizkuntzaren «hotsa» entzuteak eragiten duen zauskada, froga), informatu adina mugiarazi egin nahi du, adostasuna galdatzeko baino ez balitz ere, hori eleketa ororen berezkoa da, ez esamolde batzuen partikularra. Hitzak kontzeptua da eta sentimendua da. Ez da berdin «langileok, elkar zaitezte!» edo «proletariok, elkar zaitezte!» Hitzak, Humboldt-ekin esateko, «fantasian eta sentimenduan sartzen ditu bere sustraiak»⁹⁴⁵.

Hala, konnotazioa (esanahi emozionala) denotazioari gailen dakiokel helde batzuetan, batez ere hitzak ideologietan sartzen direnean. *Terroristak* zein da esanahia? Ez bakarrik politikan, pasioen esparru aitorrean. Filosofian hori izan da hitzen kritika arruntena. Zer denotatzen du *Jainkoak*? *Askatasunak*? *Substantziak*?⁹⁴⁶. Baina «las palabras ejercen una extraordinaria violencia sobre el entendimiento»⁹⁴⁷.

945. III, 284: «Auf der andren Seite schlägt das Wort Wurzel in der Phantasie und dem Gefühl, wenn diese lebendiger sind, als der zergliedernde und dialectisirende Verstand. Es hat zugleich geheimnisvolle, nicht immer klar zu machende, symbolische Anklänge an den Gegenstand, den es bezeichnet, die nicht immer an diesem selbst fühlbar werden, wohl aber an andren Wörtern, deren Gegenstände die Anschauung und Phantasie ähnlich anregen, so wie im Deutschen Wolke, Welle, wehen, Wolle, weben, wickeln, wälzen, wollen u. a. m. in unverkennbaren Lautzusammenhänge stehn».

946. Bacon, F., *La gran restauración*, Madril 1985, 90-91: «En las nociones (tanto en las lógicas como en las físicas) no hay nada sano: Substancia, Cualidad (...), la misma noción de Ser, no son buenas nociones».

947. «Los hombres creen que su razón es dueña de las palabras, pero ocurre también que las palabras devuelven y reflejan su fuerza sobre el entendimiento, lo cual convierte a la filosofía y a las ciencias en inútiles y sofisticas» (Ib., 108).

Hala ere, denotazio/konnotazio bereizkuntza linguistikan ez da baliagarria, filosofian are gutxiago. Kontu egiten da gehienetan, hitz batek gauza bat esan nahi duela (edo kontzeptu bat). Hau da, suposatzen da gauzak hor aurrean beren buru daudela, pentsamendutik (hizkuntzatik) menpegabeki direla direna, eta hitzak islatu baino ez duela egiten errealitatea, gauzak munduan (konnotazio emozional batzuek azpika). Baina gauzak, pentsamenduaren orobatean eta unibertso edo hedaturaren orobatean, hizkuntzarekin hasten dira hasi bat-bera izaten (kontzeptuarekin), arruntasunetik bereiz. Ordea, berez mugabakoa da munduan hizkuntzak bata bestetik bereizi eta zeinuztatu, hots, gauza bihurtu ahal izango lukeen guztia. Sudurra eta ezpaina bereizi dituen hizkuntzak problemarik gabe bereiz lezake masailan bizpauru atal eta izen diferentek jarri. Landura eta langarra ez dira euri, hizkuntzak bereizi egin dituelako, edo baldin baditu; ahizpa ez da arreba (edo neba, anaia) euskarak halaxe nahi izan duelako; zebra bat ez da astoa pijaman, mailegu bat hartu delako Europan. Mundua (eta subjektua orobat) hizkuntzan sortzen da, hizkuntzak egiten ditu gauzak, errealitatea eraiki egiten da ($S > P$), eta eraikitzeko adreiluak hitzak dira (adigaiak). Hitzaren esanahia hizkuntzan, hizkeran, hizketan haren tokiak doitzen du (ez «gauzarekiko» erlazioak), hau da, esanahia hizkuntzak berak egiten eta zermugutzen du, non ere baitu denak dena eta zertxo bakoitzak beste guztia erabakitzen. Beraz, hitz bat ez da posible beste hitz batzuk alboan izan gabe; kontzeptu bat ezin da ulertu beste kontzeptu batzuekin batera ez bada (nahiz horiek momentuan ezertarako ez gogoeman), batak bestea mugatuz, balioa elkarri xedatuz, eta hasieran ez dago aurreneko hitzik bat bakarra, hizkuntza guztia ez bada hitz hori (Logos). Hitz batto batek hizkuntza osoa suposatzen du (gauza batek, errealitate guztia). Ezerra zer(bait) hitzak bihurtzen du; eta hitza hitz, hizkuntzak. Hizkuntza gabe ez dago hitzik eta ez zerbaitik. Dagoena, hortaz, hitza nahiz gauza, osotasun edo sare —sistema, egitamu— batean dago eta da: bilakatzen da eta zertzen da.

Orain, edozein hitzetan ez digu zuzen-zuzen hizkuntza osoak bere presentzia iragartzen (sarea bera, non ere baita hitza puntu bat, ezkutua da), baina edozein hitzetan soinu egiten du nolabait hondoan haren familia eta eremu lexikal eta semantiko osoak, ez boz biluzak bakarrik⁹⁴⁸. Munduan bereizi eta zeinuztatu (berbatu, hitz-tu) ahal litekeen zer ere mugabakoa, *de facto* bereizten/berbatzen dena, errea-

948. III, 17: «Aus seinem Laute, seiner Verwandtschaft mit andren Wörtern ähnlicher Bedeutung, dem meistens in ihm zugleich enthaltenen Übergangsbegriff zu dem neu bezeichneten Gegenstande, welchem man es aneignet, und seinem Nebenbeziehungen auf die Wahrnehmung, oder Empfindung entsteht ein bestimmter Eindruck, und indem dieser zur Gewohnheit wird, trägt er ein neues Moment zur Individualisierung des in sich unbestimmteren, aber auch freieren Begriffs hinzu. Denn an jedes irgend bedeutendere Wort knüpfen sich die nach und nach durch dasselbe angeregten Empfindungen, die gelegentlich hervorgebrachten Anschauungen und Vorstellungen, und verschiedene Wörter zusammen bleiben sich auch in den Verhältnissen der Grade gleich, in welchen sie einwirken».

litate izatera jasoz gureztat, parte txiki-txiki bat baino ez da, zertxo selekzionatuak, hizkuntza guztietan ez direnak izaten berak (koloreen adibidea da klasikoa), eta gutxiago modu berdinean zermugatuak eta harremanduak, hitz bakanak baino hitz-familiak konparatuz nabariago hautematen denez. Hizkuntzak munduari bere ordena eta bere logika ezartzen dizkio. Hitza, kontzeptu gisa (eta berdin judizioa), hura biltzen duen inguru kontzeptualak argitzen du eta bihurtzen du zentzudun. Hitz guztiek, beraz, eta judizio guztiek, elkar argitzen dute, denen artean, batak bestearen zentzua mugatuz eta osatuz, munduaren ikuskera bat bere posibilitateetan infinitoa ehunduz, berrirokor edo aldakorra betiro. Mundua, zer ere den bera, hizkuntzaren barruan da. Eta horregatik bakarrik izan daiteke eta da diferentea gizakiaren kasuan banako bakoitzarentzat (bakoitzari modu diferentean soinua egiten dio hitz bakoitzean hizkuntza osoaren hondo hark, hots, munduak), eta da diferentea hizkuntz komunitate bakoitzarentzat, hizkuntza bakoitzak bestela egin duelako —hitzak edo zer selekzionatu bakanak baino gehiago— erlazioen sare osoa, ahaidetasun, oposizio, barne eta azpibilketen sistema.

Humboldt-en irudiko mundua deus ez da ene errepresentazio guztien batura besterik, horien loturekin, neure barne-bizitzaren nire errepresentazioak barne: nire munduaren parte neu ere, ni ere neure hizkuntzan, hizkeran, hizketan iristen naizela ni izatera. Eta berdin hi, ha, bakoitza mundu bat, ez baita bestegatik, ni bezalaxe, nor bat, mundu oso bat(en jabe) delako baino, hots, hiztuna. Eta hitza ez delako hitza isolatuki (hiztegi batean ez bada), baina hizkuntza osoarekin batera; eta hizkuntza munduko elementu hautatuen eta erlazioen antolaera oso bat delako, inoiz ez bi hizkuntzetan guztiz berdina⁹⁴⁹. Eta munduak beste antolaerarik ez duelako, hizkuntzan duena baino, Humboldt-ek hizkuntza bakoitzari mundu-ikuskera bat irizten dio (baina, kasu!, mundu-ikuskera bat irizten dio gizabanako bakoitzari ere). Hori ez da hizkuntza (edo gizabanako) bakoitza «Izpirituen» agerkeria bereki bat kontsideratzearen parekide logikoa besterik: Izpiritua/Mundua, zer beraren bi alde, biak hizkuntzan (gizakian) emanak.

Gogora dezagun nola, mundu sentigarriaren begiespenari lehen unetik datzekion subjektibotasun parteagatik jada, banako bakoitzak mundu-ikuskera propio bat ordezkatzan duen hizkuntza baino lehendik ere⁹⁵⁰. Subjektibotasun hori (bakoitzaren sentsibilitate modua, irudimena, interes intelektual espezifikoa, etab.) hizkuntzaren hastapenetan jarraitzen da, indibidualean hala nazionalean, gero komunikazio arruntean eta historian mundu-ikuskera egin baten moldea

949. III, 581: «Man kann daher geradezu behaupten, dass in jedem [Wort] etwas nicht wieder mit Worten zu Unterscheidendes liegt und dass die Wörter mehrerer Sprachen, wenn sie auch im Ganzen gleiche Begriffe bezeichnen, doch niemals wahre Synonima sind».

950. III, 433-434: «Da aller objectiven Wahrnehmung unvermeidlich Subjectivität beigemischt ist, so kann man, schon unabhängig von der Sprache, jede menschliche Individualität als einen eignen Standpunkt der Weltansicht betrachten».

hartuz doala⁹⁵¹, zer ere nabariagoa baita esaldia (mundua) josteko hizkuntza bakoitzaren tankeran, syntaxian, hitz bakanetan baino⁹⁵². Gogora dezagun, azkenik, «egia objektiboa indibidualtasun subjektiboaren indar osotik sortzen (dela). Hizkuntzagaz eta haren bitartez bakarrik da hori posible»⁹⁵³, eta nortasun (hizkuntza) indibidual eta nazionalon subjektibotasuna dela, elkarlanean, denboraren etorrian helburura hurrantzen ari dena, ezagutzaren objektibotasunera⁹⁵⁴. Hori dena funtsezkoa da Humboldt-en hizkuntz filosofian.

Hala, bada, batetik pentsamendu europarraren testuinguruan kokatua, bestetik bere lekutxo jakinean ipinia pentsamendu humboldtar osoaren barruan ere, baina zertantxe datza zehatz-mehatz Humboldt-en mundu-ikuskeraren aburua? Izan ere, batik bat Sapir-Whorf-en hipotesiaren eztabaiden inguruan, era asko eta kontraesan-korretan aipatu izan baita kontzeptu honetan Humboldt-en autoritatea⁹⁵⁵.

Inola ere ulertu behar ez dena da, hizkuntzak inoren, ez pertsonen eta ez herrien, pentsamendu edo adimena berak sortuko lukeelakoa, eta ezta, zorrozki, pentsamendua lotu ere. Kreatio poetikoa, filosofikoa, sorkuntza artistikoa bezala, izpirituaren ariketa librea da. Beraz, ez dago hizkuntzaren hertsaketa, premiaketarik; hizkuntzak behartuko lukeen munduaren ikuskera gatiburik. Giza izpiritu —arrazoimen, adimen— bakar unibertsala dago, eta gero horren espresio anitza hizkuntza ezberdinetan, denak izpiritu bakar haren balio bereko manifestazioak.

K. Mitxelenak, Dell Hymes etnologoari jarraiki, hizkuntzaren eta kulturaren arteko zerikusia lau erataria baieztatu litekeela azaldu du: 1) hizkuntza da lehena eta eragilea; 2) kultura da lehena, 3) ez da lehenik eta azkenik, biak dira eragile; eta 4) ez da lehenik eta azkenik, ezta nagusirik ere: biak dira beste zerbaiten mirabe. Azkeneko aburu hori (edozeinek Piaget-ena edo aipatua itxarongo lukeena), Mitxelenak Humboldt-i eratzikitzen dio, haren izenaren pean tropa nabar samarra errekrutatuz gainera:

951. III, 135: «Die Sprache trägt Spuren an sich, dass bei ihrer Bildung vorzugsweise aus der sinnlichen Weltanschauung geschöpft worden ist, oder aus dem Inneren der Gedanken, wo jene Weltanschauung schon durch die Arbeit des Geistes gegangen war. So haben einige Sprachen zu Pronomina der dritten Person...» (“Über den Dualis”).

952. III, 583-584: «Weit mehr aber, als bei den einzelnen Wörtern zeichnet sich die intellectuelle Verschiedenheit der Nationen in den Fügungen der Rede, in dem Umfange, welchen sie den Sätzen zu geben vermag, und in der innerhalb dieser Grenzen zu erreichenden Mannigfaltigkeit».

953. III, 20.

954. Ib. «Indem sie [hizkuntza] dem Erkennbaren, als subjectiv, entgegensteht, tritt sie dem Menschen, als objectiv, gegenüber. Denn jede ist —Cassirer-ek aipatu legez— ein Anklang der allgemeinen Natur des Menschen, und wenn zwar auch der Inbegriff aller zu keiner Zeit ein vollständiger Abdruck der Subjectivität der Menschheit werden kann, nähern sich die Sprachen doch immerfort diesem Ziele. Die Subjectivität der Menschheit wird aber wieder in sich zu etwas Objectivem».

955. Mundu-ikuskeraren arloan Humboldt-en lekuaren azterketa oso zehatz baterako, Sapir eta Whorf-i kontrajarria, ik. Heesch, V., “Weltansicht: Reflexionen über einen Begriff W. von Humboldts”, in: *Historiographia lingüistica* 4/2 (1977) 159-190.

Azkenik Humboldt-en iritzi famatua dugu hemen. Teoria hau Whorf-en izenari gelditu da bereziki lotua, eta Sapir ere uste honetakoa zen, berdin ene ustez egungo egunean Weisgerber eta Alemaniako beste batzu ere. Hauek diotenez, bai kultura eta bai hizkuntza azpiko indar batek determinatzen ditu. Indar hori mundu ikuskera da, herri izpirituaren fruitua, nazio izaera, zera..., badakizue zertaz ari naizen [arraza?!]. Gizarte bakoitzak, gizarte den aldetik, ikusmode berezi bat du eta beraren arauera aztertzen eta neurtzen ditu gauzak. Eta herri-izpiritu honek (alemanen esaera erromantikoaz baliatzearen; baina badu arbasorik harako Voltairen *esprit du peuple* hartan) kulturari eragiten dio, kultura izpiritu horren ispilu da, eta orobat hizkuntza: biak dira herritasunaren errainu, distira eta jario⁹⁵⁶.

Mitxelena iritzi hau Dell Hymes-engandik ote zeukan, ez dakit⁹⁵⁷. Edonola ere berriro ikusten da, Humboldt ezin dela Kant gabe zuzen ulertu. Izpirituaren jardueraren Humboldt-en eskema estuki atxikitzen zaio Kant-en ereduari, Kant-engan ez bezala eskema horretan hizkuntzak bere momentuan garrantzia erabakigarria hartzen badu ere: estreina, ez inongo herri edo arraza eta ez ezer, baina izpiritua dago, adimen unibertsala eta adimenaren kontzeptu unibertsalak, berberak gizadi guztia-arentzat. Hizkuntza guzti-guztiek (giza adimen guztiek) mundua pentsa/adierazterakoan, beraz, hitz egiterakoan, zerkien existentzia, bat izate edo pluraltasuna, zertasuna, zerkien arteko erlazioak eta kausa-efektuak, substantziak eta akzidentek aipatzen dituzte, eta horien baieztapen edo ezeztapenak edo mugaketak markatuz, izateak edo ahal izateak seinatuz, etab., egiten dute hitz. Hau da, maila kategorialean, adimen hutsarenean, hizkuntza guztiak bat dira, hots, izpiritu unibertsalaren hizkuntzak. Hori dena hizkuntza ororena da, hizkuntzaren esentzial, betiereko, natural edo gura den moduan izendatu. Baina horiek —kontzeptu «hutsak»— moldeak baino ez dira, horietan baitira husten, urtzen eta moldatzen kontzeptu enpirikoak, azken horiek hizkuntza bakoitzak bere erara moldatuak. Adibidez, hizkuntza batek *zaldi* kontzeptu enpiriko bakarra eduki lezake, edo errealitate hori bi, bost, hamar kontzeptu enpiriko ezberdinetan banatua; baina beti ere, bat hala hamarrak, kontzeptu enpiriko horiek *errealitate*, *substantzia*, *zertasun* kontzeptu «hutsen» moldeetan sentsuen datuak isuri eta pentsatu/eratuak izango dira. Sentsu datuak (sentitu) forma huts horietan isuri eta eratuz (pentsatu) sortzen dira kontzeptu enpirikoak (hizkuntzetan) (eta arraza, alafede, izpiritutik hizkuntzarako bilakabide honetan guztian ez lehen eta ez azkeneko momentuan agertzen da inoiz ere ezertarako!). Humboldt garbiaren garbia da puntu horretan. Berriro aipatzeko: «Pentsatzeko legeak hertsiki berberak dira nazio guztietan, eta hizkuntz forma gramatikazkoak, lege haien menpe baitaude, izari baten barruan

956. Mitxelena, K., *Zenbait hitzaldi*, Bilbo 1980, 141.

957. Mitxelena-ren konferentzia 1970ekoa da; 1969an agertu da frantsesez Schaff, A., *Langage et connaissance*, Paris 1969, non ere irakurtzen baita: «Chez Humboldt, cet *a priori* qui fait que la connaissance constitue en réalité une construction subjective, c'est la vision du monde contenue dans la langue et "la forme intérieure de la langue" qui permet de transformer le monde "en soi" qui est un noumène inaccessible à la connaissance, en un monde "pour nous" qui est une construction connaissable» (36. or.).

bakarrrik izan litezke ezberdinak»⁹⁵⁸. Hau da hizkuntza guztien ondopea, guztietan berdina.

Hizkuntza guztietan hiru «printzipio», esango luke Humboldt-ek, hiru ikusalde bereizten dira (ez dira propioki hiru alde berezi, bat egiten baitute: analisiak bereizten ditu): a) aipatu hori, pentsatzeko legeen erakusketarena, «logikoa» esanenez, hizkuntza guztien barne edo zimentu unibertsala; eta, gero, b) objektuen munduaren erakusketarena, hor hein batean izpiritua pasiboki baitago (munduaren ispilu) —objektuak berak eta objektuen hautemapena bezala bera ere aldagarria, hots, nahitaez diferentea Alaskan eta Saharan— eta c) izpituaren forma partikularren, hots, herri edo komunitate baten sentiera berekiaren, idiosinkrasiaren erakusketarena: esate baterako, forma sintaktiko eta morfologikoek ez pentsatzeko lege logikoen eskaerari obeditzen diote, eta ez objektuen mundua egoki islatu beharri, herri hiztunaren «apetari» edo idiosinkrasiari baizik: eta hori, behin sortua izanez gero hizkuntzaren hastapenean, pentsaeraren forma obligatua bilakatzen da bera ere. Aldeok oro behar dira aintzat hartu Humboldt-en hizkuntzako «munduaren» ikuskeran (hori hertsiki lexikoan bakarrik dagoela, esango litzateke, egitura gramatikalean izpiritua bera baita eratu dena: baina hori hala bada, lexikoaren hizkuntzen arteko mailegu erraztasuna bera frogatu askia da, mundu-ikuskerak, golkoan itxiak barik, zein komunikagaleak elkarren artean izan ohi diren). Eta are gehiago, mundu-ikuskerak Humboldt-en ustez ez dela hizkuntzan bertan suposatutako behar, horren ego-neango izaeran, baizik eta hizketan, hitz egitean; beraz, hizkuntza batek garatzen duen solaskera, literatura, filosofia eta zientzietan.

Aurrekoak aurreko, H. Gipper Humboldt-en espezialistarentzat hizkuntzaren mundu-ikuskeraren pentsamendua haren «egiazko asmakuntza bat» biziki garrantzitsua litzateke⁹⁵⁹. Baina Humboldt-ek berak jada egin duenagatik baino gehiago, ideia horretan «programa oso bat dago, hizkuntzalaritzarentzat egiteko izugarria, bere betetzerako oraindik neke handiagoak eskatzen dituen»⁹⁶⁰. Dударik ez dago, gai horrek XX. mendeko hizkuntzalarien artean zer esan asko sortu duela (J. L. Weisgerber eta, Alemanian; E. Sapir eta B. L. Whorf, Ipar Amerikan, etab.) eta autoreok egiaz Humboldt-ekin harremanetan zeudela abiapuntu horretan; beraz, eztabaida guztiok nolabait Humboldt-engana igortzen zutela. Gertakaria historiko horrek ez du Humboldt-en (ez dagoen) originaltasuna gertakaria historiko bihurtzen, esan dugun bezala. Haatik ez dago oker ohartua, ideia horrek hizkuntzalaritza modernoan sarbidea izan badu, Humboldt-ek eman zion tornuagatik izan dela.

958. III, 365.

959. Gipper, H., "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", in: *RIEV-Revista Internacional de Estudios Vascos*, 41/2 (1996) 410.

960. Ib. Ikertzaile horrek hizkuntza eta mundu-ikuskeraren arloan dituen ikerlan ugarietatik, nabarmen ditzagun bi (bilduma) Humboldt-ekin bereziki lotuak: Gipper, H., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster 1992. ID., *Sprache und Denken in sprachwissenschaftlicher und sprachphilosophischer Sicht*, Münster 1992.

Edonola ere, Humboldt-ek berak hizkuntzalaritza ulertzen zuen legez, inportantziarik handienekoa bai, baina horrek ez zuen izan behar ikerketaren abiapuntua, azkenpuntua baino, koroa edo, ia hizkuntzalaritzaren hurrengo bezala: izan ere, hizkuntzalaritzak, haren planteamenduan, gizatasunaren ikerketan bukatu behar zuen, bere emaitzak beste giza estudio guztiekin elkarlanean aurkeztuz.

Honela azaltzen du Gipper-ek:

Hizkuntzen mundu-ikuspegi (Weltansicht) honek zera esan nahi du, hizkuntza bakoitzak mundua bere eran ekartzen duela pentsamendura, mundua bere kategoria eta kontzeptuen sare propioan hartzen duela, perpaus eredu propioak prestatzen dituela, non baieztapena eta judizioa osatu behar diren. Hizkuntza baten barnean hazten denak inkontzienteki jasotzen ditu haren ikuskerak, mundua nolabait esateko bere ama-hizkuntzaren betaurrekoen bidez ikusten du, kolore eta soinu jakin batean, handitze eta txikitze espezifikoan, betaurreko hauen kontzeptuzko bilbadura berezia berekin dakarren neurrian⁹⁶¹.

Ekibokoak saihesteko (eta beharbada larregikeriak) argitu behar da: hizkuntzak hertsiki ez daukala inolako mundu-ikuskerarik. Hizkuntza ez da kaiola bat. Alegia, hizkuntza, hiztegieta ez bada, ez da ezer hiztunengandik eta hizketatik bereiz eta subsistente, baizik eta une berean pentsamenduaren piztaile (1) eta pentsamenduak gauzatua (2), betiere pentsatzeko jardunari lotu-lotua⁹⁶². Hau da, pentsatu, hitzekin, baina «izpirituak» pentsatzen du, ez hizkuntzak⁹⁶³ (izpirituak, banakoaren forman, nazioaren forman, etab.). Eta horrekin ez da ukatzen, hizkuntzak *de facto* pentsamendua munduaren ikuskerak bat edo besteren aldera —hertsatu gabe— bidatzen duena.

Azkenik, hizkuntza ezberdinen mundu-ikuskeren diferentzia ez litzateke larretsi behar (Humboldt-i bagagozkio): hizkuntza guztiak hizkuntza bat dira. Ikuskerak, batasunean dira diferentziak, ez batasunaren ukoz (Humboldt oraindik osoki humanismoan dago; edo Ilustrazioan, nahiago bada). Alderantziz, gutxietsi ere ez litzateke egin behar. Mundu-ikuskerak esan gura du herri bakoitzak bere sentsibilitate berekia, bere esperientzia, fantasia, logika, naturaren aurrez aurre, forma intelektual plastiko batzuetan boztua, berbatua daukala, termino horietan jarduteko bere pentsaeran, eta termino horietan jardun ohi dela pentsaketan. Humboldt-ek mundu-ikuskerak, karakterea bezala, kolorearekin erkatu ohi du⁹⁶⁴. Koloreak, jakina

961. Ib. Koloreen adibide ohikoak jarraitzen du.

962. Borsche, T., *Sprachansichten*, loc. cit., 267-268, 30. oin-oharra.

963. Ez guk, hizkuntzak pentsatzen duela, esaldia, maiz irakurtzen da: esan beharrik ez, zuzen ulertuta, zuzena izan daitekeela.

964. III, 17-18: «So wie ein Wort ein Object zur Vorstellung bringt, schlägt es auch, obschon oft unmerklich, eine, zugleich siner Natur, und der des Objects entsprechende Empfindung an, und die ununterbrochene Gedankenreihe im Menschen ist von einer ebenso ununterbrochenen Empfindungsfolge begleitet, die allerdings durch die vorgestellten Objecte, allein zunächst, und dem Grade, und der Farbe nach, durch die Natur der Wörter, und der Sprache bestimmt wird. Das Object, dessen Erscheinung im Gemüth immer ein durch die Sprache individualisirter, stets gleichmässig

da (Galilei, Descartes, Locke, etab.), kualitate bigarrentiarrak baino ez dira, subjektiboak. Baina mundua ez litzateke, kolorerik gabe, mundu humanoa izango, terminologia matematiko soilean hautemana, geometrikoa. Hizkuntzak sentsuen mundua jasotzen du, munduak «nigan sortu dituan/ dardar eta barru-ikaraen hots» (Gandiaga). Munduaren kolorea hizkuntzan datza. Humboldt-ek hizkuntza amerikarren kolorezkotasuna nabarmentzen du, non ere omen baitira objektu bizigabekoak bizidun bihurtzen gramatikalki, etab.⁹⁶⁵ Bestalde, ezer badago aldakorrik, hitzen eta hizkuntzaren mundu-ikuskerara da hori: esperientzia kolektibo nahiz indibidual bakoitzean aldatuz doa. Poeta bakoitzak, idazle bakoitzak, eraberritzen du pixka bat (poesiaren eta literaturaren ekarpen nagusietako bat horretantxe datza). Eta solas oro, elkarrizketa oro gizon-emakumeen artean, besterik ez da, mundu-ikuskerara aldarazten elkar aritzea baino. Hizkuntza elkarrizketan beti berriro birsortzen ari da; eta beti berriro aldatzen ari da hizkuntzaren mundu-ikuskerara hitzunen arteko dialogoan atergabe. Hizkuntzaren mundu-ikuskerara, testu bat betiko idatzia ez beste guztia da Humboldt-en iritziz.

Baina gutxien-gutxiena zilegi, mundu-ikuskeraren doktrinaren aprobetxamendu politikoa egin nahi izatea genuke. Nola ez den behintzat politika orok hizkuntza orori zor dion begirunea ondorioztatzeko.

wiederkehrender Eindruck begleitet, wird auch in sich auf eine dadurch modificirte Art vorgestellt. Im Einzelnen ist dies wenig bemerkbar, aber die Macht der Wirkung im Ganzen liegt in der Gleichmässigkeit, und beständigen Wiederkehr des Eindrucks. Denn indem sich der Charakter der Sprache an jeden Ausdruck, und jede Verbindung von Ausdrücken heftet, erhält die ganze Masse der Vorstellungen eine von ihm herrührende Farbe». Ik., orobat, 24, 65, 159, 470, 554-555, 562.

965. III, 562-563.

XIV. Génie du peuple, Esprit de la nation, Volksgeist

Euskal Herrian *Volksgeist* da kontzeptu bat, genero bateko autoreek maiz erabiltzen dutena, baina sekula erabiltzen ez duten beste autore batzuei egozteko. Jende razional orok jakindakotzat suposatzen da, ideia «aleman» hori irrazional hutsa eta funtsean nazista dela, edo nazismoaren kutsu garbikoa behintzat. Hala, abertzaletasunaren inguruko palestra intelektualean *Volksgeist* aipatzen denean (eta hor bakarrik aipatu ohi da), ez da izaten zerbait kalifikatzeko, *a priori* deskalifikatzeko baino, lan gehiago gabe, pentsaera edo alderdiren batzuk, harri indartsuarekin buruan mortal jota bezala. Ikusten denagatik, deskalifikatuok *Volksgeist* zer den eta zer leporatu nahi izaten zaien, arrastorik ere ez edukitzea da probableena, eta jakiteko interes handirik ez edukitzea. Okerrena da, hitza euren luman (ortografia-arazo ez gutxiarekin alafede!) burgoi asko hartzen dizuten besteongatik ere, ez duela ematen, zilegi dugunik pentsatzea, pentsatuagoa dutela beraiek, kontzeptu horrek historia gorabeheratsua eta balio aldagarriak ibili izan dituela, eta bere gutxienez bizpairu mendeko karreran apika momentu negatiboekin batera ezagutu dituela positiboak orobat, eta —ondorioz— seguru asko hori sinplistentzat bakarrik dela kontzeptu sinplea.

Hasteko, *Volksgeist* berba Humboldt-ek ez du inoiz erabili (ezta Herder-ek ere). Baina herri edo nazio eta hizkuntza baten karaktere, izpiritu, arimaren ideia, ikusi dugu estimatua zuena. Saihestezina gertatzen da argitasun batzuk gehitzea *Volksgeist* berba/ideiaren inguruan.

Ez da ideia bereziki alemana⁹⁶⁶.

The notion of the spirit of a nation or a culture —irakurtzen diogu I. Berlin-i bere Herder-en estudioan— had been central not only to Vico and Montesquieu, but to the famous publicist Karl Friedrich von Moser, whom Herder read and knew, to Bodmer and Breitinger, to Hamann and to Zimmermann. Bolingbroke had spoken of the division of men into nationalities as being deeply rooted in Nature herself. By the middle of the century there were plenty of Celtomaniacs and Gothomaniacs —notably Irishmen and Scotsmen who, even without the aid of Ossian, praised the

966. Ik. Ferrater Mora, J., *Diccionario de Filosofía*, art. “Espíritu del pueblo”, Madril 1981, bol. II, 1015: «La idea del espíritu del pueblo no es de origen alemán. Surgió en Francia durante el siglo XVIII —y justamente con el nombre de “espíritu de la nación”— en aquellos instantes en que, como señala Paul Hazard, abundaron los estudios sobre “el espíritu de...”».

virtues of Gaelic or Germanic tribes and represented them as being morally and socially superior to ancient Greeks or Romans, still more to the decadent civilization of modern Latin and Mediterranean peoples. Rousseau's celebrated letter to the Poles, advising them to resist forcible assimilation by Russia by stubbornly clinging to their national customs and characteristics, unacceptable as this was to the cosmopolitanism of his time, exhibits the same spirit⁹⁶⁷.

Kontzeptuaren jatorriarentzat pentsamendu alemanean (Alemaniara mugatu nahi dugu orain), aipagarrienak, beren eraginagatik, Montesquieu eta Voltaire izan dira zalantza gabe. Esan beharrik ez, bion itzelezko eragina, Alemaniaz beste, Europa osoak ezagutu duela (hirugarren lekuan Condillac gehitu beharko litzateke).

Montesquieu eta Voltaire baino dezente lehenagokoak dira noski pentsaera horren iturburuak, eta horiek ere, ohi duen bezala, Birjaiokunde italiarrean kausitzen dira (beraz, klasizitate latinoan azkenik), naturaren ikuspegi birjaiotarretik daritela⁹⁶⁸. Birjaiokundeak pozkidaz beterik naturaren ugaritasun eta aberastasun argitsua deskubritu duen moduan, gizajendearen herri eta ohitura, hizkuntza- eta erlijio-ugaritasun kolorezkoa miresten eta maitatzen ikasi dizu.

The concept of linguistic diversity is part of the Renaissance discovery of the opulence of nature and of the nearly inexhaustible diversity of man (...), and is in direct contrast to the medieval belief that «grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur» (Roger Bacon)⁹⁶⁹.

Naturan zernahik, izpi nimiñoenak ere, berea aportatzen du guztiaren betegin-tzarerako. Hala berean hizkuntzek izpirituaren aberatasun eta ederrerako. Ernazimentua, horregatik, kultura greko-latinoaren birjaiokunde den bezala, hizkuntza arrunt edo ama-hizkuntzen pizkundera da orobat.

One of the central notions in this [Birjaiokundearen] program is the recognition that each of the individual, living languages has a place in the overall scheme of things, and that each of them is endowed with linguistic properties which make up its distinctive character, or «genius». «No thing is so small or ugly», writes Varchi, «that it could not contribute to the perfection of the universe» (...). Man has everywhere the same faculty for speech, but the diversity of space and time has produced linguistic pluralism which imparts beauty to nature («per il variare s'abbellisce natura», Martelli) and enriches «this great and complex edifice of the world» («la feconda natura non ha sostenuto ch'in questo grande e vario edificio del mondo sia un solo parlare», Tolomei).

967. Berlin, I., loc. cit., 149. Rouché, M., "Introduction", in: Herder, J. G., *Autre philosophie de l'histoire*, Paris 1964, 93. eta hurr., Herder-en «izpiritu nazionalaren» (Herder-ek hala esaten baitu) aurrekook aipatzen dira: Saint-Evremont, Du Bos, Montesquieu (frantsesak), W. Robertson (ingeleza), I. Iselin eta J. Wegelin (suitsarrak), J. Möser (alemana).

968. Stankiewicz, E., "The Genius of Language in Sixteenth Century Linguistics", in: *Logos Semantikos* 1 (1981) 177-189.

969. Ib., 180.

Ez dugu ahaztu behar modernitate kartesiarra Birjaiokundetik sortu dela, bai, baina haren aurka; razionalista bai, baina arrazoiaren eredu geometrikoz (arrazoi-men hutsa), sentsuen mundu nabarreko diferentzia eta ugaritasunaren aurka, uniformitate eta batasun matematiko bila. Honetan ere pentsamendu klasiko alemana ikusten dugu, 30 Urteko Gerrak eta ondorio katastrofalek eraginiko etenaren ondoren (Moderniaren lehen zikloan —XVI eta XVII— Alemania absente egon da praktikan), Birjaiokundeko kontzeptuak, *via* Leibniz, birrartuz berrabiatu dela, bai arrazoimenaren (Kant) eta bai naturaren (Schelling, Hegel) kontzeptu erreberri-tuez, kontzeptu estetikoak ez aipatzeko. Humboldt eta hizkuntzaren filosofiari atxi-kiago, Birjaiokundean:

The concept of the integrity and uniqueness of individual languages is surrounded by an aura of connotations that are largely derived from the views on the mother-tongue, the language which is «sucked in with the mother's milk», which is in constant growth and advance («in augmento» and «va all'insù»), which is full of unexplored possibilities, and which cannot be locked into a closed set of rules. Like the mother tongue each language has its unique qualities which include not only its particular grammatical structure or richness of idioms, but also some hidden, impalpable properties. The terms which seemed most appropriate to encompass the overt and covert properties of a language were «genius» and the expression *je ne sai quoi*. The former term which was known from antiquity (it was used by Horace with reference to Greek) and which became so popular in the eighteenth and nineteenth centuries was in sixteenth century more widespread in the arts, but it also served to convey the inimitable and subtle qualities of a language, which ultimately accounted for its untranslatability⁹⁷⁰.

(Birjaiokundeari beste hainbat kontzeptu zor zaio halaber: hizkuntzaren organikotasuna, etab.)⁹⁷¹. Hizkuntza denak edergarriak izanik ere, bakoitzak bere jeinu eta nortasun berezia izaki, kereila erraz piztu da, zein ote den zertarako ego-kiagoa (edo egokiena!), latina ala grekoa adibidez, eta geroxeago latina ala arruntak. Estreina italiararen latinarekin norgehiagoka zena, laster arrunten artekoa bilakatu da. Sustsuki bilatzen dira jeinu berekiaren frogak hizkuntza guztietan: «The expresiveness and richness of the native languages are believed to be most markedly embodied in idioms, proverbs and expressive (diminutive, pejorative and augmentative) forms. The bearing of proverbs on the “genius of language” [euskarari ere ongi etorri zaiona: *Refranes y sentencias*, 1596] was signaled by Erasmus: “Habet enim apophtegmata peculiarem quandam rationem et indolem suam (...). Siquidem ut singulis hominibus, ita singulis etiam nationibus suos quidam genius

970. *Ib.*, 181.

971. Stankiewicz-ek (*Ib.*, 187) kritikoki ohartzen du: «The concept of language as an “organic whole” which is so assiduously pursued in the linguistic writings of the Renaissance, and which has, no doubt, felt the influence of the arts with their cognate concepts of “harmony” or “concinntas”, was, unfortunately, bound to suffer from the same oversimplification which it experienced at the beginning of the nineteenth, as well as in our own century».

est” [ohar, hizkuntzaren jeinua berdin nazioaren jeinua]»⁹⁷². Portugesak, espainolak, frantsesak, errege abaroaren prestigioa bazuten, humanista italiarrek (eta haien antzera apologista euskotarrek) propietate intrintsekoetan bilatu behako dituzte euren hizkuntzaren goitasunaren arrazoiak. Varchi, Martelli, Machiavelli, Lorentzo Magnifikoak aise demostratu dute, italiarrek ez duela parerik⁹⁷³. Beste hizkuntzetako apologistek, denek italiarrengandik plagiutzen edo ikasten dute, baina laster frantsesa izanen da paregabea (Du Bellay), edo espainola (J. de Valdés); italiara ez da, esango du H. Estienne-k, ideia platoniko bat airean besterik; frantsesak, aldiz, estatuaren autoritatea eta bere erregearen faborea dauzka sendo bere atzetik, egiazko hizkuntza bat da. Hala hizkuntzen arteko norgehiagokak nazioen eta erregeen arteko norgehiagokak bilakatu dira (nazio eta monarkia bakoitzak bere buruari genealogiarik fantastikoenak asmatu dizkio, berekitasun propioaren frogia), harrokeria eta xenofobia itsusietaraino ailegatuz askotan. Lehia hauetan sartu da pentsamendu europarra —eta monarkiak— Birjaiokundetik jra.

XVII. mende frantsesean hizkuntzaren edo herriaren (nazioaren) izpiritu, jeinu, karakterea (berba guztiok balioberdinki erabiltzen dira, «hizkuntzaren jeinua» da agian ohikoena), ideia zein zabaldua zen, jada Meinecke-k oharatu zuena⁹⁷⁴, xirrituki arakaturia dago engoitik, bereziki H. H. Christmann-ek. Akademia Frantsesa fundatu eta, daborduko bigarren konferentziak gai horixe izan dizu (1635, otsaila): «Sur le dessein de l’Académie, et sur le différent génie des langues»⁹⁷⁵. Disertatzailea, Abbé Amable de Bourzeys orientalista, akademikoa. Christmann-en esanean, ari dugun hizkuntz ikusmoldearen elementu substantzial guztiak bildumatuak edireiten ditugu jada konferentzia horretan (eta berriz errepikatzeko, «génie», «esprit», sinonimoak ditu)⁹⁷⁶. Aitortzen du hizkuntza bakoitzaren jeinu propioa ezkutua egoten dela eta ez zaiola erraz antzematen, baina ukazina da, eta nahiz produktuetan nahiz kausetan egiazta daitekeena:

Car qui ne scait que chaque langue a Son air et son genie particulier, que les Vnes refusent ce que les autres desirent et que la mesme parure releue les Vnes et charge les autres (...). Car on remarque ce genie des langues, ou dans les ourages qu’il produit ou dans les causes qui le forment; or Il se cache si subtilement par tout, qu’il est Impossible de l’appercevoir sans vn Jugement exquis, et sans apporter a ceste recherche autant d’assiduité que d’Industrie⁹⁷⁷.

972. Ib., 184 (Erasmus, *Apophthegmata*, Hitzaurrea).

973. Ib., 181-184.

974. Meinecke, F., *El historicismo y su génesis*, Madril 1983. Aspalditxokoa izan arren (1936), liburu oinarri-oinarrizko eta utziezina da oraindik arazoan interesa duen edonorentzat.

975. Ik. Christmann, H. H., “Bemerkungen zum génie de la langue”, in: *Lebendige Romania. Festschrift f. H. W. Klein*, Göppingen 1976, 68. eta hurr. Ia ehun urte geroago (1720), Dubos-ek bere Akademiaren sarrerako diskurtsoan gai bera hartuko du berriro, ik. Meinecke, F., op. cit., 95.

976. Ib., 69.

977. Ib.

Gero Corneille-engan topatzen da («génie d'un peuple», 1640), Port-Royalen («le genie de nostre langue», 1650), etab. Mendearen azken herenean, modako adigaia bilakatua jadaneko, liburuak hasten dira: 1668, L. Dutruc, *Le genie de la langue françoise*; 1681, J. Menudier, izenburu berarekin (frantsesa, dama bezala pertsonifikatua, bera mintzo da); 1685, izenburu beragaz halaber, «par le Sieur D++»...⁹⁷⁸, etab. Testurik gogoangarriena Christmann-ek Dominique Bouhours-en «La Langue Françoise»i deritzo (1671)⁹⁷⁹. Ongi ikusten da, hizkuntzaren jeinua, birjaiokundetarki, talentua, dohaina, trebetasuna bezala ulertzen dela, pertsona bakoitzak bere talentuak dituen bezalaxe dituenak hizkuntza bakoitzak bereak. Hala hizkuntza bakoitza nortasun bat da, bere aiurriagaz, eta bakoitzak bere koloreekin pintatzen du mundua:

(...) chaque langue est un art particulier de rendre ces conceptions sensibles, de les faire voir, et de les peindre: de sorte que comme les talents des peintres sont divers, les génies des langues le sont aussi⁹⁸⁰.

Bouhours-en testuan hizkuntzak izpiritu nazionalen antzera pertsonifikatuak ageri dira, beraz, hizkuntzaren eta izpiritu nazionalaren lotura ere aspaldikoa da:

La langue Latine est une langue fiere et imperieuse, qui commande plutôt, qu'elle ne persuade, (...) la langue Espagnole est une orgueilleuse qui le porte haut; qui se pique de grandeur; qui aime le faste, et l'excès en toutes choses. La langue Italienne est une coquette toujours parée et toujours fardée, qui ne cherche qu'à plaire, et qui ne se plaist qu'à la bagatelle. La langue Françoise est une prude; mais une prude agreable, qui toute sage et toute modeste qu'elle est, n'a rien de rude ni de farouche. C'est une fille qui a beaucoup de traits de sa mere, je veux dire de la langue Latine... Pour peur qu'on les examine toutes deux, on verra qu'elles ont le mesme genie et le mesme goust. (...) Que si nôtre langue n'a rien en cela du genie de la langue Grecque (...), elle a beaucoup du genie de la langue Hebraïque⁹⁸¹.

Hizkuntzak nazio politikoarekin berdinduak agertu ohi dira halaber, berauek ere pertsonifikatuak (beraz, hizkuntzaren eta izpiritu nazionalaren lotura aspaldikoa da); hizkuntzaren jeinu moldea, nazioaren karaktere edo izpiritutik dago:

Car le langage suit d'ordinaire la disposition des esprits; et chaque nation a toujours parlé selon son genie. Les Grecs, qui étoient gens polis et voluptueux, avoient un langage délicat, et plein de douceur... Le langage des Espagnols se sent fort de leur gravité, et de cet air superbe qui est commun à toute la nation. Les Allemands ont une langue rude et grossiere; les Italiens en ont une molle et effeminée, selon le temérament et les moeurs de leur país⁹⁸².

982. Ib., 73. Hizkuntzaren jeinuaren eta nazioaren izpirituaren identifikazioa hain da osoa, ezen batzuetan ez baitago bereizterik hizkuntzaz ala nazioko jendeaz diharduen: «(la langue Espagnole) fait pour l'ordinaire les objets plus grands qu'ils ne sont, et va plus loin que la nature: car elle ne garde nulle mesure en ses metaphores; elle aime passionnément l'hyperbole... Un bon poète de ce país-là, dit froidement, qu'il ne veut plus soupirer, parce qu'il craint que ses soupirs étant tout de feu n'embrasent le ciel, la terre, et la mer... Voilà le genie Espagnol» (hizkuntzarena ala jendearena?). Ib.

Erdi Aroan hizkuntza eta nazioa berdintzen baziren, Birjaiokundea pasatu eta, berdinketa hori XVII. mendean hizkuntzaren jeinu eta jeinu (izpiritu) nazionalarena legez egiten zen, aski goiz konstatatzen denez. 1615 aurrekoa da edonola ere pasarte hau, E. Pasquier-ena (1529-1615):

Or aduient-il ordinairement que nos langages tant en particulier comme en general, accompagnent la disposition de nos esprits... Ainsi voyez-vous entre nous autres François, le Normand assez aduisé en affaires trainer quelque peu sa parole...: et l'Espagnol haut à la main produit vn Vulgaire superbe et plain de piaffe. L'Allemant esloigné du luxe parle vn langage fort rude. Et lors que les Italiens degenerans de l'ancienne force du Romain, firent plus profession de la delicatessen que de la vertu, aussi formerent-ils peu à peu de ce langage masle Romain, vn Vulgaire tout effeminé et molasse...⁹⁸³

Pentsabide hau aski garatua zegoen Europan XVIII. mendea baino lehen (edo erromantizismoa baino!). Gainera, gramatiko eta hizkuntzalariak ikertu dituen Christmann-ek alor oso bat aldera utzi du, literaturakoa eta Antzinako eta Modernoen Kereilakoa, non ere zenbait autorek, esate baterako, forma literario eta idazkera «nazional» batzuk hizkuntzaren jeinu partikularraren izenean defendatu baitituzte, edo besteren batzuk gaitzetsi (Espainian ere: Lope de Vega, Cristóbal de Castillejos, etab., izpiritu espainolari dagokion maneran eta erritmoetan idaztearen apologistak dira). Landa zabal horretan indarrak saiatu gabe, Fénelon bakarrik aipatuko dut irakurketa zaharretatik:

Chaque langue a son génie, son éloquence, sa poésie, et, si j'ose ainsi parler, ses talents particuliers. Les Italiens ni les Espagnols ne feront jamais peut-être de bonnes tragédies ni des épigrammes, ni les François de bons poèmes épiques ni de bons sonnets. Nos anciens poètes avoient voulu faire des vers sur les mesures d'Horace, comme Horace en avoit fait sur les mesures des Grecs: cela ne nous a pas réussi, et il a fallu inventer des mesures convenables aux mots dont notre langue est composée⁹⁸⁴.

Frantsesari era berean esamolde eta hitz asko falta zaio, beste hizkuntzetatik hartu beste erremediorik ez du (ingelesa eredu hartuta). Baina tentuz jokatu beharko da:

J'avoue que si nous jetions à la hâte et sans choix dans notre langue un grand nombre de mots étrangers, nous ferions du françois un amas grossier et informe des autres langues d'un génie tout différent⁹⁸⁵.

Hizkuntzaren jeinua literaturan errebelatzen da gero. «Les nations qui vivent sous un ciel tempéré goûtent moins que les peuples des pays chauds les méta-

983. Ib., 74.

984. Fénelon, *Oeuvres choisies*, bol. II, Paris 1890, 305 ("Mémoire sur les occupations de l'Académie Française", Seconde Partie). Ik. aipatuak Bouhours eta Ménage, Ib., 303.

985. Ib., 309 ("Lettre sur les occupations de l'Académie Française", 1714).

phores dures et hardies»⁹⁸⁶. Ronsard⁹⁸⁷, Malherbe-k⁹⁸⁸, beren inbertsio latinoekin, Molière-k, bere perpaustraketsekin («il parle souvent mal»)⁹⁸⁹, frantsesaren jeinu propioa ez dute beti aski errespetatu, eredu arrotzak imitatu nahiz. San Ziprianoren elokuentzia handia da, baina ez «la dureté africaine» gabekoa⁹⁹⁰. Jeinuan klimak (inguru naturalak orokorki) eragin bizia du:

(...) certains climats sont plus heureux que d'autres pour certains talents, comme pour certains fruits. Par exemple, le Languedoc et la Provence produisent des raisins et des figues d'un meilleur goût que la Normandie et que les Pays-Bas. De même les Arcadiens étoient d'un naturel plus propre aux beaux-arts que les Scythes. Les Siciliens sont encore plus propres à la musique que les Lapons. On voit que les Athéniens avoient un esprit plus vif et plus subtil que les Bédiens⁹⁹¹.

Klimaren influentzia arkitekturaraino iristen da. Gotikoa neurritzotasun eta gustu gabekotzat erdeinatzen zen razionalismoaren arloan. Fénelon-i hain elkartzina iruditzen zitzaion nonbait izpiritu frantsesarekin, esplikazio hauxe aurkitzen baitu harentzat:

L'architecture grecque est bien plus simple; elle n'admet que des ornements majestueux et naturels; on n'y voit rien que de grand, de proportionné, de mis en place. Cette architecture qu'on appelle nous est venue des Arabes. Ces sortes d'esprits étant fort vifs, et n'ayant ni règle ni culture, ne pouvoient manquer de se jeter dans de fausses subtilités; de là leur vint ce mauvais goût en toutes choses. Ils ont été sophistes en raisonnements, amateurs de colifichets en architecture, et inventeurs de pointes en poésie et en éloquence. Tout cela est du même génie⁹⁹².

Tertulianoren furfuriak eta San Ziprianoren haize-burrunkak erretorikan, arkitektura gotikoa, sofisteriak filosofian, dena «jeinu afrikarra» da, araurik ez dazaguena. La Motte-ri gutunean, 1714-05-04 (Antzinako eta Modernoen Kereilaz), klimaz beste, aparte hemen siziliarrak laponiarrek baino poetoagoak direla (musikalagoak ordez), jeinu poetiko bereziaren zergatikoa moduan gobernu moldea, ohiturak eta ikasketak gehitzen dira, Hume-ren posizioa gogorarazten baitu karaktere nazionalaren trataeran:

De plus, il y a eu des pays où les mœurs, la forme du gouvernement et les études ont été plus convenables que celles des autres pays pour faciliter le progrès de la poésie.

986. Ib., 310-311.

987. Ib., 325 («il parloit françois en grec»).

988. Ib., 323, 376.

989. Ib., 345 («il se sert des phrases les plus forcées et les moins naturelles»).

990. Ib., 285 («Dialogues sur l'éloquence»).

991. Ib., 311.

992. Ib., 269 («Dialogues sur l'éloquence»). Ik. Ib., 294: «Les ouvrages les plus hardis et les plus façonnés du gothique ne sont pas les meilleurs» («Discours de réception à l'Académie Française», 1693-03-31). Orobat 363: «Les inventeurs de l'architecture qu'on nomme gothique, et qui est, dit-on, celle des Arabes...».

Par exemple les moeurs des Grecs formoient bien mieux des poètes que celles des Cimbres et des Teutons⁹⁹³.

Are, ia Montesquieu-ren maneran (eta Herder-ek inoiz hainbeste egingo ez duen bezala), legeak eta ohiturak berak Fénelon-ek herriaren karaktereagaz harre-manduak ikusten ditu («les lois et les coutumes de son pays, le rapport qu'elles ont avec le tempérament des peuples»)⁹⁹⁴. Poesia eta erretorikan: «Les nations qui vivent sous un ciel tempéré goûtent moins que les peuples des pays chauds les métaphores dures et hardies»⁹⁹⁵. Herrien izaera horiek ez dira platonikoki eternal eta aldaezinak, historikotasunaren kontzientzia garbia du Fénelon-ek («Zeitgeist»)⁹⁹⁶. Alabaina, zuhaitzak orain bi mila urteko berak diren legez⁹⁹⁷, gizon-emakumeak beti berdinak izan dira, eta nazio bakoitzak beti bere gorputza dizu, bere jeinua eta bere ohiturak⁹⁹⁸, eta bere hizkuntza (nazioaren baliokide gisa aipatua: «Une poésie qui fasse honneur à notre nation et à notre langue»⁹⁹⁹, etab.).

XVII. mendearen buru eta XVIII.aren haste honetan, oraindik frantsesa —bere kritikak dira— landugabe zegoen, urria lexikoan, espresioan zurrun, poe-sian zarpazahar, erretorikan arlote, gramatika egoki bat gabeko, eta abar, baina, hori bai, hala ere Fénelon-en aburuz «la langue de Louis le Grand» da, eta Akademiaren egitekoa honezkero hura arautu eta dotoretzea da «pour devenir la langue univer-selle de toute l'Europe, et pour ainsi dire, de tout le monde»¹⁰⁰⁰. Oso goiz dago helburu hori tinko¹⁰⁰¹, hizkuntzaren eta nazioaren jeinua batera baitoaz: «Que siempres la lengua fue compañera del imperio» esango zukeen inperialak, eta Riva-rol-ek, «on voit le caractère des peuples et le génie de leur langue marcher d'un

993. Ib., 372.

994. Ib., 249 («Dialogues sur l'éloquence»). Karaktere nazionalaz, ik., adb., 19, «le caractère de votre nation» (txinarra).

995. Ib., 310-311.

996. Ib., 349, adibidez: «Notre nation ne doit point être peinte d'une façon uniforme: elle a eu des changements continuels». Eta 350: «Les moeurs et l'état de tout le corps de la nation ont changé d'âge en âge». «Esentzialismorik» gabe, denborarekiko eta garaian garaiko gustuarekiko erreferentziak ugariak dira.

997. Ib., 311: «Comme les arbres ont aujourd'hui la même forme et portent les mêmes fruits qu'ils portoient il y a deux mille ans, les hommes produisent les mêmes pensées. Mais...» Orobat, Ib. 372: «Je crois que les hommes de tous les siècles ont eu à peu près le même fonds d'esprit et les mêmes talents, comme les plantes ont eu le même suc et la même vertu. Mais...». Zuhaitz eta landareen tokian Hume-k zaldia eta aipatuko ditu («Of National Character»).

998. Ib., 349: «Chaque nation a ses moeurs, très différentes de celles des peuples voisins. Chaque peuple change souvent pour ses propres moeurs».

999. Ib., 367. Ik., orobat, 325 (Ronsard-ek hitz berriak asmatzen zituen, «qui n'étoient point encore introduits dans le commerce de la nation»); 376 («poètes de notre nation»), 305 («la langue de Louis le Grand»).

1000. Ib., 302 («Mémoire sur les occupations de l'Académie Française»).

1001. Bouhours-ek lehenago (1671) plazaratua zegoen uzia: «Si la langue française n'est pas encore la langue de tous les peuples du monde, il me semble qu'elle mérite de l'estre» (M. Hervier-ek aipatua, ik. hurrengo oin-oharra).

pas égal, et l'un est toujours garant de l'autre»¹⁰⁰². Horren usez, pertsona batekin bezalaxe da nazioarekin:

Si on peut juger un homme par ses paroles, on peut aussi juger une nation par son langage. La forme et le fond des ouvrages dont chaque peuple se vante n'y font rien: c'est d'après le caractère et le génie de leur langue qu'il faut prononcer: car (...) une nation entière parle d'après son génie¹⁰⁰³.

Iraultzan hizkuntza eta nazio-jeinuaren mintzamolde honi inolako etenik gabe jarraitzen zaio. Condorcet-ek espainolei deian Iraultzara «le génie de la nation» (espainola) inbokatzen du¹⁰⁰⁴, Abbé Grégoire-ri eskuarki ateratzen zaio «génie d'un peuple»¹⁰⁰⁵, «génie national»¹⁰⁰⁶, hizkuntza frantsesaren jeinua¹⁰⁰⁷, bere diskurtsoan¹⁰⁰⁸.

Zer da, baina, jeinu hori? Egiaz, hitzak esanahi eremu zabala betetzen du: berezko dohaina, gaitasuna, sormena, talentua, isuria, baina baita aiurria ere, tenperamentua, izaera orokorki, eta batzuetan horren sinonimoak izan litezke arima, izpiritua, eta are jainko begirale bat adieraz lezake, jainko bitarteko bat. Herri edo hizkuntza baten jeinua izan liteke, Augustoren jeinua, mende edo aro batena, kristautasunaren edo musikarena, autore edo artista batena¹⁰⁰⁹. Izan ere, gertatu da, Birjaiokundeak latinezko *genius* eta *ingenium* biak bat bihurtu dituela. *Ingenium* dohain intelektual edo natural bat bada, *Genius* Erroman etxeko bizitza jaiotzatik heriotzaraino zaintzen zuen jainko familiar babeslea zen. Baina hiri edo herri bakoitzak ere bere jeinua izaten zizun (izpiritu begiralea), eta eskualdeak edo lekuak berea halaber («genius loci», Virgiliok *Eneidan*), eta pertsona bakoitzak ere. Ponpeiako etxeetan behin eta berriro aurkitzen da etxeko jaunaren «jeinua» lararioan (etxeko jainko edo izpiritu babesleen txokoan) pintatua, eskaintza egiten jainkoei. Conimbrigara bazoaz, Portugalen, museoan harlandu txiki bat ikusten duzu «Genius Conimbricae» izkribuarekin. Meridan «Inperatorearen jeinua»,

1002. Rivarol, *Discours sur l'universalité de la langue française*, arg. M. Hervier, Paris 1929, 56. Argitaratzaileak ideia hau Bouhours-ena dela oharrarazten du, horren aipu hau ekarriz: «Le langage suit d'ordinaire la disposition des esprits, et chaque nation a toujours parlé selon son génie».

1003. *Ib.*, 57-58.

1004. Condorcet, «Avis aux Espagnols» (1792), in: *Oeuvres*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1968, bol. XII, 124 (orobat 132).

1005. Certeau, M. de (et al.), *Une politique de la langue. La révolution française et les patois*, Paris 1975, 307.

1006. *Ib.*, 314.

1007. *Ib.*, 315. («Génie de la liberté», Barrère-k, *Ib.* 298. Oroit, Le Génie du Christianisme, etab.).

1008. XVIII. mendean gehiago ik. M. Hervier-en hitzaurrea, 21.-25. or., Rivarol-i. Ik., orobat, kuriositate bezala, Friedrich, H., «Die Sprachtheorie der französischen Illuminaten des 18. Jahrhunderts, insbesondere Saint-Martins», *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, Jahrg. XIII, Heft 2, d/g. Acton, H.-B., «La Philosophie du langage sous la Révolution Française», in: *Archives de Philosophie* 1961, 426-449. Eta, betiere, Brunot, F., *Histoire de la langue française*, Paris 1967.

«Senatuaren jeinua» topatuko dituzu. Atzerrira gabe, Hazparnen badago eliz atzean harri erromatar bat idatzia, gure historiarako interesatea dena, hori eskaintza batekin bukatzen baita *genio pagi*, itzulpen frantsesak «génie du pays» itzulia. Tokatu zait Xarriton-i entzun izatea, kanpotarrei erakusten ziela, «herriaren izpirituari» itzultzea euskaraz oso egoki: doi-doi *Volksggeist*, beraz, baina latinez eta orain bi mila urte! «Génie» artikuluan irakurtzen diogu Voltaire-ri Hiztegi Filosofoan:

Chaque ville, chaque homme ayant eu autrefois son génie [dibinitate begiralea], on s'imagina que ceux qui faisaient des choses extraordinaires étaient inspirés par ce génie (...). Mais, au fond, le génie est-il autre chose que le talent? Qu'est-ce que le talent, sinon la disposition à réussir dans un art? Pourquoi disons-nous le génie d'une langue? C'est que chaque langue par ses terminaisons, par ses articles, ses participes, ses mots plus ou moins longs, aura nécessairement des propriétés que d'autres langues n'auront pas. Le génie de la langue française sera plus fait pour la conversation, parce que sa marche nécessairement simple et régulière ne gênera jamais l'esprit. Le grec et le latin auront plus de variété. Nous avons remarqué ailleurs que nous ne pouvons dire «Théophile a pris soin des affaires de César» que de cette seule manière; mais en grec et en latin on peut transposer les cinq mots qui composeront cette phrase en cent vingt façons différentes, sans gêner en rien le sens¹⁰¹⁰.

Hizkuntza bakoitzaren jeinu hori ez da naturala, ez metafisikoa (esentziaren bat), «les premiers Poètes formèrent le génie de leur langue», dio berak Akademian Sarrerako Diskurtsoan (1746), «ce sont les grands Poètes qui ont déterminé le génie des langues». Hala poesia frantses eder batean «l'esprit délicat d'une nation ingénieuse» suma daiteke¹⁰¹¹. Eta hizkuntzaren jeinutik nazioarenera etorritz:

On appelle génie d'une nation le caractère, les moeurs, les talents principaux, les vices même, qui distinguent un peuple d'un autre. Il suffit de voir des Français, des Espagnols et des Anglais, pour sentir cette différence¹⁰¹².

Voltaire-k (hizkuntzaren) «génie» esaten duena, beste batzuek aiurria diotena dela ohartzen gara, edozein pasarte alderatuz, F. Schlegel-en hau adibidez:

1009. Ik. Greimas, A. J.-Matoré, G., "La naissance du 'génie' au XVIIIe siècle", in: *Le français moderne* 25 (1957) 256-272. Halaber *Dictionary of the History of Ideas*, G. Tonelli, art. "Genius from the Renaissance to 1770", in URL: <<http://etext.lib.virginia.edu/DicHist/dict.html>>.

1010. <www.voltaire-integral.com/19/genie.htm>. Beste definizio bat "Hemistiche" artikuluan: «Ce génie, qui consiste dans la construction des phrases, dans les termes plus ou moins longs, dans la facilité des inversions, dans les verbes auxiliaires, dans le plus ou moins d'articles, dans le mélange plus ou moins heureux des syllabes; ce génie, dis-je, détermine toutes les différences qui se trouvent dans la poésie de toutes les nations». Rivarol-ek, hizkuntzaren jeinua garbi zertzea zaila dela aitortu eta gero, Voltaire errepikatzen du.

1011. <www.voltaire-integral.com/19/esprit.htm>.

1012. Ib. («Génie»).

La lengua portuguesa es, por lo que respecta a la materia, si se me permite tal expresión, muy semejante a la española (...). Con todo, el carácter de ambos idiomas es tan esencialmente diferente que a este respecto están en total oposición.

Portugesaren aiurri bereziaren ezaugarriak ailegatzan dira: tonu nasal biguna, «s» xuabea bere aldaera ezberdinenetan, etab.¹⁰¹³ Emaizta bertsurara etorriko ginateke Voltaire-en jainua eta Humboldt-en aiurria erkatuz.

A. Joly-k seinatzen du eboluzioa nola doan jainuaren ideia frantsesetik autore alemanen mundu-ikuskerara:

A l'époque des lumières, la créativité est liée au thème de l'origine des connaissances et à la conception nouvelle des rapports du langage et de la pensée. C'est encore une fois Condillac qui donne le ton avec l'idée que les langues sont des 'méthodes analytiques'- idée qui se développe conjointement à celles de 'génie' et de 'système'. L'expression 'génie d'une langue' se trouve dans la *Grammaire générale et raisonnée*, mais elle y a un sens restrictif, puisqu'elle renvoie uniquement à ce qui, dans une langue particulière, est irréductible aux principes généraux et communs à toutes les langues. Au dix-huitième siècle, 'génie' va subir une évolution sémantique, non immédiatement perceptible, au terme de laquelle ce terme en vient à désigner l'*organisation* spécifique des éléments particuliers qui distinguent une langue d'une autre. De l'idée de 'génie', on glisse insensiblement à celle de 'système'. Dès lors, l'accent est mis sur l'originalité de cette organisation systématique. On rencontre ce nouveau sens de 'génie' dans l'*Essai* de Condillac (deuxième partie, ch. XV) et dans le *Hermès* de Harris. Ce point de vue nouveau introduit la notion d'*évolution interne*, par quoi il faut entendre les transformations de la structure spécifique dans une langue (Harris). Le champ épistémologique de la grammaire générale est ainsi modifié en profondeur. Par l'intermédiaire de Harris, la notion d'*évolution interne* va pénétrer dans la linguistique romantique allemande et alimenter le concept de *Weltbild* [mundu-irudia, mundu-ikuskerara]. Herder, Schlegel et Humboldt s'en inspirent directement¹⁰¹⁴.

«Génie» adina Voltaire-k «esprit» unibertsalizatu du, oroz gain bere liburu sonatuagaz *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* (1756)¹⁰¹⁵, zein ere zenbaitek historiaren filosofiaren sorrerako ordutzat hartu ohi baitu (Bossuet-en historiaren teologiaren ondoren), beste batzuek Montesquieu nahiago badute ere. Jada Bossuet-ek historian «l'enchaînement des affaires humaines» argitu nahi du, afera guztien kateadura: historiaren bilakaeran denak baduela bere arrazoia eta zuzentasuna, ez dela kaos bat edo zoriaren obra («ne parlons plus de hasard ni de fortune») ¹⁰¹⁶. Voltaire-k asmo bera du, baina berak historia unibertsala filosofikoki

1013. Schlegel, F., "Contribución a la historia de la poesía moderna", in: *Obras selectas*, Madrid 1983, bol. I, 201-202.

1014. Joly, A., "La linguistique cartésienne: une erreur memorable", in: Joly, A.-Stefanini, J., *La grammaire générale. Des modistes aux idéologues*, Lille 1977, 186. Ohar bibliografikoak kendu egin dira.

1015. Voltaire, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, arg. R. Pomeau, Paris 1963.

1016. Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, Paris 1966, 42 eta 427.

behatu gura du. Bossuet-en bestela, ez du idatzi gura nola bidatzen den Jainkoaren historia gizon-emakumeon munduan, baizik eta gizajendearen mundua nola doan historian, arrazoimenak bidatua, barbarian hasi eta zibilizaziora goitituz: historiaren bilakabide labirintikoetan Ariadna-haria, Probidentziaren ordeztu, giza izpiritua da (giza natura) herrien izpirituetan manifestatzen eta garatzen («le fonds est partout le même, et la culture produit des fruits divers»: CXCVII kap.). Voltaire-ren ikuspegia bi puntutik dago esekita: batetik, giza izpiritua (natura razionala) beti bera dela non eta noiznahi: hala herri guzti-guztietan egiaztatzen dira moralaren printzipio unibertsalak eta Jainko edo Izaki Goren baten sinesmena (Voltaire-ren metafisikaren bi oinarri esentzialak); bestetik, herri ezberdinetan emaitza kulturalik antinaturalenak topa litezkeela, grinak eta superstizioak medio. Adibidez, Mogol Handiaren erresuman ez da jabego pribaturik ezagutzen, eta Voltaire-rentzat hori «naturaren aurka dago» eta «umiliagarria da gizajendetasunarentzat» (CXLIII kap.). Voltaire razionalista oso kritikoa da giza irrazionalkeriekin, beraz, gizon-emakumeak egiten duen gehienarekin. «L'instinct, plus que la raison, conduit le genre humain»¹⁰¹⁷. Bere azterketak txinatarren miresmen handi bat erakusten du eta juduen (Israelen) erdeinu absolutua. Juzguok aparte, hona hemen oinarritzko puntu batzuk bere eraikuntzan, gure gaiarentzat seinalagarriak: izpiritua bi aspektuak, batetik unibertsala (gizadi guztian berdina), bestetik partikularra (nazio bakoitzaren berekia); bai Herder eta bai Hegel-ek eskema horri jarraituko diote, berak ahalbidetzen baitu gizadiaren batasuna hausteke herrien ugaritasuna salbatzea (berdintasuna eta diferentzia aldi berean). Bigarren, Voltaire-ren izpiritu unibertsala historibakoa da, hots, moralitasuna, sinesmena, gizatasuna, «naturalak» dira, beti eta nonahi berdina eta aldaezinak, ahistorikoak; ondorioz, aldaerak (diferentziak), perbertsioak izanen dira. Ez Herder eta ez Hegel-ek jarraituko diote. Horien iritziz ez moral, ez erlijio, ez arrazoimen denborabako (absolutu), beti berdinek dago: giza izpiritu beti bata, beti historikoa da. Gero, Voltaire burges aristokrata-nahiarentzat «herriaren izpiritu» egiaz elite txiki batena baino ez da (masak eta herriak artalde izpiritubakoak dira Ilustratu harentzat): «L'esprit d'une nation réside toujours dans le petit nombre, qui fait travailler le grand, est nourri par lui, et le gouverne» (CLV kap.). Beharrik, aleman «antiilustratuen» filosofiak oro har demokratikoagoak dira. Azkenik, klimak (hots, inguru naturalak oro har), gobernukerak eta erlijioak eragin etenik gabekoa dute herrien izpirituan («influent sans cesse sur l'esprit des hommes»)¹⁰¹⁸. Influentzia material(ista) hori izpirituan jarraitzaile alemanek berdin aitortuko dute. Aipa dezagun, Bossuet-en historiaren teologian ere herrien jeinua

1017. Ib., bol. I, 41. Oroit *Candide ou l'optimisme*: «Croyez-vous [itauntzen du Candidek] que les hommes se soient toujours mutuellement massacrés comme ils font aujourd'hui? qu'ils aient toujours été menteurs, fourbes, perfides, ingrats, brigands, faibles, volages, lâches, envieux, gourmands, ivrognes, avarés, ambitieux, sanguinaires, calomnieux, débauchés, fanatiques, hypocrites et sots? – Croyez-vous, dit Martin, que les éperviers aient toujours mangé des pigeons quand ils en ont trouvé? – Oui, sans doute, dit Candide. – Eh bien, dit Martin; si les éperviers ont toujours eu le même caractère, pourquoi voulez-vous que les hommes aient changé le leur?» (XXI. kap.).

1018. Ib., bol. II, 806. Aristoteles eta Hipokrates-engandik datorren arrazoia da berau.

(«génie des peuples»)¹⁰¹⁹ eta herrien izpiritua («l'esprit des Egyptiens», adibidez)¹⁰²⁰ termino ezagunak zirela.

Voltaire-k legez, baina haren aurretik, Montesquieu-k ere historia unibertsalaren barneneko arrazioa atzeman nahi du, historia politiko-juridikoan berak. Eta, hark bezala berriro (baina harengandik menpegabeki, zerk ere kontzeptu horren aktualitatea une hartan adierazten baitu), izpirituan aurkitzen dizu historiaren interpretazio razionalerako giltza, *De l'esprit des lois* (1748). Voltaire baino razionalista estriktoago, bordelesak gizartearen fisika newtondar antzeko bat paratu nahi du, historiaren mekanika bat:

J'ai d'abord examiné les hommes; et j'ai cru que, dans cette infinie diversité de lois et de mœurs, ils n'étaient pas uniquement conduits par leurs fantaisies. — J'ai posé les principes; et j'ai vu les cas particuliers s'y plier comme d'eux-mêmes, les histoires de toutes les nations n'en être que les suites, et chaque loi particulière liée avec une autre loi, ou dépendre d'une autre plus générale¹⁰²¹.

Mundu fisikoko dena denarekin natur legeek hertsiki loturik dagoen moduan, eta efektu denak hala etorri beharrez etortzen diren bezala kausek behartuak, hala berean gertariak mundu historikoan, «de la nature des choses» jalgitzen dira (Prefazioa). Historia gobernatzeko duen gauzen natura hori, gizartearen eta historiaren grabitate-legea bezalakoa, gobernamentu forma ezberdinen eta Estatu eta legeen Legea, historiaren giltza, «izpiritu orokorra da», hots, karaktere edo izpiritu nazionalak. Izpiritu nazional hori, berriro, legeen legea, ez da entelekia metafisikoren bat, erlazio-sistema enpiriko baten elkargune eta emaitza baino, enpirikoa¹⁰²². Gizarte politikoan, hau da, jaurlaritza tipo (errepublikak, monarkia) eta legeetan, daragiten kausa materialak berein dira: klima, luraren kalitatea (emankortasuna, mendia/laua), komertzioa, moneta, populazioa (handia ala txikia) edo Estatuaren tamaina, ohiturak, erlijioa¹⁰²³. Montesquieu-k ere (Hume-k ez bezala) inportantzia handiena ematen dio «klimari» (geografia): «L'empire du climat est le premier de tous les empires»¹⁰²⁴. Klimak erabakitzen ei ditu jendearen pasioak¹⁰²⁵. Ondorioz:

1019. Bossuet, op. cit., 354.

1020. Ib., 363.

1021. Montesquieu, *De l'esprit des lois* (arg. V. Goldschmidt), Paris 1979, I bol., 115 (Prefazioa).

1022. Althusser, L., *Montesquieu. La politique et l'histoire*, Paris 1981, 30: «(...) Une nouvelle forme de loi se développait, qui peu à peu, passant de Descartes à Newton, prit la forme que dit Montesquieu: un rapport constamment établi entre termes variables, et tel que chaque diversité est uniformité, chaque changement est constance».

1023. Montesquieu, op. cit., 461: «Plusieurs choses gouvernent les hommes, le climat, la religion, les lois, les maximes du gouvernement, les exemples des choses passés, les mœurs, les manières, d'où il se forme un esprit général qui en résulte» (XIX. lib., IV. kap.).

1024. Ib., 468 (XIX. lib., XIV. kap.).

1025. Ik. 373. eta hurr. (XIV. lib., II. kap.): «Combien les hommes sont différents dans les divers climats».

S'il est vrai que le caractère de l'esprit et les passions du coeur sont extrêmement différents dans les divers climats, les lois doivent être relatives et à la différence de ces passions, et à la différence des ces caractères¹⁰²⁶.

Baina kausa horiek denek ez dute zuzenean eragiten, baizik eta horiek sorra-
razten duten nazioaren izpiritu —nazioaren arima— da¹⁰²⁷ zuzenean eragiten
duena sistema politikoaren moldean eta legetan, eta izpiritu/arima nazionalon
bitartez bakarrik dira eragileak kausa material haiek.

Toutes ces causes, qui semblaient radicalement séparées, se rejoignent donc, au moment d'agir sur le gouvernement et de déterminer certaines de ses lois essentielles, *en un point commun*: les moeurs, les manières d'être, de sentir et d'agir, qu'elles confèrent aux hommes qui vivent sous leur empire. — De leur rencontre naît ce que Montesquieu appelle *l'esprit d'une nation*¹⁰²⁸.

Izpiritu nazional hauetan inkarnatzen da, tokian tokiko, giza izpiritu edo arra-
zoimen unibertsala. Eta herri bakoitzak historian bere izpiritu nazionalari dagokion
sistema politikoa eta legeria edukitzen du, faktikoki¹⁰²⁹, eta behar du, razio-
nalki¹⁰³⁰, bakoitzak bere-bere eta diferentea eduki.

Les lois politiques et civiles de chaque nation ne doivent être que les cas particuliers où s'applique cette raison humaine. Elles doivent être tellement propres au peuple pour lequel elles sont faites que c'est un très grand hasard si celles d'une nation peuvent convenir à une autre¹⁰³¹. (Horra, bada, Herder-en erlatibismoa, Herder baino askoz lehen!).

Montesquieu-ren hausnarketak mila alderdi ditu, eta modu ezberdinetakoa izan du eragina (Alemanian). «Les lois suivent les moeurs» esaten badu¹⁰³², Zuzenbidearen Eskola Historikoak segituko dio (Savigny, Puchta, J. Grimm). Eta esaten badu «le caractère de la nation paraît surtout dans leurs ouvrages d'esprit»¹⁰³³, Herder sentituko da bere bokazioan gogoberotua¹⁰³⁴. Haiek politikoki kontserbadoreak, hau politikoki arras kritikoa. Erabakigarriena hiru puntutan bil genezake apika: 1) historia (gizartea, kultura, Estatu) ez dela era guztietako datu heteroklitoen pilaketa mordoilo bat¹⁰³⁵, sistema bat elkarri hertsiki baino dena denarekin; 2) sistema horretako elkar-erlazioen bilgune zentrala, geografiak, komertzioak, erlijioak, etab., emaitzatzen duten, eta horietxetan guztietan ere eta guztiekaz ekinkorra den izpiritu nazionala dela; 3) historiaren (gizartearen) ikerketa filosofiko zientifikoaren objektua, ez atal hau edo hura, osotasuna bere osoan dela, non ere dena baita denaren kausa.

1026. Ib., 373 (XIV. lib., I. kap.).

1027. Ik. Starobinski, J., *Montesquieu*, Mexiko 2000, 107.

1028. Althusser, L., op. cit., 59. Ik. Starobinski, J., aip. lib., 104-111.

1029. Montesquieu, op. cit., 475 (XIX. lib., XXIII. kap., eta hurr.

1030. Ib., 474 (XXI. eta XXII. kap.).

1031. Ib., 128 (I. lib., III. kap.).

1032. Ib., 477 (XIX. lib., XXVI. kap.).

Montesquieu tranche ici souverainement ce vieux débat, *en découvrant et en vérifiant dans les faits cette hypothèse, que l'État est une totalité réelle, et que tous les détails de sa législation, de ses institutions et de ses coutumes ne sont que l'effet et l'expression nécessaires de son unité interne*. Ces lois, qui semblaient fortuites et sans raison, il les soumet à une profonde logique, et les rapporte à un centre unique (...). Avec Montesquieu, la totalité, qui était une *idée* [oroit Platon-en errepublika dena razionaliki organizatuaren ideia], devient une *hypothèse* scientifique destinée à *rendre compte des faits*. Elle devient la catégorie fondamentale qui permet de penser, non plus la réalité d'un État idéal, mais la diversité concrète et jusque-là inintelligible des insinuations de l'histoire humaine. L'histoire n'est plus cet espace infini où sont jetées sans ordre les oeuvres innombrables de la fantaisie et du hasard (...). Cet espace a une structure. *Il possède des centres concrets auxquels se rapportent tout un horizon local de faits et d'institutions: les États. Et au coeur de ces totalités, qui sont comme des individus vivants, il est une raison interne, une unité intérieure, un centre originaire fondamental: l'unité de la nature et du principe*. Hegel, qui a donné à la catégorie de totalité une prodigieuse portée dans sa philosophie de l'histoire, savait bien quel était son maître quand il rendit grâce de cette découverte au génie de Montesquieu¹⁰³⁶.

Osoasuna ulertzeko printzipio edo lege fundamental hori da izpiritu nazionala. Laugarren puntu batean —historikotasuna—, Montesquieu Vico-rekin batera aipatuko dugu labur-labur. Klasizismoaren aurka, horrek irakasten baitu arte eta literatura «onaren» arauak beti berak direla antzina edo gaur; razionalismoaren aurka, zeinek ere moralitasuna bat eta bakarra nahi baitu gizon-emakumeentzat, berdin da antzinako Egipto ala Txinan edo Europa modernoan; iusnaturalismoaren aurka, kausa delarik horren zentzu historikoaren eskasa, zuzenbidearen oinarritzeko giza natura metafisiko bat suposatzen duenean denboragaindiko, abstraktua, jatorrizko itun sozial ametsetako batekin¹⁰³⁷, honezkero guztiaren historikotasuna

1033. Ib., 485 (XIX. lib., XXVII. kap.).

1034. Montesquieu-ren itzalaz Herder-entzat, ik. Haym, R., *Herder nach seinem Leben und Wirken*, Berlin 1954, bol. I, 369-370.

1035. Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des romainset de leur décadence* (arg. J. Ehrard), Paris 1968, 145 (XVIII. kap.): «Ce n'est pas la Fortune qui domine le Monde (...). Il y a des causes générales, soit morales, soit physiques, qui agissent dans chaque monarchie, l'élevé, la maintiennent, ou la précipitent; tous les accidents sont soumis à ces causes, et, si le hasard d'une bataille, c'est-à-dire une cause particulière, a ruiné un Etat, il y avait une cause générale qui faisait que cet Etat devait périr par une seule bataille. En un mot, l'allure principale entraîne avec elle tous les accidents particuliers».

1036. Althusser, L., op. cit., 48-49.

1037. Croce, G., *La filosofia di G. B. Vico*, Roma-Bari 1980, 101: «Il Vico respingeva un'altra delle dottrine o delle pretese capitali del giusnaturalismo: quell'astrattismo e *antistoricismo* (...), e del quale era conseguenza la concezione di un diritto naturale, che stia di sopra al diritto positivo, e perciò una sorta di codice eterno, una legislazione perfetta». Ib., 100: «I governi debbono essere conformi alla natura degli omini governati: la scuola dei principi è la morale dei popoli». Ib., 103: «La vera repubblica eterna non è l'astratta platonica, ma il corso storico in tutti i suoi successivi modi, dai bestioni non esclusi a Platone compreso (...). La "gran città delle nazioni fondata e governata da Dio" è nient'altro, dunque, che la *Storia*». Ik. Althusser, L., op. cit., 24-26.

aldarrikatuko da, Montesquieu-k historia politikoan, Voltaire-k historia kultura-lean. B. Croce-k, alabaina, Vico-ren lekua kontzientzia berri honetan errebindikatu du:

Debe dirsi, per altro, che il merito generalmente attribuito al Montesquieu, di avere introdotto l'elemento storico nel diritto positivo, prendendo per tal modo a considerare in guisa veramente filosofica (como poi scrisse lo Hegel) la legislazione, quale momento dipendente di una *totalità in rapporto a tutte le altre determinazioni* che formano il *carattere di un popolo* o di un'epoca; — questo merito, in ordine così di tempo come di eccellenza, spetta, in verità, al Vico (ene azpim.)¹⁰³⁸.

Condillac ezin ahaztu, gomutatzeko bakarrik bada ere, berak halaber, 1) hizkuntzaren jeinuarekin nazioaren jeinua behatzen duela, nazioak eta hizkuntzak bat egiten dutelarik; eta 2) jeinu hori historikoa dela harentzat ere. Historikotasunetik hasita: «J'ai souvent rencontré des personnes qui croient toutes les langues également propres pour tous les genres, et qui prétendent qu'un homme organisé comme Corneille, dans quelque siècle qu'il eût vécu et dans quelque idiome qu'il eût écrit, eût donné les mêmes preuves de talents. — Les signes sont arbitraires la première fois qu'on les emploie: c'est peut-être ce qui a fait croire qu'ils ne sauroient avoir de caractère; mais je demande s'il n'est pas naturel à chaque nation de combiner ses idées selon le génie qui lui est propre, et de joindre à un certain fonds d'idées principales différentes idées accessoires, selon qu'elle est différemment affectée. Or ces combinaisons, autorisées par un long usage, sont proprement ce qui constitue le génie d'une langue»¹⁰³⁹. Nazio bakoitzaren izpiritu berekiaz, pasartea errepikatuz:

Par cette histoire des progrès du langage, chacun peut s'apercevoir que les langues, pour quelqu'un qui les connoîtroit bien, seroient une peinture du caractère et du génie de chaque peuple. Il y verroit comment l'imagination a combiné les idées d'après les préjugés et les passions; il y verroit se former chez chaque nation un esprit différent...¹⁰⁴⁰

1038. Croce, B., op. cit., 284. Montesquieu-k Vico-ren testua ezagutzen zuela (1729), Ib., 283-284. Alemanian ez du eraginik izan berandu arte: Goethe-k, ezagutzen bazuen ezagutu (1787an Napolin erositara), estimazio handirik ez dio egin; Hamann-ek Goethe-rengandik ezagutzen zuen; Herder-ek 1789 aurretik ez (Italiako bidaia), eta gero ere «ne discorse nel 1797 in termini affatto generici e senza avvertire nessuno dei molteplici rapporti che al Vico lo stringevano, in ispecie nelle dottrine sul linguaggio e sulla poesia» (Ib., 286). Ik., alabaina, Tessitore, F., «Vico nelle origini dello storicismo tedesco», in ID., *Comprensione storica e cultura*, Napoli 1979, 57-93. Berlin, I., *Vico y Herder*, Madil 2000, 135: «Los paralelismos con las ideas de Herder son muy sorprendentes; de hecho, es difícil creer que Herder, en alguna ocasión, no haya repetido conscientemente tesis de Vico. En cualquier caso, no se tiene noticia de que Herder haya visto la *Ciencia nueva* con anterioridad a 1797, bastante después de que sus ideas más originales hubieran sido dadas a conocer». Sintoma bat gehiago da, ideiak —Italian, Frantzian, Alemanian— giroan zebiltzala jada.

1039. Condillac, «Essai sur l'origine des connoissances humaines», in: *Oeuvres philosophiques* (arg. G. Le Roy), Paris 1947, bol. I, 103 (§ 160).

1040. Ib. (§ 162).

Eta «izpiritu» hori zer da? Kontzeptuaren problematikotasunaz —kontzeptua bada—, ez dira ohartu gutxiago, erabili duten autoreak berak beren garaian, haien gaurko kritiko beren ustez zorrotzak baino.

Il ne faut pas oublier —aitortu du Voltaire-k, asko laburtzen dugun testu batean— de dire ici en combien de sens différents le mot *esprit* s'emploie (...). *Esprit d'un corps, d'une société..., esprit de parti..., esprit d'une loi...* (« la lettre tue, et l'esprit vivifie »), *esprit d'un ouvrage..., esprit de vengeance..., esprit de discorde, esprit de révolte,* etc. (...). *Esprit* signifie quelquefois la plus subtile partie de la matière: on dit *esprits animaux, esprits vitaux*, pour signifier ce qu'on n'a jamais vu, et ce qui donne le mouvement et la vie...¹⁰⁴¹.

Konkluditzeko: «Le même mot, dans toutes les langues, peut donner des idées différentes, parce que *tout est métaphore*, sans que le vulgaire s'en aperçoive» (ene azpim.)¹⁰⁴². Gauza bera dio Humboldt-ek, luze arakatu eta gero, «Gizadiaren izpirituari buruz» fragmentoan¹⁰⁴³. Izpiritua beti «zera ezezagun hori» da («dies unbekannte Etwas») ¹⁰⁴⁴, zerk ere duen gizadia moral eta kulturalki bizkortzen, handitzen, duintzen¹⁰⁴⁵, eta zer ere «deus mekanikoa» ez den («nichts Mechanisches») eta ez arauen betetzea soil ere, baina indar bizi bat¹⁰⁴⁶. Izpiritua —etimologikoki: hatsa; hortik, arima, bizia—, askatasuna eta kreatibitatea da, berria sortzeko ahalmena. Aro edo herri baten nortasun berekia, artista baten jeinua, produkzio molde baten dinamismoa («der Geist des Kapitalismus»: Max Weber), erlijio baten izaera («Geist des Christentums»: K. Marx)¹⁰⁴⁷, kontzientzia (pertsonal edo kolektiboa). Izpiritua ez dugu inon bera zuzenean atzematen ahal. Horregatik batzuen ustez ez da erreala, eta «nazio izpiritua» edo «euskara Euskal Herriaren arima» esaterako, uste «irrazionalak» erdeinagarrizat dauzkate. Epistemologia naibo batek erraz edukitzen du razional(ista)tzat bere burua. Baina zein da irrealagoa, «euskara», «Euskal Herria», «arima»? Voltaire-rek arrazoi du esatean, *izpiritu* bezalaxe, «presque tous les mots qui expriment des idées de l'entendement sont des métaphores». Ez adimenaren ideiak bakarrik (hots —hau Voltaire-k esaten ez duen arren—, adimena, nahimena, arima, baina baita ere pertsona eta beste guztiak

1041. <www.voltaire-integral.com/19/esprit.htm>.

1042. Ib.: «Il plut aux Grecs, ainsi qu'à d'autres nations, d'appeler vent, souffle, pneûma, ce qu'ils entendaient vaguement par respiration, vie, âme. Ainsi âme et vent étaient en un sens la même chose dans l'antiquité; et si nous disions que l'homme est une machine pneumatique, nous ne ferions que traduire les Grecs. Les Latins les imitèrent, et se servirent du mot *spiritus*, esprit, souffle. *Anima, spiritus*, furent la même chose».

1043. Humboldt, W. von, op. cit., bol. I, 516. «Alle neueren Sprachen haben Ausdrücke, die diesem entsprechen [«Geist» alemanari], und in allen ist es dieselbe Metapher».

1044. I, 507, 509, 514.

1045. I, 507. eta hurr.

1046. I, 509.

1047. Jeinu eta izpiritu (jeinu grekoa, izpiritu grekoa, etab.) berdintzat hartu ohi direla ikusteko: Chateaubriand-en *Génie du christianisme*, alemanez *Der Geist des Christentums* itzuli da. Schopenhauer-en *Geist des Christentums* itzultzaile espainolak *genio del cristianismo* ematen du, ik. *El mundo como voluntad y representación*, Mexiko 1983, 186, zutabea.

berak ere, metaforak dira denak! eta hala ere daukagu, gizon-emakumeak errealki existitzen direla, eta adimen eta nahimen bat errealki dutela, agian baita arima —edo izpiritu— pertsonal bat ere, ez dakigu zergatik Euskal Herriak edo Txinak eduki lezaketena baino errealaagoa). Gero, hori guztiagatixe, *izpirituak* balio ezberdina har lezake testuinguru batetik bestera, eta hizkuntza batetik bestera¹⁰⁴⁸. Eta egia da, alemanez guretzat ezohiko erabilera asko duela. Zeinek kontsideratuko lituzke, euskaraz, Konstituzio Espainola edo Gipuzkoako Diputazioa fenomeno izpiritualak? Euskaraz ez dugu esan ohi, historia edo zuzenbidea izpiritu-zientziak direla (Dilthey esplikatzeko ez bada). Gure esku- eta buru-lanak, alemanez esku- eta izpiritu-lanak da (eta *langile izpiritualak* dago); apezak, izpiritualak dira (*geistliche*); autorearen jabego intelektuala, izpirituala da (*geistig*); distraiturik egotea, *izpiritu absente* egotea; gaixo mentalak, gaixo izpiritualak dira; adimenezko edo adimentsu oro, gogozko, eta abar, berdin, izpirituala da; animatu, entusiasmatu, *izpiritu-tu* da (*begeistern*; desanimatu, *izpiritugabetu*), eta abar, *Geistek* jatorrian esanahi zuena, iratxoak ziren (ingl. *ghost*), andre-gizonak ikaratzen, armintzen, durdularazten, «sorgintzen», edo miraritsuki laguntzen dituztenak, beraz nolabait pertsonalak izakiak (latinezko *spiritusen* justu alderantziz, jatorrian ezpertsionala dena, eta teologiak eta filosofiak pertsonalizatu eta substantzializatuko dutena — inork ez, ordea, gehiago, Descartes razionalista modernoak baino); kristautasunarekin *spiritus* latinoaren esanahiak bereganatu ditu (jatorrizkoa galdu gabe), munduaren kreazio uneko Jainkoaren arnasatik Izpiritu Santuraino, arimaren esanahia ere barnebilduz; eta XVII-XVIII. mendeetan *esprit* frantsesak bere kutsua erantsi zion, oraindik gehiago konplikatzeko. Eta filosofian are gehiago konplikatuta da, tradizio grekoko *nous*, *logos* eta *pneuma* ere jaso behar izan dituenean, polisemia zorabiagarri bateraino. Ikusia dago, berbak, *Volksgeist*-a suprapertsone gisa irudikaraziz edo, ekibokoetarako bide eman lezakeela, eman, batez ere kritikoak horixe bilatzen badu (hala ere ekiboko batzuk ez dauka zergatik sortu, autore poskantiar batez ari bagara!)¹⁰⁴⁹. «Ce mot n'est-il pas une grande preuve de

1048. Hala, berriro, Voltaire-k, loc. cit.: «Ce que nous entendons communément en français par esprit, bel esprit, trait d'esprit, etc., signifie des pensées ingénieuses. Aucune autre nation n'a fait un tel usage du mot *spiritus*. Les Latins disaient *ingenium*...».

1049. Irakur bedi, salbuesgarriro entretenigarria behingoz, Kant, I., *Los sueños de un visionario explicados por los sueños de la metafísica*, Madril 1987. «Erromantikoek», postkantiar gisa, arriskurik ez daukate hizkuntza edo nazio-izpirituak substantzializatu edo ente metafisiko bihurtzeko; hori, haien irakurle «katolikoek» bakarrik egiten dute —gero beren fantasmak beste haiei leporatzeko! Herriaren pertsonifikazioak (besoak, hankak, urdaila, etab., omen dituela), metaforiko edo alegorikoak, antzinatetik ezagutzen dira (Liv. II, 32; ipuin hori jada Egipto zaharrea bertan aurkitzen bide da), eta *Volksgeist* modernoa ere metafora pertsonifikatzaile bat da zalantza gabe (karaktere indibidualarena); ordea suprapertsonek edo fantasmarik ez dagoela, ik. Kantorowicz, H., «*Volksgeist und historische Rechtsschule*», in: Coing, H. – Immel, G. (arg.), *Rechtshistorische Schriften*, Karlsruhe 1970, 455-456. Brie, S., *Der Volksgeist bei Hegel und in der historischen Rechtsschule*, Berlin-Leipzig 1909, 32-34. Gehitu behar da, bere garaian ez erabiltzaileek, baina ezta haren kritiko ugariatatik inork ere ez duela inoiz *Volksgeist* kontzeptua ulertu, abandonatua izan eta geroko gaizki-ulertzaile batzuetara arte, suprapertsone delako horren moldean.

l'imperfection des langues, du chaos où elles sont encore, et du hasard qui a dirigé presque toutes nos conceptions?», Voltaire-k berak galdetzen zuen jada. Hala ere, kontzeptu edo metafora heuristiko gisa hartuta bederen, bere desabantailekin, abantaila handiago bat ikusten dio: «Ce n'est point un défaut de la langue, c'est au contraire un avantage d'avoir ainsi des racines qui se ramifient en plusieurs branches»¹⁰⁵⁰. Beste hainbeste dagi Humboldt-ek, izpirituaren (*Geist*) kontzeptu/metafora eztabaidatu eta, ontzat emanez. Gehitu beharrik ez, honezkero, izpiritua (eta berdin «herriaren izpiritua» ere), Voltaire, Herder, Humboldt edo Hegel-engan, zerbait oso diferentea izango dugula.

Galdetuz gero, orain, «izpirituaren filosofiak» zergatik izan duen hala ere beste inon ez bezalako garapena eta inportantzia Alemanian, berdin horrekin inplizitoki galdetzen bada bezala, zergatik filosofia moderno ia guztia Europan XVIII. mendearen amaieratik XIX.arenera praktikan alemana izan den (Kant ondoren gehienbat izpiritu-filosofiaren forma hori hartuz, Schelling eta Hegel-ekin partikularki), agerikoa da, erantzunik axalena ere ikerketa honen markoak erabat gainezkatuko litzuzkeela, eta gure ahalak orobat. Ohartxo batzuk bakarrik, beraz, *Volksgeist*aren filosofietan sartu baino lehen. Hasteko, zer da literatura alemana? zer gara gu alemanok? Alemanian (Berlinen erregea frantsesez mintzo bada, hirurehun Estatu aleman badago) erantzuna ezin da formulatu, frantsesak egiten ari ziren legez, Estatuari edo erregeari erreferentziaz, hau da, koordenatu politikoetan. Baina alemanak egon badaudena errealitate bat da, errealitate politiko bat ez bada ere; hizkuntza alemana errealitate bat da, Estatu alemana ez izan arren, eta ez izan arren Estatu hizkuntza. Idazle aleman baten biografian, nazionalitate politikoak (estatalak) ez du fitsik esan nahi, jaka bezain erraz aldatzen du-eta edozein momentutan. Beraz, koordenatu kulturaletan ulertu beharko dizu bere identitatea: hizkuntza, literatura, tradizioa, *izpiritua*. Jakob Grimm-en esaldia famatua da (oraindik 1854an): «Zer daukagu guk komunik gure hizkuntza eta literatura baino?». Alta «sekulartasuna» deitu ohi dena, hasia dago; ez da nahikoa esatea, herriak, hizkuntzak, Jainkoak sortu zituela (haxe da, bestalde, hizkuntzaren jatorria eta naturaren inguruko saioen bolada — Frantzian ez gutxiago Alemanian baino). Ataka horretan, Leibniz-en «forces primitives»ak, historiari aplikatuak, Humboldt-i-eta balioko diete, hizkuntzak, herriak, oro har gizadia historikoki ulertzeko: mundu fisikoa adinaxe, gizatiarra ere indar lehentiar (baina bizi!) batzuek gobernatua dago. Razionalismoak mundua matematikoki ulertu du (Newton): herriak hor daude egon, beti berdin, euren karaktere eternal geldiekaz, lege mekaniko beti berdinen peko mundu beti berdin batean, lege berdinen pean berdin herri guztiak. Izadiarena bezala, gizadiaren estudioa ere funtsean «lege mekanikoen» ikerketa izango da (Montesquieu, Voltaire).

1050. Voltaire, loc. cit.

C'est évidemment —dio Voltaire-k— une mathématique générale qui dirige toute la nature, et qui opère toutes les productions. Le vol des oiseaux, le nagement des poissons, la course des quadrupèdes, sont des effets démontrés des règles du mouvement connues¹⁰⁵¹.

Erregela matematiko berdinek arautzen dute ideien sorrera, sentimenduak, bizikidetzak, eta herrien harat-honatak. XVIII. mendearen buru aldera, ordea, filosofia alemana —aski berandu— ernatu denerako, abian dira biziaren zientzia berriak, Natura ikusteko moldeak dinamikoak da¹⁰⁵². Orain dena mugimenduan dago, bilakaeran: mundua barne-indar biziak bizitua bihurtu da. Herder-engan ez dago, Montesquieu edo Voltaire-rengan ez dagoen historiaren interpretazioko elementurik bat bakarra: bakarrik, orain dinamismo ikaragarrian ikusia dago dena. Ikusmolde aldaketa orokor horren barruan, oso garrantzizkoa, iraulketa estetikoak izan da. Winckelmann-ek agerian ipini du arte grekoa ez dela erregela batzuen produktua, bizitzaren sentiera batena baino eta munduaren dastaera batena, hots, «arima» grekoarena¹⁰⁵³. Klasizismoa eginahalak egiten ari zen dena arautzeko, pintura, arkitektura, genero literarioak, estetika grekoaren arauak suposatzen zirenetara denak estekatuz (Akademia, Boileau). Winckelmann-ek arte-obra grekoak ikusteko modu legalista, klausulista hori birrindu, eta printzipio orokor bakarra ezarri du, lehen lekuan dinamikoak dena, interpretazio ireki, ez mekaniko baterako, eta bigarren, unibertsala eta bateratzailea sail ezberdinentzat beren barietate guztian, errespetuzkoa diferentzia eta ugaritasun guztiagaz (mitoa, literatura, eskultura, historia, filosofia). Winckelmann-ek erakutsi du mundu greko guztia «izpiritu» bat-beraren obra dela, hots, osotasun edo organismo bakarra biltzen duela denak (poesia eta filosofia, tragedia eta Laokoon, denak harremanduak), eta posible dela anizkoitasun nabar guztia «bizi-printzipio» esplikatzaile bakarrera bihurtzea¹⁰⁵⁴. Modelo horren eragina gero, gorabehera handien ondoren, gure artean ezagunago den Marx-enganaino ailegatzen da. Horren ustetan ere gizarte bakoitza, fase historiko bakoitza, osotasun bat da bere baitan; ekonomia, zuzenbidea, erlijioa, literatura, denak «osotasun organiko bat» osatzen du: izpiritu bera espresatzen da burdinbidean, filosofoen burmuinetan eta Balzac-en nobelan. Jadaneko materialismoan gaude, eta azken printzipio esplikatzaile unibertsala ere materiala da noski, produkzio moldeak (beraiek ere bakoitzak bere izpiritua daukana!).

1051. <www.voltaire-integral.com/19/idee.htm>.

1052. Ik., Naturaren kontzeptuaren eboluzio honetaz artikulu labur eta biziki argigarria, "Naturaleza", in: *Enciclopedia Garzanti de la Filosofía*, Bartzelona 1992.

1053. Winckelmann, *Reflexiones sobre la imitación del arte griego en la pintura y la escultura*, Bartzelona 1987.

1054. Poesia greko guztietan, diferenteenetan ere, «izpiritu berak» agintzen duela, ik. Humboldt, W. von, op. cit., bol V, 176 (1795-11-06ko Schiller-i idatzitako gutuna): «In allen Griechischen Gedichten, ohne Unterschied der Gattung und der Zeit, herrscht ein Geist» (geroxeago: «karaktere grekoa»).

Gure fantasmak uxatze aldera, Marx gaztearen pasarte bat, non ere *Volksgeista* aipatzen baitu, lagungarri izan dakiguke ideia bat egiteko, nola ulertzen zen benetan Alemanian adigai hori, laguninguru hegeldarrean adibidez: hor ikusten duzu, zer eta prentsa libreak deritzola mutilak *Volksgeista*! Merezi du arretaz irakurtzea testua; izan ere, prentsa librearen gorazarrearen azpian, *Volksgeistaren* definizio bat ezkututzen da (zentsura-legeen aurka idazten ari da):

Prentsa librearen herriaren izpiritua [Volksgeist] begi edonon zabalia da, herri baten bere buruan usteona gorputz hartua, lokarri bat hizketaria, horrek baitu gizabanakoa Estatua-rekin eta munduarekin lotzen, kultura inkorporatua, zeinek ere dituen gatazka materialak gatazka izpiritualetan itxuraldatzen eta haien ekaiezko eitea idealizatzen (...). Da ispilu bat izpirituala, non ere duen herriak bere burua ikusten, eta jakinduriaren aurreneko baldintza da norbere buruaren begiratzea. Da Estatuaren izpiritua, edozein egilorreran bana daitekeena, merkeagoa gas materiala baino. Da alde guztizkoa, alde guztietan dago, guztia daki. Da mundu ideala, errealitatetik etengabe jariatuz ari dena eta, izpiritu geroz eta aberatsago, atzera hartara hura arima-berrikotuz itzultzen dena¹⁰⁵⁵.

Berriro hastapenetara itzuliz. Ilustrazioaren gorenean gaude, gizatasunaren aurkikuntzan. Winckelmann-en Greziaren aurkikuntza testuinguru honetan behar da balioetsi: gizatasun original bat ediren da, bere baitako izpiritutik mundu oso bat sortzen ari. Birjaiotzan (Erasmus) edo klasizismo frantsesean ez bezala, orain ez da estudiatzen mundu grekoa probetxamendu artekogabe eskolastiko baterako asmoz gure estilo-ariketetan edo gure drametan (ereduak berdintzeko), ezpada beren arrotasun harrigarriko, imitaezinean dira ereduak: haiek euren baitatik egin zutena, guk geure baitatik egiteko; ez haiek gurekin berdintzeko (gu haiekin berdintzen garela esanez), baizik eta haiei beraiek izaten uzteko —arrotz eta zoragarri, errepikaezin—, eta gu ere geu izateko. Greziaren miresgarria da herri indibidualitate batena, zeinek ere bere barne-aro primitibotik epopeia, mitoa, artea, tragedia, filosofia ekoizten dituen. Fundamentals da, bat, arrotzaren aurkikundea arrotasun bezala (nortasuna, originaltasuna, kopiatzerik ez dagoena: askotan horrela gaitz ulertzen baita klasizismo alemana); eta, bi, aurkikuntza, herri bat funtsean bere sustrai primitiboen indarra eta bizia dela bere izaera guztian. Bi puntuok, berriro, Europa osoko testuinguruan ulertu behar dira. Modan daude bidaia-literatura eta misiolarien informeak, primitiboak eta jatorrak kontsideratzen diren herri arrotzak (Aita Lafitau, Rousseau), europarrei beren iragan primitibo eta jatorraz galderak pitzaraziz, beren modernitate agorraren aldean; Gobernuak lur eta herri arrotzak ikertzeko espedizioak antolatzen dituzte (J. Cook kapitaina); sorterrian bertan, monarkien historia goiak ahaztu eta, herriaren hastapen jatorrak bilatzen dira, sustrai primitiboak («Birjaiotza zelta», Ossian). Sustraiak —gizatasuna, ahalmen kreatiboak— herrian dautza, herriaren karakterean.

1055. Marx-Engels, *Werke*, Berlin 1983, bol. I, 60-61. «Die freie Presse ist das überall offene Auge des Volksgeistes...».

Esan bezala, garaiko Alemanian, literato edo pentsalari batentzat, Estatua, nazionalitate politiko egun oroz aldagarria, erreferentzia erabat bigarrentiar ahazgarria ageri da gizatasunaren aldean. Are gizatasuna literatura alemanean Estatuaren eta politikaren aurka pentsaturiko balioa bilakatuko da maiz, azken finean zer ha erabakigarria kontsideratuz, Goethe-k «gizatiarki lehena», «indibiduala», «berekia» esan ohi duena, zuzenean kontrajarria nazionalari (das «Menschlich-Erste», «Individuelle», «Eigentümliche»), baina inola ere ez dena ulertu behar gaizki banako hiritarraren zentzuan, ezpada nortasuna herritasun naturalean («Volkheit» dio Goethe-k) eta aiurri nazionallean («Nationalcharakter», «Nationalgeist») tinkotua edukitzearen esanahian, herritasun politikoaren ezaxolaz. Idazle aleman baten gizatasuna, bere alemantasuna da (Estatuarekiko ez menpetasuna hain zuzen), eta alemantasunean dauka bere unibertsaltasuna¹⁰⁵⁶. Puntu honetan ez dago inolako oposiziorik, ezta diferentziarik ere, Goethe-ren eta Herder-en artean. Eskuarki Goethe-k aiurri nazionala aipatu ohi du (Herder-ek bezalaxe), ez izpiritua. Nabarmenki Montesquieu-ren «nazioaren izpiritu orokorra»ren ideia bihurtzeko ahaleginetan hain zuzen, beste asko bezala bera ere espresio baten bila, *Volkheit* berba asmatu du (herritasuna - *Volksgeist* izanez bukatuko duenaren aurreaioa inondik ere)¹⁰⁵⁷. Pedagogoak, dio, haurtasunari entzun behar dio, ez haurrari (haurrak, haurkeriak nahi ditu eta esaten ditu); eta legegileak herritasunari entzun behar dio, ez herriari (herriak, nahiaren nahiz, ez daki, zer nahi duen ere). Herritasunak, aldiz (hots, izpiritu nazional orokorrak, nabariki), «beti gauza bera dio, arrazoizkoa da, egonkorra, garbia eta egiazkoa (...). Eta zentzu honetan legeak izan ahal eta behar du herritasunaren nahikun orokorki espresatua, nahikun bat, masak sekula espresatzen ez duena, baina entzun egiten duena burutsuak, eta asebetetzen dakiena zuhurrak, eta gogoz asebetetzen duena onak»¹⁰⁵⁸.

Aiurri edo izpiritu nazional hori iraunkorra da, herriak makina bat konkista, azpiraketa eta hondamendi jasan arren, gaurko egunera arte pertsiarrengan egiazta daitekeenez¹⁰⁵⁹, are gehiago juduengan. Juduen «karaktere deliberatua» bereziki miresten du, zori eta lur aldaira guztietan zehar nazio handi bezala eutsi baitio herri sakabanatu jazarriari¹⁰⁶⁰. Arte ororen hasiera eta amaia da berekitasun nazionala¹⁰⁶¹; arte gotikoaren aiurri alemana bindikatzen du¹⁰⁶²; pintore herbeheretarrengan euren karaktere nazional berekia goraiatzeko, pertsonaia puntuzkoetan

1056. Azurmendi, J., "Goethe: literatura nazional unibertsala", in: *Jakin* 111 (1999) 63-99.

1057. Goethe, *Werke*, loc. cit., bol. XII, 385: «Wir brauchen in unsere Sprache ein Wort, das, wie Kindheit sich zu Kind verhält, so das Verhältnis Volkheit zum Volke ausdrückt». Ik. bol. VIII, 685, oin-oharra: «Das Wort *Volkheit* taucht ungefähr gleichzeitig bei Campe, Jahn und Goethe auf...».

1058. *Ib.*, bol. XII, 385 (154. zk.).

1059. *Ib.*, II, 134. Emigratuta ere (baldintza geografiko aldatuetan ere, esan nahi baita), ingelesek, alemanek, etab., beren aiurria gordetzen dute.

1060. *Ib.*, bol. I, 404; IX, 130; XII, 387 (172. zk.).

1061. *Ib.*, bol. VIII, 479 (123. zk.).

1062. *Ib.*, bol. XII, 12-13.

manifestatzen baita herriaren karakterea¹⁰⁶³; epika serbiarraren nortasun nazional gogorra¹⁰⁶⁴; karaktere nazional italiarraren berekitasuna behin eta berriro erreparatzen da Italiako bidaian¹⁰⁶⁵, etab. Goethe «unibertsalak» monografia baterako adina material du gai honen inguruan. Momentuan bi testu begitantzen zaizkit irakurlearentzat bereziki orritzagarriak. Bat, berak galdetzen eta berak ihardesten duen «noiz eta nola sortzen da autore nazional klasiko bat?» itaunaren erantzuna: baldintza hau eta hori egoteaz gain, autore bat «izpiritu nazionalak blaitua» dagoeanean (eta jainua izan!)¹⁰⁶⁶. Bestea, «Lehen hitzak. Orfiko» ('Daimon' eta 'Tyche' poesien bere iruzkina): sortzetik beretik bakoitzak gure daimon pertsonala dakargu (izaera, karaktere haustezina), gure-gure guztiz indibiduala, ezerk ezingo diguna borratu, gure herriak guri emana¹⁰⁶⁷. Banakoa eta nazioaren oposiziorik ez¹⁰⁶⁸. Aitzitik. Kasuren batean «izpiritu nazionalak» («Nationalgeist») kontzientzia nazionala, are abertzaletasun sutsua ere, esan nahi lezake Goethe-ren luman, ikus Wilhelm Meister-en Ikasturteak¹⁰⁶⁹. Garaiko atmosfera eta hizkera da, hori bai unibertsala.

1063. Ib., bol. XII, 163-164. «(...) Wie wir den Charakter des Einzelnen erheben, welcher darin besteht, dass er sich nicht von den Umgebungen meistern lässt, sondern dieselben meistert und bezwingt, so erzeigen wir jedem Volk, jeder Volksabteilung die Gebühr und Ehre, dass wir ihnen auch einen Charakter zuschreiben, def sich in einem Künstler oder sonst vorzüglichen Manne veroffenbart». Karakerearen Goethe-ren kontzeptuaz, ik. bol. XIV, 172-173.

1064. Ib., XII, 331.

1065. Ib., XI, 81, etab.

1066. Ib., XII, 240-241: «Wann und wo entsteht ein klassischer Nationalautor? Wenn er in der Geschichte seiner Nation grosse Begebenheiten und ihre Folgen in einer glücklichen und bedeutenden Einheit vorfindet; wenn er in den Gesinnungen seiner Landsleute Grösse, in ihren Empfindungen Tiefe und in ihren Handlungen Stärke und Konsequenz nicht vermisst; wenn er selbst, vom Nationalgeiste durchdrungen, durch ein einwohnendes Genie sich fähig fühlt, mit dem Vergangenen wie mit dem Gegenwärtigen zu sympathisieren...».

1067. Ib., bol. I, 403-405.

1068. Ik. oin-oharrak, in: bol. IV, 506.

1069. Ib., bol. VII, 125: «Jedermann war von dem Feuer des edelsten Nationalgeistes entzündet. Wie sehr gefiel es dieser deutschen Gesellschaft, sich ihrem Charakter gemäss auf eigenem Grund und Boden poetisch zu ergötzen!».

XV. Polemika historiko artean

Gaur Humboldt nola irakurtzen dugun, zordunak gara ikerketa berri askori, zeintzuek berebat polemika batzuei baitzaizkie zordunak. Nolabait Chomsky-k probokatu dituela, esan genezake, polemika horiek eta horien kariatzko ikerketak.

Si no se puede atribuir a Chomsky el mérito de una rigurosa reconstrucción histórica —irizten dio horregatik E. Bustos-ek—, se puede admitir que ha sido él el principal impulsor de su reconsideración y, mediante ésta, la de toda una revaloración crítica de la lingüística y filosofía del lenguaje anterior al siglo XIX¹⁰⁷⁰.

Humboldt-en «berraurkikuntza», nolana ere, lehenagokoa da, eta Chomsky-k berraurkikuntza hori bereganatu egin du. Beharbada internazionalki eztabaidaren eta interesaren erdian berak ipini du hala ere.

I. LINGUISTIKA KARTESIARRAREN POLEMIKA

N. Chomsky-k 1966an *Cartesian Linguistics* argitara zuen, 1968an *Language and Mind*, biotan bere teoria linguistikoa aurrekariak seinalatzen baitzizkion XVII eta XVIII. mendeetan. Chomsky-k linguistika kartesiarraren kontzeptu atezabal samarra dauka: hala, «linguistika kartesiarra» esaten da, baina horren gailurra eta koroa, «punto final del desarrollo de la lingüística cartesiana»¹⁰⁷¹, Humboldt izango litza-teke¹⁰⁷². Beraz, Chomsky-ren «linguistika kartesiarra» —Descartes-ek berak elementu gutxi eskaintzen baitu linguistikarako— Port-Royalgo gramatikarena da (1660)¹⁰⁷³, eta Humboldt-ena batez ere. Chomsky-k berak Humboldt-en ildoan ikusten du bere teoria generatiboa.

1070. Bustos, E., *Introducción histórica a la filosofía del lenguaje*, Madril 1987, 52.

1071. Chomsky, N., *Lingüística cartesiana. Un capítulo de la historia del pensamiento racionalista*, Madril 1969, 49, 36. oin-oharra.

1072. Ib.: «El énfasis cartesiano en el aspecto creador del uso del lenguaje, como característica esencial y definidora del lenguaje humano, encuentra su más potente expresión en el intento de Humboldt de desarrollar una teoría completa de la lingüística general». Ik., Humboldt-i buruz, 49.-68. or.

1073. Adibidez, hizkuntzaren generatibitate edo sorgarritasuna dela eta, Chomsky-k gure Joanes Huarte Donibaneko bat ere problemarik gabe uztartzen dizu Descartes-ekin, oinarri filosofikoetan antipodak diren arren (Descartes-entzat zientzia —eta esperimientua— metafisikaren menpe dago), ik. Chomsky, N., *El lenguaje y el entendimiento*, Bartzelona 1971, 25-26. Huarte-ri buruz, ik. 22. eta hurr.

Bustos berak honela azaltzen du, auzia nola supiztu den:

La teoría lingüística racionalista constituyó un objeto de renovado interés a partir de los años sesenta, por obra y gracia de su reevaluación en la obra del más famoso lingüista contemporáneo, N. Chomsky. Lo que Chomsky consideraba 'lingüística cartesiana' no era sino una reconstrucción interesada de algunas ideas filosóficas sobre el lenguaje que se extendían a lo largo de tres siglos (XVII, XVIII, XIX). Chomsky construía un collage prescindiendo de los habituales criterios de rigor histórico y ese abandono era perfectamente consciente por su parte. Según el mismo afirmaba, *no se puede mostrar a individuo alguno que haya sostenido todos los puntos de vista que esbozaremos* y, además, algunos de los más activos colaboradores en este sentido (en el de la teoría lingüística) se habrían considerado seguramente decididos adversarios de la doctrina cartesiana. Por otra parte, Chomsky admitía que la 'lingüística cartesiana' no formaba parte estricta de las tesis filosóficas de Descartes: *el propio Descartes dedicó poca atención al lenguaje y sus escasas observaciones están sujetas a diversas interpretaciones*. En consecuencia, el concepto de 'lingüística cartesiana' que Chomsky utilizó era sumamente flexible y, por tanto, poco sensible a las críticas que, con criterios estrictamente historicistas, se le hicieron. Por decirlo de otro modo, Chomsky no estaba tan interesado en rescatar o reivindicar una teoría del lenguaje bien determinada como en subrayar ciertas constantes a lo largo de la historia de las ideas sobre el lenguaje. Esas constantes, que no constituían un cuerpo teórico articulado, son las que a él le importaba destacar, presentando sus propias concepciones como prolongación de ellas. Con ello, Chomsky caía, de una forma quizás deliberada, en dos de los defectos más corrientes en los procesos de interpretación histórica: la descontextualización y la extrapolación. Descontextualización, porque Chomsky evaluaba, por ejemplo, las tesis de Descartes sobre las ideas innatas precindiendo de su trabazón teórica con otras doctrinas cartesianas, como la tesis de la doble sustancia. Extrapolación, porque Chomsky pretendía imbuir de significación actual un cuerpo de ideas elaborado en el siglo XVII con un horizonte de problema científico muy diferente del actual.

De acuerdo con sus propias palabras, la noción de 'lingüística cartesiana' que le interesaba era la siguiente: *Con la combinación 'lingüística cartesiana' deseo caracterizar una constelación de ideas e intereses que aparecen en la tradición de la 'gramática universal' o 'filosófica' que se desarrolla a partir de la Grammaire générale et raisonnée de Port Royal (1660); en la lingüística general que se desarrolló durante el período romántico y sus consecuencias inmediatas; y en la filosofía racionalista de la mente que, en parte, constituye para ambas un fondo común*. Es decir, trataba de una serie de obras que, desde Port-Royal a Humboldt, participan todas de una ambición común: encontrar, en la pluralidad de las lenguas, principios unificadores que puedan ponerse en relación con características cognoscitivas (espirituales) del entendimiento humano. Para Chomsky esta lingüística cartesiana se opone sin más a la lingüística empírica, cuyo representante moderno identifica con la lingüística taxonómica y estructuralista.

Interesa insistir en la heterogeneidad de esta noción de lingüística cartesiana que Chomsky defendió. En ella caben tanto Arnauld y Lancelot, como J. Harris (*Hermes*) o Herder y Humboldt. Se trata de una noción inaplicable cuando lo que interesa es la

historia de las ideas lingüísticas, cuando de lo que trata es de evaluar la dimensión exacta de las innovaciones lingüísticas del cartesianismo y su repercusión en períodos posteriores. En este sentido lo primero que llama la atención es la dificultad en definir un concepto medianamente riguroso de lingüística cartesiana, hasta el punto que diferentes autores modernos consideran que tal concepto no es sino un mito propiciado por el propagandismo chomskiano¹⁰⁷⁴.

XX. mendeko 70eko hamarkadako urteetan Chomsky-ren «linguistika kartesiarrari» eginiko jaukiak alde guztietatik ugaritu dira. Analisisirik zorrotz eta kritikarik zakarrenak Princetongo profesore H. Aarsleff-enak izan dira zalantza gabe¹⁰⁷⁵. Chomsky-k, dio, kartesiarrak eta antikartesiarrak zaku berean sartzen ditu: kartesiartzat saltzen digu Port-Royalgo gramatika, orobat Du Marsais Lockezeale aitorta, etab. Haren historiaren trataeran *grosso modo* eta nahaski Aarsleff-ek ez du barkatzen «this sort of carelessness, omission, and (unfortunately) plain ignorance»¹⁰⁷⁶; «his ignorance of the general intellectual history of the entire period under discussion»¹⁰⁷⁷. XVII edo XVIII. mendeetan gramatika unibertsalaren tesia onartzeko ez zegoen batere kartesiarra izan beharrik, ezta ideia innatoak suposatu beharrik ere. «To be a universal grammarian, it is enough to be a rationalist»¹⁰⁷⁸. Kartesiarrak izan hala enpiristak (enpiristak razionalistak dira), «both modes in the study of language made the same basic assumptions regarding reason and the uniformity of human nature, and both were directed toward the same subject matter and aim; only their methods of approach were different»¹⁰⁷⁹. Hori beti horrela izan da Erdi Aroz gero —eta beharbada Aarsleff-en gezi edenduen itua ez da Chomsky-ren historiaren trataera soilik, ezpada unibertsal linguistikoen haren teoria guztia, emandako formulazioan behintzat. Izan ere, ez ote du formulatu, egin duen moduan, bere ezjakintasun osoagatik historian? «As Gilson said in 1947, summing up the principles of the masters of grammar in the thirteenth century: the man who knows one grammar does not know all languages, but he knows all grammars, for there is only one, that of the intelligence whose operations are identical in all men, the universal grammar of the human mind. Though I am not sure I understand Chomsky on this point (on which he is never very clear), no universal grammar postulates anything other than reason as the underlying framework or abstract apparatus of all grammars. They never postulate a separate linguistic something, though Chomsky talks vaguely about ‘the forms of thought’ and innate ideas»¹⁰⁸⁰.

XIX. mendera arte guztian segurutzat ukan da gramatika orokorrak gobernatzen dituela hizkuntzak oro, eta herri guztiek, jakin gabe, gramatika orokorrari

1074. Bustos, E. aip. lib., 49-50.

1075. Aarsleff, H., “The History of Linguistics and Professor Chomsky”, in: *Language* 46 (1970) 570-585.

1076. Ib., 571.

1077. Ib., 573.

1078. Ib., 575.

1079. Ib., 579

1080. Ib., 575.

obedituz —arrazoimen unibertsalaren gramatika— ele egiten dutela¹⁰⁸¹. Chomsky-k kartesiar edo razionalistei, enpiristen aurka (berak «has a very strong antipathy to Locke») ¹⁰⁸² esleitu gura diena, ez da mende horien guztien ondasun komuna baino. Eta Chomsky bera berak jakin gabe dago leporaino tradizio horren barru-barruan.

I must conclude with the firm belief that I do not see that anything at all useful can be salvaged from Chomsky's version of the history of linguistics. That version is fundamentally false from beginning to end¹⁰⁸³.

Hilabete batzuk geroago J. Verhaar jesuitak artikulu bat Chomsky «salbatuz» argitaratu badu («fundamentalki zuzena» ebatziz haren interpretazioa tradizio kontinental filosofikoarena)¹⁰⁸⁴, Aarsleff-ek iradu erantzun du, zorroztasun eta erudizio maisuzkoz, filosofia modernoarena ere ezagutza ñabarketari miresgarritz, bere lehenengo ataketik izpi bat ezabatzeke¹⁰⁸⁵.

Aarsleff-i jarraiki, Chomsky-k kritiko gogor anitz aurkitu du. Hala ere, kritikorik onenak, A. Joly adibidez¹⁰⁸⁶, Aarsleff-ek jada ohartuak osatzera mugatzen direla esango litzateke, eta txarragoak hura txarki errepikatuzera baino ez. «Linguistika kartesiarra»ri sortu zaizkion erasoetatik eta polemikatik (horren barruan, Descartes bezainbat, Humboldt egon da eztabaidan), emaitza izan daiteke, laburki: Descartes-ek ez duela inolako berritasunik ekarri eta ez eragin hizkuntzaren kapituluan; Chomsky-k suposatu duen mugimendu postkartesiar edo razionalista homogeno hori, ez dela existitu; beraz, hautatu duen izendapenak ez dirudiela justifikatua, ezta berak historiari eman dion ardatzak eta homogeneotasunak ere¹⁰⁸⁷. Alegia, Chomsky ez dela ideien historilaria.

1081. Ib., 578-579. «The 19th century had lost the 18th century's fundamental conviction, its first theory we might say, that of the uniformity of human nature. It thus also failed to see the fundamental distinction between nature and art, and it did not grasp the theoretical, conjectural quality of the state of nature, which it took to be misdirected quasi-history. To the 18th century, however, this difference existed between the state of nature and the origin of language: that if language was man-made, then man might hope to gain some firm insight into the history of man and thought by a study of the things that pertain to language, e.g. etymology as then understood. Here no doubt lies the ultimate reason why the concept of progress in the social sciences first arises in the context of the study of language, in the latter half of the 18th century».

1082. Ib., 581.

1083. Ib., 583.

1084. Verhaar, J. W. M., "Philosophy and Linguistic Theory", in: *Language Science* 14 (1971) 1-11.

1085. Aarsleff, H., "Cartesian Linguistics: History or Fantasy?", in: *Language Sciences* 17 (1971) 1-12.

1086. Joly, A., "La linguistique cartésienne: une erreur memorable", in: Joly, A.-Stefanini, J. (arg.), *La grammaire générale. Des modistes aux idéologues*, Lille 1977, 165-199. «Le concept de linguistique 'cartésienne' correspond à un mythe» (167).

1087. Keith, P. W., "On the Non-existence of Cartesian Linguistics", in: Butler, R. (arg.), *Cartesian Studies*, Oxford 1972, 137-145.

1974an Aarsleff-ek ikerlan biziki inportante bat argitaratu du hizkuntzaren jatorriaren auziaz XVIII. mendean, eta arazo horri buruz Berlingo Akademian ibili diren eztabaidez Herder-en saioa (1771) baino lehen, erakutsiz saio guztion abiaburua Condillac izan dela (ez Descartes, ulertu behar da), berau Locke-rena baita ikasle eta jarraitzailea¹⁰⁸⁸. Ikerlanaren azken jomuga Herder ere, eta haren ondotik hizkuntzalaritza aleman klasikoa, hori hizkuntzaren jatorriaren bilaketatik abiatua da, Condillac-en ildoan datorrela, erakustea da. XVIII. mendeak giza erakunde eta obra guztiei buruz, haien jatorriaz galdetu du: gizartearen eta Estatuaren, legeen, arteen, giza adimena eta pentsamenduaren, eta, nola ez, hizkuntzaren nondikakoaz. Era horretan gizon-emakumearen munduan zer den naturala eta zer artifiziala, historikoa, bereizi gura zen, betiere topiko mende horretan seguruaren gainean, giza naturaren uniformitatea gizaldi eta lurralde orotan¹⁰⁸⁹. Giza natura hori zen filosofikoki zulatu nahi zena, ez ezeren jatorri historikoa denboran —interes historikoa honela jaio egin da, besterik ez oraindik.

Similarly, the philosophical question of the origin of language as first formulated by Condillac sought to establish man's linguistic state of nature in order to gain insight into the nature of man, indeed into the unique nature of man¹⁰⁹⁰.

«Thus the question of the origin of language is a question about the nature of language and the nature of thought»¹⁰⁹¹. Beti ere Aarsleff-ek Chomsky-rekin jarraitzen du polemikan («partisan history is no history»)¹⁰⁹², berriro konklusiora iristeko:

Chomsky's version of Locke's philosophy —in so far as it is possible (and fair) to judge on the slender evidence we are offered— is plainly false. The consequence of that error is historical chaos¹⁰⁹³.

1088. Aarsleff, H., "The Tradition of Condillac: The Problem of the Origin of Language in the Eighteenth Century and the Debate in the Berlin Academy before Herder", in: *Studies in the History of Linguistics*, Bloomington 1974, 93-156.

1089. *Ib.*, 104-105.

1090. *Ib.*, 107. Autoreak hemen Condillac-en jarraitzaile Rousseau-ren pasartea ailegatzten du, Ezberdintasunaren Jatorriaren saiokoa: «J'ai hazardé quelques conjectures, moins dans l'espoir de résoudre la question que dans l'intention de l'éclaircir et de la réduire à son véritable état... Car ce n'est pas une légère entreprise de démêler ce qu'il y a d'originaire et d'artificiel dans la Nature actuelle de l'homme».

1091. *Ib.*, 110.

1092. *Ib.*, 111. Ikus 111. eta hurr., bereziki 115. eta hurr.

1093. *Ib.*, 121. Eta berriro susmoa hartzen da, Aarsleff-ek, Chomsky-ren historiaren irakurketa kritikatu, zeharka horren teoria linguistiko osoa auzikatzen duela. *Ik.*, adibidez, 114: «(...) Du Marsais held basic views of mind, thought, and the understanding that are entirely incompatible with the version of innateness which Professor Chomsky takes to be essential to the fundamental principles of universal grammar». Innatismoaren eztabaidarako (Descartes eta Locke), *ik.* 118-120; eta "Cartesian Linguistics: History or Fantasy?", *loc. cit.*, 5-8. (Hemen ere: «Chomsky's version of innateness is ignored by all universal grammarians and linguists», 6. or.).

Interesantea ikerlanean da hizkuntzaren jatorriaren arazoa, Condillac-engandik partituz, Maupertuis-en eskutik nola pasatzen den Frantziatik Berlingo Akademiara¹⁰⁹⁴. Eta ez interesik gabekoa, hizkuntzaren eragina pentsamenduaren gainean arazoa harremandua aurkitzea, zientziarako alemanaren gauzeza, are kaltegarria, eta frantsesaren abantailatsua ustearekin.

(...) The falsity of the demonstration becomes manifest —aipatzen du Aarsleff-ek Akademiako kide baten arrazoa—, on thinking, or on translating into French, whereas in the Latin and German expression, it remains strangely enveloped and intricate; and this it was which gave rise to the important question, on the influence of language on opinions, and of opinions on language. Never had the bulk of the German nation been misled by the Wolffian philosophy, had not the two languages, which are most familiar to them, the German and Latin, been more accomodated than the French, to the sophism, on which the whole is founded¹⁰⁹⁵.

Beraz, pentsamendu «frantses» honetako ideia da hizkuntza bakoitzak bere izpiritua duela. Bakarrik, arrazoi hori baliatzen da orain izpiritu frantses goraren berdingabea goratzeko. Herder-ek ez du besterik egingo esatea baino, frantsesak berea daukan bezalaxe, daukala alemanak bere izpiritua, eta berdin beste guztiek, bakoitzak bere-berea eta konparaezina:

The doctrine of the intimate connection between «Volkgeist» and language has generally been held one of Herder's most important contributions to the thought of his age. But the second part of the *Essai* [Condillac], the part Herder had read by the middle 1760's, contains such statement as these: «Tout confirme donc que chaque langue exprime le caractère du peuple qui la parle». «De tous les écrivains, c'est chez les poètes que le génie des langues s'exprime le plus vivement». And «Les langues, pour quelqu'un qui les connoîtroit bien, seroient une peinture de caractère et du génie de chaque peuple. Il verroit comment l'imagination a combiné les idées d'après les préjugés et les passions». It is true that at the time these ideas were, so to speak, in the air, but Condillac was the first to give them a firm place in the theory of language and its origin¹⁰⁹⁶.

Aarsleff-en kritiken ondorioa da, Chomsky-ren «linguistika kartesiarra»ren kontzeptua itxuragabekeria historiko bat dela, eta, gainera, hark egin duen Humboldt-en hizkuntz filosofiaren interpretazioa ere faltsua dela: Chomsky-k hizkuntzaren filosofiako Locke, Condillac, Humboldt ildoak ez du tutik ulertu.

1094. Ib., 121. eta hurr.

1095. Ib., 134. Ik., halaber, 133: «(...) Comment un tour d'esprit produit une Langue, laquelle Langue donne ensuite à l'esprit un tour plus ou moins favorable aux idées vraies...» Kant haurra eskolara doanean, alemana debekatua zegoen irakaskuntzan, XVI. mendeaz geroko ordenantza batek hala ezarrita: «Los preceptores deberán hablar con los alumnos en todo momento en latín y no en alemán, ya que esta lengua, ligera de por sí, es para los niños entorpecedora y perjudicial», cfr. Cassirer, E., *Kant, vida y doctrina*, Mexiko 1978, 25.

1096. Ib., 139-140.

2. HUMBOLDT ETA «IDEOLOGOAK»

Naturalki lerratu da auzia linguistika kartesiarretik Humboldt eta Ideologenera; edo hala lerrarazi du behintzat Aarsleff-ek (1977), Chomsky-rekin zekarren eztabaida linguistikaren historigintza aleman guztira hedatuz. Aarsleff-en lehia berriz ere jakintsu ezjakinen okerrak zuzentzea da linguistikaren historian: konkretuki, oraingoan, Humboldt-en sustraiak eta egiazko etorkia, ez Kant eta Herderengan, baizik eta Ideologo frantsesengan erakustea¹⁰⁹⁷.

Car c'est à Paris qu'il a découvert sa vocation intellectuelle et philosophique pour l'étude du langage, ainsi que l'orientation et les principes de base qui animeront cette étude¹⁰⁹⁸.

Aarsleff Humboldt deblauki Ideologo deklarateraino doa:

C'est dans ces milieux que Humboldt prend le tournant qui l'oriente vers l'anthropologie linguistique. Il lui doit non seulement une nouvelle orientation, mais aussi les principes fondamentaux qui sont au coeur de sa philosophie linguistique. Tout ce qu'il a écrit par la suite sur le langage montre l'étendue de sa dette. Dans ce sens, Humboldt appartient au groupe des Idéologues¹⁰⁹⁹.

Hori horrela, noraezekoa da itauna, ikerketa humboldtiarrek zergatik ez dieten harreman horiei jaramonik egin. Erantzuna da, hasteko, historiko teknikoki, Herder-en posizioa pentsamendu frantses ilustratuaren zuzen kontrariorizat jotzen dela¹¹⁰⁰, eta gero Humboldt Herder-en jarraikari estutzat¹¹⁰¹. Sakonagoan, ordea, teknikoki horrela jokatzeko arrazoia ideologikoa da:

En réalité, il semble que cette interprétation soit un mythe des années 1850, qu'aucune preuve n'est jamais venue étayer. Les implications idéologiques de ce mythe l'ont fait confondre avec l'histoire. Son succès repose sur la croyance, encore

1097. «Ideologoak» izendapena Destutt de Tracy-k asmatua da Frantiako Iraultzaren inguruko filosofo multzo batentzat, Locke eta Condillac-en ildokoak, non bera ere sartzen baitzen: J.-D. Garat, Sieyès, Volney, Cabanis, Roederer, Jacquemont, St. Pierre, Larominguère, Ginguené, De Gérando, eta berba horren gaurko esanahiaren aurka, berez haien enplegua ezagutzaren moduz edo ideien jatorri eta naturaz («ideien logia» edo zientzia), jarraian hizkuntzaz eta berorren naturaz ere bai, adierazten du. Napolen-ek, filosofoak destainatzen baitzituen, «ideologo» hitza burla bihurtu zuen, eta hortik hartu zuen eboluzioa gaurko esanahira.

1098. Aarsleff, H., "G. de Humboldt et la pensée linguistique des Ideologues", in: Joly, A.-Stefanini, J., aip. lib., 218.

1099. Ib., 231.

1100. Ib., 225: «La conclusion nous paraît s'imposer: il n'y a pas de raison valable pour accepter l'interprétation traditionnelle, due à Haym, en vertu de laquelle Humboldt aurait trouvé dans l'*Abhandlung* de Herder une nouvelle philosophie romantique du langage en accord avec l'aversion que seraient censés lui inspirer le matérialisme et le sensualisme attribués à Condillac et à ses disciples».

1101. Ib., 223: «Les critiques qui rapprochent Herder et Humboldt ne font pas de distinction et ils voient dans l'essai de Herder l'expression de ce qu'on considère comme le fondement d'une philosophie romantique du langage, distincte des doctrines rationalistes et matérialistes attribuées aux Français, ce qui revient à séparer Condillac et Herder».

très vigoureuse à l'époque, qu'un fossé infranchissable sépare la pensée française et la pensée allemande, interdisant entre elles toute communication¹¹⁰².

Baina, adi!, pentsamendu frantsesaren eta alemanaren artean suposatzen den leize gaindiezin horrek hemen oraindik ez dauka zerikusirik nazionalismoarekin, kontrairaultzarekin baizik: «En France comme en Allemagne, cette conception fait partie de la réaction contre la révolution française et la pensée du dix-huitième siècle»¹¹⁰³. Ohiki, gure artean behintzat, berdinketak egiten direlarik, pentsamendu frantsesa berdin Ilustrazioa, Ilustrazioa berdin Iraultza, handik gero, alderantzika, pentsamendu alemana berdin antiiraultzailea berdin antifrantsesa ilkitzen da. Guztiz kontrara, Ilustrazio frantsesaren eta Herder/Humboldt-en pentsamenduaren artean Aarsleff-ek, ez etena, baizik eta jarraipen estu-estua dagoela enfatizatzen du.

Le lecteur aura sans doute déjà remarqué que notre sujet, dans les pages qui précèdent, est le principe de la relativité linguistique ou, plutôt, son fondement. On y a vu «une découverte authentique» de Humboldt (Gipper); c'est là une opinion très largement répandue. Loin d'être une découverte de Humboldt, ce principe est reconnu dès le dix-huitième siècle: il est souvent formulé et donne lieu à des controverses jusqu'au début du dix-neuvième siècle, notamment en France. La discussion est au centre du corps de doctrine élaboré par les Idéologues entre 1790 et 1800, ainsi qu'en témoigne l'oeuvre de Destutt de Tracy. Elle fonde leur anthropologie. On en trouve une abondante illustration dans l'ouvrage de De Gérando, *Considérations sur les diverses méthodes à suivre dans l'observation des peuples sauvages* (sept. 1800). Ce principe de la relativité linguistique est énoncé et développé dans le long chapitre de l'*Essai* de Condillac intitulé «Du génie des langues» (*Oeuvres* I, 98a-104a; II, I ch. XV). Il se trouve résumé dans la phrase suivante: «tout confirme donc que chaque langue exprime le caractère du peuple qui la parle». Tel est aussi le sujet des *Réflexions* de Maupertuis. Celui-ci propose à l'Académie de Berlin le thème du discours qui permet à J. D. Michaëlis de remporter le prix en 1759 sous le titre révélateur: *Von dem Einfluss der Meinungen in die Sprache und der Sprache in die Meinungen*. Le problème avait déjà été abordé par Maupertuis.

Le principe de la relativité et son fondement subjectif découlent de l'épistémologie que Condillac avait empruntée à Locke. Cette épistémologie et ses conséquences linguistiques révolutionnaires ont été développées pour la première fois au dix-septième siècle lorsque la nouvelle science rejeta la doctrine du langage adamique (la doctrine de l'origine divine). Cette doctrine, qui veut que les mots, d'une façon ou d'une autre, renvoient directement aux choses, est abandonnée au profit de la conception selon laquelle nous ne pouvons connaître que les manifestations externes des phénomènes. Ainsi, le langage étant une invention humaine, on ne peut même pas se fier aux mots qui désignent des objets physiques. Les mots ne réfèrent pas aux objets, mais à l'idée que nous en avons. De là procède la subjectivité linguistique.

1102. Ib., 225.

1103. Ib. Dena dela, R. Haym liberala (Frankfurteko Batzar Nazionaleko kidea), edo Ilustrazio frantsesa ikertu duen E. Cassirer-i, sentimendu antifrantsesik edozein eratakia ere suposatzearen desegokitasunaz, ik. Trabant, J., *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 222-225.

Ces idées peuvent être groupées différemment d'un locuteur à l'autre au sein de la même communauté linguistique, ou d'une langue à l'autre. Les mots, disait Locke, sont comme des noeuds qui maintiennent ensemble plusieurs idées. Une confiance mal placée dans les mots amène à supposer qu'ils réfèrent aux phénomènes comme s'il y avait une double conformité sur laquelle se fonder: d'une part entre la chose et l'idée, d'autre part entre l'idée et le mot. C'est de cette constatation que Locke tire l'idée de l'impossibilité d'une traduction interlinguale fidèle. Ce principe est si important qu'il y est fait référence dans nombre d'ouvrages, souvent sous le titre de «génie des langues». Il n'est pas nécessaire d'invoquer à son sujet Locke ou Condillac. Le principe de la double conformité est repris dans l'oeuvre sur le Kavi de Humboldt, au chapitre qui contient un résumé de la grammaire philosophique du dix-huitième siècle (...): «In die Bildung und in den Gebrauch der Sprache geht aber nothwendig die ganze Art der subjectiven Wahrnehmung der Gegenstände über. Denn das Wort entsteht eben aus dieser Wahrnehmung, ist nicht ein Abdruck des Gegenstandes an sich, sondern des von diesem in der Seele erzeugten Bildes». La conséquence en est cette doctrine, familière déjà au dix-septième siècle: «Da aller objectiven Wahrnehmung unvermeidlich Subjectivität beigemischt ist, so kann man, schon unabhängig von der Sprache, jede menschliche Individualität als einen eignen Standpunkt der Weltansicht betrachten. Sie wird aber noch viel mehr dazu durch die Sprache (...). Der Mensch lebt mit den Gegenständen hauptsächlich, ja, da Empfindungen und Handeln in ihm von seinen Vorstellungen abhängen, sogar ausschliesslich so, wie die Sprache sie ihm zuführt» (AA 7, 59-60). Le principe de la relativité linguistique n'est donc pas une découverte de Humboldt. Les conséquences évidentes de cette attribution erronée sont d'une grande portée pour l'histoire de la pensée linguistique.

Ce principe est au coeur de l'intérêt porté aux langues nationales et aux dialectes, au coeur, entre autres du «Volksgeist» de Herder. Sur ce point, comme sur d'autres, Herder et le 'deutsche Bewegung' ne font que suivre le courant de la pensée linguistique contemporaine. On en trouve des témoignages dans les réponses passionnantes faites au questionnaire linguistique de l'Abbé Grégoire (1790). Ce questionnaire s'insère dans le projet qui vise à imposer à toute la France une «langue de la liberté» unique, dans l'intérêt du pouvoir central, sur le plan de la politique comme sur celui de l'éducation. A la question: «Quelle est l'influence respective du patois sur les moeurs et de celles-ci sur votre dialecte?» il est répondu de manière significative: «L'influence du patois sur les moeurs est, je crois, absolument nulle: ce sont les moeurs qui influent sur le langage. Du Tremblay, dans son traité des langues, dit: «Il en est des peuples entiers comme d'un homme particulier. Leur langage est la vive expression de leurs moeurs, de leur génie, de leurs inclinations, et il ne faudroit que bien examiner ce langage pour pénétrer toute la pensée de leur âme, et tous les mouvements de leur coeur. Chaque langue doit donc nécessairement tenir aux perfections et des défauts du peuple qui la parle» (Certeau 1975, 223). Cette réponse est, si l'on veut, du pur Herder, du pur Condillac, du pur romantisme ... ce qui pourrait donner à penser que la notion de romantisme, l'histoire même du romantisme ont grand besoin d'être revues et corrigées. L'auteur de la réponse conclut en citant l'*Encyclopédie* et Voltaire sur le «génie des langues». D'autres réponses sont

similaires, et leurs auteurs n'avaient pas lu Herder. La plupart affirment avec insistance que les parlars locaux sont très chers aux coeurs de ceux qui les parlent, et considérés comme indestructibles. Quoiqu'adopté, le plan d'unification ne fut pas mis en pratique. A l'époque, seule la motié de la population est capable de parler couramment le français d'Ile-de-France¹¹⁰⁴.

Humboldt-en estudioak interes ezberdinetatik aritu izan dira: E. Cassirer filosofiatic, H. Arens, W. Lammers hizkuntzalaritzatik, etab. Aarsleff-ek, horiek eta beste batzuk, Humboldt-en estudio alemanak denak kritikatu ditu, bereziki R. Haym biografoa, eta besteen artean H. Gipper, zeinek ere eman baitio Alemaniatic aurreneko arrapostua xeheki dokumentatua (1979). Horrek lehenbizi Humboldt-en zinezko mendekotasuna Herder-engandik frogatzen du (Aarsleff-ek gutxietsia), ez orokorki soilik, baizik eta bereziki Herder Condillac-en arerio den puntuetan ere¹¹⁰⁵. Jarraian apurtu egiten du Aarsleff-en argumentazioa, Humboldt-en Pariseko egonaldia (1797ko azarotik 1801era)¹¹⁰⁶, eta hango irakurketak eta solasak Ideologoeekin, hizkuntz filosofia humboldtiarraren abiapuntu eta muin bezala agerraraztekoa. Aarsleff-ek Humboldt-en beraren adierazpenak ailegaten ditu, non ere berak aitortzen baitu Pariseko egonaldiaren garrantzia bere pentsamenduarentzat, hori ukazina baita. Baina garai horretan Humboldt-en interesak, eta Ideologoeekin izandako solasak, metafisikari eta moralaren fundamentazioari zegozkien, ez hizkuntzari. Condillac irakurri ere interes horiekin egin baitu, egia da, Condillac-engan egon badaudela ideiak eta pasarteak Humboldt-entzat eraginkorrak izan zitezkeenak; baina kontua da Humboldt-en Pariseko notetan pasarte horiek inoiz ez direla aintzat hartzen, eta are Condillac-en filosofiaz orokorki ez du balorazio batere positiboa ematen. Berdin, Ideologoak sentsistak baitira, eta Humboldt gaztea Kant eta Fichte ezagutzetik baitator, haiei buruz franko negatiboa da Pariseko nota guztietan nahiz gutunetan bere iritzia¹¹⁰⁷. Laburbilki: ezerk ez du erakusten Aarsleff-ek suposatzen duen Ideologoen eragin hori egiaz egon denik. Humboldt Parisen Ideologoeekin asko harreman du, baina pentsamendu filosofikoan hurbiltasuna ez beste guztia ukan dute euren artean, eta hizkuntzaren arazoaz Humboldt oraindik ez da deus interesatzen (hain zuzen, interes hori Paris utzi eta Euskal Herria ezagutzeari piztuko zaio: hortik Euskal Herriko egonaldiaren garrantzia Humboldt-en eboluzio intelektualean)¹¹⁰⁸.

1104. Ib., 228-230. Erreferentzia bibliografikoak kendu dira.

1105. Gipper, H.-Schmitter, P., *Sprachwissenschaft und Sprachphilosophie im Zeitalter der Romantik. Ein Beitrag zur Historiographie der Linguistik*, Tübingen 1979, 101-106 («Exkurs: Humboldt – ein unbekannter 'Ideologe'? Zu einigen Thesen von H. Aarsleff»).

1106. Etenaldi batekin 1799ko irailetik 1800eko apirila artean: Euskal Herrira (aurrenekoa) eta Espainiara bidaiara.

1107. Ib., 106-111.

1108. 1981ean Gipper berriro itzuli da Aarsleff-en arrapostura, funtsean argumentazio berdinarekin: "Schwierigkeiten beim Schreiben der Wahrheit in der Geschichte der Sprachwissenschaft. Zum Streit um das Verhältnis W. von Humboldts zu Herder", in: Gipper, H., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster 1992, 99-114.

Antzeko arrazoi historiko biografikoekin, baina oinarrizko diferentzia filosofikoa gehiago nabarmenduz, ihardetsi dio W. Oesterreicher-ek (1981), pentsamendu frantsesaren eragin handia Herder eta Humboldt-engan aitortu arren¹¹⁰⁹. Baina —dio— historiografiak autore bakoitzean bere ekarpen berria azpimarratu ohi du eta hala egiten da Humboldt-ekin ere¹¹¹⁰. Eta guztiz berria, pentsamendu frantsesaren aldean, Herder eta Humboldt-en historizismoa da, ideia itxuraz berdinak ere —dio Foucault-ez baliatuz— balio arras ezberdinekoak bihurtzen dituena¹¹¹¹. Bestalde, Herder-ekiko Humboldt-en harremana ukatzearen, Aarsleff-ek testuen erabilera interesatua egiten du (kasu batzuetan manipulazio zatarreraino)¹¹¹². Azkenik, barne-eboluzio neketsu jarraituaren axolarik batere gabe, Humboldt-en 1820-1835eko ideiak bat-batean 1800ean kokatzen ditu, inolako justifikaziorik gabe¹¹¹³; eta hori itxura samarrezkoa egitearren, pentsamendu humboldtiarraren aspektu esentzialak axalkiro banalizatzen ditu¹¹¹⁴. Ez dago inolako zalantzarik Humboldt-en ideia guztiek euren aurrehistoria dutela; hori «hizkuntzaren jeinuaren» puntuan bereziki ongi erakus daiteke. Baina erabakigarria dena da, kontzeptuok nola kokatzen diren Humboldt-en planteamoldearen osoan, nola harremantzen diren eraikin kontzeptualeko beste osagaiekin eta horiek elkarrekin zer ikusten duten¹¹¹⁵. Hots, erabakigarria da Humboldt-en pentsamendua Condillac-ena baino arras bestelako testuinguru filosofikoan higitzen dela, hots, filosofia kantiarraren markuan eta ikusmolde historizista batez.

Aarsleff-en alde A. Grafton agertu da, bere kolega Princeton-go Unibersitatean: Humboldt-ek inolako originaltasunik ez dauka¹¹¹⁶; haren ideia nagusiak «neither new nor German» dira, maisu frantses eta ingelesei kopiatuak¹¹¹⁷. Aarsleff-ek arrazoiei ez die deus berririk gehitu, ordea.

Alemanian ere denak ez dira kritikak izan: U. Ricken, G. Hassler erromanistek Aarsleff-en iritzia txalotu dute¹¹¹⁸.

1109. Oesterreicher, W., "Wem gehört Humboldt? Zum Einfluss der französischen Aufklärung auf die Sprachphilosophie der deutschen Romantik", in: Trabant, J. (arg.), *Logos semantikós. Studia lingüística in honorem E. Coseriu*, Frankfurt/M 1981, 117-136.

1110. *Ib.*, 122.

1111. *Ib.*, 128-130.

1112. *Ib.*, 123; hizkuntz politikari buruz, 124-125 (Ideologoak hizkuntzaren «teknokrata zentralistak»).

1113. *Ib.*, 124.

1114. *Ib.*, 126-127.

1115. *Ib.*, 126.

1116. Grafton, A., "Wilhelm von Humboldt", in: *The American Scholar* 50 (1981) 371-381.

1117. *Ib.*, 376.

1118. Ricken, U., *Sprache, Anthropologie, Philosophie in der französischen Aufklärung*, Berlin 1984, 265. eta hurr. Hassler, G., *Sprachtheorien der Aufklärung. Zur Rolle der Sprache im Erkenntnisprozess*, Berlin 1984, 112. eta hurr.

1982an Aarsleff-ek *From Locke to Saussure* liburua argitaratu du, eta bertan, kritikak olinpikoki ignoratuz, Humboldt-i buruzko bere tesiak hitzez hitz errepikatu baino ez du egin, pasarte zentralak 1977an frantsesez publikaturiko testu berberak direlarik¹¹¹⁹. Kant-en eta Herder-en inportantzia Humboldt-entzat ukatzen da, etab.

The admitted similarity of the thought of Herder and Humboldt on some, though as we shall see not all points derives from common indebtedness to the same tradition and cannot be explained by sequential influence that links Humboldt to Herder. Thus, if I am right, both Herder and Humboldt drew on eighteenth-century sources that have generally been considered incompatible with romantic thought¹¹²⁰.

Erromantizismo alemanari eratziki ohi zaion zenbait doktrina —*Volksgeist*, erlatibismo linguistikoa, etab.— izan, ilustratua eta frantsesa da, errepikatzen da berriro besterik gabe¹¹²¹. Halaber, kasik eskandalagarriro, Abbé Grégoire —Frantziako *patoisen* ezabatzailea!— berriro berdintzen da Herder-en izpirituekin, absurdu hori Oesterreicher-ek salatua zion arren, etab.¹¹²²

1983an (arg. 1986an) J. Trabant-ek, puntu jakin baten araketa eta konparaziotik abiatuz, Aarsleff-en juzguen baliogabespren zehatza eta globala aurkeztu du¹¹²³. Gipper eta Oesterreicher-en ihardespren historiko eta filosofikoak —«qui sont difficilement réfutables»— auresuposatuz ekiten dio berak. Trabant-en analisi zolia polita da, hain zuzen Condillac-en eta Humboldt-en artean antzik handiena dagoen puntuetantxe nola dagoen, erakusten duelako, diferentziarik handiena ere: zeinu linguistikoaren arbitrario edo konbentzionalaren arazoan, tesi tradizional hori bi-biek ukatzen baitute ukatu, baina ukoaren fundamentazio arras diferenteagaz. Trabant-en azalpenak astiroago ikustea merezi du, Ilustrazio frantsesetik idealismora dagoen etena, ongi ikusarazten baitu; beraz, hizkuntzaren filosofian, Condillac-engandik Humboldt-engana.

Locke-ren aldean Condillac-en merezimendua datza, hizkuntzaren galdera garbi epistemologian kokatu izanean, hots, hizkuntzari ezagutzaren teorian toki zentral bat koherenteki eman izanean. Puntu horretan Humboldt Condillac-i darraio: eta puntu horretantxe aldentzen da harengandik. Humboldt-ek jada ez dihardu deduktibismo («razionalismo») ala enpirismo aurkakotasunaren barruan (Descartes versus Locke), baizik eta oposizio hori gainditua duen planteamendu kantiarrean: ez dago zalantzan jartzerik, dio Kant-ek, gure ezagutza oro, denboraren arabera hasi, sentsuekin hasten dela (nola abiatuko litzateke bestela adimena ezagutza-lanean,

1119. Aarsleff, H., *From Locke to Saussure. Essays on the Study of Language and Intellectual History*, Minneapolis 1982, 335-355 (“W. von Humboldt and the Linguistic Thought of the French Idéologues”).

1120. *Ib.*, 335-336.

1121. *Ib.*, 345-347.

1122. *Ib.* Oesterreicher, W., loc. cit., 124-125. Aarsleff-en liburu honen erreseina kritiko bat, ik. Sweet, P. R., “Review of Aarsleff (1982)”, in: *Zeitschrift für Pädagogik* 30/2 (1984) 285-289.

sentsuak ukitzen dituzten objektuek akuilatua eta ezagutzako materiala ere haiek emanda ez balitz?). Baina, esan dezagun, ezagutzaren naturaren arabera, ezagutzan dena ez da sentsuetatiko edo sentigarria, ezpada aspektu intelektual edo adigarria ere aintzat hartu behar da horretan: beraz, kronologikoki hasi, ezagutza oro sentsuen inpresioekin hasten da; baina logikoki, bilakaeraren kronologiarekin zerikusirik gabe, hau da, ezagutzan horren formari bagagozkio, hori denboragabekoa da, eta sentsuek eskainiriko materiari adimenaren elaborazioak (berak *a priori* dauzkan formen arabera) erantsirikoa (KRV B 1). Planteamenduaren diferentzia funtsezko horretatik sortzen dira gainerakoak Humboldt kantiarraren eta Condillac lockearraren artean. Trabant-ek hiru erremarkatzen ditu. Bat: Condillac-en subjektu ezagutzailea, sentikor soila, pasiboa da, inpresioen hartzailea, haien produktua azkenean; Condillac-ek ez du ezagutzen ni aktiborik, ezpada haren nia emaitza pasibo bat da¹¹²⁴. Humboldt-en ustetan, ordea, niaren (izpirituaren, hizkuntzaren beraren) aktibotasuna giltzarrizkoa da: ezagutza ez da hartze bat, kreateze bat baizik (irakur bedi, era berean: hizkuntza ez da hartze edo produktu bat, etab.). Bigarren diferentzia lehenbizikoarekin lotua dator. Adibide batekin hasiko gara: horko zer hori ikusten dut eta hori zumar bat da; hau da, zumar bat ikusi dut (a) eta hori zumar bat dela aditu edo ulertu dut (b). Zer gertatu da? zer fenomeno da hautematea/ezagutzea? a) Sentsuen hautemapen bat (Kant-en ustez pasiboa, Humboldt-en ustez berau ere aktiboa), eta b) adimenaren ekintza bat. Etorri, nire sentsuetara eta sentsuetatik adimenera datorkidan masa informatiboa kaotikoa da, lokabea: kolore, tamaina, usain diferentek —ene begiek topatzen duten zumar bakoitza diferentea da, horko hori bera bestelakoa ageri da sentigarriro arauz eta nondik, zein argitan, zein distantziatetik begiratu. Are, ene sentsuei sekula ez zaie zumar bat bere horretan bakandua ematen: alboan zera du, hondoan paisaia bat, goian zerua, nire ikusteak/ulertzeak ezikusi egiten dituenak. Zumarra zumar gisa munduan jarri nik egin dut, hots, munduan dena den batasunetik atera eta existentzia bakandu bat eman. Hori baino lehen mundua dago, baina *zumarra* ez. Zumarraren posibilitatea munduak ematen digu, baina konkretuki zumarra egotea, gure sentimen/adimenak jartzen du (hizkuntzak jartzen du, esango du Humboldt-ek; edo, hizkuntza batzuek bai, beste batzuek agian ez). Eta berdin, ez dago kolore bat, usain bat, etab., ere, subjekturen batek ipini izanak arte. Errealitatea subjektiboa da, subjektuaren obra edo eraikuntza. Zerbait egoteko, bakandu egin behar da hori, eta zerbait horixe bezala hor ipini. Subjektuak hori egiten badu bakarrik hasten dira gauzak, diren gauzak izaten (edo gertariak, gertariak izaten). Hots, ezagutzaren haste-hasteko unea zerbait egotea da, zerbaiten zerbait izatea, errepresentazio konkretu bat. Eta zerbait den edozer konplexua da, ez bakuna; hots, zerbait den oro konplexutasun

1123. Trabant, J., "La critique de l'arbitraire du signe chez Condillac et Humboldt", in: BUSSE, W.-Trabant, J. (arg.), *Les Idéologues. Sémiotique, théories et politiques linguistiques pendant la Révolution française*. Proceedings of the Conference, held at Berlin, October 1983, Amsterdam-Philadelphia 1986, 73-96.

1124. *Ib.*, 75-76.

baten sintesia da. Sintesi baten bitartez hasten da zernahi, zerbait izaten: hasten da ezagutza.

Gure errepresentazioen analisi oro egin baino lehenago hauek [sinte-siak: apriorizko nahiz enpirikoa] emanak izan behar dira, eta ezein adigai ezin da analitikoki sortu edukiari dagokionez (...). Oro harrezko sintesia irudimenaren efektua da (...), arimaren funtzio itsu baina ezinbesteko baten efektua, beraz (KRV A 77-78)¹¹²⁵.

Itzul gaitezen orain Trabant-en azalpenera:

Dès ses débuts, l'oeuvre philosophique de Humboldt est centré sur le problème de la synthèse de l'imagination que Kant avait laissé en suspens. En 1795, Humboldt esquisse une solution originale du problème. Dans un article sur «la différence des sexes et son influence sur la nature organique», Humboldt propose — à un public d'ailleurs scandalisé — de comprendre la synthèse transcendentale selon le modèle de l'union sexuelle, comme un coût sublimé entre la spontanéité masculine et la réceptivité féminine. C'est-à-dire Humboldt ne conçoit pas, comme Kant, l'imagination comme une troisième «force de l'âme» qui unit «aveuglément» les deux autres forces, mais il ne connaît qu'une force fondamentale, la force génératrice qui se manifeste en deux forces opposées, spontanéité-entendement d'un côté et réceptivité-imagination de l'autre qui, en «se mariant», créent des êtres nouveaux. La synthèse caractérise le génie de l'artiste aussi bien que le «génie des langues» qui — après des études esthétiques — sera son sujet principal. Le mariage de l'entendement et de l'imagination génère l'oeuvre d'art aussi bien que «la pensée» et la langue.

C'est dans ce sens-là qu'on peut dire que Humboldt est un «sensualiste», mais la différence est évidente. Les «sens» auxquels pense Humboldt ne sont pas les sens classiques, dont Condillac affuble sa statue, qui sont les sens dirigés vers les *objets* (des sens «sémantiques»), mais «les sens» de Humboldt sont les organes sexuels, dirigés vers l'*autre* (des sens «pragmatiques»). Quand il parle en 1795 — donc bien avant sa lecture de Condillac — de la pensée comme la «dernière et plus fine pousse de la sensualité», formule qui semble directement inspirée de Condillac et de la sensation transformée condillacienne, Humboldt se base sur un modèle complètement différent de la «génération» des idées, car: «même la pensée, cette dernière et plus fine pousse de la sensualité, ne renie pas cette (i.e. sexuelle) origine» (I:316).

Ce concept de synthèse est la base de la célèbre formule humboldtienne du langage comme «travail de l'esprit». Ceci n'est pas une métaphore, mais un terme très précis qui désigne la productivité double de l'imagination créant d'une part les «représentations», les contenus linguistiques et, d'autre part, ces unités synthétiques de sons et de représentations que sont les mots. La conception synthétique du langage marque en même temps la rupture fondamentale de la thorie humboldtienne

1125. Irudimen kantiar hau, sentimenaren eta adimenaren arteko «fakultatea», pixka bat sentimen eta pixka bat adimen itsua, irudigilea, hein batean birproduzitzailerik (sentsuen esperientziari lotua), beste hein batean produzitzailerik (fantasia poetikoraino), arimako ahalmen diferenteen sorta halakoa da: bereziki, oharmena, oroimena, aurreikusmena besarkatzen ditu, cfr. Satura, V., *Kants Erkenntnis-psychologie*, Bonn 1971, 113. eta hurr.

avec la tradition, c'est-à-dire la négation de l'*instrumentalité* du langage: Il n'est pas instrument (l'*organon* de la tradition), mais *organe* (et «*orgue*»): «l'*organe* formateur de la pensée» (VII:53).

Condillac conçoit la langue comme une «méthode d'analyse» et les différentes langues comme autant de méthode d'analyse: «Toute langue est une méthode analytique et toute méthode analytique est une langue» (*Calculs*: 1). L'analyse consiste à démêler, à débrouiller la pensée qui sans la langue ne resterait qu'un «chaos» (*Grammaire*: 386), soit qu'on «débrouille» ce qui est en nous (les opérations de l'âme) soit qu'on démêle ce qui est en dehors de nous. Le premier pas de l'analyse est la «décomposition», le second pas c'est d'y introduire un ordre qui est indiqué par la nature elle-même (*Grammaire*: 388 sq). Humboldt ne nierait pas que, par l'oeuvre de la langue, la «pensée chaotique» se structure en idées distinctes; au contraire, il le dit lui-même à plusieurs reprises. La différence entre Condillac et Humboldt se trouve dans la manière dont ce processus de la transformation d'une «pensée nébuleuse» en «idées distinctes» est conçue: Kant a remarqué dans le passage cité que, pour qu'on puisse parler de «connaissances», il faut une activité de l'entendement sur les représentations, la «synthèse» opérée par l'imagination, et qu'*alors seulement* on peut assumer que les représentations soient *données* et donc susceptibles d'analyse. Sans synthèse il n'y aurait tout simplement rien qu'on pourrait appeler «connaissances» («des intuitions sans concepts sont aveugles»). C'est donc cette transformation en connaissances des représentations données par les sens, la fameuse transformation des sensations, qui, du point de vue de la philosophie transcendente, reste sans explication, si l'on ne présuppose pas une *activité* du moi, la spontanéité de l'entendement. En dernière analyse, le sensualisme cache un apriorisme puisqu'il présuppose des facultés actives dont - malgré les affirmations contraires - il est incapable d'expliquer la genèse. L'apriorisme kantien est plus «honnête» puisqu'il ne se pose plus le problème de la genèse des facultés intellectuelles de l'homme mais présuppose ouvertement - et plus sceptiquement - deux «facultés de l'âme» dont il ne saurait et ne voudrait expliquer la genèse, elles sont là. L'«analyse» condillacienne fait le second pas avant le premier, elle cache une «synthèse» qui sera justement le sujet principal de Humboldt¹¹²⁶.

Hirugarren diferentzia sintesiari lotua dago: *zumarra* da errepresentazio edo irudi bat, irudimenak itsuki asmatua, eta justifikazio razionalik gabekoa (razional-tasunaren abiapuntua bera da). Condillac-en ustetan horretara dakarren prozesua naturala edo mekanikoa da; beraz, historia bat ez egiazki historikoa; Humboldt-en ustez horren sorrera eta horren justifikazioa (horren balio objektiboaren esplikazioa) zinez historikoa da (krezioa, librea) eta intersubjektiboa da, bere lekuan ikusia daukagunez¹¹²⁷. Oinarrizko diferentzia horietatik gainerakoak segitzen dira: zeinu linguistikoaren arbitrariotasunaren kritika, «hizkuntzaren jeinua», etab., biengan berdin azaltzen dira, baina esanahi ezberdina dute biengan¹¹²⁸. Oinarri kantiar-fichtear hauek, ordea, Paris baino lehenagokoak dira Humboldt-en pentsamenduan:

1126. Trabant, J., loc. cit., 77-78. Erreferentzia bibliografikoak kendu dira.

1127. Ib., 79-80.

1128. Ib., 80. eta hurr.

Aarsleff sous-estime complètement le fait que Humboldt, quand il arrive à Paris, est déjà un penseur autonome qui essaie d'avancer sur la voie ouverte par Kant, comme le font Schiller, Fichte, et les Romantiques¹¹²⁹.

Interbentzio garrantzitsu bat Aarsleff-ekin kritikoa P. R. Sweet-ena izan da, Humboldt-en biografoa eta haren gainean aditurik sonatuena USAn¹¹³⁰. Autore horrentzat, Humboldt oinarrizkoa —filosofikoki—, jada Jenan egina dago (1794-1797), Kant eta Fichte-ren ildoan hain zuzen¹¹³¹. Herder-ekiko jarraitutasuna ezbaigabekoa da¹¹³². Aitzitik, Ideologoen influentzia bat hizkuntzaren kapituluan ezerk ez du adierazten: «None of Humboldts comments at the time show any preoccupation with what Condillac or his followers had to say about problems of language»¹¹³³. Beti hizkuntzaren kapituluan:

Meanwhile Humboldt's fascination with the Basques was the wedge opening up an approach to the philosophy of language based on detailed study of many languages. In moving in this direction he was propelled mainly by an inner dynamic rather than by intellectual 'influences'¹¹³⁴.

Sweet-en ustetan, Humboldt-en pentsamenduak ez dauka Ideologoein inolako zorrik hizkuntzaren arloan, areago harena Ideologoen pentsamenduaren zuzenean kontrarioa da filosofian oro har.

It is to be remembered that his first philosophical allegiances had been to Leibniz and the 'popular philosophers' of the Berlin Enlightenment. But after he had familiarized himself with the Kantian Critiques, he had found the Berlin Aufklärer woefully inadequate as metaphysicians. His first reaction to the Idéologues was that they represented, by and large, just another version of what he had rejected as a young man in Berlin. At first he did not find that he had anything very substantial to learn from that version of the Lockean tradition represented by the Idéologues. But he eventually found more congenial and stimulating friends in Mme. de Staël and Degérando¹¹³⁵.

1129. Ib., 91. Eta ohartarazten du autore honek: «Humboldt se distingue des Romantiques par un kantisme assez fidèle. C'est pourquoi il me semble plutôt incorrect d'attribuer à la théorie du langage de Humboldt le terme de "linguistique romantique". Il s'agit beaucoup plus d'une linguistique "classique", dans le sens que donne l'histoire littéraire allemande à ce terme» (94, 18. oin-oharra). Halaber, Humboldt-en «sentsualismoa» Paris baino lehenagokoa duela, ik. Trabant, *Apeliotes*, loc. cit., 21, 8. oin-oharra. Aarsleff-ek Humboldt-en «subjektibotasuna» oker ulertzen duela (enpirikoa legez, transzendentalaren lekuan), Ib., 130, 3. oin-oharra. Aarsleff-ek Condillac-enak suposatzen dituen ideia batzuk, bai horrek eta bai Humboldt-ek (baina independenteki) Leibniz-engandik dituztela, ik. ID., *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 93; orobat, 113.

1130. Sweet, P. R., "W. von Humboldt, Fichte, and the Idéologues (1794-1805). A Re-examination", in: *Historiographia lingüística XV/3* (1988) 349-375.

1131. Ib., 354-355. Fichte-rengandik urruntzea geroago etorri da, ik. 365.

1132. Ib., 359.

1133. Ib., 362.

1134. Ib., 374.

1135. Ib., 366. Degérando ezin dela Ideologotzat hartu (hizkuntzaren arloan batik bat), ik. 363-364.

Hala ere, 1988an Cambridge UPek *Kawi* obraren itzulpen ingeles berri bat argitaratu du, eta editoreak hitzaurrea Aarsleff-en esku utzi du, hau ez baita kritikek asko inpresionatua ageri: berriz ere, Kant eta Herder-ek Humboldt-entzat ez dute batere inportantziarik, haren inspiratzaileak Ideologoak izan dira (oraingoan garrantzia handia Garat-i ematen zaio!) eta Diderot. «This philosophy was French», sumariatzen du lapidario¹¹³⁶.

Hitzaurre hori (eta itzulpena) beste zerbaitegatik izan da jorratua, Trabant-ek sarkastiko, eta mingots P. R. Sweet-ek: «Whether Aarsleff or the Cambridge University Press is to blame I know not»¹¹³⁷. Hitzaurre hori, deritzo Sweet-ek, ez da hitzaurre bat, Aarsleff-ek bere munizioa disparatzeko aitzakia bat baizik, absurdua eta hein batean groteskoa. Humboldt-en obrari erritualezko buru makurtzea egiten zaio «saio handi» aitortuz: gero hitzaurre guztian hura epigono eskas bat baino ez dela deklaratzeko; haren ideiak «both banal and unoriginal»; Condillac gaizki irakurri zuela, ulertu ere ez zuela egin, etab. Aarsleff da, osteratzen dizu Sweet-ek, egiaz ulertu ez duena, Humboldt-en *Bildung* kontzeptu fundamentala esaterako, eta haren pentsamendu guztia azken batean; eta, oharrak ohar eta kritikak kritika, bere tesietan tematzen dena, sekula benetan aztertu gura gabe Humboldt-en Paris aurreko gogoeta.

Aarsleff has never manifested any serious interest in what Humboldt was thinking before he arrived in Paris at the age of thirty. Indeed, one sometimes has the impression from Aarsleff that Humboldt's mind was a tabula rasa on matters affecting his linguistics until it was written upon in Paris¹¹³⁸.

Sweet-ek berriro eragoten du edo insistitzen du Aarsleff-en tesien funsgabeen historikoki, inkoherentean filosofikoki.

Alabaina, kritikoen armina eragin duena, L. Bloomfield-ek behin «linguistika orokorreko lehenengo obra handia» juzgatu zuena hitzaurre honek deusgabetan uztea baino beste zerbaite izan da. Bere kritiko alemanak behin betiko isilarazteko edo, alemanak borrokatu gabe ere beti garaitzea erraza den hutsezinezko eremura, eraman du atakea Aarsleff-ek hitzaurre horretan: Humboldt, egokitasun gehiago eta gutxiagoko hizkuntza-tipoen bere tesiarekin, eurozentrismo bat da; «erlatibismo linguistikoarena» ohi deritzon haren doktrina, ez da zinez erlatibismo bat, baizik «absolutismo linguistikoa», eta are «arrazismo hasikaria» («incipient racism») ¹¹³⁹. Hitzaurregilearen iradokizun gaizto hori, inolako argudiorik gabekoa, itzultzaileak bermatzen du itzulpen okerrarekin: Humboldt-i, originalak arrazarik inon ez aipatu

1136. Humboldt, W. von, *On Language. The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*, Cambridge 1988, LXV.

1137. Sweet, P. R., "Review of W. von Humboldt: On Language", in: *Historiographia lingüística* 16 (1989) 389.

1138. *Ib.*, 390.

1139. Humboldt, W. von, *On Language*, loc. cit., X.

arren, han eta hemen arrazei buruz hitz eginaraziz testu ingelesean¹¹⁴⁰, «leinua» (*Stamm*) «race» itzuliz¹¹⁴¹.

In effect —asaldatzen da Sweet arrazoiz—, what Aarsleff has done is to bring Humboldt's alleged 'Eurocentrism' and 'racism' into the forefront of discussion of his linguistics. If there is any doubt about this, one has only to read the first extensive review of this volume — that by Geoffrey Sampson in the *Times Literary Supplement*. Here Aarsleff's 'racism' has become Sampson's 'white supremacism' and 'Aryan triumphalism'.

It was no secret, to be sure, that Humboldt was much preoccupied with evaluating particular grammatical forms in terms of their capacity for fostering intellectual development; furthermore, he considered those languages characterized by *Flexion* as the best in this regard. This idea was challenged particularly by John Pickering (1888-1846) and Peter S. DuPonceau (1760-1844), the American specialists on American Indian languages with whom Humboldt carried on an extensive correspondence over a number of years, in the course of which he gave ground to his American critics (Müller-Vollmer 1976). Thus in a passage (218-219) ignored by Aarsleff, he formulated his position in the Introduction to the Kawi work as follows: «No one could be further than I from condemning any language, even of the most primitive savages. [...] Every language has the flexibility to assimilate everything. No language can ever, or in any circumstances, set an absolute limit for human beings». In saying this, he did not, to be sure, abandon his high estimation of the intrinsic qualities of the Indo-European languages.

But were these views about Indo-European languages expressed in racial terms? Unfortunately the translation here of the very first chapter of the Introduction sends a false signal precisely on this issue. The title of this chapter is «Wohnplätze und Culturverhältnisse der Malayischen Völkerstämme» which in the translated version reads: «Distribution of the Malayan Races». Indeed quite frequently in this chapter the word *Stamm* is translated as *race*; on some other occasions it appears as *tribe* or *people*. Actually, throughout this chapter when Humboldt wants to say 'race' he almost invariably uses the word *race* (not the German *Rasse*). And he uses the word exclusively as referring to white, brown or Negroid races, or light or dark races. The distinction is important because Humboldt denied any relation whatsoever between race and language. He wrote: «Were it not for the greed to profit from the traffic in negro slaves, or for ludicrous price of color, it never would have been seriously claimed that it is otherwise. [...] If race provided a necessary basis for differences in language, then languages of the people of one race ought to be distinguished by similarity of structure, but this is not at all the case». It so happens, that for some unaccountable reason, the earlier English translation (Humboldt 1971) left out this

1140. Itzulpen espainoletan ere maiz irakurtzen dira al. 'Stamm', 'Geschlecht', esp. 'raza' izulita; hala, original alemanean arrazarik ageri ez den testu askotan, espainolez arrazaz mintzatzen irakurtzen duzu Humboldt (eta Cassirer judua bera!).

1141. Beste hainbat itzulpen dudagarri, edo dudagabeki txarra ('Geist' delakoaren itzulpen aldakorra, adibidez: batean 'spirit', bestean 'mind'), ik. Trabant, J., *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 220, 4. oin-oharra.

important first chapter of the Kawi Introduction. Since this one will be the standard text for years, to come for students who do not read German, it is particularly unfortunate, in light of the 'racist' issue raised by Aarsleff and Sampson, that the translation is so faulty on this sensitive issue¹¹⁴².

Jende batzuegan automatismo bat da Herder¹¹⁴³ eta Humboldt-i nazionalismoen aitzindaritzea, harrokeria eurozentrismoa eta arrazismoa suposatzea, frogaren beharrik gabe horretarako. M. Leroy-ren ustetasn Humboldt, herrien karakterearen doktrinagaz, psikologia arrazialistaren aitzindari bat da, eta hau berau nazismoaren ataria¹¹⁴⁴. J. Kristeva-ri aieru txundigarriok irakurri ahal dizkiozu:

Uno de los temas mayores [!] de los textos de Humboldt es establecer una tipología de las estructuras de las lenguas para hacer una clasificación. Cada estructura corresponde a una manera de aprehender el mundo pues «la naturaleza consiste en fundir la materia del mundo sensible en el molde de los pensamientos» o «la diversidad de las lenguas es una diversidad de las ópticas del mundo». Si una teoría semejante puede conducir a una tesis «racista» (a la superioridad de la lengua corresponde una superioridad de raza), tiene por otra parte la considerable ventaja de insistir sobre la unión inseparable del pensamiento y de la lengua, lo cual se presenta como un presagio de la tesis materialista de Karl Marx, a saber que el lenguaje es la única realidad del pensamiento¹¹⁴⁵.

Humboldt-ek arraza berba erabili, gizon-emakumei erreferitua, erabiltzen du inoiz (Herder-ek inoiz ere egiten ez duena), Voltaire, Rousseau, Condorcet-ek arrunt egin duten bezalaxe, horiek baino askoz ere gutxiago, hala ere. Madame de Staël-ek naturaltasun handienaz aipatzen ditu «les nations de race germanique» (eta «race humaine», noski)¹¹⁴⁶, eta nazio europarrak hiru arrazatan bereizten ditu: «La race latine, la race germanique, et la race eslavonne»¹¹⁴⁷, hiru arrazak hiru hizkuntz familia baitira, eta hiru kultura molde edo zibilizazio. Humboldt mila aldiz begiratuago da (Herder-en kritikek alertatua, apika), eta bakanak dira arraza aipatzen duten pasarteak, eta ia guztiak esateko ezen gizadiaren banaketa arrazatan oraindik ez dakigula modu baliagarrikoan egiten, edo arraza garbirik egon ere ez dagoela, edo interesik ez duela hizkuntzaren ikerketan, etab.¹¹⁴⁸ Hizkuntzak (eta, beraz, hizkuntzen pefekzio gehiago eta gutxiagoak, nahi bada) arrazarekin zerikusirik ba

1142. Sweet, P. R., "Review of W. von Humboldt: On Language", loc. cit., 389-390. Erreferentzia bibliografikoak kendu dira.

1143. Herder-i buruz honela dio F. M. Barnard-ek, *Herder's Social and Political Thought. From Enlightenment to Nationalism*, Oxford 1965, 101, 67. oin-oharra: «In view of Herder's outspoken hostility to colonialism and European supremacy, it is difficult to see what induced some writer to say that Herder presented European culture as the 'arch-exemplar' of historical progress».

1144. Leroy, M., *Les grands courants de la linguistique du XXe siècle*, Paris 1963.

1145. Kristeva, J., *El lenguaje, ese desconocido. Introducción a la lingüística*, Madril 1988, 206.

1146. Staël, Madame de, op. cit., bol. II, 237, 292.

1147. Ib., bol. I, 45.

1148. Humboldt, W., op. cit., bol III, 190, 241, 243-251; IV, 6.

ote duen ala ez, Humboldt-ek espresuki ezezkoarekin erantzuten du¹¹⁴⁹. Oker ez banago, herri bati erreferitua 'arraza' normalki erabiltzen duen kasu bakarra euskaldunena da, eta hor ere ikerketa antropologiko baten proiektu zirriborro batean¹¹⁵⁰. Sekula santa ez arrazaren baten gehiago edo gutxiagotasun kontestuan. Eurozentrisimo moduren batetik agian Humboldt ere ezin da guztiz garbitu (zein bai Europan?), horrek bariante 'subtil' anitz baitu¹¹⁵¹. Aldiz, arrazismoaren edozein zantzu-tatik osoki garbi dago, bere maisu ilustratu asko ez bezala.

3. **ESTRUKTURALISMOA ETA MARXISMOA: TXILLARDEGI ETA M. EREÑO**

Branka aldizkari berriaren lehen zenbakian (1966) Txillardegik «Hizkuntza eta pentsakera» izenburuarekin artikulua bat publikatu zuen, laster M. Ereñoren kritika gogorra jasoko zuena Euskadiko komunisten *Arragoan* («El solipsismo lingüístico en el ensayo "hizkuntza ta pentsakera" [sic] de Txillardegí», 1967). Txillardegiren gaia da hizkuntzak egiten duela naziotasuna; hizkuntza galtzen duen nazioak berehalatik galtzen duela bere identitate kulturala. Asmo ardatz horri lotuak hizkuntza eta pentsamenduan ohiko ideiak agertzen dira, hizkuntza eta mundu-ikuskeran laburbil daitezkeenak. Artikuluan behin eta berriro aipatzen da Humboldt. «Humboldt-en teoria, batez beste, guziek onartzen eta izenpetzen dute», Mounin-en perpausa aipatzen da¹¹⁵². Hala ere, Txillardegik ez doa Humboldt interpretatzera edo garatzera. Testua polemikoa da hizkuntzaren garrantzia ezagutzen ez duten euskal (edo «euzko») intelektualekin, eta horren kariaz aipatzen da Humboldt.

Humboldt (...) orain dala ehun eta hirurogei urte izan zan Euskal Herrian... Orduan ezagutu zituen (ez heranegun, alajainkoa!) garai hartako gure euskaltzalerik sonatuenak... Gaurko Hizkuntzalaritzak dionez, Humboldt-ek urte haietatixek ikusi zuen xuxen hizkuntzen kakoa. Euskal Herriko intelektualak pikuan gelditu ziran¹¹⁵³.

Hala ere (Humboldt hori alemana da, aspaldikoa...) Txillardegik ez du horren testuekin argudiatzen. Izan ere:

Batzuen ustez, ideia hauek ez dira alemanen joera zahar bat baizik. Humboldt, Wundt, Vossler aipatzen dituzte; eta zahartzat ematen dituzte ideia horiek. Horregatik ez ditut aspaldiko horien iritziak aipatzen¹¹⁵⁴.

Dena den: «Humboldt-ek egia zuen, ziurtatzen digu Txillardegik. Gaurko estrukturalistek berriz ere egia zaharra erakatsi digute»¹¹⁵⁵. Txillardegik substan-

1149. Ib., bol. III, 243-250.

1150. Ib., bol. V, 113. eta hurr. («Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation, nebst Angabe des Gesichtspunctes und Inhalt derselben»).

1151. Trabant, J., *Traditionen Humboldts*, loc. cit., 206-208.

1152. Txillardegik, "Hizkuntza eta pentsakera", in: *Branka* 1 (1966) 40.

1153. Ib., 36-37.

1154. Ib., 55.

1155. Ib., 53.

tzialki berdintzat ematen ditu beste gabe Humboldt-én pentsamendua eta estrukturalismoa. M. Ereñok ez du auzikatuko berdinketa hori (aitzitik, ontzat emanez bezala arrazoituko du berak ere), eta guk ere pasa egingo dugu hemen. Auzi nagusia estrukturalismo versus marxismoa izango dute, Humboldt zeharka harrapatua aurkitzen da eztabaidan.

Estrukturalismoa Txillardegiren aburuz arma bat da —zentzu negatiborik gabe— euskal politikako zenbait etsai hizkuntzaren axolagabea eskuinean zein ezkerrean gudukatzeko. Ezkerrean, berak «sasi-ezkertarrak» deitzen dituenak leudeke, omen baitiote: «Herririk ez dago, klaseak daude soilik. Hizkuntzen gorabeherak kapitalistek asmatutako sasi-problema dira»¹¹⁵⁶. Artikulu horretan ez da klaseen arazoa eta ezkerria bi lerrotxo horietan baino gehiago aipatzen. Hortaz, begien aurrean egiaz duen etsaia nabariki «eskuinekoa» da (galdera-markarik gabe) eta «abertzalea (?)», galdera-marka Txillardegik berak jartzen diola¹¹⁵⁷. «Euzkotar» edo «euzkozale» horri (zeini ere «euskaltzalea» kontrajartzen baitzaio) herri baten arima hizkuntza dela esatea gehiegikeria iruditzen zai¹¹⁵⁸, zeren-eta «hizkuntza galduta ere, gure ohiturak, gure folklorea, gure izakera, gure pelota-jokoa hor gelditzen dira»¹¹⁵⁹.

«Ropaje del pensamiento», pentsamenduaren soineko, besterik ez zitzaion hizkuntza, berriki, Tierra Vasca-ko «euzkozale» horietako bati... Hortan dira gure «intelektualak»!!!¹¹⁶⁰

Etsai horri bi ezaugarri eratzkitzen zaizkio, gero saio guztiak darabilen argudiaketa eta terminologia, horiek bideratzen baitute: 1) horrek hizkuntzaren kontzeptu «zakuzalea» dizu, dio Txillardegik Z. S. Harris-en «hizkuntza bat ez da “a bag of words”, ez da hitz-zaku bat» esakunearen ildoan¹¹⁶¹. Zakuzaleari, *zaldi* esan ala *caballo*, zer axola dio? Zer axola, azken finean, Euskadi euskalduna ala erdalduna? Pentsaera horren sakonean beste arrazoi bat dago, eta hori da zakuzalearen bigarren ezaugarria, funtsezkoa: 2) horren ustean munduaren gure ezagutza menderatu gabea da hizkuntza batetik ala bestetik:

Mundua, izakiak, errealdade guzia, «Logika»ren arabera aztertzen dugu (...), hau da, berdinzki denok, berdin-berdin hizkuntza guzietan eta herri guzietan. Gizonaren «Logika» beti bera baita, eta hizkuntzak ez baitu mundua ikusteko eran ikuskizunik batere (...). Egiatzkoaren konpartimenduak edo atalak mundu guzian zehar berberak diralakoan (Logikaren arabekoak)¹¹⁶².

1156. Ib., 38.

1157. Ib., 38, etab.

1158. Ib., 41: «“Euskeromano” ez gaituzte bada deitu, abertzaletasunaren izenean (!!!), Argentinako euzkadillero batzuk?».

1159. Ib., 38. Ik., 39 etab., orobat.

1160. Ib., 56.

1161. Ib., 38.

1162. Ib., 39. Ik. 39-40 «euskaltzale famatu» batzuen gramatika «logikoan» kritika: «Erderari (erdera bakar bati, espainierari hain zuzen) datxekon barne-egitura “Logika”ren alabatzen harturik, erderatu egin zuten gure hizkuntza».

Txillardegi ez da aspertuko aspergarriraino errepikatzen, hizkuntzak eta «Logikak» ez dutela elkarrekin zerikusirik (M. Ereño nahastu eta gogaitarazteraino). Baina, xeheki irakurrita, Logikak hemen inbariantzia esanahi du¹¹⁶³; logikoaren antonimo estriktoa «aukerazkoa» da¹¹⁶⁴, edo, zentzu zabalagoan, «pentsaera arkai-koa» (pentsaera positiboari kontrajarria), olerkia (zientziari kontrajarria)¹¹⁶⁵, nola ere baitira sortuak hizkuntzak.

Estreina, garrantzizkoa hitzak ez bakanka hartzea da. *Zaldi* esan ala *caballo*, horrela eta beste gabe, izan liteke berdintsua. Baina hitza deus ez da bederazka hartua. Bai hotsaren aldetik eta bai ideia edo esanahiaren aldetik, hitzak sistema baten, estruktura baten parte egiten du eta handik hartzen dizu bere balioa. Bi mailatan estrukturaz osatutako izakia da hizkuntza. Har dezagun hitz bat, *mendi*. Maila batean, hots-segida bat da: m+e+n... Beste maila batean adierazki bat da, ideia bat. Zer horri dagokion bezainbatean, *mendi* deitu ala *monte* deitu, aukerakoa da, alegia, mendiaren zerizanak ez bata eta ez bestea eskatzen du¹¹⁶⁶. Adierazkia edo ideia ere hein batean aukerakoa da, hots, «geuk bereizi dugu, geuk sortu eta mugatu dugu, ez mendiek»¹¹⁶⁷. Non bukatzen da muinoa eta hasten da mendia? «Adierazkien arteko mugak logikoak ez diralako, aukerazkoak baizik»¹¹⁶⁸. Mendiaren ideiarik gabe bizi liteke: hala, azaltzen digu Txillardegik, Yucatango indigenek ez dute mendirik ezagutzen, eta beren hizkuntzak ez du ideia horri dagokion hitzik. Eta aukerakoa da hots-segida bati adierazki bat ala beste egokitzea: «beso» hots-segidari euskaraz adierazki bat dagokio eta beste bat gaztelaniaz. Gero, aukerako elementuen eraikuntza horretan, elementuon arteko elkar-jotzea guztiz arautua da, estrukturalki hain zuzen: elementu bakoitza —hots bat, adierazki bat— aldamenekoen arabera dago mugatua, zer den osoaren (estrukturaren) barruan; eta ataltxo bakar bat —hots bat, adierazki bat— aldatzen bada, ondorioz aldamenekoak eta estrukturako beste atal guztiak aldatzen dira. Gure gaian lehenbizi interesatzen zaiguna, adierazkien (ideien, Txillardegik horrela ere esaten baitu) hautazkoa da.

Ideien aukerakoa, hots, «egiazkoaren konpartimenduak edo atalak» mundu guztian berberak ez direlako erakusteko, beti L. Hjelmslev-en maneran, Txillardegik koloreen eta ahaidetasun-graduaren bi adibide ezagunak ailegatzen ditu¹¹⁶⁹. Esplikazio luze guztitik bi puntuk merezi dute gordetzea. Bat, diferentzia ez da kokatzen esperientziako mundu fisikoan (Yucatango *mendiren* eskasak edo inuiten *eluren* ugariak¹¹⁷⁰ pentsaraz lezaketenez), ezta fisiologikoan edo hautemapenean

1163. Ib., 53.

1164. Ib., 51.

1165. Ib., 40.

1166. Ib., 44-45.

1167. Ib., 45-46.

1168. Ib., 46.

1169. Ib., 46. eta hurr. Euskaraz ez dago *berde*, gaztelaniaz bai; euskaraz *arrebahizpa* dago, gaztelaniaz ez.

1170. Ib., 43.

ere (hizkuntzek daltonismo modu bat eragingo balute bezala): «Koloreen ikusera fenomeno bakarra eta berbera da arraza guzietan», azpimarratzen da. «Pertsona guziek berdin dakuskite. Fenomenua, beraz, fisikaren aldetik; eta gizonaren dohaina, fisiologiaren aldetik, munduko leku guzietan dira bat»¹¹⁷¹. «Fenomeno objektibo bakar bat» da¹¹⁷², hizkuntz herriek ezberdinki aztertzen, klasifikatzen, «pentsatzen», zentzu horretan ezberdinki «ikusten» dutena. Errealitatea pentsamenduan ezberdinki «aztertzen» dute¹¹⁷³. Eta horixe da bigarren puntua: errealitatea ebaki, hemen esaten eta nabarmentzen zaigunéz, pentsamenduan egiten da aurrena, eta gero ebakera hori hizkuntzara pasatu. Taxuketa pentsamenduan egin ondoren («ondoren, bai») dator hitzaren «bataioa», hizkuntzazko izen-ematea: «Ideiari darraikio hitza; ez alderantziz»¹¹⁷⁴. Hori berariazko aitortpena da pentsamenduaren printzipiozko lehentasunarena —autonomiarena— hizkuntzari buruz buru: lehenbizi (hizkuntzarik gabe) pentsamenak pentsatutakoari, gero hizkuntzak izena ematen dio. Txillardegiren insistentziak pentsamendua eta hizkuntzaren printzipiozko diferentzia horretan irakurlea pixka bat txunditzen du, lehen alderantzizkoa irakurri diolakoan¹¹⁷⁵. Baina polemika bat irakurtzen ari garela oroitzen gara, ez protokolo ñabarti bat. Eta zinez artikulua xedea, herri batekiko erlazioan hizkuntza eta pentsamenduaren batasuna azpimarratzea da (ez bion bata bestearikiko erlazioan bat edo bestearen lehentasuna eztabaidatzea), eta ideien nahiz hitzaren aukerakoa bermatzea, hots, herri baten kreaio ideal/linguistiko originalaren izaera. Adibideek behin eta berriro hori erakutsi gura digute: euskaldunak jendarteko trataera lau moldetan taxutua dauka, hika, noka, zuka eta berorika. Horrek esan gura du, erkideei buruz euskalduna lau modu diferentetan paratzen dela. Hori ez da behar-kizun «logiko» bat, aukera bat baizik (ingelesak «you» batekin aski du).

Beste hitzez esateko: gizarteko mintzakerari gagozkiola [eguraldiko fenomenoei edo koloreei gagozkienean bezalaxe], euskararen barne-moldea edo «estruktura», eta erderena, ez dira eremu berdinekoak. Ez dago hitzez hitz itzultzerik. Ez dago kide-

1171. Ib., 46-47.

1172. Ib., 48.

1173. Sapir-Whorf-en Hipotesia ohi deritzona, Txillardegik honela azaltzen du: «Fisikazko egia agiri bakar batetik, ez dute beti ikusle guziek eta ezinbestean kosmoaren eta fenomeno horren beraren irudi berbera eta bat ateratzen (...). Hizkuntzazko ESTRUKTURAK liferenteak baldin badira bi ikusleengan, *nahi ta nahiez liferentziak gertatzen dira fenomenuak aztertzean*» (Ib., 56).

1174. Ib., 48. Ik., orobat, 50: «Hitz-multzo horiek, aurretik ideietan bereziki moldatutako ideia-banaketak bataiatu baizik ez dute egiten».

1175. Ik. 41: «(...) Hizkuntza baten eginkizuna bataio lantsu bat besterik ez litzake»; baina «hizkuntzak ez du bataiorik egiten, hizkuntzak ezin dezake bataiorik egin, bataiakizunik ez baitago. Ez dago haurrik» —haurra (ideia) hizkuntzak egiten du. Saussaure-ren aipuak: «Pentsaera, berez, iluna eta lainotsua da. Deus ez dago pentsaeran berez alde aurretik mugaturik eta markaturik. Aldez-aurretiko ideari ez dago. Hizkuntza agertu aitzin, pentsaeran ez dago ezer berezirik» (*Cours*, 155). «Aldez aurretik emandako ideien izendatze hutsa balitz hitzen kakoa, hizkuntza batetik bestera kide zehatzak aurkituko genituzke beti adierazkiari, esan-nahiari buruz. Alabaina, ez da hau gertatzen» (Ib., 161).

tasun zehatzik. Hizkuntza bakoitzak bere gisara antolatu du gizarte-mintzakeraren eremua. Edo, bestela esateko: ez dago tratamendu-zatiketa logikorik. Eta hortatik dator hitzen edo moduen kideak, hizkuntza batetik bestera aldatzean, ezin aurkitzea. Kakoa ideien mailan dago; ez hotsenean bakarrik¹¹⁷⁶.

Ondorioz: mundua bera berdina da herri eta jende guztientzat; baina hizkuntz herri bakoitzak beste era batera taxutu dizu. Ezberdinki sailkatu ditu gauzen koloreak, ezberdinki antolatu gizarte-harremanetako trataerak.

Matematikera jarraituz, bil ditzagun liferentzia xume horiek guziak, integra ditzagun diferentzial horiek giza-esperientzia guziko eremuan barrena, alkar ditzagun desberdintasun izpiak oro, eta nabarmen agertuko zaigu herri baten pleguaren berezitasuna, herri baten ezin azalduzko nortasuna pentsaeraren aldetik, bere nazio-kulturaren giharra: Humboldt-en «herri baten arima» hizkuntzak sortua¹¹⁷⁷.

Nahaspideari itzurtzeko, herri baten arima egiten duena ez da hiru ala zazpi kolore bereiztea edo *arriba* eta *ahizpa* esatea. Azalpenak beti holako adibideekin ilustratu ohi baitira. Erabakigarria, esan bezala, ez hitzak bakanka, hizkuntzaren estruktura da, nondik ere baitute hartzen hitzek euren balioa. Estruktura hori osotasun beregain bat da, unibertso bat bere baitan betegina eta bere baitatik arautua, bere historia propioa bere baitatik dabilena.

Hizkuntzen legea, barne-lege bat da; ez kanpotikakoa. Jatorrizko banaketa horiek, adierazki-eremu bakoitzean, alkarrekiko eta alkarren kontra aurkitzen dute beren barne-oreka¹¹⁷⁸.

Hizkuntzaren egiturari, osoan, hizkuntzak biltzen edo irudikatzen duen munduan, ikusi behar da herriaren arima. Izan ere:

(...) Hizkuntza batek duen barne-estruktura nork eta zergatik eman dio?

Erantzuna erraza da: hizkuntzaren berezitasun edo jartortasun hori *herriak eman dio librok*i. Hizkuntza sorkari logikoa ez dan ezker, hizkuntza *herriak* moldatu du hitze-

1176. Ib., 42. Artikuluan egiten den autore eta argudioen probetxamendua zenbateraino dagoen, hizkuntza ezberdinek «egiazkoa» ezberdinki ebakitzen dutela erakusteko helburu polemikoak xedatua, segidan ematen diren Harris-en arrazoietan, ikusten da (43-44). Horiek batez ere hizkuntza eta pentsamenduaren ez-identitatea erakusten dutela, ondorioztatuko du berez irakurleak: adibidez, 1) pentsamendu bera, esp. «no sé», fr. «je ne sais pas», ingl. «I do not know» esaten da: zein pentsamendu atali dagozkie *pas* edo *do* horiek, edo pentsamenduko *je* edo *I* hori non galdu da linguistikoki espainieran? Pentsamendua berdin ebakia dago hiruretan, hizkuntz zati adierazketariak ezberdinak dira. 2) «Atomo» berbak jatorriz zer ere bat zatiezina esan gura du; gaur badakigu zer hori zatigarria dela, eta atomo esaten jarraitzen dugu (kontrarioa pentsatuz). 3) Askotan ideiak azaltzeko hitzak falta zaizkigu (pentsamendua badago, hitza ez). Baina arrazoiok Txillardegik «ez dugu Logikaren arabera jokatzeko» (hori ere ez da gezurra!) n-garren aldiz erremarkatzeko baliatzen ditu. «Hizkuntzak ez dira neholaz ere Logikaren seme» (44). Are Rilke-ren esaldia ere ailegatzen da: «Gertatzen zaigun ia guzi-guzia azaldu ezinezkoa da». Txillardegirentzat, berriro, «hizkuntza ez dagokio, hertsiki hitz egin nahi izan ezker, ez adimenduari eta ez sentimenduari ere. Hizkuntza bestetatik ari da» (Ib.).

1177. Ib., 48.

1178. Ib., 49. «Hizkuntza bat, barnetik ikusia, estruktura-kosmo bat da» (52).

tik hortzera; bere ikuskera xoilaren arabera. *Herriak* sortu eta mamitu du. Herriak hortaratu du hizkuntza. Herriak nabarmenarazi du fenomenu hau, eta hura ahaztu.

Herri baten sorkari nagusia, herri baten tresna nagusia, hizkuntza da. Zergatik egin du horrelakoa hizkuntza, eta ez bestelakoa? Ez dakigu. Berak ere ez daki. *Nazio osoak* mendeetan zehar *horrela nahi* izan duelako, *horrela aukeratu* duelako, mundua *hortara sentitu* duelako. Nazio-olerkaritzak hori asmatu duelako.

Hizkuntza herriak egin du: bere izakeraren, bere pentsakeraren, bere teknikek, bere jiterik sakonenen arabera jokatuz prestatu du. Hain sakonki jokatuz batzutan, hizkuntza-aukerak oharkabean bezela nagusiturik baitirudite.

Hizkuntza da herri baten sorkaririk funtsezkoena, bere nazio-jakintzaren oinarria. Hitz batez: HIZKUNTZA DA HERRI BATEN ARIMA¹¹⁷⁹.

Idatzirik dagoena irakurriz, hemen esaten dena da —esentzialismoetatik asago— herri bakoitzak berak egin duela bere arima, bere nortasuna. Baina, egin badu, egin du; eta egin duenak (historiak), egiten du orain bera. Hauek dira Txillardegiren artikulua azken hitzak:

Ageri denez, herri baten izakera eta bere hizkuntza alkarri josirik, loturik eta iratxekirik daude errotik.

Ageri denez, beraz, eta hogeigarren mendeko zientziak erakasten digunez, hotz-hotzean esan diteke, eta esan egin behar da, euskera hilko balitz, Euskal Herriak bere izakera berezia, bere jitea, bere jatortasuna, bere nortasuna, bere euskaltasuna, BERE NAZIO-ARIMA OSOA hitz batez, galduko lukeela.

Zerk egin du Euskal Herria? Zerk eman dio bere izakera berezia? Zerk egin du gure naziotasuna? Zerk bizi gaitu? Zerk berezten gaitu? Zerk ematen digu gure euskal arima? EUSKERAK EZ BESTEK¹¹⁸⁰.

Txillardegik bere idazlanaren hasieran laburki aipatu dituen «sasi-ezkertarrak», ez dirudi, komunistei dagokienik (Alderdikoei behinik behin)¹¹⁸¹, baina M. Ereñok hala ulertu du eta bere artikulua marxismo-leninismoaren defentsa luze bat da¹¹⁸². Hasteko, injustua iruditu zaio «euskelzale» tradizionaleri eraso bereizgabeiki «zakuzale» deituz —eta seguru asko ez arrazoi gabe. Ereñok Arana Goiriri berari gogorapen positibo bat eskaintzen dio¹¹⁸³. Orain berrogei urteko giro politikoa gomutatzen badugu, komunistak demokrata antifrankista guztien batasunaren bila ahalegintzen ari dira, sekulako gozoena; Txillardegi-eta, bai eskuin demokrata eta bai ezker tradizionalerako planteamoldeekin hautsi eta abertzaletasun berri bat

1179. Ib., 53.

1180. Ib., 56.

1181. Txillardegik, bestelako ezkertiar batzuekin momentuan ari zuen gatazkarako, sortu zuen *Branka*. Ik., gainera, *Branka* 2 (1966) 10, adb., komunistak «ortodoxoei» erreferitzen ez zaiela ikusteko.

1182. Ereño, M., “El solipsismo lingüístico en el ensayo ‘Izkuntza ta pentsakera’ de Txillardegi”, in: ARRAGOIA 6-7 (1967) 5-32.

1183. Ib., 14.

ezkertiarra sortzeko ahaleginetan, sekulako zakarrena. Ez da gure gaia, baina tesuingurua hori izan da Txillardegiren eta Ereñoren arteko polemikan, guztiz ahazterik ez dago. Sakonean beti arazoaren (eta, oro har historiaren) irakurketa politiko bat dago eta horretako diferentzia. Estatuaren hizkuntza politika salatuz hasten zen Txillardegi: «Bortxaz zapal dutako herri bat hiltzeko eta biltzeko, hizkuntzaz aldaraztea da biderik ziurrena», eta Napoleon-en jokaeragaz Italian eta Abbé Grégoire-ren Txostenagaz Frantziako Iraultzan azaltzen zuen hori. M. Ereñok Estatuaren hizkuntza politikaz ez du halako susmo txarrik (historiaren filosofia marxista etapistaren barruan Estatuaren bategintza eta hizkuntza nazional bakarraren inposizioa progresistatzen jo ohi zen munduaren batasun definitiboranzko martxan), eta konkretukiago Iraultzaren zentralismo linguistikoak justifikazio osoa merezi du:

La Convención buscaba no tanto la unificación idiomática forzosamente lograda sino la instrucción general del pueblo (...), lo importante no es que se declare oficial el francés literario frente a los dialectos o «patois» locales en decadencia, sino que lo importante era la medida de ir a dar instrucción a todos los niños de la nación (...). Lo que el Informe [Grégoire] se proponía era enseñar, dar instrucción a los niños en una lengua común y coherente, comprendida [!?] por todos los hablantes del país¹¹⁸⁴.

Azpinarratzenago dena da Alderdi Komunistaren jarrera guztiz positiboa nazio-arazoetan¹¹⁸⁵, eta bereziki komunisten interesa, teoriko nahiz praktikoa, hizkuntzari buruz eta hizkuntza gutxituen alde. Marx, Engels, Lenin, Stalin-en ekarpen omenak hizkuntza eta pentsamenduaren arloan goraiatzen dira —Alderdiko erretorika orduan ohikoa—¹¹⁸⁶, eta:

Pero no es sólo actividad teórica general en torno a los problemas de la lingüística, sino ayuda dada a las lenguas, fortaleciéndolas, dándolas alfabeto, llevándolas a la enseñanza en los pueblos que hablan, elevándolas culturalmente, no solamente dando forma escrita a la literatura de cada pueblo, sino creando anchas vías de desarrollo cultural en el molde lingüístico autóctono, cultura expresada en un teatro nacional, en una literatura nacional —nacional en la forma, socialista en el contenido—. Fue el

1184. Ib., 8. Hain zuzen, hiritar frantses gehienek frantsesa ez zutela ulertzen argudiatzen da Grégoire Txostenean frantsesa eskoletan inposatzearen alde.

1185. Ik., 9-12. «El Partido Comunista es el partido de la clase obrera y del pueblo, el partido más nacional de todos...» (9). M. Ereñok bereizten ditu Txillardegi eta Sarrailh de Ihartza (Krutwig)-en argudiabideak («Txillardegi y Fernando Sarrailh de Ihartza nos atacan de manera desconcertada»: 10. or.), baina inpresioa egiten du, berak *Vasconia*-ko Alderdi Komunistari atakeen jarraipena legez ikusi duela Txillardegiren artikulua. Sarrailh-ekin kontenplazio gutxi du Ereñok: komunisten naziozaletasunak «difiere totalmente del “nacionalismo revolucionario” de Fernando Sarrailh de Ihartza (...), cuyo delirante y sospechoso nacionalismo quedó reflejado en ese desdichado libro suyo titulado *Vasconia*, nacionalismo que ahora quiere adornar —vaya cinismo!— con frases de Lenin, en apoyo de sus monstruosas cogitaciones en pro de un “nacionalismo revolucionario”, y también en su intento de dar una imagen falsa, pervertida, de las posiciones del Partido Comunista de España y del Partido Comunista de Euzkadi como ajenas al espíritu y a la práctica del marxismo-leninismo» (Ib.).

1186. «Qué claridad la de los maestros, qué contraste con el obscuro solipsismo irracional, profundamente reaccionario, que hace gala en su ensayo Txillardegi» (Ib., 10).

primer Estado socialista, la gran Unión Soviética, quien acometió y realizó esa gran obra, formando un Estado multinacional de pueblos y naciones libres (...). Antes, todas las nacionalidades, todas las minorías étnicas y sus lenguas vivían bajo el yugo de la opresión nacional. Con el triunfo de la Revolución de Octubre y de la construcción del socialismo, del comunismo, todas ellas se desarrollan sobre la base de la igualdad de derechos reconocidos y garantizados por la Constitución de la Unión Soviética¹¹⁸⁷.

Hizkuntza eta pentsamenduaren arloan Txillardegiren tesiarekin funtsezko adostasuna aitortuz abiatzen da Ereño: «Sin duda, Txillardegi expone en su ensayo una teoría admitida generalmente por los lingüistas contemporáneos: cada lengua *corta y analiza* de manera específica la realidad objetiva»¹¹⁸⁸; berbertan diferentzia iragartzeko: «Pero este análisis específico de la realidad no quiere decir que los conceptos formados en una lengua sean irreducibles a las otras lenguas»¹¹⁸⁹. Txillardegik, haatik, ez dio, ez dagoela itzultzerik (etengabe itzulpenak egiten ari da bera testuan), ezpada «ez dago hitzez hitz itzultzerik». Itzulpenari buruz Ereñok ez baitu besterik esango¹¹⁹⁰. Ez hizkuntza denak berdinak dira, eta ez bata bestarekin zerikusi gabekoak.

Ambas absolutizaciones son completamente ilógicas, y más que ilógicas desde el punto de vista formal, ilógicas desde el punto de vista de la lógica dialéctica que manejamos los marxistas-leninistas¹¹⁹¹.

Eta zeinek egiten ditu absolutizazio horiek?

Berdin, hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko erlazioari buruz, Ereño Txillardegiren antzera ikusten dugu, aitortu (agian ohartu ere) nahi ez den zalantza batean alegia. Pentsamendua ala hizkuntza kontsideratu behar da lehenagokoa? Ez omen dago hizkuntzarik pentsamendu gabe, eta ez pentsamendurik hizkuntza gabe: «Pensamiento y lengua son inseparables»¹¹⁹². Baina zeinek daragi zeinengan (hots, zeinek egiten du zein «azken finean»)? Ereñok ere azkenean pentsamenduaren lehen eragiletasuna deklaritzen du:

1187. Ib., 11-12. Txillardegik behin baino gehiagotan aitortu izan ditu Sobiet Batasunaren alderdi positiboak politika linguistikoa. Ik., adb., *Branka* 2 (1966) 10.

1188. Ib., 13. Esaldi hau behin eta berriro berretsiko da: «Cada lengua corta a su modo, de manera específica y propia, la realidad objetiva» (Ib., 15), etab.

1189. Ib., 13.

1190. Ib., 15: «(...) Se puede alcanzar —aunque no siempre fácilmente, y tampoco sin dejar cierto residuo irreductible en algunos casos— una traducción satisfactoria».

1191. Ib., 22. «Una de las misiones de la lingüística es examinar los aspectos particulares, singulares de las lenguas. Pero si sólo se estudiaran los aspectos particulares no sería posible la lingüística general y se perdería la unidad de la ciencia lingüística. Junto a los aspectos particulares de cada lengua, cada una de ellas tiene con todas las demás rasgos universales que les son comunes» (Ib.).

1192. Ib., 17. «La lógica no puede ser nunca anterior al lenguaje» (Ib.), «la lengua encuadra y vehicula el pensamiento» (19), etab.

El acuerdo entre el pensamiento y el lenguaje no es fácil y simple: es algo complejo, que se obtiene mediante una lucha, mediante un conflicto dialéctico siempre renaciente. [Tamalez hastapen polit hau berehalaxe berak apurtzen du!]. Un conflicto en el que el elemento motor, dinámico, creador, es el pensamiento, y el molde en que se plasma y se actualiza el pensamiento es la lengua [hizkuntza pentsamenduaren ontzi edo tresna pasibo soil beraz!]¹¹⁹³. Pensamiento y lenguaje son inseparables, pues el pensamiento jamás puede actualizarse sin el lenguaje¹¹⁹⁴.

Zergatik ez, hain zuzen dialektikoki, batzuetan pentsamendua eragile hizkuntzan, eta lantzean behin hizkuntza eragile pentsamenduan, hastapenak iradokitzen zuen moduan, jokalege zurrun aurre-determinaturik gabe?

Pentsamendu marxistan —hobeto, engelsistan, kasu honetan— badago ikuspegi bat promesatsua, hizkuntza eta pentsamendua hirugarren elementu batekin batera kontsideratzekoa, hirurek elkarri eragiten diotela: hizkuntza, pentsamendua, eta gizaberearen bilakaera (ontogenesia) eta praxi soziala, non ere baitago aurreko bien arteko jokoak. Ereñok ezagutzen du¹¹⁹⁵, eta pena da libertate gehiagorekin aprobetxatu ez izana:

Aunque esto parece entrar ya en el dominio de la psicología, estimo que Ferdinand de Saussure se equivocaba al examinar la hipótesis de un pensamiento sin el soporte del lenguaje, que sería algo así como una nebulosa amorfa. Tal nebulosa amorfa no es pensamiento, siendo a lo sumo la facultad del entendimiento que tienen los animales superiores distintos al hombre. Fue el trabajo quien creó al hombre y la actividad específicamente humana realizada socialmente, y fue el trabajo quien hizo posible el pensamiento humano capaz de abstraer, de crear conceptos, de realizar un proceso incesante de análisis y síntesis que está inseparablemente unido a la lengua [beraz, hiru momentu hurrenez hurrengo denboran: 1. lana, 2. pentsamendua, 3. hizkuntza, praxi sozial baten lekuan hirurena baterakoa]. El conocimiento humano, el pensamiento humano no son posibles más que a través de la lengua. El pensamiento nebuloso saussureano sin lenguaje no es otra cosa que psiquismo animal [?].

Por consiguiente, el pensamiento se actualiza, se realiza, mediante el lenguaje (...). El pensamiento empieza por moverse dentro de los límites lingüísticos fijados por la creación anterior. Un solo individuo, al tratar de comunicar con sus semejantes, no puede rebasar prácticamente ese límite —salvo la excepcional creación de algún concepto o giro que la sociedad termine de aceptar [banakoaren determinismo linguistikoa?]¹¹⁹⁶—, pero el pensamiento social en su evolución histórica ensancha

1193. Ik., 19: «Qué es la lengua sino otra cosa (en principio) que un instrumento de comunicación...?».

1194. Ib.

1195. Ib., 17: «En el lento caminar multimilenario del hombre de la ignorancia hacia el conocimiento, la lengua como medio de comunicación social, como instrumento necesario en la práctica social de los hombres; se formó y progresó con esa práctica».

1196. Polemika batean agian ez autore bat eta ez besteagandik formulazioen zehaztasun gehiegi igurikatu behar da: «ninguna de ellas [hizkuntzak] adquiere la primacía sobre el pensamiento del sujeto» baieztatzen da 23. orrialdean (nahiz subjektu hori indibiduala ala kolektiboa den, ez den espezifikatzen).

los horizontes lingüísticos, amplía sus límites (...). La visión del mundo no la da de ninguna manera la lengua, sino el pensamiento del sujeto reflejando la realidad objetiva [«mundu-ikuskerarekin» munduaren ikuskera ez subjektibo —zientifiko— bat ulertu behar da hortaz?]. Txillardegi, al exagerar el descubrimiento humboldtiano, al absolutizarlo, al aceptar tesis irracionistas, adopta una posición de solipsismo lingüístico absoluto de lo más reaccionario que se pueda imaginar, pues por lo menos objetivamente si parecía haber abandonado el racismo biológico abraza ahora lo que se puede llamar el «racismo» lingüístico, y eso aunque otra cosa piense él de sí mismo.

Según esta «visión del mundo impuesta por la lengua», ésta se apoderaría del hombre y de su pensamiento. Según ese solipsismo lingüístico, «yo no hablo, yo soy hablado; yo no actúo, yo soy actuado», como lo ha hecho observar atinadamente un debelador del irracionismo moderno en el campo de la lingüística. El pensamiento del hombre aparece subordinado a la lengua, en condición de absoluta dependencia. Triste concepto tiene Txillardegi de su propio pensamiento! Pero no es así, eso no es verdad; eso no es otra cosa que misticismo reaccionario, el misticismo en el que ha caído tan lamentablemente Txillardegi¹¹⁹⁷.

Hizkuntzaren historikotasuna eta itsaspen soziala Ereñok metodikoki zuzen baliatu du (berdin da errealitatean oker bada ere) arreba/ahizpa eta hika/zuka adibideak aztertzeko.

Para Txillardegi tal diferencia proviene del hecho de que en euskera esos tratamientos son así porque el euskera *corta, analiza* la realidad de las relaciones entre hermanos de distinta manera que en castellano y en francés. — Y no es así en la actualidad (...). Y eso porque ese distinto tratamiento [no] es otra cosa ya que un residuo lingüístico que nos ha quedado probablemente del período en que habiéndose desagregado la comunidad primitiva matriarcal vasca, que es el período en que se modifican radicalmente las relaciones familiares (...). En la sociedad primitiva vasca pudo haber, como hubo en muchos pueblos, una separación de los muchachos y muchachas de la tribu, y a esa separación socialmente bien determinada debió corresponderle el tratamiento adecuado, cosa que también se manifiesta en el tratamiento en «ika» (tratamiento de tú) que es diferente para varón y para hembra (...). De aceptarse la verosimilitud de mi hipótesis no cabe duda que el tratamiento diferente, el *corte* diferente de la realidad, el *análisis* diferente obedecía a una realidad actualmente existente. Pasaron muchos siglos (...), pero en el euskera quedó ese residuo arcaizan-

1197. Ib., 19-20. Oin-oharrak ortodoxo dogmatikoki argitzen digunez: «El solipsismo es una teoría idealista subjetiva del conocimiento [Kant eta jende hori —Lenin-ekin irakurrita alegia], según la cual no habría en el mundo otra cosa que el yo subjetivo de cada hombre, su conciencia. El resto del mundo, incluido el género humano, no existiría, pues no sería otra cosa que el producto de la imaginación o de la conciencia humana. Todo idealismo subjetivo viene a parar, en último análisis, a este solipsismo. — Aplicado a la lingüística, significa que es la lengua la que daría una imagen del mundo, ella crearía así prácticamente el mundo o modelaría ese mundo, esa realidad. Es una forma del idealismo subjetivo cuyo contenido absurdo y reaccionario es puesto en evidencia por la práctica diaria y batida en brecha por toda la experiencia científica».

te de una división analítica hoy absolutamente innecesaria. Es lo que se puede llamar supervivencia muerta, fosilizada en el idioma por ley de inercia¹¹⁹⁸.

Historikotasun eta sozialtasunaren izenean arbuaiatuko du estrukturalisten «estrukturalismoa» (immanentismoa) ere:

(...) Las simples causalidades internas no bastan. Me parece, por ejemplo, que la desaparición del caso latino en las lenguas romances no se puede explicar únicamente por una lenta evolución interna de la lengua latina, evolución que por otra parte no se puede ni imaginar separada del movimiento histórico de las masas de hablantes de la lengua latina en todo el extenso territorio del antiguo imperio romano en dislocación¹¹⁹⁹.

Hizkuntzak hizkuntzalaritzan bakarrik daude isolatuta. Bizitza errealean hizkuntzak, gizarteak, historiak bat egiten dute, eta gehienetan edozein hizkuntza beti beste hizkuntza batzuekin ere harremanetan bizi da; hizkuntza eta pentsamendua ere ez da, eman, isolatuki ematen den gaia. Hizkuntzaren izaera historiko-sozial hori Ereñok gehiago eta hobeto baliatzen du, zalantza gabe, baina ez da Txillardegirengan ere oso presente ez dagoen zerbait (hizkuntza eta zirkunstanzia politikoak, esaterako)¹²⁰⁰. Bientzat hizkuntzak mundua bere erara ebakitzen eta antolatzen du, hizkuntza eta pentsamendua bat datoz, etab. Diferentzia erabakigarria bien artean doktrina linguistikoei ematen zaien edo ez zaien balio politikoan bilatu behar da apika. Eta, zuzen ikusten badut, Ereñoren artikuluan diferentzia hori hizkuntza eta mundu-ikuskeraren inguruan iruten da. Beharbada, hizkuntza bakoitza mundu-ikuskerara bat dela onartzen bada, eta era horretan herri (nazio) bakoitza mundu-ikuskerara bat originala legez definitzen eta mugatzen bada, marxista-leninista bat beldur da, nazioaren izaerari inportantzia larresten zaiola (gizadia nazio ezberdinen batura, emaitza, bihurtzen baita), eta batez ere proletargo internazionalaren mundu-ikuskerara galtzen dela? Eta mundu-ikuskerara guztiak hizkuntzak baldintzatuak eta, beraz, subjektiboak badira, non gelditzen da mundu-ikuskerara marxista-leninista zientifiko objektiboa? Klaseek ala herriek ezaugarritzen dute gizadia, historia?

Es evidente, por ejemplo, que un voraz capitalista del antiguo tipo de Chávarri o del moderno corte de Patricio Echeverría o Esteban Orbeago, que se expresara en euskera, y un obrero consciente euskeldun, a pesar de hablar la misma lengua tienen

1198. Ib., 15-16.

1199. Ib., 29.

1200. Klase-kontsiderazioak ere ez ditu eskas izaten: «Edozein eskualdetan hizkuntza-aldaketa bat gertatzen danean (...), nagusitzen dan hizkuntza, nagusi dan klasearen hizkuntza baita (nagusitzen diran ideiak, nagusi dan klasearen ideiak diran bezalaxe). Hortik datorkio gaintasuna (eta ez subjektiboa bakarrik...); erresuma, nagusien zerbitzutan baitago, eta beren hizkuntzaren zerbitzutan ere bai hortaz. Horrela ethnia liferentziari, klaseena erasten zaio; ethnia saltzen baitute bertako agintariak (...). Aurrenak erbestetzen, Euskal Herrian eta Bretañan, Viet Nam-en eta Algerian, beti izan dira puntuzkoak, jauntxoak, kapitalistak, eta, hitz batez, bere herriaren mixeriaz profitatu dutenak», cfr. *Branka* 2 (1966) 7. Ik., orobat, "Hizkuntza eta erresuma", in: *Branka* 5 (1967) 23-35.

una visión del mundo completamente diferente, no solamente en cuanto a las generalidades, sino en los casos concretos¹²⁰¹.

Baina zer da mundu-ikuskera, zer ulertzen dute batak eta besteak berba horrekin? Edonola ere, haren ustez, mundu-ikuskeraren auzi horretan, marxismoak garai batean ukan duen bere burua ulertzeko modu dena, dabilela jokoan (munduaren eta historiaren ikuskera zientifiko objektibo bakarra, etab.), erakusten du Ereñok.

Hala, hizkuntza bakoitzak errealtate objektiboa bere erara ebakitzen eta analisatzen duela behin eta birritan errepikatu eta gero, bat-batean —«La lengua ¿visión del mundo?» atalean—, pentsamendua hasten da hori dena errepresentatzen: «El pensamiento corta, separa, analiza, reúne, forma la síntesis de la realidad que refleja». Eta:

(...) Si hay diferencias de corte, sus causas no corresponden a las estructuras lingüísticas sino a causas filogenéticas, históricas, culturales, de desarrollo social y de medio geográfico¹²⁰².

Hizkuntza mundu-ikuskera hipotesiaren eta horren aldezean (Cassirer, etab.)¹²⁰³ ezespren sistematikoa hasten da. Whorf zuzen ezagutzen ote duen¹²⁰⁴, alde batera utziko dugu.

La afirmación de Lee Whorf de que Isaac Newton pudo formular su teoría del espacio y del tiempo gracias a la lengua inglesa y no la podría haber formulado en la lengua hopi [!], es —dicho sea con todos los respetos debidos— *tomar el rábano por las hojas*, y es falsa en cuanto se refiere a las estructuras de ambos idiomas, pues de ahí se desprendería la incapacidad intrínseca para ciertas estructuras lingüísticas de dar una visión científica del mundo, y, por otro lado, una idoneidad para tal cometido de ciertas lenguas privilegiadas. Y no es así, pues Isaac Newton descubrió la ley de la gravitación universal y expuso sus teorías (...) en lengua inglesa, pero ésta no fue para él ninguna «visión del mundo» privilegiada, sino única y sencillamente un vehículo, un soporte de su pensamiento¹²⁰⁵.

1201. Ereño, M., loc. cit., 27.

1202. Ib., 23. «En definitiva, son causas externas a las estructuras lingüísticas las que dan la visión del mundo al hombre» (Ib., 25).

1203. Txillardegik (loc. cit., 54) Cassirer-en esaldi hau aipatzen zuen: «Ez dugu xoilki mundua hzkuntzaren bidez konprenitzen eta pentsatzen. Bainan are gehiago ere: zeren-eta munduaren ikuskera, eta ikuskera horri datxekon bizimodua bera, hizkuntzak gertatzen baititu». Ereñok ez luke Cassirer guztiz ezetsi gura, baina gutxiago ahal du guztiz baietsi: «Cassirer tiene razón cuando... Lo único que se le puede reprochar a Cassirer es que haya suplantado el pensamiento por la lengua, pues los símbolos del lenguaje no han caído del cielo, sino que son producto de la capacidad de abstracción del pensamiento humano. – Sin duda por esta confusión, Cassirer manifiesta una tendencia a dar la razón a la idea de “la lengua como visión del mundo”, y es porque se obnubila cuando ve que la realidad objetiva reflejada por el individuo pensante se hace por los símbolos del lenguaje».

1204. Txillardegi, loc. cit., 55-56. Txillardegik bere tesiaren alde ailegaturiko autoreak eztabaiatzen ditu Ereñok.

1205. Ereño, M., loc. cit., 24.

Liskar gorriena Humboldt-ekin eta Saussure-rekin du, hala ere:

Sin embargo de ello, Humboldt tenía en cierta medida razón cuando afirmaba que el hombre piensa como habla, porque la lengua es la forma por la que se vehicula y se hace posible el pensamiento. Además de los elementos necesarios para la percepción de la realidad dados por la sensoriedad, el hombre necesita indudablemente que su pensamiento se articule mediante el lenguaje.

Humboldt tenía razón también cuando resaltaba los aspectos particulares y específicos de cada lengua, y en este sentido su descubrimiento fue una gran contribución para deshacer la categórica absolutización contenida en las ideas de la *Grammaire générale et raisonnée* de Port Royal. Pero Humboldt se equivocaba plenamente cuando creía que cada lengua sería algo así como una *energía* que orientara de manera específica el pensamiento de cada pueblo.

Humboldt creía que la lengua deformaba [!] de manera típica el objeto observado por el individuo, creando en éste no una imagen adaptada al objeto, sino una visión del mundo adaptada a las exigencias subjetivas del lenguaje, de tal manera que el individuo que nace en un medio lingüístico determinado adquiere una determinada manera de ver las cosas dependiente del idioma y asimila de éste su visión del mundo.

Guillermo de Humboldt no hizo más que exponer su descubrimiento. Como dice Georges Mounin en su *Histoire de la Linguistique des origines au XXe siècle*, en este caso, como en otras ocasiones, Humboldt no trabajó en el desarrollo teórico de su descubrimiento para crear una *grosse Konception*, es decir, salir de los esquemas hacia una concepción rigurosamente elaborada y pensada. Y son los neohumboldtianos contemporáneos los que se han encargado de presentar a su guisa y hasta el exceso la verdad relativa descubierta por aquél que fuera un ilustre amigo de nuestra lengua¹²⁰⁶. Es una demostración de cómo una verdad dentro de ciertos límites, al rebasar éstos y extenderse hasta el absurdo, se puede transformar en un descomunlal error.

Georges Mounin — cuyo pensamiento ha sido completamente falseado por Txillardegí a lo largo de todo su ensayo, hasta el punto de cometer una intolerable impostura, cuando le atribuye concepciones solipsistas e irracionales en lingüística, siendo como es, contrariamente, uno de sus mayores debeladores — dice que Humboldt al hacer algunas de sus afirmaciones se situaba todavía en el plano de la experiencia humana. Así es. Pero no sucede así con el poeta Rilke, tan admirado por Txillardegí. Rilke llega a afirmar que «*todo lo que nos sucede es inexpresable*» y que, en el fondo, en lo esencial, «*nosotros estamos indeciblemente solos*». Ese solipsismo de Rilke es el que adopta Txillardegí. Quédese con él, pero no venga con ese bagaje ni al campo de la lingüística general ni al de la euskeralogía. La defensa del euskera requiere ideas claras, racionales, no oscuras especulaciones irracionales.

1206. Ereño Humboldt-en ohorea defendatu beharrean ere sentitzen da: «En la lingüística contemporánea no todos, afortunadamente, son partidarios de la irracional teoría de la lengua como visión del mundo. Y sucede que Txillardegí hace poco honor a la memoria de Humboldt cuando asimila el pensamiento de éste al de los irracionistas modernos en el campo de la lingüística» (Ib., 30).

El propio Ferdinand de Saussure, al señalar las diferencias existentes en los sistemas semánticos de las lenguas, resbala un tanto por esa vía al decir en su *Cours de Linguistique générale* que «lejos de decir que el objeto precede al punto de vista, se diría que es el punto de vista quien crea el objeto». Es menos categórico, pero ese «se diría» es una concesión al solipsismo lingüístico, pues, en definitiva, es caer en el idealismo subjetivo, según el cual la realidad objetiva no existe, sino que es *creada* por el sujeto, por el *yo*. Como el punto de vista del sujeto, según los neohumboldtianos, está determinado por la lengua, he ahí cómo se puede trasplantar Berkeley al campo de la lingüística.

Además, Saussure contradice ahí su teoría de considerar a la lengua como *forma* y no como *sustancia*. Lejos de mí el aceptar esta *contrariedad*, esta separación opositiva saussureana, pero si se admite que existe una visión del mundo determinada por la lengua al sujeto, hay una sustancia que de la lengua trasciende al sujeto. Ontológicamente una teoría de la visión del mundo determinada por la lengua no puede atribuir a ésta la simple significación de *forma*, sin contenido *sustancial*, puesto que la *creatividad* que se le reconoce para originar la visión del mundo implica necesariamente la noción de sustancia¹²⁰⁷.

Saussure ere solipsista, hortaz; ez Txillardegik bakarrik¹²⁰⁸. «Frente al solipsismo lingüístico, el marxismo-leninismo proclama la existencia de la realidad objetiva independientemente del sujeto y de la lengua, claro», sententziatzen du Ereñok horien guztien aurka¹²⁰⁹.

Ereñoren erauntsia Txillardegiri ez baita Euskadiko azken mugimendu politikoek bakarrik ziotua, ezpada bai gutxienez beste hainbeste Parisen marxismoak eta estrukturalismoak orduantxe zerabilten norgehiagoka latzak. Izan ere, Txillardegik beste toki batean adierazi zuen bezala, Euskal Herrian marxismoa modan sartzen hasi denean, Parisen hura modatik ateratzen ari zen estrukturalismoa («la furia estructuralista de estos últimos años» dio Ereñok)¹²¹⁰. Arazoa ez zen jada lingüistikoa bakarrik:

El estructuralismo actual tiene pretensiones mayores que las que tuviera Ferdinand de Saussure. Pasado de la lingüística a la antropología, a la etnografía, a la economía y hasta la filosofía, se pretende prácticamente someter todas las ciencias humanas al corsé irracional del estructuralismo¹²¹¹.

1207. Ib., 25-26.

1208. Beti ez da horrela izan, antza. Ik. Voloshinov, V. N., *El signo ideológico y la filosofía del lenguaje*, Buenos Aires 1976, 76-77: «En Rusia, la escuela de Saussure tiene toda la popularidad e influencia que no tiene la de Vossler. Puede afirmarse que la mayoría de los lingüistas rusos se hallan bajo la determinante influencia de Saussure...» (Voloshinov hori Mikhail Bakhtin da; ik. liburu bera frantsesez, Bakhtine-ren izenaren pean, *Le marxisme et la philosophie du langage*, París 1977).

1209. Ereño, M., loc. cit., 26.

1210. Ib., 27.

1211. Ib., 30.

Eta «la dogmática estructuralista» ezkontezina da metodo dialektikoagaz.

El estructuralismo introduce, a partir de la lingüística sincrónica saussureana, un verdadero dogmatismo antidialéctico, sustituyendo la dinámica histórica por la estática como medio para la inteligibilidad del fenómeno lingüístico (...). Hegel restauró la dialéctica; Marx creó el materialismo dialéctico como método de análisis y de investigación. — Siguiendo este método, el movimiento, el cambio no es un devenir cualquiera creador o que destruye, que engendraría porque sí nuevos «seres», mecánica y caóticamente, sin leyes. Por el contrario, es un devenir contradictorio. La dialéctica nos enseña a ver que no hay devenir posible sin contradicciones, que no hay creación, que no hay producción de lo nuevo sin esas contradicciones internas, indispensables para el desarrollo. — Por eso, la dialéctica es opuesta al estructuralismo.

Saussure-k ez al du, bada, oposizioekin operatzen denbora guztian? Bai, baina «las oposiciones que él maneja no son oposiciones de contenido dialéctico, sino de lógica dicotómica»¹²¹². Handik hara, estrukturalismoa —idealismo subjektibo bat— sistema kapitalistaren babeserako ideologia da: «Así, el estructuralismo se convierte en una ideología estática que, enfrentándose a la evolución, sostiene el statu quo»¹²¹³.

Branka 3/4 zenbakian Donostiako irakurle baten gutun hau argitaratzen da (ez dirudiena Alderdiko ezein komunistarena, honek demokraten frontea sustatzen baitzuen, ez klase-frontea):

No estoy de acuerdo con vuestras posiciones. Estáis desenfocando el problema. A mi juicio no conviene falsear el problema, que es un problema de clases, mezclándolo con prejuicios heredados del nacionalismo pequeño-burgués del P.N.V... El idioma, por ejemplo, no es un absoluto; lo mismo que la nación no es un absoluto. Lo único real en toda circunstancia es la lucha de clases, verdadero motor de la historia. Todo lo que no sirve a esa lucha de clases es reaccionario. Vosotros, al dar una importancia esencial a la lengua, vais en contra del internacionalismo obrero, caéis en el chauvinismo pequeño-burgués, y dificultáis un planteamiento de clase para derrotar la burguesía¹²¹⁴.

Garai horretan marxismo europarrean bietatik ikusi da¹²¹⁵, estrukturalismora hurbildu direnak (hizkuntzaren mundu-ikuskerara eta pentsaeran eraginaren tesira): H. Lefèbvre, L. Sebag, A. Schaff, etab.; eta tesiok amorratuki konbatitu dituztenak, hala nola E. Albrecht Alemania Federalean eta F. Rossi-Landi Italian. Albrecht-en ustetan tesi horiek ez dira burgesia monopolistaren interesen justifikazioa baizik¹²¹⁶.

1212. Ib., 28.

1213. Ib., 29.

1214. *Branka* 3/4 (1967) 10-11.

1215. Orokorki, Mounin, G., "Marxismo y lingüística" kap. in: ID., *La lingüística del siglo XX*, Madril 1984, 234-262. Sobiet Batasunari dagokionez, ik. Academia de Ciencias de la U.R.S.S. (arg.), *Lenguaje y pensamiento*, Montevideo 1970, ekarki-bilduma oparoa.

1216. Albrecht, E., *Bestimmt die Sprache unser Weltbild? Zur Kritik der gegenwärtigen bürgerlichen Sprachphilosophie*, Frankfurt 1972.

Rossi-Landi-ren ustez orobat erlatibitate linguistikoaren tesia ez da burgesia kapitalistaren operazio bat gehiago besterik; Whorf-en hizkuntza amerindiarren gorazarena bera, inperialismoaren kontzientzia txarraren erreparazio modu bat, aldi berean indiar haiek hala hobeto euren hizkuntzetatik gabetzeko. Sapir-Whorf-en ildoari, kritikoki, baina interesez hurbildu zaion autore marxista «ofizial» bat A. Schaff poloniarra izan da, entzute handikoa Frantzia eta Alemanian ere (marxismoak oraindik entzuterik zuen urteetan)¹²¹⁷.

Humboldt-ekin gehienetan marxistak, ortodoxoenak ere, adeitsuak izan ohi izan dira. 1967an Berlingo Humboldt Unibertsitateak, orduan DDRn (Errepublikak Demokratiko Alemana - Alemania komunista), omenaldi-liburu bat argitara zuen Humboldt-en jaiotzaren berrehun urtemugaren kariatz, non bera ere intelektual progresista, humanista, etabartzat jotzen baita, bere idealak azkenean komunismoan gauzatuak ikus ditzakeena. Langileen Errepublikaren aitzindari bat¹²¹⁸.

Humboldt-en balorazio marxistetako ikusbide interesgarri bat, marxistekin batera literaturatik desagertua dirudiena (atzoko iraultzaileak guztiz ordenako progresistak izaten dira gaur; eta, edonon ere, beste guztiak erdeinatzen jarraitzen dute), lan-prozesuarena eta pentsamenduarena zen. Marxismoak zuen kontzeptu sugestiboetako bat lanarena izan da. Eta hizkuntzaren filosofo marxistek, bai subjektibotasuna eta bai objektibitatea pentsamenduan, lanaren prozesuak jasotako eraikintzat azaltzera jotzen zuten. Hala G. Päsck-ek, adibidez, Humboldt komentatuz hain zuzen: bai gizakiaren harremana gauzeekin, eta horienganako interes subjektiboa nahiz horien errealitate objektiboa, baina baita gizakien euren arteko harremana ere (ni, hi), lan-prozesuan doa gauzatuz eta burutuz¹²¹⁹.

4. LARRESORO: HIZKUNTZA ETA NAZIOA

Jose Luis Alvarez Enparantzaren goitizena da Txillardegia, eta Txillardegiren goitizena da Larresoro, Franco-ren denboran lehenengo izenordeagaz ere jada publikatu ezin zuenean. Txillardegik —hemendik aurrera Larresoro— estrukturalismoaz eta hizkuntzaren garrantzia sozialaz eta politikoaz idazten jarraitu du¹²²⁰, marxismoarekiko haren jarrera ere hurrengo urteotan zorrotz egin da. 1972an *Hizkuntza eta pentsakera* liburua eman du argitara. Jada urrun gabilta Humboldt-engandik (liburuan behin bakarrik aipatzen da haren izena, oker ez banago, eta bidenabar soil orduan)¹²²¹, baina Ereñorekin izaniko polemikako gaien luzapentzat

1217. Schaff, A., *Introduction à la sémantique*, Paris 1968. ID., *Langage et connaissance*, Paris 1969. ID., *Essays über die Philosophie der Sprache*, Frankfurt 1968.

1218. Hartke, W.-Maskolat, H., *Wilhelm von Humboldt 1767-1967. Erbe, Gegenwart, Zukunft*, Halle 1967, 7, 40-41, 99.

1219. Päsck, G., "Humboldt und die Sprachwissenschaft", in: Hartke, W.-Maskolat, H., aip. lib., 120-122.

1220. Ik., adb., "Estrukturalismoaz zenbait hitz", in: *Jakin* 29 (1968) 15-29.

1221. Larresoro, *Hizkuntza eta pentsakera*, Bilbo 1972, 50. Hitzaurrea 1970eko udazkenean dago datatua.

har genezake, eta, bestalde, urte horietan hizkuntza eta pentsamenduaz (doiago, pentsakeraz) zirkulu estrukturalistetan pentsatu denaren aurkezpen bikaina eskaintzen digu. Bestalde, aspektu horretatik ozta izan bada ere inoiz aintzat hartua, testu paregabea da gure pentsamenduaren eboluzioan une erabakigarri bati oartzeko —etena alegia gerraosteko belaunaldi berrien pentsamendua mamitu duen existentzialismoarekin— bai autorearen ibilbidean, eta bai —harekin batera— euskal pentsamendu berriaren bilakabidean. Larresorok gogor salatzen ditu modak eta mitoak: marxismoa Euskal Herrian moda bat da («berandusko, bestetan bezala»)1222, baina mito hutsa1223, azientifikoa, materialismo zabar hemeretzigarrentiarra1224. Ekonomizismoaren alienazioa arbuizatzen da1225, progresoaren mitoa1226, mitologia politikoak1227, etab. Deigarrizkoena, ordea, niaren begitazio eta sorgintzioa salatzen da Lacan-ekin1228, eta, areenean, askatasun pertsonala bera eldarnio eta fata morgana mailan uzten da1229. Sartre-gandik eta existentzialismotik urruntze definitiboak. Eta hori dena historiaren mito alienatzailearen uko sistematiko erradikal baten altzoan errepikatua1230. Marxismoaren aurka (baina baita existentzialismoaren aitzari ere), estrukturalismoak «egia» errepresentatzen du: baina ez egia platoniko bat, ezpada zientzien (XIX. mendeko zientismo harropuztik gabe) eta kritikaren ekarpen konkretua, liluragabea, mitogabea, hotz eta apala, ideologia eta autoengainu zaharrei kontrajarria1231.

Gure gaira hertsiki mugatuz, Larresororen liburuak tesi bat du (berak dio horrelaxe)1232: «Hizkuntza da herri baten arima»1233.

Hizkuntza eta kulturaren eta nazioaren arteko harremana aspaldidanik oharatu da soziologia, psikologia edo antropologia zientzia gisa egon baino lehenagotik ere, esperientzia arruntetik soil. Hona hemen testu bat interesgarri askoa, garapen literarioen fenomenoek ikasketatik eta bereziki bera lekuko den pizkunde literario alemanaren esperientziatik F. Schlegel-ek onduta:

Termino estas observaciones sobre la literatura y la lengua de los distintos pueblos europeos con un pensamiento de carácter general que ya anteriormente toqué. Toda nación importante e independiente tiene, si se puede hablar así, el derecho de poseer

1222. Ib., 103.

1223. Ib., 76, passim.

1224. Ib., 106-107, 116-118.

1225. Ib., 72.

1226. Ib., 75, 78, 83.

1227. Ib., 136. eta hurr.

1228. Ib., 90-93

1229. Ib., 71, 92.

1230. Ib., 72-84, 100-102, 135-140.

1231. Ib., 102, 121, 140-141.

1232. Ib., 10, 86.

1233. Ib., 125. Eta hizkuntza aldatuz, arima aldatzen da. «Herriaren arima» Larresororengan formulazio bat irtena, afixairea, beharbada probokatiboa da; liburu osoan bi bider bakarrik erabiltzen da behintzat (49., 125. or.).

una literatura, es decir, una cultura lingüística autónoma, sin la cual la cultura espiritual nunca puede ser propia, operante a nivel general y nacional y que, de ser aprendida y practicada en una lengua extranjera, tiene que conservar forzosamente un cierto carácter bárbaro. Desde luego, estúpido sería querer mostrar el amor a la lengua patria, no aprendiendo las extranjeras o ignorando sus méritos. Incluso para la cultura general son más o menos imprescindibles, aparte de las lenguas antiguas, varias de las modernas, una u otra según los intereses especiales de cada uno. Por otra parte, las relaciones externas hacen necesario su aprendizaje y su utilización. El uso de un idioma extranjero en la legislación y en los negocios jurídicos fue siempre altamente opresivo y sencillamente injusto; la utilización de un idioma extranjero en los asuntos políticos y en aquellos que están relacionados con éstos, así como en la vida social, no puede dejar de tener efectos perniciosos para la lengua patria. Allí donde se ha dado tal circunstancia, se ha producido, por lo menos para el individuo, un mal irreparable. Es pues una cuestión que atañe a los estamentos cultos y, en general a las clases altas el buscar los medios y el camino medio entre ambos extremos para, a través de su influencia, hacerlo general; es decir, dar a la necesidad lo que exige sin olvidar el deber para con la patria. Pues considero el interés por el propio idioma un deber ineludible y personal, especialmente para las clases altas. Todo hombre instruído debería esforzarse en hablar tan pura y correctamente como fuera posible; debería procurarse un conocimiento general, pero no por eso demasiado superficial, tanto de la historia como de la lengua y literatura de su patria. Deber éste que será tanto más fácil de cumplir cuanto mayor haya sido el ejercicio de la inteligencia y de la facultad de la expresión a través del aprendizaje de las lenguas extranjeras. Sin embargo, el uso de los idiomas extranjeros imprescindibles debe limitarse a lo más necesario. Este deber para con el idioma debe ser sagrado, especialmente a las clases altas, pues cuanto mayor es el grado de participación del individuo en la propiedad, en la dignidad y en todos los privilegios de una nación, tanto más está llamado a cooperar según sus fuerzas en el engrandecimiento y mantenimiento de su nación. Una nación cuya lengua degenera o se mantiene en estado de barbarie se hace ella misma bárbara y tosca. Una nación que se deja robar su lengua pierde el último asidero de su independencia espiritual y deja de existir. Pero por muy peligrosa que puede resultar la influencia de las lenguas extranjeras cuando, por una parte, existe un plan intencionado de erradicación sistemática de un idioma y, por la otra, la estúpidez de la moda lleva a la multitud más allá de los límites que una valoración exacta del idioma extranjero parece justificar o que una necesidad imperiosa exige; este peligro no es muy grande una vez que se ha denunciado como tal. Pues en todo lo que se decide no en las vicisitudes del momento, sino en el transcurso del tiempo, la común y callada oposición de los bienintencionados es invencible. El tirano actúa, muchas veces, sin darse cuenta, en contra de sus proyectos, al despertar tanto más vivamente o extender más generalmente a través de la opresión intencionada el sentimiento nacional. Esto se ha visto confirmado en los últimos tiempos, cuando el máximo poder despótico [Napoleon] fracasó en su intento de arrancar a la nación alemana su vida intelectual¹²³⁴.

1234. Schlegel, F., *Obras selectas*, Madril 1983, bol. I, 718-720.

Humboldt eta Schlegel Txillardegik ez zituen asko ezagutzen apika, baina oso ondo ezagutzen zuen «la lengua compañera del Imperio» tradizio espainola; eta ezagutzen zuen ere, zalantza gabe, A. Daudet-en «La dernière classe. Récit d'un petit alsacien» testu patriotiko artxizabaldia Frantzian¹²³⁵. Nazioa hizkuntzarekin baiesten da. 1870eko gerran Prusiarrek Alsazia —alemana hizkuntzaz— armaz konkistatu dute, eta eskoletan hizkuntza alemanaren irakaskuntza ezarri. Inposizio horren aurka Daudet-ek maisu patriota frantses eredugarri bat pintatu du hizkuntza frantsesarekin izpiritu frantsesaren biziraupena iragarriz:

M. Hamel se mit à nous parler de la langue française, disant que c'était la plus belle langue du monde, la plus claire, la plus solides; qu'il fallait la garder entre nous et ne jamais l'oublier, parce que, quand un peuple tombe esclave, tant qu'il tient bien sa langue, c'est comme s'il tenait la clef de sa prison¹²³⁶.

Honelako tesiek ez Espainian eta ez Frantzian probokatu izan dute eskandalurik.

Alta Txillardegik, ez inperioaren eta ez hexagonoaren alde, baizik kontra, errebindikatu du Euskal Herriaren eta euskararen lotutasuna. Horrela ere, inori ez zaio sekula burutik pasatu nazioa hizkuntzara soil mugatzea (salbu kontrario gizajoak behar zituen gizajoren bati euskal inteligentsian, tesi hori antagonistaren ahotan ipini, aisa garaitu, eta baliente sentitzeko). Hain zuzen, naziotasunaren ezaugarriak gehiago foruetan, arrazan, pilotan edo zintzotasun moralean ipintzenago zituztenen aurka garatu da gure artean hizkuntzaren kontzientzia naziotasunaren ezaugarri funtsezko bezala, eta beste haiek ukatu gabe. Txillardegik askotan kontatu behar izan du, euskararen aldeko borroka hein batean abertzaleen euren aurka abiatu zuela¹²³⁷. Ezaguna da: Euskaltzaindian bertan batzarrak erdaraz egiten zirela, etab. Alabaina (Lizardi, Zaitegi, Andima eta euskaltzale porrokatuak utzirik) abertzalegoan diskurtso bat bederen euskararen garrantziaz, Aranarekin hasi eta, beti egon da —agian diskurtso horrek folklore abertzalearen parte egiten bazuen ere praxiarena baino gehiago. Begira nola idazten zuen Pedro Mourlane Michelena-k, «abertzalea» orduan, euskararen alde ama lurraren eta toponimiaren arrazoi kuriosoarekin argudiatuz:

1235. Daidet, A., *Contes de lundi*, Paris d/g. [Le Livre de Poche], 12.

1236. Oin-oharrak jakinarazten digu azken esaldi hori F. Mistral-en bariazio bat omen dela: «S'il tient sa langue, il tient la clef qui, de ses chaines, le délivre». Marka da, beraz, Daudet-ek errugabetasun ebanjeliko osoagaz Mistral-en esaldi bat probentzala bera bezalaxe Alsazian alemana akabatzen ari zen nazionalismoaren hizkuntzaren alde itzultzea.

1237. Ik., adb., *Argia* 2004-10-04, 49. eta hurr. «Bazen zioenik ere: "qué más da decir 'casa' o decir 'etxe'?". Apaiz bati entzun nion nik hori, ez dut esango izena, besterik gabe orduko mentalitatearen adibide gisa aipatzen dut». «Gogoratzen naiz (...) EAJ-PNVko Bilboko buruzagi famatu batek erantzun zigula: «vosotros, los euzkadianos...!», z eta guzti!»

[Euskarak] ha llenado de nombres esta nuestra tierra maternal, a la que volveremos. Es, por tanto, signo de nacionalidad más que la color de las teces y que la misma sangre que nos golpea con su errabundez genuina en el pecho. Ceder la lengua es ceder el alma¹²³⁸.

Eta euskararen esanahi nazionala orduan ere pixka bat «abertzaleen» aurka defendatzen zuten nonbait abertzale gazteagoek:

La juventud nacionalista se ha alzado con alguna dureza contra la generación de los euskalerrriakos. No importa. Esta propensión a querellarse con los ancianos es vieja en el mundo.

Larresororen interesak euskara, herri txikiak, «atzeratuak», gutxiendarrak dira (historian bazterrera geldituak). Eta berak horien defentsa —historiaren kontra!—, ez arrazoi sentimentalez-edo, baina zientziaz eta zientzia berrienaz baliatuz egin asmo du¹²³⁹. Beste diferentzia inportante bat da, aurrekoek hizkuntzarekin batez ere literaturan, poesian pentsatzen zutela¹²⁴⁰; Txillardegi/Larresorok, aldiz, hizkuntzarekin hizkuntza berbaitan ulertzen du, egitura linguistikoa. Larresorok estrukturalismoarekin argudiatzen du (linguistikoa, antropologikoa, psikoanalitikoa). Alabaina, hemen ez da polemikan faxistekin edo «euzkotarrekin» ari, marxistekin baizik, eta estrukturalismoaren arrazoipideak ez dira errealismo «zakuzale»aren aurka zuzentzen («logika» aipatzen darrai, hala ere), historiaren eta gizartearen filosofia marxistaren aurka baizik.

Marxistek bereziki (gehienek, bederen) ahalegin handiak egiten dituzte aspaldisko honetan gazteria estrukturalismoaren «lilura» horietatik urrunarazteko. Estrukturalismoak ukatu egiten omen du gauzen eboluzioa, geldizale omen da; eta hori dela bide, «statu quo»aren aldekoa omen; alegia, eskuindarra, atzerakoia eta erreakzionarioa. Pentsatzaile famatu batek honela ezagutarazi ditu berriki joera horretako bere iritziak: «Estrukturalismoa ez da Marx-en kontra burjesiak altxa zezakeen azken presaburua besterik» [Sartre-ren deklarazioa]¹²⁴¹.

Hala ere, marxismoaz hemen ez gara gehiago interesatuko.

Larresororen tesia ezaguna zaigu: «Etnia bakoitzak hautaketa edo taxuketa desberdinak egiten ditu», horixe da hizkuntza bat¹²⁴². Fonetika mailan, hizkuntza batean bokal posibleak ez dira a / e / i / o / u, baizik eta «garbi geldi bedi oraingoz ideia bakar hau: bokaleen sail etengabe eta jarraikian, hizkuntza bakoitzak bere modura egiten duela bere zatiketa berezia, bokale-estruktura desberdin bana

1238. Mourlane Michelena, P., "El nacionalismo y el vascuence", in: *El Pueblo Vasco* 1918-04-27.

1239. Larresoro, aip. lib., 10: «Jakintza berrien aldetik egiten dugu, beraz, liburu honetan geure hizkuntzaren defentsa. Eta hau eginez, bai Euskal Herriari eta bai Kultura guztiari gorazarre eta mesede egin nahi diogu».

1240. Txillardegi, "Hizkuntza eta erresuma", in: *Branka* 5 (1967) 31.

1241. Larresoro, aip. lib., 6.

1242. Ib., 20.

sortuz. Estructura horiek ez direla logikoak, etnikoak baizik. Ez dela bidezkoago edo logikoago bost bokale berezte, hiru, sei edo bederatzire berezte baina»¹²⁴³.

Semantikaren mailan, orobat, hizkuntzak errealitatearen taxuketa ezberdinak dira¹²⁴⁴. Gatelaniazko «de» bakarrari euskaraz gutxienez itzulpen ezberdinok dagozkie: etxe-TIK etorri («venir de»), etxe-KO andre («señora de la casa»), etxe-Z beterik («lleno de casas»)¹²⁴⁵. Edo berdin: kolore posibleak nahi hainbat dira, eta hizkuntza bakoitzak bere banaketa etnikoa egiten du, etab.¹²⁴⁶ Munduko gauza guztiak dira nahi hainbat, eta hizkuntzak erabakitzen du badiren ala ez diren (izenik duten ala ez). «Ez dago, beraz, honetan —berriz diogu— semantikazko taxuketa logikorik [ezinbestekorik]»¹²⁴⁷.

Formalki horrela, historikoki ere horrela da: etnia bakoitza bere hizkuntzan, hizkuntzarekin, hizkuntza sortzen, aldatzen, bizi izan da.

Hizkuntza, hortaz, etniaren ondasuna da, belaunez belaun moldatua eta helarazia. Euskara, esate baterako, euskal etniaren ondasun funtsezkoa da, euskaldun guztien artean —lehenagokoen eta oraingoaren artean— oratua eta mamitua eta horretaratua baita; eta, geografiazko eskualdea bezala, guk aukeratu gabe alegia, guri utzia. Gizarte-ekarrietan nagusia da hizkuntza¹²⁴⁸.

Sakonagora joz, Levy Bruhl eta Levi Strauss-ekin, munduaren aurrean gizakiak duen hura ordenatzeko, zentzua ezartzeko behar inkontzientean kokatzen da pentsamenduaren (mitoaren) eta hizkuntzaren hastapena.

Taxutu-behar gorri hau inkontzientea da; eta taxutzeko erabiltzen ditugun moldeak eta eskemak ere erreparaezinak edo inkontzienteak zaizkigu. Gizonaren pentsamoldea, beraz, funtsean inkontzientea da. — Hots, hizkuntzaren giltzarria azaltzean agerrerazi dugunez, estrukturalismoa sinbolamena da; *sinboloren bidez mundua taxutzeko eta pentsatzeko gure ahalmen berezia*. Inkontzientearen ekarriak, estrukturaketa eta sinbolakuntza beraz, gauza bakar bat eta berbera dira hein batean. — Hizkuntza gizonaren lehendabiziko sinbolakuntza denez, gizonaren izpirituaren gakoa da¹²⁴⁹.

«Hizkuntza pentsamenduaren arau eta funts-emaile da»; aldeaz aurretik hizkuntza den sinbolismorik gabe pentsamendurik eta kulturarik ezin da eman¹²⁵⁰. (Kasu! Ez da ukatzen pentsamendu bat eta logika bat —nolabait «inkontzientea»— hizkuntza baino lehenagokoa, hain zuzen «estrukturalista batzuen gehiegikerien» aurka, «Aristoteles dakotarra izan balitz, haren logika bestelakoa izango zen» esti-

1243. Ib., 21.

1244. Ib., 18.

1245. «Xuxenki» itzuli ezinaz, ik. 28. Ertzakoiago formulatua: «Hizkuntza guztiak dira itzuli ezinak; eta hau sustraitik beretik» (125. or.).

1246. Ib., 22.

1247. Ib., 19.

1248. Ib., 16.

1249. Ib., 67.

1250. Ib., 42.

loan¹²⁵¹. Pentsamendua eta pentsamendua bereizi behar dira, kontzientea eta inkontzientea, eta «Inkontzientziatik Kontzientziara pasatzeko, hizkuntzak, ez bestek, eman dezakeen sinbolismoa behar da», esaten da¹²⁵². Are, hizkuntzan bertan bi hizkuntza-maila bereizten dira, konkretuaren hizkuntza —lanabes hutsa— eta abstraktuarena¹²⁵³. Puntuon zehaztapen meheagoak tratamendua aparte eskatuko luke).

Azken oharra, dena dela: hizkuntzak ematen duen pentsakera hori ez dela, noski, ez burjesa, ez langilea, eta ez deus horrelakorik (...). Behin eta berriz liburu honetan agertzen den bezala, pentsakera hau ez da politikaren mailakoa, *logikaren mailakoa baizik*; askoz ere sakonagoa, beraz. Gero logika-atomo gisa erabiltzen duguna, hizkuntzaren taxukeraren ondorio da; eta maila honetan eta alde horretatik, hizkuntza da pentsakeraren moldea eta baldintza¹²⁵⁴.

Azkeneko azkenik, bada: etnia bakoitzak —diosku— bere pentsamendu funtsezkoa —forma eta eduki— bere hizkuntzan isuri du, mamitu du. «Etnia-pentsakeraren berezitasuna hizkuntzan datza. Etnien nortasunak hizkuntzan du oinarri»¹²⁵⁵. Hizkuntza batetik bestera pasatzean, hots, sistema batetik bestera pasatzen garen moduan¹²⁵⁶, munduaren taxuketa semantiko batetik bestera pasatzen gara¹²⁵⁷; eta «hizkuntza batetik bestera igarotzean, pentsakera batetik beste pentsakera batera igarotzen gara»¹²⁵⁸.

Hizkuntzak gertakarien eta ideien nahaspilan ezartzen duen taxuketa berezia, behin eta berriz esan dugu, ez da logikoa, etnikoa baizik. Etnikoa, herri horren belaun guztien arteko moldaketa delako. Hizkuntza da, horretara, herri baten kultura-sorkari nagusia: denetan osoena, sakonena eta herritarrena.

Zerk eragin du, ordea, herri bat munduaren fenomenoak honetara edo hartara taxutzerat? Erantzuna ez da zalantzakoa: herriaren olerkimenak sortu du hizkuntza; edo gure lagun batek erderaz esan ohi duen bezala: «El idioma es una Poética popular».

Xuxen ikusia. Hizkuntzaren taxuketa analogiaz, oposizioz, idurikuntzaz egiten da. Hots, hauxe da Olerkiaren bidea. Hizkuntza bakoitzean, eta honen taxuketa berezi horietan, gauza bat ageri da beti: antzekoen elkarketa, aurkariaren hautaketa, metaforaren erreinua; hitz batez, Olerkikuntza ageria eta izkutua¹²⁵⁹.

1251. Ib., 9.

1252. Ib., 43.

1253. Ib., 113-121.

1254. Ib., 41-42.

1255. Ib., 130. Koloreen adibidea behin eta berriro baliatzen da: ik. 20, 22, 28, 35. eta hurr., 42-45, 52, 107-112, 125.

1256. Ib., 127

1257. Ib., 127-128

1258. Ib., 125. «Hizkuntza aldatzean, beraz, soziologia-mailako ondorio ezin larriagoak aipatu gabe, Inkontzientean bertan finkaturik daukagun pentsakera edo hausnarpidea egiazki aldatzen dugu» (Ib., 40).

1259. Ib., 39.

5. X. MONASTERIO: EUSKARAREN MUNDU-IKUSKERA

Euskararen mundu-ikuskeraz, Oteizagandik Jon Baltzagana erdaraz, euskaraz Josu Naberan, Alfontso Martinez Lizarduiko, Txema Preziado, Patziku Perurena (euskal koloreen arazoak interes handia piztu du), etab., testu gehiago ere agertu den arren, hemen X. Monasterioren *Mintzairaren miraria* liburu politeko 8. kapituluaren aipamen laburra egingo dugu. Aurreko kapituluan («Mintzaira eta kultura») azalduak ditu polemika honetako autore eta puntu nagusiak¹²⁶⁰.

Lexikoan ortzearen garrantzia nabarmentzen du, «espazioa ezezik jainkoa ere bazena (...). Naturari estuki loturik zegoen mitologia batean, Ortzi nortu gabeko izaki ahalguztiduna zen, izartegiko indar eta ahal guztiak bere baitan biltzen zituen, eta antzinateko jende jendeek uste osoa zuten eremu iristezin horretatik heltzen ziren fenomeno guztiak hark eginak edo eraginak zirela. Adibidez, *ortzadarra* edo *ostadarra* Ortziren [-ren?] adarra omen; trumoiari *ostotsa* esaten zioten, hark [?] eginiko hotsa zelakoan; tximistari, aldiz, *ortziria* esaten zioten, Ortzik bidaliriko suzko ziria zelakoan; zeru garbiari *oskarbi* deitzen zioten eta zeru gorriari, berriz, *oskorri*»¹²⁶¹.

Eguzkia, *ilargia* izenak eta bion bizi eta hilei erreferentzia, eta batez ere egutegia (asteko egunen eta hilen izenak, eta horien erlazioa nekazaritzarekin) azaltzen dira, eta denboraren (uda, negu) nahiz espazioaren banaketa dikotomikoak (menditarrak: lurra, ortzea; arrantzaleak: ura, lehorra), etab. Morfologian, mugagabearen interesa aipatzen da, bizidun eta bizigabeen bereizketa deklinazioan, generoen orokorki bereizketarik eza, eta baita etxe barruko jende eta aziendentzat (gizon/andre, mutil/neska; ardi/ahari, zezen/behi — baina ez zakur/?), eta aditzeko hitanoan; aditzeko denbora-etorkizunik eza, eta horren askalekua imitazioz, etab.

Hau da alor bat arras irristakorra zalantza gabe, baina zer landu asko duena oraindik, eta landu beharra horregatixe legokeena, sartzen den oro nahitaez beti laprasta ez dadin.

1260. Monasterio, X., *Mintzairaren miraria*, Gaiak, Donostia 2004, 107. eta hurr. Autorearen iritzian «Humboldték astakeriaren mugetaraino eraman nahi izan zuen bere teoria» (112).

1261. Ib., 127. «Euria ari du (Ortzik)» ulertzen du Monasterio-k, subjektu nortuagaz, behiala Vico-k hizkuntza mitologizatuz *uei/pluit* inpersonala «Zeus uei/Jupiter pluit» interpretatu duen eran, itxura guztiz itxurarik gabe linguistikoki, cfr. Coseriu, E., «Naturbild und Sprache», in: Albrecht, J. (arg.), *Energie und Ergon. Sprachliche Variation, Sprachgeschichte, Sprachtypologie*, Tübingen 1988, bol. I, 280, 283. Aurrena, hizkuntza eta mitologia ez dira gauza bera; eta, gero, mitologian bertan beharbada badagoena adina, ez dagoena, behatu beharko litzateke: eta ez dago Jainko krea-tzaile bat, probidentzial bat, etab., ezta trumoi, euri edo kazkabargile bat ere (horiek «gertatu» edo «etorri» egiten dira, gehienez ere «bidaliak» dira —Marik edo— «jainkozkoa» ei den eremu batetik gurera), eta are gutxiago dago goi-izakiren bat ahalguztiduna. Transzendentziarik ez dago, nola ez den lurrazpirantz.

XVI. Mundu-ikuskeraz berriro, edo erlatibismo erlatibo bat

Shôko Kishitani andreak Hiroshimako bonba atomikoaren biktimei eskainitako monumentuko idazkuna baliatzen du alemanak eta japonierak zein modu diferentetan «pentsatzen» duten adierazteko¹²⁶². Testu hori japoniera xumean idatzia dago eta japoniarrei sekula ez zien buruhausterik sortu, denek aisa ulertzen zuten, atzerritar bat etorri eta bere gidari izkribuaren itzulpena galdatu arte. Hark honela itzuli bide zion: «Lo egizue jabalean! Guk ez dugu oker hau inoiz berrirotuko!» Harritu zen atzerritarra: «Ez da logikoa, esan zuen. Bonba ez duzue zuek japoniarrok bota, amerikarrek bota zuten. Zergatik idatzi duzue: “guk ez dugu oker hau inoiz berrirotuko”?». Iruzkina horrek japoniarrak ustegabeen harrapatu zituen eta zeresana ugari supiztu zuen hango prentsan. Irakurle batzuek alde honetara idatzi zuten: «Atzerritarrak arrazoi du. Hiroshimarrek izkribua beste honela aldatu beharko lukete: “Guk ez dugu oker hau inoiz berrirotzea lagako!”» Beste batzuek, aldiz:

Hori ez dago zuzen. Bonba bota amerikarrek egin dute, baina gerraldian izan da, eta gerraren errua japoniarrok dugu. Okerra geuk egin dugu, zer nahi dugu orain amerikarrek gaitzitu? Barkamena da oinarria etorkizunean bakea izateko.

Hirugarren interpretazio baten arabera:

«Guk» horrek ez du japoniarrok bakarrik esan gura, munduko gizajende guztia baizik. Hor bizidun guztiak hildako guztiei mintzo zaizkie. Idazkuna ongi dago dagoen moduan.

Eta kazetari eta gutunlariak, laster barregarri samarra bihurtua zen eztabaidan ari ziren bitartean, testuaren autorea isilik zegoen. Azkenean parte hartu zuenean, haxe esateko izan zen: «Baina nik ez dut “gu”rik inon idatzi!» Denak «gu» horren inguruan gora eta behera, eta hori itzulpenekoa besterik ez zen, ez japonierakoa...

Anekdotak hau alde askotatik da instruktiboa. Adibidez, nola geure hizkuntzan zerbait denok natural-natural berdina ulertzen dugun. Baina baita, nola hizkuntza arrotz batetik egindako interpretazioak, hizkuntzaren barruko hiztunek berek natural-ki egindakoa ahazteraz lezakeen (berdin da arrazoiz ala gabe) eta zalantzak sortu. Hau da, hizkuntzen arteko eragina beti zabalik dagoela; hizkuntzak kuestiona

1262. Kishitani, S., “Die Psyche der japanischen Sprache und die europäische Denkweise”, in: *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft* 44 (1960) 271-281.

dezakeela hizkuntzaren esanahia, etab. Alegia, hizkuntzaren etxean bizi garela, baina ez hizkuntzaren preso. Hizkuntza omen den mundu-ikuskera zabalik dago bai bere barruan eta bai kanpora. Baina gehiago ere irakasten digu.

S. Kishitani-ren dibulgaziozko artikulua argigarrira itzuliz, bada, horrek anekdotatxo hori eusgunea besterik ez du, japoniera eta pentsaera europarra (alemana, dio berak zuzenago) zein bestelakoak diren erakusteko. Japoniarrak esaldi bat subjekturik gabe paratzen badu, darrai esaten, hori ez da elipsi bat; japonierak subjektua adierazteko berbarik ere ez du. Hortaz, goiko itzultzailearen itzulpena japonierara berritzultzen badu, orduan bai, hor *gu* nahasgarri horregaz egiten du topo. Izan ere, *gu* hori itzuli, nolabait itzul daiteke japonierara, baina ez subjektu tente nahitaez predikatu bat esijitzen duen hori gisa, ezpada perpauseko elementu bat bezala adberbio baten antzekoa, adierazpen nagusia erreferentzialki estutu edo zabalduz. Goethe-ren eleak izan ala Kant-enak, perpaus alemaneko subjektuak sekula ez du originaleko rola jokatu ahal izango japonierazko itzulpenean. «Hizkuntzaren beharrak behartuta» itzuli du itzultzaileak japonieratik indogermaniarrera: «Guk ez dugu oker hau inoiz berritotuko», eta horrela *gu* hori nabarmendurik gelditu da. Berdin-berdin itzul zezakeen: «Okera hau ez da inoiz berritotuko», horrela *gu* alferrikako lotsagarri hori ekidinez. Baina itzulpen hori ez zen hobeia izango: zeren eta *okerra* hitza horrela nabarmentzen bada, subjektuaren lekua berari egileari bezala emanek, japoniarrei euren hizkuntz bizieran esentzialki interesatzen zaien zerbait galdu egiten da. Aipaturiko esaldi japoniarra kortesiazko eran dago idatzia. Kortesiazko forma non azaldu, han giza harremanezkotasuna adierazten da. Bokatiborik edo behar gabe, hortaz, japonierazko izkribua bere kortesiazko forma konkretu horretan hildakoei zuzentzen zaie. Hilekiko harreman hori, hots, perpausa hitz egiten duen *nor* eta hitz egiten zaion *noriren* arteko harreman jendetasunezko hori, total absente dago «okera hau ez da inoiz berritotuko» itzulpenean. Japonierazko perpausean, pertsona hitz-egilea eta pertsona hitz-egina —*gu* eta hilak— inolako berbarekin aipatuak ez dauden aurren, kortesiazko formularen bion arteko elkartasuna modu fin batean agerrarazia dago. Barne-subjektu logiko ezkutu batez mintzatu nahi bada, hori *gu* dela esan beharko litzateke, eta itzultzaileak ongi itzuli dio atzeritarrari, *gu* problematikoa gehituz. Eta, hala ere, itzulpena, zuzena bada zuzena menturaz, aurrean *gu* horregaz eta hilak desagerturik, testu original japoniarrarentzako mingarria da.

Izan ere, idazkuna idatzita dagoen bihotzondo samurra eta jarrera apala, itzulpenean ezin da sumatu. Esaten badugu, guk ez dugula okerra berritotuko, ematen du, gure nahimenetik dagoela dena. Baina arima japoniarraren postura ez da hori. Nahi, nahi du noski, ez dadila inoiz berriro bonba atomikorik bota. Baina badaki hori ez dagoela bere nahimenaren esku. Beraz, ezin du otoitz egin baino besterik, inoiz berriro bota ez dadila. Hiroshimako idazkuna, bada, ez da *gure nahiaren* deklarazio bat, gure otoitza da. Beraz, otoitz japoniar hori itzulpen librea itzul

baledi, honelatsu itzuli beharko litzateke, apika: «Anai-arreba maite zenduok! Jainkoak eman diezagu zuei atsedean jabala eta gu bizioi oker honetatik jagotea!»¹²⁶³.

Perpau japoniar baten hiru itzulpen posible eman ditugu. Alderatzen ditugu hirurok, «guk ez dugu oker hau inoiz berrituko!», «oker hau ez da inoiz berrituko», «Jainkoak eman diezagu oker honetatik jagotea», eta horra: lehenbizikoan gizon-emakumeok agertzen gara subjektu gisa eta gizon-emakumeon egintzaren objektu gisa okerra. Bigarrenean okerra bera da subjektua. Hirugarrenean subjektua Jainkoa da eta haren egintzaren objektua gizon-emakumeok, okerra (-tik atzizkiaz markatua) perpausean elementu osagarri bat da. Hizkuntza alemanean subjektu gisa zer agertu, horrek erabakitzen du perpauaren karakterea. Zer egin Hiroshimako perpauarekin, ezein subjekturik ez baita ageri? Perpau japoniarraren testua, ez hiru horietako ezeinetan dago, eta ez hiruren batuketan ere, hiru itzulpenen *atzean* dago¹²⁶⁴. Esaldi japoniarra ulertzeko, subjektua eta objektua ezezagutzen dituen pentsaera ulertu behar da.

Japonierak ez du morfologia indogermaniarraren zentzuan subjektu, predikatu, objektu, izen eta izenlagun, kasu, genero, numero, pertsona, aditz, aktibo, pasiborik. Japonieran hitza badagoenetz ere eztabaidatu izan da, eta, zenbait kasutan bederen, hitz-unitatea ezagutzea ez da erraza egiten. Esaldia dago. Japoniera gramatika ikasita bakarrik ezagutzen duen indogermaniar hitzun batentzat, izutzekoa izan behar du japonierak hitz berberekin izenda ditzakeela hil duen gizona eta hila izan den gizona. Baina ez da japoniarrek hiltzailea eta hildakoa ez dakitela bereizten, eta bereizi ere, euren hizketan ongi bereizten dituzte. Bakarrik, berriro, bereizketa ez da berdin bereizketa. Hizkuntza indogermaniar batean, forma gramatikalak aktibo eta pasibo legez bereizten ditu hil duen gizona eta hila izan den gizona. Aktiboa eta pasiboa elkarri oposatuak dira, eta hitzun indogermaniarraren psikeak hiltzailea eta hildakoa bata bestearen zuzeneko oposiziotzat bururatzen ditu. Japonierak baditu bitartekoak hiltzailea eta hildakoa bereizteko, baina bitarteko ezberdin horiek gramatika soila gaudituz egiten dute, eta horietan hiltzailearen eta hildakoaren arteko ebakia, muga, lausotu egiten da. Psike japoniarrak oposizioak alboratzeko joera dauka. Hila izan den gizona, hil duen gizonarekin zeraren bitartez harreman jakin batean lotua dago, ezen eta biek dutela parte hartzen hilketako gertakarian. Japonierarentzat garrantzi nagusikoa gertariaren komuna da, aktoreek horretan jokatzen dutenaren aurretik.

Gaitza bada ere, posible da japonieratik hizkuntza indogermaniarretara itzultzea, eta alderantziz. Adibidez, ez da itzuli erraza alemanezko *Sein/Seiendes* ('izan/izaki'; lat. *esse/ens*). Alemanez biak hitz bakarra dira eta bata bestetik bereizi forma gramatikalagatik egiten dira. Beraz, *izate* eta *izaki* arteko diferentzia

1263. Ib., 273.

1264. Testu originala hau omen da, grafia latinoan: «Yasurakani onemurikudasai. Ayamachiwa kurikaeshimasenukara».

arras bestelakoa da katuaren eta zakurraren artekoa baino. *Sein* japonierara itzultzeko badago hitz bat; baina gero hitz horrekin *Seiend* [izakia, izalea] eratzeko ez dago modurik eta zeharo bestelako hitz bat erabili behar da. Alemanak besterik gabe adierazten du izan eta izaki arteko aldea ez dela katu eta zakurren artekoa; japonieraz hori horrela ezin da adierazi. Horrek japonieraren akats bat eman lezake, alemanetik so eginda; japonieratik so eginda, batere premiarik ez dagoela, esango genuke, izan eta izaki artean bereizkuntza horrela egiteko. Alemanak flexiorik izan ez balu, bereizkuntza horrelaxe egiteko beharrik ez zuten sentituko alemanek. «Halaxe dago herri baten pentsaera bere ama-hizkuntzagaz estuki lotua»¹²⁶⁵.

Zer eta zertarako da hizkuntza? galde genezake berriro. Hizkuntzaren funtzioa komunikazioa dela, ez dago dudarik. Baina, haur txikiari so, badirudi, hizkuntzaren aurren-aurreneko betekizuna, zerbait komunikatzea baino lehen, norbaitekin komunikatzea dela, harreman soziala sortzea eta antolatzea; Humboldt-egaz esateko, *ni, hi* eraikitzea. Hizkuntzak, gauzen mundua taxutzen duen bezala, giza harremanak eratzen ditu, giza unibertsoa egituratzen du. Eta gramatika horretako hizkuntzetan, *ni, hi, ha*-rena bezala antolatuko da mundua.

Kishitani andreak alemanen moduarekin konparatzen du nola espresatzen duten japoniarrek euren arteko harremana. Irudika dezagun eszena bat: aitaren gelaren aurrean nago, eta aita han dagoen galdetzen dut. Zuzenean aitari hots egin niezaioke: «Aita, gelan zaude?» Edo amari itaun niezaioke: «Aita gelan al dago?» Alemanez kontu guztia da ea zuzenean aitari mintzo al natzaion ala aitari buruz beste norbaitekin mintzo naizen: diferentzia da, perpausean aita bigarren pertsonan ala hirugarren pertsonan dagoen. Japonieran, aldiz, pertsonaren zenbatgarrengo hori ez da esentziala. Kasu bietan espresio berbera erabil nezake; maila sintaktikoan bederen, aitari mintzo al natzaion, ala aitari buruz norbaitekin mintzo naizen, ez dago alderik. Japonieraz ez dago lehen, bigarren, hirugarren pertsonen artean bereizi beharrik. Nahi izanez gero, «*ni gelan nago*», «*hi gelan hago*», «*ha gelan dago*» hirurak hitz bakar berarekin itzul nitzake (adb., *Heyaniiru*). Jakina badaudela hitzak japonieraz *ni, hi, ha* adierazi ahal izateko. Baina horiek pertsona izenordainak ote diren adiera indogermaniarrean, japonologoen eztabaidatzeko laga genezake. Pertsonen diferentzia, indogermanieran esentziala, japoniarrek nahiko axolagabe tratatzen dute. Psike japoniarrarentzat kontua askoz gehiago da zein harremanetan dagoen pertsona bat bestearenganako, hau da, bataren eta bestearen arteko harremana da garrantzizkoagoa, bataren eta bestearen arteko diferentzia baino. Giza harremankera ezberdinak adierazteko, japonierak kortesia-moldeentzat adiera zabalean maila asko eta asko dauzka. Kortesia-zko molde horiek kategoria gramatikaletatik hagitzez harago doaz; arazoak ia estilistikakoak dira, ez dago arau finkorik horretarako. Horregatik japoniarrarentzat hizkuntzazko hezkuntza harreman sozialetako hezkuntza da. Kortesia-zko moldeei gagozkiela, apenas mintza liteke esaldi baten hizkuntzazko edo gramatikazko zuzentasunaz, baina bai esalearen hizkuntzarekiko

¹²⁶⁵. Ib., 277.

gustuaz. Hizkuntzazko hezkuntzaz haur japoniarrek, beste gizakienganako zein harremanetan dauden, ikasten dute. Esate batera, ene amari galdetzen badiot «aita gelan al dago?», beste esamolde bat erabili behar dut, itaun bera aitaren lagun bati egiten badiot, edo itaun bera ene ahizpari egiten badiot. Kontua ez da nork nori hitz egin harremana bakarrik, ezpada aintzat hartu behar da halaber hitz egilearen harremana nortaz hitz egiten denarekin, eta nori hitz egiten zaionaren harremana orobat nortaz hitz eginarekin. Hiru harreman moldeak batera behar dira neurtu eta haztatu. Hala, bada, kortesia japoniarrak zerikusirik ez du, hi, zu ala berori erabiltzeagaz. Are, kortesia japoniarrak ez du lehen-lehenik kortesiarekin batere zerikusten, izan liteke oso adeigabea ere (eta hizkuntzak, kortesia formak bezalaxe, deskortesia formak dauzka). Japonieran kortesiazko moldeek egundoko garrantzia dute, baina ez japoniarrak jende bereziki adeitsua direlako, ezpada bai, pertsonarentzat kontzepturik ez duelako hizkuntza japoniarrak gramatikan. Kortesia formekin japoniarrak giza elkarrekikotasuna jarraitutasun bat bezala bururatzen du, hori datza urruntasun azkengabeki mehe-mehe mailakatuetan; aldiz, indogermaniarrak gizadi eta gizakiaren inguru guztia hiru partetan partitzen du: lehen, bigarren eta hirugarren pertsonarekiko zatiak.

Eta hala, gizartekotasunaren bururaera honek erlijio japoniarra ere irartzen du. Gizazko eta jainkozkoaren artean, izpiritu eta naturaren artean jarraitutasun hautsigabea dago, ez mugarik, ez oposizioirik.

Dena oro zerbait jarraitua bezala bururatzeak ezaguarazten du hizkuntza japoniarraren eta pentsaera japoniarraren psikea. Pentsaera japoniarrean, horregatik, zaila da ulertzea, Jainkoa pertsona gisa zer ote den. Guretzat jainkozkoa da zebait, harekin kortesia molderik gorenagaz barne harremanean gaudena, baina ez zerbait, zeri guk bigarren pertsonaren hi edo zu-rekin mintzo ahal gatzaizkiona. Nola mito shintoistaren arabera kreaizailea kreaizioarekin berdina den, eta gizon-emakumeak jainkozkoaren ondorengoak legez bururatzen diren, kultu shintoistak ezinbestean arbasoen kultuaren izaera dauka. Esan genezake, shintoismoak Jainkoaren kontzepturik batere ez daukala, zeren eta gizakien arbasoak azken batean ez dira beste ezer gizakiak baino. Baina esan genezake bestalde baita ere, gizakiaren kontzepturik ez daukala batere shintoismoak, zeren eta arbasoen eta gizakien artean, hots, jainkozkoaren eta gizazkoaren artean ez dago diferentzia esentzialik. Hobeto, esan dezagun honela: pentsaera shintoistan ez da galdetzen zer den Jainkoa eta zer den gizakia, baizik bien artean zein barne harreman dagoen (...). Japoniar shintoistentzat Jainkoa harreman bat da, aleman kristaumentzat pertsona bat den bitartean¹²⁶⁶.

Uste genuen, azkenean ulertua genuela Hiroshimako otoitza. Eta horra nola deus ez genuen ulertu.

Hizkuntza bat, egitura bat eta gramatika bat izango da, baina batez ere mundu bat da, bere osoan hartuta. Eta bere osoan hartua ez dago, kulturatik, hezkuntzatik, ohiko erabileratik propio aparte hartu eta puskatxo bat test baten baldintzetan

1266. Ib., 279.

probatzen denean. Egungo ikermoldeetan ohi den eran, hizkuntzak pentsaeran duen influentzia baiesteko edo ezesteko, haur eta larri japoniarrekin test esperimentalak egin dira ingelesekin erkatuta. Emaitzek berriz ere, ohi bezala, bat eta bere kontrarioa frogatzen bide dituzte¹²⁶⁷. Kishitani andrearena ez da test baten emaitza, esperientzia pertsonalarena baizik, bere bizitza bi hizkuntzatan bizi duen pertsona batena. Eta besteari ezer kendu gabe, hark ezin duen asko ematen digu. Azken deboran testak txinera mandarinez ere ugaritu dira¹²⁶⁸. Guk berriro lekuko zahar bati bere esperientzia, diferentea kasu honetan, irakurriko diogu.

Chang Tun-Sun-ek mendebaleko filosofia ikasi zuen eta hainbat autore txinerara itzuli (Platon, Bergson). Eta ohartu zuen mendebaleko filosofoen arazoez, batez ere ezagutzaren teoriakoez, ez zutela antzik filosofo txinartar klasikoek jorratu ohi zituztenekin. Eta inportantea zela argitasun bat egitea, «for the Western theory of knowledge has taken knowledge as the *universal* knowledge of mankind. As a matter of fact, however, it is only one kind of knowledge, other kinds being present in other cultures»¹²⁶⁹. Kant-en arrazoimena eta kategoriak dira holako eza-gutza «unibertsal» guztiz europarraren kasu bat¹²⁷⁰. Pentsamenduak eta ezagutzak baldintzapez kultural eta soziologikoak zituena, K. Mannheim-ek agerian jarri berria zuen «ezagutzaren soziologia»rekin (*Ideologia eta Utopia*, 1929). Klase-mendetasunak lehenago ebidentzian ipiniak zituen Marx-ek. Haatik Tun-Sun-ek ikusten eta sentitzen zuen, txinatar batek pentsamendu europarrarekin topatzen zituen diferentziak ez zirela benetan esplikatzen garapen ekonomikoaren borroka eta klase-interesen aurkakotzarekin, ezta ideologiaren edo «ismo»en *background* sozialarekin ere, eta argibidea, pentsamendua/klaseak edo pentsamendua/baldintza kultural eta sozialak ordeztu, berak pentsamendua/hizkuntza bikotearen bidetik entseiatu du —«the structures underlying thought»¹²⁷¹. Hizkuntzak berak daramatza

1267. Imai, M.-Gentner, D., "A Crosslinguistic Study of Early Word Meaning: Universal Ontology and Linguistic Influence", in: *Cognition* 62 (1997) 169-200. Mazuka, R.-Friedman, R., "Linguistic Relativity in Japanese and English: Is Language the Primary Determinant in Object Classification?", in: *Journal of East Asian Linguistics* 9 (2000) 353-377.

1268. Bloom, A., *The Linguistic Shaping of Thought. A Study in the Impact of Language on Thinking in China and the West*, Hillsdale 1981. Horren kritika: AU, T., "Chinese and English counterfactuals: the Sapir-Whorf Hypothesis Revisited", in: *Cognition* 15 (1983) 155-187. Erreplika: Bloom, A., "Caution – the Words You Use May Affect What You Say. A Response to Au", in: *Cognition* 17 (1984) 275-287. Kritikoa batzuekin eta besteekin (eta Sapir-Whorf hipotesiaren interpretazio erretorizistaren aldekoa, M. Bakhtin eta E. Schultz bezala): Kowal, K.H., *Rhetorical Implications of Linguistic Relativity. Theory and Application to Chinese and Taiwanese Interlanguages*, New York 1998. Autore inportante bat sinologian, hizkuntz erlatibista da: Granet, M., *La civilisation chinoise*, Paris 1929. ID., *La pensée chinoise*, Paris 1934.

1269. Tung-Sun, Chang, "A Chinese Philosopher's Theory of Knowledge", in: ETC.: *A Review of General Semantics* IX/3 (1952) 203. Originala, txineraz, 1938an argitaratua.

1270. Ib., 204: «(...) Kant himself thought that he was treating the universal categories employed in the thinking process of all mankind, while as a matter of fact he has treated the forms of thought characteristic only of Western culture».

1271. Ib.

txinatarrak eta mendebaldarrak filosofia —logika, metafisika— ezberdinetara, horra bere tesia. Hizkuntzarekin bat, edonola ere, tradizio kultural osoa ulertzen dizu («underlying social forces of a remote nature», «our remote cultural heritage»), Humboldt-ek egiten zuen bezalaxe¹²⁷².

Mendebaleko filosofoek logikarekin ulertzen dutena, logika aristotelikoa da¹²⁷³, eta logikak irakasten duela arrazoitzen, uste ohi dute — injustifikatuki: hitz egitea arrazoitzea baita, eta hizketak irakasten dio logikari, ez alderantziz. «Take aristotelian logic, for example, which is evidently based on Greek grammar (...). Should this logic be applied to Chinese thought, it will prove inappropriate»¹²⁷⁴. Aristoteles-en kategoria logikoak gramatika grekotik eratorriak zirena ikusarazia zuen jada Trendelenburg-en ikerketak XIX. mendearen erdian¹²⁷⁵, eta harrezkero topiko bat izan da Aristoteles-en kritikan. Ildo horretan, E. Cassirer-ek pentsamendu logikoa Aristoteles-ekin eta, oro har, grekerarekin berdintzea salatu du¹²⁷⁶. Gero Benveniste-k (1958), Aubenque-k (1962), aski nabarmendu dute logika eta metafisika aristotelikoaren mendekotasuna grekerarekiko. Russell-ek eta, gandorkeria dogmatiko batzuk apaltzeko, maiz ohartarazi dute filosofia guztia judizioan oinarritua dagoela, eta judizioa subjektu-predikatu egitamu indogermaniarrean. Gure hizkuntzetan *izan* aditzak *jan* eta *edanek* bezalaxe funtzionatzen duela, ematen duen bitartean, eta *egiazko* edo *faltsu*, *identiko*, *ahalgarri* bezalako adjektiboak jare dabilzan bitartean, behin eta berriro problema misteriozko berdinekin eginen dugu topo, desesperatzen zen Wittgenstein¹²⁷⁷. Nietzsche-ren intuizioak igarria zion, filosofia indiar, greko, alemanaren «famiako antza» hizkuntzako ahaidetasunari zorra izan behar zuela¹²⁷⁸. «Hizkuntz erlatibismoa» filosofian baita menturaz ageriena!

1272. Ib., 209.

1273. Tun-Sun-ek ezagutzen ditu logika mendebaldar ez aristotelikoak, Russell adb., baina, bat, «this new system of logic [matematikoa] applies, apart from mathematics, only to the physical sciences», eta, bi, «traditional logic is still the «living logic» in the mind of Western thinkers» (Ib., 211).

1274. Ib., 209-210.

1275. Trendelenburg, A., *Geschichte der Kategorienlehre*, Berlin 1846, 23. eta hurr. «*Ousia*-k substantiboari erantzuten dio, *posón* eta *poión*-ek adjektiboari...». Kant-en kategoria sistematikoak, judizioen taulatik ilkiak, ez daude askeago hizkuntzaren menpetatik Aristoteles-en «rapsodikoak» baino.

1276. Adb., Cassirer, E., «The Influence of Language upon the Development of Scientific Thought», in: *Journal of Philosophy* 36 (1939) 309-327.

1277. Wittgenstein, L., *Vermischte Bemerkungen*, Frankfurt 1979, 36.

1278. Nietzsche, F., *Más allá del bien y del mal* (I, 20, «De los prejuicios de los filósofos»), Madril 1985, 41-42: «El asombroso parecido de familia de todo filosofar indio, griego, alemán, se explica con bastante sencillez. Justo allí donde existe un parentesco lingüístico resulta imposible en absoluto evitar que, en virtud de la común filosofía de la gramática —quiere decir, en virtud del dominio y de la dirección inconscientes ejercidos por funciones gramaticales idénticas—, todo se halle predispuesto de antemano para un desarrollo y sucesión homogéneos de los sistemas filosóficos: lo mismo que parece estar cerrado el camino para ciertas posibilidades distintas de interpretación del

In so far —jarraitzen dugu Tung-Sun irakurtzen— as the object of logic lies in the rules of reasoning implied in language, the expression of reasoning must be implicitly influenced by language-structure, and different languages will have more or less different forms of logic. Hence the difference between Chinese logic and aristotelian logic. The traditional type of subject-predicate proposition is absent in Chinese logic¹²⁷⁹.

Tung-Sun-ek arakutzen eta ingeles eta txineraz erkatzen dituen adibideak, behar bezala ulertzen ote ditugun ere ziur egoteko, geu ez gara gauza; beraz, haien balioaz dudatzeko ere ez. Argudiabide orokorra, ordea, jaso genezake, geure zalan-tzatxo eta guzti:

(...) The «ten categories» and the later modified «five predicables» in aristotelian logic are based on Greek grammar. And so long as definition and division are derived from the ten categories and the five predicables they in their turn are limited by Greek grammar. The «fallacies» pointed out by Aristotle are essentially those found in the Greek language.

Apart from the obvious examples mentioned above, the basis of aristotelian logic may be seen definitely to lie in the subject-predicate form of language structure. It is seen in the English sentence «it is», which means «it exists» (...). Because the verb «to be» has the meaning of existence, the «law of identity»¹²⁸⁰ is inherent in Western logic; without it there can be no logical inference. Western logic, therefore, may be called «identity-logic».

The law of identity does not merely control logical operations such as deductions and inferences but also influences concepts of thought. As we know, Aristotle's philosophy was made possible entirely by the use of «identity-logic». For him the substance is merely derived from the subject and the verb «to be». From the latter, because its implication of existence leads naturally to the idea of «being», and from the former because in a subject-predicate proposition the subject cannot be eliminated. From the indispensability of the subject in a sentence, only a short step leads to the necessity for a «substratum» in thought (...). With a substratum emerges the idea of «substance». The idea of substance is indeed a foundation or fountainhead for all other philosophical developments. If there is any description, it becomes an

mundo. Los filósofos del área lingüística uralo-altaica (en la cual el concepto de sujeto es el peor desarrollado) mirarán con gran probabilidad 'el mundo' de manera distinta que los indogermanos o musulmanes...». Hizkuntzaren arau gramatikalen eta pentsamenduaren arau kategorialen bilaketaren antza Kant-ek iradokia zegoen (*Proleg.*, § 39), ik. *Prolegomenoak*, Klasikoak, Bilbo 1995, 119-120: «Ezagutza komunetik zerako kontzeptuak ateratzea, alegia oinarritzat inolako esperientzia berezirik ez daukatenak, eta hala ere esperientziatzko ezagutza guztietan aurkitzen direnak, zeintzuk nolabait ere ezagutza horren konexioaren forma soila osatzen baitute, horrek ez du suposatzen gogoeta edo burutxorroxtasun handiagorik hizkuntza batetik hitz orokorrak benetan erabiltzen diren bezala erabiltzeko erregelak ateratzeak baino, horrela gramatika bat osatzeko elementuak bilduz (egia esan, bi azterketa-moduok oso ahaide hurbilak dira elkarren artean)...».

1279. Tung-Sun, Chang, loc. cit., 210. «(...) Aristotelian logic is based on the structure characterized by the subject-predicate form. Should we alter the sentence structure, the validity of the traditional aristotelian logic may be questioned».

attribute. An attribute must be attributed to a substance, thus the idea of substance is absolutely necessary in thought in the same way as the subject is absolutely necessary in language. This is the reason why in the history of Western philosophy, no matter how different the arguments may be, pro or con, about the idea of substance, it is the idea of substance which itself constitutes the central problem (...).

The Chinese language has its own peculiarities. First, it is not essential for a Chinese sentence to have a subject (...). Secondly, in Chinese there is no verb «to be» comparable to the English form (...).

We have seen above that Western logic is essentially based upon the law of identity. Division, definition, syllogism, and even conversion and opposition are based upon it. All these are correlated and constitute a system. The basic structure of Chinese thought is different from this system. The Chinese system of logic, *if we may call it a system, is not based upon the law of identity*¹²⁸¹.

Tung-Sun-en zenbait ohar Kishitani japoniarraren harribitxia begitantzen zaigu. Ariketa logiko lehentiar bat mendebaleko ezagutzaren teoriar bereizketa da. Identitate legearen pean beti, logika honetan bereizketarik oinarritzko eta arruntena era dikotomikoan egiten da: A eta ez-A (abertzaleak eta ez-abertzaleak, saio literarioak eta ez-literarioak).

But Chinese thought puts no emphasis on exclusiveness, rather it emphasizes the relational quality between above and below, good and evil, something and nothing. All these relatives are supposed to be interdependent. In a sentence like []* «something and nothing are mutually generative; the difficult and the easy are mutually complementary; the long and short are mutually relative; the front and the rear are mutually accompanying», we have a logic of a quite different nature¹²⁸².

Antzeratsu agitzen da definizioagaz. Definizio txinatar bat *analitikoa* esan litekeena da («emazte: senarra duen andrea», «senar: emaztea duen gizona»), edo hitzaren erabilera itzulikatua, edo analogia bat, metafora bat: definizio txinatarrak ez du objektua itxi eta hesitu egiten; zermugatzailea gabe, *indikatiboa* da. Baina indikatiboa, ez adiera material batean. Txina zaharreko kontzepturik inportanteena esan genezake *ortzea* dela ('zerua' — *t'ien*). *Shuo Wen*-en ortzearen definizioa da *giza burua*, edo *buruaz goitikoa*. Baina buruaren gainetik materialki leku hartu, lainoek, txoriek, haizeek, euriek leku har lezakete: «This cannot constitute a definition in Western logic, in which it must be condemned as a fallacy, or as begging the question, but is characteristic of Chinese logic»¹²⁸³. «In short, it may be safe to say that ancient Chinese literature contains no such method of definition as that found in the West»¹²⁸⁴. Beste hainbeste esan behar da oposizio-bereizketa batzuei

1280. Identitatea: Aristoteles berdin (= da) gizakia; gizakia berdin hilkorra: Aristoteles, hilkorra.

1281. *Ib.*, 211-213.

* Txinerazko pasarteak edo zeinu ideografikoak alhora uzten direla seinatzen da []-rekin.

1282. *Ib.*, 213.

1283. *Ib.*

1284. *Ib.*, 214.

buruz: «A ez da B» versus «A da ez-B», txineraz egin ezin litekeen bereizketako diferentzia modua da. Txinerak eta tradizio filosofiko txinatarrak ez dute definitzen, ez dute bereizten, ez dute oposatzen hizkuntza eta filosofia mendebaldarek bezala; eta izan ere, mendebaleko hizkuntzetako zenbait konbertsio logiko zentzugabea da txineraz, eta zenbait oposizio, ezinezko. Alderantziz, kasu batzuetan oposizioak txineraz osagarriarena jokatzen du: «death without passing away», etab.

In the nature of the case it is, therefore, evident that Chinese thought cannot be placed in the Western logical framework. We must give it an independent name. — It may be proposed to call this type of logic «correlation-logic» or «the logic of correlative duality». This type of logic emphasizes the relational significance (...) The most dominant note here is the so-called [] «the positive and negative principles constitute what is called *tao* or nature». With *yang* [] or the positive principle we presuppose the *yin* [] or the negative principle, and with the *yin* we presuppose the *yang*. Each is dependent upon the other for its completion. Other examples [] are similar. Should we wish to adopt a terminology much in vogue, we might call this way of thinking an illustration of «dialectical logic». But this term is very ambiguous, and its historical allusions do not allow it to be adopted in this connection¹²⁸⁵.

Tung-Sun-ek aditzera ematen du diferentzia horien iturria idazkera txinatar ideografikoan egon litekeela (oroit Derrida!). Hitzaren edo hizkuntzaren gain gogoetaren hastean adierazpen ideografikoa legoke. Txinatarrak hitz (edo esaldi) bati buruz pentsatzean, ez luke hotsezko hitz adierazlean eta ez adierazi gauzan pentsatuko, baizik eta haien zeinu ideografiko marraztuan: zeinu ideografikoan ez dago adierazlearen eta adieraziaren diferentziarik, oposiziorik; hori adierazlea eta adierazia da batera. Eta erlazioak pentsatzen dituenean, ez luke gauzen arteko harremanetan pentsatuko, zeinu ideografikoen artekoetan baizik.

This type of thought evidently constitutes a different system. This system is probably related to the nature of Chinese characters. Being ideographic [] Chinese characters put emphasis on the signs or symbols of objects. The Chinese are merely interested in the inter-relations between the different signs, without being bothered by the substance underlying them. Hence the relational or correlational consideration.

The ideographic nature of Chinese characters influences not only the structure of the Chinese language but also the thought or philosophy of the people as well (...). Dr. Hu Shih has well said, «Confucius was of the opinion that with the genesis of the signs there come things. The signs are the primeval archetypes after which things are modeled». According to ancient Chinese thought, first came the signs then the development of things (...) ¹²⁸⁶. It is characteristic of Western philosophy to penetrate into the background of a thing, while the characteristic of Chinese thought lies in exclusive attention to the correlational implications between different signs, such as *yin* and *yang*, [] (...). It is also because of this fact that there is no trace of the idea of substance in Chinese thought. It should be noted that the presence of an idea gives rise to word-forms with which to express it. In China there is no such word as

¹²⁸⁵. Ib., 214-215.

substance (...). It makes no difference to the Chinese mind, whether or not there is any ultimate substratum underlying all things. Because the Chinese thought takes cognizance only of the signs and the relations between them¹²⁸⁷.

Beraz, mendebaleko logikaren azpian gramatika indogermaniarra dago (Matematikaren sintaxia indogermaniarra dela, eztabaidatzen da orobat!)¹²⁸⁸. Txinerraren gramatikak beste logika bat ematen du.

Horrek guztiak erlijioan duen zerikusiaz jarraitzen du Tung-Sun-ek. Berak ikusten duenez, mendebaleko erlijioa funtsean filosofia da (metafisika), eta alde-rantziz, mendebaleko filosofia, erlijio. Mendebaleko Jainkoa substantzia bat da (eta, Kant-ek erakutsi bezala, substantziaren kontzeptutik kausalitatearena segitzen da); Jainko hori Jainko kausa bat da, bera haraindi egonez naturan eta historian jardulea. Horregatik, behaketari txinarrarentzat «in Western thought religion, science and materialism are interdependent»¹²⁸⁹. Ateismoa fenomeno mendebaldarra da, zeinek ere errealtatea substantzietan pentsatzen baitu (berdin da baiesteko ala ezesteko substantzia hori). Jainko grekoak euren jatorrian naturari loturiko sinboloak ziren.

But when theology developed [«teologia» joniarra presokratikoeekin hasi da, eta Platon eta Aristoteles-ekin jarraitu] it had to be based upon the idea of Substance. Furthermore, it is also closely correlated with the idea of identity. Metaphysics, which is based on substance, is religion. An Ultimate Reality is in essence God. Thus it may be maintained that metaphysical or ontological philosophy is a type of religious thought. The logic characterized by the law of identity underlies this type of religious thinking. Finally, it may be said that ontology in philosophy, the idea of God in religion, and the law of identity in logic are in essence one and the same thing¹²⁹⁰.

Aldiz, txinatarrak ortzean pentsatzen duenean, probidentzian pentsatzen du, hori baita ortzearen agerpena. Agerpena, baina, ez lehenbizi ortzea eta gero haren agerpena daudela, baizik eta biak bat direla: probidentzia da (agerpena) ortze «buruaren goitiko» bera. Txinatarrak ortzea (edo Jainkoa) ez du substantzia bat bezala bururatzen: bost axola zaió ortzearen natura edo unibertsoaren azkeneko errealtatea¹²⁹¹. Jainko edo ortze hori berarekiko, ordena sozialarekiko erlazioan pentsatzen du. Barne-barnenean, bada, pentsaera mendebaldarra esentzialki erlijioso errebelatzen zaigu; pentsaera txinarra, berriz, sozial-politiko.

(...) We may recapitulate by saying that the law of identity in logic, the subject-predicate proposition in sentence structure, and the category of substance in

1286. Autoreak antza eta aldea seinalatzen ditu bidenabar Platon-en ideia zerugainekoeekin.

1287. *Ib.*, 216.

1288. Grekerak ez bezala, txinerak bere gramatikagatik ezin izan zuela matematika gorarik garatu, ik. Margouliès, G., *La langue et l'écriture chinoise*, Paris 1943, 206. eta hurr.

1289. Tung-Sun, Chang, *loc. cit.*, 217-218.

1290. *Ib.*, 218.

1291. *Ib.*, 219.

philosophy all have religious thought as a background. This is characteristic of Western culture. Correlation-logic, non-exclusive classification, analogical definition, all have political thought as a background. This is characteristic of Chinese culture¹²⁹².

Estrukturalistek ez dituzte gogokoak izaten hizkuntza eta pentsamenduaren era honetako azterketak; horiek hizkuntzaren egitura formala, semantika, filosofia eta kultura tradizionala, dena nahasten omen baitute. Alabaina Humboldt-en ikusmoldean, irakurleak gogoratuko duenez, hizkuntza ez da hizkuntza bera formalki soil, baizik eta, hori gehi hizkuntza horretan egiten den biziera guztia, literatura, etab., eta Humboldt-ek, hain zuzen, hizkuntza batean landuriko filosofiari eman dio inportantzia handia. Hizkuntza —pentsamenduarekin bat— energia bat da, eta bere garapen eta sorkuntzetan erakusten ditu bere egiazko ahalak. Tung-Sun-en analisiek in ados egon beharrik ez dago lerroz lerro, haren behaketa kritikoa hizkuntza eta pentsamendu mendebaldar nagusiaren gainean eskergarriro irakastuna kausitzeko.

Hala berean, hizkuntza baten logika aztertu gura bada, poesia edo literatura baino soro promesgarriagoa dela filosofia iritziz, H.-G. Koll-ek hizkuntza frantsesa eta filosofia kartesiarraren elkarrekotasuna saratu du («Il s'agit de chercher des parallélismes entre la logique immanente d'une langue et celle d'un courant intellectuel, laquelle se révèle plus nettement dans un texte qui représente la pensée pure que dans un texte littéraire, où elle se cache souvent derrière des éléments esthétiques ou affectifs»)¹²⁹³.

Garaikideak dira kartesianismoa eta hizkuntza frantsesa gramatikal eta lexikalki finkatzen ari den unea. Descartes-ek pentsamenduarentzat arau zehatzak ezarri asmo duen era berean, dihardute literato eta gramatikari frantsesek hizkuntzari egitura bat «raisonnée» ezartzeko asmoz. Hizkuntzaren Akademia Frantsesa *Metodoaren Diskurtsoa* baino bi urte aurretik fundatu da. «La France du XVIIIe siècle offre donc des conditions très favorable à l'étude des rapports entre langue et pensée»¹²⁹⁴.

1292. Ib., 220.

1293. Koll, H.-G., «Critères, méthodes et exemples pour l'étude des rapports entre langue et "pensée nationale" dans la Romania, notamment en français», in: *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología*, C.S.I.C., Madril 1965, 926.

1294. Ib., 927. «Bein-behineko hipotesi» gisa, autoreak frantsesa honela konparatzen du espainol eta italianoagaz: «(...) La syntaxe espagnole est beaucoup moins réglementée ou disciplinée que celle du français moderne: Certains traits qui en français constituent des servitudes grammaticales (emploi du pronom sujet, de l'article, du subjonctif, ordre des mots, etc.) feraient peut-être en espagnol plutôt l'objet de la stylistique que celui de la grammaire. Selon la *Fisonomía del idioma español* [Madril, 1957], de M. Criado de Val, la clef psychologique de cette langue serait un "impulso afectivo", par opposition au "rationalisme" du français, à ses tendances abstractive, analytique et généralisante» (928). «La structure de l'italien tient, pour ainsi dire, une place intermédiaire entre la structure "affective" de l'espagnol et la structure "rationaliste" du français» (929).

Aristoteles-en kategoriekin egin denaren antzera, beharbada fortuna gutxiagoz, Koll-ek Descartes-en «nozio lehentiarrekin» entseatzen du («notions primitives», «notions communes», «notions simples»), horiek Descartes-en kategoriak bezalakoak baitira, pentsatzearen osagarri elementalenak, innatoak, funtsean forma hutsak, «des façons sous lesquelles nous considérons diversement les choses». Horiek dira: substantzia (edo «izatea»), iraupena, ordena eta zenbakia (*Princ.* I, 55). Koll-en arabera, substantzia artikulu mugatuari ei dagokio: morfema horrek ematen dio izateari konkrezioa, kontzeptuari aktualizazioa edo toki batean presentzia erreal, indibiduala. Iraupena *ce* erakusleari (-*ci* edo —*là* gabe): orduan «la fonction de ce morphème est plutôt anaphorique que déictique: d'une façon générale, il annonce un objet dont il a été question de temps avant: il indique donc que l'idée ou la perception que l'on vient d'avoir dure encore dans l'esprit...»¹²⁹⁵.

Zenbakia kantitatearen zatitzaileari dagokio, nola ere ageri baita hizkuntza frantsesean «dans l'emploi de l'article «partitif» devant tous les substantifs qui ne sont précédés d'un actualisateur ou d'un quantificateur plus précis, même devant les noms abstraits (p. ex., *avoir de courage* — emploi devenu une «servitude grammaticale» au XVIIe siècle»¹²⁹⁶.

Ordena preposizioei dagokie. Eta hemen razionalismo frantsesaren eta alemanaren konparazio kurioso bat ematen digu hizkuntzarekin harremanetan:

Quand Descartes parle d'«ordre», il pense en général à l'ordre linéaire de sa méthode déductive, à la dépendance à sens unique des termes les uns des autres (*Reg.* V ss.). C'est donc un ordre très simple. L'Allemand Leibniz, par contre, offre un exemple d'un ordre extrêmement complexe, avec sa combinatoire et avec son système des monades, dont chacune est constamment orientée envers toutes les autres à la fois¹²⁹⁷.

Izan ere, izan, bi termino elkartzeko moduak eta baliabideak ugariak dira alemanez, eta sinpleago ezinak frantsesez (beste hizkuntza erromanikoekin konparatuta ere). Autoreari ohargarria iruditzen zaio, Descartes-ek nozio lehentiarretan kantitatea aipatzen duela (zenbakia), baina kalitatea ez, Aristoteles-entzat hain inportantea. Kant-ek, aldiz, bere kategorien artean kalitateari tokia eman dio berriro.

«Or le français tend en général à placer les épithètes qualificatives ou spécifiques après le terme nominal qu'elles déterminent», eta horrela bigarrentiartu egiten ditu, izenaren eraski soilak bezala. “L'allemand, par contre, les place régulièrement avant le substantif...”¹²⁹⁸

1295. *Ib.*, 936.

1296. *Ib.*

1297. *Ib.*, 937.

1298. *Ib.*, 939. Oin-ohar hau gehitzen du Locke-ri buruz (*Ib.*, 40): «En anglais aussi, l'adjectif épithète précède régulièrement le nom: Peut-être sera-t-il permis de voir là un parallélisme avec la conception de la substance et des accidents que nous trouvons dans l'*Essay concerning Human Understanding* de John Locke: Les idées des qualités nous parviennent immédiatement par

Horrelako eta gisa bertuko analisi gehiagorekin, autorea konklusiora iristen da:

Il ne sera donc pas trop hasardeux de supposer que ces tendances que reflète la structure de l'énoncé français ont eu une grande influence dans la formation de la pensée de Descartes et dans sa façon de réagir contre l'aristotélisme traditionnel. D'autre part, l'irradiation des idées cartésiennes pendant la deuxième moitié du XVIIe siècle a peut-être contribué à la fixation définitive de ces tendances linguistiques dans l'usage classique¹²⁹⁹.

Frantsesaren eta alemanaren konparazio estruktural(ist)ak kasik Saussure-rekin hasi direla esan genezake. Testu fundamentalak Ch. Bally-ren *Linguistique générale et linguistique française* da (1932) (Bally Saussure-en *Cours*-aren koeditorea da).

Le français tend de plus en plus à grouper les mots en molécules syntaxiques serrées, reflétées dans la prononciation par des mesures rythmiques compactes à accent unique (adbz., «J'ai donné / un beau livre / à mon ami»).

Molekula sintaktiko horiek sekuentzia progresibo linealean sokatzen dira; alderantziz, perpaus alemanaren konposizioa bilketaria da. Alemana dinamikoa da, flexio ugariduna, hitzen kokapenaren askatasun handikoa, fonema konplexuetakoa, erritmo baritonokoa; frantsesa estatikoa da, flexio gutxikoa, hitzen egonleku finkatukoa, garbiak fonemak, erritmoa oxitonoa. Frantsesa solas eta komunikazioko mintzaira da; alemana, hausnarketakoa, gogoetakoa. Frantsesa analitikoa da, alemana sintetikoa¹³⁰⁰. Frantsesa xuxena, lineala, klarua, razionala da (hitz hau esan gabe!): «Le français a une construction agencée de telle manière que les signes associées par la pensée sont le plus possible rapprochés les uns des autres»¹³⁰¹. (Rivarol ez da apika guztiz hila!). Hizkuntzak halakoak diren bezainbatean, pentsaerak ere halakotzat eman beharko dira (horixe frogatu gura izan du H. G. Koll-ek), Bally-k, hizkuntz determinismo hertsia baztertzuz noski, hizkuntza eta pentsamenduaren elkarrengintza eta elkarren pekotasuna baiesten baititu. Ez dago eragile edo eraginiko bat; biak dira bata bestearen eragile eta eraginak: «Si la pensée agit sur la langue, la langue façonne, elle aussi, la pensée à sa mesure»¹³⁰².

l'expérience des sens; celle de la substance est un produit de notre esprit et *postérieure* à nos idées des qualités (cfr. II, 23, 1-2)».

1299. Ib., 945-946. Autorea baikor da bere emaitzekiko ustean: «Et j'espère aussi que notre anatomie comparée des autres catégories cartésiennes aura confirmé notre hypothèse qu'il doit y avoir un rapport entre le système cartésien des «façons de considérer une chose» et le système français des morphèmes antéposés à un terme nominal. On dirait que Descartes a été inspiré par la structure analytique de ce système...» (Ib., 938).

1300. Bally, Ch., *Linguistique générale et linguistique française*, Berna 1950, 196.

1301. Ib., 193.

1302. Ib., 15. Bally-ren ondoren, presupostu berdintsuetatik konklusio berdintsuetara heldu da M. André Malblanc alemana eta frantsesaren konparazio estilistikoan: *Stylistique comparée du français et de l'allemand*, Paris 1961. Bally-gaz kritikoago eta haren karakterizazioekin eskeptikoago, Jean Scheidegger: *Arbitraire et motivation en français et en allemand. Examen critique des thèses de Charles Bally*, Berna 1981.

Analisi estriktoki formalak utzi eta semantikoak egiten direnean ere, edo testak egiteko halako esaldiak erabiltzen direnean, azterketak adibide bakanduetara mugatu ohi dira. Hori, baina, ez da hizkuntza, ez da fragmento bat baizik, melodia batetik nota solte batzuk bezala, edo etxe batetik leiho bat eta teila batzuk bezala. Leiho batean ez gara bizi, etxean bai, eta hizkuntzan ere bai. Hizkuntzaren paradoxa hori da: erabili egiten dugula eta berak erabiltzen gaituela nolabait; guk egiten dugula bera eta berak egiten gaituela gu. Txillardegik primeran adierazi du bere pasarte batean: aparte formalki, soziologia mailan ere hizkuntza unibertso bat da, non baita joan-etortzen hiritarra eguna gora eguna behera, hiztunak bertan bilduz (klase-borrokak eta, ukatu gabe horregatik).

Har dezagun azterpidetzat gaurko gizon bat. Zer irakurtzen du? Zein irrati entzuten? Zein telebista ikusten? Zein kazeta erosten? Beste aldetik, berriz, norekin mintzatzen? Nola mintzo da lantegian? Norekin ezkontzen? Zein herritan igarotzen bakantzak, eta zein dendatan erosten? Erantzunak errazak dira, eta errazak dira baita aukeratu beharra egokitzen zaion herrietan: bere hizkuntzazko irratia entzuten ditu, bere hizkuntzazko liburuak irakurtzen eta telebistak ikusten, bere hizkuntzazko kazetak erosten. Waloniarrek maiz aski Frantziako telebista jarraitzen dute, sekulan ez Belgikako flamenkerazkoa. Eta alderantziz flamendarrek Holandari buruz. Frantz Fanon-en hitzez esateko: «Hizkuntza batez baliatzea, kultura oso bat onartzea, erabiltzea eta nortzea da». Erantzunari segida emateko: gizon harek bere hizkuntzaz mintzo diran lagunak ditu; eta emazteazko bere hizkuntzaz mintzo dan emakume bat aukeratzen. Eroste, mintza ditekian dendetan sartzen da, eta lana ez du aurkitzen, eta ezin gainera, gor-mutu izan beharko lukeen lantegietan. Bere egiazko mundua, beraz, bere hizkuntzaz mugatzen dio goitik behera. Bere joka-lekua ez da bere erresuma bera, bere hizkuntzazko eskualdea baizik. — Nola neur horren guziaren eragina? Nondik nora ez esango horrek guziak egiten duela, soziologiaren aldetik, berriz ere gure plegua, gure moldea, gure izakera? Hizkuntzaren inguruan, psikologiaz eta soziologiaz, egiazko ugarte ba eraikitzen da: barrengoentzako zabal, ezagun eta bero; kanpokoentzako hertsia, atsekabe eta hotz. Beste hitz batez esateko: hizkuntzaz mugaturik, egiazko erresuma berezi bat sortzen da (...). Leo Ferré ez da Guadalajaran behinere herriko izango, baina Jorge Negrete bai. Usu gertatzen dira Suitzatarren eta Alemaniatarren arteko ezkontzak, erresuma berekoak ez izanik ere; alta, oso gutxitan Zürichtarren eta Genevetarren artean¹³⁰³.

Norbaitek hitz egiten duen hizkuntzak, hura, komunitate, kultura, historia batean txertatzen du. Horrela ulertu behar da urteotako Txillardegiren kritika ere askatasun existentzialistari, «absolutua», indibidualista. Askatasuna ez da bakarka eduki edo erdiets genezakeen deus; lagunekin batera eta lagunekiko lotura artean —loturei eskerrak!— irabazten dugu¹³⁰⁴. Aristoteles-en esana, gizakia abere logiko eta politikoa omen dela, errepikatu ohi da; ia beti ahaztuz, esaldi horretan hitz biok sinonimotsuak zirela harentzat. Logosak komunitateko abereak egiten gaitu, taldekoak soil gabe (ardiak edo inurriak legez). Gure ahoko hitz bakoitzean

1303. Txillardegia, "Hizkuntza eta herri-kidetasuna", in: *Branka* 2 (1966) 8-9.

unibertso baten —Logos— oihartzuna durundiatzen da. Mintzatzen dugun hitz bakoitzean hildakoak entzuten dira —arbasoak. Garaikide biziak mintzo dira, familia, non ere baitugu hitz egiten ikasi; lagunak, zeintzuekin ere komunikatu ohi baikara, hitz horiekin elkar ulertuz eta mundua geureganatuz. Lagunek ulertuak izateak bihurtzen ditu nire hitz-hotsoak hizkuntza. Gizakiaren hizkuntzazkotasuna, ordea, ez da behin bateko gertakari bat bukatua dagoena. Alde batetik, beti hizkuntza ikasten ari gara (batez ere euskaldunok!). Haurrak hizkuntzarekin batera ikasi du bera eta bestea bereizten, ingurua «ikusten», klasifikatzen, «logika» erabiltzen, arrazoitzen eta argudiatzen, eta nor izaten. Eskolan hizkuntza ikasten jarraitzen du, eta hizkuntzarekin bereganatuko ditu jakintzaren edukiak eta harreman sozialak. Irakurtzen dugun egunkarian, nobelan, entzuten dugun konferentzia, irradi-trasmisio, bertso-saio, antzerki, film bakoitzean, hizkuntza ikasten ari gara. Bestetik, geu ere hizkuntza egiten, sortzen ari gara, mintzatzen edo idazten dugun oro. Hizkuntzan bizi gara, eta hizkuntza —komunitate— horren konbentzio edo usadioaren arabera ebakiko dugu natura, antolatuko ditugu kontzeptuak, eratzikiko ditugu esanahiak: ezin da hitz egin, hizkuntzan bideratua dagoen bezala baino (hizkuntzaren aurka denean ere) —eta horrekin ez da esaten hizkuntzaren presoak garenik. «Hizkuntza heuristikoa da», zeritzon Sapir-ek: gure oharmena gidatzen du, interpretazioa norabidatu, esanahia arautu.

Toda palabra —irakurtzen diozu Malmberg-i, beste gai batez diharduela— adquiere la plenitud de su significado exclusivamente dentro de un contexto concreto, esto es, dentro de un texto o un enunciado. Constituye un complejo de acepciones y asociaciones que al juntarse crean su significado; nunca debe aislarse, so pena de perder elementos importantes. El diccionario no puede dar razón de todas las posibilidades semánticas de la palabra: es una lista de abstracciones. Una voz castellana nunca despertará en un hispanohablante las mismas asociaciones vitales que la correspondiente sueca en un sueco, en gran medida porque los españoles y suecos no proceden del mismo ambiente ni conocen las mismas experiencias. Llevando las cosas a su extremo cabe asegurar que ni siquiera dos españoles aplican exactamente el mismo contenido a las palabras que emplean ni tienen por completo las mismas asociaciones cuando las oyen o las ven. Esta dificultad de entenderse cambia, como es natural, según la diversidad de origen y ambiente social, geográfico o cultural. Y puede llegar a ser funesto cuando el trasfondo y las valoraciones resultan fundamentalmente diferentes debido a opiniones políticas y religiosas. Las *connotaciones* (matices, asociaciones) son frecuentemente tan importantes para la interpretación como el sentido básico¹³⁰⁵.

Azken batean, hitz bat konnotazio guztiekin ulertzea berdin hizkuntza osoa ulertzea, berdin herri bat ulertzea bilakatzen da. Hizkuntza diferentetan bizi izan denak (hitz egin, idatzi, etab.), esperientzia egin du, zein diferentea den mila

1304. Larresoro, aip. lib., 71.

1305. Malmberg, B., *La lengua y el hombre. Introducción a los problemas generales de la lingüística*, Madril 1978, 112-113.

gauzatan hizkuntza batean eta bestean higitzea, eta ez jendetasuna edo umorea bezala berehalaxe ohartzen diren azaleko aspektuetan bakarrik. Atzerritarrek egiten duen hamaika esaldi, gramatikalki guztiz zuzena da, baina natibo batek sekula ez zuen hala formulatuko, ez dakizu zergatik. Esan nahi dut, mintza daitekeela hizkuntza bat oso korrekto eta hala ere oso arrotz. Natiboarentzat lexiko landua edo apala denari, askotan nekez antzematen dio atzerritarrek, etab. M. Ereñok bertsoaritzaren fenomeno ailegatu du adibide gisa: euskaraz, hobeto, euskararen uni-bertsosan zentzuz beteriko fenomeno bat, handik kanpora geza samarra irudi lezake.

Como dice Georges Mounin, las lenguas no son simples medios de comunicación entre los componentes de la sociedad. Existe en el lenguaje algo que se podría llamar como una doble naturaleza. Sí, claro está, la lengua cumple el cometido de ser el vehículo, el soporte, el instrumento de la comunicación intelectual (...). Pero las lenguas sirven también para expresar sentimientos y contenidos estéticos que son el resultado de la singular psicología y cultura de los pueblos que las hablan. Las lenguas no son *sólo* vehículo de un pensar frío, razonado, sino que a través del lenguaje se expresan también estados de ánimo, de psicología, de ideología estética si se quiere, que no son sólo estados individuales, sino también algo así como un efluvio o emanación de la sociedad, indefinible en general, pero que se da en el contexto particular de una lengua, y cuya traducción es a veces difícil a otra lengua, sobe todo si se sigue el método de traducción palabra por palabra. — Tomemos por ejemplo los versos de *Betroi bat*, de Xenpelar, los versos de Bilintx, los de Pedro María Otaño, los de Basarri, el más culto de nuestros bersolaris: su plena significación poética, la sátira o el sentimiento en ellos puestos, el goce estético que el auditor o el lector encuentran tienen su plena significación en euskera y a veces en el mismo dialecto en que fueron dichas. (Los versos de Mattin o de Shalbador no son captados idénticamente en Donosti que en Urruña, ni tampoco los de Basarri igual en Azpeitia que en Donibane-Garazi). En la traducción de la obra bersolarística al castellano o al francés, muchas veces se desmaya y marchita su impulso poético y su punzante vena inventiva, y tocante a valor literario e intelectual pueden parecer deleznable y excesivamente ingenuas. — Una lengua recoge y condensa los elementos de psicología, de carácter, del pueblo o de los pueblos que la hablan. De eso no cabe la menor duda¹³⁰⁶.

Euskarazko nobela batek izenburua «Berriro igo nauzu» baldin badu, euskarazko irakurlearentzat Lizardiren oihartzun ilun bat entzunabartzen da hor. Titulu horren gaztelaniara itzultzeak berez ez du neke handirik; baina gaztelaniaz Lizardi ez da entzungo, alegia, ezingo da entzun. Berdin da, euskaraz ere den-denek ez dutela igarriko; baina egon hor dago. Ezein hiztun ez da hizkuntza osoaren jabe. Hala ere, posibilitate hori Lizardiri antzematekoa, euskaran badago eskainita; gaztelanian, ez. Halatsu, gaztelaniaz maiz aipatzen dute Heidegger-en esaunda «Sólo un Dios puede salvarnos»: «Nur ein Gott kann uns retten», «Jainkoren batek [Jainkoa den baten batek] bakarrik salba gaitzake». Gaztelaniaz entzuten ez dena,

1306. Ereño, M., "El solipsismo lingüístico en el ensayo 'Izkuntza ta pentsakera' de Txillardegí", in: *Arragoa* 6-7 (1967) 30-31.

ordea, eta ahapaldi sendoa beharbada oitoxo deboto txepel bihurtzen duena, alemanez esaldi horretan durundiatzen duen Schiller-en «Die Burgschaft» da, poesia oso popularra Alemanian, adiskidetasun totalaren parabola, eta gure garai beltz gaineko Heidegger-en esaldiari zentzua berak ematen diona: nola gizon batek, laguna heriotzatik salbatzearren, bere bizia arriskurik handienetan jartzen duen itsasoan, mandil basoetan, ekaitz uholetan; eta jada dena galdua denean eta zer eginik ez dagoela ematen duenean, «baten bat Jainkoak erruki du» harentzat («ein Gott hat Erbarmen») bere leialtasun absolutuagatik adiskidearenganako. Bere laguna eta bera tiranoaren urkabetik salbatuak izango dira, «eta Jainko salbatzaileari, edo baten bat salbatzaile Jainkoari, esker iezaiozue» («und danket dem rettenden Gott»)¹³⁰⁷. Hitza, esaldia, hizkuntzaren osoan bildua bizi da, handik inguratzen du bere zentzu betea. Berriro esan: ez ein hiztun ez dela hizkuntza bera, edo hizkuntza osoaren jabe osoa, itzul gaitezke oartzera Malmberg-en bi espainolen arteko diferentziaren adibidearekin. Arrunki, irakurri diogu Txillardegiri, baserritarrak *lizar*, *haritz*, *makal*, *arte*, *pago*, *haltz* berbak dauzkan tokian, kaletarrak ez dauka *zuhaitz* bakarria baizik. Horrek, bereizketak formulatu ahal izateko unean, baten eta bestearen azterbideak aldarazten ditu. Baserritarrak, mendian ibilki, problemarik gabe esan ahal izango dizu arbola baten aurrean, «haritza ez da pagoa»; baina kaletarrak ezingo dizu esan «zuhaitza ez da zuhaitza»¹³⁰⁸. Biak hizkuntza berean bizi dira, baina bi mundu-ikuskeratan, esan genezake (mundu-ikuskerak hizkuntzak beste gabe eta berak bakarrik eratzen ez duelakoan); hizkuntza berean, baina bi modutan. Eta, hala ere, gaurko euskarak biei zuhaitz-bereizketak egiteko aukera berberak eskaintzen dizkie; hizkuntza guztiek ez, eta agian garai bateko euskarak ere ez. Hizkuntza osoan inoiz ez, baina beti hizkuntzan bizi gara eta higitzen gara.

No podemos salirnos de la lengua, de sus presiones y de sus convenciones; y, en el fondo, tampoco lo deseamos. Gracias a ella somos hombres. El desarrollo lingüístico e intelectual, tanto de la humanidad como del individuo, marchan paralelos, siendo condición previa para ambos la capacidad de abstracción y categorización. Y el aprendizaje de la lengua lleva consigo, precisamente, la adquisición de esa capacidad. La lengua es nuestro único camino hacia el conocimiento (...). Pero subrayamos ahora que cuanto más nos descubra la investigación acerca de la estructura, funciones

1307. Heidegger-en esanaren indar lakonikoa gizakiaren salbazio beharraren beharra bipil aitortzean adina aipatzen den salbatzailearen indeterminazioan dago: zer izango den ez dakigun Jainko(ren) bat edo zer/norbait jainko(zko)k bakarrik ahal izango gaitu salbatu —ez Jainkoak, zer den jada ba (omen) dakigun horrek. Irakurle alemanak, ordea, Jainkozkoaren indeterminazio horretan ere bere klasikoen mintzamoldea berrezagutzen du, Schiller ezezik, Goethe, adibidez: «denn ein Gott hat/ jedem seine Bahn/ vorgezeichnet» (“Harzreise im Winter”), in: *Werke*, loc. cit., bol. I, I, 50, «Dir gab ein Gott... / zu deiner Kunst die ew'ge Leidenschaft» (“Auf Miedings Tod”, ib., 119), «und im Menschenbild genieße./ dass ein Gott sich hergewandt» (“Wilhelm Meisters Wanderjahre”, II. Lib., 8. kap.), ib., bol. VIII, 256, etab.; edo Hölderlin: «denn es waltet ein Gott in uns» (“Der Abschied”), «warum zeichnet, wie sonst, die Stirne des Mannes ein Gott nicht» (“Brot und Wein”), ik. *Sämtliche Werke und Briefe*, Darmstadt 1989, bol. I, 288, 312, etab. asko.

1308. Larresoro, aip. lib., 27.

y mecanismos de la lengua, tanto más sabremos de nosotros mismos. Conoce tu lengua y te conocerás a ti mismo, podría decirse; pero habría que añadir, además, que si aprendiesemos más lenguas que la materna adquiriríamos la perspectiva necesaria para ver con mayor claridad no sólo su idiosincrasia, sino la de nuestra propia cultura¹³⁰⁹.

Bestalde, bada, geure baitan bildu eta itxi egiten gaituen hizkuntzak berak, beste hizkuntza eta jendeetara zabaltzen gaitu. Askotan gure hizkuntzatik irten ere gabe. «Zerbait ustela dago Danimarkan» ingelesez esan beharrik ez dago, edo «ez egin besteri, zeuri egitea nahi ez duzuna» grekoz edo latinez, horiek behar bezala erreferentziazteko euskaratik landako munduetan.

Izan ere, gizadia bat da eta hizkuntzak ere denak bat. Hizkuntzak egiten duela bakoitzaren gizatasuna ari gara esaten. Hori funtsezkoa da, hizkuntzak gure mundu-ikuskerara egiten duelakoa zuzen ulertzeko. Nire gizatasuna ezin uler nezake, japoniarrek edo inuitek berdin-berdina ezin eduki duten zerbait bezala. Beraz, berdintasunean egon beharko du diferentziak; hots, hizkuntzen arteko diferentziak, guztiok berdintzen gaituenaren barruko ñabardurak beharko dira izan. Horrek berak erakusten du ere apropos gizatasuna ñabardura txikien inportantzia handia, gizatasuna esentzia abstraktu bat legez ulertu gura ez bada, eta bai gizatasun bat esentzialki plurala. Gizakide txinatarrak gure diferentziaren analisi bat egin diezaguke, hau da, bera gure baitara sar daiteke, eta bere baita bestelakoa guri erakus diezaguke. Hori eginez, bera aldatzen da eta gu aldarazten gaitu, eta doa aldatuz gizadi osoa, urrats txiki-txikiz. Zu zara munduan «itsasoa laino dago» kantatuz sortzen duzun sentimendua, gizadiari sorrarazi —beraz, berak zuri, zuk berari eman— diezaiokezun bakarra.

Hizkuntzarekin kontraste bitxi bat ikusten dugu. Gehien-gehiengoarentzat, antza, hizkuntza gizakiarentzat biziki inportantea da, baina, gero, hizkuntza hau ala hori, berdin da; edo, hobeto, hizkuntza «txikiek» traba egiten dute. Txillardegik kritikatu dituen «zakuzaleak» dira itxura guztiz gizon-emakume gehienak praktikan. Zer axola dio *etxe* esan ala *casa*? Txori mota bat edo arrain klase bat desagertzetik salbatzearren mundu-erdi ekologista altxatzen da protestaka; desagertzear dagoen hainbat hizkuntzagatik, ia inor ez da hunkitzen. A. Arteta EHUko irakaslearen arabera, euskara hilda ere, subjektiboki mingarria izan daiteke, objektiboki ez da gauza handirik galtzen (objektiboki gauza handia ala txikia zer den, oso subjektiboa da seguru asko). Aldi berean, gutxienez ikasien artean kasik dogma dela, esango litzateke (diskurtso mailan behinik behin), hizkuntza bakoitzak hitunen pentsaera taxutzen duela, mundu-ikuskerara original bat esan nahi duela, pentsaerak eta mundu-ikuskerak hizkuntzaren arabera erlatiboak direla hortakoz, hizkuntzen ugaritasunak erabakitzen duela gizadiaren pentsaera basamortu bat izan elebakarra ala jardin bat loreanitzea, etab. Hizkuntzen ugaritasunaren eta bakoitzaren aldeko arrazoibideak. Pentsaera hori txit zabaldua dago diskurtsoan, batez ere pentsamen-

1309. Malmberg, B., aip. lib., 115-116.

du horrek erabili ohi dituen topiko batzuk (koloreen taxuketa diferenteak, eskimoen elur-izenen askotza). Descartes-i buruz ari zara irakurtzen liburu bat, eta horra non bat-batean topatzen duzun: Whorf-en hipotesia, hipotesia baino, ideia bikain bat da.

Podemos resumirla en la frase: «Si en su lenguaje no dispone de una palabra adecuada, le resultará difícil hablar sobre ello». Me he tropezado con ejemplos de esta proposición en *The Greeks*, de H. F. Kitto. En los primeros capítulos, Kitto dice del griego que es un lenguaje de falsa claridad. A título de ejemplo: recuerdo de un año de griego que estudié que en griego es natural decir «Por una parte... por otra parte...» Tan natural es en griego esta estructura que resulta difícil organizar una frase [!] sin recurrir a ella; sin tesis y antítesis, sin dilema (...). El francés es un lenguaje muy claro. El alemán es un lenguaje muy poco claro. En alemán resulta muy sencillo ser vagoroso y metafísico, por la sencilla razón de que una forma natural de expresarse en alemán es ir escribiendo una frase tras otra y soltarlas todas juntas, con todos los verbos apilados al final [!]. Cada lenguaje natural humano tiene sus propias querencias, tiene cosas propias a las que se presta bien. He oído decir que en la lengua esquimal [!] hay un gran número de palabras para la nieve (...). En árabe hay 27 palabras asociadas a camello...¹³¹⁰

Eta ohar bat, orientagarria, segidan:

Otro tanto ocurre con los lenguajes de ordenador. Me estoy refiriendo aquí tanto al lenguaje básico de máquina (...), como a los llamados lenguajes de alto nivel, que la comunidad informática ha ido desarrollando debido a que el lenguaje de máquina le resulta al humano muy difícil e incómodo de usar. Todos estos lenguajes (...) tienen sus sesgo natural y lo que entiendo por hipótesis de Whorf aplicada al ordenador es que, dependiendo del lenguaje en que uno decida programar, ciertas cosas le resultarán mucho más sencillas de hacer que otras¹³¹¹.

Konputagailuen hizkuntza diferenteek posibilitate eta erraztasun diferenteak eskaintzen dituzten moduan arazoak askalekutzeko, halaxe hizkuntza naturalek ere: autore honen jakindurian, grekoa dikotomiko edo dialektikoa da, frantsesa logiko xuxena, alemana nahasi eta metafisikoa.

1310. Davis, P. J.-Hersch, R., *El sueño de Descartes. El mundo según las matemáticas*, Barcelona 1989, 118. Eskimoen elurra eta arabiarren gamelua edo zaldia, jendeari makina bat larrespen fantasiaraziak dira: M. Cesarotti-k XVIII. mendean idatzi bide du (*Saggio sulla filosofia delle lingue*) «nel vocabolario arabo dicesi, il Cammello espresso con voci mille ed una, quando nell'italiano si tiene per espresso abbastanza per quest'una sola», «dicesi che gli Arabi abbiano 200 vocaboli per dinotar il cavallo», aip. in: Christmann, H. H., *Beiträge zur Geschichte der These vom Weltbild der Sprache*, Wiesbaden 1967, 458, 460. Abbé Grégoire-k frantsesa defendatu behar du berba askotan *patois* aberatsagoen aurka: «La richesse d'un idiome n'est pas d'avoir des synonymes (...). Qu'importe que l'Arabe ait trois cents mots pour exprimer un serpent ou un cheval!», ik. "Le Rapport Grégoire", in: Certeau-M.-Julia, D.-Revel, J., *Une politique de la langue. La Révolution Française et les patois*, Paris 1975, 315.

1311. Ib.

Jarraituz: hizkuntzaren «boterearen» esperientzia edozeinek egin du, topikoa da. Filosofia modernoaren historian behaketa (salaketa) klasikoa izan zena —«hitzen tirania»—, gaur egun «linguistika feminista»ren objektua da, esate bate-rako¹³¹². Etxe komertzialen iragarkiak aparte, alderdiek bezala gobernuek armategi lexiko eta sloganezko bat disparatzeko beti prest edukitzen dute, nekatzen ez direna erabiltzen. Denok gara «terrorismo», «terrorista»ren inguruko gerra semantikoaren lekuko. Hizkera politikoki korrektoa ezartzeak dirudi, hain zuzen, komunikabideen egiteko nagusi bat egunotan¹³¹³. Propagandaren desmasiak egunero jasan behar izaten dira, etab. Hizkuntzak, biak egiten ditu: pentsaera bat espresatu, eta pentsaera «manipulatu», positibo eta negatiboki; presio soziala eragin, ortodoxia harresitu, tabuak ezarri¹³¹⁴. Hizkuntzaren jarduera bikoitz hori arrunta delako jendearen eguneroko esperientzian, topiko batzuk erraz sinestu eta zabaldu dira, hala nola eskimo edo inuiten elur-izen ugarien legenda¹³¹⁵, horregatik haiek elurra «guk ez bezala» ikusten omen baitute, hizkuntza eta mundu-ikuskeraren loturaren adibide paradigmaticoa —nahiz, ongi begirata, ezer ez duen frogatzen kasurako: zeren eta, erakusten duenagatik, inuitek zinez diferentea daukatena, ez da mundu-ikuskerara, mundua bera baizik¹³¹⁶. Mundu diferenteen ikuskera diferenteak ez dio inori arazorik inoiz planteatu, mundu beraren ikuskera diferenteak baizik (Sahara-

1312. Boroditsky, L. – Schmidt, L. A. – Phillips, W., “Sex, Syntax, and Semantics”, in: Gentner, D. – Goldin-Meadow, S. (arg.), *Language in Mind*, Cambridge 2003, 61-79. Gainera: Khosroshahi, F., “Penguins don’t Care, but Women do. A Social Identity Analysis of a Whorfian Problem”, in: *Language in Society* 18 (1989) 505-525. Mülhäusler, P.-Harré, R., *Pronouns and People. The Linguistic Construction of Social and Personal Identity*, Oxford 1990. Alemanez: Hellinger, M., *Kontrastive feministische Linguistik. Mechanismen sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*, München 1990. Samel, I., *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*, Berlin 1995.

1313. «(...) Importa mucho si llamamos a las personas “ciudadanos”, “extranjeros”, o “inmigrantes”, o usar términos como “operación para asegurar la paz” en vez de “guerra”», cfr. Greene, J., *Pensamiento y lenguaje*, Mexiko 1982, 92.

1314. «Durante los años de la ocupación alemana, las palabras *collaboration*, *collaborateur*, adquirieron en Francia un sentido peyorativo, ya que se empleaban preponderantemente para expresar el apoyo al enemigo, la traición. Por tal razón se evitó su uso durante los primeros años de la posguerra, siendo sustituidas por *coopération*, que significa aproximadamente lo mismo», cfr. Malmberg, B., aip. lib., 114.

1315. Hasteko, hizkuntza eskimo bat ez dago, baizik eta hizkuntza ezberdinen multzo edo familia bat (hizkuntza eskimo-aleutak). Propioki elurraren izenak inola ere ez dira hizkuntza horietan ingelesez-edo baino ugariagoak, izatekotan urriagoak baizik (Yupi hizkuntzan, adb., 24 bat hitz; ingelesez 40 inguru ba omen dira orotara). Edonola ere, hizkuntza horiek polisintetikoak izaki, *elurra* esan duen hitzarekin, atzizki batez *elur bigun zuria* esan dezake, eta atzizki eran konposizioa luzatuz, *elur bigun zuria lupeztu eta gogortu egin da gure esaldi osoarekin «hitz» bakarra osatu*. Ik. MARTIN, L. “Eskimo Words for Snow. A Case Study in the Genesis and Decay of an Anthropological Example”, in: *American Anthropologist* 88/2 (1986) 418-423. Polisintetismo linguistikoaz, Monasterio, X., *Mintzairaren miraria*, Donostia 2004, 81.

1316. Jada Humboldt-ek ohartzen zuen (III, 280), arauz eta non bizi herri bat, hizkuntzak (lurraldeari lotua!) lexiko diferenteak garatzen dituela; eta bizitokia lurraldez aldatzen badu, lexikoa ere aldatzen duela.

ko tuaregek elur-izen asko edukitzeak sortuko zukeen harridura, eta filosofia). Hizkuntzaren pentsamenduan eraginaren ebidentzia eta ebidentzia artean, ez da dudarik, mundu-ikuskerara exotiko irribarregarri anitz amestu dela. Eta horrela hizkuntzaren mundu-ikuskeraren tesiak sinesgarritasuna galdu ditu.

Hizkuntzaren mundu-ikuskerara eta erlatibismoaren tesia Whorf-i eratziki ohi zaio. Kontua da, Whorf-ek kontzeptu hori espresuki txuliatu egin gura izan duela nonbait: *world view* edo esamolde ohikoak, eskura zeuzkanak, ekidin eta, bera hizkuntzako munduaren irudiaz mintzo da («picture of the universe»). Alemanian orobat, mundu-ikuskeraren tesia bi Mundu Gerren artean eta ondoren neohumboldtarrengan ikusi ohi da errepresentatua. Norabide horretan, J. L. Weisgerber-ek, korrante horren burua, «Ama hizkuntzaren indarrei buruz» titulu orokorraren azpian lan handi bat publikatu du (1957. eta hurr.). Baina, bitxiki, Weisgerber-ek ere ez du gorde nahi izan, Humboldt-engandik zetorren terminologia, eta *Weltansicht* ordez (mundu-ikuskerara), Cassirer-ek-eta beretua, berak *Weltbild* zuzendu du (mundu-irudia). Berbatxoa, ikusten da, irristakorra da inondik.

Aurreneko arazoa hizkuntz determinismoa da: hizkuntzak, berea omen den mundu-ikuskerara, irudi, pintura, film edo dena delako hori, «determinatu», nahi eta nahi ez gainezarri egiten al dio hiztun-komunitateari eta banakoari? Eta hemen gertatzen da, polemika askotan legez, kritikoa eztenkarien iritzian, mundu-ikuskeraren alderdikoak ezbaibako deterministak ei direla, denak edo gehienak (Boas, Sapir, Whorf, etab. —arazoa, batez ere, Ameriketara eztabaidatu da). Eta interprete aldeleei sinesten badiegu beste deterministarik ez dagoela, kritikoei euren kritiketan asmatu egin dituztenak baino errazago errefutatzeke. Determinista errigortsua, zaila da inor izatea pentsamendua bera ukatu gabe. Determinismoarekin lotua itzulezintasunaren arazoa etorri ohi da. Eta itzulezintasun estriktoaren aldele ere, ez da ikusten, nola inor izan litekeen, nabarmenegi bere burua kontraesan gabe. Errazago da pentsatzea determinismoak eta itzulezintasun estriktoak polemikaren ekoizpenak direla.

Lehenbiziko arazo hori lotua dago bigarrenagaz, eta da, inork ez dakiela nonbait argiro argitzen zer ulertu mundu-ikuskerara delako horrekin. Polemika artean behin H. Gipper behartua aurkitu da argitzapen batzuk ematera:

Hizkuntzen mundu-ikuspegi (*Weltansicht*)* honek zera esan nahi du, hizkuntza bakoitzak mundua bere eran ekartzen duela pentsamendura, mundua bere kategoria eta kontzeptuen sare propioan hartzen duela, perpausa eredu propioak prestatzen dituela, non baieztapena eta judizioa osatu behar diren. Hizkuntza baten barnean

* Gipper-en itzulpenean (I. Uribarri) euskaraz «mundu-ikuspegi» esaten dena, liburu honetan arunt (Txillardegiren «munduaren ikuskera»-ri jarraiki) mundu-ikuskerara esaten den bera da. Gipper itzultzeko, I. Uribarri-k «mundu-ikuspegi» (*Weltansicht*), «mundu-irudi» (*Weltbild*) eta «mundu-ikusmolde» (*Weltanschauung*), eta are «ikuskerara» (*Sehweise*) bereizi behar izan dituela, ikusiko du irakurleak.

hazten denak inkontzienteki jasotzen ditu haren ikuskerak, mundua nolabait esateko ama-hizkuntzaren betaurrekoen bidez ikusten du, kolore eta soinu jakin batean, handitze eta txikitze espezifikoan, betaurreko hauen kontzeptuzko bilbadura berezia berekin dakarren neurrian¹³¹⁷.

Hizkuntza bakoitzak nola bere betaurrekoak paratzen dituen, koloreen betiko argumentu errazarekin azaltzen digu: bassa hitzun batek Liberian ez du bi kolore baino bereizten, shona hitzunak Rodesian lau, europarrok gaur sei egin ohi dugu (baina alemanek ere XIX. mendera arte lau bakarrik bereizten zituzten). Hizkuntzak, ikuste fisiologikoa baldintzatu gabe, zein ezberdintasun kontuan hartu eta ezberdintasunok nola artikulatu eginda ematen die.

Hizlariak *normalki* [ene azpim.] hau egoki eta nahikotzat dute, eta bereizkuntza zehatzago baterako arrazoi bereziek bultzatzen ez duten neurrian, *keinu* [ene azpim.] linguistikoa jarraitzen dute eta mundua hizkuntzak ikusten irakasten dien moduan ikustera ohitzen dira. Gure hizkuntzak agerpen (Erscheinung) oro substantibo, adjektibo, aditz, etab. Kategorietan heltzera eta baieztapenak aurretik emandako perpausa ereductan isurtzera behartzen gaituen modura, horrela atzerriko hizkuntzen partaideak behartuta daude guztiz bestelako bereizketa kategorialak kontutan hartzera, beraz, gutxigorabehera objektuak kategorialki handiak edo txikiak, luzeak edo motzak, etab. Diren arabera bereiztera.

Horrela, konturatu gabe, sartzen da hizkuntza, hitz egiten dutenen eta haien hitz egitearen gai den munduaren artean. Hortik dator «tarteko mundu linguistikoari» buruz hitz egitea¹³¹⁸, Humboldt-ek kontutan hartzen erakusten zuen modura eta inongo galdeketa gnoseologikotan ahaztu beharko ez litzatekeena. Hizkuntzak komunitatea (Gemeinschaft) bere ikuskerara sartzen duenez, erraz ulergarri bihurtzen da, Humboldt-ek hizkuntza «bere izate mugitu eta bizian, ez kanpokoa soilik, baizik aldeberean barnekoa, bere bakartasunean beraren bitartez soilik ahalgarri den pentsamenduarekin», benetan zuzenki hizkuntza komunitatearekin, hau da, bere hitzetan: «nazioarekin», berdintzea.

Halako egiteko izugarri bezain zaila izango da orain hizkuntza baten hiztegia bere artikulazioak ikuskor izateko moduan, eta aurretik emandako perpausa ereduak baieztapen eta judizioak zein pentsamenduzko bideetan zuzentzen dituzten argi izan dadila, deskribatzea¹³¹⁹.

Hori horrela, bada, hasteko, hizkuntzaren mundu-ikuskeraren kontua tesi bat baino gehiago, proiektu bat edo eginkizun bat da Gipper-en aburuz: hain zuzen ere, «hizkuntza baten mundu-ikuspegia (*Weltansicht*) deskribatu eta horrela Humboldt-en ideiak benetan emankor bihurtzeko egiteko beldurgarria» (egiteko horri zinez

1317. Gipper, H., "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", in: *RIEV-Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2 (1996) 410.

1318. Weisgerber-en «sprachliche Zwischenwelt» delakoari erreferitzen zaio: hitz hots adierazle eta zerki adierazi arteko «zerki idealen» esfera, adierazlea eta adierazia lotzen. Weisgerber-i buruz ik. ARENS, H., *La lingüística. Sus textos y evolución desde la antigüedad hasta nuestros días*, Madrid 696-728.

1319. Gipper, H., loc. cit., 411.

lotu, orain artean Weisgerber bakarrik lotu omen baitzaio, dio Gipper-ek, Whorf-eta aintzat hartzeke)¹³²⁰. Oroitzen gara, Heidegger maiz gelditzen dela, berak dioen bezala, «hizkuntzari entzutera», filologikoak izan gura ez duten «etimologiak» atereaz alemanetik. Euskarak barnebiltzen duen mundu-ikuskerak, esaterako, oraindik aztertzeke legoke.

Mundu-ikuskeraren kontzeptua argituz jarraitzeko: hori ez da nahastu behar munduaren ikuskera razionalki eraiki edo zientifikoarekin, ezta munduaren ikuskera ideologiko edo balioeslearekin ere (*Weltanschauung*), hala nola munduaren ikuskera utilitarista, estetikoak, edo kristauak, marxista. (Txillardegirekin polemikan M. Ereñok azkeneko bi esanahiotan gaizki ulertu dizu, hark aipatzen zuen hizkuntzazko mundu-ikuskerak). Hizkuntzazko mudu-irudi edo mundu-ikuskerak aurrebaldintza da juzgu eta baloraziozko ikuskera baterako.

Hizkuntza baten mundu-irudia oinarritzeko fenomeno antropologikoa da, hizkuntza komunitate bateko partaideentzat munduaren giza ulermenaren eta munduan izate izpiritualaren abiapuntu komuna (...). Gizaki bakoitzak (...) bizitza esperientzia eta konbentzimendu pertsonalek determinatutako mundu-ikusmoldea (*Weltanschauung*) du. Baina mundu-ikusmolde hori hizkuntza ikastetik datorren mundu-irudi linguistikoaren aurrean epifenomenoa da. Auresuposizio linguistikoaren gainean soilik eraikitzen da. Mundu-ikuspegi (*Weltansicht*) linguistikoak, ondorioz, ez du inor eragozten katoliko edo protestante, kapitalista edo marxista izatera, baina pentsamenduaren ezinbesteko bitartekoak prestatzen dizkio, horiek gabe, ez bere pentsakide, ezta ere aurkakoarekin ezingo lukeelarik harremanean jarri¹³²¹.

Hitzek ere izaten dituzte euren patuak. Humboldt-en mundu-ikuspegi edo ikuskerari (*Weltansicht*) pasiboegia iritzirik (egia da Humboldt-en ezagutza eske-ma kantiarrean badaukala pasibotasun-une bat, sentsibilitateari dagokionez), Weisgerber-ek izendapen hori mundu-iruditzen (*Weltbild*) aldatu du, hemen berak irudia (*Bild*) dinamikoki munduaren «iruditze», irudi bihurtze aktibo bezala enfatizatuz: hizkuntzan mundua irudi bihurtzen da; mundua irudi —forma— hizkuntzan bilakatzen da, hots, hizkuntzak bihurtzen du forma, irudi. Weisgerber-ek hizkuntza, Humboldt-ek baino ere gehiago, *energeia* gisa kontsideratzen du, munduaren transformatzailerik edo eratzaile aktibo gisa gogamenarentzat, edo giza gogamenetan. Estreinako Wittgenstein-en irudiko ere *Bild* da kontzeptu zentrala munduaren ezagutzan. Bakarrik alemanez *Weltbild*, mundu-irudia, gehienetan munduaren ikuskera razional edo zientzien emaitzazkoari esan ohi zaio: munduaren irudi ptolomeotarra, kopernikotarra, einsteindarra; mundu-irudi mitikoa versus fisika modernoaren mundu-irudia. Filosofian ere adiera horretan irakurtzen da Dilthey-ren analisi historiko-sistematikoetan; Heidegger-en kritika argitsuenetako batean berarekin egiten da modernitatearen karakterizazioa: Modernia munduaren irudiaren aro gisa definitzen da. Alegia, Greziak badauka mundu bat, baina ez munduaren irudi bat;

1320. Ib. Gipper Weisgerber-en ikasle eta jarraitzaile aitona da.

1321. Ib., 415.

mundua irudi batean itxi, Moderniak egin du. Ikusten da, mundu-irudi hori hizkuntzak berez ei duenetik oso urrun gelditzen da (edo kontrarioa da: gure hizkuntzen mundu-ikuskeran eguzkiak irten egiten du, mundu-irudi kopernikarrea ez). Batzuetan ematen du Weisgerber, Whorf, eta abarren mundu-irudiak euren kritikoek mundu-irudi fisikalista honen konkurrentzia moduan ulertzen eta borrokatzen dituztela. Behin eta berriro holako objektioekin enplegatzen da H. Gipper-en hainbat izkribu¹³²².

Polemiken poderioan konprenitzen da mundu-ikuskeraren hizkuntzaren gramatikara, estrukturara, are kasik lexikora bakarrik murriztu izatea, seguruago argudiatzearen, eta batez ere ideologiaren (Humboldt nazionalista, Whorf teosofista!) susmo txarrik piztu gabe ailegatzeko. Alabaina, komeni da ideiaren jatorrizko asmoa eta zentzua ez ahaztea.

Hizkuntzaren mundu-ikuskeraren ideiak iturri konplexuak ditu: gnoseologikoak bai (Condillac, etab.), baina antropologikoak ere bai (Herder, Humboldt), baita literario eta nolabait kultural politikoak ere, eta horiek hizkuntza gutxietsien defentsarekin daukate zerikusia. Hizkuntza eta literatura alemanaren pizkunde modernoa gomutatu behar da.

La littérature allemande —irakurtzen dugu Madame de Staël— est peut-être la seule qui ait commencé par la critique; partout ailleurs la critique est venue après les chefs-d'oeuvre; mais en Allemagne elle les a produits¹³²³.

Alemanian handia zen erudizioa greko eta latinoan, latinez. Alemana, ordea, iliteratoa zen, Gorteetan bezala akademian, hizkuntza baztertua.

Diverses nations s'étant illustrées depuis plusieurs siècles dans l'art d'écrire, les Allemands arrivèrent après toutes les autres, et crurent n'avoir rien de mieux à faire que de suivre la route déjà tracée; il fallait donc que la critique écartât d'abord l'imitation pour faire place à l'originalité¹³²⁴.

Erudito alemanek Grezia estudiatzen dute, Israel estudiatzen dute (arte grekoaren Winkelmann-en ikuskera berriak literaturan izan du Alemanian eraginik biziena), Grezia eta Israel konparatzen dituzte (Frantzia eta Alemania). Eta argizko Grezia txit gorenaren alboan, Israel larua, basamortuko artzain herri landugabe

1322. Gipper, H., "Muttersprachliches und wissenschaftliches Weltbild" (1955), "Die Kluft zwischen muttersprachlichem und physikalischen Weltbild" (1956), "W. von Humboldt als Begründer moderner Sprachforschung" (1964), "Sprachliches Weltbild, wissenschaftliches Weltbild und ideologische Weltanschauung" (1975), "Wechselwirkung zwischen sprachlichem Weltbild, wissenschaftlichem Weltbild und ideologischer Weltanschauung in Forschungsprozessen. Fallstudie: J. Kepler" (1978), cfr. ID., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster 1992, 15-39 eta 151-227. Weisgerber-en eskolan «ama-hizkuntza» hizkuntza partikularrak adierazteko erabiltzen da.

1323. Staël, Madame de, *De l'Allemagne*, Paris 1968, bol. I, 183.

1324. Ib.

zarpailean, sekulako poesia diztiratsu paregabea ediren dute, dogmatismo klasi-zista zarratu bategatik inork aintzat hartu gabea ordura arte. Herri nomada horren poesia, bereak horiek zirelako berari zegozkion kategoriekaz irakurtzen, eskola-klasizismoaren hertsaketekin gabe, Herder-ek asmatu du eta agerian ipini poesia hebrearreko irudien oparoa, formen berekia, bertsoen simetria eta erritmoa, sentimenduen eta lelo edo irudien aldibereko birretorrikoa estrofaz estrofa, jainkozkoaren intuizio zolia eta herri pobre alderraiaren gizatasun bat bere eder-itsusi guztian biluz aitortua, zeru izarraren maiestatezkoa mortuaren gainean, desertuko parfumeak, sentsualitate orientala eta erlijiozkotasun sakonena, natura eta artearen harmonia original bat bestelakoa. Greziaren jeinuaren alboan herri hebrearraren jeinua ere bazegoen, paregabea bera halaber, adiera bietan —konparaezina legez eta bikaina legez: beste hizkuntza bat, beste mundu-ikuskerata bat, eta bestelako hizkuntza eta bestelako nazio batek galdatzen zuen poesia maisuzkoa. Herder-ek irakatsi dio munduari poesia hebrearra begi berriekin ikusten, ikasten. Poesia nordikoaren jeinua, gero; herri-kanta eta ipuinetan bizi den herriaren jeinua, geroago. Humboldt-ek-eta, beste hainbat herriren jeinu ezezagunaren bila jarraituko dute —hala, euren herriaren bila, munduko herri ahaztuak jarrugiz. Hala, jada ez zegoen herri bat maisua, Grezia, eta haren errepresentazio modernoa, Frantzia: herri bakoitzak bere jeinua du, bere literatura¹³²⁵. Eta hala hasi da Lessing teatro klasizista frantsesari atakatzeko, Shakespeare-ren teatro orduan erdeinatua (Voltaire) faboratzeko. Baina Lessing, erudito izateaz gain, idazle eztendun bat da, eta hala iraulketa horri jendaurreko garaipena eman dio.

Mais ce qui importe à l'histoire de la littérature, c'est qu'un Allemand ait eu le courage de critiquer un grand écrivain français, et de plaisanter avec esprit le prince des moqueurs, Voltaire lui-même. — C'était beaucoup pour une nation sous le poids de l'anathème qui lui refusait le goût et la grâce, de s'entendre dire qu'il existait dans chaque pays un goût national, une grâce naturelle, et que la gloire littéraire pouvait s'acquérir par des chemins divers. Les écrits de Lessing donnèrent une impulsion nouvelle; on lut Shakespeare, on osa se dire Allemand en Allemagne, et les droits de l'originalité s'établirent à la place du joug de la correction¹³²⁶.

Humboldt-ek dioenean, hizkuntza bakoitzak bere mundu-ikuskerata duela, ulertarazi gura duena da bere nortasuna, askatasuna, bere jeinua duela, bere egitura gramatikal propioa, esate baterako; eta ondorioz, ez dela gramatika greko edo

1325. Ez Israel Greziarekin juzgatu behar da eta ez Grezia Israelekin. Eta hizkuntza amerindiarrak ez hizkuntza europarren standarrarekin. Txillardegik, arrazoiz, Whorf-en hizkuntzaren mundu-ikuskeraren proposizioan hizkuntza amerindiarren defentsa bat ikusi du: ez da hizkuntza arrote eta arkaikorik; hizkuntza bakoitza unibertso miragarri bat da, denak berdin miragarriak, cfr. Larresoro, aip. lib., 53

1326. Staël, Madame de, loc. cit., 184. H. Heine-k: «Lutero ezkerro Alemaniak ez du eman gizon bat handiago eta hobea Lessing baino. Bi horiek dira gure harrotasuna eta gure gozamena», ID., "Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland", in: *Heines ausgewählte Werke*, Leipzig d/g. (Reclam), bol. IV, 260.

latinoaren moldeetan bortxatu behar. Baina, gero, hizkuntza bakoitzak, grama-tika bereki bat izateaz gain, kultura bat, gizaera bat, errepresentatzen du. Gramatika ez da moldea besterik kreazio baterako. Molde hori esaldi oren kreazioan, eraikieran, agertuko da, eta esaldien testuaren kreazioan, hizketa guztiaren kreazioan. Sorkuntza zinez izan nolakoa izango den, lexikoaren edo gramatikaren analisisarekin ez dakigu. Gauza bat da euskarak zenbat aditz forma duen —eta soegitekoa da hori ere—, eta beste bat euskaldunek erabili zeintzu egiten dituzten euren hizketan, eta euren erabilerak zer-nolako kreazioetarako bidea ematen duen. Gauza bat da koloreak nola bereiztera ohituak dauden eskolako maneran, eta nola bereizten dituzten praxian. Gorringoak ez al duen askorentzat gorria izaten jarraitzen, eta ez al duen segitzen behi gorriak egoten Euskal Herri osoan, eta karaitzak ez al diren oraindik urdinak toki askotan. Elhuyar Hiztegi Entziklopedikoak urrea «kolore hori distiratsukoa» definitzen du, baina urre gorria esaten jarraitzen dugu. Gainera euskaraz gorria sufritzen da, beltz lan egin, eta alferrak eta hipokritak zuriak dira (azkeneko bion berdinketa kuriosoan), hots, koloreen antropologia txiki bat ere badago. Humboldt-en ustez lexikoa eta hizkuntz egitura oraindik ez da mundu-ikuskerara; hori hizkuntzak hizketan, literaturan, pentsamenduan garatua behatu behar da, hizkuntzaren ahaltasunen manifestaziorik gorenetan bereziki, literaturan eta filosofian.

Hizlariak beren hizkuntzarekin egiten dutena eta hizkuntza zeren gai den, hizkuntzaren erabileran soilik azaltzen da, baina bereziki literaturan eta hitzaren artelanean (Wortkunstwerk). Hemen dira ulergarri lehenik hizkuntza baten ahalbide eta kualitate bereziak, hemen azaltzen da Humboldt-ek hizkuntza baten izaera edo aiurria (Charakter) deitzen duena. Horrela egiten da ulergarri, zergatik berak etengabe gramatika eta mundu-ikuspegiarekin (Weltansicht) batera, testua, monumentu linguistikoa, kontutan hartua jakin nahi zuen. Hitz egiten eta hitz egindakoaren osotasunari literatura ere badagokio bere zentzu zabalenean, beraz, lekukotasun linguistiko oro. Begiradaren angulu honetatik energiea hizkuntza indarraren destolesketa eta aldiberean pentsamendua eratzen duen indar formal gisa ulertu behar dela erakusten da, bere norabidearen xedea esaldi eta testu osoen zentzu taiukeran soilik bihurtzen delarik ikuskor. Zentzuaren sorkuntza, hemen, zentzu lotuaren produkzio gisa ulertu behar da, zeina ahalbidearen arabera noski aurretik emana dagoen, baina errealizazioaren modua aurrekusterik ez dagoelarik. Halabeharrezkotasuna eta askatasuna modu mirengarrian elkarlotzen dira hemen. Pentsamenduaren tresna prest dago, baina jotzailea behar du bere soka guztiakin doinua sortzeko, eta jotzaile hori gainera, jenialitatea egokitzen zaionean, tekladia zabaldu eta inoiz ez entzundakoak, susmaezinezkoak adierazteko gai da. — Energiaren pentsamenduaren zabalpen honekin hizkuntzalaritza eta literaturaren zientzien arteko lotura eskeintzen da, edo bultzatu, eta zuzenki hori nahi zuen batez ere arte moduan sentitzen zuen Humboldt-ek¹³²⁷.

1327. Gipper, H., "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", loc. cit., 413.

Hizkuntzaren mundu-ikuskeraz ez dagoelako hor egonean egon hizkuntzan, baizik eta bizitzan egin egiten delako, denboran zehar, sor daitezke honoko honelako arazoak:

En la sociología del siglo XX, el fundamento clásico de la concepción de la vocación o oficio (la palabra alemana *Beruf* abarca ambas cosas) como la forma ética de una vida es la obra de Max Weber *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, junto con sus dos conferencias tardías «Science [la palabra alemana *Wissenschaft* también incluye la erudición] as a Vocation» (1919) y «Politics as a Vocation» (1919)... Excepto para el aristócrata o el rentista, tanto el *Bildung* como el *Beruf* serían necesarios para la propia estimación (...). La palabra alemana que designaba el yo configurado, no como en el *Bildung*, por medio de sus oportunidades, sino mediante la aceptación de sus responsabilidades, era *Persönlichkeit*, cuya traducción inglesa está mucho más cerca de <carácter> que de <personalidad>¹³²⁸.

Itzuli, *Wissenschaft, Beruf, Bildung, Persönlichkeit* berba alemanak itxuraz problema handi gabe itzul litezke: jakintza, lanbide, hazibide, nortasun; baina tradukzioa traditore da¹³²⁹. Hitz horietako bakoitzak alemanez itsatsia dakarren hizkuntzaren mundu-ikuskeraz, Lutero eta Kant-ek, Goethe eta Hegel-ek, hots, familiak, eskolak, lanak eta lanbideek, literaturak, historiak burutu dute. Hizkuntza batean eta bestean gauzarik arruntenak egunoroko bizitzak nola bestekotzen dituen, Gipper-ek *mahaiaren* diferentzia frantsesez eta alemanez jartzen du adibidea (*Table, Tisch*)¹³³⁰.

Gipper-ek berak luze azaltzen duen itzulpen-problema kasu bat, *Yogaren* tradukzio posible edo imposiblearen inguruko eztabaida da. Bhagavad Gitaren estreinako itzulpen europarrean, Ch. Wilkins-ek (1785) *yoga* hitz sanskrito bakarrarentzat ingelesez (1) *junction*, (2) *union (spiritual)*, (3) *devotion (practice of)*, (4) *discipline (divine)*, (5) *bodily or* (6) *mental application of the mind in spiritual things* erabili zituen; eta H. Th. Colebrooke-k (7) *meditation* erabili zuen. A. W. Schlegel-ek, zehatz eta originalari osoki leiala izan nahita, uste izan du, sanskritoaren *nuance* edo ñabardura aberastasuna itzultzeko, hizkuntza modernoak baino egokiagoak zirela latina eta grekoa, eta, zalantza asko ondoren, latinera traduzitzea

1328. Burrow, J. W., *La crisis de la razón. El pensamiento europeo*, Bartzelona 2000, 256.

1329. «Todo acto de traducción, en especial cuando lo corona el éxito, comporta una dosis de traición», cfr. Steiner, G., *Después de Babel*, Madril 1981, 267. «En la traducción, la dialéctica de lo uno y lo múltiple se hace sentir de manera dramática. En cierto sentido toda traducción se empeña en abolir la multiplicidad y en reunir las distintas visiones del mundo bajo una congruencia única y perfecta. En otro, representa un intento de dotar a la significación de una nueva forma, un ensayo concebido para encontrar y justificar otro enunciado posible. El arte del traductor es (...) profundamente ambivalente: se inscribe en un juego encontrado de fuerzas, entre la necesidad de producir facsímiles y la de hacer recreaciones» (270).

1330. Gipper, H., *W. von Humboldts Bedeutung für Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, loc. cit., 156. Kuriositate gisa, cfr. Ib. 66-67, Aita Gureko «egin bedi zure nahia» esakunearen nuance ezberdintasunak al., ingl., esp., fr., it., itzulpenetan.

erabaki du. Bere itzulpen latinezkoan (1823) yogak orde hauek ditu: (1) *exercitatio*, (2) *applicatio*, (3) *destinatio*, (4) *disciplina activa*, (5) *devotio*, (6) *mysterium*, (7) *facultas mystica*, (8) *maiestas*. Gipper-ek, Schlegel-en biblioteka pertsonaleko bi hiztegi latin-alemanak baliatuz, kriterio hauekin latinezko hitzok berriro alemanera itzuliz gero, yogarentzat alemanez berrogeita hamartik gora hitz beharko litzatekeela, ateratzen du¹³³¹. S. A. Langlois sanskritologo frantsesak egundala jipoitu du Schlegel-en itzulpena, eta yoga hitzaz bezainbatean, originalean bakar bat badago, itzulpenean bakar bat behar duela eta, beti *dévotion* erabiltzea proposatzen du berak (eta yogi berdin *dévo*t —nahiz eta azken horrek frantsesez halako keru peioratiboa duen). Humboldt-ek (1825) iruzkin luze bat idatzi dio Schlegel-i, Langlois-ren kritikei ere puntuz puntu jaramon eginez. Printzipioz —dio—, itzulpeneko hitz bakoitzean originalekoak asmagarria izan behar luke. Egia da, testu hindua Schlegel-en itzulpenean bakarrik ezagutzen duenak, kontzeptu hinduen ezagutzarik ezingo duela eskuratu. Baina, dio Langlois-en aurka, itzulpen egokia ez da nahitaez hitzak bati bat itzuliz lortzen. Hitzaren esanahiak aspektu ezberdinak baditu, itzulpenak aspektuok erakutsi behar ditu. Yoga hitza *yuj* errotik (lat. *jungere*) eratua da: juntatu, lotu. Hori, ordea, kontzeptu errokoa, pentsaera hindua filosofikoki landuz, bereziz, aplikatuz joan da, esanahi berriak erantsiz. Esanahi berriok ere beti errokoagaz zerikusian daude, hori zerikusi hori gehienbat zerean datzala, geroagoko gogoetak erroko hura ere konpentsatu izan duela. Hala esanahi berriok elkargarriak dira errokoagaz. Alderantziz, erroko kontzeptuak berak inola ez du behartzen geroko garabideetara. Traduktoreak orduan bietako bat dauka: ala originaleko hitz bakarrari hitz bakarra eman (erroko esanahiarena) eta, ulertua izango bada, komentarioa gehitu; ala garabidean irabazi dituen aspektu berriei jaramon egin eta horietako bakoitzari bere hitza eman, Schlegel-ek egin duen legez. Bi aukera dago, eta biek dute alde txar asko. Gutun honetan agertzen dira Humboldt-en itzulpenari buruzko esanak —eta ez jendetasunez bakarrik— «itzultzea berez askaleku gabeko egitekoa da», «edozein itzulpen ezin da izan hurbilketa bat baino, originalaren ederrari soil ezezik, haren zentzuari ere»¹³³². Bera ez da Langlois-en debozioaren aldekoa (Schlegel-ek ere asko erabilia), ikusarazi baino gehiago, ikus eragotzi egiten duela, iruditzen baitzaio, adierazpen hinduaren zentzua, yogaren propiala. Schlegel-i idatzi eta egun gutxitara Humboldt-ek Berlingo Zientzien Akademian hitzaldi bat esan du Bhagavad Gita poema epikoaz, non ere, ezbai askorekin, «sakonketa» edo «baitaraketa» idarokitzen baitu yogaren itzulpen posible gisa. Hegel-ek (1825), konferentzia horren berehalako kritika luze batean (ezaguna da oso ongi ez zettorrena Humboldt-ekin filosofia kontuetan), gehienbat pentsamendu hinduari balio filosofiko eta etiko oro ukatu eta gero, yogarentzat «debozio abstraktua» itzulpena proposatzen du: itzulpenik ez dena, parafrasi hegeldarra baino, bere balioespen negatiboa eta guzti. Handik gero A. W. Schlegel-ek

1331. Ib., 131 («Verstehen als sprachlicher Annäherungsprozess. Am Beispiel der Übersetzbarkeit des Begriffes Yoga...»).

1332. Ib., 133-134.

(1826) aurkeztu duen gogoetan itzulpenari buruz, Hemsterhuis-en ebazpena aipatzen da: «Il est absolument impossible que le sublime de cet ordre et de cette espèce se puisse traduire»¹³³³. Itzultzailearen esperientzia aparta zuenak (Dante, Ariosto, Petrarca, Shakespeare, Camoens, Calderón, etab., itzuli ditu), itzulpenaren «joputza neketsuaz» aitortzarik jakingarrienak egiten ditu: Langlois-en proposapena baliozkoa da geometriako testuak itzultzeko, edo geometriaren zenbait antzekoagoak eta gehiago (Aristoteles-en testu batzuk), eta hurrunagoak eta are gutxiago (Platon); azpimarratuki bereizten du, zer den itzultzea europar hizkuntzen artean edo antzinate klasikotik hizkuntzotara («diferentzia guztien arren familia handi bat») eta itzultzea sanskritotik; eta hemen jausten da berbatzar asturutsua, hizkuntzon arteko «elkarneurgaitza»rena (*Incommensurabilität*)¹³³⁴. Haatik, Kuhn edo Feyerabend-en elkarneurgaitzasun-paradigma zientifikoenarekin ez dauka zerikusirik. Hizkuntzen elkarneurgaitzak itzulezintasuna ez beste guztia esan gura du: itzulgarritasuna esan gura du; bakarrik, zentzuaren itzulgarritasuna, eta hitzak bati bat mekanikoki itzulezintasuna — hizkuntza batean eta bestean hitzak eta zentzuak ez direlako mugaberdin eta balioberdinak. Orduan bi aukera gelditzen da, baina ez Humboldt-en biak: edo hitz hindu bakarra behar den hainbat hitzekin itzuli gure hizkuntzetara, edo hitz hindua bere horretantxe laga itzulpeneko testuan (yoga beti yoga)¹³³⁵. Hitz bat, latinezkoa edo, hautatu, debozio adibidez, eta horri berba hinduaren esanahi guztiak esanahiarazi gura izatea, apeta bidegabekoa da. Debozio hitzak ez du esanahi yoga eta ezin du hori esan nahi: debozio eta yoga elkarneurgaitzak dira¹³³⁶ (arazo hau ez da pentsaera hinduaren eta europarraren artekoa bakarrik; aski da gogoratzea *Logos* grekoa itzultzeko buruhausteen bi mila urteko historia). Holakoetan nabari da —dio Gipper-ek— hitzari hizkuntza bat, hizkuntzari mundu-ikuskera bat datzekola: hitz batek hizkuntza batean hartzen duen toki berberaxe, bere parekoak ez du maiz hartzen beste hizkuntzan. Mundu-ikuskeren diferentziok ez dira berdinak hizkuntza eta herri guztiekiko (Madame de Staël-ek erreparatzen zuen, poeta alemanak ederki itzultzen zirela ingelesera eta oso trakets frantsesera)¹³³⁷; ez da berdin itzultzen edonondik edonora: euskaldunok ez omen gara indoeuroparrak, baina Espainia eta Frantziatik, itxura duenez, hagitz hurbilago

1333. Ib., 140.

1334. Ib., 142.

1335. Gipper-en azterketaren jarraipenak erakusten duenez, XX. mendeko itzulpen ingeles eta aleman gehienek azkeneko bide hori hobetsi dute.

1336. Ib., 142. Schlegel-ek hitz (edo kontzeptu) elkargaitzen beste adibide bat ematen du, *dharma*: esan nahi lezake *lex, jus, justitia, officium, religio, pietas, sanctitas, mos* eta are akto sexuala bera («maithuna-darma»).

1337. Staël, M. de, aip. lib., bol. II, 160: «(...) Les beautés de cette langue, surtout en poésie, ne peuvent être traduites en français». Eta ohartzen du polito: «Une musique composée pour un instrument n'est point exécutée avec succès sur un instrument d'un autre genre». Beste toki batean esaten du, Schiller-en poesia itzulpenean irakurtzea, partitura bat irakurtzea dela, musika entzun ordez («c'est lire la musique au lieu de l'entendre») (Ib., 232). Goethe arras itzulezina dela frantsesera, ik. Heine, H., loc. cit., 295.

gaude Txinatik baino. Beti ere itzulpenak, hitz bat beste batera baino, mundu-ikuskerak bat beste batera itzultzea izango du bere egitekoa¹³³⁸.

Begiratzen dut R. Moritz-en Konfuzio-ren Elkarrizketen itzulpen alemana, eta hitzaurreko berrogei orrien hein handi bat kontzeptuen itzulpeneko zailtasunak argitzen ematen du. *Tianek* (Ortzea), badu hainbat esanahi, baina —aparte behintzat ortze fisikoa— euren artean elkarriz lotuak, aldiberekoak: arbasoen munduaren osotasuna, hildakoen izpirituen suma; aginpide eta botere gorena (lurreko Inperatorearen pareak); patua, gertakarien zergatikoa jatorria; ordena moralaren printzipioak edo fundamentua. Beraz, «Tian»ek ortzea esanahi du, baina ortze bat fisiko-moral-erlijioso-politikoa batera¹³³⁹. Beste hainbeste jazotzen da *ren* (gizakienganako maitasuna, jokabide zuzena, egiteko moralen betetzea, ongia gura izatea, ongia egitea, aiurri ona, moralitasuna, etab.)¹³⁴⁰ eta *li* kontzeptuekin (ordena hierarkikoa gordetzea, kortesia, begirapena, jokabide tradizionala, kultura, are nolabait txinatartasuna, etab.)¹³⁴¹. Azken finean *dao* kontzeptu ardatzarekin berarekin [*Tao*]¹³⁴². Hainbat hitz aleman diferente erabiliz bakarrik itzul litezke tokian-tokian behar bezala. Baina orduan hitz bakarrak txineran erakusten duen erlazio-sistema galdu egiten da. Eta, gainera, ezin da saihestu itzulpen hitz hautatua justifikatzeko oin-ohar pilaren beharra¹³⁴³.

Eta begiratzen dut E. Schwarz-en Laudse [Lao-tse]ren itzulpena, eta berbera kontua. *Dau* [*Tao, dao*] izena eta aditza izan liteke, eta esan nahi lezake: bide, metodo, gisa, gaitasun, printzipio; edo bidean ibili (bidean zuzendu), gobernatu, gidatu, ibai bat erregulatu, etab.¹³⁴⁴; are, hitz egin, esan, izendatu, errezatu¹³⁴⁵. Eta hemen autoreak itzulpenaren justifikazio eta esplikaziotan liburuko bi heren behar dizu.

E. Hornung-ek *Egiptoarren Hildakoen Liburuaren* itzulpenean, *Ba, Ka, Maat*, etab., kontzeptu zentralak bere horretantxe uzten ditu eta bakoitzarentzat azalpenak eraskinean emanez doa, itzulpen egoki bat ezinezkotzat baitauka¹³⁴⁶.

Kultura baten egitate karakteristikoak, bertuteak hala bizioak, zenbat arrotzagoa kultura eta nekezago itzul daitezkeela, Voltaire-k ohartarazten zuen jadaneko.

Horace prodigue le *futuo*, le *mentula*, le *cunnus* (...). Elles représentent des turpitudes à peine connues parmi nous: aussi n'avons-nous point de termes pour les rendre (...).

1338. Gipper, H., loc. cit., 144. Ik. Mounin, G., *Problemas teóricos de la traducción*, Madril 1979.

1339. Kongutius, *Gespräche /Lun-Yu*, Leipzig 1984, 15. R. Moritz-en Hitzaurrea.

1340. Ib., 21.

1341. Ib., 23-27.

1342. Ib., 21-23.

1343. Ib., 143-166.

1344. Laudse, Daudedsching [Taoteking], Leipzig 1985, 7-8. E. Schwarz-en Hitzaurrea.

1345. Ib., 15-16.

1346. Hornung, E., *Das Totenbuch der Ägypter*, Düsseldorf 1998, 18, 533.

Il n'y a point de langue qui puisse traduire certains épigrammes de Martial, si chères aux empereurs Adrien et Lucius Verus (Dict., «Langues»).

Kant-ek izpiritu frantsesaren berba karakteristiko batzuk itzulpen zailekoak Antropologian aipatzen ditu: *esprit, frivolité, galanterie, petite maîtresse, coquette*, etab.¹³⁴⁷ (itzuli ezin litekeela aitortzea, bada ja itzulpentxo bat, eta menturaz ez txarrena). Adigai karakteristikoak baino gutxiago, hizkuntzaren, edo testuaren erritmoa itzul daitekeela dio Nietzsche-k:

Lo que peor se deja traducir de una lengua a otra es el *tempo* [ritmo] de su estilo: el cual tiene su fundamento en el carácter de la raza, o, hablando fisiológicamente, en el *tempo* medio de su 'metabolismo'. Hay traducciones hechas honestamente que casi son falsificaciones, pues constituyen vulgarizamientos involuntarios del original, y ello debido simplemente a que no era susceptible de traducción el *tempo* valiente y alegre de éste¹³⁴⁸.

Bere estiloaren *tempo*agatik testu itzulgaitzaren adibidetzat Nietzsche-k Machiavelli-ren Printzea aipatzen du, gaiaren serioarekin kontrastean estiloaren arin bizia (alemanak inoiz berreman ezin halakoa, dio berak, itzulpenik hoberenean ere).

Dena itzul litekeela defendatzen dutenek adibide handi gisa filosofia greko guztiaren itzulpen latinoa argudiatu izan dute askotan. Eta, eztabaida hauetako beste askok bezala, arrazoï horrek ere alde bietarako balio du. Egia da dena itzul litekeela, eta egia da itzulpenak inoiz ez duela dena itzultzen¹³⁴⁹. Heidegger-en gardiz, terminologia filosofiko grekoarekin «se fija la interpretación occidental del ser de lo existente. Empieza con la incorporación de las palabras griegas al pensamiento romano-latino. *Hypokéimenon* pasa a ser *subjektum*; *hypóstasis*, *substantia*; *symbebekós*, *accidens*. Desde luego, esa traducción de los nombres griegos al latín dista de ser el proceso inocuo por el cual se le tiene aún en la actualidad. Antes bien, detrás de la traducción aparentemente literal y en consecuencia, conservadora, se esconde un trasladar la experiencia griega a otro modo de pensamiento. El pensamiento romano adopta palabras griegas sin la correspondiente experiencia —de idéntico origen— de lo que dicen, sin la palabra griega. La inconsistencia [orig., «Bodenlosigkeit», zorugabetasuna] del pensamiento occidental empieza con ese traducir»¹³⁵⁰.

1347. Kant, I., "Anthropologie", in: *Kants Werke*, Akademieausgabe, Berlin 1968, bol. VII, 314.

1348. Nietzsche, F., *Más allá del bien y del mal*, Madril 1985, 52.

1349. Greene, J., *Pensamiento y lenguaje*, Mexiko 1982, 91-92: «Lo que sí es cierto, y todos los traductores nos lo dirán, es que aunque puede ser factible captar el significado básico, hay todo tipo de matices expresados a través del uso gramatical, metáforas, modismos y juego de palabras que son extremadamente difíciles de expresar en otro lenguaje. Y como Whorf señala [esan behar da, autore hau bestela oso kritikoa dela Whorf-ekin], son estos modos de expresión, que nosotros damos por sentados, los que influyen nuestra actitud hacia la sociedad. Para tomar algunos ejemplos modernos, importa mucho si llamamos a las personas 'ciudadanos', 'extranjeros', o 'inmigrantes', o usar términos como 'operación para asegurar la paz' en vez de 'guerra'».

1350. Heidegger, M., *Sendas perdidas*, Buenos Aires 1960, 18.

Mendebaleko filosofia guztiaren kalamitate gaitzenak «itzulpen on» bati esker suertatuak, hortaz!

Filosofian esperientzia honelakotsuak etengabe egiten dira, eta ez Hegel edo Heidegger-en «itzulpen» benetan ezinezkoekin bakarrik. Zer gauza unibokoagorik itxuraz «mundua» baino? XX. mendeko anitz autoreren lanetan aurkitzen dira esamoldeak: abereak ingurunea du, gizakiak mundua; gizakiaren espezifikoa da mundurako irekitasuna (M. Scheler, etab.). Testu espainoletan askotan 'mundua' idazten da, komatxoaren artean. Izan ere, esplikatzeko du F. Duque-k, 'mundu' espainola (eta euskalduna) ez da 'mundu' alemana:

Nuestro 'mundo' (del lat. *mundus*: limpio, arreglado; el mismo significado tiene el gr. *kosmos*, de donde p. e. 'cosmética') tiene un sentido demasiado espacial, como si el mundo fuera un conjunto armónico y *estático* de elementos. Las lenguas germánicas (al., *Welt*; ingl., *world*) remiten en cambio a una *vida*, a la edad y al tiempo. Literalmente, 'mundo' es el tiempo de la vida (-*alt*; ingl., *old*) del hombre (o, mejor, del varón: *wer*, como todavía en ingl. *werwolf*, 'hombre lobo'; cfr. lat. *vir*). De modo que *Weltgeschichte* [guk Historia Unibertsala esan ohi duguna, hitzez hitz 'mundu historia'] es literalmente el conjunto de acontecimientos (*geschehen*: 'suceder, acontecer') del tiempo de vida de los hombres. De este modo se realiza una tajante distinción entre *mundo* y *naturaleza* (hablando propiamente, ésta no tiene, como ya sabemos, historia), mientras que en español ambos términos se usan en ocasiones casi como sinónimos. — No es extraño que, a partir de Hegel y de la Escuela Histórica, se bifurquen —especialmente en Alemania— las 'ciencias del espíritu', capitaneadas por la Historia, cuya tarea consiste en *comprender* los hechos de los hombres, y las 'ciencias de la naturaleza', capitaneadas por la Física, cuya tarea consiste en *explicar* los fenómenos naturales¹³⁵¹.

Orain oraintxe, irрати aleman batek Saramago elkarrizketatu du eta kinka linguistikoko kurioso hauxe agitu da elkarrizketan. Elkarrizketariak (alemanez): zu pesimista zara. Saramago-k (portugesez): ez, ni ez naiz pesimista, mundu hau da pesimista; nik ez dut ikusi baino egiten. Elkarrizketaria (itzultzailea aldi berean) xake-mate gelditu da, zer egin ez dakiela. Isilune deseroso bat, eta gero, zalantza-balantzaka: mundu hau arras gaizki dago, eta itzuli-mitzuli batzuk eginez atera da estualditik. Alemanez *pessimist* badago, eta edozeinek ulertzen du; baina ez dio eta ezin dio erreferentziarik egin —portugesez egin ahal duenaren kontrara—, ez dagoen *pessimori*.

Antzeko arazoez, eta oro har, itzulpenaren posibilitateez eta mugez (itzulpen «guztizko» baten ezinaz, edo «gehiegizkoen» moduez, etab.), ikus bedi G. Steiner, *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*, 1981 [orig. ingel., 1975]¹³⁵².

1351. Duque, F., *Historia de la filosofía moderna. La era de la crítica*, Madril 1998, 844, 1987. oin-oharra.

1352. Steiner, G., *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*, 1981. Bereziki 272.-338. or.; adibideak, 347. eta hurr.

Hizkuntza bakoitzak bere baliabideak, hau da, bere barneko ibilbideak, joan eta etorri bideak, pentsabideak dauzka, eta hitzuna bere barnean bide horietatik joan-etorri ohi da. Hizkuntza bakoitza, diosku G. Steiner-ek, historia eta prehistoria bat da, jendearen izaera modu bat, esperientzia-arsenal bat.

Cada lengua atesora los matices y recursos de la conciencia del clan y la imagen que éste tiene del mundo. O, para servirnos de una comparación que aún tiene profunda raigambre en el espíritu de la lengua china, toda lengua levanta una muralla alrededor del «reino medio» de la identidad del grupo (...). Cada lengua selecciona, combina y «repudia» ciertos elementos extraídos de la suma potencial de los datos perceptuales. A su vez, esta selección perpetúa las diversas representaciones del mundo exploradas por Whorf¹³⁵³.

Gorago esana daukagun legez, G. Steiner-ek hizkuntzen eta mundu-ikuskeren aniztasun hau abantaila biologikoaren arrazoiarekin gizon-emakumeen bilakaeran garauntzen du, espezie naturalekin analogian. Gizakia bat-bera den bezala bere agerkeria molde —kolore, tamaina, sexu— guztietan, gizatasunezko ondo bat-beraren gainean eusten dira hizkuntzak oro. Baina hizkuntzen aniztasunak, mundu-ikuskeren ugaritasunagaz, bakarra den gizadian, gizon-emakumeen adaptazioa hobetzen du, munduaren jabetzea aberasten du, gizakiaren sormena areagotzen du.

Si el lenguaje es un incesante «himno órfico» es porque en él predominan los aspectos herméticos y creadores. Han existido y existen aún tantos miles de lenguas debido a que hubo, sobre todo en las épocas arcaicas de la historia social, tantos grupúsculos diferenciados, preocupados por sustraer a los otros las fuerzas atávicas y secretas de la identidad, y empeñados en la creación de sus propios paisajes semánticos (...). Hay una relación directa y esencial entre el genio que tiene el lenguaje para el artificio y la ficción y la imponente multiplicidad de las lenguas. — Es probable que todos los enunciados descansan, a escala molecular, en una biología y una neurofisiología comunes. Parece verosímil que todas las lenguas estén regidas por restricciones y semejanzas dictadas por la organización del cerebro, por el aparato fonatorio de la especie y, también, por ciertas aptitudes y dispositivos de orden muy general y puramente abstracto relacionados con la lógica, la relación y la eficiencia de la forma. Pero la humanidad del lenguaje que ha llegado a su etapa adulta, su fuerza en cuanto instrumento de conservación y de creación reside precisamente en la asombrosa diversidad de las lenguas, en la sobrecogedora profusión y en la excentricidad (aunque no hay centro) de sus modalidades. La necesidad psíquica de particularidad, de «incorporación» es tan intensa que, desde los orígenes de la historia hasta hace muy poco, ha prevalecido sobre las ventajas materiales espectaculares de la comprensión mutua y de la unidad lingüística. En este sentido, el mito de Babel es de nuevo un ejemplo de inversión simbólica; la humanidad no fue destruida cuando se dispersó entre las lenguas; por el contrario, fue esa dispersión la que salvaguardó su vitalidad y su fuerza creadora¹³⁵⁴.

1353. Ib., 266-267.

1354. Ib., 267.

«Chaque langue a je ne scay quoy propre seulement à elle», aspaldi aitortzen zuen Du Bellay-ek¹³⁵⁵. Hizkuntza bakoitzean izpiritu bat dabil, mundu bat dabil (eta horrek ez du esan gura hizkuntza horretako autoreengan izpiritu hori besterik ez dabilenik; eta gutxiago, izpiritu horiek metafisikoak direnik). Ez da zuzenean hizkuntzaren mundu-ikuskeraz ari, baina I. Berlin-ek dioena Vico eta Herder-en filosofiaz kultura ezberdinei buruz, ezin arposago dator guretzat ere:

A Vico parecía interesarle la sucesión de las culturas humanas: cada sociedad tenía, según él, una visión propia de la realidad, del mundo en el que vivía, y de sí misma y de sus relaciones con su pasado, con la naturaleza, con lo que se esforzaba por lograr. Esa visión de una sociedad la transmite todo lo que sus miembros hacen, piensan y creen, expresado y encarnado en los tipos de palabras, las formas lingüísticas que usan, imágenes, metáforas, las formas de culto, las instituciones que crean, que expresan y transmiten su imagen de la realidad y de su lugar en ella y de acuerdo con las cuales viven. Esas visiones difieren con cada conjunto social sucesivo, cada uno de ellos tiene sus propias dotes, valores, formas de creación, que no pueden compararse entre sí: cada uno ha de entenderse en sus propios términos... entenderse, no necesariamente valorarse.

Los griegos homéricos, la clase dominante, nos dice Vico, eran crueles, bárbaros, ruines, despóticos con los débiles; pero crearon la *Iliada* y la *Odisea*, algo de lo que no son capaces en estos tiempos nuestros más ilustrados. Las obras maestras que crearon les pertenecen, y cuando cambia la visión del mundo desaparece también la posibilidad de ese tipo de creación. Nosotros, por nuestra parte, tenemos nuestras ciencias, nuestros pensadores, nuestros poetas, pero no hay ninguna escalera que ascienda de los antiguos a los modernos. En consecuencia, es absurdo afirmar que Racine es un poeta mejor que Sófocles, que Bach es un Beethoven rudimentario, que, digamos, los pintores impresionistas son la cima a la que los pintores de Florencia aspiraron pero no alcanzaron. Los valores de esas culturas son distintos, y no son necesariamente compatibles entre sí. Voltaire, que creía que los valores y los ideales de las excepciones ilustradas en un mar de tinieblas (la de la Atenas clásica, la de la Florencia del Renacimiento, la de la Francia del *grand siècle* y las de su propia época) eran casi idénticas, se equivocaba (...).

Vico pensaba en una sucesión de civilizaciones, Herder iba más allá y comparaba las culturas nacionales de diversos países y períodos, y afirmaba que toda sociedad tenía lo que él llamaba su centro de gravedad propio, que difería de los de los demás. Si, como él deseaba, hemos de entender las sagas escandinavas o la poesía de la Biblia, no debemos aplicarles los criterios estéticos de los críticos del París dieciochesco. La forma de vivir de los hombres, su modo de pensar, de sentir, de hablar entre ellos, las ropas que visten, las canciones que cantan, los dioses que adoran, los alimentos que comen, sus supuestos básicos, las costumbres, los hábitos que les son intrínsecos..., eso es lo que crea las comunidades, cada una de las cuales tiene su propio «estilo de vida». Las comunidades pueden parecerse entre ellas en muchos aspectos, pero los griegos difieren de los alemanes luteranos, los chinos difieren de ambos; lo que persiguen y lo que temen o adoran raras veces es similar.

1355. Du Bellay, J., *La deffense et illustration de la langue françoysse* [orig. 1549], Paris 1948, 36.

A este punto de vista se le ha llamado relativismo moral o cultural (...). No es relativismo. Miembros de una cultura pueden, por la fuerza de la intuición imaginativa, entender (lo que Vico llamaba *entrare*) los valores, ideales, formas de vida de otra cultura o sociedad, incluso de las remotas en el espacio o en el tiempo. Esos valores pueden resultarles inaceptables, pero si abren la mente lo suficiente pueden llegar a entender cómo era posible ser un ser humano pleno, con el que uno podría comunicarse, y vivir al mismo tiempo de acuerdo con valores muy diferentes de los propios, pero a los que sin embargo puede uno considerar valores, fines de la vida, cuya consecución puede permitir a los hombres realizarse plenamente.

«Yo prefiero café, tú prefieres champán, tenemos gustos diferentes, no hay más que decir». Eso es relativismo. Pero el punto de vista de Vico, y el de Herder, no es ése, sino lo que yo describo como pluralismo. Es decir, la idea de que hay muchos fines distintos que pueden perseguir los hombres y aun así ser plenamente racionales, hombres completos, capaces de entenderse entre ellos y simpatizar y extraer luz unos de otros, lo mismo que la obtenemos leyendo a Platón o las novelas del Japón medieval, que son mundos, puntos de vista, muy alejados del nuestro. Porque si no tuviésemos ningún valor en común con esas personalidades remotas cada civilización estaría encerrada en su propia burbuja impenetrable y no podríamos entenderlas en absoluto; a esto equivale la tipología de Spengler. La intercomunicación de las culturas en el tiempo y en el espacio sólo es posible porque lo que hace humanos a los hombres es común a ellas, y actúa como puente entre ellas. Pero nuestros valores son nuestros y los suyos son suyos. Tenemos libertad para criticar los valores de otras culturas, para condenarlos, pero no podemos pretender que no los entendemos en absoluto, o considerarlos sólo subjetivos, producto de criaturas de circunstancias diferentes con gustos diferentes a los nuestros, que no nos dicen nada¹³⁵⁶.

Erlatibismo kulturalen bat beti egon da seguru asko, ikus Herodoto. Arazoa XIX. mendean buru aldera, antropologiaren fundatzaileekin ertzekotu da (E. Tylor, Frazer, Malinowski), non ere herri kolonialetako kulturak kolonizatzaileen europarrari hala kontrajarri baitzaizkio nola «basatasuna» «zibilizazioari», eta pentsaera «primitibo» eta «prelogikoa» logiko-zientifiko eta razionalari. Terminologia hau gutxietsi delarik (oroit Wittgenstein-en zirtoak Frazer-en *Urrezko abarra-ri*), kultur ulerketaren eta erlatibitatearen auziak indar berria hartu du 60. urteetan 80.etaraino, eta gaur egun mende berriaren hasieran berriro. Are erlatibismoaren arazoa hedatu egin da antropologiatik ezagutza historikora, zientziaren filosofiara eta, oro har, epistemologiara, Aita Santu Benedikto XVI.aren beraren kezka

1356. Berlin, I., *El fuste torcido de la humanidad*, Madrid 1992, 28-30. Ik. halaber 85-101, «El supuesto relativismo del pensamiento europeo del siglo XVIII», ideia berauek zabalago azalduak. Elkarren ulertezintasun osoaren adibide hipotetiko hau ematen du: «Si encuentro hombres que adoran a los árboles no porque sean símbolos de fertilidad o porque sean divinos, con una vida misteriosa y poderes propios, o porque este bosque está consagrado a Atenea, sino sólo porque están hechos de madera; y si cuando les pregunto por qué adoran la madera dicen: “porque es madera” y no dan más respuesta, yo ya no sé lo que quieren decir. Si fuesen humanos, no serían seres con los que yo pudiese comunicarme, hay una barrera real. No son humanos para mí» (30).

handienetako bat bilakatzeraino (baina ez Aita Santuarena bakarrik, ikusiko dugu). Eta guztiok txirikordatzen dira nolabait hizkuntz erlatibismoaren auzian.

Hizkuntza soilera mugatuz orain, hizkuntzazko mundu-ikuskeraren erlatibismo delakoaren zentzua zehazte aldera, E. Coseriu-rekin (1988), auzia lau itaunetan laurki liteke hobeto erantzuteko: 1. hizkuntza partikularren mundu-ikuskeraz zein modu eta neurritan da naturaren irudia?; 2. hizkuntza partikularren mundu-ikuskeraz batasunduna al da bere baitan?; 3. ba al dago mundu-ikuskeraz bat hizkuntza guztiena komuna?; 4. hizkuntza partikularren mundu-ikuskeraz zein balio edo ganora du hiztunaren pentsaera eta jokaerari buruz?¹³⁵⁷. Aurrenekotik abiatuz (1.): naturaren kontzeptua, gizakiari eta gizakiaren arteak sorturiko munduari kontrajarraren bezala, espezializatu edo tekniko da, hori Birjaiokundeaz gero bakarrik dago. Natura hori hizkuntzek ez dute ezagutzen halakoa bezainbatean, hots, lexikal eta gramatikalki ez dute beste era batean tratatzen gizakiaren edo artearen mundua baino. Are, hizkuntzek ez dituzte bereizten, existitzen diren eta ez diren objektuak ere: zaldia hala unikornioa, neska eta lamia, hizkuntzak berdin-berdin tratatzen ditu. Bereizi, interesatzen zaiona egiten du (jatekoa da, ez da), eta gizakiarekiko harremanaren arabera: katua eta zakurra ez ditu klasifikatu ohi otsoa eta artzarekin batera. Naturako gauzak mota «naturaletan» bereizi eta klasifikatu ere egiten du, baina irizpide ezberdinez baliatuz. Alegia, hizkuntzak mundua —natura— giza-tiartu egiten du, eta horregatik berak naturan, existitzen ez diren izakiak ere, kokatu ohi ditu, inolako diferentziarik egin gabe. Gizakiaren aipatu interesok ez daukate aktualak izan beharrik (esaterako, Ereñoren adibidea ekartzeko, euskaraz arreba/ahizpa, etab., bereiztera eraman zutenak). Eta hizkuntzazko bereizketaren eta interesaren elkarrekikotasun automatiko bat ere ez da gertatzen: gizarte erromatarra aski zorrotz diferentziatua zen, baina *tu* trataera bakarria ezagutzen zuen edozein harreman sozial modutarako; alderantziz, portugesak trataera molde ugariak ditu, baina horietan ezin da, esaterako, gizarte espainola baino bestela egituraturiko gizarteren bat igarri. Hizkuntzazko mundu-ikuskeraren batasunari gagozkionaz bezainbatean (2.), egiantzeko da batasun hori badagoena¹³⁵⁸, baina ezin da a priori eta besterik gabe baieztatu badagoela. Itxura guztiz, antolaera semantikoak «hizkera funtzionalen» mailetan mugitzen dira: dialektoen mailan, lurralde jakinen mugetan, gizarte eta kultur espazioetan, hizkera estilistikoki homogenoetan, etab., eta nekezago hizkuntza historiko osoan oro har (frantses, aleman, ingelesaren eremu guztian berberak)¹³⁵⁹. Hirugarren kuestioa erlatibismoaren ukoaren posibilitatearena da (3.): zenbat mundu ageri da hizkuntza guztietan berdinean? Erantzun empirikoa besterik ezin ukan duen itauna da. Askotan suposatzen da, balioek eta kontzeptu abstraktuek nahiko *nuance* diferenteak izaten dituztela hizkuntza batetik

1357. Coseriu, E., "Naturbild und Sprache", in: Albrecht, J. (arg.), *Energie und Ergon. Sprachliche Variation, Sprachgeschichte, Sprachtypologie*, Tübingen 1988, bol. I, 269-287. Lau itaunok, 273. or.

1358. Ib., 286.

1359. Ib., 276.

bestera (erlijioagatik, kulturagatik, etab.), eta eremu horretan baino bat-etorri handiagoa egoten dela gauza materialen izenetan. Ausaz handiagoa bai, baina zerki materialen izenetan ere hizkuntzak ez dira osoki bat-etorrikoak: grekerak itsasoa esateko *pontos*, *pélagos*, *als*, *thalassa* zeuzkan; alemanak *Meer* eta *See* (nuancetuki ez balioberdinak); badira zuhaitza esateko hitzik ez dutenak, eta errumanierak *arbore*, *copac*, *pom* dauzka esanahi diferentziatuekaz¹³⁶⁰. Antzeman daitezke kriterio batzuk, zeintzuk ere diren mundu-eraketan jarraitzen, animismoa adb., gizakiaren bere buru-proiektzioa naturan: latinak sua (*ignis*) bizidunen artean klasifikatu du, grekoak (*pyr*) bizigabeen artean; grekoak esklaboa (*andrápodon*) bizagabeen artean kokatu du, eta berdin latinak prostituta, lepatxuria (*scortum*), biak objektu salerosgarriak baitira; ilargia maskulinoa da alemanez, femininoa latinez; eguzkia maskulinoa da latinez, femininoa alemanez, neutroa errusieraz, etab.¹³⁶¹ «Esanahia per definitionem da hizkuntza partikularrekoa mugaketa adierazkizun posibleen artean»¹³⁶². Laburki: zenbat munduk egon behar duen hizkuntza guztietan berdin jaso (unibertsal linguistiko hipotetikoak, formal soilak ez direnak), ez da teoria batek erantzun lezakeen galdea, a priori ezin esan daiteke. Alabaina, katramila nagusia hurrengo arazoan zentratzen da (4): hizkuntzako mundu-ikuskerarik egon ba al dago, eta zein zentzutan, eta zer ikusi behar du pentsaera eta jokaera kolektibo nahiz indibidualarekin. Ikus dezagun.

Coseriu-k honela galdetzen du: hizkuntza bakoitzaren mundu-ikuskerak (*Weltbild* dio berak: mundu-irudia) hartzerik ba al daukagu munduaren interpretaziozat (*Deutung*) eta munduaren ulerkuntza, adieratzat (*Auffassung*)?¹³⁶³ Ez da auzikatzen, hizkuntza bakoitzak baduela munduaren «eraketa semantiko» propio bat; eta eraketa semantiko horri bidezki iritzi ahal dakiokela «mundu-irudi» (mundu-ikuskerak)¹³⁶⁴, zeren eta mundua gizakiari eman lehenik hizkuntzan ematen baitzaio zerbait eratu legez¹³⁶⁵. Coseriu goresle gartsua da Humboldt-ena eta haren hizkuntzaren mundu-ikuskerarena («1822 urtea irauliarena bezala ikus daiteke hizkuntzalaritzan eta erabat hizkuntzaren teorian»)¹³⁶⁶, baina ez gutxiago gartsua kritikoa Sapir-Whorf-en Hipotesi «zeharo onartezinarena»¹³⁶⁷. Irakurleak eragotz lezake, Coseriu-ren Whorf-en irakurkera tamalez behiala ohiko irakurkera standar zaharra dela, P. Lee-z gero (1996) zuzenduta dagoena. Guri, ordea, Coseriu-ren testua argudiaketa gisa interesatuko zaigu, ez Sapir edo Whorf-en interpretazio

1360. Ib., 277.

1361. Ib., 279.

1362. Ib.

1363. Ib., 280.

1364. Hala ere, hizkuntza alemanaren, ingelesaren mundu-irudi edo mundu-ikuskeraz mintzatzea baino egokiagozat dauka, neutralkiago, hizkuntza baten ala bestearen «semantika» edo «eraketa semantikoa» esatea beste gabe (Ib., 281).

1365. Ib., 273.

1366. Ib., 272. Urte horretakoa da Humboldt-en hitzaldia Berlingo Akademian “Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung”.

1367. Ib., 281.

gisa¹³⁶⁸. Sapir-Whorf-en Hipotesi deitu hori lau baieztapenetan biltzen du Coseriu-k: 1. Hizkuntza oro munduaren eraketa semantikoa da (*Weltbild, Weltanschauung*); 2. horrela, munduaren interpretazio herrikoia eta herri baten munduaren kontzepzio edo adiera azaltzen du; 3. horrekin zientzia bat eta filosofia bat latenteak barne-biltzen ditu (Whorf-ek «metafisika» esaten du); 4. hiztunen pentsaera eta jokaera determinatzen ditu. Lau esakune horietatik lehena bakarrik da zuzena, ebazten du berak.

Hasteko Coseriu-k Whorf-i funtsezko akats metodologiko bat leporatzen dio: bere hipotesiaren oinarrian dagoen ikerketan, ez ditu konparatu bi hizkuntza (sistema), baizik eta alde batetik hizkuntza erreal bat, hopi, hori hopiek hitz egiten duten bezala, eta bestetik hizkuntzarik ez den eta inork hitz egiten ez duen «Standard Average European» (SAE) bat, gehienez ere hausnarketazko edo kulturazko mintzamolde ohiko bat kontsidera litekeena, horrela, aldez aurretik jada, hizkuntzaren eraketa semantikoa (mundu-ikuskerazko linguistiko soila) eta munduaren interpretazioa (hausnarketazkoa, landua) maila berean jarriz. Berehalaxe itzuliko gara kritika horren harira. Baina Whorf-en kritikoei ere, denei edo ia denei, norabide berean eraso egiten die Coseriu-k: hipotesia bere atal guztietan ez onartzearen, lehen zatia bera arbuiatzen dute (1. hizkuntza bakoitzaren mundu-eraketa semantikoa), edo ukatuz (a) hizkuntza bakoitzaren munduaren eraketa semantiko ordenatu, batasunduna dagoenik, edo (b) «sakoneko egitura» unibertsal batean hizkuntza guztientzat munduaren eraketa bat-bera suposatuz. Azkeneko horretara, alabaina, suposatzen den «munduaren bata» hizkuntzaz landakoa da, eta hori ontzat emanik ere, ez du eragozten hizkuntzen ezberdintasun semantiko gertarizkoa gero¹³⁶⁹.

Whorf-en aurkako arrazoiketara itzuliz, bada: hizkuntza bat, mundu-ikuskerazko edo mundu-irudi delakoxea, ez da eta ezin da izan munduaren interpretazio eta adiera, baizik eta interpretazio askotarikoak uzten ditu libre. Izan ere, interpretazioak, adierak, distantzia bat auresuposatzen du objektu interpretatuarekiko. Munduaren distantziarik hizkuntzarekiko ez dago, mundua mundu gisa lehenik hizkuntzan ematen baita eta hizkuntzak artekogabeki, zuzen-zuzenki mundua errepresentatzen baitu. Hortaz, hizkuntza batek munduaren interpretazio edo munduaren ulerkuntza gisa, bietan bat esan gurako luke: edo hizkuntzari mundua hizkuntzaz baino beste modu batean ere ematen zaiola, edota hizkuntza bere buruaren interpretazio eta ulerkuntza dela. Lehenbizikoak hizkuntzaren mundu-ikuskeraren tesia kontraesaten du, bigarrena burubakoa da. Inkoherentzia horietantxe katigatzen da Whorf hopia eta batez besteko europar standarra alderatuz: munduaren erregistraketa, grabaketa, zerrendaketa bat, irudi bat, munduaren hausnarketa eta ezagutza objektibo batekin konparatzen du. Esate baterako, ez du konparatzen inoiz aditz-sistema

¹³⁶⁸. Coseriu-rentzat Sapir heintxo batean bakarrik sartzten da hipotesi horretan, eta Humboldt batere ez (oker larri hori maiz egiten bada ere), cfr. Ib., 281, 20. oin-oharra.

¹³⁶⁹. Ib., 282, 22. oin-oharra.

hopia aditz-sistema erromantze, germaniar edo eslabiarrekin, zeintzuk ere hagitz ezberdinak baitira euren artean, baizik eta denboraren iragan, orain eta gerotan partiketa «europar standarra»rekin hizkuntzaz landakoa; eta egiaztaturik aditz-sistema hopia bestelako denboraren eraketa batez baliatzen dela, ondoratzen du, hopi herriaren denboraren kontzeptua hizkuntzaz landa ere beste era batekoa dela. Baina hopi herriaren denboraren kontzeptu ez-hizkuntzazkoa ezin da ezagutu hizkuntza miatuz bakarrik. Aditz-sistema europar bakar batek ez dio erantzuten denboraren iragan, orain, gero partiketa bakunari, baina partiketa hori denboraren ulerkuntza ez-hizkuntzazko europarrari dagokiona dela baieztatu liteke; bestetik, ordea, hizkuntza erromantzeen aditz-sistematan bereizketa bat topatzen da denboraren maila bat aktualarena eta beste bat ez-aktualarena, eta gero bereizketa horrek herri erromatarren denboraren interpretazio ez-hizkuntzazkoan ez du inolako presentziarik. Hizkuntzazko ikus-kera ez da ez-hizkuntzazko ikus-ketarekin, hau ikasketaren ekarpena, nahastu behar; hots, denboraren partiketa, zeinekin ere den hitz egiten, ez da denboraren partiketa, zeinetaz ere hitz egiten den¹³⁷⁰.

Ikus-keratik ikus-ketara arrunt aldea badago, are gehiago dago hizkuntza baten ikus-kera edo lexiko eta gramatikatik herri horren filosofia eta jakintzara. Hizkuntzak perspektiba bat, ikuspegi bat ematen du, nola ikusi, baina ez du ikusita ematen: ikusi norberak egin behar du, eta are gehiago ikusitakoa interpretatu eta ulertu. Zientziak eta filosofiak, hizkuntzatik hara, hizkuntzan ikus-arazitako, adierazitako errealitateari so egiten diote, eta begiratu ere, «egiaren» eta «faltsuaren» bereizketa aurreuposatuz. Egiazkoa edo falsua esaldi bat errealitateari buruzkoa bakarrik izan liteke, hots, gauzen eta erlazioen gaineko baieztapen bat; gauzen zedarriketa huts hizkuntzazkoa ez egiazkoa da eta ez egiagabekoa berez. Munduaren ikuskera edo irudi gisa, hizkuntzak gauzen izatea aurkezten du, baina deusik ere ez dio gauza izale horiei buruz; hain ere ez, zeren-eta ez baitu existitzen al diren ere tutik esaten (unikornioa, zaldia).

Horrekin ez da ukatzen, hizkuntzan badaudela zedarriketa eta bereizketa intuitiboak txit garrantzizkoak zientzia eta filosofiaren aurretiazko gisa. Hizkuntzan dautzan intuizio horietatik abiatuak dira filosofia eta zientzia. Baina intuizio horiek ez dira berak horregatik filosofiko edo zientifikoak, ezpada bai haien haragoko garapenak esaldien formakoak eta hausnarketaz justifikatuak bakarrik dira filosofiko edo zientifikoak kontsideratzekoak. Hizkuntzan dautzan era horretan, intuizio horiek, Hegel-en maneran esateko, zer «ezaguna» aurkezten dute (*Bekanntes*), ez zer «ezagutua» (*Erkanntes*). Eta berriro, posible da teknikoki, hizkuntza bateko zedarriketa edo intuizioak egokiago edo errazgarriagoak izatea galdera modu, gogoeta modu batzuk gizarte batean pitz daitezen eta lant daitezen. Baina zedarriketen nolakoa ez da hausnarketa eta zientziaren garantiarik: «izan» aditza hizkuntza askok du, eta herri batzuek hori gabe ere ontologia bat hozitu dute, beste batzuek hori eduki arren ez dute asmatu hausnarketazko ontologiarik. Berdin, artikulua

1370. Ib., 281-283.

determinatua edukitzeak bereizketa bideratzen ei du aktualaren eta birtualaren artean, ideiarene (*zaldi*) eta errealtatearen artean (*zaldi-a*), izan eta izale artean (*esse, ens*): baina euskarak eta samoarak badute artikulua mugatua, eta hausnarketa bat bereizketa hori espresuki landu ez dute egin; latinak eta errusierak ez dute artikulua mugaturik, eta ez die eragozten zientzian eta filosofian bereizketa hura moldatu ahal izatea¹³⁷¹.

Hizkuntzan eta pentsamenduan mailak bereizi behar dira: pentsamenduan, maila (edo pentsaera) intuitiboa eta maila hausnarketakoa; eta hizkuntzan, hizkuntza bera halakoa bezainbatean, eta hizkuntza hausnarketaz erdietsiriko ezagupen ez-hizkuntzazkoen gordeleku gisa. Hizkuntza pentsamendua da bera denaz bezainbatean ere: pentsamendu intuitiboa («das intuitive Denken»), zerkien mugaketa egin duena, gauzak halako gisa agerrarazi edo «sortuz». Hori da hurrengo edozein hausnarketazko pentsamenduren aurretiko eta oinarria. Berau, baina, hausnarketazko pentsamendua («das reflexive Denken»), hizkuntza(ko pentsamendua joan den) baino harago doa, hizkuntzak pentsaturiko gauzak berriro pentsatuz, gauzak berak bermugaturik edo hizkuntzak pentsatuak ez dituen gauzen arteko harremanak bilatuz, horrela gauzen zedarriketa soilaz gaindiko haien jakintza bat antolatzeke¹³⁷². Jakintza hori ere hizkuntzan taxutzen eta ageriratzen da, baina hori jada «hizkera teknikoa» da, errudimentarioa izanik ere (zoologia, botanika, astrologia popularrak); eta berau, berriro, aurretikoa da hausnarketaren jarraipenerako. Baina, funtsezkoa da hori, hausnarketazko pentsamendua eta hizkera teknikoa, hots, «jakintza», unibertsalaren mailan mugitzen dira jada (potentzialki bederen), gauzen analisi objektibo unibertsalki kontrastagarriaren erantzunekoak direnaz bezainbatean. Eta, berriro ere, ukatu ezinezkoa da, hizkuntza intuitiboko partikularitateek eraginik izan dezaketela hausnarketazko pentsamenduan eta hizkuntzan. Aitzitik, ezinezkoa da, herri baten pentsamendua hizkuntzaren partikularitateen peko oso izatea, eta, esate baterako, bere hizkuntzak bereizten ez diona ezin bereizi izatea berak (koloreak-eta). Esaterako, bere hizkuntzan *scala* hitz bakarra daukalako, italiar batek ezin bereizi izatea alemanek *Leiter* eta *Treppe* (ingl., *ladder, stairs*) bi hitz daukaten zer horien artean (eskailera, esku-eskailera). Hala izanez gero bai, itzulpena ezin-ezinezkoa izango litzateke.

Hizkuntza partikular bakoitzak, ixten du Coseriu-k, bere mundu-irudia, ikuskera du; hobeki, munduarena baino, gizakiaren harremanarena munduarekin (ez naturaren irudi objektibo, hausnarketazko bat)¹³⁷³. Hizkuntzak mundua errepresen-

1371. Ib., 284.

1372. H. Gipper-ek ohartarazten du filosofiaren eta zientzien pentsamendu abstraktu («abstraktes Denken») edo hausnarketazkoa, maiz «sinbolo-sistema artifizialez» baliatzen dela, hizkuntza naturala baino harago zultazeko, cfr. ID., *Gibt es ein sprachliches Relativitätsprinzip? Untersuchungen zur Sapir-Whorf-Hypothese*, Frankfurt 1972, 248. Liburu hori, izenburuak dioen legez, Whorf-en tesien azterketa bat da, hopi hizkuntzaren ikerketa berriekin *in situ*. Konklusioa da, Whorf-ek, adibide gisa ailegatu dituen ia puntu guztietan, huts egin duela, baina arrazoi duela bere oinarritzko ideian, ama-hizkuntzak pentsaera, ez determinatu, baina bai orientatu egiten duela (9. or.).

1373. Coseriu, E., loc. cit., 286.

tatu egiten du; munduari buruz baieztatu ez du ezer egiten. Ez da, beraz, munduaren interpretazio, ulerkuntza bat, baina bai munduaren antolaketa bat, hizkuntzaren mundu-irudia, ikuskera. Mundu-ikusker hori abiapuntua da hausnarketarako: horrek, hizkuntzatik hara, hizkuntzaren bitartekotzaz, gauzei berei so egiten die. Hizkuntza, horrela, gauzetarako sarbidea dugu eta pentsamendu objektiboarentzat aurrebaldintza¹³⁷⁴. Honaino Coseriu.

Urrats bat aurrera jarraitu orduko, hala ere, arazoa berriro pixka bat gandutzen zaigu. Hausnarketa filosofiko eta zientifikoaren ekarkiak hizkuntzan etzaten baldin badira, horren maila objektibo eta unibertsala gizenduz, hala berean munduaren ikuskera natural, subjektiboaren hizkuntza ere ez da betikotz lexikoan eta gramatikan gelditzen, ezpada denboraren, poetaren, jeinuaren obraz, landu eta aberastuz doa historian, bere izaera partikularra mila loretan loraraziz. Eta hizkuntza hori tresna naturala denean komunitate kultu baten komunikazioan, jada ez da erraza, teoriak erraz ebaki dituen maila objektibo eta subjektiboak apartatzea. Eszeptiko samar gelditzen zara, bide hau inora ba ote doan. Agian horregatik, batzuek, hizkuntza osoaz mintzatzea baztertu eta, nahiago izango dute hizkuntz zatitxo txikiekin ikertzen jarraitu. Baina —Polonia ez da oraindik galdu!— eszeptizismo izpirik gabe badaude oraino entusiasta berriak Mundu Berrian.

«Todo sugiere que el lenguaje y la visión del mundo se constituyen mutuamente», ebazten du Gary B. Palmer-ek *Lingüística cultural* liburu edotariko informazioz okituan¹³⁷⁵.

Por muy problemáticas que se hayan vuelto las nociones de cultura y visión del mundo, siguen proporcionando un trasfondo interpretativo esencial (...). Es inmenso el terreno potencial de aplicación de la lingüística cultural a la gramática, el canto, la narración, la conversación, el habla figurada, las situaciones de habla y otras muchas facetas de las lenguas del mundo¹³⁷⁶.

1374. Ib., 287.

1375. Palmer, G. B., *Lingüística cultural*, Madril 2000, 144. Mundu-ikuskeraren kontzeptuaz, 144, 147-148.

1376. Ib., 346.

XVII. Berriro hizkuntza eta pentsamenduaz

A. Garnham eta J. Oakhill-en *Manual de psicología del pensamiento* honela hasten da arazoaren azalpena:

Según la perspectiva realista, las cosas del mundo realmente pertenecen a ciertas categorías, independientemente de la existencia de la mente humana. Así, a grandes rasgos, a la gente le irá mejor si sus conceptos corresponden a las categorías del mundo. Desde esta perspectiva, todos los lenguajes se verán obligados a ajustarse al mismo molde, para que sus hablantes puedan decir las mismas cosas sobre la misma realidad objetiva. Sin embargo, podría pensarse que un antirrealista o un constructivista que considere la categorización dependiente de la existencia de la mente, e inconcebible sin ella, apoyaría la visión opuesta según la cual los conceptos están modelados por el lenguaje. Pero esta perspectiva no es de ninguna manera una consecuencia de la posición antirrealista. Dada la amplia similitud en la dotación genética y en los entornos en los que se encuentran las personas, es probable que éstas construyan esquemas conceptuales similares, lo cual se reflejará en similitudes entre sus lenguajes. Por supuesto, los lenguajes muestran tanto diferencias como similitudes, y cualquier perspectiva debe dar cuenta de ambas. Los realistas pueden afirmar que las diferentes culturas adoptan diferentes subconjuntos del conjunto de conceptos. Sin embargo, esta perspectiva es menos plausible cuando diferentes culturas parecen esculpir la misma porción de mundo natural o social de maneras diferentes. En este punto la perspectiva constructivista es más plausible. Si la gente construye las categorías para satisfacer sus necesidades, y si las diferentes culturas tienen diferentes necesidades reales o percibidas, no hay ninguna razón por la que no deban adoptar diferentes sistemas clasificadores¹³⁷⁷.

Lehenbizikoan zentzu komuneko samarra begitantzen du, hizkuntza eta pentsamendua bata bestegaz lotu-lotuak daudena, baina izan, biak ez direna gauza berbera: pentsamenduak ez du hotsik, esate baterako. Gero, pentsatzen hasi eta, axaleko diferentziak salbu, biek gauza bera izan behar dutela ematen du, zer beraren bi era: pentsatzen duzun guztia, hizkuntzan pentsatzen duzu; eta hitz egiten duzun guztia, pentsamenduren bat da. Zein da bi elementu berdin eta ezberdinon arteko erlazio zehatza? «La lengua y el pensamiento son, en sentido estricto, lo mismo», esango dizu batek¹³⁷⁸; eta zuk jakin gura zenuke, zentzu estriktoan zer

1377. Garnham, A.-Oakhill, J., *Manual de psicología del pensamiento. Pensar y razonar*, Bartzelona 1996, 61-62 (“Lenguaje y pensamiento” kapitulua).

1378. Malmberg, B., *La lengua y el hombre. Introducción a los problemas generales de la lingüística*, Madril 1978, 124.

den hizkuntza eta zer pentsamendua, eta zer den biok bat izatea, bion artean diferentzia batzuk nabari-nabariak baitira. Hizkuntza eta pentsamendua bakoitza bere aldetikoak direla, esango dizu besteak. Izan ere, lehenbizikoan zentzu komunekoa ematen du, estreina mundua hor aurrean berbaitan dagoela, gizakiarekin zerikusgabeki; gero, giza pentsamenduak hori ikasi eta ispilatu egiten duela; eta geroenean bakarrik hizkuntzak pentsamendua adierazi eta komunikatu egiten duela. Alabaina, hiru momentu horien erlazioa, zentzu komunak egiten duena baino kritikago zulatzen hasi eta, behiala Platon aurkitu zen bezalatsu, jarraitzen dela gaur egun ere ematen du. Arazo nagusia da munduak (naturak) egiten ote dituen gauzak, hots, errealitatea, eta errealitateak pentsamendua; ala gauzak berak, pentsamenduak eginak ez ote diren (errealitatea pentsamenduaren eraikuntza); ala pentsamendua bera, eta errealitatea, hizkuntzak ez ote dituen egiten. Zein da elementuotan erabakigarria bata bestearen gainean?

Modernitatean subjektuaren lehentasunak ezbaigabea baitirudi, auzia hizkuntzaren ala pentsamenduaren lehentasunean zentratzen da. Gauzak (edo gertariak) berorien ideiak adina dira, eta «los objetos que nos rodean, las ideas, nacen sólo a medida que los consideramos, los clasificamos y les damos nombre: “C’est le point de vue qui crée l’objet” (Saussure)»¹³⁷⁹. Hizkuntzak sortzen du objektua: hizkuntza bakoitzak bere objektu mundu partikularra, ala hizkuntzazkotasunak objektuen mundu bakar bat-bera hizkuntza guztietan? «Si —irakurtzen diogu J. Tusón-i— las lenguas particulares decidieran nuestra posición en relación al mundo, incluso se darían casos bien curiosos dentro de una misma lengua: los que dicen *Son las tres menos veinticinco* y los que expresan *Son las dos y media y cinco*, tendrían visiones muy diferentes del tiempo. Los primeros, con proyección hacia el futuro (¡estupendo, vamos hacia las tres!) los segundos, mirando hacia el pasado (¡pobres de nosotros, venimos de las dos!)»¹³⁸⁰.

Baina bistan da esamolde biak konbentzio hutsak direla; errealitatea bera esamoldeetik menpegabeki dela. Aldiz, errealitatea, esapide bat ala beste edo hizkuntza bat ala bestetik bai, baina hizkuntzazkotasunetik ez litzateke mendegabea, autore beraren aburuan:

Lo que Whorf no consideró es que, al margen de las diferencias entre las lenguas particulares, es el lenguaje (en bloque y como posesión general humana) el factor que podría desempeñar un papel esencial en lo que se refiere a la visión del mundo propia de los humanos (...). Decimos que *la carretera está cortada porque ha habido un desprendimiento*, y vemos la película coloreada de causas y consecuencias. Pero la realidad es que ni la carretera es masoquista, ni la montaña sádica: ninguna de las dos realidades ha querido hacer (o que le hagan) nada. Somos nosotros los que hacemos la película a nuestra medida, enlazando causalmente los acontecimientos... probablemente porque el lenguaje (y no una lengua particular) nos lo hace ver así. O

1379. Ib., 112.

1380. Tusón, J., *¿Cómo es que nos entendemos? (Si es que nos entendemos)*, Bartzelona 2000, 82.

porque nuestra cabeza incluye forzosamente estructuras de relación: causas, consecuencias y finalidades. Estructuras que todas las lenguas pueden expresar y expresan. El lenguaje, pues, como marco de posibilidades y primer factor que guía nuestras perspectivas sobre la realidad.

(...) El acto de comprar un cuadro lo podemos expresar lingüísticamente al menos desde cuatro perspectivas diferentes (derivadas en parte de aquello que queramos enfatizar). Primera perspectiva: *Antonio le ha comprado un cuadro a Marta por dos millones*. Segunda: *Marta ha vendido un cuadro a Antonio por dos millones*. Tercera: *Antonio le ha pagado a Marta dos millones por un cuadro*. Cuarta: *Marta le ha cobrado dos millones a Antonio por un cuadro*. A esto se llama perspectivismo (...).

Derek Bickerton (*Language and Species*) lo ha expresado con claridad meridiana: «la distinción entre el sujeto y el predicado, en el lenguaje, es tan fundamental y básica que quizá vale la pena recalcar que no se corresponde con nada real. No es posible percibir una entidad sin percibir a la vez aquello que hace —dormir, pastar, caminar o volar—, y tampoco se puede captar un comportamiento como pastar, volar, dormir o caminar, sin ver también la entidad que hace eso». Pero las lenguas nos obligan a menudo a aislar esas dos dimensiones: *El pájaro | vuela, Eustaquio | duerme, La vaca | pasta y Tú | caminas*. Y es esta distinción la que nos permite muchas operaciones cómodas porque favorecen la clasificación de la realidad e impiden que los humanos nos desorientemos ante un mundo demasiado complejo: *El pájaro duerme, Eustaquio duerme, La vaca duerme, y Tú duermes*, todos duermen, aunque sea de maneras diferentes, en cada caso; pero todas reunidas en el lenguaje, formando una categoría: «dormir».

Y también existen las perspectivas léxicas. Parece que en todas las lenguas del mundo encontramos unas parejas que conocemos como antónimos: *arriba / abajo, corto / largo, limpio / sucio, bueno / malo* y muchísimos más (...).

De manera que las lenguas favorecen las perspectivas (incluso maniqueas) y también permiten el matiz y la pluriperspectiva¹³⁸¹.

Azken lerrook, batez ere, atzera hizkuntza bakoitzaren perspektibismo partikularren arazora itzultzen gaituzte (subjektu/objektuen jokoan euskarak higikortasun handiagoa duela espainolak edo frantsesak baino, Orixe-k gustura ikusarazi ohi zuen). Gizakiaren hizkuntzazkotasuna ez da generikoa; hizkuntza beti modu konkretu batean ematen da. Eta hizkuntza konkretu bakoitza hein batean perspektiba original bat ez al den, ez hizkuntzazkotasunaren perspektiba orokorra bakarrik, zilegizkoa baizik, ezinbestekoa da berriro galdetzea.

Baina hizkuntza bakoitza ere ez da esentzia zerutar higiezin baten gisakoa. Hizkuntzak historia ditu: euskara ez da gauza bera batua izan aurretik eta gero, eskolako hizkuntza izan aurretik eta gero. Soziologia ditu: oraintxe bertan ez da berdina euskara, alemana edo ingelesa, etab. Hizkuntza batek momentu jakin batean eskaintzen duen perspektiban, zenbat da hizkuntzazkotasunari soil zorra,

1381. Ib., 83-85.

hizkuntzaren berezitasun berezkoari, garapen-maila historiko linguistiko literarioari, horiekin guztiekin landuriko pentsamenduari, orokorki «kulturari»? Bi hizkuntza diferentetan munduaren bi ikuskera diferente topatzen baditugu, horrek ez du nahitaez hizkuntza diferentziagatik izan behar: kultur maila diferenteagatik izan daiteke, erlijioagatik, etab. Ikuskera batean —beti hizkuntzaz adierazia— zenbateraino bereiz daiteke zer den hizkuntzazkotasanak ipinia, edo hizkuntza baten honelakotasunak, edo hezkuntzak, edo historiak, kulturak?¹³⁸² Ezar daiteke elementu ezberdinon elkarreraginean zerk zeri daragion hierarkia bat eta neurketa-sistema bat finkoa? Ala, Piaget-ek sostengatu bezala, ez hizkuntzak pentsamenduan eta ez pentsamenduak hizkuntzan du eragin aipagarritzorik, ezpada adimenaren garapenetik dago menpe bion garabide paraleloa (adimenaren garapenean zientziarena, etab., ulertuz)?

Hori guztia da auzi bat, azken urteetan berriro modan jarri dena, egunero produkzio besarkaezin bat kaleratzen duenari. Gainbegiratu orokor oso behin-behineko batean, arazoak psikologiatik, filosofiatik, antropologiatik, linguistikatik izan dituen tratamenduak garaikide batzuk gomutatuko ditugu, eztabaida oraintiar batzuk aipatuz bukatzeko. Aipatzera goazenok, esparru bakoitzean adibide batzuk baino ez direla, aurretik abisatuz.

1. PSIKOLOGIA (WUNDT, WYGOTSKY)

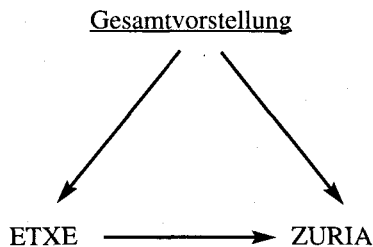
1.1. W. Wundt (1832-1920)

Wundt-entzat pentsamendua «lehenago» da hizkuntza baino; hizkuntzak pentsamendua «analisatu» eta —zaitua, ordena batean birrantolatua— adierazi egiten du. Pello Huiziri segituko diogu:

Wundten arabera, hitz egiteko egintza gogo-irudikapen oso eta erabateko baten apertzepzioarekin hasten da; esan nahi baitzuen hasiera-hasieratik adierazi nahi den ideia bere osotasunean dagoela arretaren erdi-erdian. Gogo-irudikapen edo ideia oso hori adierazteko, *Gesamtvorstellung* terminoa erabiltzen zuen Wundtek eta, Blumenthalen (1983) arabera, funtsezko garrantzia du kontzeptu horrek Wundten sisteman. Aurrena, hortaz, *Gesamtvorstellung* delakoa da eta, gero, analisisa dator, gogo-irudikapen oso hori bata bestearen ondoren jartzen diren hizketa-segmentuetan banatzeko. Horregatik da perpausa hizkuntzaren oinarritzko unitatea Wundten pentsaeran. Baina perpausaren kontuari berehala helduko diogu. Orain, Wundten teoria psikologiko orokorraren eta hizkuntzaren teoriaren arteko loturari dagokiona bukatzeko, beste adibide bat ekarriko dugu hona. Aipatua dugu nola Wundten arabera borondatezko egintza batek ezartzen dituen buruko edukien arteko harremanak; bada, egintza hori, hizkuntzaren mailan, «ahotsezko keinua» izango litzateke.

1382. Malmberg, B., aip. lib., 114: «Toda lengua refleja, primero y principalmente, las condiciones de la sociedad y del círculo cultural en que se habla».

Wundtek hizkuntzalaritzari egindako lehenbiziko ekarpena, 1883an *Logik* liburuaren bigarren partean dagoena, zuhaitz-diagrama asmatzea izan zen. Perpausen analisi gramatikala egiteko metodo bat zen eta horren azken helburua zen perpausen atzetik dauden gogo-egoerak nola dauden antolatuta azaltzea. Aurreko paragrafoan esan dugunez, Wundtentzat perpausa zen hizkuntzaren unitate nagusia. Perpausak zuen lehentasuna eta hitza bigarren mailakoa zen. Wundten ikuspegi hau ez zetorren bat gorago aurkeztu dugun Paul-enarekin eta hori izan zen bien arteko eztabaidagaietako bat, gero ikusterik izango dugunez. Wundtek perpausari lehentasuna emateko arrazoia ere adierazi dugu aurreko paragrafoan. Perpausa hasieran dagoen gogo-irudikapenari, *Gesamtvorstellung* delakoari, dagokio; edo horren adierazpen da, bestela esateko. Perpausa, dio Huttonek (1995b, xix. or.), «batasun kontzeptual bat da hasiera-hasieratik Wundtentzat». Blumenthal (1970, 17. or.) adibide batez baliatzen da Wundten ideia azaltzeko. Egin dezagun norbait etxe zuri bat ari dela ikusten. «Etxe zuria» irudikapen oso edo *Gesamtvorstellung* bat da hasieran, baina ikusleak, arreta orain alderdi batean eta gero bestean jarriz, zati dezake hura. Hona hori adierazten duen zuhaitz-diagrama

Zatitze horrek, tartean subjektu-predikatu erlazio logikoa ezartzen duen judizioa dagoelarik, aukera ematen digu bakarria den gogo-irudikapena hizketa-hotsetan edo bestela adierazteko; honela, esaterako: «Etxea zuria da». Hitzak, Wundtentzat, gogo-irudikapenen analisiaren ondorio arbitrarioak dira eta hitz bat aukeratzea edo beste bat aukeratzea gogo-irudikapen bera adierazteko, gizarte-konbentzionalismoen kontua izan daiteke. Hitzunaren ikuspegitik begiratuta gogo-irudikapen osoa bada aurrena eta gero horren analisia, entzulearen aldetik begiratuta gauzak alderantziz dira. Entzuleak, iristen zaion hots-seinale segidaren arabera, irudikapen bat eraiki behar du eta hori da hizkuntza ulertzea. Wundten hizkuntzaren ikuspegiari hertsia deritzote Nerlich eta Clarke (1998), zeren harentzat hizkuntzaren funtzio bakarria pentsamenduaren adierazpen izatea baitzen eta, hala, haren hizkuntzaren psikologia ez zen *Ausdruckspsychologie* baizik, adierazpenaren psikologia alegia, eta ez zituen kontuan hartzen hizkuntzaren beste funtzio pragmatikoago batzuk¹³⁸³.

1383. Huizi, P., "Hizkuntzalaritza eta Psikologia: Wundt-en garaia", in: *Gogoia* IV/2 (2004) 285-286.

Wundt-en interesa, egia esan, hizkuntzaren psikologian baino gehiago, herrien psikologian dago, egotekotan.

1.2. L. Vygotsky (1896-1934)

Vygotsky-ren azalpena oro har L. Oihartzabalek emana digu *Vigotskiren gaurkotasuna hezkuntzaren psikologian*¹³⁸⁴ lanean, informazio zabalagoa eta zehatzagoa irakurleak hor aurkituko du. Itzulpen espainolean ikus daiteke Vygotsky-ren testu funtsezkoa *Pensamiento y lenguaje. Teoría del desarrollo cultural de las funciones psíquicas*, errusierazko originala 1934koa.

Hizkuntzaren eta pentsamenduaren harremana definitzeko bi modu ohiko egon da, hasten zaigu Vygotsky bere teoria azaltzen:

Pentsakeraren eta hizketaren arteko bategite edo fusioa baieztatzen du lehenak, bigarrena, oso bestela, bi gertakarien arteko etena eta bereizketaren aldekoa delarik. Bere ikuspegitik begiratzuz bi jarrera horiek ezeztatu egiten ditu Vigotski-k, hizketazko pentsakera baten izatea baieztatuz eta pentsakeratik eta hizketatik ezberdina dela argituz¹³⁸⁵.

Piaget-i kritikoki jarraiki¹³⁸⁶, Vygotsky-k pentsamenduaren eta hizkuntzaren arteko loturaren baialaezko planteamendu estatiko hori prozesuen azterketarekin ekiditen du. Pentsamendua, ez nahitaez hizkuntzari lotua dago, eta ez beti haren-gandik aske. Hizkuntza, pentsamendua ez dira errealitate egonekoak, bilakaera-koak baino: pentsamendua ez da gauza bera haurtxiki batengan eta larriarengan; hizkuntza ere ez. Beraz, hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko zerikusiarren azterketak, bion arteko gorabeheren gertabideari so egin beharko dio, horren bilakaera aldagarriari adi. Esaterako, elearen esanahian ohar genezake:

Esanahia ez da erabat iraunkorra [hiztegi batean izan litekeen eran]. Oso bestela, garapena aurrera doan heinean hainbat aldakuntza gertatzen zaio. Beste hitzetan adierazita, esanahiaren bilakaera kontutan hartu behar da garapenaren emaitza baita ezagupena eta hitzaren esanahiak errealitatea orokortzeko modu berezi bat suposatzen baitu. Vygotsky-ren arrazoiketari jarraituz, haur-hitzen haserako erabilerak beren esanahia osoa izango balu, haurrak pentsakera formalera iritxirik leudekeela adierazi beharko luke horrek, eta hori horrela ez dela frogatzen digute gertakariak. Horrela bada, hitzaren esanahia erabileran aldatuz doala pentsatu beharra dago, errealitatea erreinutzeko modu berriak ahalbideratuz eta bide batez pentsakerari bide berriak irekiz¹³⁸⁷.

1384. Oihartzabal, L., *Vigotskiren gaurkotasuna hezkuntzaren psikologian*, Donostia 1994.

1385. Ib., 82.

1386. Ikertzaile honentzat ik. Piaget, J., "Le langage et la pensée du point de vue génétique", in: *Acta Psychologica* 10 (1954) 51-60. ID., *Adimenaren sorrera haurraren*, Klasikoak, Bilbo 1997.

1387. Oihartzabal, L., aip. lib., 85-86.

Hitzaren erreferentia beti bera da, haurarentzat nahiz larriarentzat, baina ez esanahia¹³⁸⁸. Gero, esanahia bera momentu bat baino ez da hitzaren zentzuan.

El sentido de la palabra es (...) la suma de todos los sucesos psicológicos que la palabra provoca en nuestra conciencia. Constituye un complejo dinámico y fluido que presenta varias zonas de estabilidad diferente. El significado es una de las zonas del sentido, la más estable y precisa. Una palabra adquiere un sentido del contexto que la contiene, cambia su sentido en diferentes contextos. El significado se mantiene estable a través de los cambios del sentido. El significado «de diccionario» de una palabra no es más que una piedra en el edificio del sentido, nada más que una potencialidad que encuentra su realización en el lenguaje. — Las últimas palabras de la fábula (...) «La cigarra y la hormiga» consituyen un buen ejemplo de la diferencia entre sentido y significado. Las palabras «ve y baila» poseen un significado definido y constante, pero en el contexto de la fábula adquieren un sentido mucho más amplio en el aspecto intelectual y afectivo. Significan, por un lado, «Diviértete», y por el otro «Perece». Este enriquecimiento de las palabras a través del sentido que les presta el contexto, es la ley fundamental de la dinámica de su significado¹³⁸⁹.

«Las palabras y el sentido son relativamente independientes entre sí»¹³⁹⁰. Erlatiboki baino ez, noski; zentzua bera, esanahi errigortsutik nahi bezain urrundu dela ere, hitzen —hizkuntzaren— espazioan zabaltzen baita.

Alde batetik primateak eta bestetik hauraren hizkuntz eta pentsamenduaren eboluzioa aztertu eta gero, Vygotsky-ren irudiko —laburbiltzen digu J. Greene-k— «el lenguaje tiene dos funciones bien claras: comunicación *externa* con nuestros semejantes e, igualmente importante, la manipulación *interna* de nuestros pensamientos internos. El milagro del conocimiento humano es que estos dos sistemas usan el mismo código lingüístico y por lo tanto, pueden ser traducidos —con más o menos éxito— del uno al otro. — Observando a los animales puede demostrarse que esto no es de ningún modo necesario. No hay duda de que los animales pueden «pensar» en el sentido de resolver complicados problemas de discriminación (...). De igual manera, no hay duda de que los animales tienen extensos sistemas de comunicación: gritos vocales, señales visuales, olores, etc. Sin embargo, lo que ningún animal ha sido capaz de hacer hasta ahora es salir de un experimento psicológico y decirle al siguiente mono: «Allí dentro hay un profesor loco que te dará un banano si escoges el estímulo diferente». En otras palabras, el mono no es capaz de traducir cualquier proceso que utilice para representarse internamente un problema en una forma que pueda comunicar en forma externa»¹³⁹¹.

1388. Ib., 88.

1389. Vygotsky, L. S., *Pensamiento y lenguaje. Teoría del desarrollo cultural de las funciones psíquicas*, Buenos Aires 1985, 188-189.

1390. Ib., 189. Esanahiaren gainean testu klasiko eta baliagarria oraindik: OGDEN, C. K.-RICHARDS, I. A., *El significado del significado. Una investigación acerca de la influencia del lenguaje sobre el pensamiento y de la ciencia simbólica*, Bartzelona 1984.

1391. Greene, J., *Pensamiento y lenguaje*, Mexiko 1982, 87-88.

Pentsamenduaren eta hizkuntzaren filogenesiaz bezainbatean hauek dira Vygotsky-ren konklusioetako batzuk: 1. Pentsamenduak eta hizkuntzak erro genetiko diferenteak dituzte. 2. Bi funtzioak ildo banatan zehar, ezberdinak eta bata bestetik mendegabeak garatzen dira. 3. Horien artean ez dago korrelazio jakin eta betibatik. 4. Pentsamenduaren eta hizkuntzaren filogenesian garbiki bereizi ahal dira fase bat aurreintelektuala hizkuntzaren garapenean, eta fase bat aurrelinguistikoa pentsamenduaren garapenean¹³⁹². Haur txikiengan, animalienengan bezalaxe, pentsamenduak hizkuntzarik gabe dihardu: zerbait oratu gura duenean, etab. Era berean, haurtxoaren estreinako «hizketak» funtzio sozial garbia du (arreta erakarri, larriak laketu), baina pentsatua ez da. Vygotsky-ren hitzetan:

A través del estudio genético del pensamiento y el lenguaje se ha descubierto que su relación sufre muchos cambios y se ha establecido que sus progresos no son paralelos. Ambas curvas de crecimiento se cruzan y entrecruzan, pueden desenmarañarse y discurrir lado a lado, aún fusionarse por un tiempo, pero siempre vuelven a divergir¹³⁹³.

Beraz, hizkuntza eta pentsamendua biak berdintzea, *tout court*, edo bata bestearen ezinbesteko baldintza gisa biak osoki lotzea, ez da bidezkoa.

Arazoa, ordea, ez da hor bukatu: batasun osoa ez badago, batasun handia bai.

Sería un error considerar el pensamiento y la palabra como dos procesos sin conexión que pueden ser paralelos o cruzarse en ciertos puntos influyéndose mecánicamente (...). La futilidad de muchas de las investigaciones anteriores se debió en gran parte a la presunción de que el pensamiento y la palabra eran elementos aislados e independientes y el pensamiento verbal un fruto de su unión externa. — El método de análisis basado en esta concepción estaba destinado a fracasar pues intentaba explicar las propiedades del pensamiento verbal fraccionándolo en sus componentes —pensamiento y palabra—, ninguno de los cuales, considerado por separado, posee las propiedades del conjunto. Este método no constituye un análisis verdadero, útil en la resolución de problemas concretos, sino que conduce más bien a generalizaciones. Lo hemos comparado al análisis del agua separándola en hidrógeno y oxígeno...¹³⁹⁴.

Berriro, hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko erlazioa, orain bion lotura, ebolutiboki begiesten da:

Desde hace tiempo se conocen las raíces preintelectuales del habla en el desarrollo infantil: el balbuceo, los gritos, y aun sus primeras palabras son etapas claramente establecidas, que no tienen nada que ver con el desarrollo del pensamiento. Estas manifestaciones han sido consideradas como formas predominantemente emocionales de la conducta. No todas ellas, sin embargo, cumplen una mera función de descarga. Investigaciones recientes sobre las primeras reacciones a la voz humana (...) han

1392. Vygotsky, L. S., aip. lib., 68-69.

1393. Ib., 59.

1394. Ib., 159-160.

demostrado que la función social del lenguaje se manifiesta ya claramente durante el primer año, en la etapa preintelectual del desarrollo del lenguaje (...). Pero el descubrimiento más importante es que, en cierto momento, aproximadamente a los dos años, las dos curvas de desarrollo: la del pensamiento y la del lenguaje, hasta entonces separadas, se encuentran y se unen para iniciar una nueva forma de comportamiento (...). Este instante crucial en que el lenguaje comienza a servir al intelecto, y los pensamientos empiezan a ser expresados, está señalado por dos síntomas objetivos inconfundibles: 1) la repentina y activa curiosidad del niño acerca de las palabras, su pregunta sobre cada cosa nueva («¿Qué es esto?»), y 2) los rápidos y cada vez más amplios aumentos resultantes de su vocabulario¹³⁹⁵.

Konklusioan, berrero:

1. En su desarrollo ontogenético, el pensamiento y el lenguaje provienen de distintas raíces genéticas. 2. En el desarrollo del habla del niño podemos establecer con certeza una etapa preintelectual, y en su desarrollo intelectual una etapa prelingüística. 3. Hasta un cierto punto en el tiempo, los dos siguen líneas separadas, independientemente una de otra. 4. En un momento determinado estas líneas se encuentran, y entonces el pensamiento se torna verbal y el lenguaje, racional¹³⁹⁶.

Hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko erlazio aldez lotu, aldez lokabe hori Vygotsky-k honela azaltzen du:

Esquemáticamente, podemos imaginarnos el pensamiento y el lenguaje como dos círculos en intersección. En sus partes superpuestas, constituyen lo que se ha llamado pensamiento verbal; éste, sin embargo, no incluye de ningún modo todas las formas de pensamiento y las de lenguaje. Existe un área muy amplia del pensamiento que no tiene relación directa con el lenguaje. La inteligencia que se pone de manifiesto de modo práctico en general (...). Nos vemos, pues, forzados a concluir que la fusión del pensamiento y el lenguaje, tanto en los adultos como en los niños, es un fenómeno limitado a un área circunscripta. El pensamiento no-verbal y el lenguaje no-intelectual no participan de esta fusión y son afectados sólo indirectamente por los procesos del pensamiento verbal¹³⁹⁷.

Hizkuntzaren garaune erabakigarria Vygotsky-ren arabera hirugarren urtean hasten da —gero hizkuntza hori garapen intelektualaren euskarria izateko.

Vygotsky cree —J. Greene-gaz jarraituz— que durante los siguientes años hasta llegar aproximadamente a la edad de siete, el lenguaje está llevando a cabo tanto la función *interna* de controlar y dirigir el pensamiento interno, como la función *externa* de comunicar los resultados del pensamiento a otras personas. Sin embargo, como el niño no es capaz todavía de distinguir las dos funciones, se tiene el fenómeno de lo que Piaget llamó *habla egocéntrica*; el niño habla en voz alta acerca de sus planes

1395. Ib., 70-71. «El habla, que en su primer estadio era afectiva-conativa, entra ahora en la fase intelectual» (71).

1396. Ib., 72.

1397. Ib., 76-77.

internos y acciones, sin hacer distinción entre esta habla para sí mismo y el habla social con los demás. Es sólo en la etapa final, después de los siete años, que el niño aprende totalmente a restringir su uso abierto del lenguaje a aquellas ocasiones en las que quiere comunicarse socialmente, internalizándose la función de pensamiento del lenguaje como *habla interna*¹³⁹⁸.

Beraz, pentsamenduak eta hizkuntzak andre-gizonen existentzian premia ezberdinei erantzuten diete, iturburu ezberdinetatik dira jariatuak. Pentsamendua da tresna bat zuzenean eta berez bizitzan sortzen diren arazoaren soluziorakoa, eta hizkuntza da tresna bat berez eta zuzenean kideekin komunikaziorakoa, eta aldi berean tresna bat pentsamenduaz jabetu, eratu, kontrolatzekoa. Pentsamenduaren eraketa-funtzio hori, barne-hizketaren forman garatuz joango da; komunikazioaren funtzioa kanpo-hizketaren eran, biok gramatika biziki diferenteak izango baitituzte. Hizkuntza koherente, gramatikalki lotu, osoa, kanpo-hizketan erakusten da. Haurrak oraindik hizkuntzaren bi funtziook bereizten ez daki. Heldu ahala, pentsamendua eta hizkuntza geroz eta elkarri lotuagoak bilakatuz doaz, gizon-emakumeen «hitzezeko pentsamendu» arrunta bilakatzeraino, inoiz iritsi gabe ordea biok erabat berdintzera. Beti izango da pentsamendu bat hizkuntza gabekoa, edo hizkuntza bat pentsamendu gabekoa (memoriako hutsa, adibidez: hala nola buruz dakigun eta oharkabeki kanta dezakegun kanta bat, edo birao bat bat-batekoa, etab.; pentsatzeko prozesuek lagun egin gabeko ele-jarioak).

Pentsamendua eta hizkuntza ezezik, barne-hizketa eta kanpo-hizketa ere diferenteak dira, izaera ezberdineko «hizkuntzak». Aipatu liburuko «Pentsamendua eta hitza» kapituluan¹³⁹⁹ hau irakurtzen dugu:

Eta kontuan izanik arazo funtzionalei, iharduera formarik gorena aztertuz gero irtenbide errazagoa ematen zaiela, oraingoz behintzat (...) helduei dagokien pentsamenduaren eta hitzaren arteko erlazioa hartuko dugu kontuan.

Hemen ekin diogun eztabaidaren oinarritzko ideia honela laburbil daiteke: pentsamenduaren eta hitzaren arteko erlazioa gertakari bat baino, prozesu bat da, hau da, pentsamendutik hitzerako eta hitzetik pentsamendurako etengabeko joan-etorria da, eta ibilbide edo prozesu horretan, pentsamenduaren eta hitzaren arteko erlazioak aldaketak izaten ditu, zentzu funtzionalean garapentzat jo daitezkeen aldaketak, alegia. Pentsamendua hitzetan soilik adierazi baino, hitzen bitartez existitzen da. Edozein pentsamenduk, gauza bat bestearekin lotzeko, erlazioak finkatzeko joera du; mugitu, hazi eta garatu egiten da, funtzio bat betetzen du, arazoari irtenbide ematen dio. Joan-etorri hori, barne migimendu baten antzera plano batzuen bidez gertatzen da. Pentsamenduaren eta hitzaren arteko elkarrekintzaren analisiak hitzetan aurkeztu

1398. Greene, J., aip. lib., 94-95. Hizketa barneratua da, adb., bakarrik bizi den zenbait jenderen bakarriketak bere buruarekin, bere egintzak auresanez eta: «te bat hartuko dut», etab. «El habla interna, siendo “habla para uno mismo”, no tiene que reunir las formalidades necesarias para comunicarse con los demás. Es elíptica e incompleta, indicando sólo lo necesario para expresar nuestros pensamientos a nosotros mismos» (95).

1399. Vygotsky, L. S., aip. lib., 159. eta hurr.

aurretik pentsamendu batek zeharkatzen dituen fase eta plano ezberdinak aztertzeari ekin behar dio aurrena.

Azterlan honek adierazten duen aurreneko gauza hau da, hizketan dauden plano ezberdinak bereizteko beharra: bere barne itxura, eta esanahi eta semantika aldetik duen itxura, eta bere kanpoko itxura eta itxura fonetiko, egiazko unitatea osatzen duten arren bakoitzari bere mugimendu legea dagokiolarik. Hizketaren unitatea nahasia da eta homogenotasunik ez du. Haurraren hizkuntz garapenean izaten diren gertakari jakinetan, fonetika eta semantika alorrei dagokienez mugimendu independenteak somatzen dira. Bi faktore garrantzitsuenak aipatuko ditugu orain.

Kanpoko hizketa menperatzeko, haurrak hitz bati ekiten dio; gero, bi edo hiru hitz lotzen ditu; geroxeago, esaldi xinpleetatik nahasiagoetara igarotzen da; eta, azkenik, zenbait perpausez osatutako hizketa koherentera igarotzen da. Hitz gutxitan esanda, frakziotik osotasunera igarotzen da. Adieraziari dagokionez, haur baten aurreneko hitzek perpaus osatu baten funtzioa betetzen dute. Semantikaren ikuspegitik, haurra esanahi multzo oso batetik abiatzen da, eta gerora bakarrik lortzen du unitate semantiko ezberdinak —hitzen adieraziak— menperatzea eta bereizita agertzen ez zen aurreko pentsamendua unitate horietan zatitzea. Hizketaren kanpoko alderdia eta alderdi semantikoa elkarren kontrako norabidean mugitzen dira; bata, hitzetik esaldira doa, bestea berriz, orokorretik partikularrera, perpausetik hitzera, alegia.

Hizketaren barruan, hori nahikoa da hitzaren eta semantikaren arteko ezberdintasuna azaltzeko. Bi alderdiok, alderantzizko norabidea hartzen dute eta, beraz, beren eboluzio bidean ez dute elkar hartzen. Hala ere, horrek ez du esan nahi independenteak direnik, ordea. Aitzitik, elkarren arteko diferentzia da izango duten lotura estu baterako aurreneko urratsa (...). Pentsamendua eta hitza ez dira molde beretik atereak; nolabait ere, elkarren arteko ezberdintasunak handiagoak dira elkarren arteko parekotasunak baino. Hizketaren egiturak ez du soilik adierazten pentsamenduaren egitura; horregatik beragatik, adimenak ezin ditu neurritz egindako jantziak bezalaxe erabili hitzak. Pentsamenduak aldaketa ugari izaten ditu hizketa bihurtzean. Hizketan aurkitzen duena ez da adierazpen soila, bere errealitatea eta forma baizik. Semantika eta fonetika aldeko garapen prozesuek prozesu bakar bat osatzen dute funtsean, hain zuzen ere beren norabideak alderantzizkoak direlako.

Bigarren alderdia, nahiz eta garrantzi gutxiago ez izan, garapenaldiaren ondoren dator. Piaget-ek azaldu bezala, erlatibozko proposizioak, *zergatik* eta *nahiz eta* bezalakoak, forma sintaktiko horien egituraren esanahia ulertu baino askoz ere lehenago erabiltzen ditu haurrak. Logikaren ondoren dator gramatika. Horretan ere, aurretik jarri dugun adibidean bezala, bat ez etortzeak ez du bategitea eragozten, hain zuzen ere, beharrezkoa baita berau lortzeko.

Helduei dagokienez, hizketaren alderdi semantikoen eta fonetikoen arteko ezberdintasuna nabarmenagoa da¹⁴⁰⁰.

Hizkuntzaren garapenaren historiaren alboan Vygotsky-k pentsamenduaren garapenaren bilakaera aztertu du: kontzeptuaren bilakaera. Pentsamenduaren gara-

1400. L. Oihartzabal-en itzulpena, in: Oihartzabal, L., aip. lib. 133-135.

pena hizkuntzak zurkaizten du. Haurrak antzeko zerkien multzoak bil ditzake eta hitz berarekin izendatu ere, baina hori haren erabilean gehiago da izen propio bat kontzeptu intelektuala baino. Kontzeptuaz kontzeptu gisa zinez jabetu, esan daiteke, gaztea estreina pubertaroan egiten dela. Kontzeptuaren edo garapen intelektual-linguistiko batuaren bilakabiderako, ikusi L. Oihartzabal, aip. lib., 82. eta hurr.

2. FILOSOFIA (CASSIRER, ORTEGA, WITTGENSTEIN, DAVIDSON)

2.1. E. Cassirer (1874-1945)

Humboldt-en berpizkundera filosofian E. Cassirer neokantiarrak hasi du (honen esanean hark ireki bide zuen hizkuntzaren filosofiaren historian garai berria)¹⁴⁰¹ hizkuntza analisi transzendentel kantiarrean integratuz —Humboldt-en adigurian, hain zuzen—, esperientzia posibleko erlazioek non ere bat egiten duten gunea bezala, hau da, begiespenak eta forma kategorialek, subjektuak eta objektuak¹⁴⁰². Humboldt-en eskutik funtzio eta balio ezberdinak errepatatuz, Cassirer-ek hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko (biak berdindu gabe) elkargintza eta elkarrera-gintza azpimarratzen ditu: pentsamenduak objektibotasuna hizkuntzan lortzen du, edo eratzen du. Mundua hizkuntzarekin batera ikasten dugu.

Gauzei izena ematen ikasiz, haurrak ez du gauza enpiriko eta gertu-jarriei buruz alde aurretik duen ezagutzari zeinu artifizial batzuk eranstea soilik egiten. Objektu horien kontzeptuak eratzen ari da ikasten, mundu objektiboarekin nola konpondu ari da ikasten. Horrela zoru seguruagoaren gainean aurkitzen da haurra. Horren pertzepzio lauso, zalantzazko eta gutxi gora-beherakoak eta horren sentipen ilunak tankera berria hartzen hasten dira. Esan daiteke, esan, objektuak kristaldu egiten direla izenaren inguruan, hori hartuz erdigune finkotzat, pentsamenduaren fokutzat. Objektibazio-prozesuan egindako edozein aurrerabide berehalakoan galtzeko arriskuan egongo litzateke, izenaren laguntzarik ez balu. Haurrak ohartuki erabiltzen dituen lehen izenak,itsuak bere bidea irekitzeko erabiltzen duen bastoia bezalakoak dira. Hizkuntza, bere osotasunean harturik, mundu berrirako atea gertatzen da. Horretan egindako edonolako aurrerapenak ikuspegi berria irekitzen digu eta gure esperientzia konkretua zabaltzen eta aberasten digu. Haurraren hitz egiteko irrikak eta berotasunak ez dute beren jatorria izenak ikasteko eta erabiltzeko gogo hutsean; mundu objektiboa aurkitu eta konkistatzeko gogoaren seinale dira horiek¹⁴⁰³.

1401. Cassirer, E., *Gizakiari buruzko entseiua*, Klasikoak, Bilbo 1995, 191. Hemengo ikusitxoan euskal itzulpeneko testu honi lotuko gataizkion arren, Cassirer-en izkribu substantzialena hizkuntzaren filosofian da *Philosophie der symbolischen Formen*, 3. bol., Berlin 1923-1929. Haren hizkuntz filosofiarako, ik. Göller, Th., *E. Cassirers kritische Sprachphilosophie. Darstellung, Kritik, Aktualität*, Würzburg 1986.

1402. Paetzold, H., *Die Realität der symbolischen Formen*, Darmstadt 1994, 21. eta hurr. (“Sprache als symbolische Form”).

1403. Cassirer, E., aip. lib., 206.

Kant-en aburuz gizon-emakume guztien adimenak giza adimen bat-bera diren moduan, Cassirer-enean herri guztien hizkuntzak hizkuntza bat-bera dira. Hala ere, Humboldt-en tradizioan, Cassirer-ek hizkuntza bakoitzak mundua nola bere gisan eratzen, objektibatzen duen azpimarra dezake, guztien batasun hura ukatzeke:

Bi hizkuntzen pareko terminoek gutxitan adierazi ohi dituzte gauza edo ekintza berberak; eremu ezberdinak hartzen dituzte horiek; eremu horiek, berriz, elkar gurutzatuz, gure esperien-tziaren kolore anitzeko bistak eta ikuspegi ezberdinak ematen dizkigute.

Bereziki argigarri gertatzen da hori, hizkuntz ezberdinek, batez ere tipo diferentekoen, erabiltzen dituzten sailkapen-metodoak kontuan hartzen baditugu. Sailkapena da giza hizkuntzaren ezaugarri oinarritzokoetako bat. Sailkapen-prozesuaren menpe dago gauzak izendatzea bera. Gauzaren edo ekintzaren bati izena emateak, hori klase-kontzepturen baten barruan ipintzea esan nahi du. Gauzen naturak berak behin-betiko erabakita baleuka, bakarra eta era berdinekoa izango litzateke sailkapen hori. Giza hizkuntzetako izenak, ordea, ezin daitezke inolako modu aldaezinean uler. Horiek ez dituzte gauza substantzialak, berez diren entitate independenteak, izendatzen. Gizakiaren interesen eta helburuen arabera daude izenak xedatuta; interes horiek, berriz, ez dira finkoak eta aldaezinak. Bestalde, giza hizkuntzan aurkitzen ditugun sailkapenak ez dira ausazkoak; gure sentipenezko esperientziako halako elementu finko eta errepikakorretan daude oinarrituta. Errepika horiek ezean, ez guke oinarririk ez euskarririk izango gure kontzeptu linguistikoetarako. Baina hautemandako datuak konbinatzea edo bereiztea erreferentzi markoaren hautaketa librearen esku dago. Ez dago eskema zurrunik eta alde zurretik ezarritakorik, horren arabera geure banaketak eta azpi-banaketak behin-betiko egin ahal izateko. Hizkuntza oso hurbilekoen eta egitura orokor beretsua dutenen artean ere ez dugu izen berdinek aurkitzen. Humboldt-ek seinlatu zuenez, ilargia esateko hitz grekoak eta latinoak ez dute adiera edo kontzeptu berbera adierazten, nahiz objektu berbera aipatu. Hitz grekoak (μήν) denbora «neurtzeko» ilargiak duen funtzioa denotatzen du; Luna (lic-na) hitz latinoak, berriz, ilargiaren argitasuna edo distira denotatzen du. Horrela, bada, objektuaren bi elementu oso ezberdinak bereizi eta nabarmendu ditugu besterik gabe. Baina berbera da bereizte- eta nabarmen-tze-ekintza bera, prozesua bera. Gauzaren izenak ez du horren natura galdatzen; horrek ez du fusei on izan nahi, ez du gauzaren egia eman nahi. Izenaren egitekoa gauzaren alderdi partikularren bat azpimarratzera mugatzen da beti; murrizketa eta mugaketa horretantxe datza, hain zuzen ere, izenaren balioa. Izenaren egitekoa ez da egoera konkretuaren berri osoa ematea, horren alderdiren bat bakartzea baizik; horretan kokatzen da. Bakartze horrek ez du esanahi negatiboa, positiboa baizik. Izan ere, gauzaren bat izendatzean, geure pertzepzio-gune finko batzuk aukeratzen ditugu, geure zentzuen datu barreiatu ugari horietatik. Gune horiek ez dira, ordea, pentsamendu logikoa-renak edo zientifikoarenak berak. Hizkera arrunteko hitzak eta kontzeptu zientifikoak adierazteko erabiltzen ditugunak ez dira eredu berdinez neurtu behar. Terminologia zientifikoarekin alderatuz, hizkera arrunteko hitzek beti nabari dute zehazgabetasunen bat; ia beti hain dira lausoak eta gaizki definituak, non ez baitute onartzen analisi logikorik. Baina saihestu ezineko akats berezko hori eta guzti, gure eguneroko hitzak eta izenak dira kontzeptu zientifikotara garamatzaten errepideko kilometro-

harriak; hitz arrunt horietantxe hartzen dugu munduaren geure lehen ikuspen objektiboa edo teorikoa. Ikuspen hori ez da soilik zerbait aurretik, «emana»; gure adimenaren eraikuntza-lanaren emaitza da hori; ahalegin horrek, ordea, ezingo luke lortu hori, hizkuntzaren laguntza etengabekorik ezean¹⁴⁰⁴.

Hizkuntzen diferentziak ez dira esentzien diferentziak, historia, kultura, garapen molde diferentziak baizik. Munduko fenomenoek klasifikazioaz bezainbatean, adibidez: hizkuntzek mundua sailkatzen eta ordenatzen badute, ez dute egiten hori xede zientifiko, mila modutako aldian aldiko edo tokian tokiko giza interes eta esperientzia ezberdinei jarraiki baizik. Munduaren ezagutza zientifikoa giza interes unibertsala da, baina horren garapena baldintzatua eta ezberdina da, eta baldintzatua izanen da hizkuntzaren garapena ere interes horri jarraikia. Hizkuntzak, printzipioz, ez dira zientifikoak; eta garapen zientifikoren bat denek duten arren, denak ez dira *de facto* noiznahi eta nonahi berdin «zientifikoak»:

Helmuga hori ezin da, hala ere, behin-betiko lortu. Lan zail eta nekeza da abstrakzio-maila goragokoetara, izen eta ideia jeneralago eta zabalagoetara igotzea. Hizkuntzaren azterketak ematen digu material ugari, azken batez eginkizun hori betetzera garamatzaten prozesu mentalen izaera aztertzeko. Lehen fase proportzioz konkretuagotik bestelako fase abstraktuagora aldatuz doa hizkuntza. Geure lehen izenak konkretuak dira. Gertakari edo ekintza partikularrak atzematera doaz horiek. Gure esperientzia konkretuan aurkitzen ditugun itzal eta ñabardura guztiak xehetasunez eta ingurumari guztiakin deskribatzen dituzte horiek, baina ez daude genero komun baten azpian bilduta. Hammer-Purgstall-ek idatzia du saio bat, non gameluak arabieraz dituen izenen berri ematen baitu. Bostehundik seiehunera hitz bederen erabiltzen dituzte gamelua deskribatzeko; hala ere, horietako bakarrak ere ez digu gameluaren kontzeptu biologiko orokorra ematen. Animalia formak, tamaina, kolore, adin eta ibilerari dagozkion elementu konkretuak adierazten dituzte guztiak. Oso urrun daude bereizkuntza horiek edonolako sailkapen zientifiko edo sistematikotik, baina helburu oso ezberdinak betetzen dituzte. Amerikako tribu indioen hainbat hizkuntzatan hitz-ugaritasun harrigarri handia aurkitzen dugu halako ekintza partikularra adierazteko, adibidez, ibiltzea edo norbait jotzea adierazteko. Horiek guztiak ondokotasun-erlazioa dute beren artean, menpekotasun-erlazioa bainoago. Ukabilez emandako kolpea ezin da deskribatu esku irekiz emandako kolpea adierazteko hitz berberaz, eta armaren batez emandako kolpeak eta zigorraz edo makilaz emandako kolpeak izen ezberdinak eskatzen dituzte. Karl von den Steinenek, Brasil erdialdeko tribu indio batek mintzatzen duen bakairi hizkuntzari buruzko bere deskribapenean kontatzen du, nola papagaien eta palmondoen espezie bakoitzak duen bere izena, «papagaia» edo «palmondoa» generoak adierazteko hitzik ez dagoen bitartean. Berak baieztatzen duenez, hain daude atxikita bakairiak kontzeptu partikular ugari, non ez baitiete arretarik egiten horien ezaugarri agizkoei. Materialaren ugartasunak dauzka hartuta, eta ezin dute modu ekonomikoan maneiatu hori. Txanpona besterik ez dute, baina horretan aberatsegiak direla esan behar, eta ez pobreak. Izatez, ez dago neurri erabakarririk hizkuntza jakin baten aberastasuna edo

1404. Ib., 208-210.

pobretasuna neurtzeko. *Premia bereziak fidatuta eta behartuta egiten da edozein sailkapen, eta argi dago premia horiek jendearen bizitza sozial eta kulturalaren egoera ezberdinen arabera izaten direla* (ene azpim.)¹⁴⁰⁵.

Cassirer utzirik (eta haren hizkuntzaren filosofia forma sinboliko bat bezala mitoaren eta zientziaren artean)¹⁴⁰⁶, esan daiteke XX. mendeko filosofia guztiak, edo hizkuntzaren filosofiak izan direla, edo hizkuntz filosofiaren bat barnebiltzen zutela (ontologia bat izan gura duen Heidegger-ek ere, adibidez).

Filosofian hizkuntza fenomeno kognitibo gisa soilik, eta are, ez berbaitan eta besterik gabe, baina egia edo ezegiaren, ala zuzen edo zuzengabearen toki bezainbatean interesatzen da. Egiaren tokia hizkuntzan judizioan edo perpausean dago, Aristoteles-ek jada esana: judizioak (S > P) jada egina suposatzen du izaneko edo esperientziako elementuen bakanketa eta sinbolismo zermugatua (a, b, c), hots, hizkuntza. Filosofia, beraz, hizkuntzaren eta pentsamenduaren arazoaz interesatzen bada, ez du egiten psikologo esperimental batek ausaz egin lezakeen eran (pentsamenduaren genesisia ikertuz, etab.), horien aurrelana suposatuz baino.

2.2. Ortega y Gasset (1883-1955)

Desde hace bastantes años postulo una nueva filología que tenga el valor de estudiar el lenguaje en su íntegra realidad, tal y como es cuando efectivo, viviente decir y no como mero fragmento que ha sido amputado a su completa figura. Esa nueva filología tendrá, por ejemplo (...). que elevar a principio formal de la lingüística la vetusta receta, que, como una indicación secundaria, ha orientado siempre la interpretación práctica de los textos y que reza: *duo si idem dicunt, non est idem*, si dos dicen lo mismo... pues no es lo mismo¹⁴⁰⁷.

Ortega-k, bere gogoeta hizkuntza filosofikoetan ere, etorkizun berrien fundatzaile gisa agertu gura du. Haren idazkietan usuak dira erreferentziak hizkuntzari eta hizkuntzaren izaerari. Baina gogoeta sistematiko eta koherenteena, jarraituena, *El hombre y la gente* liburu postumo argitaratuan kausitzen da, Soziologia berri baten¹⁴⁰⁸ fundazioaren kontestuan egina. Horko «El decir de la gente: la lengua. Hacia la Nueva Lingüística» kapitulura mugatuko dira nota laburrok.

Hitzek ez dute esanahi bat, baizik eta kontaezinahala esanahi ezberdin, ez esaldien arabera, baizik eta situazioen arabera. Esanahia, izan ere, harreman sozialean sortzen da.

1405. Ib., 210-211. «Zibilizazio primitiboetan gauzen alderdi konkretu eta partikularrekiko arreta nagusitu ohi da. Giza bizitzaren halako forma jakinetara egokitzen da beti giza hizkuntza, eta horien arabera neurria hartzen du. Tribu indioak “unibertsal” soilen arretarik hartzea ezinezkoa izateaz gain, ez du beharrezkoa. Aski du, eta garrantzizkoagoa du, gauzak halako ezaugarri ikuskor eta ukikor jakinen arabera bereiztea» (211).

1406. Garagalza, L., *La interpretación de los símbolos. Hermenéutica y lenguaje en la filosofía actual*, Bartzelona 1990, 127. eta hurr. (“Hermenéutica del lenguaje en la filosofía de E. Cassirer”).

1407. Ortega y Gasset, J., *Obras Completas*, Madril 1983, bol. VII, 247.

1408. Ik. 77, Durkheim-en kritika.

En esa situación son los seres humanos que hablan, con la precisa inflexión de voz con que pronuncian, con la cara que ponen mientras lo hacen, con los gestos concomitantes, liberados o retenidos, quienes propiamente «dicen». Las llamadas palabras son sólo un componente de ese complejo de realidad y sólo son, en efecto, palabras en tanto funcionan con ese complejo, inseparables de él¹⁴⁰⁹.

Hori guztia oinarrizkoa da filologia berriaren kontzeptu ortegarrean: «hizkuntzaren» kontzeptu berri bat funtsean.

La significación que el diccionario atribuye a cada vocablo es sólo el esqueleto de sus efectivas significaciones, siempre más o menos distintas y nuevas, que en el fluir nunca quieto, siempre variante del hablar ponen a ese esqueleto la carne de un concreto sentido. En vez de esqueleto, tal vez mejor podemos decir que son la matriz maleable en la cual las palabras, cuando realmente lo son, por tanto, cuando son dichas a alguien, en virtud de unos motivos y en vista de determinada finalidad, reciben un primer molde¹⁴¹⁰.

Beraz, gramatika eta lexikoa estudiantzarekin hizkuntza bat ez da estudiantu. Horregatik, estreina, Linguistika tradizionala osatzera zientzia auxiliar berri bat dator, estilistika.

Para poner el ejemplo más grueso y trivial, si alguien grita «¡Fuego!» ofende a la gramática, porque al gritarlo quiere decir algo, y gramaticalmente todo decir, como correcta enunciación, reclama una frase entera (...). Pero la emoción de pánico y la urgencia vital del caso hacen que el hombre renuncie a este complejo enunciado, que según la vieja lingüística sería el correcto, y condense la frase en un solo vocablo eruptivo. — Como se ve, la estilística, a diferencia de la gramática, hace entrar en el estudio científico del lenguaje elementos extraverbales, que son el estado emocional y la situación determinada en que alguien pronuncia la palabra y, precisamente, una parte de todo aquello que (...) es de la palabra inseparable, pero que la gramática y el diccionario habían separado de ella¹⁴¹¹.

Estilistika bera hemen zentzurik zabalenean ulertu behar dugu «teoría del decir, de los decires» bezala euren bariazio guztietan. Estilistikak, hizkuntza/hizketa batean zer nola esaten denaz gain, zer nola isiltzen den, arakatu beharko luke (hemen, zergatiko handi gabe, Humboldt-en autoritatea ailegatzeko da)¹⁴¹². «No se entiende en su raíz la estupenda realidad que es el lenguaje si no se empieza a advertir que el habla se compone sobre todo de silencios»¹⁴¹³. Isiltasunak, ordea, ez dira indibidualak bakarrik. Ortega-ren esanean, hizkuntza bakoitzak esateko batzuk eta isiltzeko batzuk gainezartzen dizkio hitzunari, diferenteak hizkuntza batetik bestera.

1409. Ib., 245.

1410. Ib., 245-246.

1411. Ib., 246-247.

1412. Ib., 249.

1413. Ib., 250.

Cada lengua es una ecuación diferente entre manifestaciones y silencios. Cada pueblo calla unas cosas *para* poder decir otras. Porque *todo* es indecible. De aquí la enorme dificultad de la traducción: en ella se trata de decir en un idioma precisamente lo que este idioma tiende a silenciar. La «teoría del decir, de los decires» tendría que ser también una teoría de los silencios particulares que practican distintos pueblos. El inglés calla innumerables cosas que solemos decir los españoles. ¡Y viceversa!¹⁴¹⁴.

Ortega-k hizkuntzaren teoria (linguistika) eta esate(ar)en teoria edo estilistikaren bere proiektu hau, biek in batera hizkuntza aztertzeko, Saussure-ren sinkronia eta diakroniari kontrajartzen dizkie. «Esta distinción (Saussure-rena) es utópica e insuficiente», dio labur eta garbi bezain bere buruz seguru¹⁴¹⁵. Alabaina estilistika on bat ere ez da aski hizkuntzaren estudiorako; keinua, esaterako, gestuak (begiak, arpegia, etab.) esentziala da hizkuntzan (gero ikusiko dugu zenbateraino Ortega-ren ustean), eta ezin da ignoratu. Ingelesezt mintzo direnek eta frantsesez edo italierraz mintzo direnek, ez dituzte gestu berdinak. Hizkuntza bakoitzak, bere hotsak dituen eran, bere gestuak lituzke, Ortega-ri jaramon egitekotan. Hala, bada, hizkuntza zer den argitzeko, hizkuntza baino beharago, haren iturburura zulatu behar da, «esate»ra.

El decir, esto es, el anhelo de expresar, manifestar, declarar es, pues, una función o actividad anterior al hablar y a la existencia de una lengua tal y como ésta ya existe ahí. — El decir es un estrato más profundo que el habla y a ese estrato profundo debe hoy dirigirse la lingüística. No existirían las lenguas si el Hombre no fuese constitutivamente el Dicente, esto es, el que *tiene* cosas que decir; por tanto, postulo una nueva disciplina básica de todas las demás que integran la lingüística y que llamo *Teoría del decir*¹⁴¹⁶.

Hizkuntza, arrazoitzen du Ortega-k, zerbait komunikatu *behar* izatetik sortzen da. Ez behar zoologiko utilitarista bat, baizik eta —Ortega beti jende jaun— «una necesidad lírica de confesión»¹⁴¹⁷. Horrek egungo hiztunaren hizketarentzat balio du, eta hizkuntzaren beraren sorrerarako. Hain zuzen, hizkuntzalariek tabu deklaratu daukaten hizkuntzaren jatorriaren galdera —dio—, gaur banakoaren hizkuntza nola sortzen den behaketagaz erantzun daiteke. Izan ere, «en una u otra medida, siguen hoy funcionando las potencias genitricas del lenguaje, y no parece haber razón para pensar que sea imposible poner de manifiesto en el hablar de hoy esas

1414. Ib., 250.

1415. Ib., 251. Saussure-ren diakroniaz dio Ortega-k, «en el mejor caso, nos proporciona esto una visión *cinemática* del lenguaje, pero no una comprensión *dinámica* en que se nos hiciese inteligible el *hacerse* mismo de los cambios. Los cambios son sólo resultados del hacerse y deshacerse, son lo externo del lenguaje, y cabe postular una concepción interna de él, en que descubrimos, no *formas* resultantes, sino las *fuerzas* mismas operantes».

1416. Ib., 248.

1417. Ib., 253.

potencias. No intentar esto es lo que hace imposible tratar con alguna verosimilitud sobre el origen del lenguaje»¹⁴¹⁸.

Hizkuntzalariek, hizkuntzaren kontzeptua bera motzegia bide dutelako (hizkuntza *gertari* gisa —«hecho», *ez gertatze* —«hacerse»— gisa), hizkuntzaren jatorriaren galdera ere ezin izan dute orain arte zuzen planteatu¹⁴¹⁹. Planteamendu zuzenerako aski da begiratzea, hizkuntz produkzioa oraintxe nola agitzen den. Berdin izan omen baita hizkuntzaren hastean.

Es evidente que en el hombre tuvo que existir, desde que inició su «humanidad» [hizkuntza baino lehen?], una necesidad de comunicación incomparablemente superior a la de todos los demás animales, y esa necesidad tan vehemente sólo podía originarse en que ese animal que va a ser el hombre «tenía mucho, *anormalmente* mucho que decir». Había en él algo que en ningún otro animal se daba, a saber, un «mundo interior» rebosante que reclamaba ser manifestado, dicho¹⁴²⁰.

Hustu beharra zeukan barne-mundu hori zertan datzan, Ortega-k ez du doia-gotzen. Ideiak edo pentsamenduak ezin izan ziren («sin lenguaje no hay pensamiento») ¹⁴²¹; ez zen deus razionala («el error está en suponer que ese mundo interior era racional») ¹⁴²², baizik eta irudimenaren produktua, «hiperfunción imaginativa», «superabundancia de imágenes, de fantasmagorías que en él empezó a manar y creó dentro de él un «mundo interior», «la intimidad que, exuberante, oprimía por dentro a aquellos seres, los desasosegaba, excitaba y atemorizaba reclamando salida al exterior, participación, auténtica compañía; es decir, intento de interpretación».

Barne-betetasun hori hizkuntz produkzioan isuri zen.

(...) Como las cosas del mundo interior no se pueden percibir, no basta con «señalarlas»; la simple señal tuvo que convertirse en expresión, esto es, en una señal que porta en sí misma un sentido, una significación¹⁴²³.

Bistan da, Ortega egiten ari dena, hermeneutika hizkuntzaren jatorria eta izaeraren arazora hedatzea dela. Hizkuntzazko testu baten sorbidearen antzera suposatzen da hizkuntzaren beraren sortzea. Hemeneutika dudagarri horren lagungarri, hizkuntzaren soziologia pixka bat nahasten da gero. Barnetasun anormalki aberats hura adierazteko, abere normal baten adierazpideak ez ziren aski.

1418. Ib., 251.

1419. Ib., 251-252.

1420. Ib., 252.

1421. OC, I, 513. Laster ikusiko dugu kontrarioa ere baiesten.

1422. OC, VII, 252.

1423. Ib., 253. «Es patente que esta necesidad de decir —y no una vaga y cualquiera, sino un preciso sistema de cosas que tenían que ser dichas [esan, horiek zeintzuk ziren, Ortega-k ez du inoiz esaten]— es lo que llevó al invento y existencia posterior de las lenguas» (249).

Sólo un animal que «tiene mucho que decir» sobre lo que no «está ahí», en el contorno, se verá obligado a no contentarse con un repertorio de señales, sino que choca con la limitación que éste representa, y este choque le lleva a superarlo. Y es curioso que este choque con un medio de comunicación insuficiente, al que parece debe atribuirse la «invención» del lenguaje, es lo que en éste perdura y sigue actuando en incesante serie de pequeñas creaciones. Es el permanente choque del individuo, la persona [baina lehen talka espeziearena zen!], que quiere *decir* lo nuevo que en su intimidad ha surgido y los otros *no ven*, y la lengua ya hecha —el choque fecundo del decir con el *habla*¹⁴²⁴.

Soziologikoki, banakoa ezerk ez du hizkuntzak adina gizartekotzen (eta gizabanako bat ez gizartekoa abstrakzio bat besterik ez da — «no puede ser hombre», «no existe»)¹⁴²⁵. Hizkuntzak, ordea, banakoa gizartean gozoki magaleratu egiten duenak, gogorki estekatu ere egiten du gizarteari, usadioei, pentsaerari, hizkuntza den mundu-ikuskerari.

La lengua no sólo pone dificultades a la expresión de ciertos pensamientos, sino que por ello mismo estorba la recepción de otros, paraliza nuestra inteligencia en ciertas direcciones¹⁴²⁶.

El individuo, la persona, desde que nace está sometido a la coacción lingüística que esos usos [linguistikoak] representan. Por eso es la lengua materna, tal vez, el fenómeno social más típico y claro. Con ella penetra la gente dentro de nosotros y se instala allí haciendo de cada cual un caso de la gente. La lengua materna socializa lo más íntimo de nuestro ser y merced a ello todo individuo pertenece, en el sentido más fuerte del término, a una sociedad. Podrá huir de la sociedad en que nació y fue educado, pero en su fuga la sociedad le acompaña inexorablemente, porque la lleva dentro.

La lengua materna le ha acuñado para siempre. Y como cada lengua lleva en sí una figura peculiar del mundo [hizkuntzaren mundu-ikuskerak!], le impone, junto a ciertas potencialidades afortunadas, toda una serie de radicales limitaciones. Aquí vemos con toda transparencia cómo lo que llamamos el hombre es una acentuada abstracción. El ser más íntimo de cada hombre está ya informado, modelado por una determinada sociedad¹⁴²⁷.

Ortega-k banakoaren lotutasuna gizarteari, gure kasuan gizartearen hizkuntzari, azpimarratu ohi du, lotura hori absolutua ez bada ere («nuestro pensamiento está en gran medida adscrito a la lengua — aunque me resisto a creer que la adscripción sea, como suele sostenerse, absoluta»)¹⁴²⁸. «Hablar es *principalmente* (...) usar de una lengua en cuanto que está hecha y nos es impuesta por el contorno

1424. Ib.

1425. OC, I, 513.

1426. OC, VII, 250. Beraz, badaude pentsamenduak hizkuntzatik landara. Testuinguruagatik (Meillet-ekin polemika), beharbada, susmatu behar da Ortega-k ezin duela onartu edozein hizkuntza primitibok ere edozer gauza adierazteko gaitasuna duena.

1427. Ib., 254.

1428. Ib., 249.

social»¹⁴²⁹. Baina pentsatzea ere, egin ditzakegu nahi ditugun filosofiak eta teoriak, baina aurretik badaukagun pentsamendu bati segitzea da, hots, hizkuntzari:

Olvidamos demasiado que el lenguaje es ya pensamiento, doctrina. Al usarlo como instrumento para combinaciones ideológicas más complicadas, no tomamos en serio la ideología primaria que él expresa, que él es¹⁴³⁰.

Banakoa orain aurkitzen da, hitz egin jende guztiaren hizkuntzan hitz egiten duela, baina esan bere esateko propioa esan gura duela, eta —usu— ezin duela. Izan ere, hizkuntza, intimitatea betetzen zuena esan beharraren produktu, guztiaren esateko ez bide da gai¹⁴³¹. Eta hemen Ortega-k berriro txunditzen gaitu bereizketagaz, gaiena zertarako omen den eta ezgaiena zertarakoxe: hizkuntzak («lenguaje»)¹⁴³² «dice, poco más o menos, una parte de lo que pensamos y pone una valla infranqueable a la transfusión del resto. Sirve bastante bien para enunciaciones y pruebas matemáticas. Ya al hablar de física empieza a ser equívoco e insuficiente. Pero conforme la conversación se ocupa de temas más importantes que éstos, más humanos, más «reales», va aumentando su imprecisión, su torpeza y su confusionismo»¹⁴³³.

Zerk sorrarazi omen zuen hizkuntza, eta horretarakoxe dugu eskasena! Edonola ere, zerbait originala «esateko daukana», hizkuntzarekin borrokan ikusten dugu berriro.

El individuo que quiere decir algo muy suyo, y por lo mismo, nuevo, no encuentra en el decir de la gente, en la lengua, un uso verbal adecuado para enunciarlo¹⁴³⁴. Entonces el individuo inventa una nueva expresión (...). Esta lucha entre el decir personal y el decir de la gente es la forma normal de existir el lenguaje. El individuo, prisionero de su sociedad, aspira con alguna frecuencia a evadirse de ella intentando vivir con formas de vida propias suyas. Eso se produce a veces con buen éxito, y la sociedad modifica tales o cuales de sus usos adoptando aquéllas formas nuevas, pero lo más frecuente es el fracaso del intento individual¹⁴³⁵.

1429. Ib., 248. Ortega behin eta berriro hizkuntzaren «koakzioaz» mintzo da (235, etab.). Ik., 76-77.

1430. OC, V, 393.

1431. OC, VII, 248. «Esto nos permite hacernos bien cargo de si este instrumento inventado para decir es suficiente y en qué medida lo es o no».

1432. Testuan «habla», «lengua» eta «lenguaje» berdintzat erabiltzen dira, batzuetan zentzu handirik egiten ez badu ere; Ortega-ri horrek maila batetik bestera (hizkuntza, jendearen hizkera arrunta) nahieran jauzi egitea errazten dio.

1433. Ib.

1434. Ematen du arrazoibide horrek hizkuntza inplizitoki, «gertakaria» gisa ezezik, hitz eta esaldien «zaku» une bakoitzean bukatutzat hartzen duela. Gero, hiztun originalak, zaku horretan elementu berri bat sartzen dizu eta stop berriro.

1435. Ib., 254.

(Esan guraren borroka hori hizkuntzarekin, beraz hizkuntz kreazioa, Ortega-ren ustetan klase gorenen fenomeno izaten da, eliteena, «aristokrazia kultu»arena; ez da jazoera herritar edo «plebetarra»)¹⁴³⁶. Hona, bada, atzera estilistikara berri-tzuliak.

Bukatzeo Ortega-k psikologia edo agian fonetika¹⁴³⁷ bitxi batera pasarazten gaitu. Kontuan izan behar da, izpiritualismoa nahiz materialismo edo positibismoa ekiditeko, izpiritua eta naturaren uztardura estu-estua dela Ortega-ren filosofian interes behinenetako bat (gorputza eta arima, historia eta natura, Estatua eta arraza, edo kultura eta arraza, etab.). Hizkuntzaren sorgian ere gorputzaren eta intimitate edo arimaren batasun bera postulatu da. Esan bezala, hizkuntza, gizabanakoarena nola espeziearena, esan gura edo beharrarekin borrokan sortzen da. Etnografoek berriematen dutenez, herri primitibo askotan, batzuek, kitzikapen-egoera minetan, euren hizkuntzan ez dauden fonemak ahoskatzen dituzte. «Estos fonemas son creados porque la fisonomía de su sonido expresa adecuadamente lo que el individuo en aquel momento siente y quisiera decir»¹⁴³⁸. Halatsu izan bide da hizkuntzaren sorreran. Giza espeziea, barnearen beteak kitzikatua, bere fraketan kabitu ezinda, atezu-atezuan larri, fonemak airatzen hasten da barne husteko, eta horra hizkuntza. Edo, hobeki, ez: ez da hasten ahotik fonemak jaurtitzen bakarrik, ezpada («ezina leku bila», dio gure amak oso plastiko) gorputz osoarekin adierazten du bere kabiezina keinu eta imintzioka. Gorputz osoak hitz egiten du. Horrela osatzen da, Fonetika berriarekin, Ortega-ren Linguistika berria, Soziologia berrian.

Ya anteriormente vimos la necesidad de que la lingüística incluya en su análisis del habla una porción de cosas que en ella no van dichas [isiltaunak eta]. Mas ahora es preciso atreverse a hacer constar un punto de vista más radical, a saber: el habla no consiste sólo en palabras, en sonoridades o fonemas. La producción de sonidos articulados es sólo un lado del hablar. El otro lado es la gesticulación total del cuerpo humano mientras se expresa. En esta gesticulación van, claro está, incluidos no sólo los movimientos de manos, brazos y piernas, sino también las leves modificaciones del tono muscular en ojos, mejillas, etc. Todos los lingüistas están dispuestos desde hace tiempo a reconocer oficialmente esto, pero no lo toman en serio. Y, sin embargo, hay que tomarlo en serio y resolverse a aceptar esta enérgica fórmula: hablar *es* gesticular. Y ello en un sentido más agudo y concreto de lo que al oír esto se presupone¹⁴³⁹.

Esto, cualquiera que sea nuestra sorpresa, nos lleva a sospechar que los sonidos del lenguaje han surgido de la gesticulación interna del aparato bucal, labios inclusive. En cada pueblo había predominado y seguiría predominando una indeliberada, involuntaria preferencia por determinados movimientos articulatorios que *expresarían* los caracteres íntimos más frecuentes en él. Y como la gesticulación intrabucal se

1436. Ib., 240. eta hurr.

1437. Ib., 255: «Tengo la sospecha de que también la fonética reclama ser construida partiendo de un estrato más profundo».

1438. Ib.

1439. Ib.

produce acompañada de los gestos que el resto del cuerpo emite, tendríamos que el sistema sonoro de cada lenguaje representa, en proyección, el «alma» de ese pueblo. Ya los lingüistas nos han sugerido que para aprender un idioma ajeno lo primero que conviene hacer es colocarse en una determinada actitud corporal. Para aprender el inglés hay que comenzar por echar adelante la quijada, apretar o poco menos los dientes y casi inmovilizar los labios. De esta manera surge en los ingleses la serie de leves maullidos displicentes en que su lengua consiste. Para aprender el francés, opuestamente, hay que proyectar todo el cuerpo en dirección a los labios, adelantar éstos como para besar y hacerlos resbalar uno sobre otro, gesto que expresaría simbólicamente la satisfacción de sí propio que ha sabido sentir el hombre medio de Francia. Otra variante de la propia satisfacción, de tener una gran idea sobre sí mismo, es la acentuada nasalización que los americanos han hecho sufrir a la lengua inglesa. Al nasalizar un sonido lo traemos al fondo de la boca y hacia lo alto, gozándonos en hacerlo retumbar en las fosas nasales, lo cual es una manera de sentirnos más enérgicamente a nosotros mismos, de oírnos por dentro...¹⁴⁴⁰.

Ondoriozta daiteke, hizkuntza bakoitzak bere hotsak bezala bere keinuak ere hala dauzkan moduan, bakoitzak halaber duen mundu-ikuskerara ere, «esan behararren» egoera kitzikatu hartatik, alegia, herri bakoitzaren barne-betetasun berekitik ilkia izanen dela hau ere.

Hablar, pues, es una operación que comienza en dirección de fuera a dentro. Mecánica e irracionalmente recibida del exterior, es mecánica e irracionalmente devuelta al exterior.

Hitz egin edozeinek egiten du; esan, ez. Hizkuntza herri-masaren kontu mekanikoa da.

Decir, en cambio, es una operación que empieza dentro del individuo. Es el intento de exteriorizar, manifestar, patentizar algo que hay en su intimidad. A este fin consciente y racional —orain razonalitate mailan, beraz—, procura emplear cuantos medios encuentra a mano: uno de ellos es hablar, pero sólo uno de ellos. Todas las bellas artes, por ejemplo, son maneras de decir¹⁴⁴¹.

Esatea barnebetearen espresioa da: hots, isiltasunak, fonemak, keinuak, hizkuntzako mundu-ikuskerara eta (betiere gutxiengo selektoen obra diren) arte ederrak, herri bakoitzaren barnebete berekiaren —herriaren «arimaren»— espresioak dira.

2.3. L. Wittgenstein (1889-1951)

«Nere zeregin *guztia* honetan datza: perpausen funtsa argitzean». Hitzokin laburtzen du gure filosofariak bere kezkarik nagusiena, bere *Egunkari* pertsonalean 1915eko urtarrilaren 22an jadanik izkiriatu zuenez. Gogamena hizkuntzan gauzatzen da, besteak beste; eta gogoetak hizkuntzaren bidez ematen dira aditzera, hots perpausen bitartez adierazten dira.

¹⁴⁴⁰. Ib., 257.

¹⁴⁴¹. Ib., 259.

Horrela sarrarazten gaitu J. L. Alvarez Santa Cristina-k Wittgenstein-en filosofian¹⁴⁴². Wittgenstein, hitzaurregile bikain berarekin esateko, XX. mendeko filosofo eraginkorrenetakotzat jo ohi da eta «hizkuntzaren filosofo»tzat bereziki. «Biraketa linguistikoa» protagonistatzat eman genezake. Mundua hizkuntzan topatzen dugu; eta gu geu ere hizkuntzan gaude —edo gara.

Hizkuntzarik gabe ez legoke mundurik —darraigu Alvarez Santa Cristina irakurtzen—, ezen mundua mundu baldin bada, gizakiak halakoxe zertu duelako da, bestela anabasa hutsa litzateke, edo greziarrek ziotenez: kaos bat. Hizkuntzarik gabe ez legoke gizakirik. Hizkuntzarik gabe mundua nolakoa zitekeen esatea *empirikoki* ezinezko den bezalaxe, ezinezko ere da *logikoki* egoera hori pentsatzea, edota, errigore hertsian, pentsatzea bera soil-soilik. Hizkuntzari esker, beraz, errealitatearen ataria urratzen dugu. Bai, baina hizkuntzak ere betiko markatuak uzten gaitu. Bizitzeko oxigeno preziatua eta aldi berean hil artinoko zama baztergaitza. Ezen hizkuntzak nortzen gaituen ahala harrapatu egiten gaitu bere sarean. Ezin gaitzke bere esparrutik atera, ezin beragandik ihes, mundutik ezin eskapa dezakegun bezalaxe. Hizkuntzari zor diogu, beraz, mundua mundu bezala hauteman ahal izatea eta, orobat, mundua kategorizatu ahal izatea, irudikatu ahal izatea, hain zuzen ere. Baina, hizkuntzaren prezioa altua dateke: gauzak *zer* ote diren ezin esatera kondenuatuak garateke¹⁴⁴³.

Izan ere, hizkuntzak esaten digu mundua (hizkuntza munduaren irudikapena), baina hizkuntzak —perpauzak— esaten diguna da, munduan zerbait nola dagoen kokatua, erlazionatua, klasifikatua, hots, ezer nola zerbait den, ez zer den¹⁴⁴⁴.

Perpauzen funtsa, muina atzeman nahi du Wittgenstein-ek, perpauzaren funtsa argitzerakoan hizkuntzarena berarena ere eridenean duelakoan baitago. Eta, izan ere, ez zuen arrazoirik falta bere betebeharrak eta eginkizun guztia perpauzaren funtsa argitzean zetzala esaterakoan. Errealitatearen berri ematerakoan hizkuntzarekin egiten baitugu topo ezinbestean, gogoz nahiz gogoz kontra. Eta errealitatearekiko topatze hau ez da nola hala suertatzen, modu eta molde jakinetan baizik. Hizkuntza ez baita errealitatea atzemateko *tresna* soila, ezta gizon-emakumeen arteko adierazpide, komunikabide hutsa; besterik ere bada hizkuntza: gizon-emakume egiten gaituen zera, hots, *gizaki(de)* bihurtzen gaituena. Bestalde, hizkuntza, edozein hizkuntza (hizkuntzak oro '*hizkuntza*' baitira) mintzalditan banatzen da; mintzaldiak, esalditan; esaldiak, perpauzetan. Perpauza dugu gertakarien berri eman dezakeen mintzaldi-zatirik laburrena, batetik, eta gertakarien egitasuna edo faltsutasuna adieraz dezakeen mintzo-parterik motzen eta aproposena, bestetik (...).

Errealitatearen berri eman nahi izaterakoan hizkuntzarekin topo egiten genuela genioen arestian. Baina zer esan nahi dugu horrekin? Mundua ezagutzeak hizkuntzaren presentzia eskatzen duela, hau da, errealitatearen ezagutza hizkuntzaren

1442. Alvarez Santa Cristina, J. L., "Hitzaurrea", in: Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, UPV/EHU, Bilbo 1990, 9. Ik., orobat, ID., *Etikaren oinarrien bila. Logika, etika eta metafisika*, Jakin, Donostia 2004.

1443. Ib., 46.

1444. Ib.

bitartez egiten dela. Eta hizkuntza orduan tresna soil bat izan ez ezik, ezagumenaren beraren *ahaltasun-baldintzetariko* bat ere bilakatzen zaigu. Hizkuntzak berak ezagumena mugatzen baitu. Areago, esango digu Wittgenstein-ek, hizkuntzaren egiturak ezagumenarena du mugatzen. Puntu honetan datza, ezbairik gabe, gure filosofariaren orijinaltasunik handienetarik bat. Izan ere, «zer ezagut dezakegu?» Kant zuhurak eginiko funtsezko galderari beste hau kontrajarriko dio Wittgenstein-ek: «zer esan dezakegu?» (...). Kant-ek ezagumenaren ahaltasun-baldintzen atzemate eta aztertzeari ekin bazion, Wittgenstein hizkuntzaren ahaltasun-baldintzak mugatu eta deskribatzeari lotu zaio batik bat, 'arrazoi hutsaren kritika' kantiarra 'hizkuntzaren kritika' bihurtuz¹⁴⁴⁵.

Adinona da hemen Kant-en erreferentzia Wittgenstein zuzen ulertzeko, Russell-en aldean adibidez, edo geroago auzi honi heldu dion askoren aldean. Wittgenstein-en aburuz munduaren eta hizkuntzaren isomorfismoa gertakari logiko gisa interesatzen zaio filosofoari. Fenomeno horren gertabidearen esplikazioa psikologoarena edo, izan liteke zeregina, ez da filosofoaren lana; alegia, arazo enpirikoa da, askaleku experimentalak eskatzen du. Russell-ek, aldiz, bere filosofian isomorfismo horren esplikazioa entseatu du. Harentzat ere, vienarrarentzat bezalaxe, izenean munduko eta hizkuntzako elementu bakunenak elkarrekin lotuak dira. Baina ez logikoki soil. Russell-en iritziz, Hume-ren antzera, hizkuntzako «atomoak» izenordain erakusleak dira (hau, hori), eta munduaren atomoak «sentsu datuak» (sentsuek jasotzen dituzten informazio zatiak: kolore-inpresioak, ukipen-sentsazioak, hotsak, etab.). Batzuen eta besteen lotura erdiesten ei da sentsu-datuak izenordain erakuslearekin bat izendatuz («hori gorria»). Aldiz Wittgenstein-ek, Kant-en eran, jarrera transzendentala hartzen du (hausnarketazkoa): filosofiaren egitekoa munduaren eta hizkuntzaren bat egiteko baldintza logikoak argitzea da, alegia, erakustea nola hizkuntzaren egituran munduaren egitura argitzen den; ez, bion arteko lotura horren bilakatzearen nondik norakoa esplikatzea¹⁴⁴⁶.

Wittgenstein bat eta bi bereizi ohi da¹⁴⁴⁷. Wittgenstein Bigarrena, gizon-emakumeen mundua ez dela Lehenak suposatu bezain bakun zientifikoa, eta gizon-emakumeen hizkuntza ez suposatu bezain bakun logikoa, ohartzetik garatu da. Bigarrena Lehenaren ukoa da. Baina da, munduaren eta hizkuntzaren kontzeptu berri bategatik; ez, munduaren eta hizkuntzaren elkarrekikoa orain beste moduren

1445. Ib., 10-11. Ik., halaber, 26-27; eta 44: «Kant-en galdera nagusia: zer ezagut dezakegu?, honela bihurtzen du Wittgenstein-ek: zer esan dezakegu? Ezagutzea esatearekin batera doa, adieraztearekin alegia. Areago, errigore hertsian ezin eman daiteke ezagupenik berau adierazten ez baldin bada, perpaus jakinetan gauzatzen ez baldin bada».

1446. Ib., 26-27.

1447. Kutschera, F. von, *Filosofía del lenguaje*, Madril 1979, 139-140: «Sobre todo a partir de 1933, aproximadamente, cambiaron radicalmente las ideas filosóficas de Wittgenstein. Una vez más se ocupó especialmente de los problemas del lenguaje, llegando ahora a conclusiones totalmente distintas de las que había defendido en el *Traktat*. En las *Philosophische Untersuchungen* se enfrentó radicalmente con los pensamientos básicos del *Traktat*, y la filosofía del lenguaje de esta obra representa la antítesis puramente pragmática frente a la semántica puramente realista del *Traktat*».

batean pentsatzeagatik¹⁴⁴⁸. Ez dago hizkuntza, hizkuntz jokoak daude (pragmatikoak); ez dago mundua, baizik eta «munduak» (fisika, mito, poesiakoak). Aitzitik, hizkuntzak eta munduak, hizkuntz jokoek eta munduek orain, Lehenengoan bezain lotu-lotuak segitzen dute betiere.

Wittgenstein-ek agian Wohrf-engan pentsarazten badu ere, eta inoiz biok uzartuak izan diren arren¹⁴⁴⁹, vienarra ezin da hizkuntz erlatibismo edo determinismoaren eskemetan sarrarazi. Erradikalagoa da. Paradoxikoki, hizkuntz erlatibismo/determinismoak, hizkuntzaz eta hizkuntzak determinatu/erlatibaturiko pentsamenduaz gain, hirugarren egonleku bat hizkuntzak determinatubakoa suposatzen du isilpean: kanpotik behaketariarena, hots, analisi kritikoarena, filosofoarena (beraz, hizkuntzaren determinismoa logikoki ezin da edonorentzat gaintezina suposatu). Wittgenstein-en irudiko inolako egon eta behalekurik ez dago inorentzat hizkuntza eta pentsamendutik at: lekuak diferentziarako, indeterminaziorako, kritikarako, hizkuntz jokoan eta joko batetik at beste joko batean egon litezke, baina beti hizkuntzaren barruan. Ene munduaren mugak ene hizkuntzarenak dira (5. 6)¹⁴⁵⁰. Eta merezi du ohartaraztea, hizkuntzaren eta pentsamenduaren berdinketak nahitaez ez duela hizkuntz determinismo edo erlatibismoaren filosofiari adierazten, gogoratzeko.

2.4. D. Davidson (1917-2003)

«Itzuli linguistikoa» G. Frege-rekin (1848-1925) abiarazi ohi da, hori matematikoa eta logikoa zen. Frege bera, ez zuzenean hizkuntzaz, baina pentsamenduari zuzentasunaz zegoen kezkatua, eta hartarako interesatzen zuen hizkuntzaren zuzentasunak. Pentsamendu zuzen eta garbirako eragozpenak hizkuntzan ezabatzea zuen jomuga. Eta kuestio bat edo pentsamendu bat analisatzeko, haren formulazio linguistikoa arakatzea zuen bere metodoa. Hori filosofia analitikoa deitu denaren ezaugarri bilakatu da, eta XX. mendeko 20 eta 30. urteetan Vienako Zirkuloan elkartu diren filosofo positibistentzat euren egitasmo aitorra bihurtu da¹⁴⁵¹. Horiatariko gehienek naziengandik ihes egin behar izan dute Ingalaterra eta AEBra, berebiziko influentziarekin hango filosofietan. Filosofia analitikoa AEBn W. Quine-rekin sartu da, eta horren jarraitzailetzat aurkeztu izan du bere burua (Wittgenstein-ena orobat) Donald Davidson-ek.

Hizkuntzarik gabe ez dago pentsamendurik, topikoa baieztatu du Davidson-ek ere. Baina ziurtapen horren esanahia, Humboldt-engan edo Davidson baitan

1448. Edo —hein batean— bai; ik. Kutschera, F., von, aip. lib., 141: «Tampoco se puede partir de estructuras ontológicas y asignarles estructuras lingüísticas isomorfas, sino que más bien se podrían considerar las estructuras ontológicas como proyecciones de las estructuras lingüísticas primaria-mente dadas, en las cuales hablamos sobre el mundo».

1449. Chatterjee, R., "Reading Whorf through Wittgenstein: a Solution to the Linguistic Relativity Problem", in: *Lingua* 67 (1985) 37-63.

1450. Seebass, G., *Das Problem von Sprache und Denken*, Frankfurt 1981, 387-388.

1451. Bengoetxea, J. B., *Filosofia eta zientzia. Vienako Zirkulua*, Jakin, Donostia 2000.

gutziz bestelakoa da. Eta hala ere interes esentzial batean, filosofo analitikoak arrunt ohi baino Humboldt-engandik hurbilago ikus genezake bera: pentsamendua zer den, hizkuntza zer den, mundua zer den, hiru galdera dira, ezin direnak isolatuki erantzun, bakoitza bereiz eta bere kautan harturik, baina hirurek —«gogamenezkoaren holismoagatik»— elkarrekin bat egiten dutela. Interes komun hau, ordea, Humboldt-ek nola arakatu duen, eta Davidson-ek tratatu duen modua, bata bestetik oso urrun daude. Humboldt-en 'izpiritua' Davidson-en 'gogamenezkoa' da. Baina Humboldt-ek Kant-en ikerketa-metodoari jarraitzen dio, analitikoa, «kritikoa» esanahi grekoan, ebaki eta banaketaria; Davidson gogamenezkoaren holismotik hasten da (Humboldt ere hizkuntzaren hastearen eztabaidan haren holismotik bezala): pentsatzea, agiantzatzea, itxarotea, asmo izatea, etab., elkar galdatzen dutenak dira, elkarren menpekoak.

Las acciones intencionales no pueden aparecer antes que las creencias y los deseos, puesto que una acción intencional se explica mediante las creencias y los deseos que la causan; las creencias no pueden aparecer una a una, ya que el contenido de cada creencia depende de su lugar en el nexa con otras creencias, y así sucesivamente. El holismo de lo mental es lo que hace que su aparición sea tan difícil de describir. No puede haber una secuencia en la aparición de las características de lo mental...¹⁴⁵².

Zein da hizkuntza eta pentsamenduaren estekadura moldea? itauntzen du Davidson-ek «Pensamiento y habla» artikulua hasteko.

Es evidente que el habla depende del pensamiento, pues hablar es expresar pensamientos. Esta dependencia se manifiesta en innumerables formas. Alguien que emite la oración «La vela se apagó» como una oración del castellano [itzulpen espainola aipatzen ari gara] debe proponerse emitir palabras que son verdaderas si y sólo si una vela que se indica se apagó en el momento de la emisión, y debe creer que al producir los sonidos que produce está emitiendo palabras que son verdaderas sólo bajo esas circunstancias. Estas intenciones y creencias no son capaces de llamar la atención del hablante fluido. Pero si bien normalmente pueden no atraer atención, su ausencia sería suficiente para mostrar que esa persona no estaba hablando español, y la ausencia de cualquier pensamiento análogo mostraría que ni siquiera estaba hablando¹⁴⁵³.

Behetik gora berrirakurritz: hitzak edo esaldiak esatea ez da hitz egitea: papagai batek, edo makina automata batek hitzak eta esaldiak ahoska ditzake pentsatu gabe, hotsarazten duena berak ulertu gabe. Hitzak (hitz-hotsak) airatzea ez da hitz egitea; hitz egitetzat pentsamenduzkoa bakarrik har daiteke. Hau da, irakurleak pentsa lezake ausaz badaudela hizkuntzak ez diren «hizkerak», ahozko literaturan, haur-jolasetan, entzuten diren gisakoak (binbili-bonbolo, di-da); eta agian badagoela pentsamendua ez den makina bat «pentsaera» ere, aktibitate adimentsuak: estatua

1452. Davidson, D., *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, Madril 2003, 181.

1453. Davidson, D., *De la verdad y de la interpretación. Fundamentales contribuciones a la filosofía del lenguaje*, Bartzelona 2001, 164.

bat egin, puzzlea osatu, bizikletaren gider edo eskudera eraman, sukaldekoa egin, dantza, «pentsatuz» egiten al dira? Baina gehienetan izaki pentsaketari batek bakarrik egin ditzake. Zein hizkuntzatan jokatu da xakea, edo irakurtzen da partitura bat pianoa jotzeko? Abereek pentsatzen dute? Aski da bi txakur txiki olgetan ikustea, zenbat arau, kortesia figura, errito darabilten ezagutzeko, *kultura* bat harrigarri landu eta arrafindua. Alabaina, hizkera horiek eta pentsaera horiek ez dute baiesten ala ezesten, ez dute barnebiltzen judizioa, egia edo faltsuaren lekua ez dute zermugutzen. Haiek neurologo eta etologoarentzat «pentsamendu» edo linguistarentzat «hizkuntza» interesgarriak izan litezke zalantza gabe, filosofoari interesatzen zaizkion hizkuntza eta pentsamendua ez dira. Filosofoari, hau Davidson-ek inor gutxi bezala tematizatu du, hizkuntza (eta pentsamendua) egia eta ez-egiaren leku gisa interesatzen zaio. Esan gura baitu, filosofoa pentsamendu formulatuz bakarrik axola dela (eta, nik uste, hizkuntza eta pentsamenduaz arduratu diren linguistek ere hala egin izan dute, Sapir eta Whorf barne). Horregatik, aipatu ditugun erako pentsaera edo hizkera adibideak, horiek objektio bezala ailegatu ohi dira batzuetan, ez ditugu ikusiko Davidson-ek ezertarako aintzat hartuak bere go-goetetan. Hizkuntzadunak bakarrik pentsa lezake, pentsatu, eta alderrantziz, pentsaketari oro hiztuna da.

«Animales racionales» artikuluan Norman Malcolm-en zakur «pentsatzailea» eztabaidatzen da¹⁴⁵⁴. Hona hemen N. Malcolm-en parabola:

Supongamos que nuestro perro está persiguiendo al gato de nuestro vecino. El gato corre directamente hacia el roble, pero de repente se desvía en el último momento y desaparece en un arce que está cerca. El perro no ha visto esta maniobra y al llegar al roble, se levanta sobre sus patas posteriores, da zarpazos en el tronco como si intentara escalar y ladra excitadamente a las ramas de arriba. Quienes observamos todo este episodio desde una ventana decimos: «Piensa que el gato ha subido a ese roble». [Eta darrai Davidson-ek:] (Malcolm añadía que diríamos que el perro estaba ladrándole al árbol equivocado)¹⁴⁵⁵.

Beraz, zakurrak pentsatu egingo luke; egia eta errorearentzako lekuaren zentzuan pentsatu ere. Beharbada andre-gizonok baino eskasago, baina pentsamolde berean pentsatuz. Malcolm-en zakurraren apologoak hainbat autoreri balio izan dio bere arrazoiak hariltzeko. J. R. Searle-k ere hizkuntzarik gabeko pentsamendu bat badagoela uste du, eta abereek ere badutela pentsamendua.

Los casos más obvios de pensamientos independientes del lenguaje —idatzi du— los ofrecen las inclinaciones y cogniciones no institucionales, primitivas, biológicas, que no necesitan de mecanismos lingüísticos. Por ejemplo, un animal puede tener sensaciones conscientes de hambre y sed, siendo ambas formas un deseo. El hambre

1454. Aberearen eta gizakiaren pentsamendua/hizkuntza ere bada etengabe literatura sortzen duen bai bat. Ik., adb., ikuspegi antropologikoago batetik bada ere, Gomez Pin, V., *El hombre, un animal singular*, Madril 2005, eta *Entre logos y autómatas: la causa del hombre*, Madril 2006.

1455. Davidson, D., *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, loc. cit., 143.

es un deseo de comer y la sed un deseo de beber, y los deseos son estados intencionales con contenidos plenamente intencionales; se trata, en la jerga filosófica contemporánea, de «actitudes proposicionales». Por lo demás, un animal puede tener percepciones prelingüísticas y creencias prelingüísticas derivadas de sus percepciones. Mi perro puede ver y oler un gato trepando a un árbol y formar la creencia de que el gato está encaramado al árbol. Puede incluso corregir su creencia y formar una nueva creencia cuando ve y huele al gato correr hasta el patio del vecino. Otros casos de pensamientos prelingüísticos los constituyen emociones como el miedo o la ira¹⁴⁵⁶.

Alderantzizkoa uste du Davidson-ek, hona hemen nola eztabaidatzen duen adibide famatua:

¿Puede haber pensamiento sin habla? Una primera y natural reacción afirma que puede haber. Allí está la experiencia, familiar y molesta, de no poder encontrar las palabras para expresar las ideas de uno. En ocasiones uno puede decidir que el escritor del editorial ha expuesto una cuestión mucho mejor de lo que uno podría haberlo hecho. Y está el perro de Norman Malcolm que, habiendo perseguido una ardilla por el bosque, ladra hacia el árbol equivocado (...). Una intuición definida, si bien más débil, se inclina en el otro sentido. Es posible imaginar que el hablante que no puede hallar las palabras correctas no tiene una idea clara. Las atribuciones de intenciones y de creencias a los perros pecan de antropomorfismo. Un conductismo primitivo, desconcertado por la privacidad de los pensamientos no dichos, puede adoptar con comodidad el punto de vista de que pensar es realmente «habla consigo mismo»: discurso silencioso. — Bajo la superficie de estas tendencias opuestas circulan corrientes muy fuertes, aunque túrgidas, lo que puede explicar por qué los filósofos han preferido en mayor parte tomar partido por alguna a presentar sus argumentos¹⁴⁵⁷.

Davidson-en alderdia garbia da: «Solamente las criaturas con lenguaje pueden pensar»¹⁴⁵⁸. Baina ez da esan gura, estreina hizkuntza dagoela eta gero pentsamendua, edo alderantziz; edo bata bestearen bitartez esplika daitekeela, ezpada bata bestearekin batera ulertzen direla biak¹⁴⁵⁹. Hizkuntzarekin berak hizkuntza naturalak edo gisakoak ulertzen ditu, «mentales» edo gogamenera arbuaiatuz¹⁴⁶⁰. Era berean arbuaiatzen du Humboldt-en (berak inoiz ez du aipatzen, oker ez banago) edo Whorf-en¹⁴⁶¹ hizkuntzaren kontzeptua mundu edo errealitate kaotiko bati ordena-

1456. Searle, J. R., *La construcción de la realidad social*, Bartzelona 1997, 77.

1457. Davidson, D., *De la verdad y de la interpretación*, loc. cit., 164.

1458. Davidson, D., *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, loc. cit., 143, 1. oin-oharra.

1459. Davidson, D., *De la verdad y de la interpretación*, loc. cit., 165: «Ni el lenguaje ni el pensamiento pueden explicarse plenamente en términos del otro, y ninguno de ambos tiene prioridad conceptual».

1460. Funtsean Davidson («there is no such thing as a language») kritikoa da filosofo nahiz linguisten hizkuntzaren ulerkera ohikoekin, baina hemen ez dugu ildo horretatik segituko.

1461. Davidson, D., *De la verdad y de la interpretación*, loc. cit., 189: «El relativismo conceptual es una doctrina temeraria y exótica, o lo sería si pudiéramos comprenderla bien». Davidson-entzat Whorf eta Kuhn/Feyerabend parekagarriak dira: hopia bezalaxe paradigma zientifiko bat hizkuntza eta mundu-ikuskera bereki itzulezin bat litzateke.

emailearena («el lenguaje como la fuerza organizadora, que no se distingue claramente de la ciencia»)¹⁴⁶², horrek azpian suposatzen duen dualismo onto-epistemikoagatik: «Este segundo dualismo de esquema [kontzeptuala] y contenido, de un sistema organizador y de algo que espera ser organizado, no puede estatuirse como inteligible y defendible»¹⁴⁶³. Davidson-ek bere posizioa doia beste antzeko edo hurbilekoetatik txukun berezia utzi gura du:

Se ha de distinguir la versión de la tesis que propugno de varias versiones relacionales con ella. Por ejemplo, no creo que se pueda reducir el pensar a la actividad lingüística. No encuentro plausibilidad alguna en la idea de que los pensamientos puedan identificarse nomológicamente o ser correlacionados con fenómenos caracterizados en términos físicos o neurológicos. Tampoco veo ninguna razón para mantener que no podemos pensar aquello sobre lo que no podemos hablar. Mi tesis no es entonces que la existencia de cada pensamiento dependa de la existencia de una oración que exprese ese pensamiento. Antes bien, mi tesis es que una criatura no puede tener un pensamiento a menos que tenga un lenguaje. Para ser una criatura racional pensante, esa criatura debe ser capaz de expresar muchos pensamientos, y, sobre todo, ser capaz de interpretar el habla y los pensamientos de los demás¹⁴⁶⁴.

Itzul gaitezen Malcolm-en zakurrarengana. Zer da doi-doi zakurrak uste omen duena?

¿El perro cree que el gato subió al árbol más viejo que está a la vista? ¿O que el gato subió al mismo árbol que la última vez que lo persiguió? Es difícil dar sentido a estas preguntas. Pero entonces no parece posible distinguir entre cosas bastante distintas que podría decirse que el perro cree¹⁴⁶⁵.

Objekzioari ihes egiteko osteraz genezake, zakurrak ez duela uste, edo pentsatzen, arbola hori ez zaharrena dela eta ez azken aldiko bera dela, eta ez ezer, baizik eta katuak arbola horretaraxe igo duela eta deus ez besterik. Objekzioak, hala ere, zutik dirau. Zertan doi-doi datzala, uste du edo pentsatzen du zakurrak, zerbait horko zer horixe izatea, alboko leku eta inguruko edozeren diferentzia; edo ahor dagoen zer horretan, zertan datzala hori arbola izatea (arbolatasuna)?

¿El perro puede creer de un objeto que es un árbol? Esto parecería imposible a menos que supongamos que el perro tiene muchas creencias generales acerca de los árboles: que son cosas que crecen, que necesitan suelo y agua, que tienen hojas o que se

1462. Ib., 195.

1463. Ib. «Es en sí mismo un dogma del empirismo, el tercer dogma [Quine-ren *Two Dogmas of Empiricism*-i segida emanez]. El tercero, y quizás el último, puesto que si lo descartamos no resulta claro que vaya a quedar algo característico que pueda llamarse empirismo» (“De la idea misma de un esquema conceptual”). Aurreneko bi dogmak ziren (Quine): (1) ideia baliagarri orok sentsuen datu edo esperientziara bihurtzea izan behar duela, eta (2) judizioak oro analitiko eta sintetikotan banatzen direla («ideien erlazioak eta izatezko zerak», cfr. Hume, D., *Giza ezagutzari buruzko ikerketa*, Klasikoak, Bilbo 1993, 57).

1464. Davidson, D., *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, loc. cit., 148.

1465. Ib., 144.

quemán. No hay una lista fija de cosas que deba creer alguien que tenga el concepto de árbol, pero sin muchas creencias generales no habría ninguna razón para identificar una creencia como una creencia acerca de un árbol, y mucho menos acerca de un roble. Consideraciones similares se aplican al supuesto pensamiento del perro acerca del gato¹⁴⁶⁶.

Zakurrak ezin du pentsatu, juzgatu, uste izan, zerbait arbola dela, edo katua dela. Pentsatu esaten duguna, edo pentsamenduarekin Davidson-ek ulertzen duena, zakurrak ezin du egin.

Ni un bebé de una semana ni un caracol son criaturas racionales. Si el bebé vive lo suficiente, probablemente llegará a ser racional, mientras que esto no es verdad con respecto al caracol (...). La diferencia consiste en tener actitudes proposicionales como las creencias, los deseos, las intenciones y la vergüenza¹⁴⁶⁷.

Jarrera proposizionalak deitzen dira, osagarritzat proposizio batekin deskribatzen direnak oro har: X-k gura izan ezen - zerbait gertatuko dela; beldur izan ezen, opa izan ezen, uste izan, akordatu, jakin ezen, etab. Edo baita:

Atribuimos un pensamiento a una creatura cada vez que empleamos asertivamente una oración positiva cuyo verbo principal es psicológico —en castellano, ‘cree’, ‘sabe’, ‘espera’, ‘desea’, ‘piensa’, ‘teme’, son ejemplos— seguida por una oración y precedida por el nombre o descripción de la creatura. (Un ‘que’ puede seguir optativa o necesariamente al verbo). Algunas de esas oraciones atribuyen estados, otras dan cuenta de sucesos o procesos: ‘cree’, ‘piensa’ y ‘quiere’ señalan estados, mientras que ‘comenzó a creer’, ‘olvidó’, ‘concluyó’, ‘notó’, ‘comprueba’, señalan sucesos o procesos¹⁴⁶⁸.

Zerk digu haizutzen abere bat edo makina bat razionaltzat hartzea, edo era-gozten digu razionaltzat hartu ahal izatea? Jarrera proposizional ezberdinen artean usteena bereziki argigarritzkoa da pentsamenduaren ezaugarri espezifiko bat seinatatzeko unean.

La creencia es esencial para todos los tipos de pensamiento. Si alguien está contento porque, o advierte que, o recuerda que, o sabe que, la pistola está cargada, luego debe creer que la pistola está cargada. Hasta para preguntarse si la pistola está cargada (...). Es necesario que haya innumerables creencias entrelazadas. El sistema de estas creencias identifica un pensamiento localizándolo en un espacio lógico y epistémico¹⁴⁶⁹.

1466. Ib., 145.

1467. Ib., 141.

1468. Davidson, D., *De la verdad y de la interpretación*, loc. cit., 165.

1469. Ib. «Para que haya un pensamiento tiene que haber un encuadre de creencias» (166). ID., *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, loc. cit., 145-146: «Solamente cuando podemos ubicar los pensamientos dentro de una densa red de creencias relacionadas, identificamos pensamientos, hacemos distinciones entre ellos y los describimos como lo que son (...). Cada creencia no solamente requiere multitud de otras creencias para darle contenido e identidad, sino que toda otra actitud proposicional depende para su singularidad de una multitud similar de creencias. Para creer que el gato subió al roble debemos tener muchas creencias verdaderas sobre los gatos y los árboles, sobre este gato y este árbol, sobre el lugar, apariencia y hábitos de los árboles y los gatos, etc.»

Las actitudes proposicionales proporcionan un criterio interesante de racionalidad porque se dan solamente como un conjunto cohesionado. Es obvio que una rica pauta de creencias, deseos e intenciones es suficiente para la racionalidad; con todo, puede parecer demasiado riguroso hacer de esto una condición necesaria. Pero de hecho, la rigurosidad se basa en la propia naturaleza de las actitudes proposicionales, ya que tener una significa tener un amplio complemento. Una creencia requiere muchas creencias, y las creencias requieren de otras actitudes básicas tales como las intenciones, los deseos y, si es que estoy en lo cierto, que tengamos el don de lenguas. Esto no quiere decir que no haya casos dudosos. Sin embargo, el carácter intrínsecamente holista de las actitudes proposicionales hace que la distinción entre tenerlas y no tenerlas sea tajante¹⁴⁷⁰.

Davidson-en arrazoibidean bere tesiaren alde, esanahia eta egiaren, eta hizkuntza eta pentsamenduaren hari korapilatuak doaz elkar argituz.

Los pensamientos, como las proposiciones, tienen relaciones lógicas. Dado que la identidad de un pensamiento no puede separarse de su lugar en la red lógica formada por otros pensamientos, no se puede reubicar en la red sin que se convierta en un pensamiento distinto. Por esto es imposible que en las creencias se dé una incoherencia radical. Tener una actitud proposicional en particular es tener una lógica en gran parte correcta, en el sentido de tener una pauta de creencias que son lógicamente coherentes. Esta es una de las razones por las que tener actitudes proposicionales significa ser una criatura racional¹⁴⁷¹.

Horrek ez du izaki horren jarrera proposizionaletan irrazionaltasun posiblea ukatzen, baina pentsamendu edo usteen sarea («web of beliefs») razionala bada bakarririk topa daiteke han irrazionalaren urradura: «La posibilidad de irracionalidad depende de un alto grado de racionalidad»¹⁴⁷². Beraz, inori inolako pentsamendurik egotea, ez da pentsamendu bakar bat egotea, baizik eta pentsamendu-sare zabal bat eta pentsamenduaren arauak.

Por todo lo que se ha dicho sobre la dependencia de las creencias respecto de otras creencias, y de otras actitudes proposicionales respecto de las creencias, está claro que se debe observar una pauta de comportamiento muy compleja para que se justifique la atribución de un solo pensamiento. O, dicho más exactamente, debe haber una buena razón para creer que hay una pauta compleja de comportamiento. Y a menos que haya realmente tal pauta compleja de comportamiento, no hay pensamiento. — Creo que solamente hay tal pauta si el agente tiene un lenguaje¹⁴⁷³.

Pentsamendua (hots, ustea; beraz, uste zuzen ala okerraren posibilitatea) egoteko hizkuntza egon beharraren frogak bi urrats ditu: lehenbizi, ustea egoteko («creer que *p*») ustearen kontzeptua egon beharra dagoela («creer que uno cree que

1470. Davidson, D., *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, loc. cit., 142.

1471. *Ib.*, 146.

1472. *Ib.*, 147.

1473. *Ib.*, 147-148.

p» — «una creencia acerca de una creencia, y por ello requiere el concepto de creencia»); eta bigarrego, ustearen kontzeptua ez dela posible hizkuntza gabe (hots, «para pensar se debe tener el concepto de pensamiento y por ello se necesita el lenguaje») ¹⁴⁷⁴. Davidson-en argumentazioa bere orrietako estraktoen bidez emanen dugu. Harridura, ez filosofiaren hastapena, baizik eta xoil pentsamendua-rena jarrugiko dugu.

Para tener cualquier actitud proposicional es necesario tener el concepto de creencia, tener una creencia sobre alguna creencia. Pero, ¿qué se requiere para tener el concepto de creencia? Aquí es cuando busco ayuda en el fenómeno de la sorpresa porque pienso que la sorpresa requiere el concepto de creencia.

Supongamos que creo que tengo una moneda en el bolsillo. Vacío el bolsillo y no encuentro ninguna moneda. Me sorprende. Está suficientemente claro que no podría sorprenderme (aunque quizá podría estar alarmado) si para empezar no tuviera creencias. Quizá está igualmente claro que tener una creencia, al menos de la clase que he tomado como ejemplo, supone la posibilidad de la sorpresa [euskaraz egoki asko daukagu: usteak ustegabekoa inplikatzan du —egiazta eta gezurtapena, egia eta errorea]. Si creo que tengo una moneda en el bolsillo podría ocurrir algo que haría cambiarse de opinión. Pero la sorpresa implica dar un paso más allá. No es suficiente con que primero crea que tengo una moneda en el bolsillo y que después de haberlo vaciado ya no tenga esa creencia. La sorpresa requiere que me percate del contraste entre lo que creía y lo que paso a creer después. Sin embargo, ese percatarse es una creencia sobre una creencia: si me sorprende, entonces entre otras cosas paso a creer que mi primera creencia era falsa (...). Lo que quiero afirmar es que uno no puede tener un conjunto general de creencias del tipo necesario para tener cualquier creencia sin ser sujeto de sorpresas que implican creencias sobre la corrección de las propias creencias. La sorpresa sobre algunas cosas es una condición necesaria y suficiente para el pensamiento en general. Esto concluye la primera parte de mi 'argumento'.

(...). Por tanto, tener el concepto de creencia es tener el concepto de verdad objetiva. Si creo que tengo una moneda en el bolsillo, puedo estar en lo cierto o estar equivocado (...). Tengo la idea de una realidad objetiva que es independiente de mi creencia.

Una criatura puede interactuar con el mundo de maneras complejas sin que abrigue proposiciones. Puede discriminar colores, sabores, sonidos y formas. Puede aprender, esto es, cambiar su conducta de manera que se preserve su vida o aumente lo que come. Puede «generalizar» en el sentido de reaccionar a nuevos estímulos tal y como ha llegado a reaccionar a estímulos previos. Con todo, haya tenido el éxito que haya tenido de acuerdo con mis normas, nada de esto muestra que la criatura domine el contraste entre lo que se cree y lo que es el caso, tal y como se requiere para las creencias. - ¿Qué es lo que *mostraría* el dominio de este contraste? Claramente, la comunicación lingüística es suficiente. Para comprender el habla de otra persona debo ser capaz de pensar las mismas cosas que ella; debo compartir su mundo. No tengo que estar de acuerdo con ella en todo, pero para poder estar en desacuerdo

1474. Ib., 151.

debo abrigar las mismas proposiciones, que traten de lo mismo, y tener el mismo concepto de verdad. La comunicación depende de que cada uno de quienes se comunican tengan, y piensen correctamente que el otro tiene, el mismo concepto de un mundo compartido, un mundo intersubjetivo. Pero el concepto de un mundo intersubjetivo es el concepto de un mundo objetivo, un mundo sobre el cual todos los que se comunican pueden tener creencias.

Propongo entonces que el concepto de verdad intersubjetiva es suficiente como base para la creencia y por tanto para los pensamientos en general. Y quizá es suficientemente plausible que tener el concepto de verdad intersubjetiva depende de la comunicación en un sentido plenamente lingüístico (...)

Nuestro sentido de la objetividad es consecuencia de otra clase de triangulación, una que requiere dos criaturas. Cada una de ellas interacciona con un objeto, pero lo que da a cada una el concepto de cómo son las cosas objetivamente es la línea de base que se forma entre las criaturas mediante el lenguaje. Sólo el hecho de que compartan un concepto de verdad da sentido a la afirmación de que tienen creencias, de que son capaces de asignar un lugar a los objetos en el mundo público.

La conclusión de estas consideraciones es que la racionalidad es un rasgo social. Solamente la tienen quienes son capaces de comunicarse¹⁴⁷⁵.

Davidson-en arrazoibidean, hizkuntzaren (logos) beharra pentsamenduaren-tzat, pentsamenduaren objektibotasunaren arrazoia (logos) eman beharrean oinarritzen da. Horrela, hizkuntza eta pentsamenduaren gaiak osoki zentzu ezagutza teoriakoa hartu du, Humboldt-engan hori alderditxo bat baino ez baitzen (alderdi kantiarra) interes antropologiko orokorraren barnean. Davidson baitan interes antropologikoak horizontea-edo baino ez dira, gaiaren trataera hurbila, analitikoa metodoan, zuzenean hermeneutiko edo epistemologikoa izaten da. Haren argudiaketa hainbat aldi eta aldakitan aurkitzen dugu errepikatua bere izkribu laburretan, batzuetan Tarski-ren egiaren teoriaren hedapen gisara («Interpretazio Erradikala»), beste batzuetan «Triangeluketa»ren metaforaren gisara¹⁴⁷⁶, edo bion konbinazio bat, horien azalpen batek azterketa honen jomugak gaindituko bailituzke. Horrekin Davidson-en egiazko interesak jo ditugu: gogamenaren ikerketa (egiaren arrazoiak, ekintza-ren arrazoiak); horren ataria-edo baino ez baita haren filosofian, atarietako bat, hizkuntza eta pentsamenduaren gaia.

1475. Ib., 153-155. Ik., orobat, ID., *De la verdad y de la interpretación*, loc. cit., 178: «(...) Una creatura debe ser miembro de una comunidad de habla si es que va a poseer el concepto de creencia. Y dada la dependencia de otras actitudes respecto de la creencia, podemos decir, generalizando, que sólo una creatura que pueda interpretar el habla puede poseer el concepto de un pensamiento. - ¿Puede una creatura tener una creencia si no tiene el concepto de creencia? A mí me parece que no, y por esta razón. Una persona no puede tener una creencia a menos que comprenda la posibilidad de estar equivocada, y esto requiere captar el contraste entre verdad y error: creencia verdadera y creencia falsa. Pero, he argumentado, este contraste sólo puede emerger en el contexto de la interpretación, que por sí mismo nos empuja hacia la idea de una verdad objetiva, pública» (“Pensamiento y habla”).

1476. Ik. “La aparición del pensamiento”, in: *Subjetivo, intersubjetivo, objetivo*, loc. cit., 182-190.

Auzi zaharrak, lehenagokoa munduaren sentsuekiko hautemapena ala munduaren pentsaera/hizkuntza den, edo hizkuntza ala pentsamendua, etab., lekuz kanpo gelditzen dira Davidson-en planteamoldean. Horiek denak bata besteagaz batera eta tenore berean pentsatzeko elementuak dira. Ez sentitu egiten da —gizakiak, alegia— hizkuntza gabe, ez pentsatu sentitu gabe, ez hitz egin sentitu eta pentsatu gabe. Gizakiaren hitz egiteak, sentitzeak eta pentsatzeak, denak bat egiten du.

The primitive triangle, constituted by two (and typically more than two) creatures reacting in concert to features of the world and to each other's reaction, thus provides the framework in which thought and language can evolve. Neither thought nor language, according to this account, can come first, for each requires the other. This presents no puzzle about priorities: the abilities to speak, perceive, and think develop together, gradually. We perceive the world through language, that is, through having language¹⁴⁷⁷.

Mundua ikusi, esan genezake bada Davidson-ekin, hizkuntzaren bitartez, hots, bitartekotza literalez, hizkuntzarekin ikusten dugu, begiekin ikusten dugun bezalaxe («Seeing Through Language»). Hizkuntzaren bitartezko hori mundua hautematean, Davidson-ek literalki nahi du ulertzea, ez metaforazki, hizkuntzak betaurreko edo ispiluak balira bezala edo imajinaturik, kolore edo errefrakzio ezberdinetakoak.

No: as a metaphor it is seriously misleading. Language is not a medium through which we see; it does not mediate between us and the world. We should banish the idea that language is epistemically something like sense data, something that embodies what we can take in, but is itself only a token, or representative, of what is out there. Language does not mirror or represent reality (...). We do not see the world through language any more than we see the world through our eyes. We don't look *through* our eyes, but *with* them.

Hein horretan hizkuntza organo bat kontsidera genezake, begi edo belarrien antzera:

There is a valid analogy between having eyes and ears, and having language: all three are organs with which we come into direct contact with our environment. They are not intermediaries, screens, media, or windows¹⁴⁷⁸.

Edonola ere, beste organoak —sentsuak— partikularrak diren artean, hizkuntza ez dago eremu batera mugatua¹⁴⁷⁹.

1477. Davidson, D., *Truth, Language, and History*, Oxford 2005, 141 (“Seeing through Language”).

1478. *Ib.*, 130-131.

1479. *Ib.*, 135: «(Language) is, or has become, a mode of perception. However, speech is not just one more organ: it is essential to the other senses if they are to yield propositional knowledge. Language is the organ of propositional perception. Seeing sights and hearing sounds does not require thought with propositional content; perceiving how things are done, and this ability develops along with language».

Beste alderdia, sozio antropologiko kulturala, hizkuntzak munduaren ikuskeran eragiten duelakoarena, Davidson-en aburuz ebidentzia bat da, baina kasik tribialitate bat adinatsu ere bai. Hor egon daitekeen arazo bakarra da hizkuntza bakoitzak bere eran daragienez, ea gure munduaren ikuskerak nahitaez desitxuratua izan behar duen —hizkuntzak ispilutzat hartuz gero logikoki hala izan beharra dagoenez. Baina Davidson-en irudiko hizkuntzak ez dira ispiluak, are gutxiago desitxuratzailak.

Still, doesn't it make sense to hold that our actual languages mold our perception of the world to such an extent that what we take in is always distorted? What is obvious is that our language is rich in facilities that match our interests, and lacks the means for easily expressing what is orthogonal to those interests. Our basic vocabularies trace out the vectors which point in the directions in which we naturally generalize; apart from discussing why this is so, we have no interest in emeroses and the classes of things that are *gred*, *bleen*, or *grue* (...). Of course, language reflects our native interests and our historically accumulated needs and values, our built-in and learned inductive dispositions. But this fact hardly supports the claim that language seriously distorts or shapes our understanding of the world; the influence, such as it is, goes the other way. The most we are entitled to say is that as individuals we happily inherit culturally evolved categories we personally did little to devise. In this case, language does not distort; rather, society gives us a leg up on coping with the environment it partly constitutes¹⁴⁸⁰.

N. Chomsky-rengandik partituz S. Pinker-ek eralki duen «mentalesa»ren teoria (geroxeago azalduko da), hots, pentsamenduaren hizkuntza innato batena, zein ere izango balitzateke gero hizkuntza natural guztientzat oin-egitura, Davidson-ek hori arbuia egin du¹⁴⁸¹. Izan ere, suposizio horretan, hizkuntza innato bat mentalesa gizon-emakume guztientzat berdina (pentsamenduaren hizkuntza) eta gero aparte hizkuntza naturalak (komunikazioaren hizkuntzak), azken horiek berriro gu edo adimena/mentalesa eta mundu objektiboaren artean hirugarren elementu bat bihurtzen dira; hau da, berriro bi muturrak egongo liriteke, adimena (orain bere hizkuntzarekin: mentalesa) eta beste muturra mundu objektiboa, eta bion artean zubia egiten hizkuntza naturalak.

I like the analogy with the sense organs, and therefore the implications that language is not something that comes between us and reality; it can't come between, since it is part of us. But postulating a language of thought spoils what is attractive about this picture; if the language of thought is what is part of us, then our spoken language is an intermediary between thought and what thought is about, and what is genetically engineered *does* threaten to hide or distort the world in much the way Kant thought the architecture of the mind does¹⁴⁸²

1480. Ib., 129. «Our languages do not distort the truth about the world».

1481. Ib., 132. eta hurr.

1482. Ib., 133.

Davidson-ek hizkuntzetan ez ditu ukatzen alde edo elementu sortzetiko uni-bertsalak. Baina formalak. «The idea of inborn constraints on syntax, for which Chomsky has argued so vigorously, is, as he has shown, supported by impressive empirical evidence», aitortzen du. Alabaina, enfatizatzen du Pinker-en aurka, «what we are born with, or what emerge in the normal course of early childhood, are constraints on syntax, not semantics»¹⁴⁸³.

Anekdota moduan, lizentzi izan bedi hona ekartzea, Davidson-en testuetan behin irakurri dudan euskaldunen izenaren aipamentxoia (kritiko batengandik duena itxuraz). «A Nice Derangement of Epitaphs» artikulu zirikatzailean —izen-burutik hasita— Davidson-ek hizkuntzaren kontzeptu bat hedatzen du (hizkuntzaz-kotasuna), bertatik erantzunak probokatu dituena:

I conclude that there is no such thing as a language, not if a language is anything like what many philosophers and linguists have supposed. There is therefore no such thing to be learned, mastered, or born with. We must give up the idea of a clearly defined shared structure which language-users acquire and then apply to cases¹⁴⁸⁴.

Kritikak laster etorri dira, eta Davidson-ek berak honela komentatzen du bere esaldi hori:

This [«there is no such a thing as a language» ateraldia bereziki] is the sort of remark for which one can expect to be pilloried, and Michael [Dummett] did not spare me. I must think, he teases, that when Bretons, Catalans, Basques and Kurds declare that language is the soul of their culture, or dictators attempt to suppress minority languages, that Bretons, Catalans, Basques, Kurds and dictators are all suffering from the illusion that there are such things as languages to cherish or suppress¹⁴⁸⁵.

Wittgenstein eta Davidson-ekin, aipatuzat eman bitez «itzuli linguistiko»ko autoreak eta gaiak, XX. mendeko hizkuntzaren filosofia analitikoak.

3. HIZKUNTZALARITZA (SAPIR, WHORF)

Hizkuntza eta pentsamenduaren arazoa Europan tradizionaliki arazo filosofiko bezala tratatu izan da gehienbat. Ipar Amerikan —merezi du diferentziari erreparatzea— kuestio hau interes antropologikoen giroan jorratu da (Boas, Sapir, Whorf)¹⁴⁸⁶, beraz baieztapen batzuen zentzua izan daiteke hitz berdinekin diferentia; azken-azken urteotan batez ere zientzia kognitiboen eztabaidagai kuttun bilakatua dirudi.

1483. Ib., 134.

1484. Ib., 107.

1485. Ib., 109 (“The Social Aspect of Language”).

1486. Werlen, I., *Sprachliche-Relativität*, Tübingen/Basilea 2002, 174. Hiru autoreoi buruz, ik. Monasterio, X., *Mintzairaren miraria*, Gaiak, Donostia 2004, 112-116.

Herder eta Humboldt-ek ere arazoa «antropologizatu» zutena, oroituko du irakurleak, eta tradizio horretatik zetorren etorri F. Boas (1858-1942), antropologia amerikarraren fundatzaile aitortua¹⁴⁸⁷, Sapir-en maisu eta inspiratzailea. Boas ez da hizkuntzaren determinista, baina bere ikerketa etnologikoetan indio amerikarren hizkuntzek munduaren eta esperientziaren klasifikazioak hagitz bestelakoak zituztela nabarmendu zuen (beti ailegatzen diren koloreen eta eskimo edo inuiten elurizen ugarien adibide famatuak harenak dira)¹⁴⁸⁸, eta horren garrantzia biziera sozialean azpimarratu¹⁴⁸⁹. Antropologo gisa, gizarte batean eta kultura batean hizkuntzak jokatzeko duen rola interesatzen zuen. Ez zuen zalantzarik, printzipioz edozein kultura (hizkuntzak) behar duen edozer gauza espresatzeko, ahala baduela; ezein hizkuntzak ez duela bere taxu morfologikoagatik erremedio gabe kulturaren garapena eragozten edo balaztatzen¹⁴⁹⁰. Baina susmoa zuen, hizkuntza eta kultura biak batera garatzen direla, eta —inkontzienteki— elkarri eragiten diotela¹⁴⁹¹. Nolanahi ere, kultura hizkuntzaren menpeko baino gehiago, hizkuntza ikusten zuen kulturaren menpeko¹⁴⁹².

3.1. E. Sapir (1884-1939)

E. Sapir, Boas-en bidez, Herder¹⁴⁹³ eta Humboldt-en tradizioan ildokatzen da. Bera jotzen da «hizkuntz determinismo» hipotesiaren ezartzaitzat XX. mendean. Nolanahi ere, hipotesi horretara etorri arte (etorri bada!), haren pentsamenduak eboluzio bat ibili du¹⁴⁹⁴.

1487. Bunzl, M., "F. Boas and the Humboldtian Tradition. From Volksgeist and Nationalcharakter to an Anthropological Concept of Culture", in: Stocking, G. W. (arg.), *Volksgeist as Method and Ethic. Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*, Madison/Wisconsin 1996, 17-78.

1488. Werlen, I., aip. lib., 177, 180-181. Boas-ek idatzi du inuitek elurrarentzat lau izen dituztela (1911). «Whorf inflated the number of words for snow to seven (...). The number of types of snow the Inuit were supposed to have then varied with subsequent indirect reporting, apparently reaching its maximum in an editorial in the *New York Times* on February 9, 1984, with "one hundred" to "two hundred" in a Cleveland television weather forecast», ik. Harley, T. A., *The Psychology of Language. From Data to Theory*, Sussex 2001, 82.

1489. Ib., 176-177. Boas-ek espresuki dio ezen hizkuntzan koloreen klasifikazio bat ala bestea edukitzeak ez duela hiztunengan haien tonuak hautemateko ahalmena (fisiologikoa) baldintzatzen.

1490. Ib., 184.

1491. Ib., 185-186. «Here also, it is commonly assumed that the linguistic expression is a secondary reflex of the customs of the people; but the question is quite open in how far the one phenomenon is the primary one and the other the secondary one, and whether the customs of the people have not rather developed from the unconsciously developed terminology» (aip. in Werlen, 185-186).

1492. «It does not seem likely, therefore, that there is any direct relation between the culture of a tribe and the language they speak, except in so far as the form of the language will be moulded by the state of culture, but not in so far as a certain state of culture is conditioned by morphological traits of the language» (aip. in Werlen, 184).

1493. New Yorkeko Columbia Unibertsitatean bere ikasketak Herder-i buruzko lan batekin itxi zituen (1905).

1494. Joseph, J. E., "The Immediate Sources of the 'Sapir-Whorf-Hypothesis'", in: *Historiographia Linguistica* 23/3 (1996) 365-404.

Language (1921) liburuan sarrerako kapituluan (Hizkuntzaren definizioa) planteatzen da hizkuntza eta pentsamenduaren arteko harremanen auzia¹⁴⁹⁵. «El lenguaje y el pensamiento, en sentido estricto, no son coexistentes», ebazten du autoreak¹⁴⁹⁶. Hala, Sapir-ek hizkuntza pentsamendua baino lehenago sorturikotzat dauka, eta eguneroko solasean gure hizketa arrunt gehiena ere «pentsamendu gabekoa» omen da.

Cuando digo *I had a good breakfast this morning*, es evidente que no estoy sintiendo las congojas de un pensamiento laborioso, y que lo que tengo que comunicar a quien me escucha no pasa de ser un recuerdo placentero, traducido simbólicamente siguiendo los carriles de una expresión habitual. Cada uno de los elementos de mi frase define un concepto separado, o una relación conceptual separada, o las dos cosas juntas, pero la frase en sí misma no tiene la menor significación conceptual¹⁴⁹⁷.

Sapir-en iritiz hizkuntza pentsamendurik gabe badago, pentsamendua hizkuntzarik gabe ez. Hizkuntza, beraz, pentsamendua baino lehenagoko espresabide bat izango genuke, bere jatorrian. «El lenguaje es, por su origen, una función pre-racional»¹⁴⁹⁸. Praktikan, alabaina, hizkuntza eta pentsamendua batera joan ohi dira, eta pentsamendua (kontzeptuala) hizkuntzaren produktua litzateke.

Es muy probable, en realidad, que el lenguaje sea un instrumento destinado originalmente a empleos inferiores al plano conceptual, y que el pensamiento no haya surgido sino más tarde, como una interpretación refinada de su contenido. En otras palabras, el producto va creciendo al mismo tiempo que el instrumento, y quizá, en su génesis y en su práctica cotidiana, el pensamiento no sea concebible sin el lenguaje, de la misma manera que el razonamiento matemático no es practicable sin la palanca de un simbolismo matemático adecuado (...). Por lo que a él toca, el autor de este libro rechaza decididamente, como ilusorio, esa sensación que tantas personas creen experimentar, de que pueden pensar, y hasta razonar, sin necesidad de palabras¹⁴⁹⁹.

Hizkuntzak pentsamendua ez bezala, pentsamenduak hizkuntza bai, galdatzen du (gutxienez maila goretan). Hala ere bion arteko berezko loturak ez dirudi axalekoa baino: «A lo sumo, el lenguaje puede ser sólo la faceta exterior del pensamiento en el nivel más elevado, más generalizado, de la expresión simbólica»¹⁵⁰⁰.

Hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko elkarreragintzak egiantzekoagoa bion bilakaera komunean kulturaren historian ematen du:

El punto de vista que hemos venido desarrollando no excluye de ningún modo la posibilidad de que el desenvolvimiento del habla penda en muy alto grado del desarrollo del pensamiento. Podemos dar por sentado que el lenguaje ha surgido pre-

1495. Sapir, E., *El lenguaje*, Madril 1984, 20. eta hurr.

1496. Ib., 22.

1497. Ib., 21.

1498. Ib., 22.

1499. Ib., 22-23.

1500. Ib., 22.

racionalmente — de qué manera concreta y en qué nivel preciso de actividad mental es algo que no sabemos —, pero no debemos imaginar que un sistema bien desarrollado de símbolos lingüísticos haya podido elaborarse con anterioridad a la génesis de conceptos claramente definidos y a la utilización de los conceptos, o sea el pensamiento. Lo que debemos imaginar es más bien que los procesos del pensamiento entraron en juego, como una especie de afloramiento psíquico, casi en los comienzos de la expresión lingüística, y que el concepto, una vez definido, influyó necesariamente en la vida de su símbolo lingüístico, estimulando así el desarrollo del lenguaje. Este complejo proceso de la interacción entre el lenguaje y el pensamiento no es imaginario: seguimos viendo positivamente cómo se efectúa ante nuestros ojos mismos. Si el instrumento hace posible el producto, el producto, a su vez, refina al instrumento. Al nacimiento de un concepto nuevo precede, invariablemente, un empleo más o menos restringido o extenso del viejo material lingüístico; el concepto no adquiere vida individual e independiente sino cuando ha encontrado una envoltura lingüística. En la mayor parte de los casos, el nuevo símbolo no es más que un objeto forjado a base de material lingüístico ya existente, según procedimientos elaborados por precedentes extraordinariamente despóticos. Tan pronto como la palabra queda lista, sentimos de manera instintiva, con una especie de suspiro de alivio, que también el concepto está listo para que lo manejemos. Mientras no poseamos el símbolo, no podremos sentir que tenemos en las manos la llave capaz de abrir el conocimiento o la comprensión inmediata del concepto. ¿Acaso estaríamos tan prontos a morir por la «libertad», a luchar por nuestros «ideales», si las palabras mismas no estuvieran resonando dentro de nosotros? Y la palabra, como sabemos, no es sólo una llave; puede ser también una traba¹⁵⁰¹.

C. K. Ogden eta I. A. Richards-en testu hizkuntz analitikoaren¹⁵⁰² irakurketak bultzatu zuen, antza, hizkuntzaren determinismo aldera. Kultur erlatibismoa, bestalde, indartsua zen garaiko antropologia ingelesean, hizkuntzen erlatibismo batean pentsatzea iradokiz, gizon-emakumearen bizitzan hizkuntzaren garrantzia kontuan hartzen bada. Psikoanalisiak, halaber, kulturaren eta hizkuntzaren sorreran inkontzientearen eragina xerkatzera gomititzen zuen Sapir. Esan nahi baita, esanahia bere konplexutasun linguistiko antropologiko psikosozial guztian hartu beharko dugula, Sapir-ek 1929an hizkuntz determinismoaren bi printzipio oinarritzko formulatu duenean: errealitatea (soziala) hizkuntzak zertzen duela, eta hizkuntzen artean diferentziak halakoak direla, ezen eta ezein hizkuntza bik ez dutela errealitate sozial bat-bera zertzen.

Human beings do not live in the objective world alone, nor alone in the world of social activity as ordinarily understood, but are very much at the mercy of the particular language which has become the medium of expression for their society. It

1501. Ib., 24-25.

1502. Ogsen, C.K.-Richards, I. A., *The Meaning of Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*, Londres 1923. Liburu horretan hizkuntzaren («sinboloen») influentzia sorgintzailea pentsamenduaren gainean azaltzen da. Influentzia hori kalte-garritzat hartzen da, eta borrokatu egin behar da pentsamendu logiko unibertsal baten faboretan.

is quite an illusion to imagine that one adjusts to reality essentially without the use of language and that language is merely an incidental means of solving specific problems of communication or reflection. The fact of the matter is that the 'real world' is to a large extent unconsciously built up on the language habits of the group. No two languages are ever sufficiently similar to be considered as representing the same social reality. The worlds in which different societies live are distinct worlds, not merely the same world with different labels attached (1929)¹⁵⁰³.

Hala ere, «language is heuristic»¹⁵⁰⁴, da Sapir-ek ezarri duena (1933), eta hizkuntzaren izaerak «predetermine for us certain modes of observation and interpretation». Determinismo horrek ez baitirudi guztiz determinista: hizkuntzak, alde batetik pentsamenduari trabak ipintzen badizkio, bestetik trabak apurtzeko laguntzak eskaintzen dizkio¹⁵⁰⁵. Batez ere pentsamendu filosofiko eta zientifikoak libre samar dirudi traba horietatik (ohartzekoa baita, determinismoaz autua bada!). «This means of course that as our scientific experience grows we must learn to fight the implications of language»¹⁵⁰⁶.

Azkenik, F. G. Lounsbury-ren nota bat elkarneurgaiztasunaren kontzeptu danganinoaz, determinismoan legez, erlatibismoan ere mailak daudela, erakusteko:

Puede uno advertir considerables diferencias de grado en la opinión relativista, sea en la interpretación de los asuntos de la cultura, sea en cuanto a aquellos más estrictamente concernientes al lenguaje. El punto crucial —el desacuerdo que diferencia la posición de los «relativistas absolutos» de la que mantienen los «relativistas limitados»— es la suposición de *incommensurabilidad* entre diferentes sistemas, y la interpretación que se da a este concepto. Sapir introduce este término casi casualmente en uno de sus artículos. Por supuesto, cabe dudar de que este autor desee ser interpretado literalmente; mas en todo caso, ahí dejó el concepto, y hay algunos que lo han tomado con toda seriedad. Esa aserción de Sapir (una breve nota en *Science*, en 1931, que ha sido muy citada desde entonces) es expresión de un muy completo relativismo lingüístico. Fue aquí donde Sapir habló de «la tiránica sujeción que la forma lingüística ejerce sobre nuestra orientación en el mundo», y donde dice del lenguaje que «no sólo se refiere a la experiencia largamente adquirida sin su ayuda, sino que realmente define la experiencia para nosotros... en virtud de nuestra inconsciente proyección de sus implícitas expectativas al campo de la experiencia». La idea de *incommensurabilidad* fue expuesta por Sapir de la siguiente manera. «En la medida en que los lenguajes difieren ampliamente en su sistematización de los conceptos fundamentales, propenden a ser sólo laxamente equivalentes entre sí como instrumentos simbólicos y, en realidad, son *incommensurables*, en el mismo sentido en que lo son dos puntos en un plano; *incommensurables* entre sí, si se los sitúa refe-

1503. Aip. in Werlen, I., aip. lib., 194.

1504. Aip. in, Ib., 198.

1505. «Language is at one and the same time helping and retarding us in our exploration of experience, and the details of these processes of help and hindrance are deposited in the subtler meanings of different cultures», aip. in, Ib., 199.

1506. Aip. in, Ib., 198.

ridos a diferentes sistemas de coordenadas». La consecuencia es una incompatibilidad de conceptos expresados en diferentes lenguajes cuando éstos provienen de tradiciones culturales históricamente separadas. (Debe advertirse que Sapir agregó la condición de que «la opinión sostenida en este artículo sólo queda completamente en claro cuando se comparan lenguajes de estructuras en extremo diferentes, como en el caso de nuestros lenguajes indoeuropeos, las lenguas de los aborígenes americanos y las que hablan los aborígenes africanos»). La metáfora de Sapir implica por añadidura que la no comparabilidad resulta de categorizaciones de experiencia expresadas en términos de diferentes categorías primarias en diversos sistemas lingüísticos. Esto hace que las experiencias en sí sean incomparables, pues de acuerdo con la aserción recién citada, «en realidad, el lenguaje define la experiencia para nosotros». Así pues, el asunto fundamental, es el de las categorías primarias últimas, es decir, si hay o no factores comunes en los conceptos, peculiares de diferentes sistemas culturales y lingüísticos.

Esta aserción hecha en 1931, a la cual me he referido, representa al parecer algo así como un punto de viraje en la concepción de Sapir o, de otro modo, pudiera ser la cristalización de un parecer que sólo gradualmente fue tomando forma. Sus primeros escritos no apoyan la opinión cuyo enunciado acaba de hacerse aquí. Son, más bien, reminiscentes de la posición de Boas, de quien puede afirmarse que anticipó una posición «relativista limitada», que reconocía la variabilidad del lenguaje y la cultura y la dependencia de éstos en relación con la particular historia de diferentes pueblos, pero al mismo tiempo que realzaba la universalidad de los factores fundamentales y de los puntos de partida comunes. Pero esta tardía formulación de Sapir es la que Whorf tomó para sí y expuso tan vívida y persuasivamente a tan amplio público. Han sido particularmente los antropólogos quienes parecen haber simpatizado más con la idea de Sapir, lo que no resulta difícil de comprender si se toma en consideración la desconcertante variedad de formas culturales y sociales a que ellos se enfrentan¹⁵⁰⁷.

3.2. B. L. Whorf (1897-1941)

Whorf-ekin eztabaidatua da, zer esan duen; eta eztabaidatua da, esan omen duenak zer balio duen. M. Black-ek konferentzia bat dauka, «Algunas dificultades con whorfismo», ele hauekintxe hasita: «La primera de las dificultades es enterarse de lo que se asevera»¹⁵⁰⁸. Lerro batzuk geroago segitzeko: «En total, un emprendedor candidato al doctorado en filosofía no hallaría dificultad en producir por lo menos 108 versiones del whorfismo»¹⁵⁰⁹. Gauzak eta aburuak hain konplexuak badira, sinplifikatzen saiatzea barkagarri izango al zaigu.

Whorf-en kritiko zenbaitek laborategiko proba esperimentalez gezurtatu gura izan ditu haren esanak; adibidez, koloreen hautemapena neurtuz hizkuntza diferen-

1507. Lounsbury, F. G., "Lenguaje y cultura", in: Hook, S. (arg.), *Lenguaje y filosofía*, Mexiko 1982, 23-25.

1508. Black, M., "Algunas dificultades con whorfismo", in: Hook, S. (arg.), *Lenguaje y filosofía*, loc. cit., 53.

1509. *Ib.*, 54.

tetako ikusleengan¹⁵¹⁰. Baina, aparte test horiek, behin eta berriro berrituak, emaitza definitibo batera ezin iritsi direla nonbait, ohartarazi beharra dago, Whorf-ek, ez bakarrik ez duela hautemapen berdintasuna auzikatu, aitzitik ezen eta espresuki deklaratu duela «visual perception is basically the same for all normal persons past infancy and conforms to definite laws»¹⁵¹¹. Horiek Whorf erreferitzen zaien hautemapenaren legeok, Gestalt-psikologiarenak dira hain zuzen (hautemapena ez dela osagarriena zatika gehi batuketa, baizik eta bat-batean irudiarena bere osoan, hondo ohartugabe batetik bereizia). Arazoa ez da datu edo hautemapenen mailan hasten, baizik eta erreparatzen dugunean, datu-mundu berdina —Whorf-en iritziz ere pre-supostu segurua dena—¹⁵¹² hizkuntzek ezberdinki antolatu dutela. Hori ere ez da oraindik arazoa. Baina arazo izan liteke, horrekin batera Whorf-ek baiesten badu, a) gizabanakook mundua ulertu, hots, kontzeptutan antolatu (1), hein handi batean (2), mintzo garen hizkuntza partikularren arabera (3), zeinetakoak garen komunitateko kideak, egin ohi (4) dugula; zenbakitu dugun puntu bakoitzari arta emanez.

We cut nature up, organize it into concepts, and ascribe significance as we do, largely because we are parties to an agreement to organize it in this way — an agreement that holds throughout our speech community and is codified in the patterns of our language.

Eta jarraitzen badu esaten, b) ezin dugula hitz egin, hizkuntza horrek ezartzen duen munduaren antolaeraz baliatuz baino (erretorikoki gogortxo dirudiena, agian logikoki besterik adierazi ez arren, hitz egitez geroan, hizkuntza konkreturen batean dagoela beti hitz egin beharra).

The agreement is, of course, an implicit and unstated one, *but its terms are absolutely obligatory*; we cannot talk at all except by subscribing to the organization and classification of data which the agreement decrees¹⁵¹³.

1510. «Historia azkengabeko» honen gainean informe labur baterako, ik. Werlen, I., aip. lib., 62-85. (Ondorengo azalpen guztiak substantzialki I. Werlen-i segitzen dio. Horrek berak, Whorf-i dagokiona bezainbatean, P. Lee-ri aitortzen dio bere zorra. Whorf-en eztabaida eta koloreen esperimenez, ik., orobat, Garnham, A.-Oakhill, J., *Manual de psicología del pensamiento*, Bartzelona 1996, 6871.

1511. Aip. in, Ib., 212.

1512. Werlen-ek (Ib., 229-230) argigarri deritzo Whorf-ek errepikatzen duen konparazio bati: Newton-en eta Einstein-en diferentzia ez datza bien datu diferenteetan (Einstein-ek Newton-ek ez zuten daturen bat ipini izango balu bezala), alderantziz baizik; datuak berdin-berdinak izatean, era ezberdinean esplikatuak kasu betean eta bestean. Baina, gero, Newton-en mundua, eta Einstein-en mundua, mundu diferenteak dira. «Ebidentzia fisikoa» edozein gizajende behatzailerentzat berdina da, edozein mintzaira mintzatu; baina mintzaturiko mundua diferentea da mintzaira batean ala bestean.

1513. Aip. in, Ib., 216. Hizkuntza edo hizkuntzazkotasuna, orokorra, Whorf-ek ez dizu maite. «It may be in the cards that there is no such thing as “Language” (with a capital L) at all! The statement that “thinking is a matter of LANGUAGE” is an incorrect generalization of the more nearly correct idea that “thinking is a matter of different tongues”. The different tongues are the real phenomena and may generalize down not to any such universal as “Language”...», aip. in, Ib., 217.

Gure hizkuntzaren jopuak ote gara? I. Werlen-ekin berriro enfatizatzea kome- niko da, arazoak ez dauden tokian ez eztabaidatzeko, a) Whorf beti hizkuntzazko pentsamenduaz ari dela —linguistikoki formulatuaz—, ez pentsamenduaz beste gabe; eta b) hizketa korriente ohikoaz eta ekanduen errutinaz ari dela¹⁵¹⁴. A eta B mintzo direnean, mintzo diren hizkuntzaren gramatikak (lexikoa, etab.) grabitatearen legearen antzeko erakarpen-indar inkontziente batek daragi haien pentsamen- duan¹⁵¹⁵. Eragin hori datza, hizkuntzak mundua aurretik ordena jakin batean ordenatua ematen digula, solas arruntean guk segitu baino egin ohi ez duguna¹⁵¹⁶.

Gerra bizia, gero, eragin horren handi ala txikiaren inguruan piztu da — laster itzuliko gara. Eta ukaezina da, Whorf-ek gogo handia ipini duela bere izkribuetan eragin horren inportantzia azpimarratzen, ia ez baitu bestetarako izkribatu «aurki- kuntza» hori airatzeko baino.

Hizkuntzen «mundu-ikusker» diferentea erakusteko, Whorf-ek hizkuntza indoeuroparrak eta hopi Amerikako indiera kontrastatuz adibide anitz aurkeztu du. Hiru kategoriaren analisisira mugatuko gara: denbora, espazioa eta «materia» (ontologia mendebaldar klasikoaren funtsezko kategoriak)¹⁵¹⁷.

1. Mendebaldarrontzat denborak hiru zati finko ditu (iragana, oraina, geroa), eta hizkuntzan aditzaren konjugazioak ezartzen duen hiru denbora zatien sistemak, denboraren gure pentsaera eta sentiera guztia «koloratzen» du («colors all our thinking about time»)¹⁵¹⁸. Denbora objektibatua dago, espa- zioa bezalaxe, hor gure aurrean ipiniriko gauza bat bezalakoa da. Hopi hiz- kuntzak ez du ezagutzen halako denbora neutrorik, nik bizitu eta egin gabe- korik, eta aditzak baliozkotasunaren aspektuen arabera ebakitzen dizu hori: arauz eta zerbait ezaguna dudana, edo lege gisa agintzen duen, edo itxaroten den, etab. Aditz hopia ez da tempus-sisteman jokatu, aspektu-sisteman baino.
2. Berdin espazioarekin: edozein giza esperientzia metafora espazialean objektibatua, gauzazkotua ematen dugu. Iraupena handia, laburra, astuna da; intentsitatea (mina, adibidez) bortitza, indartsua, askoa, arina, zorrotza, ahula; joera bat, gehiago edo gutxiagoa, etab., «and so on through an almost inexhaustible list of metaphors we hardly recognize as such, since they are virtually the only linguistic media available». Espazio zinezkoa eta

1514. Ib., 218-219, ik. testu egiaztatzaile ailegatuak. Halaber 230-237 («habitual thought and behavior»).

1515. Ib., 220-222.

1516. Ib., 230.

1517. «Are our own concepts of 'time', 'space', and 'matter' given in substantially the same form by experience to all men, or are they in part conditioned by the structure of particular languages?». Aip. in, Ib., 231.

1518. Aip. in, Ib., 233.

«espazio» imaginarioa berdin-berdin tratatuak dira. Ez hala hopian: «Use of space terms when there is no space involved is *not there* — as if on it had been laid the taboo teetotal!»¹⁵¹⁹.

3. Hizkuntza indoeuoparrek mundu materialean dena zapal berdintzen dute euren askotza- eta zenbakuntza-sistemarekin. Bost sagar, esaten den bezalaxe esaten da bost egun, bost negu, bi uda. Baina bost egun ez dago elkartzerik eta pilatzerik bost sagar bezala. Bost egun gehienez ere gogamenean pila litezke, ez elkarren gainean erretilu batean. Baina hizkuntza indoeuoparrek —hopiak ez bezala— gauzak eta segidak berdin-berdin tratatzen dituzte, hots, dena gauzazko bihurtzen dute¹⁵²⁰.

Whorf-en konklusioa da, denbora, materia (horiek ez baitira hautemapen soileko datuak), gizon-emakume guztiei ez zaizkiela ematen modu berean, baizik eta esperientzia horren modua mintzo diren hizkuntzatik dagoela. Baina Whorf aski zuhurra da berriro, gehitzeko:

They do not depend so much upon *any one system* (e. g., tense, or nouns) within the grammar as upon the ways of analyzing and reporting experience which have become fixed in the language as integrated «fashions of speaking» and which cut across the typical grammatical classifications, so that such a «fashion» may include lexical, morphological, syntactic, and otherwise systematically diverse means coordinated in a certain frame of consistency¹⁵²¹.

Beraz, «hitz egiteko molde» sozialki ezarriak dira, munduaren klasifikazio lexikal, gramatikalak, «and otherwise systematically diverse means» batuz, guztiokin osotasun bat biltzen dutenak, eta giza esperientzia baldintzatu.

«Hitz egiteko molde» horrekin hizkuntza berbaitan ulertu behar dugu, ala pragmatika zabalago bat?

Whorf —irakurtzen dugu F. von Kutschera baitan— acentúa en algunos pasajes tan fuertemente este influjo de la lengua en el pensamiento y la experiencia que llega a hablar de una determinación o de una imposición por parte de la lengua (...). Pero no menos que Humboldt, Sapir y Whorf son de la opinión de que la imagen del mundo de una cultura no está determinada solamente por su lengua. Subrayan más bien que el individuo está sellado en su pensamiento y en su imagen del mundo por la lengua que aprende y adopta, aunque también él contribuya en algún grado a la formación de la lengua, pero que los individuos como comunidad cultural crean la lengua mediante el modo propio de enfrentarse con el mundo en que viven. «Which was first: the language patterns or the cultural norms? In main they have grown up together, constantly influencing each other. But in this partnership the nature of the language is the factor that limite free plasticity and rigidifies channels of development

1519. Aip. in, Ib., 234.

1520. Ik. 232-235.

1521. Aip. in, Ib., 237.

in the more autocratic way. This is so because a language is a system, not just an assemblage of norms. Large systematic outlines can change to something really new only very slowly, while many other cultural innovations are made with comparative quickness. Language thus represents the mass mind; it is affected by inventions and innovations, but affected little and slowly, whereas TO inventors and innovators it legislates with the decree immediate». — Para Whorf la relación entre lengua y cultura y lengua e imagen del mundo no es tan rigurosa como en Humboldt. En especial Whorf no cree que de la lengua se pueda obtener una información completa sobre una cultura y su imagen del mundo o, a la inversa, que de la imagen del mundo se pueda llegar a las estructuras básicas de la lengua. Por eso Whorf niega «that there is anything so definite 'correlation' between culture and language» y señala: «there are connections but not correlations or diagnostic correspondencies between cultural norms and linguistic patterns»¹⁵²².

Whorf-en iritzian, amaitzen du Kutschera-k, hizkuntzaren influentzia handia dago banakoaren pentsamenduan; baina ez dago hizkuntz determinismorik, erlatibismoa bai. Iritzi berekoa da Werlen. Baina, zehaztenago du Werlen-ek, Whorf-en hizkuntz erlatibismoa ez dela hizkuntzaren egitura-erlatibismoa, pragmatika-erlatibismoa baizik¹⁵²³.

Zein da, doiki, Whorf-en hizkuntz erlatibismoa? Whorf-ek lehenengo momentutik oso diferenteak izan baititu, bai interpretazioak, aurrena, eta bai eztabaidak, gero —gehienetan biak nahaski ibili direla¹⁵²⁴. Engoitik topiko bilakatu dago, hiru bertsio omen dituela: 1) gogorra: hizkuntzak pentsamendua moldatzen eta lotzen du; 2) biguna: hizkuntzak hautemapena bidatzen du; beraz, pentsaera batzuk errazten, baina ez agintzen; 3) bigunena: hizkuntzak oroipenean, asoziazioetan, etab., eragina du¹⁵²⁵. Dirudenez, Whorf-en testuetan badago hiru bertsioak haren jatortzat oinarritzeko adina material. Bestalde, kontuz ibiltzekoa da, interpreteek modu ezberdinetan ulertu baitute, hark zer ulertzen zuen pentsamenduarekin, edo zer hautemapenarekin (hautemapen edo pertzepzioarekin seguru asko klasifikazioa ulertu behar omen da)¹⁵²⁶, etab. G. Mounin-ek Whorf-en lau postura bereizten ditu:

- 1) «La primera de esas explicaciones, que aparece en varias ocasiones, es la de que las diferencias de estructura entre dos lenguas serían diferencias *puramente lingüísticas* (de las que, por tanto, nada se puede inferir en lo

1522. Kutschera, F. von, aip. lib., 337-338.

1523. Werlen, I., aip. lib., 244. Whorf-en interpretazio beroni jarraitzen dio halaber, Hymes, D., "Two Types of Linguistic Relativity (with examples from amerindian ethnography)", in: Bright, W. (arg.), *Sociolinguistics*. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, Haga 1964, 114-167. John A. Lucy-k, aitzitik, egitura-erlatibismoa aldeztzen du.

1524. Whorf-en adierazpenei jarraitu dieten interpretazio eta eztabaidei buruz, ik. Weerlen, I., aip. lib., 239-248. Ik., orobat, 31. eta hurr., 90. urteetako eta gaurko whorfianismo berriaz.

1525. Harley, T. A., aip. lib., 81. eta hurr.

1526. Ib., 81-82. Ik. Kutschera, F. Von, aip. lib., 344: «La percepción no consiste solamente en tener estímulos sensibles, sino en que algo se experimenta caracterizado de tal y tal manera».

que respecta a la “visión del mundo” que disponen dichas lenguas)»¹⁵²⁷. Batzuetan Whorf bere buruari objekzioak egiten ari da, eta erlatibismorik batere ez dagoela, adierazteraino dator. Baina hori ez omen da une batzuetako jarrera autokritikoa baino¹⁵²⁸.

- 2) Erlatibismoa, linguistikoa baino gehiago, kulturala izango litzatekeela. Jendarte baten hizkuntzak haren maila eta modu kulturala espresatzea logikoa da (zer besterik espresatu ahal izango luke?), eta herri edo mendeen kulturak euren artean ezberdinak dira. Hala ere, hizkuntzaren eta kulturaren arteko harremana ikusteko modu ezberdinak daude: erlazio hori ezin ulertuko genuke, hizkuntza bat fase kultural baten produktua balitz bezala gizadiaren eboluzioan, herri bat mentalki fase hari estekatzen duena. Hala, antzinaroko kultura baten emari, euskara, Euskal Herria mentalki betiko antzinaroak atxilotua egoteko hizkuntza litzateke (oroit Unamunoren iritziak euskarari buruz). Ikusmolde eboluzionista etapista hemeretzigarrentiar hori Whorf-ek espresuki gaitzetsi du:

Yo sería el último —Mounin-i jarraitzen diogu— en pretender que existe algo tan definido como una correlación entre cultura y lenguaje, y de modo especial entre categorías etnológicas como caza, agricultura, etc., y clasificaciones lingüísticas como lenguas flexivas, sintéticas, aislantes. La idea de correlación entre lenguaje y cultura, en el sentido que se da generalmente al término correlación, es sin duda una idea errónea¹⁵²⁹.

Mounin ez da guztiz kontent deklarazio espresu horrekin, nolabait, hor zuzenean ukatzen dena, bestetik baietsi ohi duenaren zeharkako inplikaziotzat jo omen baitaiteke. Mounin-ek indefinizioa egozten dio Whorf-i:

Aun cuando esta rectificación denota sobre todo el deseo de no caer en los antiguos paralelismos arbitrarios y mecanicistas entre lenguas y sociedades, resulta forzoso aceptar que en este caso al pensamiento de Whorf —pionero cuyo itinerario abunda en marchas y contramarchas, tan exploradoras como se quiera— le falta rigor y coherencia: porque es un hecho que finalmente establece correlaciones (inmediatas o mediatas) entre cultura y medio natural por una parte, y lengua por otra¹⁵³⁰.

- 3) Horrekin tesi zentrolean gaituzu:

La auténtica tesis de Whorf es la de que las diferentes estructuras de las lenguas humanas se explican por funcionamientos diferentes del pensamiento humano

1527. Mounin, G., *Lingüística y filosofía*, Madril 1979, 216.

1528. Ib., 218: «Esta primera idea, de que las diferencias de estructura lingüística (entre lenguas) son quizá exclusivamente lingüísticas y de que sólo con mucha cautela se puede deducir de ellas ciertas “concepciones del mundo”, esta idea es en Whorf una mera retractación».

1529. Ib., 220.

1530. Ib.

que producen y traducen «visiones del mundo» diferentes en cada caso. A lo largo de su obra ha multiplicado las formulaciones de esta idea, especialmente mediante una metáfora que vuelve insistentemente, la de una segmentación que se realiza de modo diferente según las lenguas en la ininterrumpida película cinematográfica de nuestra percepción del mundo¹⁵³¹.

Whorf-en argudio batzuk nahiko ahulak dira: genero gramatikalen analisia, etab.

Otros análisis resultan más sólidos: aquellos en que Whorf muestra cómo cada lengua orienta, predispone, previene, limita la manera en que contemplamos el mundo (...). Pero los análisis de Whorf más célebres y tal vez los más dignos de atención son aquellos en que muestra cómo una lengua (el hopi, por lo general) no sólo orienta la «visión del mundo» sino que además la organiza¹⁵³².

Mounin-en kritika da, Whorf, analisisiek ematen dutena baino, askoz harago doala bere ondorioetan. Adibidez, hizkuntza batek gertakariaren hainbat aspektu zuzenean aditz formekaz adierazten badu, eta beste hizkuntza batek ez, horrek ez du esan gura, bigarren horrek gaitasuna ez duenik aspektu horiek beste baliabide batzuekin adierazteko. Eta, orokorki, «por el hecho de estar presente o ausente una categoría gramatical no se puede concluir que está presente o ausente una categoría lógica que se supone corresponder a aquélla»¹⁵³³.

Oker horrek eraman bide du Whorf laugarren tesi (okerre)ra:

(...) la de que no sólo las estructuras diferentes de las lenguas diferentes reflejan funcionamientos diferentes del pensamiento, sino que además las estructuras de algunas de esas lenguas consideradas como primitivas expresan una «visión del mundo» superior a la de las lenguas indoeuropeas, en calidad lógica y científica¹⁵³⁴

Hala, *exempli gratia*, Einstein-en erlatibitatearen teoria edo Max Planck-en fisika kuantikoa, mendebaleko hizkuntzak hain traketsak direlako, atzeratu omen da gaur arte horien aurkikuntza; hizkuntza hopian askoz errazago eta hobeto pentsa omen daitezke. Ihardespena errazegia da, orduan zergatik ez dituzten beraiek aurkitu eta bai mendebaldarrek?

Alde batetik Mounin-ek honela konkluditzen du:

Según él, la lengua no sólo orienta y organiza la visión del mundo sino que la inmoviliza: «Las formas de los pensamientos de una persona están gobernadas por leyes estructurales inexorables de las que ella no tiene conciencia» suele repetir de diferentes maneras {232}.

1531. Ib., 220-221

1532. Ib., 222.

1533. Ib., 231.

1534. Ib., 228.

Baina beste aldetik —Mounin-ek aipatzen du— Whorf-ek berak hauxe esan du: «Naturalmente la gramática no ha causado la ciencia, simplemente la ha coloreado». Eta komentatzen du Mounin-ek, nahastua:

Toda la auténtica dialéctica, toda la genética diacrónica de las relaciones entre lengua y cultura, entre lengua y «visión del mundo» está a la vez indicada y esquivada por este pequeño vocablo tan acertado: *coloreado*¹⁵³⁵.

(Oroit Humboldt!). Mounin-en beste juzku batek derizkio:

Quizá se pueda pensar actualmente que las formulaciones exageradas con las que Humboldt, Whorf e, incluso, el mismo Sapir expresaron sus hipótesis, han obstaculizado hasta el presente la exploración científica de esos puntos, tal vez menos numerosos de lo que se ha dicho, pero reales, en los que el lenguaje condiciona —por un tiempo determinado— la manera de ver el mundo¹⁵³⁶.

Hau da XX. mendeko 60ko hamarkaden pasatu den Whorf: Whorf-ek zer esan duen, eztabaidatzen da, eta Whorf-ek esan (omen) duena eztabaidatzen da. Hemen alde batera utziko dugu Whorf-en interpretazio doiaren arazoa

4. ZIENTZIA KOGNITIBOAK (S. PINKER, J. FODOR, ETAB.)

4.1. S. Pinker

S. Pinker-en *Hizkuntzaren instintoa. Gogamenak nola sortzen duen hizkuntza* (1994)¹⁵³⁷ atake frontal bat da (gutxienez autorearen asmoan) Whorf-i eta tradizio hizkuntz erlatibistari, hori dela salatuz egungo pentsaera arrunta. Pinker-ek, ordea, zientzia kognitibo berri-berrietan oinarriturik, hizkuntza kontsideratzeko orain arteko moduen aurka iraultza bat iragartzen du¹⁵³⁸.

Como científico cognitivo, me puedo permitir el lujo de alardear de que el sentido común acierta cuando nos dice que el pensamiento y el lenguaje son cosas diferentes, y de que el determinismo lingüístico es una idea completamente absurda. La ciencia cognitiva dispone de dos herramientas que permiten analizar el problema con mayor claridad. Una de ellas es un conjunto de estudios experimentales que han podido romper la barrera de la palabra y acceder a diversas formas de pensamiento no verbal. La otra es una teoría de cómo funciona el pensamiento que permite formular preguntas de un modo más preciso y satisfactorio¹⁵³⁹.

1535. Ib., 234.

1536. Mounin, G., *La lingüística del siglo XX*, Madril 1984, 98.

1537. Original ingelesean: *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, alegia, gogamenak sortzen dizula hizkuntza. Itzulpen espainolak (hemendik aurrera horren arabera aipatuko dugu) alderantzizkoa pentsaraz bailezake: *El instinto del lenguaje. Cómo crea el lenguaje la mente*, Madril 1999. Bide batez ohartzeko: itzulpen alemana, *Der Sprachinstinkt. Wie der Geist die Sprache bildet*; alegia, *Mind* ingelesa, euskaraz gogamena, alemanez *Geist* (izpiritu) itzuli da —metafisikaren beldurrik batere gabe.

1538. Ib., 17.

1539. Ib., 70.

Pinker-en liburua kasik dibertigarri bihurtzen duena, ekartzen dituen behaketa eta estudio esperimentalen masa horixe da hein batean.

Baina jakingarriena, hizkuntza eta pentsamenduaren trataera berria da.

Cualquier persona con educación tiene opiniones formadas acerca del lenguaje. Sabe que es la invención cultural más importante que ha hecho el hombre, el ejemplo paradigmático de su capacidad de emplear símbolos (...). También sabe que el lenguaje moldea el pensamiento y que las diversas lenguas hacen que sus hablantes se formen conceptos distintos de la realidad (...). En las páginas que siguen, voy a intentar convencer al lector de que todas y cada una de estas típicas opiniones no son correctas. Y todo por una sencilla razón. El lenguaje no es un artefacto cultural que se aprende de la misma forma que se aprende a leer la hora o a rellenar una instancia. Antes bien, el lenguaje es una pieza singular de la maquinaria biológica de nuestro cerebro¹⁵⁴⁰.

Ikusmolde ohikoari berak hizkuntzaren instintoarena kontrajartzen dio:

La concepción del lenguaje como un instinto¹⁵⁴¹ contradice a la sabiduría popular transmitida durante siglos como axioma de las humanidades y las ciencias sociales. El lenguaje no es más invención cultural que la postura erecta. Tampoco es manifestación de la capacidad general de usar símbolos.

(Süssmilch, Herder, Humboldt, etab., ez al dira, bada, denak hizkuntzaren jatorriaz itaunka ibiliak, inbentu kultural bat ezin izan omen delakoxe? Pinker-en erreferentziak filosofiaren iraganari, hemen bezala *Blank Slaten*, oso seguruak direnak adina izan ohi dira gutxi fidatzekoak).

Una vez que empezamos a contemplar el lenguaje no como la inefable esencia de la singularidad humana, sino como una adaptación biológica para comunicar información [beraz, komunikazio tresna soil], no nos veremos tan tentados a definir el lenguaje como el insidioso escultor del pensamiento. De hecho, vamos a comprobar que no lo es¹⁵⁴².

Hizkuntzak pentsamendua moldatzeak, edo pentsamenduan eta portaeran eragina izateak, maila eta esanahi ezberdinak izan ditzake, epistemikotik hasi eta poetiko edo soziologiko arrunteraino. Pinker-ek inolako interesik ez du erakusten horien artean bereizkuntzarik egiteko.

1540. Ib., 17-18.

1541. Ik. 58. or.: «¿O acaso nuestros pensamientos se formulan por mediación de un vehículo silencioso del cerebro, una especie de lenguaje del pensamiento o idioma "mentales", para luego revestirlos de palabras cuando se hace preciso comunicárselos a un interlocutor? No hay pregunta más esencial que ésta para comprender por qué el lenguaje se debe concebir como un instinto». Instintoarena zuzen ulertu behar da: hizkuntza, naturala edo natibista dela, enfatizatu gura da, ez gehiago. Hertsiki «por supuesto que no es un auténtico instinto, ya que toda lengua debe aprenderse» (Ib., 20).

1542. Ib., 19.

¿Depende realmente el pensamiento de la palabra? ¿Es verdad que la gente piensa literalmente en inglés, cherokee, kivunjo o pensará hacia el 2050 en Newspeak [Orwell-en utopia beltzari alusioa]? (...) En el discurso social o político habitual, se suele asumir que las palabras determinan las ideas. Inspirándose en el ensayo de Orwell «La política y la lengua inglesa», muchos comentaristas acusan a los gobiernos de intentar manipular la mente de las personas con eufemismos tales como *pacificación*, cuando se habla de un bombardeo, *incremento de las retenciones*, para referirse a los impuestos, o *regulación de plantillas*, al hablar de los despidos (...). Algunas feministas atribuyen el pensamiento sexista al lenguaje sexista, como sucede cuando se emplean pronombres masculinos para referirse a personas genéricas. Es lógico, pues, que hayan surgido movimientos reformistas del lenguaje¹⁵⁴³.

Arazo hagitz diferentea, ezagutzaren teoria, logika eta Aristoteles jaunaren metafisika bera lanpetu dituen, izan aditzaren esanahi askotza da. Pinker-ek feministen hizkuntz auziekin batera aipatzen dizu:

El verbo ser también es fuente de confusiones, ya que identifica a individuos con abstracciones, como sucede en la frase *María es una mujer*, y a la vez tolera la evasión de responsabilidades, como en la famosa «no confesión» del presidente Reagan cuando dijo *Se cometieron [!] errores*. Una de las facciones más belicosas ha llegado incluso a exigir la erradicación de este pernicioso verbo¹⁵⁴⁴.

Pinker-ek gauza asko eta historia asko juntatzen ditu, erraldoi buztinezko hankadun hori, estreina berak eraiki etsaia, gero berak kolpe batekin aisa zerraldotzeko. Azkenean hizkuntzak pentsamenduan eragina duelako uste ororen oinarriak edo arrazoiak oro Sapir-Whorf-en teoriara murrizten dira, eta teoria hori ke hutsera:

Todas estas creencias podrían incluso tener una base científica, a saber, la famosa hipótesis de Sapir-Whorf del determinismo lingüístico, según la cual pensamiento está determinado por las categorías que proporciona la lengua que uno habla, y una versión más moderada de la misma, el relativismo lingüístico, que sostiene que las diferencias entre lenguas son responsables de las diferencias en la forma de pensar de sus usuarios. Cualquier persona con una cultura menos que mediocre ha oído hablar de historias como la de que las lenguas pueden dividir el espectro del color en palabras por sitios diferentes, o la que dice que los indios hopi tienen un concepto del tiempo enteramente distinto al nuestro, o que los esquimales poseen docenas de palabras para nombrar la nieve. Sin embargo, las consecuencias son graves: las categorías en las que se asienta la realidad no se encuentran «en» el mundo, sino que son impuestas por cada cultura y, por consiguiente, se pueden desafiar, lo que tal vez explique el enorme atractivo que tiene esta doctrina para la sensibilidad de los universitarios.

Sin embargo, esta hipótesis está fatalmente equivocada. La idea de que el pensamiento es lo mismo que el lenguaje constituye un buen ejemplo de lo que podría denominarse una estupidez convencional, o sea, una afirmación que opone al más

1543. Ib., 58.

1544. Ib., 59.

elemental sentido común y que, no obstante, todo el mundo se cree porque recuerda vagamente haberla oído mencionar y porque presenta implicaciones muy serias¹⁵⁴⁵.

Guri ez zaigu axola, Pinker-ek ez omen dituela irakurri ere egin Whorf-en idazlanak berak, eta haren eskuizkribu argitaragabenez ideiarik ere ez omen duela¹⁵⁴⁶. Aldiz, hizkuntzak pentsamenduan eragina duelako tesiari aurkatzten dizkion objektzioak, gehienak isekak badira ere beste ezer baino gehiago, ez da ganorabakoa hizkuntza eta pentsamendua gaiaren inguruan berak popularizatu duen tratamendua (Sapir-Whorf-en ukoa izateke nahitaez). Aiko pasarte bat, hor objektzioa eta kontrapropo-sapena eskutik baitoaz:

Las representaciones que subyacen al pensamiento, por una parte, y las oraciones de una lengua, por otra, persiguen muchas veces objetivos opuestos. Cualquier pensamiento que podamos concebir abarca una enorme cantidad de información. Sin embargo, cuando se trata de comunicar un pensamiento a otra persona, el alcance de nuestra atención es reducido y el habla demasiado lenta. Para trasladar información a la cabeza de otra persona en un tiempo razonablemente breve, el hablante sólo puede codificar una fracción de su mensaje en forma de palabras y debe confiar en que el oyente aporte la información restante. Sin embargo, dentro de una sola cabeza las demandas son muy distintas. El tiempo no es un recurso limitado; las diversas partes del cerebro se hallan conectadas entre sí directamente a través de gruesos cables que permiten transmitir ingentes cantidades de información con extrema rapidez. Ahí no hay que dejar nada a la imaginación, porque las representaciones internas *son* la imaginación.

Veamos cuál es la conclusión de todas estas reflexiones. Las personas no piensan en inglés, español, chino o apache, sino en un lenguaje del pensamiento [«mentales»a, gogamenera]. Es probable que este lenguaje se parezca en parte a todas esas lenguas; seguramente dispone de símbolos para representar conceptos, y estos símbolos están organizados para representar quién hizo qué a quién (...). Sin embargo, al compararlo con una lengua cualquiera, el mentalés tiene que ser más rico en algunos aspectos y más sencillo en otros. Tiene que ser más rico en cuanto que ciertos símbolos de conceptos sólo se corresponden con una palabra, como por ejemplo *juicio* o *deposición*. También debe disponer de un aparato más complejo para poder diferenciar lógicamente diversas clases de conceptos, como por ejemplo los colmillos de Ralph de los colmillos en general, y para relacionar símbolos distintos que se refieran a la misma cosa, como por ejemplo *el rubio con un zapato negro* y *ese hombre*. Pero por otra parte, el mentalés ha de ser más sencillo que las lenguas naturales, ya que en él no existen palabras y construcciones dependientes del contexto, como *un* o *el*, y además no precisa de información acerca de cómo se pronuncian las palabras o de cómo se ordenan (...). [Batez ere horrek «un idioma mentalés universal» izan behar du, gizon-emakume eta herri guztientzat berbera].

1545. Ib., 59.

1546. Ik. Werlen, I., aip. lib., 32, 4. oin-oharra, eta erreferentzia bibliografikoak, S. H. Elgin-en eta P. Lee-ren kritikak Pinker-i honi buruz.

Así, pues, conocer una lengua es saber cómo traducir el mentalés a ristas de palabras y viceversa. Las personas desprovistas de lenguaje seguirían teniendo el mentalés, y los bebés y muchos animales no humanos tendrán seguramente dialectos más simplificados de él. Es más, si los bebés no tuvieran un mentalés del que traducir a su propia lengua, no podría explicarse cómo aprenden esa lengua, ni tan siquiera lo que significa aprender una lengua¹⁵⁴⁷.

Hizkuntza partikular gizarteen arabera ezberdinki fonatuak, gizadiaren isilpeko hizkuntza unibertsal bakarraren itzulpenak bezalakoak dira. Giza gogamenak hizkuntza unibertsal hori —mentalesa— armiarmak amaraungintza bezain berezkoa ei dizu (horregatik deitzen du instintoa)¹⁵⁴⁸. Burmuinaren berezko hizkuntza isil hori gizajendearen eboluzioak ekarria da, innatoa. Eta hori baita giza mintzaira diferenteen funtsa, hauek ere funtsean innatoak kontsideratu behar dira («el diseño básico del lenguaje es innato»)¹⁵⁴⁹. Giza espeziara datorren eboluzioaren ibilbidetan, *Australopithecus afarensis*arekin hasi («Lucy») orain lau milioi urte inguru, eta *homo sapiens*eraino¹⁵⁵⁰, gizaberearen burmuinean modulu edo funtzio-unitate itxi batzuk eratuz joan dira, biziraupenaren premiek atonduak: esate baterako, unitate bat senideak eta senitartekoak ezagutzekoa, bestea inguru fisikoari antzematekoa, edo irudiak bereiztekoa, edo koloreak, edo hotsak, etab., hala garuna, filogenesian inoiz beharrezkoak izan diren ezagutzaren kapitulu ezberdinen arabera, kutxatila edo tiradera kognitibo ezberdinekiko armairutxo bat bilakaraziz. Mentalesak horietatik ateratzen bide ditu kontzeptuak eta arau sintaktikoak (errepresentazioen psikosintaxia). Hizkuntza, hortaz, bilakaera ebolutiboan eratu eta finkaturiko prozesagailua da; ez da ikasten edo irakasten (gurasoek ez diote haurrari hizkuntza irakasten)¹⁵⁵¹, ezpada hizkuntza partikularretan aktualizatu bezala egiten da, hain zuzen burmuinean berez edo naturalki unibertsala aho-mintzo kulturalki partikular baten eran aktualizatuz edo traduzituz. Doi-doi nola aktualizatzen den edo hizkuntza isilak buruan nola funtzionazen duen, hau da tiradera kognitiboen armairutxo aktiboak nola funtzionatzen duen, eta nola zentzua ematen dion hizkuntza hitz eginari, hipotetikoki bakarrik deskriba daiteke, teoria konputazionalaz baliatuz adibidez (Turing-en makinaz). Pinker-ek, Chomsky-ren adigurian, gramatika generatiboaren arau eta zuhaiztoen gisara esplikatzeko digu. Pentsatzea pentsamendu zatiak jostea da (dei ditzagun adigaiak edo kontzeptuak). Zati batzuk subjektuak dira (Sokrates), beste batzuk predikatuak (gizon-emakumea), beste batzuk joskerak edo erlazioak (izan, edo egin): Sokrates gizon-emakumea da. Elementu batzuk tiradera batean daude gordeta, besteak beste batzuetan. Burmuina zati guztion eta horien operazio posibleen prozesagailua baino ez da —baina hizkuntza eduki, hots, operazio horietako elementuak eta arauak, funtsean «betidanik» dauzka.

1547. Ib., 85-86.

1548. Ib., 18-19.

1549. Ib., 43.

1550. Ib., 387.

1551. Ib., 40.

En un medio como el cerebro, puede que haya tres grupos de neuronas, uno para representar al individuo sobre el que trata la proposición (Sócrates, Aristóteles, Rod Stewart o quien sea), otro para representar la relación lógica de la proposición (es un, no es, es igual a, etc.), y un tercero para representar la clase o categoría con la que se hace corresponder el individuo en cuestión (hombres, perros, pollos, etc.). Cada concepto traería consigo la activación de una determinada neurona (...). El procesador podría ser una red de neuronas conectadas con estos tres grupos de tal modo reprodujera el patrón de activación de un grupo de neuronas en otro grupo distinto¹⁵⁵².

Horrek denak Whorf egiaz gezurtatzen du, ala ez du egiten arras beste istorio bat kontatu baino?

La opinión de Chomsky de que a ojos de un marciano todos los humanos hablamos la misma lengua se basa en el descubrimiento de que hay una única maquinaria encargada de manipular símbolos que, sin excepción alguna, subyace a todas las lenguas del mundo¹⁵⁵³.

Pinker-i makineria hori da interesatzen zaiona (Whorf-ek, ordea, inon ez dihardu makineria horretaz!). Pinker-en ustez ere azken finean hizkuntza guztien berdintasun harrigarria guztien ezberdintasun harrigarritzatik ez dela bereizten —edo biak ez direla kontrajartzen, bederen—, honelako pasarte batek adierazten du.

La impresión general es que la Gramática Universal es algo parecido a un diseño arquetípico de organismo que se repite en muchas especies animales pertenecientes a un mismo linaje. Por ejemplo, todos los anfibios, los reptiles, las aves y los mamíferos comparten una arquitectura corporal común, constituida por una columna vertebral articulada, cuatro extremidades unidas a un tronco, una cola, un cráneo y algunos otros miembros. Las diversas partes se pueden distorsionar o atrofiar de manera grotesca en las distintas especies; así, el ala de un murciélago es una mano, el caballo trota sobre los dedos medios del pie, los brazos de la ballena se han convertido en aletas y sus piernas se han atrofiado hasta quedar reducidas a minúsculos muñones, y el yunque, el martillo y el estribo, esos pequeños huesecillos del oído medio de los mamíferos, forman parte de la mandíbula de los reptiles. En suma, desde la salamandra hasta el elefante se puede discernir una topología común de diseño corporal, que conecta el hueso de la espinilla con el hueso del muslo y éste con el hueso de la cadera. Gran parte de las diferencias viene originada por pequeñas variaciones en la sincronía y en la tasa de crecimiento de los miembros durante el desarrollo embrionario. Las diferencias entre lenguas son similares¹⁵⁵⁴.

1552. Ib., 80. Ik. 87. eta hurr., "Cómo funciona el lenguaje" kapitulua, burmuineko prozesagailua eta horren hizkuntz arauketako erregelak Chomsky-ren gramatika generatiboaren antzera suposatuenak.

1553. Ib., 260.

1554. Ib., 261-262. Eta darrai: «Existe un plan común de reglas y principios sintácticos, morfológicos y fonológicos, con un pequeño conjunto de parámetros variables que se ofrecen como una lista de opciones. Una vez fijado, cada parámetro puede producir cambios de enorme alcance en el aspecto superficial de la lengua».

Hizkuntzen arteko diferentziak halakoak badira, eta konformitatean imajinatu behar badira ondorioak diferentzia morfologikoenak gizarte-bizitza eta -harremanetan, ez dira makalak horietzek alafede!

Bakarrik, hizkuntzen diferentziek zein modutako diferentziak eragiten dituzte jendearengan, eta zeintzuk interesatzen zaizkio Pinker-i bere bidaiarako? «Como nativo de Quebec, puedo atestiguar que las diferencias lingüísticas tienen consecuencias muy variadas, buenas y malas, de cara a la identificación con ciertos grupos étnicos», aitortzen digu berak¹⁵⁵⁵. Haatik, diferentzia politiko-sozialok, edota kulturalok, antza ez zaizkio gehiegi interesatzen berari. Hizkuntza partikularraren eragina barnetasun inkontziente intimoeneraino barna daitekeela ere, polito asko berak adierazten digu.

Los psicólogos Jacques Mehler y Peter Jusczyk han observado que los bebés franceses de cuatro días de edad chupan el biberón con más fruición cuando escuchan el francés que cuando oyen hablar ruso, y aumentan su tasa de succión cuando la grabación pasa de ruso a francés que cuando cambia de francés a ruso [sic]. Sin embargo, esto no es una prueba de la reencarnación; la melodía del habla materna se propaga por el cuerpo de la madre y es audible en el interior de su vientre. La preferencia de los bebés franceses por su propia lengua se mantiene cuando el habla es filtrada electrónicamente de manera que los sonidos consonánticos y vocálicos son tamizados y sólo se percibe la melodía del habla. Sin embargo, estos mismos bebés se muestran indiferentes cuando las cintas se pasan al revés, situación en la que algunas consonantes y vocales se conservan pero la melodía queda distorsionada. Por otra parte, el efecto observado por Mehler y Jusczyk no demuestra la belleza inherente de la lengua francesa, toda vez que los bebés que no son franceses no muestran preferencia alguna por el francés y los franceses no distinguen el italiano del inglés. Así pues, estos bebés han debido aprender algo acerca de la prosodia del francés (su melodía, patrón de acento y sincronía) ya dentro del vientre materno o en los pocos días que llevaban fuera de él¹⁵⁵⁶.

Eta hizkuntza horrek gero haur horien bizi-historia kontzientean eta inkontzientean beste eraginik ez edukitzea ote da egiantzena? Bestalde, irakurtzen diogunean, mentalesa hizkuntza bat basikoa dela eta sinpleagoa naturala baino, «ya que en él no existen palabras y construcciones dependientes del contexto»¹⁵⁵⁷, ematen du atea franko zabalik uzten zaizkiola hizkuntza naturalaren influentziari pentsamenduan, batez ere kontu eginez, berak azpimarratua digula, nahiz beste asmo batzuekin, hiztunak hitz egiten dituen ia esaldi guzti-guztiak berriak direla

1555. Ib., 264. «No cabe duda de que los parámetros lingüísticos y todos los demás universales introducen un claro sesgo en el diseño general del lenguaje para diferenciar unos grupos étnicos de otros, lo cual es compatible con una interpretación en términos de ventaja evolutiva. Nadie mejor que los humanos es capaz de sacar a luz pequeñas diferencias como pretexto para ridiculizar a sus semejantes (...). Allá donde hay más de una lengua, el etnocentrismo se encarga de lo demás».

1556. Ib., 289.

1557. Ib., 85.

(testuinguruak hala eskatuta, suposatzen da)¹⁵⁵⁸, eta solas arrunteko ia esaldi oreoren zentzua (haren formulazioa ere, suposatzen da) testuinguruak erabakitzen duela. Ukatu ere, Pinker-ek ez du hizkuntzaren influentzia pentsamenduan gututz ukatzen, bera beste interes batzuen mailan mugitzen bada ere. «La lengua es un medio del que no se pueden separar la poesía, la literatura y la música de una cultura»¹⁵⁵⁹. Hizkuntzak ematen dizkio poesia eta musika gizajendeari, kulturari: hizkuntzak pentsamenduari kolorea ematen diola esaten zuten Humboldt eta Whorf-ek.

Zergatik Pinker-en erauntsiak Whorf-i eta erlatibismo linguistikoari? Arrazoia ez dago, nik uste, erlatibismo linguistikoan bertan, beste toki errotarrago batean baizik: planteamenduaren oinarrien beren kanbioan. «Yo odio el relativismo» Fodor-en aitortza aipatzen du behin Pinker-ek bere postura ere ezaugarritzeko. Eta erlatibismoarekin arazo filosofiko, sozial, kultural, moral, linguistikoak planteatzeko egungo modu orokorra ulertzen dizu:

La vida intelectual moderna está sumida en un relativismo que niega la existencia de una naturaleza humana universal (...). La doctrina que subyace al relativismo, el Modelo Estándar de las Ciencias Sociales (MECS), comenzó a dominar la vida intelectual allá por los años 20. Sobrevino como resultado de la fusión de una idea de la antropología con otra de la psicología:

1. Mientras que los animales se hallan rígidamente sometidos a su constitución biológica, el comportamiento humano está determinado por la cultura, un sistema autónomo de símbolos y valores. Al verse libre de restricciones biológicas, las culturas pueden distinguirse unas de otras de forma arbitraria e ilimitada.
2. Los bebés humanos nacen con poco más que unos cuantos reflejos y una capacidad de aprendizaje. El aprendizaje es un proceso de propósito general que se emplea en todos los dominios del conocimiento. Los niños adquieren su cultura mediante el adoctrinamiento, las recompensas y castigos y los modelos de rol.

El MECS no es solamente el fundamento del estudio de las humanidades en el ámbito académico, sino que además representa la ideología secular de nuestro tiempo, la postura que toda persona decente debe mantener en torno a la naturaleza humana. La postura alternativa, que a veces se conoce como «determinismo biológico», se caracteriza, según sus detractores, por colocar a las personas en lugares fijos dentro de la escala sociopolítica y económica, y a menudo se le hace responsable de muchas de las aberraciones cometidas en los últimos siglos, a saber: la esclavitud, el colonialismo, la discriminación racial y étnica, la organización económica y social basada en castas, la esterilización forzosa, el sexismo y los genocidios. Dos de los más famosos fundadores del MECS, la antropóloga Margaret Mead y el psicólogo John Watson, tenían bien presentes estas implicaciones sociales¹⁵⁶⁰.

1558. Ib., 22.

1559. Ib., 285.

1560. Ib., 446-447. Ikus bertan M. Mead-en eta J. Watson-en aipamenak. Ondorioz, Pinker-ek erlatibismoa ez dizu maite, antropologia ez dizu maite, etab. («la cultura de los antropólogos con su consigna de que todo vale le hace a uno recelar de esta disciplina»).

Barne-barnean egiaz kuestionatzen dena, hizkuntz erlatibismoaren hipotesia baino gehiago da; iraultza bat da, horrela esan gura bada. Oinarri-oinarrian jokoan dagoena berriro gizakiaren kontzeptua da: gizakia, bere buru librearen produktu? Ez ote gara askoz gehiago abereak («instintoa») edo konputagailuak, eboluzioak programatuak? Metodoaz denaz bezainbatean ere iraultza bat entsetzen da: diferentziatik eta kultura, herri, hizkuntzen ugaritasunetik abiatu ordez, diferentzia ederretsiz, guztien bat eta berdintasunetik, unibertsaletik abiatu, berdintasuna proklamatu. «La universalidad es un buen punto de partida...»¹⁵⁶¹. «Todos tenemos las mismas mentes» berbekaz amaitzen da liburua. Askatasuna versus ordena, berriz ere?

Pinker-en gogoeta Chomsky-ren Gramatika Unibertsaletik hara garatua dago, eta Humboldt «auténtico precursor de las ideas de Chomsky» aitortzen da¹⁵⁶². Arraza, hizkuntza, azalaren kolorea diferentziak hutsalak dira, dio Pinker-ek; gizaki guztiak bat dira, herri guztiak berdinak.

La raza —irakurtzen dugu azkenetako lerroetan— se encuentra, literalmente, muy por debajo de la piel, aunque dada la tendencia de las personas a deducir diferencias internas a partir de las externas, la naturaleza nos ha llevado engañosamente a creer que la raza es importante. La «penetrante» visión de la genética molecular demuestra, en cambio, la uniformidad de nuestra especie. — Y lo mismo cabría decir de la visión «penetrante» de los científicos cognitivos. El hablar lenguas diferentes se suele entender como signo de tener experiencias inconmensurables. Sin embargo, para el psicolingüista, se trata de una diferencia superficial. Conociendo la ubicuidad del lenguaje complejo en todos los individuos y culturas, y sabiendo que existe un único diseño mental que subyace a todas ellas, no hay lengua que parezca extranjera, aun cuando no podamos entender una sola palabra de ella¹⁵⁶³.

Diferentzien azpitik, gizon-emakume guztien eta hizkuntza guztien ohore berdina errebindikaten da, hortaz. Hala, batek berdintasunaren defentsarekin errebindikaten duena, besteak diferentziaren apologiarekin errebindikaten zizun. Hala ulertu du J. A. Fishman soziolinguistak Whorf-en hizkuntz erlatibismoaren hondoaneko aspirazioa, «multilingualismoaren heroia» gizarte amerikarrean indiar hizkuntza ignoratuen bitxiak aldarrikatzean¹⁵⁶⁴. Txillardegik ere (Larresorok) alderdi hori nabarmendu izan du Whorf-ez mintzatu denean:

Whorf-en ustez, horretara, ez da inon hizkuntza arlote edo arkaikorik (...). Ez dago, beraz, ez hizkuntza aurreraturik ez atzeraturik. Hizkuntza guztiak dira, zein bere erara, giza-esperientziaren taxuketa oharkabe edo inkontzienteak; baina denak sakonak eta funtsezkoak¹⁵⁶⁵.

1561. Ib., 452. Ik. 454-456, «el Pueblo Universal» edo unibertsal humanoak.

1562. Ib., 88.

1563. Ib., 473.

1564. Fishman, J. A. "Wohrfianism of the Third Kind", in: Fishman, J. A. (et. al.), *The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity*, Berlin-New York, 1985, 452.

1565. Larresoro, *Hizkuntza eta pentsakera*, Bilbo 1972, 53.

Halatsu F. Von Kutschera-k:

Para Whorf, como para Humboldt, la importancia general de la investigación comparativa de las lenguas está en que ensancha nuestro horizonte al mostrarnos la relatividad de nuestra propia visión del mundo [kultura greko-latinoko mendebaldarra] mediatizada por nuestra lengua¹⁵⁶⁶.

4.2. J. Fodor eta beste

Pinker-ekin jada filosofia tradizionalen ohikoa baino beste barruti eta termino batzuetara aldatuago eta antzaldatuago aurkitu dugu hizkuntza eta pentsamenduaren auzia, diziplina diferenteen elkarlanean jorratua, planteamonde eta metodoak ere arras berriak: neurolinguistika, linguistika kognitiboa, antropologia linguistikoa, psikologia ebolutiboa, konputazio zientzia, etab. Hizkuntza eta pentsamenduaren ikerketa (eta, oro har, ezagutzarena), batetik gizon-emakumeen bilakaeraren¹⁵⁶⁷, bestetik gogamena eta burmuinaren ikerketa bilakatua dago. Ikerketa grinagarriak, beharbada hizkuntzaren filosofoa (eta hizkuntzalaria bera) ikusliar soil bihurtzen dutenak hala ere. Arazoak trataera enpirikoa soilik ametitzen du, enfatizatu du Fodor-ek; esan gura baita, argumentu modu transzendental edo logikoek («posibilitatearen baldintzen» analisiek eta), esperientziatik menpegabeek, ez dutela tokirik. Eztabaida horietan ohikoa izaten da tonu erdeinuzkoak aurkitzea filosofoentzat¹⁵⁶⁸, eta, nolana ere, filosofiaren kontzeptua eta zentzua kuestionatua gelditu da. Ikerketa horien interes ezin handiagoa gustura aitortuz, hemen ez gara berrietaz laburki baino jardungo. Bai literaturaren ugariak eta bai eztabaida gaien eta inplikatuak diren diziplinen zabalak, baina hertsiki filosofia tradizionalakoak diren auzien birplanteoek ere, hala nola innatismo ala naturalismo, razionalismo (Chomsky) ala enpirismo (Putnam, Quine, Goodman), hautemapena eta ezagutzaren iturburuak, nola imajinatu gogamena, zer kontsideratu pentsamendua eta zer ez (abereek pentsatzen dute?), etab., eztabaida guztiek, saio honen eta saio gilearen ahalak sobera gainezkutzen dituzte¹⁵⁶⁹.

1566. Kutschera, F. von, aip. lib., 338. Berton Whorf-en aipamenak zentzu honetan.

1567. Gizakiaren bilakabidea eta hizkuntzaren sorreraz, ik. Johansson, S., *Origins of Language. Constraints on Hypotheses*, Amsterdam/Philadelphia 2005.

1568. Adibidez, in Carruthers, P., "The Cognitive Functions of Language", in: *Behavioral and Brain Sciences*, 25 (2002) 660-661: «When the question of the place of natural language in cognition has been debated by philosophers the discussion has, almost always, been conducted *a priori* in universalist terms». Wittgenstein, Davidson, Dummet, McDowell aipatzen ditu, eta: «I do not propose to devote any time to such arguments». «I do not expect that these brief considerations will convince any of my philosophical opponents, of course (...), their position is not really one that I need to take seriously», etab.

1569. Geurea egin behar, P. Carruthers-en artikuluko bateko zuribidea: «This paper ranges over a great many specialist topics and literatures in a number of distinct disciplines. Of necessity, therefore, our discussion of any given subject must be relatively superficial...».

J. Fodor da¹⁵⁷⁰ apika erreferentzia gailena iraultza horretan (nahiz eta haren teoria estreina iraultzailea, urte gutxian «klasikoa» bilakatua dagoen). Fodor ez dago zuzenean hizkuntza eta pentsamenduan interesatua (kapitulu hori Pinker-ek garatu du), lehenbizi gogamenaren azalpenean baizik. Gogamenaren teoria bat osoa errepresentazionala, konputagailuarekin analogian, ikerketa-programa gisa aurkeztu du, hipotesi bion gainean. 1) Ez dakigu zer den burmuina, ez dakigu zer den gogamena («izpiritua»). Imajina dezagun burmuina eta gogamena konputagailuaren hardwarea eta softwarea direla: zuzenean hardwarea nola muntatua dagoen deus jakiteke, zientzia kognitiboek ikas dezakete eta deskriba dezakete, softwareak nola diharduen eta zer ekarpen dakarren, ikasketa horretan hardwarea deusetarako aintzat hartu gabe, nahiz beti jakin, softwarea esaniko jardun guztian hardwarearen menpeko dela guztiz. Hain zuzen, softwarearen (gogamenaren) jardunaren deskribapen egokiak, burmuinaren ikerketarako orientazioa eman lezake. 2) Gogamena (softwarea) errepresentazio-sistema bat da konputazionalki antolatua (errepresentazio horiek ez dira beregainak —«izpiritualak»—, egitura neuronaletan zertuak edo materialduak baizik)¹⁵⁷¹. Errepresentazio horiek zeinu edo sinboloak dira edukizat dispositio kontzeptual edo proposizionalak (adierazten) dituztenak: adibidez, «zaldia», edo «bihar Aizkorrra joango nintzateke», errepresentazio batzuk dira, horiek *per se* berdin egon ahal baitira zertuak ahozko zeinuetan (euskaraz, adibidez), edo idatzizko zeinuetan (grafia latinoan, adibidez), edo burmuineko zeinuetan. Eta, hain zuzen, burmuinean «betidanik» dauden zeinuak edo errepresentazioak dira, edo betidanik dauden errepresentazioek ahalbidetzen dituzte orain esaten/idazten ditudanok (burmuineko errepresentazioak ez daude euskaraz). Gogojendearen usteak (ideiak) hala nahiak —*ex hypothesi*: oraindik ez baitakigu nola— egitura neuronaletan zerturiko errepresentazioak dira, berdin da gizon-emakumeengan ala haur mintzogabeengan ala abereengan. Errepresentazio horien elkarketa kausalak (errepresentazio batek bestea eragiten duelako zentzuan), beraz arautuak, gogamenaren edo pentsamenduaren hizkuntza unibertuala —mentalesa, gogamenera— osatzen du burmuinean. Burmuinak bere hizkuntza dauka: pentsamenduaren hizkuntza. Hizkuntza horren hitz edo kontzeptuak eta esaldiak burmuineko egiturak edo egoerak dira, eta hizkuntza horren sintaxia eta semantika ere burmuineko egoeretan daude zertuak. M. Aydede-gaz laburbiltzeko:

Token mental representations are like sentences in a language in that they have a syntactically and semantically regimented constituent structure. Put differently, the mental representations that are direct «objects» of attitudes are structurally complex symbols whose complexity lends itself to a syntactic and semantic analysis¹⁵⁷².

1570. Ik. Teichert, D., *Einführung in die Philosophie des Geistes*, Darmstadt 2006, 119. eta hurr.

1571. Fodor-en gogamenaren teoria enpirikoa eta materialista da. Guttenplan, S., (arg.), *A Companion to the Philosophy of Mind*, Oxford 1994, 292: «These days we're all materialists for much the same reason that Churchill gave for being a democrat: the alternatives seem even worse».

1572. Ik (Interneten). Aydede, M., «The Language of Thought Hypothesis», in: Stanford Encyclopedia of Philosophy – 2004.07.27. Ikus orobat, entziklopedia berorretan, Margolis, E.-Laurence, S., art. «Concepts».

Gogamenaren naturalizazioa arrunt zabaldua dago gaur¹⁵⁷³, eta haren ugalketak ere «gogamenetan» edo modulu autonomoetan (nahiz konexionistek-eta arbiuata modu horretan)¹⁵⁷⁴, ikerbide arrakastatsua eskaini du azken hamar-kadetetan: momentuan hizkuntza gabeko pentsamendu(ar)en eta kontzeptuen ideia aski onartua dago, nahiz hori ere Davidson-ek ezetsia (betiko tximuak aparte, hegaztiekin, etab., azterketa esperimental ikusgarriak egin dira)¹⁵⁷⁵, etab. Orain oraingoz, edonola ere, den-denak eztabaidapean segitzen duela esan daiteke.

Teoria «klasikoa» honela laburbiltzen digu P. Carruthers-ek:

What is happened in the cognitive sciences in recent decades, then, is this. Many researches have become increasingly convinced, by neuropsychological and other evidence, that the mind is more or less modular in structure, built up out of isolable, and largely isolated, components. They have also become convinced that the structure and contents of the mind are substantially innate, and that *language* is one such isolable and largely innate module¹⁵⁷⁶.

Hizkuntza eta pentsamenduari gagozkiola, gure arbaso hominidoek intelgentzia sofistikatu bat zutela ez dago dudatzerik, hala erakusten dute bai antolaera sozialerako buruargian, bai eskulaneko trebean¹⁵⁷⁷. Gizaberearen bilakabide luze horren buruan, bada, pentsamenduaren burmuineko fabrikak instalatuak dauzka bere aparailu teknikoak:

On this account, besides a variety of input and output modules (including early vision, face-recognition, and language [pentsamenduaren hizkuntza], for example), the mind also contains a number of innately channeled conceptual modules, designed to process conceptual information concerning particular domains (...). Plausible candidates for such conceptual modules might include a naïve physics system, a naïve psychology or 'mind-reading' system, a folk-biology system, an intuitive number system, a geometrical system for reorienting and navigating in unusual environments and a system for processing and keeping track of social contracts¹⁵⁷⁸.

1573. Pacho, J., *¿Naturalizar la razón? Alcance y límites del naturalismo evolucionista*, Madrid 1995. ID., *Los nombres de la razón*, UPV/EHU 1997.

1574. Ik (Interneten). Aydede, M., loc. cit., 8. zk., "The Connectionism/Classicism Debate".

1575. Ik. Margolis, E.-Laurence, S., loc. cit., 4.1 eta 4.2 eta 5.

1576. Carruthers, P., loc. cit., 663. Erreferentzia bibliografikoak utzi egin dira.

1577. Ib. 662-663. «The stone-tool-making abilities of later species of *Homo erectus* indicate a sophisticated grasp of fracture dynamics and the properties of stone materials. Making stone tools isn't easy. It requires judgement, as well as considerable hand-eye coordination and upper-body strength. And since it uses a reductive technology (starting from a larger stone and reducing it to the required shape) it cannot be routinized in the way that (presumably) nest-building by weaver birds and dam-building by beavers can be. Stone knappers have to hold in mind the desired shape and plan two or more strikes ahead in order to work towards it using variable and unpredictable materials. Moreover, some of the very fine three-dimensional symmetries produced from about half-a-million years ago would almost certainly have required significant capacities for visual imagination in particular, an ability to mentally rotate an image of the stone product which will result if a particular flake is struck off. And this is surely 'off-line' thinking if anything is!».

1578. Ib., 663.

Zelan harremantzen dira hizkuntza naturala eta «pentsamenduaren hizkuntza» fodortarra? Jardun kognitiboak hiru sistema molderen —eta hiru mailaren— elkarlana galdatzen du. Lehenbiziko maila transduktore-sistemena da: sentsuek jasoriko ikus, entzun, usna, etab., estimuluak marka edo seinale neural bihurtzeko sistemak. Bigarren, input-sistemak (edo Input-analisatzaileak), aurrekoen seinale neuralak elementu prozesagarri bihurtzekoak, hots, hautemapenekiko outputak analisatu eta, antzaldatur, errepresentaziotan kodetzen dituztenak, gauzen taxuera munduan ezaugarrituz, identifikatuz. Nolabait munduan diren gauzen definizioen maila. Biziraupenak hala agintzen duelako, innatoa da, automatikoa, lasterra [instintiboak]. Arriskua adieraz lezakeen kolore bati, mugimendu bati, antzemateko, pentsatzen ibiltzeko betarik ez dago, bat-batean «ezagutu» behar da (pentsatzeke!). Hirugarren maila batean sistema zentralak daude, ez arlo-espezifikoak, baizik arloartekoak, munduaren gainean usteak eta igurikimenak finkatzen dituztenak (tradizionalki pentsamendua deitu izan dena) beste sistemen outputak baliatuz. Modularrak bigarren sistemak bakarrik dira, eta horietakoa da «pentsamenduaren hizkuntza» (pentsamendu kontzientea baino —ohiko hizkeran esateko— lehenagokoa). Moduluak arlo espezifikoak dira —*domain specific*—, bakunak, konputazionalki autonomoak. Adibidez, ikusitako mugimenduei antzemateko modulu bat suposaenez; pentsamendu-hizkuntzaren modulu bat «hitzen» zerrendarekin, arau sintaktikoekin, etab. Moduluen edukia innatoa da; jarduera, automatikoa (gogoeta kontzienteak zerikusirik ez duela). Beraz, pentsamenduan (alegia, haren hizkuntza innatoan) ez du influentziarik hizkuntza naturalak. Euskara, ingeles ala txinera mintzatu, pentsatu berdina egiten da (pentsamenduaren hizkuntzan).

Bakarrik, tesi defendagaitza bazen, hizkuntza naturalik gabe pentsamendurik batere ez dagoela, pentsamenduak hizkuntza naturalarekin batere zerikusirik ez duela ere, gehiegixoa dirudi. Zelan pentsatzen da innatoki «karburagailu» edo «burokrata»? (H. Putnam). Objektzioa Fodor-ek askalekutu du esanez, holako kontzeptuak ikasi direnean, azpikontzeptu oinarritzakoago, barnagoetan deskonposatuz ulertu eta ikasi direla, eta hala erabiltzen direla, «barne-kode» innatoaren gainean, non ere baitira prozesamendu konputazionalak burutzen, konposatu eta eutsiak bezala. Hizkuntza naturalean asma litekeen kontzepturik konplexuena eta esaldirik bihurriena ere, deskonposatzen duen «definizio laburbilkor» baten bidez pentsamendu hizkuntzaren barne-kode innatorantz itzulia gelditzen da¹⁵⁷⁹. Pentsamenduaren lehen eta hizkuntza naturalaren bigarrentasuna eztabaibakoa da¹⁵⁸⁰.

1579. Fodor, J. A., *The Language of Thought*, New York 1975, 85. Ik. 82-86 (Whorf-i izendatuki erreferentziarekin).

1580. Fodor, J. A., "Language, Thought and Compositionality", in: *Mind and Language* 16.1 (2001) 10-11: «Here's the argument: If, as between language and thought, only one of them can plausibly be supposed to be compositional, then that is, ipso facto, the one that comes first in order to explanation of content; the other has only such secondary content as it "derives" from the first. But, as a matter of empirical fact, language is pretty clearly *not* compositional; so it can't have content in the first instance. Q.E.D.».

Beharbada hori kortse estuegia iritzita hizkuntzarentzat, P. Carruthers-ek, pentsamendu-hizkuntzaren moduluak errespetatuz (innatoak, etab.), hizkuntza naturalari sistema zentral baten gisako estatusa aitortu dio —pentsamendu kontzien-tearentzat behinik behin (1996)¹⁵⁸¹, eta *de facto* zenbait pentsamendu tipo ezkontzienterentzat ere (2002)¹⁵⁸². Hasteko, dio, hizkuntzaren zerikusiren bat kognitiboa ebidentzia bat da eta ez dago ezikusia egiterik. Hizkuntza naturala gabe ezin pentsatu izango ziren elektroia edo DNA.

But, gehitzen du, all it really shows is that language is required for certain kinds of thought; not that language is actually involved in or is the representational vehicle of those thoughts¹⁵⁸³.

Kontzeptu bat-edo, erdiets daiteke hizkuntza naturalaren bitartez (hala ikasten ditugu haurretan), eta gero arrunt inkontzienteki eta hizkuntzaren euskarria gabe erabili. Carruthers kritikoki zorrotza da hizkuntzaren eragina pentsamenduan (bereizgabeki) frogatu uste izan duen esperimendu askorekin: pentsatze kontzientea eta inkontzientea, beren-beregizkoa eta errutinazkoa bereizi behar dira («non-conscious language-independent thought», «conscious language-involving thinking»)¹⁵⁸⁴. Badago pentsatzeko molde bat printzipioz hizkuntza gabekoa (lasterra, arazoiketa inplizitozkoa —«modularra») eta badago pentsaera bat mantsoa, urratsik urrats jabe egonezkoa eta hizkuntza naturala barnebiltzen duena (biderketa edo zatiketa luze baten kasuan bezala, esaterako)¹⁵⁸⁵. Teoria modularra suposatutik, Carruthers-ek teoria «klasikoari» egitea proposatzen duen zuzenketa da, «that language provides the medium for inter-modular communication and non-domain-specific thinking»¹⁵⁸⁶, «that *all* non-domain-specific reasoning of a non-practical sort (whether conscious or non-conscious) is conducted in language»¹⁵⁸⁷.

(...) Language is *both* an input *and* an output module. Its production sub-system must be capable of receiving outputs from the conceptual modules in order to transform their creations into speech. And its comprehension sub-system must be capable of transforming heard speech into a format suitable for processing by those same conceptual modules (...). The hypothesis, then, is that non-domain-specific, cross-modular, propositional thought depends upon natural language — and not just in the sense that language is a necessary condition for us to entertain such thoughts, but in the stronger sense that natural language representations are the bearers of those

1581. Carruthers, P., *Language, Thought and Consciousness*, Cambridge 1996.

1582. Carruthers, P., "The Cognitive Functions of Language", loc. cit., 661: «I propose, therefore, to take it for granted that thought is *conceptually* independent of natural language, and that thoughts of many types can *actually* occur in the absence of such language. But this leaves open the possibility that *some* types of thought might *de facto* involve language, given the way in which human cognition is structured».

1583. *Ib.*, 659.

1584. *Ib.*, 664.

1585. *Ib.*

1586. *Ib.*

1587. *Ib.*, 666.

propositional thought-contents. So language is constitutively involved in (some kinds of) human thinking. Specifically, language is the vehicle of non-modular, non-domain-specific, conceptual thinking which integrates the results of modular thinking¹⁵⁸⁸.

Tesia irozotzen duten argudioak dira arratoi eta haurrekin eginiko test eta proba esperimentalak, ez ditugu hona ekarriko¹⁵⁸⁹. «This picture of language is novel in many respects», komentatzen dute L. Gleitman eta A. Papafragou-k. Eta teoria klasikoarentzat saihestezinezko ondorio kezkarriez oharturik: «If language is to serve as a domain for cross-module integration, then the lexical resources of each language become crucial for conceptual combination»¹⁵⁹⁰.

Bitartean Sapir-Whorf-en hipotesiak ere, beheitaldi baten ostean, formulazio eta sostengu berriak aurkitu ditu. 1984an «hizkuntz erlatibismoa hila dago. Juzgu horretan bat datoz gaur egun hizkuntzalari eta hizkuntz filosofo ia guztiak», idatz zezakeen D. Eckert-ek¹⁵⁹¹. G. K. Pullum linguistak honela desautorizatu du Whorf, eskimoen elur-izen omenen kontura (1989):

What happened was that Benjamin Lee Whorf, Connecticut fire prevention inspector and weekend language-lancier, picked up Boas' example and used it, vaguely, in his 1940 amateur linguistic article «Science and linguistics»...¹⁵⁹².

Autore hori besterik gabe bazterrera uzteko arrazoi topikoa jendartekotuz. Bestela ere 50. eta 60. urteetan linguistika iparramerikarra bestelako arazoezin zebilen arduratua, gramatika generatiboarekin-eta. Egia da Alemanian bazirela «neohumboldtarrak» (L. Weisgerber, H. Trier, H. Gipper, etab.)¹⁵⁹³, baina nazismoa eta Bigarren Mundu Gerraren ondoren Alemania nahiko marginatua gelditu da. Justu Whorf-en jaiotzaren ehunurterako bezala, haren inguruan publikazio eta ekintza akademiko inportanteak egon dira. 1996an P. Lee-k, Whorf-en testu argitaratu hala argitaragabeen irakurketa xehean oinarrituz, haren pentsamenduaren berreraikuntza kritiko eta sistematiko bat eskaini du, sinplifikazio irrisuetatik («hizkuntz determinismoaren mito») erredimituz¹⁵⁹⁴. Bestetik, urte berean, Psikolinguistikako Cognitive Anthropology Research Group delakoak Nimegako Max Planck Institutuan hizkuntz erlatibismo deituaren inguruan planteamendu berri eta

1588. Ib.

1589. Ib., 667-669.

1590. Gleitman, L. – Papafragou, A., “Language and Thought”, in: Holyoak, K. – Morrison, B.(arg.), *Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*, Cambridge 2005, 651-652. Carruthers-en proposamenari buruz hainbat adituren irizpen kritikoak, in: *Behavioral and Brain Sciences* 25 (2002) 674-704, eta haren erantzunak, 705-725.

1591. Eckert, D., “Sprachrelativismus und kategoriale Konstruktion der Realität”, in: Oehler, K. (arg.), *Zeichen und Realität*, Tübingen 1984, 267.

1592. Pullum, G. K., *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irreverent Essays on the Study of Language*, Chicago 1991, 163.

1593. Ik. Werlen, I., aip. lib., 275. eta hurr.

1594. Lee, P., *The Whorf Theory Complex. A Critical Reconstruction*, Amsterdam 1996.

originalak xedatu ditu eta ikerketa enpiriko argigarriak ezagutzera eman¹⁵⁹⁵. 1998an *Humboldt and Whorf Revisited: Universal and Culture-Specific Conceptualizations in Grammar and Lexis* sinposio internazionala antolatu da Duisburgen, non ere gaiaren inguruko interes berpiztua eta abiaburuen ezberdina nabarmendu baita¹⁵⁹⁶. Harrezkero publikazioak atsedetik gabe jarraitzen dira hizkuntz erlatibitatearen ildoan.

Arlo horretan betetera J. A. Lucy profesorea da¹⁵⁹⁷. 2005. urtean EHUKo *Theoria* Donostiako aldizkarian argitaratu duen artikulua bere posturaren laburbilduma gisako bat dugu¹⁵⁹⁸. Lucy-k hizkuntz erlatibismoaren hiru modalitate bereizten ditu: estrukturala (edo linguistikoa), semiotikoa eta diskurtsiboa (Lucy-k berak erlatibismo estrukturalaren modalitatea errepresentatzen du), eta bi estrategia nagusi erlatibitatearen ikerketa enpirikoetan:

- 1) «One approach, which I call *domain-centered*, selects a domain of experience (such as color or time or space) and seeks to describe it on language-independent grounds, in order first to ask how individual languages treat the domain and subsequently how speakers regard the domain in cognition»¹⁵⁹⁹.

Agian bide errazena izan arren, Lucy-ren aburuan desabantaila asko ditu, berezitasun linguistikoaren errespetuaren eta proben doitasunaren eskasarena batik bat, adibidez espazioaren edo kolorearen kontzeptu zientifiko bat («errealitate objektiboa») hartzen baldin bada hizkuntzen konparaziorako erreferentzia nahitaezko eta kriteriotzat¹⁶⁰⁰. Analistarentzat «errealitatea» zerbait neutroa da eta irekia edozein hizkuntzaren leihotik berdina atzemaiteko. Konparatu, hizkuntza eta pentsamendua egiten dira, eta ez hizkuntza eta pentsamendua, eta biok eta «errealitate» bat jada zientziarekin-edo definitua.

1595. Gumperz, J. – Levinson, S. (arg.), *Rethinking Linguistic Relativity*, Cambridge 1996. Bloom, P. et al. (arg.), *Language and Space*, Cambridge 1996.

1596. Pütz, M. – Verspoor, M. (arg.), *Explorations in Linguistic Relativity*, Amsterdam-Philadelphia 2000 (bol. I), eta Niemeier, S. – Dirven, R. (arg.), *Evidence for Linguistic Relativity*, Amsterdam-Philadelphia 2000 (bol. II).

1597. Lucy, J. A., *Language Diversity and Thought. A Reformulation of the Linguistic Relativity Hypothesis*, Cambridge 1992. ID., *Grammatical Categories and Cognition. A Case Study of the Linguistic Relativity Hypothesis*, Cambridge 1992. ID., “Linguistic Relativity”, in: *Annual Review of Anthropology* 26 (1997) 291-312. ID., “Introductory Comments”, in: Niemeier, S. – Dirven, R. (arg.), loc. cit., IX-XXI.

1598. Lucy, J. A., “Through the Window of Language: Assessing the Influence of Language Diversity on Thought”, in: *Theoria* 20 (2005) 299-310.

1599. *Ib.*, 301.

1600. Ik. Objektzioak, 301-302. «Perhaps the best known example of this approach is the long tradition of research on color terms (...). The difficulties are legion».

2) «The other approach, which I call structure-centered, selects some grammatical structure (such as number or gender or aspect marking), asks how it differs across languages, and how reality might appear differently from the vantage of each relevant system (...). This approach most closely respects the linguistic facts and thus holds the greatest promise for identifying structural differences and directing the search for cognitive influences in appropriate directions»¹⁶⁰¹.

Horrelakoa izan da Lucy-k berak buruturiko ikerketa zeinean ingeles amerikarraren eta maia yukatekaren substantiboak pluralean jartzeko sistemak erkatu dituen, eta horren ondorio kognitiboak test enpirikoetan probatu¹⁶⁰². Eraitza da maia hiztunak sentiberagoak direla objektuen ezaugarri materialei, ingeles hiztunak sensibleago formari, etab.; eta hori ez dela faktore kultural edo hezkuntzazkoengatik (kultura maia landatarra), zuzenean linguistiko estrukturalengatik baizik¹⁶⁰³. Hala: «We have evidence that language structures bear some relationship to thought, that the direction appears to be from language to thought, and the relationship appears to be robust»¹⁶⁰⁴.

Lucy-ren posizioa kritikoki nuancetuz, M. Imai eta R. Mazuka, japoniera eta ingeleseko hitzunen konparazioz (eta biona yukatekarekin), konklusio honetara datoz orobat:

Language specific grammatical categorization in each language leads speakers to form habits of attending to a particular set of perceptual attributes that are most relevant and useful for determining a given entity's grammatical class¹⁶⁰⁵.

Eta berriro:

Although we argue that the ontological concepts are universal, we would like to emphasize that the difference in classification behavior between Japanese and English speakers should not be dismissed as unimportant to human cognition. As perception and attention are important elements of human cognition, if language-specific categorizations indeed lead English speakers and Japanese speakers to form different attentional biases toward certain perceptual attributes, then we should retain a version of linguistic relativity¹⁶⁰⁶.

Beste hurbilketa molde bat hizkuntz erlatibitateari D. I. Slobin-ena da —pragmatiko dinamikoa, diskurtsiboa. Gure denboraren parte handi bat, modu

1601. Ib., 303. «The classic example of structure-centered work is Whorf's comparison of number marking patterns in English and Hopi».

1602. Ib., 304-307. Ik., orobat, *Language Diversity and Thought* aip. lib.

1603. Ib., 307.

1604. Ib.

1605. Imai, M. – Mazuka, R., "Reevaluating Linguistic Relativity: Language-Specific Categories and the Role of Universal Ontological Knowledge in the Construal of Individuation", in: Gentner, D. – Goldin-Meadow, S. (arg.), *Language in Mind*, Cambridge 2003, 457.

1606. Ib., 458.

bateko ala besteko jardura linguistikoetan ematen dugu: berbazko mezuak prestatzen, ekoizten, jaso eta interpretatzen. Beraz, «hitz egiteko» kariaz (eta berdin, idazteko, edo entzun eta interpretatzeko) komunitate linguistiko ezberdinek nolako aukerak eduki eta egin ohi dituzten, aztertzea izango da bere metodoa; alegia, hizkuntza eta pentsamendua planteamolde estatikoaren lekuan, biak prozesu baten momentu legez batu, «thinking for speaking», hain zuzen berbazko formulazio-aktoan esku hartzen duten gogamenezko prozesuei adi. Hitz egiteak gramatikaltasunera behartzen du; baina gramatikaltasunaren obligazioak diferenteak dira hizkuntza batetik bestera: hizkuntza batean generoak daude, kasu deklinatuak daude, bestean ez, hau da, bakoitzak baliabide eta erraztasun edo zailtasun diferenteak eskaintzen dizkio hiztunari. Orobat, hitz egiteak kortesiara behartzen du (hizkuntza bakoitzak bere trataera moldeak dauzka), argitasunera behartzen du, prezisiora, erraztasun eta arintasunera, espresibitatera, efektura, etab. Hitz egiteko eretiak hiztunarengan sakada ezberdinak eragiten ditu, batzuetan elkarren kontrarioak: argitasunaren presioa, eta erretorikoki espresibo izateko sakada, etab., eta kinka horietan guztietan hizkuntzek irtenbide ezberdinak eskaintzen dituzte. «I propose that, in acquiring a native language, the child learns particular ways of thinking for speaking»¹⁶⁰⁷. Slobin-ek bereziki ikertu duena mugimenduaren adierazpena hizkuntza ezberdinetan da. Test bat da, ingeles, espainol, aleman eta hebreera hizkuntzetako haurrei marrazki bat erakutsi, eta han iruditan ikusten den istorioa kontrazi. Slobin-en konklusioan hizkuntza espainoleko haurrek eszena bat nagusiki toki-deskribapen estatikoekin kontaktzen dute; hizkuntza ingeleseko haurrek istorio dinamiko bat nagusiki puntu batetik besterako mugimenduaren aditzezkoa¹⁶⁰⁸. Ez da temperamentu kontua-edo. Slobin-ek proposatzen du, haurrek, hizkuntza diferenteak ikasteen, «estilo erretoriko» diferenteak ikasten dituztela, gero —«thinking for speaking»— istorioak kontatzeko molde batera edo bestera aurreprestatuz¹⁶⁰⁹. Hizkuntzak bideak dira, nondik ere pentsamendua aurrez prestatua dagoen ibiltzeko hitz egiterakoan.

The language or languages we learn in childhood are not neutral coding systems of an objective reality. Rather, each one is a subjective orientation to the world of human experience, and this orientation affects the ways in which we think while we are speaking¹⁶¹⁰.

Hizkuntzaren erretorika propioan, Slobin-ek mugimendua adierazteko aditzak eta aditzen erabilera aztertuz, diferentzia hau seinatzen du: puntu batetik bestera mugimendua adierazteko, hizkuntzek, edo aditza soila erabiltzen dute («entra», «sale»): «V-languages» deituko ditugu ('Verb-framed'); edo partikula batzuek

1607. Slobin, D. I., «From "Thought and Language" to "Thinking for Speaking"», in: Gumperz, J. – Levinson, S. (arg.), aip. lib., 76.

1608. Ib., 77.

1609.

1610. Ib., 91.

baliatzen dira («in», «out»), satelliteak: «S-languages» deituko ditugu ('Satellite-framed'). S-language dira: germaniar, eslabiarrak, txinatar-tibetarrak; V-language dira: erromantzeak, semitarrak, turkiera, japoniera, euskara. Diferentzia ez dago modu gramatikalean bakarrik, baizik eta batez ere usadioarenugaritasunean.

S-languages allow for an economical expression of manner of motion in the main verb of a clause. Apparently as a consequence, these languages make habitual use of manner verbs when encoding motion events, and have developed large lexicons with many fine-grained distinctions of manner, in comparison with smaller and less differentiated manner lexicons in V-languages. One can say that the semantic space of manner of motion is 'highly saturated' in S-languages, in comparison with V-languages. For example, French *bondir* doesn't distinguish between the manners of motion encoded in English by *jump, leap, bound, spring, skip, gambol*; Spanish *escabullirse* can be translated as *creep, glide, slide, slip, slither*. A detailed study of 115 English manner-of-motion verbs found only 79 French counterparts, many of them of low frequency in comparison with English manner verbs. By contrast, a similar study of Russian and English showed these two S-languages to be comparably saturated on this dimension¹⁶¹¹.

Hainbat test eta azterketak erakutsi duenez, V-language tipokoek mugimendumoldeak adierazteko aditz gutxiago izateaz gain, gutxiagotan erabiltzen dituzte dauzkatena ere, bai solas arruntean, bai literaturan, baita itzulpenetan ere.

As a consequence, it seems reasonable to conclude that S-language children have been guided by their native language to pay attention to manner of motion and to construct a set of systematic semantic categories in this domain¹⁶¹².

Aré, hizkuntza bakoitzak, pentsamendu bat edo mundu-ikuskerak bat esan gabe, estilo erretoriko bat duela esateak esan gura du, adibidez, ingelesezko hiztunak, kalean inori zuzentzen bazaio, ez daukala aurretik *tú* ala *Usted* erabiliko duen erabaki beharrik; espainolezko hiztunak bai, eta askotan estuasun bat da. Espainolez hitz egin beharko bagenu, «the language would force our attention to fine points of status and intimacy that we have not had to resolve in using the universal English you. (I leave to the reader —ironizatzen du hemen Pinker-en kontura— to decide if such a demonstration of linguistic relativity would count as «dramatic». However, consider the ways in which the language of personal

1611. Slobin, D. I., "Language and Thought Online: Cognitive Consequences of Linguistic Relativity", in: Gentner, D. – Goldin-Meadow, S. (arg), aip. lib., 163. «The various thinking-for-speaking phenomena summarized in this paper seem to be independent of culture. The division between S-languages and V-languages is based entirely on lexicalization patterns. For example, France and Spain would seem to be closer, culturally, to England and Germany than to Turkey and Japan, yet the findings reported here make the opposite grouping. Similarly, Chinese does not group with Korean and Japanese, but rather with Germanic and Slavic languages with regard to salience of manner of motion» (180).

1612. Ib., 169. Erreferentzia bibliografikoak utzi egin dira.

pronouns, honorifics, and discourse markers shapes social cognition and interaction across human societies)»¹⁶¹³.

Slobin-ek beste ikerketa interesante baten berri ere ematen du elebidunei buruz.

(...) Acts of communication always take place in a cultural context, and cultural practices are part of the online processes that include thinking and speaking. Anyone who has lived in more than one language knows that each language is not only a system for coding objects and events, but is also a system that—in its use—constitutes interpersonal and intrapersonal values, expectations, and dispositions. Susan Ervin-Tripp (1964) has provided a rare empirical demonstration that bilinguals reveal different ‘personalities’ in using each of their languages—or at least that «a shift in language [may be] associated with a shift in social roles and emotional attitudes». She gave a personality test (that TAT) to fluent French-English bilinguals. The TAT elicits stories in response to pictures, and subjects told stories about each picture in both French and English. Ervin-Tripp found that bilinguals provided significantly different personality profiles when responding to the same picture in French versus English. For example, French stories showed more withdrawal and autonomy, whereas English stories showed greater need for achievement. Here we go far beyond individual components of a language, finding that use of a language, as a whole, may invoke the cultural norms and practices in which it is embedded¹⁶¹⁴.

Azkeneko ikerketa horrek zerbait funtsezkotara itzularazten gaitu. Konparatzen baditugu ikerketa garaikide hauek Humboldt-ekin, adibidez, deigarria da hizkuntza eta pentsamendua beti hipotesia frogatzeko asmotan ikertzen dela, eta horregatik, ez hizkuntza eta ez hizketa, baizik eta gramatikaren fragmentoren bat izaten da beti probarrarian jartzen dena. Frogatu beharrak hizkuntzaren laborategiko bibisekziora—esango zukeen Goethe-k— behartu du, gero zatitxo batzuekin esperimentatzen aritzeko. Eta, jakina («l’anatomie ne peut s’exercer sur un corps vivant sans le détruire»¹⁶¹⁵), bizi dugun, gaituen, garen hizkuntza, ez da hori, bere gramatika bezala bere historia, literatura, kanta, eskolak, auzo-hizkuntzak, mugak dituen baizik. Eta bere politikoak, propaganda-mekanismoak, elizak, influentzia ideologiko eta sozialeko aparailuak. «Unibertso» bat da bere baitan osoa. Zatitxo bat ebaki eta, oso gutxi esan daiteke, hizkuntza bat zer den, edo bere osoan nola daragian. Batez ere, hizkuntzak hizketan dira hizkuntza biziak, infinitiki perpaus kreatzaileak, horregatixe denak funtsean berdinak eta egiaz konparaezinak—bi pertsona bezalaxe. Menturaz hizkuntz erlatibitatearen kontua, ezer frogatzekoa baino gehiago, zatikatu, bakandu eta kontrolatzekoa baino alegia, hizketa bizian

1613. Ib., 160.

1614. Ib., 180-181.

1615. Staël, Madame de, *De l’Allemagne*, Paris 1968, bol. II, 134.

begietsi eta sentitzekoa dela (intuiziokoa, «estetikoa»), itzuli behar dugu ulertzera Humboldt-ekin?¹⁶¹⁶

1616. Ikus Elgin, S. H., *The Language Imperative*, Cambridge 2000. Azken urteetako ikerketa eta eztabaiden informazio sumariozko baterako, ik. Gleitman, L.-Papafragou, A., "Language and Thought", loc. cit., 633-661. Arloz arlo eta informazio global bikaina, in: Gentner, D. – Goldin-Meadow, S., *Language in Mind. Advances in the Study of Language and Thought*, Cambridge (Massachusetts), 2003.

Bibliografia

1. OINARRIZKOA

- Humboldt, W. von, (1903-1936): *Gesammelte Schriften*, 17 bol., arg. A. Leitzmann et al., Preussische Akademie der Wissenschaften, Berlin [Birpr., Berlin 1967-1968]
- , (1960): *Werke in fünf Bänden*, arg. A. Flitner eta K. Giel, Stuttgart [Birpr., Darmstadt 1980].
- , (1968): *Aus Briefen und Tagebüchern/ Sein Leben und Wirken, dargestellt in Briefen, Tagebüchern und Dokumenten seiner Zeit* (R. Freese, arg.) Darmstadt.
- , (1973): *Schriften zur Sprache*, arg. M. Böhler, Stuttgart.
- , (1985): *W. von, Über die Sprache. Ausgewählte Schriften*, arg. J. Traubant, München.

2. HISTORIKOA

- Arnauld, A. — Nicole, P. (1965): *La logique ou l'art de penser* [1660], Birpr. Stuttgart/Bad Cannstatt.
- Condillac, (1947): *Deuvres philosophiques*, arg. G. Le Roy, 2 bol., Paris.
- Hamann, J. G. (1967): *Schriften zur Sprache*. Einleitung und Anmerkungen von J. Simon, Frankfurt/M.
- Herder, J. G. (1960): *Sprachphilosophie. Ausgewählte Schriften*, arg. E. Heintel, Hamburg.
- , (1966): *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, arg. H. D. Irmscher, Stuttgart.
- , (1995): *Hizkuntzaren jatorriari buruzko tratatua*, Bilbo.
- Lancelot, C. — Arnaud, A. (1967): *Grammaire générale et raisonnée* [1660], Birpr. Menston.
- Leibniz, G. W. (): *Philosophische Schriften*, arg. Engelhardt, W. von — Holz, H. H., bol. III: *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, I Partea, 1-2 lib.; II Partea 3-4. 2 lib.

Locke, J. (1998): *Giza adimenari buruzko entseiua*, bol. II, Bilbo.

Michaelis, J. D. (1974): *De l'influence des opinions sur le langage et du langage sur les opinions*. Nouv. impr. en facsimilé de l'édition de 1762, Stuttgart/Bad Cannstatt.

3. LAGUNGARRIA: HUMBOLDT-EN HIZKUNTZ FILOSOFIAZ

Aarsleff, H. (1974): "The Tradition of Condillac: The Problem of the Origin of Language in the Eighteenth Century and the Debate in the Berlin Academy before Herder", in: *Studies in the History of Linguistics*, Bloomington, 93-156.

———, (1977): "G. de Humboldt et la pensée linguistique des Idéologues", in: Joly, A. — Stefaninil, J. (arg.), *La Grammaire générale des Modistes aux Idéologues*, Lille, 217-241.

Altzibar, X. (2000): *Gilen Humboldt*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz.

Baumann, H. H. (1971): "Die generative Grammatik und W. von Humboldt", in: *Poetica* 4, 1-12.

Bierwisch, M. (1986): "Humboldtsche Themen in der Linguistik des 20. Jahrhunderts", in: *Humboldt-Grimm Konferenz*, bol. I, 114-125.

Böhle, R. E. (1982): "Der Begriff der Sprache bei W. von Humboldt und L. Wittgenstein", in: B. Scheer — G. Wohlfart (arg.), *Dimensionen der Sprache in der Philosophie des Deutschen Idealismus*, Würzburg, 190-213.

Borsche, T. (1981): *Sprachansichten. Der Begriff der menschlichen Rede in der Sprachphilosophie W. von Humboldts*, Stuttgart.

———, (1990): *Wilhelm von Humboldt*, München.

Brown, R. L. (1967): *W. von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity*, Hague.

Burkhardt, A. (1985): "Wittgenstein und Humboldt. Das methodologische Problem in Wittgensteins Spätphilosophie und die Frage nach dem Verhältnis von Sprache und Denken", in: Birnbacher, D. — Burkhardt, A. (arg.), *Sprachspiel und Methode. Zum Stand der Wittgenstein-Diskussion*, Berlin/New York, 130-169.

Cassirer, E. (1971): *Filosofía de las formas simbólicas*, bol. I, Mexiko.

Cesare, D. di, (1988): "Die aristotelische Herkunft der Begriffe érgon und enérgeia in W. von Humboldts Sprachphilosophie", in: Albrecht, J. (arg.), *Energieia und Ergon. Studia in honorem E. Coseriu*, Tübingen, bol. II, 29-46.

———, (1999): *W. von Humboldt y el estudio filosófico de las lenguas*, Bartzelona.

Coseriu, E. (1970): "Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur", in: *Folia Linguistica* 4, 53-63.

———, (1972): "Über die Sprachtypologie W. von Humboldts. Ein Beitrag zur Kritik der sprachwissenschaftlichen Überlieferung", in: HÖSLE, J. (arg.),

- Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte*, Tübingen, 107-135.
- Droescher, H. M. (1980): *Grundlagenstudien zur Linguistik. Wissenschaftstheoretische Untersuchungen des sprachphilosophischen Konzeptionen Humboldts, Chomskys und Wittgensteins*, Heidelberg.
- Galan, C. (1994): "La teoría lingüística de W. von Humboldt", in: *Anuario de estudios filológicos* 17, 165-185.
- Garagalza, L. (2003): "Filosofía y lenguaje en la obra de W. von Humboldt", in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1, 237-248.
- Gipper, H. (1992): *W. von Humboldts Bedeutung f'r Theorie und Praxis moderner Sprachforschung*, Münster.
- , (1992): *Sprache und Denken in sprachwissenschaftlicher und sprachphilosophischer Sicht*, Münster.
- , (1996): "Los vascos y su lengua como orientadores de la lingüística de W. von Humboldt", in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2, 377-392.
- , (1996): "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoarentzat", in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2, 393-400.
- , (1996): "W. von Humboldt hizkuntzalaritza modernoaren sortzaile gisa", in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2, 401-418
- Gipper, H — Schmitter, P. (1979): *Sprachwissenschaft und Sprachphilosophie im Zeitalter der Romantik*, Tübingen.
- Hansen.Love, O. (1972): *La Révolution copernicienne du langage dans l'oeuvre de W. von Humboldt*, Paris.
- Hartke, W. — Maskolat, H. (arg.), (1967): *W. von Humboldt 1767-1967: Erbe, Gegenwart, Zukunft*, Halle.
- Hassler, G. (1984): *Sprachtheorien der Aufklärung. Zur Rolle der Sprache im Erkenntnis-prozess*, Berlin.
- , (1985): "Zur Auffassung der Sprache als eines organischen Ganzen bei V. von Humboldt und ihren Umdeutungen im 19. Jahrhundert", in: *Zeitschrift für Phonetik. Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 38, 564-575.
- , (): "Zur Stellung von Humboldts «sprachlicher Weltansicht» und seiner Konzeption der Sprache als organisches Ganzes in der Geschichte der Sprachtheorie", in: Spreu, A. (arg.), 263-274.
- Heeschen, V. (1977): "Weltansicht. Reflexionen über einen Begriff W. von Humboldts", in: *Historiographia lingüística* 4, 159-190.
- Heintz, G. (1973): "Point de vue. Leibniz und die These vom Weltbild der Sprache", in: *Zeitschrift für philosophische Forschung* 27, 86-107.
- Helfer, M. B. (1990): "Herder, Fichte and Humboldt's «Thinking and Speaking», in: MüllerR-Vollmer, K. (arg.), *Herder Today*, Berlin/New York, 367-381.
- Hennigfeld, J. (1976): "Sprache als Weltansicht. Humboldt, Nietzsche, Whorf", in: *Zeitschrift für philosophische Forschung* 30, 435-451.

- , (1990): “Fichte und Humboldt. Zur Frage der Nationalsprache”, in: *Fichte-Studien* 2, 37-50.
- Juaristi, J. (1996): “W. von Humboldt e «Ideologías». Lingüística y política”, in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2, 583-586.
- Kelkel, L. (1958): “Réflexions sur la philosophie du langage de W. von Humboldt”, in: *Les Études Philosophiques* 13, 477-485.
- Leppin, J. (1977): “Some Observations on the Chomskyan Interpretation of W. von Humboldt”, in: *Archivum linguisticum* 8, 46-59.
- Liebrucks, B. (1965): *Sprache und Bewusstsein*. bol. II: *W. von Humboldt*, Frankfurt/M.
- Manchester, M. L. (1985): *The Philosophical Foundations of Humboldt's Linguistic Doctrines*, Amsterdam/Philadelphia.
- Mayer, S. (): “Die Rezeption W. von Humboldts in der Sprachphilosophie E. Cassirers”, in: Spreu, A. (arg.), 322-332.
- Menze, C. (1963): “Sprechen, Verstehen, Antworten als anthropologisches Grundproblem in der Sprachphilosophie W. von Humboldts”, in: *Pädagogische Rundschau* 17, 475-489.
- , (1964): “Über den Zusammenhang von Sprache und Bildung in der Sprachphilosophie W. von Humboldts”, in: *Pädagogische Rundschau* 18, 768-7886.
- , (1996): “Lengua y educación (Bildung) desde el punto de vista de W. von Humboldt”, in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2, 351-364.
- , (2003): “Carácter nacional y lengua según W. von Humboldt”, in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1, 33-49.
- Michelena, L. (1985): “G. de Humboldt et la langue basque”, in: *Lengua e historia*, Madrid, 126-142.
- Miller, R. (1968): *The Linguistic Relativity Principle and Humboldtian Ethnolinguistics. A History and Appraisal*, Hague.
- Müller-Vollmer, K. (1967): *Poesie und Einbildungskraft. Zur Dichtungstheorie W. von Humboldts*, Stuttgart.
- , (1976): “Von der Poetik zur Linguistik: W. von Humboldt und der romantische Sprachbegriff”, in: Hammacher, K. (arg.), *Universalismus und Wissenschaft im Werk und Wirken der Brüder Humboldt*, Frankfurt/M.
- , (1990): “Humboldts Bildungspolitik und die Französische Revolution”, in: *Diskursanalysen* 2, 63-81.
- , (1993): *W. von Humboldts Sprachwissenschaft. Ein kommentiertes Verzeichnis des sprachwissenschaftlichen Nachlasses*, Paderborn.
- Navarro Perez, J. (1994): “El individuo y la nación, el sujeto y lo absoluto en las filosofías del lenguaje de Humboldt y Fichte”, in: *Daimon. Revista de Filosofía* 9, 51-62.

- , (1996): “La crítica de W. von Humboldt a la concepción tradicional de la palabra como signo arbitrario”, in: *Pensamiento* 52, 199-214.
- Oesterreicher, W. (1976): “Wem gehört Humboldt? Zum Einfluss der französischen Aufklärung auf die Sprachphilosophie der deutschen Romantik”, in: Geckeler, H. (arg.), *Logos Semantikos: Studia lingüística in honorem E. Coseriu*, Frankfurt/M., 117-135.
- Reckermann, A. (1979): *Sprache und Metaphysik. Zur Kritik der sprachlichen Vernunft bei Herder und Humboldt*, München.
- Ricken, U. (1978): *Grammaire et philosophie au siècle des Lumières*, Lille.
- , (1984): *Sprache, Anthropologie, Philosophie in der französischen Aufklärung*, Berlin.
- , (1990): *Sprachtheorie und Weltanschauung in der europäischen Aufklärung*, Berlin.
- Riedel, M. (1978): “Historische, philologische und philosophische EDkenntnis. W. von Humboldt und die hermeneutische Wende der Philosophie”, in: ID., *Verstehen oder erklären? Zur Theorie und Geschichte der hermeneutischen Wissenschaften*, Stuttgart, 134-154.
- , (1990): “Sprechen und Hören. Humboldt und Hegel oder das ursprünglich dialektische Gundverhältnis”, in: ID., *Hören auf die Sprache*, Frankfurt/M., 50-69.
- Scharf, H.-W. (arg.), (1989): *W. von Humboldts Sprachdenken*, Essen.
- , (1994): *Das Verfahren der Sprache. Humboldt gegen Chomsky*, Paderborn.
- Schmidt, S. J. (1968): *Sprache und Denken als sprachphilosophisches Problem von Locke bis Wittgenstein*, Den Haag.
- Spreu, A. (arg.), (1986): *Humboldt-Grimm-Konferenz*, Berlin.
- Seebass, G. (1981): *Das Problem von Sprache und Denken*, Frankfurt/M 1981.
- Stetter, Ch. (): “«Über Denken und Sprechen»: W. von Humboldt zwischen Fichte und Herder”, in: Spreu, A. (arg.), 248-262.
- Trabant, J. (1986): *Apeliotes oder Der Sinn der Sprache. W. von Humboldts Sprachbild*, München.
- , (1990): *Traditionen Humboldts*, Frankfurt/M.
- , (1998): *Artikulationen. Historische Anthropologie der Sprache*, Frankfurt/M.
- Valverde, J. M. (): *G. de Humboldt y la filosofía del lenguaje*.
- Weimann, K.-H. (1965): “Vorstufen der Sprachphilosophie Humboldts bei Bacon und Locke”, in: *Zeitschrift für deutsche Philologie* 84, 498-508.
- Welke, K. (): “Sprache und Denken bei W. von Humboldt”, in: SPREU, A. (arg.), 180-186.
- Werlen, I. (2002): *Sprachliche Relativität. Eine problemorientierte Einführung*, Tübingen/Basilea.

- Zabaleta-Gorrotxategi, I. (1998): *W. von Humboldts Forschungen über die baskische Nation und Sprache und ihre Bedeutung für seine Anthropologie*, Kolonia (tesi doktora)
- , (1996): “W. von Humboldten euskal ikerketen esanahia haren antropologian”, in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 41/2, 431-452
- , (2003): “W. von Humboldt, euskaldunak eta euskara”, in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1, 163-198
- , (2003): “Euskal Herria vista por W. von Humboldt: la nación vasca”, in: *RIEV — Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1, 199-236
- , (2005): *W. von Humboldt: hezkuntza eta hizkuntza*, Donostia.

Filosofia Sailean argitaratu diren beste liburu batzuk

Burujabetza XXI. mendean

Filosofia saila
2000n argitaratua
ISBN: 84-8438-013-0

Filosofiako gida. Filosofian aritzeko oinarriak: gida bibliografiko eta metodologikoa

Joxe Azurmendi, Juan Bautista Bengoetxea,
Joana Garmendia, Iñaki Soto (argk.)
2004an argitaratua
ISBN: 84-8438-048-3

Filosofia Sailean *Uztaro* aldizkarian argitaratu diren artikuluak

Infinituaren erronka

Agirre Kolektiboa, J., *Uztaro* **27**, 3-21.

Euskal nazionalismoari buruzko ikerketa ideologikoak

Antxustegi, Esteban, *Uztaro* **3**, 13-33.

Wittgenstein eta etikaren hizkuntza

Antxustegi, Esteban, *Uztaro* **5**, 17-30.

Bere baitarako pentsamendutik jabegorik gabekora. Arrazoi-mugen inguruan

Apaolaza, Xabier, *Uztaro* **30**, 43-59.

Denbora kategoriala da? Bere azterketa logikoa

Arrieta, Agustin, *Uztaro* **11**, 3-14.

Kant eta Mendelssohn: arrazoimena ezbaian

Azurmendi, Joxe, *Uztaro* **16**, 57-65.

Santamariaren pentsamendu atarikoa

Azurmendi, Joxe, *Uztaro* **20**, 61-76.

Ezagutza errepresentazio gisa: zientzi ezagutzaren kategorizazio errepresentazionala

Bengoetxea, Juan Bautista; Eizagirre, Xabier, *Uztaro* **10**, 17-31.

Jakintsua orotan zenean jakintsu

Carbonell, Arantza, *Uztaro* **2**, 93-101.

Berkeley eta ekialdea, elerik gabeko filosofia?

De La Torre, Leonor; Murua, Miren; Carbonell, Arantza, *Uztaro* **7**, 31-53.

Emakumea euskararen transmisioan

Egia, Maria Luisa, *Uztaro* **3**, 35-68.

Nazioa eta gorputz femeninoa

Fermon, Nicole, (Itzul.: Eusebio Gorospe), *Uztaro* **31**, 3-13.

Biraketa pragmatikoa, biraketa linguistikoa

García, Fernando, *Uztaro* **6**, 13-22.

Arriskuen ebaluazio etikoa: jendearen ikusmoldea aintzat hartu beharra

Herkert, Joseph R., (Itzul.: Xabier Artola), *Uztaro* **22**, 97-109. Jokin Zaitegi Itzulpen Laburren Sariketa.

UBI-rako filosofi testuen itzulpena dela eta

Iztueta, Paulo, *Uztaro* **2**, 83-91.

Estatu modernoaren sorrera: Thomas Hobbes (1588-1679)

Kabeilo, Jokin, *Uztaro* **4**, 3-23.

Hannah Arendt-em *Gebürtlichkeit* 'jaiokortasuna': historiaren norabideari buruzko galderari aurre egiteko kategoria
Martínez, Elena, *Uztaro 12*, 13-21.

Gezurtiaren paradoxa
Pelaez, Feliciano, *Uztaro 8*, 19-33.

Joanes Uhartre Donibaneakoaren *Zientzietarako Argimenen Azterketa*-n ikasleria ikertzeko eskainitako bide berriak
Rodríguez, Fito, *Uztaro 46*, 3-10.

Elhuyar anaiak, wolframioaren isolamendua eta espainiar koroarekin zituzten harreman sekretuak
Rodríguez, Fito, *Uztaro 51*, 11-22.

T. Kuhn eta modernitatearen mitoa: postmodernitatearen nihilismoa uxatzen duen zientzia-gintza errealearen azterketa
Sorreluz, Aitor, *Uztaro 23*, 31-43.

Bilakaeraren filosofia. Gilles Deleuze, filosofo nomada
Tobar-Arbulu, Joseba, *Uztaro 13*, 53-68.

Kant-en etikaren eduki eta arazo nagusiak
Uribarri, Ibon, *Uztaro 12*, 23-36.

Modistae-engandik *Port-Royal*-era
Yoldi, Isidro, *Uztaro 6*, 23-58.

Ekonomia versus ekologia: historialaritzarentzako zenbait irakaspen
Zaldúa González, Iban, *Uztaro 25*, 13-45.